

DÜNYA ƏDƏBİYYATI
KLASSIKLƏRİ

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İlham Əliyevin
“Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin
əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşr edilməsi
haqqında” 2007-ci il 24 avqust tarixli
sərəncamı ilə nəşr olunur.**

“Şərq-Qərb”
Bakı – 2009

Антон Павлович

ЧЕХОВ

Anton Pavloviç

ÇEXOV

1860–1904

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

“Şərq–Qərb”

Bakı – 2009

ISBN 978-9952-34-213-0

Tərtib edən və ön sözün müəllifi:	Rəhilə Quliyeva
Redaktor:	Salam Novruzov
Korrektor:	Yeganə Məhdiyeva
Bədii tərtibat və dizaynın müəllifi:	Tərhan Qorçu
Kompüter düzümü:	Hikmət Aydınəğlu Mehman Musabəyli

Bu kitab "A.P.Çexov. Seçilmiş əsərləri" (Bakı, "Öndər", 2005) nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır

Anton Pavloviç Çexov. Seçilmiş əsərləri. – Bakı: "Şərq-Qərb", 2009, 456 səh.

Dünya ədəbiyyatında görkəmli yerlərdən birini tutan böyük rus yazıçısı A.P.Çexov öz əsərlərində yaşadığı dövrün real səhnələrini, ictimai həyatın səciyyəvi tərəflərini əks etdirmişdir. Lev Tolstoy onu "nəsrin Puşkini" adlandırır. Ziyalıların xalq qarşısında məsuliyyəti mövzusu, xalq tələyinə etinasızlıq, meşşanlıq, qına çəkil-mək kimi mənəvi eybəcərliklərin tənqidi, "obivatel" mühitinin insani keyfiyyətləri və müsbət idealları puç etməsi Çexov yaradıcılığının leytmotividir.

Həyətlə sahəsindəki fəaliyyəti ilə bütün dünya ədəbiyyatında diqqəti cəlb etmiş Çexov üçün bir novator yazıçı kimi təkmlinli, lakonik təhkiyə üslubu xarakterikdir. Əsas diqqəti qəhrəmanın daxili aləminə yönəldən müəllifin əsərlərində, adətən, gərgin süjet, konflikt yoxdur. Həmin əsərlərdəki özünəməxsus yumor bu mənada lirik təbəssümü, ciddi istehza və satiranı özündə birləşdirən tragikomik gülüşdür.

Təqdim olunan kitabda müəllifin yığcam bədii novellaların klassik nümunələri sayılan həkayələri toplanmışdır.

Mətn: Bakı Slavyan Universiteti, "Kitab aləmi" NPM, 2009
Bədii tərtibat, səhifələnmə: "Tutu" nəşriyyatı, 2009
© "Şərq-Qərb" ASC, 2009

BİZİM MÜASİRİMİZ – ÇEXOV

Böyük rus yazıçısı Anton Pavloviç Çexov dünya ədəbiyyatında ən görkəmli yerlərdən birini tutur. O, ədəbiyyatın bir çox janrlarında yazıb-yaratmış, öz qələmi ilə yaşadığı dövrün ən real səhnələrini, ictimai həyatın maraqlı və ziddiyyətli tərəflərini əks etdirmişdir. A.P.Çexovun istər hekayələri, istər pyesləri o zamankı rus ictimai həyatının geniş mənzərəsini təsvir edir. Bir dramaturq və hekayəçi kimi Çexov rus ədəbiyyatının mütərəqqi ənənələrini davam etdirən və eyni zamanda rus ədəbiyyatına yenilik gətirən novator yazıçıdır. Çexovun hekayə sahəsindəki fəaliyyəti isə bütün dünya ədəbiyyatında diqqəti cəlb etmişdir, çünki onun yazdığı hekayələr yığcam bədii novellanın klassik nümunələridir.

Anton Pavloviç Çexov üçüncü gildiyaya mənsub tacir ailəsində doğulmuşdur. Moskva Universitetinin tibb fakültəsini bitirmiş (1884), həkimlik etmişdir. İlk əsərləri 1880-ci ildən Moskva və Peterburq jurnallarında dərc olunmuşdur (əsasən, Antoşa Çexonte ləqəbi ilə). 1892-ci ildə Melixovo (Moskva yaxınlığında) malikanəsini almış və burada yaşamış, ictimai fəaliyyət göstərmiş, kəndlilərə tibbi yardım etmişdir. Ağır xəstələnən (vərəm) Çexov 1898-ci ildə Yaltaya köçmüş, burada L.N.Tolstoy, M.Qorki, İ.A.Bunin, A.İ.Kuprin və İ.İ.Levitanla görüşüb yaxınlaşmışdır. 1902-ci ildə M.Qorkinin akademiya üzv seçilməməsinə etiraz əlaməti olaraq, V.Q.Korolenko ilə birlikdə akademik adından (1900-cü ildə seçilmişdi) imtina etmişdir. 1904-cü ildə arvadı, Moskva Bədaiə Teatrının aktrisası O.L.Knipper-Çexova ilə birlikdə Badenveyler kurortuna müalicəyə getmiş, orada da ölmüşdür.

Çexovun yaradıcılığı özünəməxsus sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə seçilir. Bir yazıçı kimi Çexov üçün təmkinli, lakonik, yığcam təhkiyə üslubu səciyyəvidir. O, əsas diqqəti qəhrəmanın daxili aləminə yönəldirdi. Çexovun əsərlərində, adətən, gərgin süjet,

konflikt yoxdur. Onun bir çox əsərlərinin drammatizmi məhz ondadır ki, heç bir şey baş vermir, hər şey köhnə qaydasında qalır. Çexov faciəviliyə qeyri-adi, fəvqəladə deyil, adi, gündəlik bir hadisə kimi yanaşırdı. Çexovun özünəməxsus yumoru da bununla bağlıdır. Onun gülüşü lirik təbəssümü, ciddi istehza və satiranı birləşdirən tragikomik gülüşdür.

Anton Pavloviç Çexov ədəbiyyata gələn vaxt Tolstoy və Dostoyevski artıq köhnə formaların imkanlarının tükəndiyini başa düşmüşdülər. Bu barədə Tolstoyun mülahizələri yeni ifadə vasitələri axtarıqlarının necə böyük əhəmiyyət kəsb etdiyindən xəbər verirdi. Bu axtarıqlar, janr problemi də daxil olmaqla, söz sənətinin ən müxtəlif sahələrini əhatə edirdi. Ona görə heç də təsadüfi deyil ki, Çexovun təhkiyə sistemində hekayə və povest janrı aparıcı yer tutur.

Çexov müxtəlif səpkidə 600-ə qədər hekayə yazıb. O, povestə bənzər dramlar, hekayəyə bənzər povestlər yaradıb və biz tam qətiyyətlə deyə bilərik ki, Çexov təhkiyəçi yazıçıdır. Çünki onun dramlarında Şekspirsayağı açıq konflikt yoxdur. Bütün faciələr mətnin gözə çarpmayan dərinliyində baş verir. Onun hekayələrində səkkiz min qəhrəman iştirak edir. Bu, rus ədəbiyyatında qəhrəmanlarla ən zəngin bir aləmdir. Müqayisə üçün deyək ki, Balzakin 30-a qədər romanı əhatə edən “İnsan komediyası” silsiləsində 3000 personaj var. Çexovun yaradıcılığında hekayələrin sayının çox olmasına baxmayaraq, onlar 6-7 əsas problem ətrafında qruplaşıb. Bunlardan kiçik adam problemi, özgələşmə, atalar və oğullar, artıq adam, qadın emansipasiyası – ənənəvi mövzular, ikili dünya və adaptasiya problemi isə Çexovun orijinal tapıntısıdır.

Məhz bu mövzu və problemlərin Çexov yaradıcılığının ana xəttini təşkil etməsi yazıçının bədii prinsiplərindən irəli gəlir (“Ədəbiyyatçı – kimyaçı qədər obyektiv olmalıdır”).

Çexov yazırdı ki, insanın gündəlik arxayın güzəranı içində gözə çarpmayan faciələr baş verir (“Hər şey bədnam, hər kəs bədbin, günahkar isə tapılmır”).

Çexov, sanki, Efesli Heraklitin fikrini ifadə etmişdir. İnsanın taleyi onun xasiyyəti ilə tam bağlıdır. Ona görə müqəssiri kənarında axtarmaq lazım deyil, müqəssir insanın öz daxilindədir.

Öz əsərlərində o, insanların laqeydliyinə və biganəliyinə, insanlarda bütün müsbət keyfiyyətləri təcridən məhv edən “həyat

xırdalıqları”na qarşı çıxırdı. Çexov qəhrəmanlarının həqiqətə, gözəlliyə və ədalətə doğru yolu əzablıdır. Lakin xeyirxahlığa cəhd onların mövcudluğunu mənalı edən yeganə məfhumdur. Bu qəhrəmanların axtarışları heç də həmişə uğurlu olmur, lakin Çexovun “Tələbə” hekayəsindəki İvan Velikopolski kimi onların ən yaxşılarını inanırlar ki, “insan həyatını istiqamətləndirən həqiqət və gözəllik... bu günə kimi davam etmiş və yəqin ki, həmişə insan həyatında, ümumiyyətlə, dünyada əsas yer tutmuşdur”.

Lakin Çexovu təsadüfi olaraq “qəddar” realist adlandırmırlar. O heç vaxt təskinlik verən sonluqlar yaratmır və ən yaxşı hekayəsi olan “Arxiyerey”də yenidən alilikdə tənhalıq mövzusunda qayıdır. “Darıxdırıcı əhvalat”ın qəhrəmanı professor Nikolay Stepanoviç də, əlahəzrət Pyotr da tənhadır. Onların tənhalığı kütlə içərisində tənhalıqdır. “Arxiyerey” hekayəsi bir çox məqamlarda Çexov şəxsiyyəti ilə bağlıdır. Lakin bu hekayədə qəhrəmanın ölümünə baxmayaraq, həyatın əbədiliyi düşüncəsi ön plandadır.

Çexovun qəhrəmanları – məmurlar, ziyalılar, fəhlələr, kəndlilər, uşaqlar, sürgün olunanlar və hətta xüsusi qəhrəmanlara aid edilə bilən xülyaçılarıdır. Onların hamısı Rusiya adlı vahid bir dünyanı təşkil edirlər. Eyni zamanda, Çexov ümumbəşəri məsələlərə toxunur. Məhz buna görə Çexovu bütün ölkələrdə və bütün dillərdə oxuyur, diqqətlə öyrənirlər.

Yaradıcılığında ilk addımlarından Çexov nəqli formanın imkanlarını hekayədə ifadə etmişdir. Kiçik formalara müraciət Çexov üçün prinsipial xarakter daşıyırdı. E.A.Polotskaya haqlı demişdir: “Çexovun böyük epik təsvirləri hekayə və povest ilə əvəz etməsi mühüm deyildir, mühüm olan onun bunu nə cür etməyidir. Kiçik janrlarda insan təsvirinin romanik prinsipi itirilməmişdir, o qorunub saxlanmış və sonrakı ədəbi dövrlərə ötürülmüşdür. Ancaq yeni, sözün həqiqi mənasında, romanlarda olduğundan daha yığcam və lakonik şəkildə. Buna görə də Tolstoyun “Dirilmə” və Qorkinin “Foma Qordeyev” əsərləri yarandığı zaman kiçik formalər öz əhəmiyyətini itirməmişdir”.

Çexov həyatın obyektiv ziddiyyətlərini əks etdirməyə çalışırdı. O, gerçəkliyin xarakterini açmaqla yanaşı, eyni zamanda, insanın daxili aləmini daha dolğun əks etdirmişdir. Obyektiv gerçəklik və fərdi psixologiya, “daxili” və “xarici” amillər Çexov yaradıcılığında monolit şəkildə üzə çıxır.

Beləliklə, Çexov konfliktin sərhədlərini genişləndirdi. Onun əsərlərində konflikt obyektiv ziddiyyətlərdən yaranırdı. Bu cür ziddiyyətlərin qarşısında fərdi şüur və iradə gücsüzdür.

Personajların xarakterində Çexov, ilk növbədə, onların dəyişkənliyini, qeyri-sabitliyini, “axıcılığını” ön plana çəkməyə çalışır. Bu hal tək-cə personajlar deyil, ümumiyyətlə, həyatı hadisələrin təsviri üçün səciyyəvidir.

Müəllif həyatın qeyri-müəyyənliyini, etibarsızlığını, qarşıdan gələn dəyişikliklərin yaxınlığını və qaçılmaz olmasını göstərir.

Çexovun “açıq” finalları da məhz bu məqsəddə xidmət edir. Burada inkişaf etməkdə olan həyatın perspektiv meyilləri aydın hiss olunur. Eyni zamanda nəticənin natamam qalması həyat yolunun nəhayətsiz olduğundan xəbər verir.

Çexovun realizmində konkretliyi, bilavasitə baş verənləri həyatın ümumi axarı ilə əlaqələndirməyə imkan verən gizli mənanın, ikinci planın xüsusi yeri var. Bu üsul Çexova müəllif “müdaxiləsini” minimuma endirməkdə kömək edir.

Çexovun hekayələri həyat dialektikasını əks etdirən böyük güzgünün xırda qırıntılarını xatırladır. Bunları başqa hekayələrdən fərqləndirən də elə budur. Onun qələmə aldığı “hadisə” yalnız ilk baxışdan təsadüfi görünə bilər. Bu, insanın taleyini həll edən təsadüfdür. Məsələn, “Məmurun ölümü” hekayəsində Çervyakovun asırması təsadüfdür, lakin bu təsadüf onun ölümü ilə nəticələnir.

Çexovun dramaturgiyası onun yaradıcılıq irsində mühüm yer tutur. O, incəsənətdə “Çexov teatri” adlanan xüsusi hadisədir. Çexov dramaturgiyaya münaqişənin, psixologizmin yeni anlayışını gətirmişdir. Onun pyeslərinin səhnələşdirilməsi teatr kollektivinin yetkinlik və ustahlıq meyarına çevrilmişdir. Bu nöqtəyi-nəzərdən Çexov pyeslərinin Azərbaycan teatr səhnəsində qoyuluşu təqdirəlayiqdir.

Çexov yazırdı: “Yazdıqlarımın hamısı 5–10 ildən sonra unudulacaq, lakin saldıığım yollar bütöv və toxunulmaz qalacaqdır – mənim yeganə xidmətim bundan ibarətdir”. Amma bu gün belə ədəbi irsinə dönə-dönə üz tutulması onun yaradıcılığının müasirliklə qırılmaz əlaqələrinin əyani sübutudur.

İngilis yazıçısı Con Middleton Marri Çexovun ölümündən 50 il sonra yazırdı: “Çexovu, onun həyat və yaradıcılığını öyrənmək lazımdır... Qərb ədəbiyyatı öz xəstəliyinin xarakterini tapmaq

iqtidarında olmayaraq, bir çıxılmaz yoldan o birisinə atılan vaxt, Rusiyada Qərbdə heç kimin tanımadığı Çexov hansı yolla getmək lazım olduğunu aydın görürdü. A.P.Çexovun bizə nə qədər yaxın olduğunu biz bu gün anlayırıq. Çox güman ki, sabah onun bizi nə qədər qabaqladığını başa düşəcəyik. Ona görə də biz bu gün də qətiyyətlə deyə bilərik ki, Anton Pavloviç Çexov bizim müasirimizdir”.

Rəhilə Quliyeva

Anton Pavloviç Çexov

DÜNYA ƏDƏBİYYATI KLASSİKLƏRİ

MƏMURUN ÖLÜMÜ

Bir gün axşam ekzekutor¹ İvan Dmitriç Çervyakov ikinci sıradakı kreslodə oturub durbin ilə “Kornevil zəngləri” operasına baxır və özünü son dərəcə xoşbəxt hiss edirdi. Lakin birdən... Hekayələrdə “lakin birdən” sözünə tez-tez təsadüf olunur. Müəlliflər haqlıdırlar: həyat gözlənilmədən baş verən hadisələrlə doludur! Bəli, birdən onun üz-gözü qırıxdı, gözləri qıyıldı, nəfəsi kəsildi... O, durbini gözündən uzaqlaşdırıb əyildi və... asqırıdı. Asqırmaq heç kimə heç yerdə qüsür tutulmur. Kəndlilər də, polis rəisləri də, bəzən hətta məxfi müşavirlər də asqırırlar. Hamı asqırır. Çervyakov heç pərt olmadı, yayıqla ağız-burnunu sildi və asqırması ilə bir kimsəni narahat edib-etmədiyini bilmək üçün nəzakətli bir adam kimi ətrafına baxdı. Lakin bu zaman o utanmalı oldu; qabaqda, birinci sırada oturan bir qoca öz əlcəyi ilə daz başını və boynunu bərk-bərk silir və yavaşcadan deyiniirdi. Çervyakov qocanı tanıdı, o, yollar idarəsində işləyən statski general Brıjzalov idi.

Çervyakov düşünərək öz-özünə dedi: “Asqıranda tüpürcəyim üstünə sıçrayıb! Mənim rəisim olmasa da, hər halda, yaxşı olmadı. Üzr istəmək lazımdır”.

Çervyakov öskürdü və özünü qabağa verib, generalın qulağına pıçıldadı:

– Bağışlayın, zati-aliləri, asqıranda üstünüüzə sıçrayıb... qəfildən oldu...

– Eybi yoxdur, eybi yoxdur...

– Allah eşqinə bağışlayın. Mən bunu... bilə-bilə eləmədim!

– Eh, oturun yerinizdə, xahiş edirəm! Qoyun qulaq asaql!

Çervyakov pərt olub, mənasız bir halda gülümsədi və səhnəyə tamaşa etməyə başladı. O tamaşa edirdi, ancaq əvvəlki ləzzəti duymurdu. Çox narahat idi. Tənəffüsdə Brıjzalova yaxınlaşdı və onun yanı ilə gedə-gedə özünə ürək-dirək verərək astadan dedi:

– Zati-aliləri, mən asqıranda sizin üstünüüzə sıçradı... Bağışlayın... Axı mən...

¹ Ekzekutor – idarədə təsərrüfat işlərinə baxan xırda məmur.

General:

– Ah, bəsdir də... Mən bunu unutmuşam, sizsə yenə də ondan danışsınız, – dedi. Bunu söyləyərkən o, alt dodağını əsəbi halda tərپətdi.

Çervyakov şübhəli-şübhəli generala baxaraq düşünürdü: “Unudubdur, ancaq gözlərindən zəhər yağır, heç danışmaq da istəmir. Onu başa salmalıyam ki, mən bunu bilə-bilə eləməmişəm. Bu təbiətin qanunudur, yoxsa elə güman edər ki, mən onun üstünə tüpürmək istəmişəm. İndi belə düşünməsə də, sonra bu cür düşünə bilər!”

Çervyakov evə gəldikdən sonra öz nəzakətsizliyini arvadına danışdı. Onun fikrincə, arvadı bu hadisəyə çox ağılsızcasına yanaşdı; o, əvvəl qorxdu, lakin Brıjzalovun “başqa” rəis olduğunu bildikdən sonra sakitləşdi.

Arvadı dedi:

– Hər halda, sən get üzr istə. Yoxsa, elə güman edər ki, sən camaatın arasında özünü apara bilmirsən!

– Elə də eləmişəm! Üzr istədim, ancaq o, qəribə adamdır... Heç əməlli-başlı bir söz demədi. Danışmağa da vaxt yox idi.

Ertəsi gün Çervyakov təzə vismundirini geydi, üzünü qırxdırdı və izahat vermək üçün Brıjzalovun yanına getdi... Generalın qəbul otağına girəndə orada öz işindən ötrü gələn çoxlu adam gördü; general özü də onların arasında idi. O, gələnləri yenicə qəbul etməyə başlamışdı. Bir neçə nəfərdən nə üçün gəldiyini soruşduqdan sonra Çervyakova da baxdı.

– Zati-aliləri, dünən, əgər yadınızdadırsa, “Arkadi” də, – deyə ekzekutor izahat verməyə başladı, – mən asqırdım və... sizin üstünüzə sıçradı... Bağış...

– Xataya düşmədik?! Heç dəxli var?! – General o biri adama müraciət etdi. – Sizə nə lazımdır?

Çervyakov rəngi ağarmış halda fikirləşdi: “Heç danışmaq istəmir! Deməli, acığı tutub... Yox, bu məsələni belə qoymaq olmaz... Mən ona izah etməliyəm...”

General axırıncı adamla söhbəti qurtardıqdan sonra içəriyə girmək istəyirdi ki, Çervyakov onun ardınca gedərək mırıldadı:

– Zati-aliləri! Cənabınızın rahatlığını pozmağa cəsəret edərməsə, bunu məhz peşmançılığımı bildirmək üzündən edirəm!.. Özünüz bilirsiniz ki, mən bunu bilə-bilə etməmişəm!

General ağlamsınmış kimi üz-gözünü qırıqdıraraq əlini yellədi:

– Cənab, siz məni ələ salmısınız! – deyərək içəri girdi.

Çervyakov düşünərək öz-özünə dedi: “Ələ salmaq nədi? Burada heç bir ələ salmaq-filan yoxdur! Özü generaldır, ancaq başa düşür! İş ki belə oldu, mən daha bu yalançı pəhləvandan üzr istəməyəcəyəm! Qoy cəhənnəm olsun! Ona məktub yazacağam, amma yanına getməyəcəyəm! Vallah getməyəcəyəm!”

Çervyakov evə gedərkən belə düşünürdü. O, generala məktub yazmadı. Fikirləşdi, fikirləşdi, məktubu necə yazmaq haqqında heç bir qərara gələ bilmədi. Ertəsi gün yenə də özü getməli oldu.

General başını qaldırıb sualedici bir nəzərlə ona baxarkən o, belə dedi:

– Zati-aliləri, mən dünən sizi narahat edərkən heç də, siz buyurduğunuz kimi, sizi ələ salmaq fikrində deyildim. Mən asqırarkən sizin üstünüzü buladığım üçün üzr istəməyə gəlmişdim, sizi ələ salmaq mənim heç ağılıma da gəlməzdi. Mən sizi ələ salmağa heç cəsarət edərmimi? Biz başqalarını ələ salırıqsa, belə çıxır ki, böyüklərə heç hörmətimiz yoxdur...

General qəzəbindən göyərərək titrəyirdi. O, birdən:

– Rədd ol buradan! – deyə çığırdı.

Dəhşətdən yerində donub qalmış Çervyakov pıçıltı ilə soruşdu:

– Nə?

General ayağını yerə vuraraq təkrar etdi:

– Rədd ol buradan!

Çervyakovun, elə bil, ürəyi qopdu. O heç bir şey görmədi, heç bir şey eşitmədi, yavaş-yavaş qapıya tərəf getdi və küçəyə çıxıb səndələyə-səndələyə yeridi... Evə necə gəldiyini özü də hiss etmədi. Vismundirini çıxarmadan divanda uzandı və... öldü.

CƏRRAHLIQ

Zemstvo xəstəxanası. Həkim evlənməyə getdiyindən xəstələri nimdaş çesunça pencək və köhnə triko şalvar geymiş, qırx yaşlarında olan yoğun feldşer Kuryatin qəbul edirdi. Onun üzündə ciddi və xoş bir ifadə vardı. Sol əlinin şəhadət barmağı ilə orta barmağı arasında pis qoxu verən bir siqar tutmuşdu.

Əyninə qəhvəyi ləbbadə geyib, üstündən enli qayış bağlamış ucaboy və enlikürək qoca kilsə xadimi Vonmiqlasov qəbul otağına girdi. Onun sağ gözü titəli və bir az qıyılmışdı. Burnunun üstündə, uzaqdan böyük milçəyə oxşayan bir ziyil vardı. Kilsə xadimi içəri girən kimi gözləri ilə bir an ikonanı axtardı, lakin belə bir şey görmədiyindən üzünü içində karbol məhlulu olan şüşəyə tərəf tutub xaç vurdu. Sonra qırmızı dəsmala bükülmüş kilsə çörəyini çıxarıb, təzimplə feldşerin qabağına qoydu.

Feldşer əsnəyərk:

– A-a-a... Buyurun! Xeyir ola?!

– Sergey Kuzmiç, bazar gününüz xoş olsun... Sizin mərhəmətinizə pənah gətirmişəm... Psaltrda¹ çox doğru və düzgün deyilmişdir, bağışlayın: “Gözümün yaşı çörəyimin yavanlığı olmuşdur”. Bayaq qan ilə oturub çay içmək istədim, pərvədigara, bircə damcı da, heç bircə qurtum da içə bilmədim, elə ağrıyır ki, lap canım çıxır... Bir damcı ağızma alan kimi, o dünyanı gedib görürəm. Bundan başqa, təkçə dişim ağrısı dərd yarıdır, bütün bu tərəfim, elə bil, od tutub yanır... Elə sancır, elə sancır ki!.. Qulağımda, elə bil, gurhagur var... Bağışlayın, elə bil, içinə mıx, ya başqa bir şey düşüb, deyirsən, çəkilə vururlar! Günahkar, üzüqara bəndəyəm... Allahın yolundan çıxmışam, tənbəllik canımı alıb... Günah işlədiyim üçün, Sergey Kuzmiç, bu bəlaya düşmüşəm, günah işlədiyim üçün! Keşiş baba duadan sonra məni danlayıb deyirdi: “Sən pəltəksən. Yefim, həm də burnunda danışmağa başlamısan. Dua oxuyursan, ancaq heç bir şey başa düşmək olmur”. Siz indi özünüz fikirləşin, axı ağızımı heç açə bilmirəm, necə oxuya bilərəm, tamam şişib, bağışlayın... bütün gecəni də yatmamışam...

¹ Psaltr – qədim dini kitab, Zəbur.

– Bəli... Əyləşin... Ağızınızı açın!

Vonmiqlasov oturub ağızını açdı. Kuryatin qaşqabağını tökərək onun ağızına baxdı, papirosdan saralmış dişləri arasında içi oyuq bir diş gördü.

– Keşiş baba buyurdu ki, araqla qıtıqotu qoy, mən də qoydum, ancaq kömək eləmədi. Qlikeriya Anisimovna, Allah ona ömür versin, mənə Afon dağının sapını verdi ki, qoluna bağla və məsləhət gördü ki, ağızımı isti südlə yaxalayım. Doğrusu, sapı qoluma bağladım, ancaq südə yaxın düşmədim: Allahdan qorxdum, pəhrizdir axı...

– Mövhumatdır... (Sükut.) Yefim Mixeyiç, dişinizi çəkmək lazımdır!

– Siz yaxşı bilərsiniz, Sergey Kuzmiç. Siz elə ona görə də oxumusunuz ki, bu işi necə lazımdır, başa düşəsiniz, hansını çəkmək, hansını damcı dərmanı və ya başqa şeylə sağaltmaq lazımdır... Siz xeyirxahları da elə buna görə bura qoyublar ki, Allah sizə ömür versin, öləncən sizin üçün gecə-gündüz dua edək...

– Boş şeydir, – deyə feldşer təvazökarlıq göstərdi və şkafa yaxınlaşaraq alətləri əlləşdirməyə başladı. – Cərrahlıq nədir ki... Burada hər şey vərdişdən asılıdır... Möhkəm əl lazımdır... Mənim əlimdə nədir ki... Bu günlərdə mülkədar Aleksandr İvaniç Yegipetski də elə sizin kimi xəstəxanaya gəlmişdi... Onun da dişi ağrıyırdı. Oxumuş, təhsilli adamdır, hər şeyə fikir verirdi, xəbər alırdı, bütün məsələlərdən aqah olurdu. Adamın əlini sıxanda öz adını, atasının adını deyirdi... Yeddi il Peterburqda yaşayıb, bütün professorları dişinə vurub... Biz onunla çox söhbət elədik... Həzrət İsayə and verib deyirdi: "Sergey Kuzmiç, dişimi çıxart getsin!" Niyə də çıxartmayım? Çıxartmaq olar. Ancaq bir şeyi başa düşmək lazımdır, başa düşməsən olmaz... Diş cürbəcür olur. Cürbəcür də kəlbətin var: əyrisi var, düzü var... Gərək, biləsən: hansı dişi hansı ilə çəkəsən... Adamına baxır.

Feldşer əyri kəlbətini əlinə aldı, sualedici nəzərlərlə bir an ona baxıb yerə qoydu, sonra o biri kəlbətini götürdü.

– Hə, ağızınızı gen açın... – deyə əlində kəlbətin kilsə xadiminə yaxınlaşdı. – Elə bu dəqiqə onu... çıxararam... Mənim əlimdə nədir ki... Ancaq dişinizin ətinə kəsmək lazımdır... Şaquli ox üzrə buracağın... qurtarıb gedəcək... (Dişin ətinə kəsir.) Vəssalam...

– Siz bizim xilaskarımsınız... Bizlər axmaq şeyik, nə qanırıq ki... Amma Allah sizə elm, mərifət verib...

– Ağzınız açıq vəziyyətdə danışmayın... Bunu çəkmək asandır, ancaq elələri də olur ki, təkcə kötüyü qalır... Bu, mənim əlimdə nədir ki... (Kəlbətini dişə salır.) Dayanın, dartınmayın... Sakit oturun... Bir göz qırpımında... (Dişi burur.) İş burasındadır ki, gərək, lap dibindən yapışasan ki, (dartır) dişi sındırmayasan...

– Ah! Aman Allah... Aman... Vvv...

– Elə yox... elə yox... Bu, nədir? Əlimdən yapışmayın! Buraxın! (Dartır.) Bu saat... budur, budur... Axı asan iş deyil...

– Pərvərdigara... Aman... (Çığırır.) Ya mələklər! Ah-oh... Çək də, çək! Nə qədər dartarlar!

– Axı bu... cərrahlıqdır... Birdən-birə olmaz... Bu saat, bu saat...

Vonniqlasov dizlərini dirşeyinədək qaldırmışdı, barmaqlarını tərpedirdi, gözlərini bərəldib kəsik-kəsik nəfəs alırdı. Pörtmüş sifətini tər basmışdı, gözləri yaşarmışdı. Kuryatin də fısıldayırdı. Kilsə xadiminin qabağında ayağının birini götürüb o birini qoyur, dişi dartırdı... Əzablı yarım dəqiqə keçdi, kəlbətin birdən dişdən sürüşüb çıxdı. Xəstə dik ayağa qalxıb, barmağını ağzına soxdu. Diş yenə öz yerində idi.

O həm ağlar, həm də istehzalı bir səslə deyinməyə başladı:

– Yaxşı çəkdin! Görüm səni o dünyada belə əzab çəkəsən! Çox razıyam! İndi ki, çəkə bilmirsən, girişmə. Dünya gözümdə qaraldı...

Feldşer qəzəbləndi:

– Axı niyə əlimdən dartırdın? Mən çəkirəm, sən qolumu itələyirsən, sarsaq-sarsaq sözlər deyirsən... Axmaq!

– Axmaq özünsən!

– Ay mujik, sən elə bilirsən, diş çəkmək asan şeydir? Gəl bir çək görək! Bu sənin üçün zəng qülləsinə çıxıb zəng çalmaq deyil! (Onun ağzını əyir.) “Çəkə bilmirsən, çəkə bilmirsən”. Əcəb göstəriş verən tapılıb! Bir buna bax... Cənab Yegipetski Aleksandr İvanıçın dişini çəkmişəm, bircə kəlmə də danışmadı... Səndən yaxşı adamdır, əlimdən də yapışmadı... otur! Otur, deyirəm sənə!

– Gözümə qaranlıq çökür... Heç nə görmürəm... Qoy bir nəfəsimi dərim... Ah! (Oturur.) Ancaq çox dartma, birdəfəlik çək qurtarsın... Dartma, çək qurtarsın... Birdən!

– Mənə ağıl öyrətmə! Ah, pərvərdigara, belə də avam camaat olar? İndi gəl belələri ilə yaşa... Çərləyib ölərsən! Ağzını aç... (Kəlbətini dişə salır.) Qardaş, cərrahlıq sənə zarafat gəlməsin... Bu, sənin

üçün kilsədə dua oxumaq deyil... (Dişi burur.) Dartınma... Görünür, diş köhnə dişdir, kökü dərindədir. (Dartır.) Tərpənmə... Bax, belə ha... Tərpənmə... Hə, hə... (Xırçılı eşidilir.) Bunu elə əvvəldən bilirdim!

Vonmiqlasov huşunu itirmiş kimi bir dəqiqə hərəkətsiz qaldı. O sarsılmışdı... Gözləri bir nöqtəyə zillənib qalmışdı, rəngi qaçmış sifətini tər basmışdı.

– Əyri kəlbətinlə çəksəydim, işin bitərdi... – deyə feldşer mızıldandı. – İşə bax da!

Dyaçok özünə gəlib, barmağını ağızına soxdu: ağrıyan dişin yerində iki çıxıntı vardı.

– Murdar şeytan!.. Sizin kimi yaramazları bura bizim başımıza belə qoyublar!

– Hələ, üstəlik, məni bir söy də... – deyə feldşer kəlbətini şkafa qoya-qoya mızıldandı. – Nadan... Ruhani mədrəsəsində qayın çubuğu ilə səni az döyüblər... Cənab Yegipetski Aleksandr İvaniç yeddi il Peterburqda yaşayıb... Oxumuş adamdır... Təkcə kostyumu yüz manata dəyər... Bununla belə o heç söyüb-söylənmədi. Axı sən nəsən ki, ay toyuğun biri toyuq! Qorxma, ölməzsən!

Kilsə xadimi kilsə çörəyini stolun üstündən götürdü, əlini yanığına basaraq çıxıb getdi.

1884

MASKA

İctimai klubda xeyriyyə məqsədilə bal-maskarad və ya yerli qızların adlandırdığı kimi bal-parey verilirdi.

Gecə saat on iki idi. Rəqs etməyən beş nəfər maskasız ziyalı qıraətxanada, böyük stol arxasında oturub başlarını aşağı dikərək qəzet oxuyur, mürgüləyir və mərkəzi qəzetlərin yerli müxbiri olan çox liberal bir cənabın dediyinə görə, “düşünürdülər”.

Ümumi zaldan “Vyuşki” rəqs havasının səsi gəlirdi. Xidmətçilər ayaqlarını bərk-bərk yerə vuraraq, qab-qacağı cingildədə-cingildədə tez-tez qapının yanından o tərəf-bu tərəfə qaçırdılar. Qıraətxana isə dərin bir sakitlik içində idi. Birdən sobadan çıxarmış kimi boğuc, nazik bir səs eşidildi:

– Bura münasib yerə oxşayır! Bura gəlin! Bura!

Qapı açıldı, faytonçu paltar geymiş, başına tovuz quşu lələkli şlyapa qoymuş, maska taxmış, enli, yastı-yapalaq bir kişi qıraətxanaya girdi. Üzü maskalı iki xanım və əlində podnos olan bir xidmətçi də onun ardınca içəri daxil oldular. Podnosda armudu likör butulkası, üç şüşə qırmızı çaxır və bir neçə stəkan var idi.

Kişi dedi:

– Bura gəlin! Bura səndir. Podnosu stolun üstünə qoy... Oturun, mamzəllər! *Je vu pri a lya trimontran!*¹ Ağalar, siz geri çəkilin... bura...

Kişi səndirlədi və əli ilə stolun üstündən bir neçə jurnalı yerə saldı.

– Bura qoy! Möhtərəm oxucular, siz geri çəkilin. Qəzetlə, siyasətlə məşğul olmaq vaxtı deyil...

Ziyalılardan biri gözlüyü üstündən maska taxmış adama baxaraq dedi:

– Mən xahiş edirəm ki, səs salmayasınız. Bura bufet deyil, qıraətxanadır... Bura içki içilən yer deyil...

– Nə üçün deyil? Stol tərpənər, ya tavan uça bilər? Qəribə söz deyirsən! Hə... danışmağa vaxtım yoxdur! Qəzetləri yerə qoyun... Oxuduğunuz bəsinizdir; onsuz da çox ağıllısınız, bir də ki gözünüz

¹ Sizdən xahiş edirəm (*fransızca*).

xarab olar. Düzünə qalsa, mən istəmirəm, burada qəzet oxuyasınız, qurtardı getdi!

Xidmətçi podnosu stolun üstünə qoydu və salfeti qolunun üstünə atıb qapının yanında dayandı. Xanımlar elə o saatca qırmızı çaxırdan içməyə başladılar. Papağına tovuz lələkləri taxmış kişi özünə likör tökərək sözə başladı:

– Dünyada elə adamlar var ki, onlar üçün qəzet bu içkilərdən yaxşıdır. Ancaq, hörmətli cənablar, mənim fikrimcə, siz ona görə içmirsiniz ki, içməyə pulunuz yoxdur. Elə deyilmi? Ha-ha!.. Qəzet oxuyurlar. Orada nə yazılıb, gözlüklü cənab? Siz orada nə oxuyursunuz? Ha-ha! A kişi, bəsdir, inad etdin! Yaxşısı budur ki, iç!

Tovuz lələkli kişi yerindən qalxdı və qəzeti gözlüklü adamın əlindən dartıb aldı. Gözlüklü adamın əvvəl rəngi ağardı, sonra qızardı və təəccüblə o biri ziyalılara baxdı. Onlar da dönüb ona baxdılar. Gözlüklü adam hirslandı:

– Möhtərəm cənab, siz harada olduğunuzu unudursunuz! Siz qiraətxananı meyxanaya çevirirsiniz, şuluqluq edirsiniz, qəzeti adamın əlindən dartıb alırsınız! Mən buna yol vermərəm! Möhtərəm cənab, siz bilirsinizmi, mən kiməm? Mən bank direktoru Jestyakovam!

– Cəhənnəmə ki Jestyakovsan! Al, bu da sənin qəzetin...

Maskalı kişi qəzeti götürüb parça-parça elədi. Jestyakov donub qaldı:

– Ağalar, bu, nə işdir? Bu, çox qəribədir, bu... bu hətta qeyri-təbii bir işdir...

Maskalı adam güldü:

– Onlar acıqlanıb! Pah atonnan, lap qorxdum! Hətta qorxudan əsirəm də! Bilirsiniz, nə var, hörmətli ağalar! Zarafatı boşlayın, sizilə danışmağa həvəsim yoxdur... Mən burada mamzellərlə tək qalıb kef çəkmək istəyirəm, buna görə xahiş edirəm ki, artıq-əskik danışmayıb çıxıb gedəsiniz. Buyurunuz! Cənab Belebuxin, cəhənnəm ol, get! Sir-sifətini nə turşutmusan? Deyirəm, çıx, vəssalam! Tez çıx, yoxsa pəyını alarsan!

– Necə yəni çıx! – deyə məhkəmənin xəzinədarı Belebuxin qızarıb çiyinlərini çəkdi. – Mən heç başa düşmürəm... Həyasızın biri içəri soxulur və... kefi istədiyini eləyir!

– Necə yəni həyasız? – deyə tovuz lələkli adam qəzəblə çığırdı

və yumruğunu stola elə vurdu ki, hətta podnosdakı stəkanlar belə atılıb-düşdü. – Sən həyasız kimə deyirsən? Sən elə bilirsən ki, mən maska taxdığım üçün ağzına gələni deyə bilərsən! Sarımsağın biri sarımsaq! Çıx deyirəm sənə! Bank direktoru, sən də nə qədər ki sağ-salamatsan, öz xoşunla çıx get! Hamınız çıxın gedin, heç bir haramzadə burada qalmasın! Haydı, cəhənnəm olun!

Həyəcandan Jestyakovun gözlüyü də tərləmişdi:

– İndi görərik! Mən sizə göstərərəm! Ey, növbətçi, onbaşını çağır!

Bir dəqiqədən sonra yaxasına mavi lent taxmış, rəqs etməkdən təngnəfəs olmuş, balacaboylu, kürən bir adam içəri girdi.

– Xahiş edirəm ki, buradan çıxın! – deyə o sözə başladı. – Bura içki içilən yer deyil! Bufetə buyurun!

Maskalı kişi soruşdu:

– Sən haradan çıxdın? Mən səni çağırıdım ki?

– Xahiş edirəm ki, “sən, sən” deyə danışmayın, çıxın gedin!

– Bilirsen nə var, möhtərəm cənab, sənə bir dəqiqə vaxt verirəm... Sən buranın onbaşısı və əsas simasisan, bütün bu artistlərin qolundan yapışıb apar. Burada kənar adam olanda mənim mamzəllərimin xoşuna gəlmir... Sıxılırlar. Mənsə verdiyim pulun müqabilində istəyirəm ki, onlar çılpaq olsunlar.

Jestyakov çığırdı:

– Yəqin, bu yekəbaş elə güman eləyir ki, tövləyə gəlmişdir! Yevstrat Spiridonıçı bura çağırın!

– Yevstrat Spiridonıçı! – deyə bütün klub boyu səs eşidildi.

– Yevstrat Spiridonıçı haradadır?

Çox keçmədi ki, polis mundiri geymiş qoca Yevstrat Spiridonıç gəlib çıxdı. O, qorxunc gözlərini bərəldib, rənglənmiş bıqlarını eşə-eşə xırıltılı bir səslə dedi:

– Xahiş edirəm, buradan çıxıb gedəsiniz!

Maskalı adam:

– Qorxdum ha! – dedi və qəhqəhə ilə ürəkdən güldü. – Yaman qorxdum! Siz allah, bir bunun sir-sifətinə baxın! Bıqları erkək pişiyin bıqlarına oxşayır, gözlərini gör necə bərəldib... Hi-hi-hi!

– Xahiş edirəm, artıq-əskik danışmayasınız! – deyə Yevstrat Spiridonıç var qüvvəsi ilə çığırdı və bədəni əsdi. – Rədd ol buradan! Bu saat əmr edərəm ki, səni buradan çıxartsınlar!

Qiraətxanada aləm bir-birinə qarışmışdı. Xərçəng kimi qızarmış Yevstrat Spiridonıç ayağını yerə döyə-döyə çıxırırdı. Jestyakov çıxırırdı. Belebuxin çıxırırdı. Ziyalıların hamısı çıxırırdı, lakin maskalı adamın yoğun səsi onların səsini batırırdı. Şuluqluq düşdüyünə görə rəqs dayandırıldı və salondakı camaat qiraətxanaya doluşdu.

Yevstrat Spiridonıç maskalı adamı qorxutmaq məqsədilə klubda olan polislərin hamısını çağırırdı və oturub protokol yazmağa başladı. Maskalı adam barmağını kağıza toxunduraraq deyirdi:

– Yaz, yaz! İndi, görəsən, mən yazığın işi necə olacaq?! Yazıq canım! Mən yetimi nə üçün məhv edirsiniz? Ha-ha! Hə, nə oldu? Protokol hazırdımı? Hamı qol çəkdimi? Hə, indi tamaşa edin!.. Bir... iki... üç!

Maskalı adam ayağa qalxıb dikəldi və üzündəki maskanı dartıb qopartdı. Sərxoşluq yağın sifətini camaata göstərdi, hamıya baxdı və bu səhnənin başışladığı təsirdən xoşlanaraq, özünü kresloya yıxıb qəhqəhə ilə güldü. Doğrudan da, o, böyük təsir başışlamışdı. Bütün ziyalılar özlərini itirərək bir-birinə baxdı və rəngləri ağardı. Bəziləri peysərini qaşdı. Yevstrat Spiridonıç bilməyərək böyük bir axmaqlıq etmiş adam kimi pıçıldadı.

Şuluqluq salan maskalı adam yerli milyoner, fabrikant, nəslən möhtərəm vətəndaş olan Pyatiqorov idi. O, öz davakarlığı, xeyirxahlığı və yerli qəzetdə bir neçə dəfə yazıldığı kimi, mədəniyyətpervərliyi ilə məşhur idi.

Pyatiqorov bir az susduqdan sonra:

– Hə, nə deyirsiniz, gedəcəksiniz, ya yox? – deyə soruşdu. Ziyalılar dinməz-söyləməz, pəncələri üstə qiraətxanadan çıxdılar, onlar çıxan kimi Pyatiqorov qapını örtüdü.

Bir dəqiqədən sonra Yevstrat Spiridonıç qiraətxanaya çaxır aparan xidmətçinin çiyindən tutub silkələdi və xırıltılı bir səsle dedi:

– Sən ki onun Pyatiqorov olduğunu bilirdin! Bəs niyə susurdun?

– Deməyə icazə vermirdi!

– Deməyə icazə vermirdi... Səfehın biri səfeh! Bir ay səni qoduqluğa basaram, onda bilərsən ki, deməyə icazə vermirdi nədir! İti! Siz də ki, ağalar, yamanca üsyan qaldırmışdınız? Guya, on dəqiqəliyə qiraətxanadan çıxa bilməzdiniz! – deyə o, ziyalılara müraciət etdi. – Budur, indi əməlinizin cəzasını çəkin! Eh, ağalar, ağalar... Vallah, mən belə şeyləri sevmirəm!

Ziyalılar klubda məyus və şaşqın halda, günahkar adam kimi gəzişir və pıçıldaşırdılar, sanki, onlar pis bir işin baş verəcəyini qabaqcadan hiss edirdilər... Onların arvadları və qızları da Pyatiqorovun "incidiyini" və açıqlandığını bilib sakitləşdilər, evlərinə dağılışmağa başladılar. Rəqs dayandırılmışdı.

Saat ikidə Pyatiqorov qiraətxanadan çıxdı. O, sərxoş idi və sən-dələyirdi. Salona girərək orkestrin yanında oturdu, musiqinin səsi ilə mürgüləməyə başladı, sonra başını endirərək xoruldadı.

– Çalmayın! – deyərək onbaşılar musiqiçilərə işarə elədi. – Sakit! Yeqor Niliç yadır...

Belebuxin milyonların qulağına tərəf əyilib soruşdu:

– Yeqor Niliç, əmr edirsinizmi, sizi evinizə ötürək!

Pyatiqorov dodaqlarını elə bir hala saldı ki, sanki, yanağına qonan milçəyi qovmaq istəyirdi.

– Əmr edirsinizmi, sizi evinizə ötürək, – deyərək Belebuxin təkrar etdi. – Bəlkə, deyək, ekipaj versinlər?

– Hə? Kimi? Sən... Sənə nə lazımdır?

– Sizi evə ötürsünlər... Yatmaq vaxtıdır...

– E-vvə istəyirəm... Ötür!

Sevincindən Belebuxinin üzü güldü və Pyatiqorovu yerindən qaldırmağa başladı. Başqa ziyalılar da onun köməyinə gəldi və məmnun halda gülümsəyərək nəslən möhtərəm vətəndaşı yerden qaldıraraq üsulluca ekipaja apardılar. Jestyakov onu ekipaja mindirəndə iftixarla dedi:

– Bütün bir məclisi ancaq artist, ya da böyük bir talant bu cür dolaya bilər. Yeqor Niliç, mən lap mat qalmışdım! İndiyədək gülürəm... Ha-ha... Biz də özümüzədən çıxırdıq, canfəşanlıq eləyirdik! Ha-ha! İnanın ki, heç teatrlarda da belə gülməmişdim. Heç belə komediya olmazdı! Bu axşamı bütün ömrüm boyu yad edəcəyəm!

Pyatiqorovu ötürdükdən sonra ziyalılar sevindilər və sakitləşdilər. Jestyakov çox məmnun bir halda dedi:

– Ayrılanda mənim əlimi sıxdı. Demək, işlər yaxşıdır, qəzəblənməmişdir...

Yevstrat Spiridonoviç köksünü ötürdü:

– Allah eləsin! Rəzil, alçaq adamdır, ancaq xeyir verəndir!.. Onu açıqlandırmaq olmaz!..

YAYLAQÇILAR

Təzəcə evlənmiş ər-arvad bağ dayanacağıının platformasında var-gəl edirdi. Kişi qadının belini qucaqlamışdı, qadınsa ona sığınmışdı, onların hər ikisi xoşbəxt idi. Bulud laylarının arxasından ay onlara baxırdı, qaşqabağını tökmüşdü: elə bil, özünün danıxdırıcı, lazımsız bakirəliyindən dilxor olurdu, utanırdı. Donuq havanı yasəmən və meşə gilasının ətri bürümüşdü. Dəmir yolundan uzaqlardan çəkçəkinin qışqıncığı eşidildi...

Qadın:

– Nə yaxşıdır, Saşa, nə yaxşıdır! – dedi. – Doğrudan da, adama elə gəlir ki, bütün bunların hamısı yuxudur. Bir gör bu kolluq adama necə mehriban-mehriban baxır, necə rahat-rahat baxır. Bu möhtərəm, qaradınməz teleqraf dirəkləri bir gör necə xoşagəlimlidir. Landşaftı canlandıran da bu teleqraf dirəkləridir, haradasa yaşayan insanların... mədəniyyətin varlığından xəbər verən də... Uzaqdan gələn qatarn taqqılısını küləyin sənə çatdırması məgər xoşuna gəlmir?

– Gəlir, əlbəttə, gəlir... Amma əllərin yaman istidir, ha. Həyəcanlanırsan, ondandır, Varya... Şama nə hazırlayıblar?

– Ovduq və cücə... Cücə ikimizə də bəsdir. Şəhərdən sənə balıq gətiriblər.

Ay küskün adamlar kimi buludların arxasında gizləndi. İnsanların xoşbəxtliyi ona özünün yalqızlığını, meşələr, vadilər boyunca uzanmış yatağının tənhalığını xatırladırdı...

– Qatar gəlir, – Varya dilləndi. – Gör nə yaxşıdır!

Uzaqdan üç odlu göz göründü. Dayanacağıın rəisi platformaya çıxdı. Qaranlıqda relslər boyunca odlu işarələr sayınırdı. Saşa:

– Qatarn yola salıb, evə gedək, – deyib əsnədi. – Yaxşı yaşayırsınız, Varya, o qədər yaxşı yaşayırsınız ki, adamın inanmağı da gəlmir.

Qara bədheybət sakitcə platformaya yaxınlaşıb dayandı. Yarıqaranlıq vaqon pəncərələrindən yuxulu sifətlər, şlyapalar, çiyinlər göründü... Vaqonların birindən səs eşidildi:

– Oyl! Oyl! Varya əriylə bizi qarşılamağa gəlir. Odlur, bax, onlardır. Varenka... Vareçka. Oyl!

Vaqondan iki qız çıxıb Varyanın boynuna sarıldılar. Onlardan sonra dolu, yaşlı bir xanım, xırda bakenbardları çallaşmış uzun, arıq cənab, sonra yüklə şələlənmiş iki gimnazist, gimnazistlərdən sonra mürəbbiyə, mürəbbiyədən sonra nənə göründü.

– Bu da biz, bu da biz, dostum. – Xırda bakenbardlı cənab Saşanın əlini sıxaraq dilləndi. – Deyəsən, gözləməkdən bezmisən. Yəqin, dayını söyürdün ki, görünmür, gəlib-getmir. Kolya, Kostya, Nina, Fifa... uşaqlar. Dayıoğlu Saşanı öpün. Köklü-köməcli üç-dörd günlüyə sizə gəlmişik. Güman edirəm ki, sizi narahat etmərik? Sən, xahiş edirəm, utanma.

Dayını ailəsi ilə birlikdə görən ər-arvadı dəhşət бүürüdü. Dayısının başının görüşüb danışmağa qarışdığı müddətdə Saşa təsəvvürünə gətirdi ki, budur, ər-arvad evlərinin üç otağını, balıqlarını, adyallarını qonaqlara verirlər; balıq və ovduq bir andaca yeyilib qurtarır, dayıuşaqları gül-çiçəyi qırırlar, mürəkkəbi dağıdırlar, çığırbağır salırlar, xala bütün günü xəstəliyindən (soliter və çanaq nahiyəsindəki ağırlardan) və əslən baronessa fon Fintix nəslindən olmasından danışır...

Saşa artıq cavan arvadına nifrətlə baxırdı, üzünü ona tutub qəzəblə dilləndi:

– Onlar sənin yanına gəliblər... Allah onlara lənət eləsin.

– Yox, sənin, – Varya ağararaq, nifrətlə və acıqla cavab verdi.

– Onlar mənim qohumlarım deyil, sənin qohumlarındır.

Sonra qonaqlara sarı dönərək, gülürüzlə dedi:

– Xoş gəlmisiniz!

Buludların arxasından ay yenidən göründü. O, elə bil, gülüm-səyirdi, sanki, qohumlarının olmaması ona ləzzət verirdi. Qonaqlar acıqlı, ümitsizlik yağan sir-sifətini görməsinlər deyə, Saşa üzünü yana çevirdi, səsinə şən, xoş ifadə verərək dedi:

– Xoş gəlmisiniz! Xoş gəlmisiniz, əziz qonaqlar!

AT FAMILİYASI

İstefaya çıxmış general-mayor Buldeyevin dişi ağrıyırdı. O, ağzını araq və konyakla yaxalayır, ağrıyan dişinə müştük qırı, tiryək, skipidar, neft qoyur, üzünə yod sürtür, qulaqlarına spirtli pambıq tıxayırdı, lakin bunların heç bir köməyi olmurdu. Həkim gəldi. Buldeyevin dişini qurdaladı, kinə yazdı, lakin bu da kömək etmədi. Ağrıyan dişin çıxarılması təklifinə də general razı olmadı. Evdəkilərin hamısı – generalın arvadı, uşaqları, qulluqçusu, hətta aşpaz Petka da diş ağrısına qarşı öz təkliflərini söylədilər. Buldeyevin darğası İvan Yevseiç də onun yanına gəlib diş ağrısını ovsunla müalicə etməyi məsləhət gördü. Dedi:

– Zati-aliləri, on il bundan əvvəl bizim qəzada Yakov Vasiliç adlı bir vergiyiğan qulluq edirdi. Dişləri ovsunla sağaltmaqda o, çox məhirdi. Bir də göürdün ki, üzünü pəncərəyə tutub pıçıldayır, tüpürür, elə o dəqiqə də dişin ağrısı kəsilirdi. Ona belə bir vergi verilmişdi...

– O, indi haradadır?

– O, vergi idarəsindən çıxarıldıqdan sonra Saratovda qayınanasının yanında yaşayır. İndi ancaq diş müalicə etməklə dolanır. Dişi ağrıyanların hamısı onun yanına gedir, köməyi də olur. Saratovlular öz evində qəbul edir, başqa şəhərdə yaşayanları isə teleqramla müalicə edir. Zati-aliləri, ona teleqram vurun... Yazın ki, bir Allah bəndəsinin dişləri ağrıyır, müalicə etməni xahiş edirəm. Müalicə pulunu da poçtla göndərərsiniz.

– Bu, boş sözdür! Fırıldaçıdır!

– Zati-aliləri, siz bir cəhd edin. Arağa çox hərisdir. Özü də arvadı ilə deyil, bir alman qadını ilə yaşayır. Söyüş söyəndi, amma məharətinə söz ola bilməz!

General arvadı dilləndi:

– Alyoşa, teleqram vur. Sən inanmırsan, amma mən bunu özümdə sınaqdan çıxarmışam. İnanmasan da, xəbər göndərməyə nə var ki! Bundan əl-ayağın qurumaz ki!

Buldeyev onlarla razılaşıdı:

– Yaxşı da, siz deyən olsun. Belə vəziyyətdə adam nəinki vergiyığana, hətta şeytanın özünə də teleqram göndərər... Uf, daha tab gətirə bilmirəm! Yaxşı, de görüm, sən o vergiyığanın harada yaşayır? Ona nə yazaq?

General stolun arxasında oturub qələmi əlinə aldı. Darğa dedi:

– Saratovda onu it də tanıyır. Zati-aliləri, buyurub yazırsınız ki, Saratov şəhərində, deməli ki... hörmətli cənab Yakov Vasiliçə... Vasiliçə...

– Sonra?

– Vasiliçə... Yakov Vasiliçə... Familiyası isə... Familiyasını unutmuşam!.. Vasiliçə... Zəhrimar... Onun familiyası necədir? Buraya gələnədək yadımda idi... İcazə verin...

İvan Yevseiç gözlərini tavana zilləyib fikirləşdi: onun dodaqları tərənirdi. Buldeyevlə arvadı səbirsizliklə gözləyirdilər.

– Hə, nə oldu? Tez ol görək!

– Bu saat... Vasiliçə... Yakov Vasiliçə... Yadımdan çıxıb... Özü çox sadə fəmiliasıdır... Elə bil, at fəmiliasıdır. Madyanov? Yox, Madyanov deyil. Dayanın, dayanın... Yoxsa Ayğırovdur? Yox, Ayğırov da deyil. Onu bilirəm ki, ata məxsus bir şeydir, ancaq nədir, yadımdan çıxıb.

– Dayçazadə?

– Yox, yox! Dayanın, dayanın... Madyanlı. Madyanzadə. Köpəyov...

– Bu daha at fəmiliası deyil, it fəmiliası oldu. Dayçayev!

– Yox, Dayçayev də deyil... Atov... Atlızadə... Dayçalı... Yox, bunlar da deyil!

– Yaxşı, bəs mən ona necə yazım? Sən bir fikirləş!

– Bu saat! Qulanov... Qulanlı... Qulanzadə...

Generalın arvadı soruşdu:

– Bəlkə, Yabızadədir?

– Yox, elə deyil! Alaşayev... Yox, bu da deyil! Yadımdan çıxıb!

General acıqlandı:

– Ay səni öküz vursun, yadımdan çıxıbsa, bəs nə üçün baş-beynimizi aparırsan? Rədd ol buradan!

İvan Yevseiç ağır-ağır otaqdan çıxdı. General isə əlləri ilə üzünü tutub otaqdan-otağa gəzişməyə başladı. O ah-vay eləyə-eləyə deyirdi:

– İlahi, bu, nə dərddir, mən düşdüm! Dünya gözümə dar olub!

Darğa bağa çıxdı və gözlərini göyə dikib vergiyığanın fəmiliasını fikirləşməyə başladı:

– Ayğırçıyev... Ayğırçızadə... Ayğırçılı... Yox, belə deyil. Atçıyev...
Atçızadə... Atçılı... Madyanzadə.

Bir az keçdikdən sonra onu generalın yanına çağırdılar.

– Yadına düşdümü?

– Zati-aliləri, heç cür yadıma sala bilməyirəm.

– Bəlkə, Attanovdur? Attanzadə? Hə? Elə deyil?

Evdəkilərin hamısı cürbəcür fəmilialar icad etməyə başladılar. Atların yaşına və cinsinə aid hər cür fəmiya söylədilər, atın yalını, dırnağını, qoşqu ləvazimatını xatırladılar... Evdə, bağda, qulluqçu otağında və mətbəxdə adamlar o baş-bu başa gedərək, alınlarını ovuşdura-ovuşdura fəmiya axtarırdılar...

Darğanı tez-tez evə çağırırdılar:

– İlxıyev? İlxıçızadə? İlxıçıyev?

İvan Yevseiç:

– Yox, heç biri deyil, – deyərək cavab verir və gözünü yuxarı dikib fikirləşə-fikirləşə ucadan deyirdi:

– Alaşzadə... Alaşalı... Alaşalıyev...

– Ata! – deyə uşaq otağından çığırdılar, – Arabayev! Yüyənov...

Bütün malikanə bir-birinə dəymişdi. Əziyyət çəkən və daha ağrıya dözə bilməyən general vergiyığın fəmiyasını tapan adama beş manat pul vəd etdi. Adamlar dəstə-dəstə İvan Yevseiçin dalınca gəzirdilər... Ona deyirdilər:

– Kəhərov! Kəhəzadə! Kəhərli!

Axşam oldu, ancaq fəmiyanı hələ də tapa bilməmişdilər. Beləliklə, teleqram göndərmədən yatdılar.

General bütün gecəni yata bilmədi, otaqda o baş-bu başa gəzişərək inildədi... Səhər saat üçdə evdən çıxıb darğanın pəncərəsini tıqqıldatdı və ağlar bir səslə soruşdu:

– Yortanov deyil ki?

– Xeyr, zati-aliləri, Yortanov deyil, – deyə İvan Yevseiç cavab verdi və bir günahkar adam kimi ah çəkdi.

– Bəlkə, at fəmiyası deyil, başqa bir fəmiyadır!

– Zati-aliləri, doğru sözümdür, at fəmiyasıdır. Burası lap yaxşı yadımdadır.

– Eh, qardaş, sən nə huşsuzsan! Bu fəmiya indi mənim üçün dünyada hər şeydən əzizdir. Lap əldən düşmüşəm!

Səhər general yenə də həkimin dalınca adam göndərdi.

– Qoy gəlib çıxartsın! Daha dözə bilmirəm...

Həkim gəldi və ağrının dişini çıxartdı, elə o saat da ağrı kəsildi, general dincəldi. Həkim işini qurtarıb, zəhmət haqqını aldıqdan sonra öz briçkasına minib yola düşdü. Darvazadan çıxanda İvan Yevseyçə rast gəldi...

Darğa yolun kənarında durub başını aşağı dikərək fikirləşirdi. Onun alınında əmələ gələn qırışıklardan və gözlərinin ifadəsindən məlum olurdu ki, çox bərk fikirləşir. Mızıldaya-mızıldaya deyirdi:

– Səməndov... Səməndzadə... Tapqırov... Tapqırzadə... Yəhərov... Qayışov...

Həkim ondan soruşdu:

– İvan Yevseyç, əzizim, sizdən beş çətvər yulaf ala bilərəmmi? Bizim kəndlilərdə yulaf var, amma çox pis yulafdır...

İvan Yevseyç küt bir nəzərlə həkimə baxdı, qəribə bir şəkildə gülümsədi və heç bir söz demədən əlini əlinə vuraraq malikanəyə tərəf yüyürdü; elə də sürətlə qaçırdı ki, sanki, onu quduz it qovurdu. Özünü generalın kabinetinə soxub sevinə-sevinə və qəribə bir səsle çıxırdı:

– Zati-aliləri, tapdım! Tapdım! Allah həkimə cansağlığı versin! Yulafov! Vergiyğanın familiyası Yulafovdur! Yulafov, zati-aliləri! Yulafova teleqram göndərin!

General qəzəblə:

– Al, – dedi və hər iki əlinin baş barmağını barmaqlarının arasına keçirib ona göstərdi. – Daha sənin at familiyan mənə lazım deyil! Al.

1885

KIÇIK ZABIT PRIŞİBEYEV

– Kiçik zabit Prişibeyev! Bu il sentyabrın üçündə siz öz sözləriniz və hərəkətlərinizlə uryadnik Jigini, volost yüzbaşısı Alyapovu, kəndxuda Yefimovu, şahidlərdən İvanovu və Qavrilovu, altı nəfər də kəndlini təhqir etməkdə təqsirləndirilirsiniz. Bunlardan Jigini, Alyapovu və Yefimovu vəzifə başında təhqir etmişsiniz. Özünü müqəssir hesab edirsinizmi?

Kiçik zabit Prişibeyev tük basmış üzünü qınışdıraraq və əllərini yanına salaraq şax dayanır, xırıltılı, boğuc səsle, komanda vermiş kimi, hər kəlməni aydınca söyləyərək cavab verirdi.

– Zati-aliləri, cənab hakim! Lazım gəlir ki, qanunun bütün maddələri nəzərə alınıb tərəflər arasında araşdırılsın. Müqəssir mən deyiləm, onlardır. Bütün bunlar hamısı, Allah ona rəhmət eləsin, bir meyitin üstündə baş vermişdir. Mən bu ayın üçündə arvadımla sakitcəsinə və mərifətlə yol ilə gedirdim. Bir də gördüm ki, çay qırağında bir dəstə adam toplaşmış. Nə haqla camaat buraya toplaşmış? Niyə toplaşmış? Hansı qanunda deyilir ki, adamlar ilxı kimi bir yerdə toplaşsın? “Dağılın!” – deyər çığırdım. Adamları dağıtmağa başladım ki, çıxıb evlərinə getsinlər, yüzbaşıya da əmr etdim ki, onları qovsun...

– Bağışlayın, siz nə uryadniksiniz, nə də kəndxuda... Adamları dağıtmaq sizin vəzifənizdir?

– Onun vəzifəsi deyil! Onun vəzifəsi deyil! – deyər kameranın hər tərəfindən səslər eşidildi. – Zati-aliləri, onun əlindən göz açma bilmirik! On beş ildir ki, bizi cana gətirib! Hərbi qulluqdan qayıdandan bəri bizi elə incidir ki, adam lap baş götürüb kənddən qaçmaq istəyir. Hamını tənqə gətirib!

Şahid kəndxuda dedi:

– Elədir ki var, zati-aliləri! Onunla yola getmək mümkün deyil! Əllərimizdə müqəddəs surətlər gedəndə, ya toyda, ya da hadisə baş verəndə o çığırtmağa başlayır, qayda-qanun qoyur. Uşaqların qulağını çəkir, arvadlara göz qoyur ki, bəlkə, bir şey elədilər, elə bil, qayınatalarıdır. Bu günlərdə daxmaları gəzib əmr edib ki, mahnı oxumasınlar və işıq yandırmasınlar. Deyir ki, qanunda nəğmə oxumaq yoxdur.

Hakim dedi:

– Dayanın, siz sonra danışarsınız. İndi qoy Prişibeyev sözünü desin. Prişibeyev, davam edin!

Kiçik zabit xırıltılı bir səslə:

– Baş üstə! – dedi. – Siz, zati-aliləri, buyurursunuz ki, adamları qovmaq mənim vəzifəm deyil... Çox yaxşı... Əgər nizamsızlıq əmələ gəlsə, onda necə? Camaatın şuluqluq eləməsinə yol vermək olarmı? Hansı qanunda yazılıbdır ki, camaata sərbəstlik verilsin? Mən buna yol verə bilmərəm. Mən onları qovub dağıtmasam, mən tələb etməsəm, bəs kim edəcək? Əsl qayda-qanunu heç kəs bilmir; kənddə bilən təkcə mənəm, zati-aliləri, qara camaatla necə rəftar etməyi, zati-aliləri, mən hər şeyi başa düşə bilərəm. Mən mujik deyiləm, mən kiçik zabitəm, istefaya çıxmış kaptenarmusam¹. Varşavada qərargahda xidmət eləmişəm. Sonra isə, ərz olsun ki, oradan çıxandan sonra yağın dəstəsində işləmişəm. Bundan sonra da canım xəstə olduğu üçün yağın dəstəsindən çıxmışam, gedib iki il klassik kişi progimnaziyasında qapıçı olmuşam. Bütün qayda-qanunları bilərəm. Mujik isə sadə adamdır, o heç nə başa düşmür və buna görə mənə qulaq asmalıdır, çünki bu, onun öz xeyrinədir. Məsəl üçün, elə bu işi götürək... Mən camaatı dağıdıram, çay qırağında – qum üstündə suda boğulmuş bir adamın meyiti atılıb qalmışdır. Soruşuram ki, hansı əsasa görə meyit burada atılıb qalmışdır? Belə də qayda-qanun olar? Bəs uryadnik nəyə baxır? Ay uryadnik, deyirəm, bəs nə üçün bu barədə yuxarıya xəbər vermirsən? Bəlkə, bu boğulub ölmüş adam özünü suya atıb boğub, bəlkə, buradan Sibir qoxusu gəlir... Bəlkə, burada cinayət var, onu öldürüblər... Uryadnik Jigin isə mənim sözümə heç əhəmiyyət vermir, dayanıb papiros çəkir. Deyir: “Siz haradan bizə yol göstərən olmusunuz? Bu əmr haradandır? Yoxsa, biz sizsiz nə eləmək lazım gəldiyini bilmirik?..” Mən deyirəm: “Ay axmağın biri, sən ki burada durub heç bir şey eləmirsən, deməli, bilmirsən!” Deyir ki, mən hələ dünən nahiyyə pristavına xəbər vermişəm. Soruşuram ki, nə üçün nahiyyə pristavına? Qanun məcəlləsinin hansı maddəsinə əsasən? Adam suda batanda, ya boğulanda və bu kimi başqa işlərdə nahiyyə pristavına xəbər verirlər? Deyirəm ki, bu, cinayət işidir, mülki işdir... Belə hallarda, deyirəm, cənab müstəntiqə və hakimlərə xəbər göndərmək lazımdır.

¹ *Kaptenarmus* – hərbi hissələrdə anbar müdiri deməkdir.

Əvvəla, deyirəm, sən akt tərtib edib cənab hakimə göndərməli idin. Uryadnik isə mənim sözlərimə qulaq asıb gülürdü. Mujiklər də gülürdülər. Hamı gülürdü, zati-aliləri. Mən and içə bilərəm. Bu da gülürdü. Bax, bu da, Jigin də! Mən də onlara dedim ki, nə dişinizi ağdırsınız? Uryadnik isə gör mənə nə deyir: “Məhkəmə belə işlərə baxmır”. Bu sözləri eşidəndə üstümə, elə bil, qaynar su tökdülər.

Kiçik zabit, uryadnik Jiginə müraciətlə dedi:

– Uryadnik, sən belə demədinmi?

– Elə dedim.

– Hamı eşitdi ki, sən qara camaatın yanında dedin: “Belə işlərə məhkəmə baxmır”. Hamı eşitdi ki, sən bunu... Zati-aliləri, üstümə, elə bil, qaynar su tökdülər, hətta qorxdum da... Dedim ki, filan-filan şüdə, bir də təkrar elə, təkrar elə, görüm nə dedin? O, yenə də həmin sözü dedi... Mən ona yaxınlaşdım. Dedim ki, sən hakim haqqında bu cür sözləri necə deyə bilərsən? Sən polis uryadnikisən, özü də hökumətin əleyhinəsən? Hə? Sən bilirsənmi ki, əgər cənab hakim istəsə, bu sözlərinə, bu nankor hərəkətinə görə quberniya jandarm idarəsinə xəbər verə bilər?! Sən bilirsənmi ki, belə siyasi sözlərə görə cənab hakim səni hara göndərə bilər? Kəndxuda isə deyir: “Hakim öz sərhədindən kənar heç bir iş görə bilməz. O ancaq xırda işlərə baxır”. Lap beləcə də dedi, hamı da eşitdi... Deyirəm: “Sən nə cəsarətlə hökuməti alçaldırsan? Bax, mənimlə zarafat eləmə, yoxsa işin xarab olar”. Varşavada və ya klassik oğlan progimnaziyasında qapıçı olduğum zaman belə lazımsız sözlər eşidəndə dərhal küçəyə baxırdım ki, görüm jandarma var, ya yoxdur, elə ki gördüm, deyərdim: “Kavaler, bura gəl”. Eşitdiklərimin də hamısını ona xəbər verirdim. Burada isə, kənddə kimə deyəsən?.. Acığım tutdu. İndiki adamların özbaşınalığı və itaətdən çıxması mənə toxundu, əl qaldırdım... Əlbəttə, bərkdən yox, elə-belə, yavaşcadan vurdum ki, zati-aliləriniz haqqında bir də belə sözlər deməyə cürət etməsin... Uryadnik də kəndxudaya havadar çıxdı. Mən uryadnikə də çəkməli oldum... Beləliklə, iş uzandı. Mən qızıxdım, zati-aliləri, bir də ki axı döyməmək olmaz. Axmaq adamı döyməsən, sən günah etmiş olarsan. Xüsusilə bir iş üstündə... qayda-qanun üstündə ola...

– Bağışlayın! Qayda-qanuna baxmağa adam var. Bu iş üçün uryadnik var, kəndxuda var, yüzbaşı var...

– Uryadnik hər şeyə göz ola bilməz. Bir də ki uryadnik mən başa düşdüyüm şeyləri anlaya bilməz.

– Bir başa düşün ki, bu, sizin işiniz deyil!

– Nə dediniz? Necə yəni bu mənim işim deyil? Çox qəribədir... Adamlar biabırçılıq eləyəcək, bu da mənim işim olmayacaq? Yoxsa, onlara bir sağ ol da deməliyəm? Budur, onlar sizə şikayət eləyirlər ki, mən mahnı oxumağı qadağan edirəm... Axı mahnıda yaxşı nə var ki? Bir işlə məşğul olmaq əvəzinə, mahnı oxuyurlar... Bir də ki gecələr işıq yandırmağı dəb salıblar. Yıxılıb yatmaq lazımdır, amma onlar oturub laqırtı vurur, gülüşürlər. Mən bunları qeyd etmişəm!

– Nə qeyd etmişiniz?

– İşıq yandıranların adlarını...

Prışibeyev cibindən yağlı bir kağız çıxartdı, gözlüyünü taxıb oxudu:

– İşıq yandırıb oturan kəndlilər: İvan Proxorov, Savva Nikiforov, Pyotr Petrov. Dul qalmış soldat arvadı Şustrova əxlaqsızlıq edərək və qeyri-qanuni olaraq Semyon Kislovla yaşayır. İqnat Sverçok sehrbazlıq edir, arvadı Mavra da cadugərdir, gecələr gedib başqalarının inəyini sağır.

Hakim:

– Bəsdir! – deyib şahidləri dindirməyə başladı.

Kiçik zabit Prışibeyev gözlüyünü alnına qaldırıb təcəccüblə hakimə baxdı: aydın görünürdü ki, hakim onun tərəfində deyil. Onun bərəlməmiş gözləri parıldayırdı, burnu qıpqırmızı qızarmışdı. O, hakimə və şahidlərə baxırdı, hakimin nə üçün belə həyəcanlı olmasının, kameranın hər tərəfində adamların nə üçün gah deyindiklərinin, gah da yavaşcadan güldüklərinin səbəbini başa düşə bilmirdi. O, “bir ay həbs cəzası kəsilir” hökmünün səbəbini anlaya bilmədi. Əl-qolunu ata-ata heyretlə dedi:

– Nə üçün? Hansı qanuna görə?

Ona indi aydın idi ki, dünya dəyişmişdir, yaşamaq daha heç mümkün deyil. Qorxunc, kədərli fikirlər onu bürüyürdü. Lakin kameradan çıxarkən bir yerə yığılıb danışan kəndliləri görən kimi, hələ də tərək edə bilmədiyi əvvəlki adəti üzrə, əllərini yanına salaraq şax dayandı və xırıltılı, acıqlı səslə dedi:

– Camaat, dağılın! Bir yerə yığışmayın! Hər kəs öz evinə!

QÜSSƏ

“Dərdimi kimə deyim”¹.

Axşam toran qovuşmuşdu. İri, sulu qar dənələri yeni yanmış fənərlər ətrafında tənbel-tənbel fırlanaraq, nazik və yumşaq laylarla damların üstünə, atların belinə, adamların çiyinlərinə və papaqlarına tökülür. Faytonçu İona Potapov başdan-ayağa xəyal kimi ağappaqdır. O, canlı adamın əylə biləcəyi qədər belini əyərək, qozlada oturmuş və tərənmir. Böyük bir qar qalağı üstünə düşsə belə, yəqin ki, onu öz üzərindən çırpmağı lazım bilməz. Onun atcığazı da ağ və hərəkətsizdir. Öz hərəkətsizliyi, biçimsizliyi və ağac kimi dümdüz ayaqları ilə bu at hətta yaxından baxanda belə bir çəpiyə satılan qoğal atcığazlara oxşayır. Ehtimal ki, at düşüncəyə dalmışdır. Kotanda adət etdiyi boz mənərələrdən ayrılıb buraya – əcaib odlarla, arası kəsilməyən gurultu və qaçısan adamlarla dolu girdaba düşənlər düşünməyə bilməzlər...

İona və onun atcığazı xeyli vaxtdır ki, yerlərindən tərənmə-yirlər. Onlar nahardan çox qabaq həyətdən çıxmışlar, lakin siftə verən yoxdur ki, yoxdur. Budur, şəhərin üzərinə axşam toranı çökmür. Fənər işıqlarının solğun rəngi dəyişib canlanır, küçədə hərəkət və səs-küy çoxalır. İonanın qulağına səs gəlir:

– Faytonçu, Viborq küçəsinə!.. Faytonçu!

İona diksinir və qardan bir-birinə yapışmış kirpikləri arasından başlıqlı şinel geymiş bir hərbi xidmətçi görür.

– Viborq küçəsinə, – deyər hərbi xidmətçi təkrar edir. – Sən yatmısan, nədir? Viborq küçəsinə!

Razılıq əlaməti olaraq İona cilovları tez çəkir, atın belindən və onun öz çiyinlərindən lopa-lopa qar tökülür. Hərbi xidmətçi xizyəyə əyləşir. Faytonçu dodaqlarını marçıldadaraq boynunu ördək kimi uzadır, yerində dikəlir və ehtiyacdən daha çox adət etmiş olduğu üçün qamçını yelləyir. Atcığaz da boynunu uzadır, öz ağaca bənzər ayaqlarını əyir və istər-istəməz yerindən tərənir...

İlk addımlardan İona, qaranlıq və irəli-geri hərəkət edən izdiham içərisindən qopan səslər eşidir:

¹ “Dərdimi kimə deyim” – “Zəbur” dini kitabından bir mahnıdır.

– Hara sürürsən, qulyabanı? Şeytan səni hara çəkir? Sağdan get!
– Sən sürmək bacarmırsan? Sağa sür! – deyə hərbi xidmətçi hirsələnir.

Hər tərəfi örtülü bir faytonun sürücüsü deyindir, yolu keçərkən çiyini atın başına toxunan bir başqası qollarından qarı silkələyir və hirsli-hirsli baxır. İona iynə üstündə oturmuş kimi qozlada qurdalanır, dirsəkləri ilə ətrafı dümsükləyir, buxar vurmuş adam kimi gözlərini qıyır, sanki, harada olduğunu və nə üçün buraya düşdüyünü anlaya bilmir.

– Nə əclafdır, – deyə hərbi xidmətçi ona söz atır, – elə bil ki, qəsdən səninlə toqquşmağa və ya atın altına düşməyə çalışır. Yəqin, dilbir olublar.

İona dönüb sərnəşinə baxır və dodaqlarını tərpədir. Bir şey demək istədiyi görünür, ancaq boğazından xırıltıdan başqa heç nə çıxmır.

– Nə var? – deyə hərbi xidmətçi soruşur.

İona gülümsünərək ağzını əyir, boğazına güc verərək xırıldaıyır:

– Ağa, mənim bu həftə... oğlum öldü.

– Hm... Nədən öldü?

İona bütün gövdəsi ilə sərnəşinə çevrilərək deyir:

– Kim bilir. Yəqin ki, qızdırmadan. Üç gün xəstəxanada yatdı, sonra öldü... Allahın əmridir.

– Döndər, iblis, – deyə qaranlıqda səslər eşidildi. – Yoldan çıxmısan, nədir? Qoca köpək, gözlərini aç!

– Sür, sür! – deyə sərnəşin dillənir. – Belə yerislə biz sabaha kimi də çata bilmərik. Qov at!

Faytonçu yenə boynunu uzadır, bir qədər yerindən qalxır və ağır bir incəliklə qamçısını yelləyir. Sonra bir neçə dəfə dönüb sərnəşinə baxır. Lakin o, gözlərini yummuşdur, yəqin ki, dinləmək həvəsində deyildir. İona, Viborq küçəsində sərnəşini düşürüb, aşxana qabağında faytonunu saxlayır, qozlada əyilir və yenə də tərpənməz olur... Sulu qar yenə də onu və atcığazı ağartmaqda davam edir. Beləcə bir, iki... saat keçir.

Üç nəfər cavan oğlan qaloşlarını bərkədən şappıldadaraq söyüşə-söyüşə səki ilə keçir; onların ikisi ucaboy və arıq, üçüncüsü isə balacaboy və qozbeldir.

– Faytonçu, polis körpüsünün yanına! – deyə qozbel cingiltili səslə çıxır. – Üçümüzü bir abbasıya!

İona cilovları çəkir və ağzını marçıldadır. Bir abbası o qədər də münasib qiymət deyildir, ancaq indi o, qiymətə baxmayı... Onun üçün indi bir manatla bir şahının fərqi yoxdur, tək sərnişin olsun...

Cavan oğlanlar bir-birini itələyə-itələyə, nalayiq sözlər deyə-deyə yaxınlaşır və üçü də birdən xizəyə soxulur. Üçündən hansı birisinin ayaq üstə durması və hansı ikisinin əyləşməsi məsələsi müzakirə olunmağa başlayır. Uzun höcətdən, şiltaqlıq və məzəmmətdən sonra belə qərara gəlirlər ki, qozbel hamıdan balaca olduğu üçün ayaq üstə dursun.

– Qov görək! – deyə ayaq üstə durub nəfəsini İonanın düz peysərinə püskürən qozbel cingildəyir. – Qamçıla!.. Amma papağın lap qiyamətdir ha, qardaş... Bütün Peterburqda bundan pisini tapmazsan...

– Ha... ha... – deyə İona qaçqıldayır, – olanım budur.

– Sən də, ey, olanım budur, atı qov, bütün yolu beləmi sürəcəksən, hə? Yoxsa peysərin yumruq istəyir?..

Uzunboylulardan biri:

– Başım çatlayır, – deyir, – dünən Dukmasovgildə Vaska ilə ikimiz dörd şüşə konyak içdik.

– Başa düşürəm ki, yalan danışmağın nə mənası varmış! – deyə o biri uzunboylu hirsələnir: – Heyvan kimi yalan deyir.

– Allahın qəzəbinə gəlmişəm ki, düzdür...

– Bəli... Bu, bitin öskürməsi kimi bir həqiqətdir.

– Hi, hi... – İona hınıldayır. – Kefcil oğlandır!

– Tfu, səni lənətə gələsən, – deyə qozbel özündən çıxır. – Ey kaftar, azar tutmuş, bir de, görüm sürəcəksən, ya yox? Belə də at sürərlərmə? Qamçilasana atı. Hey, iblis. Bir də... Yaxşı-yaxşı vur!

İona qozbelin bədəninin yırğalanmasını və onun titrək səsinə öz arxasında hiss edir. O, üstünə yağdırılan söyüşləri eşidir, insanları görür və yalqızlıq hissi yavaş-yavaş qəlbindən çəkilməyə başlayır. Qozbel o qədər söyür ki, axırda altımərtəbəli, dolaşq bir söyüşdən boğazı tutulur, az qalır ki, öskürəkdən boğulsun. Uzunboylular Nadejda Petrovna adlı kiminsə barəsində danışmağa başlayırlar. İona dönüb onlara baxır. Bir az sakit olmalarını gözləyəndən sonra dönüb bir də baxır:

– Mənim də bu həftə... bir oğlum öldü, – deyə donquldanır.

– Hamımız öləcəyik, – deyə qozbel öskürəkdən sonra dodağını silib ah çəkir. – Di sür, sür görək! Ağalar, mən daha belə dözə bilmərəm. O, bizi nə vaxt aparıb çıxaracaqdır?

– Yüngülcə peysərinə ilişdirib, onu bir hərəkətə gətirsənə!

– Kaftar, azar tutmuş, eşidirsənmi? Qıraram boynunu ha!.. Siz elə məxluqsunuz ki, nazınızı çəkməkdənsə, biryolluq piyada getmək yaxşıdır.

– Eşidirsənmi, ilan vurmuş, yoxsa, bizim sözüümüz vecinə deyil?

İona peysərinə vurulan şillənin zərbəsini hiss etməkdən artıq onun səsinə eşidir.

– Hı... hı... Kefcil ağalar... Allah sizi salamat eyləsin!

– Faytonçu, sən evlisenmi? – deyə uzunboylulardan biri soruşur.

– Mənim, hı-hı... Kefcil ağalar... Mənim arvadım indi qara torpaqdadır. Hı... hı... Yəni qəbirdədir. Oğlum da təzə öldü. Mən isə sağam... Qəribə işdir, ölüm qapını dəyişik salıb, mənim yanıma gəlmək əvəzinə, oğlumun üstünə gedir...

İona oğlunun necə öldüyünü nağil etmək üçün çevrilir. Lakin o, sözbə başlamamış qozbel yüngülcə ah çəkir, Allaha şükür, gəlib çatdıqlarını bildirir. İona abbasını alıb, uzun müddət, ta onlar qaranlıq darvazada gözdən itənə qədər bu avaraların dalınca baxır.

O, yenə də yalqızdır, onun üçün yenidən sükut başlanır. Bir müddətə onu tərk etmiş qüسسə yenidən baş qaldırır və onun ürəyini daha artıq gəmirməyə başlayır. İonanın təlaş və iztirabla dolu gözləri küçənin hər iki tərəfindən hərəkət edən izdihama dikilir. Görəsən, bu minlərlə adamın içərisində onun dərđini dinləyə biləcək heç olmasa bir nəfər tapırlarmı? Lakin nə o, nə də onun dərđi bu qaçısan adamların vecinə deyil. Onun nisgili böyük və sonsuzdur. Əgər İonanın sinəsi yarılıb dərđi çölə tökülsə, yəqin ki, bütün dünyanı doldurar. Ancaq bununla belə o görünmür. O, elə bir əhəmiyyətsiz qabığa bürünə bilmişdir ki, gündüz cıraqla da onu görmək olmaz...

İona əlində bağlama olan dalandan görür və onunla danışmağı qərara alır.

– Əzizim, indi saat neçə olar? – deyə soruşur.

– Ona işləyir... Burada niyə dayanmısan? Sür, get.

İona bir neçə addım irəliyə sürür, belini əyir və yenidən fikrə gedir... O artıq insanlara müraciət etməyi faydasız sayır. Ancaq beş

dəqiqə belə keçmədən kəskin bir ağrı hiss edən adam kimi belini düzəldir, başını silkələyir və cilovları çəkir... Halı çox xarabdır, o daha tab gətirə bilməyir. “Həyatə doğru, – düşünür, – həyatə!” Sanki, atcığaz da onun niyyətini duyaraq, yorğa qaçmağa başlayır. Saat yarım keçdikdən sonra İona artıq böyük, çirkli sobanın yanında əyləşmişdir. Sobanın üstündə, döşəmədə, skamyaların üstündə camaat xoruldayır, hava çox kəşif və bürküdür. İona yatanlara baxır, başını qaşır və belə tez qayıtmasına təəssüf edir.

“Yulaf pulu da çıxara bilmədim, – fikirləşir. – Bəla elə burasındadır. Əlbəttə, adam öz işini biləndə, özü də, atı da tox olanda həmişə rahat olur...”

Küçələrin birindən gənc bir arabaçı qalxır və yuxulu-yuxulu hıç-qıldayaraq su vedrəsinə doğru yönəlir.

– Su içməkmə istəyirsən? – deyər İona soruşur.

– Məlum işdir ki, istəyirəm.

– Hə... Nuş olsun... Ancaq, qardaş, mənim oğlum ölübdür... Eşidibsenmi? Bu həftə xəstəxanada... Uzun əhvalatdır.

İona baxır və sözlərinin nə cür təsir bağışladığını görmək istəyir. Lakin heç bir şey sezmir. Gənc yorğanı başına çəkərək yuxuya getmişdir. Qoca ah çəkir və qaşınır. Gənc, su içmək istədiyi kimi, o da danışmaq istəyir. Oğlunun ölümündən bir həftə keçir, lakin o, hələ heç kəsə doyunca danışmamışdır. O, ağıllı-başlı, yerli-yerində danışmalıdır. Oğlunun nə cür xəstələndiyini, necə əzab çəkdiyini, can verməzdən qabaq nələr söylədiyini və necə öldüyünü nağıl etmək lazımdır. Mərhumun paltarını almaq üçün xəstəxanaya getdiklərini söyləmək, dəfn mərasimini təsvir etmək lazımdır. Qızı Anisiya kənddə qalmışdır... Onun da haqqında danışmalıdır. Onun indi o qədər danışılacaq sözü vardır ki... Ona qulaq asan ah çəkməli, ona acımalı və dua oxumalıdır... Arvadlarla danışmaq daha yaxşıdır, onlar axmaq olsalar da, ikicə kəlmə söz deyən kimi, hönkürməyə başlayırlar.

“Gedib ata baxmaq lazımdır. Sonra da yatmaq olar... Yuxu qaçmayır ki...”

İona geyinib tövləyə, atının yanına gedir. O, yulaf haqqında, ot haqqında, hava haqqında fikirləşir. O tək olanda oğlu haqqında düşünə bilmir... Onun barəsində başqası ilə danışa bilər, ancaq özlüyündə onun barəsində fikirləşmək, onun şəklini öz xatirəsində canlandırmaq qorxunc və dözülməz bir dərddir.

– Gövşəyirsən? – deyə İona atının parıldayan gözlərinə baxaraq soruşur. – Gövşə, gövşə... İndi ki, yulaf pulu qazana bilmədik, ot yeyərik... Bəli... Mən qocalmışam, daha sürə bilmirəm... Oğlumun sürmək vaxtı idi, mənim yox... Ondan əsl faytonçu çıxardı... Təki yaşayaydı...

İona bir qədər susur, sonra yenə davam edir.

– Bəli, mənim əziz madyanı... Kuzma İoniç daha yoxdur... Ömrünü bizə tapşırıldı... Nahaq yerə öldü getdi... İndi fərz edək ki, sənənin bir dayçanı var və sən onun doğma anasısan. Deyək ki, birdən o öldü getdi və ömrünü sənə bağışladı... Axı yazıqdır, deyilmi?

Atcıqaz qulağını şəkəyib gövşəyir və nəfəsi ilə sahibinin əlini isindirirdi. İona özünü unudur və hər şeyi ona nağıl edir...

1886

İFRİTƏ

Axşamdan çox keçmişdi. Kiçik keşiş Saveli Gıkin kilsə keşikçilərinə aid otaqdakı yatağında uzanmışdısa da, yatmamışdı, halbuki toyuqlarla bir vaxtda yuxuya getmək onun həmişəki adəti idi. Kirli, yağlı, qurama yorğanının bir ucundan onun kürən, cod saçları, o biri ucundan çoxdan su görməmiş böyük ayaqları görünürdü. O qulaq asırdı... Onun gözətçi otağı bariyə dirənmişdi, otağın təkçə pəncərəsi çölə baxırdı. Çöldə isə bərk dava gedirdi. Anlamaq olmurdu ki, bu dünyadan kim kimi köçürür və kimin ölümü xatirinə təbiətdə hər şey bir-birinə qarışmışdır, lakin ara verməyən məşum uğultudan görünürdü ki, kiminsə işi pisdir. Hansı bir qalib qüvvə isə çöldə kimisə qovur, meşədə və kilsənin damında hayqırır, yumruğu ilə pəncərəni hirsə döyür, hər şeyi yerindən oynadıb dağıdır, nə isə məğlub olduğu üçün vıyıldayıb ağlayırdı... Şikayətli hönkürtü gah bayırda, gah damın üzərində, gah da sobanın içərisində eşidilirdi. Bu hönkürtüdə imdad diləmək çalarları yox idi. Bu, kədərli, artıq gecikdiyini və xilas yolu olmadığını dərk edən bir varlığın naləsinə oxşayırdı. Qar təpələrinin üstü buzdən nazik pərdə bağlamışdı. Bu buz pərdələrinin üstündə və ağaclarda göz yaşları titrəyirdi. Palçıqın və əriyən qarın əmələ gətirdiyi qara, çirkli su, yolları və cığırını basmışdı. Bir sözlə, yerdəki qar əriyirdi, lakin zülmət gecədə göy bunu görmürdü və əriməkdə olan qarın üstünə var gücü ilə təzə qar səpələyirdi. Sərsəri külək isə sərxoş adam kimi səndirəyirdi... Külək təzə qarın yerə düşməsinə aman verməyib, onu qaranlıqda istədiyi kimi fırlandırır.

Gıkin bu musiqiyə qulaq verib qaşlarını çatırdı. Məsələ bunda idi ki, bayırdakı bütün bu haray-həşirin nəyə dələlət etdiyini, burada kimin əli olduğunu bilir və ya heç olmazsa, dərk edirdi. Yorğanın altında barmağı ilə kimi isə hədələyərək deyiniirdi.

– Mən bi-li-rəm!

Keşişin arvadı Raisa Nilovna pəncərənin qabağında kətildə əyləşmişdi. Başqa bir kətilin üstünə qoyulmuş tənəkə lampa, sanki, qorxa-qorxa və öz qüvvəsinə inanmayaraq, sönmək, titrək işığını onun enli

çiyinlərinə, bədəninin gözəl, adamı cəlb edən cizgilərinə, ucları yerə dəyən qalın hörüklərinə saçdı. Keşişin arvadı qaba palazdan çuval tikirdi. Onun əlləri tez-tez hərəkət edirdisə də, bədəni, gözlərinin ifadəsi, qaşları, qalın dodaqları, ağ boynu yeknəsəq, mexaniki bir işlə məşğul olduğundan donub, sanki, yuxuya getmişdi. Keyimiş boynuna dinclik vermək üçün yalnız hərdənbir başını qaldırıb pəncərəyə gözücü nəzər saldıqdan sonra yenə də palazın üstünə əylirdi. Bayırda isə çovğun coşurdu. Onun dikburunlu, yanaqlarında batıqlar olan gözəl sifəti nə arzu, nə qüssə, nə sevinc – heç bir şey ifadə etmirdi. Gözəl bir fəvvarə su vurmayan vəziyyətdə beləcə donuq olur.

Budur, çuvalın birini tikib qurtararaq, onu bir kənara tulladı, şirin-şirin gərnəşdikdən sonra tutqun nəzərlərini pəncərəyə zillədi... Pəncərələrin şüşələrindən qətrələr axır, tezəriyən qar dənələri ağarırdı. Qar dənəsi şüşəyə düşüb keşişin arvadına baxdıqdan sonra əriyirdi...

– Gəl yat! – deyə keşiş donquldandı.

Keşişin arvadı dinmədi. Lakin kirpikləri birdən tərpendi və gözləri parıladı. Bütün bu müddətdə yorğanın altından onun üzünün ifadəsini müşahidə edən Saveli boynunu uzadıb soruşdu:

– Nə var?

– Heç... Deyəsən, kimsə gəlir... – deyə keşişin arvadı cavab verdi.

Keşiş əlləri və ayaqları ilə yorğanı kənara atıb döşəyin üstündə diz çökdü və küt nəzərlərlə arvadına baxdı. Lampanın titrək işığı onun tükü, çopur üzünü işıqlandırıb pırtlaşıq cod saçlarına düşdü.

– Eşidirsənmi? – deyə arvadı soruşdu.

Çovğunun yeknəsəq viyiltısı arasından qulağına güclə eşidilən incə, cingiltili bir inilti gəldi, bu, ağcaqanadın, adamın yanağına qonmaq istədiyi və qoymadıqda hirsələndiyi zaman çıxardığı vızıltıya oxşayırdı.

Saveli ayaq pəncələri üstə oturaraq deyindi:

– Poçtdur...

Kilsədən üç verst uzaqda poçt yolu keçirdi. Külək böyük yoldan kilsəyə tərəf əsdikdə gözətçilərin otaqlarında yaşayanlar zınqırov səsləri eşidirdilər.

– Pərvədigara, həvəsə bax, belə havada da yola çıxırlar! – deyə keşişin arvadı nəfəsini dərdi.

– Hökumət işidir. İstəsən də, istəməsən də getməlisən... – İnilti səsi bir qədər eşidilib kəsildi.

Saveli yerinə uzanaraq:

– Keçib getdilər! – dedi.

Lakin yorğanı üstünə çəkməyə macal tapmamışdı ki, zıncırov səsləri aydın eşidildi. Keşiş tələş içərisində arvadına baxdı, yatağın-dan sıçradı və yanını basa-basa sobanın yanına gəldi. Zıncırov bir qədər səslənərək yerindən qopub düşmüş kimi, yenə də eşidilməz oldu. Keşiş dayandı, gözlərini süzüb arvadına baxaraq:

– Eşidilmir... – deyə donquldandı.

Lakin bu zaman külək pəncərəni döydü, incə və cingiltli bir inilti səsi gətirdi... Savelinin rəngi qaçdı, boğazını antladı və yalın ayaqlarını yenə də döşəmədə şappılatdı. O, arvadına çəp-çəp baxaraq, xırıltılı bir səslə dedi:

– Poçt arabası yolunu azıb, eşidirsənmi? Poçt arabası yolunu azıb... Mən... Mən bilirəm! Yoxsa, elə bilirsən mən heç... şey başa düşürəm? – deyə o donquldandı. – Mən hamısını bilirəm, yox olasan!

Keşişin arvadı gözlərini pəncərədən ayırmadan:

– Nəyi bilirsən? – deyə sakitcə soruşdu.

– Onu bilirəm ki, bunlar hamısı sənin işindir, şeytan balası. Sənin əməlidir, görüm səni yox olasan! Bu çovğunu da, poçt arabasının azmasını da... hamısını sən eləmişən! Sən!

Keşişin arvadı yavaşcadan dedi:

– Səfeh, sən dəli olmusan...

– Sənin bu əməlinə çoxdandır ki, göz qoyuram! Toyumuzun birinci günü gördüm ki, sənin qanın it qanıdır!

Raisa təəccüblə çiyinlərini çəkdi və xaç çəkərək:

– Tfu! – dedi. – Ay səfeh, heç olmazsa xaç çək!

Saveli burnunu tələsik köynəyinin ətəyinə silib boğuş, ağlam-sınan bir səslə:

– İfritədən nə ummaq olar, – deyə davam etdi, – hərçənd ki, mənim arvadımsan, hərçənd ki, sən də keşiş nəslindənsən, ancaq mən sənin necə adam olduğunu lap kilsədə də gözünün içinə deyərəm... Bəs necə bilirsən?.. Pərvərdigara, özün kömək ol! Keçən il Danil peyğəmbər bayramında bir çovğun başladı, axırı nə ilə qurtardı? Usta gəldi ki, qızınsın. Sonra Allah adamı Aleksey bayramın-

da çayın buzu sındı, onda gördüm ki, uryadnik peyda oldu... Məlun oğlu bütün gecəni burada səninlə cükküldəşdi, səhər açılarda baxıb gördüm ki, gözlərinin altı qaralıb, yanaqları sallanıb! Elə deyil? Spas bayramında iki dəfə tufan oldu, hər dəfə də ovçu gəlib gecəni bizdə qaldı. Görüm Allah onun bəlasını versin, onda hamısını gözlərimlə gördüm, hamısını! Oho, xərçəng kimi qıpqırmızı qızardın! Belə!

– Sən heç nə görməmişən...

– İndi elə deyərsən. Bu qışı Krit adasında on şəhidin öldüyü gün çovğun üç gün, üç gecə ara vermədi... Yadındadırmı? Böyüyün mirzəsi, o it oğlu yolu azıb özünü buraya verdi. Gör bir kimə tamah salmışan! Tfu, mirzəyə! Ona görə heç Allahın gül kimi havasını korlamağa dəyərmə! Eybəcərin biri idi, burnu axır, özü bapbalaca, üzünü sızanaq basıb, boynu əyri... Gözəl olsa idi, yenə dərd yanı idi, yoxsa ki... tfu! Şeytan!

Keşiş nəfəsini dərib dodaqlarını sildi və qulaq verdi. Zınqırov səsi eşidilməsə də, külək damın üstündə ulayırdı və bayırda yenə də çovğundu.

– İndi də elə, – deyə Saveli davam etdi. – Əbəs deyil ki, poçt arabası yolunu azıb! Səni axtarmırsa, mənim üzümə tüpür! Oho, şeytan öz işini bilir, sənə yaxşıca kömək edir! Poçtu hərləndirib-hərləndirib buraya gətirəcək. Bilirəm! Görürəm! Gic özünsən, gizlədə bilməzsən, dinsiz! Çovğun başlayan kimi sənin fikrini o saat başa düşdüm.

– Axmaqsan, – deyə keşişin arvadı istehza ilə gülümsədi. – Sən axmağın fikrincə, havanı mən korlayıram?

– Hm... Lağ elə! Sən korlayırsan, yoxsa yox, ancaq görürəm ki, hava pis olanda qanın coşmağa başlayır, hava xarablaşan kimi də axmağın biri gəlib buraya çıxır. Hər dəfə də belə olur! Demək, hamısı sənin işindir!

Arvadını lap inandırmaq üçün keşiş barmağını alnına qoyub sol gözünü yumdu və ahəngdar bir səslə dedi:

– Oho, ağılsız! Lənətə gəlmiş dinsiz! Əgər sən ifritə yox, adam olsaydın, onda ağılına vurardın ki, usta da, ovçu da, mirzə də onların şəklinə girmiş şeytan idi! Yox? Fikirləşəydin də!

Keşişin arvadının ərinə yazığı gəldi, ona baxıb ah çəkərək dedi:

– Saveli, çox səfeh adamsan! Atam sağ olanda və bizimlə burada yaşayanda iflicdən sağalmaq üçün kəndlərdən, şenliklərdən,

erməni xutorlarından bizə kim gəlmirdi. Hər gün gəlirdilər, heç kəs də onları şeytan adlandırmırdı. Amma ildə bir dəfə, o da ki pis havada bizə bir adam qızınmağa gələndə sən – səfeh o saat şübhələnib cürbəcür fikrə düşürsən.

Arvadının ağıllı sözləri Saveliyə təsir etdi. O, yalın ayaqlarını uzadıb, başını aşağı salaraq fikrə getdi. Dediklərinə hələ möhkəm əmin deyildi, arvadının sözlərindəki səmimi, laqeyd ahəng isə onu tamamilə çaşdırdı, buna baxmayaraq, bir qədər düşündükdən sonra başını bulayıb dedi:

– Özü də qocalar, ya da çolaqlar, şillər gəlmirlər, gecələməyə gələnlərin hamısı cavanlardır... Niyə? Yaxşı, qoy qızınmağa gəlsinlər, yoxsa gəlib şeytan əməlinə baxırlar. Yox, arvad, dünyada siz arvadlardan hiyləgər məxluq tapılmaz. Vallah, ağılınız bir qara toyuğun ağılından azdır, amma şeytan kimi hiyləgərsiniz. Bah, bah, bah! Allah özün saxla! Odur, poçt atlarının zınqırovları səslənir. Çovğun başlayan kimi mən sənə bütün fikirlərini bildim. Cadu eləmişən, hörümçək!

Keşiş arvadının səbri tükəndi.

– Görüm səni lənətə gələsən, nə keçmişən mənim boğazıma. Ay idbar, nə vermişən, məndən ala bilmirsən?

– Belə onu vermişəm ki, Allah eləməsin, əgər bu gecə... gör nə deyirəm... Əgər bu gecə də bir əhvalat baş versə, elə sabah səhər açılan kimi Dyakovaya baş keşiş Nikodimin yanına gedib hamısını başa salacağam. Deyəcəyəm ki, Nikodim ata, belə-belə, çox üzr istəyirəm, ancaq o, ifritədir. Niyə? Hm... İstəyirsinizmi, bilirsiniz niyə? Üzr istəyirəm... Buna görə, buna görə. Onda vay halına, arvad! O dünyada cəhənnəm bir tərəfə qalsın, bu dünyada da cəzana çatacaşan! Dua kitabında sizin barənizdə əbəs yazılmayıb!

Birdən pəncərəni döydülər, özü də elə bərkdən, elə qeyri-adi döydülər ki, qorxudan Savelinin rəngi qaçdı və sıçrayıb yerində oturdu. Keşiş arvadı da yerindən sıçradı, onun da rəngi qaçdı.

– Allah xatirinə, içəri buraxın, qızınım, – deyə titrək, qalın bir səs eşidildi. – İçəridə kim var? Yolu azmışam.

Keşişin arvadı pəncərəyə baxmaqdan qorxub:

– Kimsən? – deyə soruşdu.

– Poçt işçisi! – deyə başqa səs cavab verdi.

– Əbəs cadu etməmişən, – deyə Saveli əlini çırpdı. – Mən deyəndir... Düz demişəm... Yaxşı, özündən küs!

Keşiş yatağının qabağında iki dəfə hoppanıb pərqu döşəyə sərilirdi və hirsələ fısıldaya-fısıldaya üzünü divara çevirdi. Çox çəkmədən külək onun kürəyini üşütdü. Qapı cırıldadı və başdan-ayağa qara batmış hündürboylu birisi astanada göründü. Onun dalınca da onun kimi ağappaq başqa birisi içəri girdi.

İkinci adam xırıltılı bir səslə:

– Kisələridəmi içəri gətirim? – deyə soruşdu.

– Orada qoymayacağıq ki!

Bu sözləri deyən birinci şəxs başlığını açmağa başladı və səbri çatmadığından onu furajkası ilə birlikdə başından çıxarıb hirsələ sobanın yanına tulladı. Sonra paltosunu soyunub, onu da oraya atdı və salam vermədən otaqda gəzinməyə başladı.

O, cavan, sarışın saçlı poçtalyon idi, əyində poçt işçilərinə məxsus köhnəlmiş sürtük, ayaqlarında sarı rəngli uzunboğaz çəkmə vardı. Gəzinib qızıxdıqdan sonra stolun arxasında əyləşdi, palçıqlı çəkmələrini kisələrə tərəf uzadıb başını əlinə söykədi. Onun qırmızı ləkələrlə örtülü solğun sifətindən indicə hiss etdiyi ağrı və qorxunun izləri hələ də çəkilməmişdi. Gəncin bir azca əvvəl çəkdiyi fiziki və mənəvi iztirabların izi onun üzündən hələ də silinməmişdi, qaşlarına, bıqlarına, girdə saqqalına düşmüş qar onun hirsədən əyilmiş qəşəng üzündə əriyirdi.

Poçtalyon gözlərini divarlara gəzdirib isti otaqda olduğuna inanmırmış kimi deyindi:

– Bizim günümüz it günüdür! Az qala, ölmüşdük! Sizin pəncərədən gələn işıq olmasa idi, bilmirəm ki, başımıza nə gələcəkdi... Allah bilir, bütün bunlar nə vaxt qurtaracaq! Bu it gününün nə ucu var, nə bucağı! – O, səsinə alçaldıb gözlərini keşiş arvadına qaldıra-raq soruşdu: – Biz haraya gəlib çıxmışıq?

Keşişin arvadı diksindi və qızararaq:

– Qulyayev təpəsinə, general Kalinovskinin malikanəsinə, – deyə cavab verdi.

Poçtalyon böyük meşin kisəni dalına atıb qapının yanında donub qalmış sürücüyə dönərək:

– Stepan, eşidirsənmi? – dedi. – Gəlib Qulyayev təpəsinə çıxmışıq.

– Hə... çox uzaq gəlmişik!

Sürücü bu sözləri xırıltılı, kəsik ah şəklində deyib bayıra çıxdı və azca sonra birincidən kiçik olan başqa bir kisəni içəri gətirdi, sonra

yenə də bayıra çıxdı və bu dəfə poçtalyonun enli qayışdan asılmış qılıncını gətirdi; qılınc Yudifin, Oloferminin yatağı qarşısında çəkilmiş şəkillərindəki qılınca oxşayırdı. Sürücü kisələri divara söykədikdən sonra gedib dəhlizdə əyləşərək çubuğunu yandırdı.

– Yoldan gəlmisiniz, bəlkə, çay içəsiniz, – deyə keşişin arvadı soruşdu.

– Çay nədir, canım?! – deyə poçtalyon qaşlarını çatdı. – Tez qızıqıb yola düşmək lazımdır, yoxsa qatara gecikib poçtu göndərə bilmərik. On dəqiqə oturub yola düşəcəyik. Sizdən yalnız bunu xahiş edirəm ki, yolu bizə göstərsiniz...

– Allah çovğunu bəla göndərib, – deyə keşişin arvadı nəfəsini dərdi.

– Elədir... Bəs siz kimsiniz?

– Biz? Buralıyıq, kilsədə oluruq... Ruhaniyik... Odur, ərimdir, yatır! Saveli, qalx, görüş! Qabaqlar bura kilsə idi, o biri kəndlərdən buraya gələrdilər, il yarım əvvəl isə kilsəni bağladılar. Əlbəttə, ağalar burada yaşayanda çoxlu adam olurdu, kilsəni saxlamağa dəyərdi, indi isə ağalar buradan gedəndən sonra özünüz deyın, ruhanilər nə ilə dolansınlar, özü də ki buraya ən yaxın olan kənd Markovkadır, o da buradan beş verst uzaqda! Saveli indi işsizdir... Gözətçini əvəz edir... Ona tapşırıblar ki, kilsədən muğayət olsun...

Poçtalyon buradaca öyrəndi ki, əgər Saveli gedib generalın arvadından müqəddəs atanın üstünə bir kağız alsə idi, ona yaxşı bir qulluq verərdilər, di gəl ki o, general arvadının yanına getmir, ona görə ki, tənbəldir, adamlardan qorxub qaçır.

– Buna baxmayaraq, biz ruhanilərdənlik, – deyə keşişin arvadı əlavə etdi.

– Bəs nə ilə dolanırsınız? – deyə poçtalyon soruşdu.

– Kilsənin biçənəyi və bostanları var. Ancaq bizə mənfəəti azdır... – deyə keşişin arvadı köksünü ötürdü. – Dyadkinskayanın baş keşişi Nikodimin gözü doymur, burada yayda da, qışda da Nikola bayramlarında dua oxuyur, buna görə də məhsulun, az qala, hamısını özünə götürür. Köməyimiz yoxdur.

– Yalan danışırısan! – deyə Savelinin xırıltılı səsi eşidildi. – Nikodim ata müqəddəs adamdır, kilsənin işığıdır, madam ki, məhsulu götürür – nizamnaməyə görə götürür!

– Nə yaman hirsli əriniz var! – deyə poçtalyon gülümsədi. – Çoxdanmı ərdəsən?

– Keçən həftə dördüncü ilə girib. Əvvəllər buranın kiçik keşişi mənim atam idi, sonra əcəl başının üstünü alanda yeri mənə qalsın deyə, ruhani idarəyə gedib xahiş etdi ki, məni almaq üçün subay bir keşiş göndərsinlər, göndərdilər, mən də ona ərə getdim.

Poçtalyon Savelinin kürəyinə baxıb:

– Aha, demək, sən bir zərbə ilə iki milçək öldürmüşsən, – dedi.
– Həm vəzifəyə çatmışsan, həm də arvad almısan.

Saveli qəzəbindən ayağını oynadıb divarın dibinə çəkildi. Poçtalyon stolun dalından qalxıb gərnəşdi və poçt kisəsinin üstündə əyləşdi. Bir qədər fikirləşdikdən sonra əli ilə kisələri əzişdirib yastıladı, qılıncını götürüb başqa bir tərəfə qoydu və bir ayağını döşəməyə sallayıb uzandı. O əllərini başının altına qoyub gözlərini yumaraq:

– İt günüdür... – dedi. – Bu günü heç tatarların pisinə də rəva görmürəm.

Tezliklə araya sükut çökdü. Təkcə Savelinin xorultusu, bir də ki yuxuya getmiş poçtalyonun aram-aram nəfəs alaraq hər dəfə nəfəsini buraxdıqda qalın bir səslə uzada-uzada, “k-x-x-x...” eləyə-eləyə necə xırıldadığı eşidilirdi. Hərdənbir onun boğazında nə isə bir şey xırıldayıb qaynayırdı, diksinəndə atılıb-düşən ayağı kisəni xışıldadırdı.

Saveli yorğanın altında çevrildi, yavaşcadan boylanıb baxdı. Arvadı kətildə əyləşmişdi və əllərini yanaqlarına qoyub poçtalyonun üzünə baxırdı. Onun nəzərləri təəccübdən qorxmuş bir adamın nəzəri kimi bir nöqtəyə zillənmişdi.

– Nə gözlərini zilləmişən? – deyə Saveli pıçıldadı.

Keşişin arvadı gözlərini poçtalyonun sarışın saçlarından çəkmədən:

– Sənə nə var? Uzan! – deyə cavab verdi.

Saveli qeyzlə köksünü ötürüb kəskin bir hərəkətlə divara tərəf çevrildi. Üç dəqiqə sonra o narahat olub yerində yenə də çevrilərək yataqda diziüstə oturdu, əllərini yastığa söykəyib tərs-tərs arvadına baxdı. Arvadı hələ də qımıldanmadan qonağa baxırdı. Arvadın yanaqları solmuşdu, gözlərində qəribə bir parıltı var idi. Keşiş boğazını arıtladı, qarnıüstə yataqdan sürünüb poçtalyona yaxınlaşaraq yaylıqla onun üzünü örtüdü.

– Üzünü niyə örtürsən? – deyə arvadı soruşdu.

– Qoy gözlərinə işıq düşməsin.

– Onda işığı tamam söndür!

Saveli arvadına şübhə ilə baxıb dodaqlarını lampaya uzatdısa da, dərhal ayılıb əllərini bir-birinə vurdu.

– Bəs bu şeytan hiyləsi deyil, nədir? Nədir? – deyə səsləndi. – Hə? Görəsən, bu arvadlardan da bic məxluq var?

Arvadı hirsindən üz-gözünü qırışdırıb:

– Ay iblis! – deyə ilan kimi fişıldadı. – Dayan bir!

O yerini rahatlayaraq gözlərini yenə də poçtalyona zillədi. Üzünün örtülü olmasının heç bir zərəri yoxdur. Keşis arvadını poçtalyonun üzündən çox, onun ümumi görkəmi, adamdakı təravət məşğul edirdi. Onun sinəsi geniş və qüvvətli, əlləri qəşəng və incə idi, əzələli və biçimli ayaqları isə Savelinin iki “çöpə” oxşayan ayağından çox-çox gözəl və əzəmətli idi. Hətta müqayisə etmək də olmazdı.

Saveli bir qədər gözlədikdən sonra sözə başlayıb:

– Mən iblis də olsam, şeytan da olsam, onu burada yatmağa qoymayacağam... – dedi. – Bəli, qoymayacağam! Onların işi hökumət işidir, onları burada nə üçün yubandırdığımıza sonra cavab verməli olacağıq. Madam ki, poçt aparırsan, apar, daha yatmaq niyə?.. Ey, mənə bax! – deyə Saveli dəhlizə tərəf qışqırdı. – Sürücü, adın nədir, səninləyəm? Sizi yola salımmı? Qalx, poçt nədir, yatmaq nədir?

Özündən çıxmış Saveli poçtalyonun yanına sıçrayıb onun qolundan dartdı.

– Ey, cənab! Yolçu yolda gərək, yox, getməyəcəksənsə, onda... Yatmaq yaramaz.

Poçtalyon yerindən sıçrayıb əyləşdi, bulanıq nəzərini otağa gəzdirdikdən sonra yenə də uzandı. Saveli onun qolundan dartaaraq dili dolaşa-dolaşa dedi:

– Bəs yola nə vaxt çıxacaqsan? Eşidirsənmi, axı poçt, gərək, vaxtında yetişsin? Mən sizi yola salaram.

Poçtalyon gözlərini açdı. Canı qızmış, bir azca şirin-şirin yuxuladıqdan sonra tənbelləşmiş və hələ tamamilə ayılmamış poçtalyon keşis arvadının ağ boynunu, bir nöqtəyə zillənmiş şəhvetli nəzərlərini gördükdə gözlərini yumdu və bunlar hamısı yuxu imiş kimi gülümsədi.

– Belə havada haraya? – deyə o, məlahətli bir qadın səsi eşitdi.

– Yatın, dincinizi alın!

– Bəs poçt? – deyə Saveli təşvişə düşdü. – Poçtu kim aparacaq? Yoxsa sən aparacaqsan? Sənmi?

Poçtalyon gözlərini təkrar açdı, keşiş arvadının yanaqlarında oynayan batıqlara baxıb harada olduğunu xatırladı, Savelinin nə demək istədiyini başa düşdü... O, soyuqda və qaranlıqda yol getməli idi. Bu fikir onun başından bütün vücuduna yayıldı, tükləri biz-biz oldu və büzüşərək:

– Beş dəqiqə də yatmaq olar... – deyə əsnədi. – Hamısı birdir, gecikmişik...

– Bəlkə də, lap vaxtında gedib çatacağıq! – deyə dəhlizdən sürücünün səsi eşidildi. – Bizim bəxtimizdən bu qiyamətdə qatar özü də gecikə bilər.

Poçtalyon yerindən qalxıb şirin-şirin gərnəşdikdən sonra palto-sunu geyinməyə başladı. Qonaqların getməyə hazırlaşdıqlarını görəndə Saveli məmnuniyyətdən hətta at kimi kişnədi. Sürücü kisəni yerdən qaldıraraq:

– Kömək etsənə! – deyə keşişə qışqırdı.

Keşiş onun yanına sıçradı, kisələri onunla birlikdə həyəətə daşdı. Poçtalyon düyün düşmüş başlığını açmağa başladı. Keşişin arvadı isə onun gözlərinin içinə baxıb, sanki, ürəyinə girmək istəyirdi. O:

– Heç olmazsa, çay içəydiniz! – dedi.

– Mən qalardım... onlar getməyə hazırlaşır, – deyə o razı oldu. – Onsuz da gecikmişik.

Keşişin arvadı gözlərini yerə dikib əlini poçtalyonun qoluna toxunduraraq:

– Siz qalın! – deyə pıçıldadı.

Poçtalyon başlığın düyününü, nəhayət, açdı, onu istər-istəməz qolunun üstünə saldı. Keşiş arvadının yanında dayanmaq onun canını qızdırırdı.

– Nə qəşəng... boynun var...

Bunu deyib iki barmağını onun boynuna toxundurdu. Arvadın ona müqavimət göstərmədiyini görüb, əli ilə onun boynunu, çiyini sığalladı.

– Paho, gör nə yaxşısan!..

– Gərək, qalaydınız... Çay içəydiniz.

– Haraya qoyursan? Sən nə küt adammışsan! – deyə həyətdən sürücünün səsi eşidildi. – Köndələnə qoy.

– Gərək, qalaydınız... Eşidirsinizmi, külək necə ulayır!

Gözünün acısını hələ tamamilə almamış, insanı tənbelləşdirən bir neçə dəqiqəlik yuxunun məstliyindən qurtarmamış poçtalyona gözlənilmədən elə bir istək hakim kəsildi ki, bunun xatirinə poçt kisələri də, poçt aparən qatarlar da... dünyada hər şey unudulur. Qaçmaq və ya gizlənmək istəyirmiş kimi, o, qorxu içərisində qapıya baxdı, arvadın belindən yapışb işığı söndürmək üçün artıq lampaya tərəf əyilmişdi ki, dəhlizdə ayaq səsləri eşidildi və sürücü kandarda göründü... Saveli onun dalından boylanırdı. Poçtalyon cəld əlini yanına saldı və fikrə getmiş kimi dayandı. Sürücü:

– Hər şey hazırdır! – dedi.

Poçtalyon bir qədər dayandıqdan sonra yuxudan tamamilə ayılmış kimi başını sərt bir hərəkətlə tərpətdi və sürücünün dalınca getdi. Keşişin arvadı tək qaldı.

– Gəl otur, yolu göstər! – deyə həyətdən gələn səsi eşitdi. Əvvəlcə bir zınqırov könülsüz səsləndi, sonra o birisi səsləndi və zınqırov səsləri xırda, uzun bir zəncir kimi otaqdan uzaqlaşdı.

Zınqırov səsləri yavaş-yavaş eşidilməz olduqda keşişin arvadı yerindən qalxıb əsəbiliklə otağı dörd dolandı. Əvvəl ağ olan rəngi sonra bərk qızardı. Nifrətdən onun üzü əyilmişdi, kəsik-kəsik nəfəs alırdı, gözləri vəhşi, yırtıcı bir kinlə pərıldayırdı, o, qəfəsdə gəzişən, közərdilmiş dəmirle qorxudulan diş pələngə oxşayırdı. O bir anlığa dayanıb otağı nəzərdən keçirdi. Bütün divar boyu uzanan çirkli pərqudan, boz rəngli bərk yastıqlardan, yorğandan və adı olmayan cürbəcür cır-cındırdan ibarət olan yataq, az qala, otağın yanısını tutmuşdu. Bu yataq heç bir forması olmayan murdar bir yığına oxşayırdı, elə biləsən, bəs saçlarını yağlamaq həvəsinə düşdükdə Savelinin başında pırlaşmış tüklərin eyni idi. İçərisinə saxsı çölməklər qoyulmuş, üstünə cır-cındır sərilməmiş hisli soba yataqdan başlamış soyuq dəhlizə açılan qapıya qədər uzanırdı. İndicə bayıra çıxmış Savelinin özü də daxil – hər şey hədsiz dərəcədə çirkli, pasaqlı, hisli idi və belə bir mühitdə qadının ağ boynunu və zərif dərisini görmək adama qəribə gəlirdi. Keşişin arvadı bütün bunları dağıtmaq, tapdalamaq, cırıb toza döndərmək istəyirmiş kimi yatağa tərəf qaçıb əllərini uzatdısa da, sonra, sanki, bu çirkəbə toxunmaqdan qorxaraq geriye sıçradı və yenə də var-gəl etməyə başladı...

İki saatdan sonra üst-başı qara bulaşmış və əldən düşmüş Saveli qayıdıb gəldikdə arvadı soyunub yorğan-döşəyə girmişdi. Gözləri yumulu idi, lakin üzünün titrəməsindən keşiş başa düşdü ki, o yatmayıb. Evə qayıdarkən özünə söz vermişdi ki, sabaha kimi nə danışacaq, nə də ona əl vuracaq, lakin indi onu sancmaqdan özünü saxlaya bilmədi. O, kinayə ilə gülümsəyib:

– Cadun əbəsmiş, çıxıb getdi, – dedi.

Keşişin arvadı dinmədi, onun yalnız sinəsi tərpəndi. Saveli tələsmədən soyundu, arvadının üstündən adlayaraq, keçib divarın dibində uzandı.

Keşiş ayaqlarını qarnına yığıb deyindi:

– Qoy sabah açılısın, gedib hamısını Nikodim ataya deyəcəyəm, sən mənə necə arvadlıq edirsən!

Arvad üzünü cəld ona tərəf çevirib gözlərini ağartdı. O dedi:

– Kəs səsini, get, tayını tap. Mən haradan sənin arvadın oldum? Görüm sənin boynun sınısın! Pərvərdigara, görəsən, bu kötük, bu götürüm haradan mənim boğazıma keçdi!

– Yaxşı, yaxşı... yat!

– Gör bir mən nə bədbəxtəm! – deyər arvad hönküdü. – Sən olmasaydın, bir tacirə, nəcib bir adama ərə gedərdim! Sən olmasaydın, indi ərimi sevərdim! Bu idbar qar altında qalıb ölmür, şaxta da onu dondurmur!

Keşişin arvadı çox ağladı. Nəhayət, dərinədən nəfəs alıb sakitləşdi. Bayırda çovğun hələ də güclənməkdə idi. Sobada, buxarıda, bütün divarların o tərəfində nə isə ağlayırdı, Saveliyə isə elə gəlirdi ki, bu ağlaşma onun daxilində və qulaqlarındadır. Bu axşam o, arvadı haqqında olan mülahizələrinə qəti olaraq inanmışdı. Daha şübhəsi qalmamışdı ki, arvadı cadu gücünə küləklərə, üçatlı poçt arabasına sərəncamlar verir. Lakin onu dərdə salan bu idi ki, bu sirr, bu qeyri-təbii, qara qüvvə onun yanında uzanmış qadına anlaşılmaz xüsusi bir məlahət verirdi ki, o, bunu indiyədək sezməmişdi. Öz səfehliyindən, özü də bilmədən arvadı onun nəzərində əsrarəngiz bir məxluqa çevrilmiş və daha gözəl, daha göycək və əlçatmaz olmuşdu.

– İfritə! – deyər o, nifrətini bildirirdi. – Tfu, zəhləm getmiş!

Bununla belə arvadı sakitləşib aram-aram nəfəs almağa başladıqda keşiş, barmaqlarını onun peysərinə toxundurdu... Onun qalın

hörüyünü əlinə aldı. Arvadı bunu sezmədi... Bunu gördükdə keşis daha artıq ürəklənib onun boynunu sığalladı.

– Əl çək! – deyə arvadı qışqırdı və dirşeyi ilə onun burnunun üstündən elə vurdu ki, gözlərindən od çıxdı.

Burnunun ağrısı tez keçdi, lakin arvadına verdiyi işgəncə hələ davam edirdi.

1886

ZARAFAT

Aydın bir qış günortası... İliyə işləyən sərt şaxtadan qoluma girmiş Nadenkanın gicgahlarındakı qıvrım tellər və üst dodağı üzərindəki zərif tükklər gümüşü qırovla örtülür. Biz uca bir dağın başında dayanmışıq. Durduğumuz yerdən dağın ətəyinə qədər günəşi güzgü kimi əks etdirən hamar eniş uzanır. Qıpırmızı kətan örtüklü balaca xizək də yanımızdadır. Mən:

– Gəlin, Nadejda Petrovna! – deyə yalvarıram. – Tək birçə dəfə! İnandırıram ki, başımızdan bir tük də əskik olmayacaq.

Nadenka isə qorxur. Kiçik qaloşlarından başlayıb buz dağının sonuna qədər uzanan yol ona dəhşətli, ağlasığmaz dərəcədə dərin bir uçurum kimi görünür. Aşağı baxanda, mən onu sürüşməyə çağıranda az qalır. Nadenkanın ürəyi düşsün, nəfəsi kəsilsin. Uçuruma atılmağa cəsarət etsə, nə olar! Yəqin ki, ya ölər, ya da dəli olar.

– Yalvarıram. Çəkinmək lazım deyil. Başa düşün ki, bu, qorxaqlıqdır, ağciyərlikdir.

Nadenka, nəhayət, yola gəlir, mən onun üz-gözündən görürəm ki, bu razılığın özündə ölüm qorxusu var. Rəngi qaçmış, tir-tir əsən qızı xizəyə oturdub qucaqlayıram və biz birlikdə uçuruma atılınq.

Xizək güllə kimi uçur. Külək adamın üzünə çırpılır, vıyldayır, hikkəsindən, sanki, bizi bərk çimdikləyir, elə bil, başımızı bədənədən qoparmaq istəyir. Külək elə möhkəm əsir ki, nəfəs almaq olmur. Sanki, iblis bizi caynağına alıb nəritiylə cəhənnəmə sürükləyir. Yan-yörəmişdəki əşyalar uzun, sürətlə qaçan bir zolaq təşkil edir... Bax, elə birçə an da keçəcək və sanki, biz məhv olacağıq!

– Mən sizi sevirəm, Nadya! – astadan deyirəm.

Sürət getdikcə azalır, küləyin hayqırtısı və xizəyin səsi artıq o qədər də vahiməli deyil, nəfəs almaq asanlaşır və axır ki biz dağın ətəyinə çatırıq.

Nadenka yarımcan haldadır. Rəngi qaçıb, zorla nəfəs alır... Mən onun qabxmasına kömək edirəm.

– Qurtardı! Bir də heç vaxt sürüşməyəm, – deyə o, geniş açılmış, qorxu dolu gözlərini mənə dikir. – Qətiyyə! Az qala, ölmüşdüm!

Bir azdan sonra o özünə gəlir və sual dolu nəzərlərlə gözlərimə baxır: o dörd sözü mənmi demişəm, yoxsa küləyin viyılısımı? Mənsə onun yanında durub, siqaret çəkirəm, diqqətlə əlcəklərimə baxıram.

O, mənim qoluma girir və biz dağın ətrafında bir xeyli gəzişirik. Sırr, deyəsən, ona rahatlıq vermir. O dörd söz deyilmişdi, ya yox? Hə, ya yox? Bu, heysiyyət, şərəf, həyat, xoşbəxtlik məsələsidir, çox vacib, dünyada ən vacib məsələdir. Nadenka səbirsiz, kədərli, nüfuzedicilə nəzərlərlə üzümə baxır, suallara çaşqın cavab verir, mənim söz açmağımı gözləyir. Ah, bu çaşəng çöhrə necə də dəyişir, haldan-hala düşür! Aydınca görünür ki, Nadenka özüylə mübarizə aparır, nə isə demək, nə isə soruşmaq istəyir, lakin söz tapmır, utanır, qorxur, sevinc ona mane olur...

– Bilirsiniz, nə var? – deyə o mənə baxmadan dillənir.

– Nə var? – soruşuram.

– Gəlin bir də... sürüşək.

Biz pillələrlə çıxırıq. Mən yenə də rəngi qaçmış, tir-tir əsən Nadenkanı xizəyə oturduram, yenə də biz dəhşətli uçuruma atılıq, yenə də külək hayqırır, xizəyin xışiltısı eşidilir, yenə də enişin ən sürətli və küylü yerində mən pıçıldayıram:

– Mən sizi sevirem, Nadenka!

Xizək dayananda Nadenka dönüb indicə endiyimiz dağa nəzər salır, sonra diqqətlə mənim üzümə baxır, laqeyd, ehtirassız səsimə qulaq asır və onun bütün varlığı, hətta əlcəyi və papağı belə böyük bir çaşqınlıq ifadə edir. Üz-gözündən sual yağır: “Bu, nə işdir? O dörd sözü kim deyirdi? Sən, yoxsa, qulağım səsə düşüb...”

Bu sır onu narahat edir, özündən çıxardır. Yazıq qızcığaz suallara cavab vermir, qaşlarını düyünləyir, gözləri dolur. Mən:

– Bəlkə, evə gedək? – deyə soruşuram.

Nadenka:

– Mənim sə... mənim xoşuma gəlir sürüşmək, – deyir və qızırır.
– Bəlkə, bir də sürüşək.

Sürüşmək onun “xoşuna gəlir”, bununla belə xizəyə oturarkən yenə onun rəngi qaçır, nəfəsi qorxudan tutulur, tir-tir əsir.

Biz üçüncü dəfə sürüşürük və mən görürəm ki, o, diqqətlə mənim üzümə baxır, gözlərini dodaqlarımdan çəkmir. Lakin mən dəsmalı ağızıma tuturam, öskürürəm və dağın ortasına çatanda tələsik pıçıldayıram:

– Mən sizi sevirəm, Nadya!

Sirr yenə sirliyində qalır, Nadenka susur, nə haqdasa fikirləşir. Mən onu evə ötürürəm, o, asta-asta getməyə çalışır, addımlarını yavaşdır, gözləyir, gözləyir ki, mən o dörd sözü deyəcəyəm, ya yox. Mən onun qəlbən iztirab çəkdiyini, “O sözləri külək deyə bilməzdi. Heç istəmirəm də ki, onları külək demiş olsun”, – deməkdən özünü zorla saxladığını görürəm.

Ertəsi gün səhər Nadyadan məktub alıram: “Bu gün xizəklə sürüşməyə getsəniz, məni də aparın. N.”. Həmin gündən başlayaraq mən hər gün Nadenka ilə sürüşməyə gedirəm və hər dəfə pıçılıtlı ilə o dörd sözü təkrar edirəm: “Mən sizi sevirəm, Nadya!”

Tezliklə Nadenka bu cümləyə şəraba, tiryəkə öyrəşən kimi adət edir. Bunsuz yaşaya bilmir. Dağda sürüşmək yenə ona dəhşətli görünür, lakin indi qorxu və təhlükə hissi sevgi haqqındakı sözlərə, hələ də sirli qalan və qızın ürəyini üzən o dörd sözə xüsusi məlahət verir. Nadenka yenə də ikimizdən – məndən və küləkdən şübhələnilir... Ona eşq elan edənin kim olduğunu Nadenka hələ də bilmir, deyəsən, heç bunun fərqi nə varmaq da istəmir; hansı qabdan içirsən iç, təkli sərxoş olasan. Bir dəfə sürüşməyə tək getdim. Nadya da burada idi. Gözləri ilə məni arayırdı. Sonra o, ürəkə addımlarla yuxarı qalxmağa başlayır. Tək-tənha sürüşmək dəhşətlidir, lap dəhşətli. O, ağappaq ağarıb, tir-tir titrəyir, elə gedir, sanki, bu yol onu edama aparır, amma bununla belə o arxaya baxmadan, qətiyyətlə irəliləyir. Görünür, nəhayət, qət edib ki, bir də sınaqdan keçirsin. Nağıl kimi şipşirin sözlər mən olmayanda da eşidiləcəkmi? Mən qorxudan rəngi qaçmış qızın xizəyə oturduğunu, gözlərini yumub, həyatla həmişəlik vidalaşmış, yerindən tərpəndiyini görürəm... “J-j-jj”... xizəyin xışiltısı eşidilir. Nadenka o dörd sözü eşidirmə, bilmirəm. Yalnız onu görürəm ki, qız xizəkdən taqətsiz, heysiz halda qalır. Amma sifətindən aydın görünür ki, Nadenkanın özü də bir şey eşidib-eşitmədiyini bilmir. Sürüşən vaxt varlığını bürümüş qorxu onun eşitmək, səsleri seçmək, dərk etmək qabiliyyətini əlindən almışdı.

Budur, baharın ilk ayı – mart gəlir. Günəş daha da ilıqlaşır. Dağın buzu yavaş-yavaş qaralır, öz parlaqlığını itirir və nəhayət, əriyir. Biz daha sürüşməyə getmirik. Yazıq Nadenka daha o sözləri eşitmə, bir də axı kim deyəcəkdə o dörd sözü, artıq külək əsmir, mənə Pəterburqa getməyə hazırlaşırım – uzun müddətə, bəlkə də, həmişəlik.

Bir dəfə, yola düşməyimə iki gün qalmış, axşamüstü bağçada oturmuşdum. Nadenkanın yaşadığı qonşu həyətlə bu bağça arasındadır hündür hasar var... Hava hələ soyuqdur, qar da ki əriməyib, ağaclar qış yuxusundadır, amma baharın ətri aydın duyulur, zağcalar da axşamüstü səs-səsə veriblər. Mən hasara yaxınlaşıb yarıqdan baxıram. Budur, Nadenka eyvana çıxır, kədərli, intizarlı baxışlarını göyə dikir. Bahar küləyi onun solğun, qəmli çöhrəsini oxşayır. Bu külək ona buz dağındakı güclü küləyi, o dörd sözü xatırladır və onun sifətini sonsuz kədər bürüyür, yanağından yaş axır. Yazıq qızcıqaz əllərini irəli uzadır, sanki, küləkdən o sözləri bir dəfə də deməyi xahiş edir. Mən küləyin bir azca bərkiməsini gözləyib pıçılıtlı ilə deyirəm:

– Mən sizi sevirəm, Nadya!

İlahi, Nadenka necə də dəyişir! O qışqırır, gülür, əllərini küləyə sarı uzadır, bu an elə şən, xoşbəxt, elə gözəl görünür ki...

Mən isə yola hazırlaşmaq üçün evə yollanıram.

Bu hadisə lap çoxdan olub. İndi Nadenka ərdədir; özümü gedib, yoxsa veriblərimi – bunun əhəmiyyəti yoxdur – artıq onun üç uşağı var. Lakin bizim nə vaxtsa birlikdə sürüşməyə getməyimiz, küləyin ona: “Mən sizi sevirəm, Nadenka!” – kəlmələrini pıçıldaması unudulmayıb. İndi bu, onun üçün həyatının ən xoşbəxt, ən zərif, ən gözəl xatirəsidir.

Mən isə artıq yaşa dolmuşam, amma indinin özündə də heç cür başa düşə bilmirəm ki, o sözləri nə üçün deyirdim, niyə belə zarafat edirdim.

1886

BƏDBƏXTLİK

Notarius Lyubyansovun arvadı, iyirmi beş yaşlarında gənc və gözəl bir qadın olan Sofiya Petrovna öz yaylaq qonşusu vəkil İlinlə yanaşı meşənin cığırını ilə gedirdi. Axşam saat beşə işləyirdi. Cığırın üzərinə yüngül ağ buludlar toplanmışdı. Onların arasından arabir açıq, mavi səma nəzərə çarpırdı. Buludlar hərəkət etmirdi, elə bil ki, onlar hündür, qoca şam ağaclarınınin təpəsinə ilişib qalmışdı. Hava sakit və bürkülü idi.

Meşə cığırını uzaqdan, çox da hündür olmayan dəmiryol yatağı kəsirdi və nədənsə bu dəfə əlisilahlı bir gözetçi dəmiryol yatağında o tərəf-bu tərəfə gəzişirdi. Dəmiryol yatağının lap arxasındaca taxta-puşu paslanmış, altıgümbəzli böyük kilsə ağarırdı...

Sofiya Petrovna yerə baxır və əlindəki çətin ucunu keçənilkki yarpaqlara toxunduraraq deyirdi:

– Mən sizinlə burada görüşəcəyimi gözləməirdim. Ancaq indi çox şadam ki, sizinlə rastlaşdım. Mən sizinlə ciddi və qəti danışmalıyam. İvan Mixayloviç, sizdən çox xahiş edirəm, əgər, doğrudan da, məni sevir və hörmət edirsinizsə, dalımca gəzməyi buraxın! Siz kölgə kimi məni izləyirsiniz, gözüünüzü məndən çəkmirsiniz, öz məhəbbətinizi izhar edirsiniz, qəribə məktublar yazırsınız və... və mən bilmirəm ki, bütün bunlara nə vaxt son qoyulacaqdır! Pərvərdigara, görəsən, bütün bunların axırı nə ilə qurtaracaqdır?

İlin dinmirdi. Sofiya Petrovna bir neçə addım atıb, yenə də sözüünə davam etdi:

– Özü də belə bir dəyişiklik birdən-birə, beşillik tanışlıqdan sonra, sizdə son iki-üç həftənin içərisində baş verdi. Sizi tanımaq olmur, İvan Mixayloviç!

Sofiya Petrovna gözüünün ucu ilə öz yol yoldaşına baxdı. O, gözlərini qıyaraq, diqqətlə ağ buludlara tamaşa edirdi. Onun sifətinin ifadəsi əzab çəkən və eyni zamanda boş-boş cəfəngiyata qulaq asmağa məcbur olan bir adamın sifəti kimi acıqlı, inadlı və laqeyd idi.

– Çox qəribədir, axı necə olur ki, siz özünüz başa düşə bilmirsiniz! – deyərək Sofiya Petrovna çiyinlərini çəkərək, sözüünə davam etdi.

– Onu bilin ki, başladığınız bu oyun o qədər də yaxşı deyildir. Axı mənim ərim var, öz ərimi sevirəm və ona hörmət edirəm... Mənim qızım var... Siz, doğrudanmı, bunlarla hesablaşmaq istəmirsiniz? Bundan başqa, bir köhnə dost kimi, gərək, mənim ailəyə... ümumiyyətlə, ailə münasibətlərinə necə yanaşdığınız sizə məlum olaydı...

İlin dilxorluqla boğazını arıtladı və köksünü ötürdü:

– Ailə münasibətlərinə... – deyə o mızıldandı. – Aman Allah!

– Bəli, bəli... Mən ərimi sevirəm, hörmət edirəm, hər halda, ailəmin sakitliyi mənimçün qiymətlidir. Andreyin və onun qızının bədbəxtliyinə səbəb olmaqdan, mən öz ölümümə daha tez razı olaram. Mən sizdən xahiş edirəm, İvan Mixayloviç, Allah xatirinə, məndən əl çəkin, məni sakit buraxın, əvvəlki kimi yenə də mehriban və yaxşı dost olaq, bu sizə yaraşmayan ah-uflan isə buraxın. Qərara alındı və bitdi! Bu barədə artıq bir kəlmə də danışmayaq. Gəlin başqa bir şeydən danışaq.

Sofiya Petrovna yenə də gözucu İlinə nəzər yetirdi. İlin yuxarı baxırdı, onun rəngi qaçmışdı, titrəyən dodaqlarını acıqlı-acıqlı gəmirirdi. Lyubyansova başa düşmürdü ki, o, nəyə hirslənmişdir, onun nəyə acığı tutmuşdur, lakin İlinin rənginin qaçdığını gördükdə ona yazığı gəldi.

– Di acıqlanmayın, gəlin dost olaq... – deyə o, mehribanlıqla dilləndi. – Razısınızmı? Verin əlinizi!

İlin onun balaca və koppuş əlini öz əllərinə aldı, sıgalladı və yavaş-yavaş dodaqlarına tərəf apardı.

– Mən gimnazist deyiləm, – deyə o dilləndi, – sevdiyim bir qadınla dostluq məni, azca da olsa, cəzb etmir.

– Bəsdir! Bəsdir! Qərara alındı və bitdi! Skamyaya çətdi, gəlin əyləşək...

Sofiya Petrovnanın qəlbi rahat oldu, o, arxayınlıqla nəfəs aldı: sözün ən çətini və əngəllisi artıq deyilmiş, əzabverici məsələ artıq həll olunub qurtarmışdı. O, indi rahatlıqla nəfəs alıb İlinin üzünə dik baxa bilərdi. Sofiya Petrovna ona baxır, sevilən qadının onu sevən adam üzərindəki xudpəsənd hakimlik hissindən böyük zövq alırdı. Bu qüvvətli, hündürboylu, uzun, qarasaqqallı, mərd və acıqlı sifət, ağıllı, savadlı və deyilənə görə, istedadlı kişinin necə itaətlə onun yanında əyləşib başını aşağı salması Sofiyanın xoşuna gəldi. Onlar iki-üç dəqiqə dinməzcə oturdular.

– Hələ heç bir şey həll olunmamış və qurtarmamışdır... – deyə İlin sözə başladı. – Siz, elə bil ki, moizə eləyirsiniz... “Ərimi sevir, ona hörmət edirəm... ailə münasibətləri...” və i. a. Mən bütün bunları sızsiz də bilirəm və bunlardan daha çox danışa bilərəm. Vicdanla və səmimiyyətlə sizə deyə bilərəm ki, mən hərəkətimi yaramaz və ədəbsiz hesab edirəm. Bəlkə, bir az da artıq? Ancaq hamıya məlum olan bir şeyin barəsində danışmağın nə mənası? Siz mənə bülbül kimi dil tökmək əvəzinə, yaxşı olardı ki, öyrədəsiniz, görüm mən nə etməliyəm?

– Mən bunu sizə demişəm, çıxın gedin!

– Mən artıq beş dəfə yola düşüb getmişəm və hər dəfə də yan yoldan qayıtmışam. Bunu ki siz çox gözəl bilirsiniz! Mən birbaşa dəmiryol biletlərimi sizə göstərə bilərəm, hamısı durur, yanımdadır. Sizdən uzaqlaşmağa iradəm çatmır! Mən çalışıram, özümle mübarizə aparıram, ancaq neyləyim ki, heç bir şeyə yaramıram, mətanətsiz, zəif adamam və bir qərara gələ bilmirəm. Mən özümle mübarizə apara bilmərəm, başa düşürsünüzmü? Bacarmıram! Mən buradan qaçırım, o isə ətəyimdən tutub məni saxlayır. Alçaq, rəzil bir zəiflik! – İlin qızardı, ayağa qalxıb skamyanın yanında gəzişməyə başladı. – Lap itə dönmüşəm, – deyə o, yumruğunu sıxaraq deyinməyə başladı. – Özüm özümə nifrət edirəm, özümün özümdən zəhləm gedir! Aman Allah, pozğun gənclər kimi özgenin arvadının dalınca sürünürəm, axmaq-axmaq məktublar yazıram, özümü alçaldıram, ehh! – İlin başını tutub inildədi və oturdu. – Bir yandan da sizin bu qeyri-səmimiliyiniz! – deyə o, yanıqlı-yanıqlı, acı bir hisslə sözüne davam etdi. – Əgər siz mənim bu çirkin oyunumun əleyhinəsinizsə, onda bəs nə üçün buraya gəlmisiniz! Sizi buraya çəkib gətirən nədir? Mən öz məktublarımda sizdən yalnız düz və qəti cavab verməyi xahiş edirəm, ya hə, ya da yox, siz isə açıq-aydın cavab vermək əvəzinə, çalışırsınız ki, hər gün “təsadüfən” mənimlə görüşəsiniz və məni çeynənmiş, şablon sitatlara qonaq edəsiniz.

Lyubyansova qorxdu və qıpqırmızı qızardı. Abırlı bir qadın çılpaq ikən qəfildən birisi onu gördükdə nələr keçirsə, Lyubyansova da elə bir sıxıntılı vəziyyətə düşdü.

– Siz elə bilirsiniz ki, mən sizinlə oyun oynayıram... – deyə o, dodaqaltı mızıldandı. – Mən həmişə sizə qəti cavab vermişəm və... və elə bu gün də sizdən xahiş etdim!

– Hə, axı belə işlərdə də xahiş edərlərmisi? Əgər siz elə o saatca mənə desəydiniz: “Rədd olun, gedin!”, mənim heç izim-tozum da burada qalmazdı, ancaq siz bunu mənə demədiniz. Qərribə tərəddüddür! Allah haqqı, ya siz məni oynadırsınız, ya da ki...

İlin sözünü deyib qurtarmadı, əllərilə başını tutdu. Sofiya Petrovna öz hərəkətlərini əvvəldən axıradək xatırlamağa başladı. Onun yanında idi ki, bütün günləri nəinki işdə, hətta öz gizli xəyallarında belə həmişə İlinin ona yaxınlaşmasının əleyhinə olmuşdur, bununla belə vəkilin sözlərində bir həqiqət olduğunu da hiss edirdi. Bu həqiqətin nə olduğunu özü üçün aydınlaşdırmadan o, nə qədər fikirləşdisə də, İlinin şikayətlərinə cavab verməyə bir söz tapa bilmədi. Susmaq da yaxşı düşmürdü, odur ki, Sofiya Petrovna çiyinlərini çəkərək dedi:

– Mən hələ müqəssirəm də.

– Sizin qeyri-səmimiliyinizə görə mən sizi müqəssir hesab etmirəm, – deyə İlin köksünü ötürdü. – Mən bunu elə-belə, sözgəlişi dedim... Sizin qeyri-səmimiliyiniz təbiidir və olası işdir. Əgər bütün insanlar sözü bir yerə qoyub, birdən-birə hamılıqca səmimi olsaydılar, onların bütün işləri alt-üst olardı.

Sofiya Petrovnanın fəlsəfilik halı yox idi, lakin o, söhbətin dəyişməsi üçün fürsət düşdüyünə sevinib soruşdu:

– Yeni nəyə görə?

– Ona görə ki, yalnız vəhşilər, bir də heyvanlar səmimi olurlar. Bir halda ki, mədəniyyət qadınlar üçün ailə sadiqliyi və əxlaqlı olmaq kimi məziyyətləri irəli sürmüşdür, onda daha səmimiyyət yersizdir...

İlin çəliyi ilə yeri acıqlı-acıqlı eşirdi. Lyubyansova onun dediklərinə qulaq asırdı, çox şeyi başa düşmürdü, lakin vəkilin danışdıqları onun xoşuna gəlirdi. Hər şeydən əvvəl ona görə xoşuna gəlirdi ki, onunla, sadə bir qadınla, istedadlı bir adam “ağıllı sözlər” danışır; bundan başqa solğun, canlı və hələ də acıqlı olan gənc sifətin necə haldan-hala düşdüyünə tamaşa etmək ona böyük zövq verirdi. O, çox şeyi başa düşmürdü, lakin bu müasir adamın böyük cəsarəti ona məlum idi, bu cəsarət ona xoş gəlirdi, o heç bir şey haqqında düşünmədən, heç bir şeydən çəkinmədən böyük məsələlər həll edir, qəti nəticələr çıxarırdı. Sofiya Petrovna ona heyran-heyran baxdığını birdən-birə başa düşüb qorxdı və tez dedi:

– Bağışlayın, ancaq mən başa düşmürəm ki, siz nə üçün qeyri-səmimilikdən danışırırsınız? Mən öz xahişimi bir də təkrar edirəm,

yaxşı, mehriban bir dost olun, məni sakit buraxın! Bunu lap ürək-dən xahiş edirəm!

– Yaxşı, yenə də mübarizə apararam! – deyə İlin köksünü ötürdü. – Çalışaram... ancaq aqlım kəsmir ki, mənim bu mübarizəmdən bir şey çıxa. Ya gicgahıma bir patron sıxacaq, ya da ki... gecə-gündüz axmaqcasına içəcəyəm. Daha məndən adam olmaz! Hər şeyin bir ölçüsü var, özümlə mübarizənin də. Mənə deyın görüm, dəliliklə necə mübarizə aparmaq olar? Əgər siz şərab içsəniz, öz coşqunluğunuza necə üstün gələ bilərsiniz? Bir halda ki, sizin surətiniz mənim qəlbimə hakim olub və indi bax, bu gördüyüm şam ağacı kimi daim gecə-gündüz gözlərimin qarşısında durursa, əl çəkmirsə, daha nə edə bilərəm? Öyrədin görüm, mən necə bir qəhrəmanlıq göstərməliyəm ki, bu alçaq, bədbəxt vəziyyətdən qurtara bilim, çünki bütün xəyalım, arzularım, yuxum mənə yox, qəlbimə girmiş bir şeytana mənsubdur! Mən sizi sevirəm, o qədər sevirəm ki, cızığımdan çıxmışam, öz işimi, yaxın adamlarımı atmışam, Allahımı unutmuşam! Mən ömrümdə heç bir zaman belə sevməmişəm!

Məsələnin belə şəkil alacağını gözləməyən Sofiya Petrovna İlin-dən bir qədər kənara çəkilib qorxu ilə onun üzünə baxdı, onun gözləri yaşarmışdı, dodaqları əsirdi, üz-gözündən nə isə bir yalvarış, hərislik yağırdı. O, gözlərini Sofiyanın iri və ürkək gözlərinə yaxınlaşdıraraq:

– Mən sizi sevirəm! – deyə mızıldandı. – Siz elə gözəlsiniz ki! İndi mən əzab çəkirəm, lakin and içirəm ki, bütün ömrüm boyu gözlərimi sizin gözlərinizə dikərək əzab çəkər və beləcə oturdum, ancaq susun... Yalvarıram sizə!

Sofiya Petrovna qəfildən gözlənilməz vəziyyətə düşmüş adamlar tək tez fikirləşib elə bir söz axtardı ki, İlinin qarşısını ala bilsin. “Gedim!” – deyə o, özlüyündə qət etdi, lakin ayağa qalxmaq üçün yerindən tərپənməmiş, artıq İlin onun ayaqları altında diz çökmüşdü... O Sofiyanın dizlərini qucaqlayaraq üzünə baxır, ehtirasla, hərərlə və gözəl danışırdı. Sofiya qorxudan və özünü itirdiyindən onun sözlərini eşitmirdi; nədənsə indi ayaqları isti vannada imiş kimi, bədəninə xoş bir istilik yayıldığı bu qorxulu dəqiqədə o, nə isə acıqla, istehza ilə keçirdiyi hissələrin nə demək olduğunu başa düşmək istəyirdi. Onun özünə bir də ona görə acığı tutmuşdu ki, əxlaqlı, ailəsinə sadıq bir qadıntək etiraz etmək əvəzinə, üçdə

alacağı, beşdə verəcəyi olmayan bir sərxoş kimi bütün bədənini zəiflik, tənbellik bürüyürdü və daxilində bir boşluq var idi. Lakin qəlbinin lap dərinliklərindən bir hissə baş qaldırıb ona acıq verirdi: “Bəs niyə çıxıb getmirsən? Demək, bu, elə belə də olmalıdır? Hə?”

O, öz hərəkətlərinin mənasını axtara-axtara başa düşə bilmirdi ki, nə üçün əlini zəli kimi barmaqlarına yapışmış İlinədən çəkmədi və nəyin xatirinə İlinlə eyni vaxtda sağa və sola göz gəzdirdirdi ki, görsün, onları görənlər yoxdur ki? Şam ağacları və buludlar, uşaqların nadincliyini görüb, ancaq pul almaq xatirinə rəisə xəbər verməyə-cəklərini boyun olan qoca lələlər kimi hərəkətsiz durub sərt-sərt baxırdılar. Gözətçi dəmiryol yatağında dimdik dayanmışdı və özü də, deyəsən, onlara baxırdı. “Qoy baxsın!” – deyərək Sofiya Petrovna düşündü.

– Axı... Axı sözümə qulaq asın! – deyərək o, nəhayət, ümitsizliklə dilləndi. – Bu, nəyə gətirib çıxarar? Bu işin sonrasını necə olar?

– Bilmirəm! Bilmirəm! – deyərək İlin xoşagəlməz sualları əli ilə özündən kənar edərək pıçıldadı.

Parovozun boğuşu, cingiltili fiti eşidildi. Hər gün eşidilən bu adi, yad, soyuq səs Sofiya Petrovnanı özünə gəlməyə məcbur etdi.

O cəld yerindən qalxaraq:

– Mən getməliyəm... Vaxtdır! – dedi. – Qatar gəlir... Andrey gəlir. O nahar etməlidir.

Sofiya Petrovna qızarıb-pörtmüş sifətini dəmiryol yatağına tərəf çevirdi. Əvvəlcə parovoz ağır-ağır gəlib keçdi, onun dalınca da vaqonlar göründü. Bu, Lyubyansovanın düşündüyü kimi, yaylaq qatarı deyil, yük qatarı idi. Vaqonlar insan ömrünün günləri kimi bir-birinin dalınca cərgə ilə ağ kilsənin qabağından gəlib-keçirdilər və elə bil ki, qurtarmayacaqdılar!

Budur, nəhayət, qatar qurtardı, fənərli və konduktorlu axırıncı vaqon da yaşıllıqların dalında gözdən itdi. Sofiya Petrovna kəskin hərəkətlə çevrildi və İlinə baxmadan qalxıb meşə cığırı ilə sürətlə geri qayıtmağa başladı. O artıq özünə gəlmişdi. Xəcalətindən qıp-qırmızı qızarmış, İlin tərəfindən deyil, xeyr, öz iradəsizliyindən və utanmazlığından təhqir olunmuşdu, axı necə oldu ki, tərbiyəli, əxlaqlı bir qadın yad adamın onun dizlərini qucaqlamasına icazə verdi? Onun indi fikri-xəyalı yalnız o idi ki, tez özünü yaylaqlarına, öz ailəsinə çatdırsın... Vəkil güclə ona çata bilirdi. Sofiya Petrovna

meşə yolundan ensiz çığıra burularkən elə tez dönüb ona baxdı ki, yalnız dizlərindəki torpağı görə bildi və daha dalınca gəlməsin deyə, ona tərəf əlini yellətdi. Sofiya Petrovna qaçıb evə gəldikdən sonra öz otağında beş dəqiqə hərəkətsiz dayandı, gah pəncərəyə, gah da yazı stoluna baxdı...

– Əclaf! – deyə o, özünü danladı. – Əclaf!

Acığından o heç bir şeyi gizlətmədən, bütün təfərrüatı ilə yadına saldı ki, bütün bu günlər həmişə o, İlinin eşqbazlığının əleyhinə olmuşdu, lakin onu hansı qüvvə çəkib apardı ki, gedib onunla danışsın, hələ bu, harasıdır, İlin onun dizlərini qucaqlayanda necə də canına yayılırdı. Özünə rəhm etmədən olub-keçənlərin hamısını birbəbir yadına saldı, indi xəcalətindən ölürdü, özünü şillələməyə hazır idi.

“Yazıq Andrey, – deyə o düşünürdü və çalışırdı ki, onu xatırladıqda sifətinin ifadəsi mümkün qədər mülayim olsun. – Varya, mənim yazıq qızım, daha bilmir ki, onun anası necə adamdır! Məni əfv edin, əzizlərim! Mən sizi sevirəm, çox sevirəm... lap çox!”

Hələ də yaxşı həyat yoldaşı və yaxşı ana olduğunu, İlinə dediyi o ailə “münasibətlərinin” hələ korlanmadığını özünə sübut etmək üçün Sofiya Petrovna mətbəxə qaçdı və aşpaz qadının üstünə çığırdı ki, nə üçün indiyədək Andrey İliç üçün nahar süfrəsi düzəltməmişdir. O, ərinin ac və yorğun görkəmini təsəvvüründə canlandırmağa çalışır, ürəkdən ona acıyır, özü öz əli ilə ona nahar süfrəsi düzəldirdi ki, hələ ömründə belə etməmişdi. Sonra axtarıb qızı Varyanı tapdı; qucağına alıb bərk-bərk bağrına basdı, qız ona ağır və yad adamlar-tək soyuq göründü, lakin o, bunu boynuna almaq istəmədi, atasının necə yaxşı, namuslu və mehriban bir adam olduğunu qızına izah etməyə başladı.

Amma Andrey İliç bir azdan gəlib çıxdıqda Sofiya Petrovna onunla güclə salamləşa bildi. Saxta hisslər ona heç bir şeyi sübut etmədən ani olaraq keçib-getdi, bu hisslər yalnız öz saxtılığı ilə ona daha artıq əzab verib acıqlandırdı: o, pəncərənin qabağında oturmuşdu, əzab çəkir və hirsələnirdi. İnsan yalnız pis vəziyyətdə düşdükdə, öz hisslərinin və düşüncələrinin sahibi olmağın necə də asan olmadığını dərk edə bilər. Sofiya Petrovna sonralar nağıl edib deyirdi ki, onda elə bir dolaşılıq əmələ gəlmişdi ki, göydə sürətlə uçan sərçələri saymaq bu dolaşılıqdan baş çıxarmaqdan asandır. Misal

üçün, ərinin gəlişinə sevinmədiyindən və nahar zamanı onun davranış tərzini xoşlamadığından Sofiya Petrovna birdən-birə belə nətəcəyə gəldi ki, onda ərinə qarşı nifrət oyanır.

Aclıqdan və yorğunluqdan üzülüb taqətdən düşmüş Andrey İliç ona şorba gətirilənə qədər kolbasanın üstünə düşüb ağzını marçıldada-marçıldada, gicgahlarını tərpedə-tərpedə acgözlüklə yeməyə başladı. “Aman Allah, – Sofiya Petrovna düşündü, – mən onu sevirəm və hörmətini saxlayıram, ancaq o, niyə belə iyrənc-iyrənc gövşəyir?”

Onun düşüncələri də hissləri kimi dolaşq və qarmaqarışq idi. Pis xəyallarla mübarizədə zəif olan bir çox adamlar kimi Lyubyan-sova da var qüvvəsi ilə çalışırdı ki, öz bədbəxtliyi barədə düşünməsin, o, buna nə qədər səy edirdisə də, İlinin sifəti, onun dizlərinə bulaşmış torpaq, yüngül buludlar və qatar bir o qədər qabanıq şəkildə təsəvvüründə canlanırdı...

“Axı deyən gərək ki, mən axmaq bu gün ora niyə getdim? – deyə o əzab çəkirdi. – Doğrudanmı, mən öz hərəkətlərimə nəzarət edə bilməyən zəif bir adamam?” Qorxu adamın gözünü açır. Andrey İliç axırıncı tikəsini yeyib qurtardıqda o artıq qəti qərara gəlmişdi ki, hər şeyi açıb ərinə danışsın və təhlükədən birtəhər qaçıb qurtara bilsin!

Nahardan sonra əri uzanıb istirahət etmək üçün sürtükünü və uzunboğaz çəkmələrini çıxarmağa başladıqda:

– Andrey, mənim səninlə ciddi bir söhbətim var, – deyə o, sözə başladı.

– Nə söhbət?

– Buradan çıxıb gedək!

– Hm... Hara? Şəhərə getmək hələ tezdir.

– Yox, səyahətə, yaxud da... başqa bir...

– Səyahət... – deyə notarius özünü düzəldərək donquldandı.

– Elə mən özüm də bunun arzusundayam, ancaq pulu haradan alağ və kontorunu kimin ümidinə qoyub gedim? – Bir qədər düşündükdən sonra əlavə etdi. – Sən, doğrudan da, darıxırsan. İstəyirsən, özün get!

Sofiya Petrovna razılaşdı və o saatca da ağılına gəldi ki, İlin bu təsadüfə sevinəcək və yola düşüb onunla bir qatarda, bir vaqonda gedəcəklər... O fikirləşir, özünün tox və hələ də yorğun görünən

ərinə baxırdı. Nədənə onun nəzərləri ərinin zol-zol corablı və demək olar ki, qadın ayağı kimi bapbalaca ayağına sataşdı; hər iki corabın burnundan sap sallanmışdı...

Aşağı salınmış pərdənin dalında bir torpaq ansı vızıldayıb özünü pəncərəyə çırpırdı. Sofiya Petrovna saplara baxır, arının vızılına qulaq asır və necə yol gedəcəklərini təsəvvüründə canlandırırdı... Öz zəifliyinə acığı tutmuş və ürək sızılıtlarından avazımlı İlin, gecəgündüz oturub gözlərini bir an belə ondan çəkmir. O, özünü pozğun gənə adlandırır, Sofiyanı danlayır, başının tüklərini yolur, lakin axşamın düşməsinə gözləyib, sərnəşinlər yatanda və yaxud da stansiyaya çıxanda fürsətdən istifadə edib o vaxt skamyanın yanındakı kimi yenə də Sofiyanın qabağında diz çökür, onun dizlərini qucaqlayır.

O, birdən başa düşdü ki, xəyala dalmışdır:

– Bura bax, mən tək getməyəcəyəm! – dedi. – Sən də mənəmlə getməlisən!

– Boş şeydir, Sofoçka! – deyər Lyubyansov köksünü ötürdü. – Adam bir qədər ciddi olmalı və mümkün olan şeyi arzulamalıdır.

“Xəbər in olsa, gedərsən!” – deyər Sofiya Petrovna düşündü.

Necə olursa-olsun gedəcəyini qət etdikdən sonra o artıq özünü təhlükədən uzaqda hiss etdi. Yavaş-yavaş onun fikri özünə gəldi, kefi açıldı, hətta başqa şeylər haqqında düşünməyə də başladı; nə qədər düşünsən də, xəyala getsən də, fərqi yoxdur, getmək lazımdır! Əri yuxuya gedincə, axşam yavaş-yavaş düşmüş, hava qaralmışdı... O, qonaq otağında oturub piano çalır. Bayırdan axşam gəzintisi vaxtı eşidilən hay-küy, musiqi səsi, ən başlıcası isə – onun ağıllı hərəkət edib bədbəxtlikdən yaxa qurtara bilməsi fikri Sofiya Petrovnanın kefini tamamilə açmışdı, sakit olmuş vicdanı ona deyirdi: “Başqa qadınlar onun yerində olsaydılar, yəqin ki, özlərini saxlaya bilməzdilər, o saatca sıyılardılar, amma o, xəcalətindən az qalırdı öl, əzab çəkirdi, indi də ki təhlükədən qaçıb yaxasını qurtarır”. Bəlkə də, təhlükə heç yoxdur! Ailəsinə sadıq, əxlaqlı, qətiyyətli olması onun qəlbini o qədər rıqqətə gətirdi ki, o hətta ayağa durub aynada üç dəfə özünə baxdı.

Hava qaraldıqda qonaqlar gəldi. Kişilər yemək otağında əyləşib kart oynamağa başladılar, qadınlar isə qonaq otağında və artırmada oturdular. Hamıdan sonra İlin gəldi. O, kədərli, qaşqabaqlı və ele

bil, bir az da xəstə idi. Divanın bir küncündə oturub, bütün axşamı yerindən tərpənmədi. Adətən, şən və söhbətçil olan İlin bu dəfə heç ağzını açıb danışmır, üz-gözünü turşudur və gözünün yanını qaşıyır. Birisinin sualına cavab vermək lazım gəldikdə o, güc-bəla üst dodağı ilə gülümsünür, qırıq-qırıq və acıqlı cavab verirdi. Düz beş dəfə hazır cavablıq etmək istədi, lakin zarafatları çox sərt və kobud çıxdı. Sofiya Petrovnaya elə gəlirdi ki, bu saatca onun ürəyi gedəcəkdir. Yalnız indi, pianonun arxasında əyləşərkən Sofiya birinci dəfə tam aydınlığı ilə dərk etdi ki, o bədbəxtin zarafatlıq halı yoxdur, o, qəlbən xəstədir, özünə yer tapa bilmir. O, Sofiyanın ucbatından vəzifəsini, gəncliyini məhv edir, anasının və bacısının tale-yini unudub öz axırncı pullarını yaylaqda xərcləyir və ən başlıcası isə, öz-özü ilə mübarizə aparmaqdan üzülüb taqətdən düşmüşdür. Ən sadə bir insanpərvərlik baxımından ona ciddi münasibət bəsləmək lazım idi...

O, bütün bunları aydınca, ürək ağrısı ilə dərk etdi, əgər bu dəqiqə o, İlinə yanaşsın “yox!” desəydi, onun səsində elə bir ifadə olacaqdı ki, buna qulaq asmamaq olmazdı. Lakin o, İlinə nə yanaşdı, nə bir söz dedi, nə də bu haqda düşündü... Gənc qadının xasiyyətindəki xırdaçılıq və xudbinlik hələ heç bir vaxt bu axşamkı qədər özünü aydınca bürüzə verməmişdi. O başa düşürdü ki, İlin bədbəxtidir, iynə üstündə oturubmuş kimi, divanda oturmuşdur, ona ürəyi yanır, lakin bununla belə ona bəslədiyi məhəbbətin ucbatından əzab çəkən adamın otaqda olması onun qəlbini fərəhləndirirdi, özünün qüvvəsini hiss edirdi. O, öz gəncliyini, gözəlliyini, əxlaqi məziyyətini hiss edirdi, – onsuz da çıxıb gedəcəkdə! – ona görə də bu axşam özünə çox sərbəstlik vermişdi. O nazlanır, aramsız olaraq gülür, xüsusi bir hiss və ilhamla oxuyurdu, hər şey onu şənləndirir, hər şey ona gülməli görünürdü. Skamyadakı əhvalatı və onlara baxan gözətçini xatırlayıb gülürdü. Qonaqlar, İlinin kobud hazır cavablığı, onun qalstukundakı, əvvəllər heç bir vaxt gözünə dəyməyən sancaq Sofiyanı güldürürdü. Sancaq almazgözlü qırmızı bir ilandır; bu ilan ona o qədər gülməli görünürdü ki, durub onu öpməyə belə hazır idi.

Sofiya Petrovna romansı əsəbiliklə, yarısərxoş bir coşqunluqla oxuyur və sanki, başqasının dərini təzələmək üçün puç olmuş arzularından, keçmişdən, qocalıq günlərindən bəhs edən kədərli və

hüznü mahnılar seçirdi... “Qocalıq isə get-gedə yaxınlaşmaqdadır, – deyə o oxuyurdu. – Onun qocalıqla nə işi var idi?!”

“Görən mənə nə olub”, – deyə o gülə-gülə və oxuya-oxuya hərdən düşünürdü.

Saat on ikidə qonaqlar dağılışdılar. Hamıdan sonra İlin getdi. Sofiya Petrovna o qədər coşmuşdu ki, İlini artırmanın lap axırncı pilləkəninə qədər aparıb ötürdü. O, əri ilə yola düşüb gedəcəyini İlinə xəbər verməyə hazırlaşdı və istəyirdi ki, görsün, bu xəbər ona necə təsir bağışlayacaqdır.

Ay buludların arasında gizlənmişdi, lakin o qədər aydınlıq idi ki, Sofiya Petrovna onun paltosunun ətəyinin və artırmanın pərdəsinin necə yelləndiyini aydınca görürdü. İlinin necə ağappaq ağardığını və gülümsəmək istəyərkən üst dodağını necə əydiyi də görürdü.

– Sonya, Soneçka... Mənim əzizim, – deyə İlin onun danışmağına mane olaraq təkrar edirdi. – Əzizim, mənim qəşəng Sonyam!

Coşqun bir nəvazişlə, qəhərdən səsi titrəyə-titrəyə o, Sofiya Petrovnaya bir-birindən incə, mehriban sözlər yağdırır və artıq arvadı, yaxud məşuqəsi imiş kimi ona “sən” deyə müraciət edirdi. Sofiyanın gözləmədiyi halda, birdən o, bir əli ilə onun belini qucaqladı, o biri əli ilə də dirsəyindən yapışdı.

– Əzizim, mənim gözəlhim... – deyə İlin onun boynundan, peysərinin yanından öpə-öpə pıçıldayırdı. – Səmimi ol, elə indicə mənim yanıma gəl!

Sofiya sivişib onun qucağından çıxdı və başını yuxarı qaldırdı ki, öz narazılığını və qəzəbini ona bildirsin, lakin sözü qəzəbli çıxmadı, onun tərifi əxlaqlılığı və paklığı yalnız ona kifayət etdi ki, belə hallarda bütün başqa qadınlar kimi adi bir cümləni işlətsin.

– Siz dəli olmusunuz, nədir!

– Düz deyirəm, gedək! – deyə İlin sözünə davam etdi. – İndi də, o vaxt skamyanın yanında da, mən yəqin etmişəm ki, siz də mənim kimi zəifsiniz... Siz də yaxanızı qurtara bilməyəcəksiniz! Siz də mənə sevirsiniz, ancaq indi lap nahaq yerə vicdan əzabı çəkirsiniz...

O, Sofiyanın çıxıb getdiyini gördükdə əl atıb onun paltarının krujevalı qolundan yapışdı və ürəyindəkiləri tez deyib qurtardı:

– Bu gün də olmasa, sabah güzəştə getməli olacaqsınız! Bunu müvəqqəti dala atmaq nəyə lazımdır axı? Mənim əzizim, mənim

sevimli Sofiyam, artıq bizim hökmümüz oxunmuşdur, onun yerinə yetirilməsini nə üçün təxirə salaq? Niyə özümüzü aldadaq?

Sofiya Petrovna onun əlindən çıxıb özünü qapıdan içəri saldı, qonaq otağına girən kimi qeyri-ixtiyari olaraq pianonun qapağını örtdü və uzun müddət not vinyetkasına¹ baxıb oturdu. O nə ayaq üstə durur, nə də fikirləşə bilirdi... Həyəcan və coşqunluqdan onda yalnız tənbellik və kədərlə dolu ağır zəiflik qalmışdı. Vıdmanı ona pıçıldaıyıb deyirdi ki, bu axşam o, özünü çox pis və axmaqcasına apardı, cavan qız kimi çox atılıb-düşdü, indi artırmada qucaqlaşdığına görə xəcalət çəkirdi və hətta onun əlini bu dəqiqə, elə bil, belində və dirsəyində hiss edirdi. Qonaq otağında heç kəs yox idi, tək bircə şam yanırdı, Lyubyansova pianonun qarşısındakı girdə stulda hərəkətsiz və nə işə gözləyirmiş kimi oturdu. Sanki, son dərəcə əzginliyindən və qaranlıqdan istifadə edərək Sofiyanı ağır və qarşısızalmaz bir arzu özünə tabe etməyə başladı. Əfi bir ilan kimi bədəninin bütün üzvlərini və qəlbini buxovladı, hər saniyə artmağa başladı və özü də artıq onu əvvəlki kimi qorxutmayıb bütün çılpaqlığı ilə aydınca onun qarşısında dayandı.

O tərpənmədən və İlin haqqındakı düşüncələrinə mane olmandan yarım saat beləcə oturdu, sonra tənbel-tənbel yerindən qalxaraq yataq otağına tərəf addımladı. Andrey İliç artıq yatağında idi. O, açıq pəncərənin qabağında oturub xəyala daldı. Artıq onun beynində “dolaşlıq” yox idi, bütün hiss və xəyalları aydın bir məqsəd ətrafında toplaşmışdı. O, bir də istədi ki, görsün, mübarizə apara bilərmi, elə o saatca da əlini yellətdi... Düşmənin necə qüvvətli və rəhmsiz olduğu indi ona aydın idi, onunla mübarizə üçün qüvvə və qala lazımdır, lakin doğuluş, tərbiyə və həyat ona elə bir şey verməmişdi ki, istinad edə bilsin.

“Əxlaqsız! Alçaq! – deyə zəifliyinə görə özünü söyüb danlayırdı. – Demək, sən belə imişsən!”

Onun təhqir olunmuş ləyaqəti bu zəiflikdən o qədər heyrətə gəlmişdi ki, bildiyi bütün pis söyüşləri özünə yağdırır, özü haqqında çox pis və alçaldıcı sözlər danışır. O, özünə deyirdi ki, heç bir vaxt əxlaqlı olmamışdır. Lakin əvvəllər əxlaqı yalnız ona görə pozulmamışdı ki, bunun üçün bəhanə olmamışdı, onun bugünkü mübarizəsi əyləncə və komediya olmuşdur.

¹ *Vinyetka* – not başında və ya axırında naxış, şəkil.

“Tutaq ki, mübarizə aparmışam, – o düşünürdü, – axı bu, nə mübarizədir! Elə satqın adamlar da satılmamışdan əvvəl mübarizə edirlər, bununla belə yenə də satılırlar. Yaxşı mübarizədir! Süd kimi birçə gündə çürüdüm! Birçə gündə!”

Sofiya Petrovna özünü ifşa edib gördü ki, onu evdən bayıra çəkib apararı – nə hiss, nə də İlinin şəxsiyyətidir, onu qarşıda gözləyən duyğulardır... Yaylağa gəlmiş yüzlərlə gəzəyən xanımlardan biri kimi.

Kimsə pəncərənin dalında xırıltılı tenor¹ səslə oxudu: “Balaca bir körpənin anasını öldürən kimi”.

“Əgər gedəcəyəmsə, artıq vaxtdır, getməliyəm”, – deyə Sofiya Petrovna düşündü. Birdən onun ürəyi şiddətlə döyünməyə başladı.

– Andrey! – deyə o, demək olar ki, çığırdı. – Qulaq as, biz... biz gedəcəyikmi? Hə!

– Hə... axı mən sənə dedim ki, özün get!

Sofiya Petrovna dedi:

– Bura bax, Andrey... əgər mənimlə getməsən, məni itirə bilərəm. Mən, deyəsən... aşıq olmuşam!

– Kimə? – deyə Andrey İliç soruşdu.

– Kimə aşıq olmağımın, yəqin ki, sənəncün heç bir əhəmiyyəti yoxdur, – deyə Sofiya Petrovna qışqırdı.

Andrey İliç yerindən qalxdı, ayaqlarını aşağı salladı və təəccüblə arvadının qaranlıqda seçilən qədd-qamətinə nəzər saldı.

– Boş sözdür! – deyib əsnədi.

O inanmırdı, bununla belə ürəyinə qorxu düşdü. Bir qədər fikirləşdikdən və arvadına bir neçə mənasız sual verdikdən sonra ailə və xəyanət məsələlərinə dair öz fikirlərini bildirdi... Bir on dəqiqə əzgin-əzgin danışdıqdan sonra yerində uzandı. Onun nəsihətçiliyinin heç bir nəticəsi olmadı. Bu dünyada bir çox fikirlər və nöqtəyi-nəzərlər var ki, bunların da yarısından çoxu heç bir bədbəxtliyə düçar olmayan adamlara məxsusdur.

Vaxtın çox gec olmasına baxmayaraq, bayırda hələ də yaylaq adamlarının gediş-gəlişi eşidilirdi. Sofiya Petrovna çiyninə yüngül bir bürüncək salıb ayağa durdu, fikirləşməyə başladı... O, yenə də qətiyyəti toplayıb yuxulu ərinə dedi:

– Sən yatırsan, mən gedirəm, bir az gəzəm... İstəyirsən dur, sən də mənimlə gedək.

¹ Tenor – ən yüksək kişi səsi.

Bu, onun son ümidi idi. Heç bir cavab almayıb bayıra çıxdı. Hava sərin və küləkli idi. O nə küləyi, nə də qaranlığı hiss etmədən gedir, gedirdi... Qarşısızalmaz bir qüvvə onu qovurdu və sanki, dayan-saydı da, arxasından itələyib irəli aparacaqdı.

– Əxlaqsız! – deyə o qeyri-ixtiyari olaraq donquldandı. – Alçaq!

O tənəgnəfəs olurdu, xəcalətindən od tutub yanırdı, yolu necə getdiyini hiss etməirdi, lakin onu itələyib irəli aparən qüvvə, onun xəcalətindən də, ağılından da, qorxusundan da güclü idi...

1886

XOŞBƏXTLİK

Y.P.Polonskiyə ithaf olunur

Qoyun sürüsü düzənlikdən keçən “şlyax” adlanan, böyük, geniş yolun kənarında gecələdi. Sürünün keşiyini iki çoban çəkirdi. Dişləri tökülmüş, üzünün əzələləri titrəyən, səksənyəşli qoca çoban tozlu bağayarpağılarına dirsəklənərək, yolun lap kənarında qarniüstə uzanmışdı; ucuz kisə tikmək üçün yarayan təlisdən paltar geymiş, qalın qaraqaşlı, biğ yeri hələ tərləməmiş cavan çoban isə əllərini başının altına qoyub dalıüstə uzanmışdı, yuxarıya, göyə baxırdı. Onun başüstədə kəhkəşan uzanıb gedir, ulduzlar göz qırpırdı.

Çobanlar tək deyildi. Yola çökmüş qaranlıqda onlardan bir sajen aralı yəhərli bir at, atın yanında isə yəhərə söykənmiş bir kişi dayanmışdı; onun ayaqlarında böyük uzunboğaz çəkmə, əynində qısa arxalıq vardı; bütün görkəmindən hiss olunurdu ki, ağanın atlı qoruqçularından biridir. Dümdüz və hərəkətsiz qamətindən, hərəkətlərindən, çobanlarla və atla rəftarından görünürdü ki, öz qədir-qiyətini bilən ciddi və ağıllı bir adamdır; hərbiçilərə məxsus qıvrıqlığın əlamətləri, ağalar və müdirlərlə tez-tez durub-oturmaq nəticəsində əldə edilən təkəbbürlü və mərhəmətli ifadə hətta qaranlıqda da seçilirdi.

Qoyunlar yatmışdı. Artıq göyün şərq hissəsini bürüməkdə olan şəfəqin boz rəngli fonunda yatmamış qoyunların kölgələri orada-burada görünürdü; bu qoyunlar ayaqüstə dayanıb başlarını aşağı sallayaraq nə barədə isə fikirləşirdilər. Onların yalnız geniş düzən, geniş göy, gündüzlər və gecələr haqqındakı təəssüratlarından doğan çoxdankı uzun fikirləri, ehtimal ki, bu qoyunların özlərini də heyrətə gətirmişdi və onlara elə əzab verirdi ki, hissiyyatlarını belə itirmişdilər və indi yerlərində mıxlanıb dayanaraq nə yad bir adamın burada olduğunu, nə də itlərin narahatlığını duyurdular.

Hərəkətsiz, yuxulu havada yeknəsəq bir xışıltı vardı ki, düzənə çökmüş yay gecəsi bunsuz ola bilməz; cırcıramalar aravermədən oxuyur, bildirçinlər ötür və sürüdən bir verst uzaqda olan, ortasından kiçik çaylar axan söyüdlü dərədə körpə bülbüllər könülsüz-könülsüz cəh-cəh vururdular.

Atlı qoruqçu çobanlardan od alıb çubuğunu yandırmaq üçün dayanmışdı. O, çubuğunu yandırıb axıra qədər çəkdikdən sonra bir kəlmə də danışmadan yəhərə dirsəklənib fikrə getmişdi. Cavan çoban ona zərrə qədər də əhəmiyyət vermirdi; uzanıb göyə baxmaqda idi, qoca isə atlı qoruqçunu xeyli süzdükdən sonra soruşdu:

- Makarovun malikanəsindəki Panteley deyilsənmi?
- Özüdür ki, var, – deyə atlı qoruqçu cavab verdi.
- Deyirəm axı. Tanımadım, dövlətli olacaqsan. Haradan gəlirsən?
- Kovilyovdakı sahədən.
- Uzaqdan gəlirsən, yoxsa sahəni yoxsalığa verirsiniz?
- Yardarlığa da veririk, icarəyə də, bostan üçün də. Şəxsən mən dəyirmanı getmişdim.

Gözlərinin və burnunun yanlarını tük basmış boz rəngli, iri, qıllı qoca köpək yad adama etina etmədiyini göstərməyə çalışıb atın ətrafını sakit-sakit üç dəfə dolandıqdan sonra qocalıqdan xırıldayan səsi ilə hirsə hürə-hürə gözlənilmədən, birdən-birə atlı qoruqçunun üstünə cumdu, qalan itlər də özlərini saxlaya bilməyib hər tərəfdən yüyürüşdülər. Qoca dirsəkləri üstə qalxıb:

– Sus, lənətə gəlmiş! – deyə qışqırdı. – Murdann biri, görüm səni yerə girəsən.

İtlər sakitləşdikdə qoca yenə də əvvəlki vəziyyətini alıb yavaşca-dan dedi:

– Kovalyovskidə Yefim Jmenya düz Voznesen günü öldü. Gecə vaxtı dalca danışmaq günahdır, amma murdar qoca idi. Eşitmiş olarsan.

– Yox, eşitməmişəm.

– Dəmirçi Stepkanın əmisi Yefim Jmenya. Onu bütün mahal tanıyırdı. Yaman məlun qoca idi! Mən onu altmış ildir ki, tanıyırdım, fransızları qovandan sonra çar Aleksandr araba ilə Taqanroqdan Moskvaya gedən vaxtdan. Rəhmətliklə çarın qabağına bərabər getmişdik, o zaman böyük yol Baxmuta getmirdi, Yasavulkadan Qorodişşaya gedirdi, indi Kovilovski olan yerdə torağay yuvaları vardı – addımını hara atırdın, torağay yuvası idi. Mən hələ onda gördüm ki, Jmenya ürəyitəmiz adam deyil, hiyləgərin biridir. Mənim gözümdən qaçmaz: bir adam ki mujik ola, özü də dinib-danışmaya, qoca arvadların gördüyü işlərə baş qoşa, tək-tənha yaşamağa can ata, ondan yaxşılıq umma, Yefim də cavanlığında görərdin ki,

dinib-danışmır, adama əyri-əyri baxır, toyuq görəndə xoruz kimi hirsələnib qabanırdı. Nə kilsəyə, nə uşaqlarla küçəyə gəzməyə, nə də ki meyxanaya gedərdi – belə adəti yoxdu. Çox vaxt tək oturardı, ya da qarılrla pıçıladaşardı. Cavan idi, amma arı saxlayanlara, bostan sahiblərinə muzdurluq edərdi. Görərdin ki, əməlisaleh adamlar bostana gələrdilər, onun becərdiyi qarpızlar, qovunlar başlardı fit çalmağa. Bir dəfə camaatın gözü qabağında bir durnabalığı tutdu, balıq da “ha-ha-ha” edib qəhqəhə çəkdi...

Panteley:

– Olanda olur, – dedi.

Cavan çoban böyriüstə çevrilib qara qaşlarını qaldıraraq qocaya diqqətlə baxdı.

– Qarpızların fit çaldıqlarını öz qulağınla eşitmişəm? – deyə soruşdu.

– Allahın izni ilə eşitməmişəm, – deyə qoca nəfəsini dərdi, – camaat danışır. Bunda nə var ki... Şeytan istəsə, lap daş da fit çalmağa başlar. Əsgərlikdən buraxılmazdan əvvəl qaya üç gün, üç gecə uğuldadı. Özüm öz qulağımla eşitmişəm. Durnabalığı ona görə qəhqəhə çəkib ki, Jmenya balıq əvəzinə cin tutub.

Qocanın yadına nə isə düşdü. O, cəld diziüstə əyləşib, sanki, soyuqdan büzüşürmüş kimi əllərini əsəbiliklə paltarının qoluna soxdu və arvadlar kimi tez-tez burnunda:

– Allah, özün saxla, özün rəhm et, – dedi. – Bir dəfə çay kənan ilə Novopavlovkaya gedirdim. Göyün üzünü qara bulud almışdı, bir tufan idi ki, Allah göstərməsin... Nə ki gücüm var idi, qaçırdım, onda gördüm ki, yolda, göyəm kollarının (onda göyəm çiçək açmışdı) arası ilə ağ bir kəl gəlir. Fikirləşdim ki, bu, kimin kəli olsun? Haradan azıb buraya gəlib? Quyruğunu bulaya-bulaya gəlir, böyürür. Qardaşlar, özümü kələ yetirdim, elə yaxınlaşmışdım ki, gördüm, kəl deyil, Jmenyadır. “Ya İsa, ya peyğəmbər!” – deyib xaç çəkdim, o isə gözlərini bərelədi mənə baxaraq donquldandı. Yaman qorxdum. Yan-yana gedirdik, amma ona bir kəlmə deməkdən qorxurdum. Göy guruldayır, şimşək göyün üzünü zolaq-zolaq edir, söyüdlər başlarını lal suyun üzərinə əyirdi, qardaşlar, yalan deyərəmsə, qoy Allah mənə qənim olsun, görüm imansız ölüm, birdən yoldan bir dovşan qaçdı... Sonra dayanıb adam kimi dilə gələrək: “Salam, mujiklər!” – dedi. “Rədd ol, lənətə gəlmiş!” – deyə qoca atın dövrəsini təkrar dolanan qıllı köpəyə çıxırdı.

Hələ də yəhərə söykənib yerindən qımıldanmayan atlı qoruqçu:
– Olanda olur, – dedi, o, bunu fikrə getmiş adamların danışdıqları sakit, boğuş bir səslə dedi. – Olanda olur, – deyə o, dərin bir mənə və inamla təkrar etdi.

Qocanın qızgınlığı bir qədər soyudu:

– Bah, bah, yaman məlun qoca idi, – deyə davam etdi. – Əsgərlikdən buraxıldıqdan beş il sonra onu kontorda bərk kötəklədilər, o da öz qəzəbini bildirmək üçün bütün Kovlovskə boğaz ağrısı xəstəliyi buraxdı. Onda ay camaat qınıldı ha, saysız-hesabsız, elə bil ki, vəba xəstəliyi idi...

Cavan çoban azca keçmiş soruşdu:

– Xəstəliyi necə buraxdı?

– Məlumdur necə. Bu işdə o qədər ağıl lazım deyil, tək istəyə-sən. Jmenya adamları gürzə ilanının yağı ilə öldürdü. Bu isə elə bir şeydir ki, camaat nəinki onun yağından, hətta nəfəsindən ölür.

– Doğrudur, – deyə Panteley onunla razılaşıdı.

– O zaman uşaqlar onu öldürmək istədilər, qocalar qoymadılar. Onu öldürmək olmazdı; o, xəzinənin yerini bilirdi. Ondan başqa heç kəs bilmirdi... Xəzinə tilsimli idi, tapardın, amma gözüne görünməzdi, o isə görürdü. Görürdün ki, sahillə və ya meşə ilə gedir, kol-ların, qayaların dibində işıq-ışığı dalınca yanır... Bu işıqlar kükürd işığına oxşayırlar. Özüm görmüşəm, hamı gözləyirdi ki, Jmenya xəzinənin yerini camaata göstərəcək, ya da özü qazıyıb tapacaq, amma o deyirlər ki, nə özü yedi, nə də özgəsinə verdi. Ölüb getdi; nə özü qazıyıb tapdı, nə də camaata göstərdi...

Atlı qoruqçu çubuğunu çəkdi və özünün uzun bıçqlarını, düz - gün, böyük, sivri burnunu bir anlığa işıqlandırdı. Xırdaca işıq daire-ləri onun əlindən qopub kartuzuna sıçrayır, yəhərin üstündən qaçışib atın beli ilə gedərək onun yanında, qulaqlarının dibində göz - dən itirdi. O:

– Bu yerlərdə xəzinə çoxdur, – dedi.

Bu sözləri deyib o, çubuğunu tələsmədən sümürdü, dörd bir tərəfinə göz gəzdirdi və nəzərini göyün ağarmaqda olan şər q hissə-sində saxlayıb dedi:

– Xəzinə olmalıdır.

– Buna söz ola bilməz, – deyə qoca nəfəsini dərdi. – Hər şeydən görünür ki, var, amma xəzinəni qazıyıb tapan yoxdur. Xəzinənin əsl

yerini heç kəs bilmir, bir də indiki zamanda bütün xəzinələr tilsimlidir. Xəzinəni tapıb çıxarmaq üçün, gerek, tilsim biləsən, ay oğlan, tilsimsiz bir iş görmək olmaz. Jmenya tilsim bilirdi, ancaq o daz şeytandan bir şey əldə edə bilərdinmi? Xəzinəni gizləyib saxlayırdı ki, heç kimə qismət olmasın.

Cavan çoban qocaya tərəf iki addım süründü və başını ovucları içərisinə alaraq, donuq baxışlarını ona zillədi. Onun qara gözlərində körpələrə məxsus bir qorxu və maraq ifadəsi parladi və gənc, qaba sifətinin cizgiləri uzanıb bir-birinə qarışdı. O, diqqətlə qulaq asırdı.

– Müqəddəs kitablarda da yazılıb ki, burada çoxlu xəzinə var, – deyə qoca davam etdi. – Buna söz ola bilməz... Bir söz deyə də bilməzsən, İvanovkada novopavlovkalı bir qoca bir əsgərə bir kağız göstərib, kağızın üstündə xəzinənin yeri, hətta orada neçə pud qızıl və qızılın hansı qabda olduğu da çap edilmiş, bu kağızın üzü ilə xəzinəni çoxdan tapardılar, neyləyəsən ki, xəzinə tilsimlidir, yaxın durmaq olmur.

– Baba, niyə yaxın durmaq olmur? – deyə cavan çoban soruşdu.

– Yəqin ki, bir səbəb var, bunu da ki əsgər deməyib. Tilsimlidir... Tilsimini bilmək lazımdır.

Qoca şövqlə danışırdı, sanki, yolçuya ürəyini boşaldırdı. Tez-tez və çox danışmağa adət etmədiyindən sözləri burnunda deyirdi. Kəkələməyə başladı, nitqindəki bu qüsuru hiss etdikdə sözlərini başının, əllərinin və arıq çiyinlərinin hərəkəti ilə tamamlamağa çalışdı. Hər dəfə hərəkət etdikdə onun təlis köynəyi çin-çin olub çiyinlərinə doğru sürüşür, gündən və qocalıqdan qaralmış beli açıqda qalırdı.

Qoca, köynəyini çəkib düzəldirdisə də, o saat yenə də sivrilib düşürdü. Sözü baxmayan köynəyin əlindən, sanki, cana gəlmiş qoca, nəhayət, sıçrayıb ayağa qalxaraq danışmağa başladı:

– Xoşbəxtlik var, ancaq bu xoşbəxtlik torpağa basdırılıbsa, onun kimə nə xeyri? Dövlət əbəs yerə saman kimi, qoyun qığı kimi bir xeyir vermədən batır! Oğlum, xoşbəxtlik isə çoxdur, o qədər çoxdur ki, bütün mahala çatar, di gəl ki onu bir nəfər də olsun görmür! Camaat bunu gözləyir ki, onu insanlar qazıyıb çıxarsınlar, ya da ki dövlət əlinə keçirsin. Panlar təpələri artıq qazımağa başlayıblar... İy duyublar! Mujiklərin xoşbəxtliyinə paxıllıq edirlər! Dövlətin də ağılı başındadır. Qanunda yazılıb ki, əgər bir mujik xəzinə tapsa, gətirib

böyüklərə verməlidir. Ancaq qulaqlarının dibini görürlər! Gözlə eşşəyim, gözlə, yaz gələr, yonca bitər!

Qoca nifrətlə gülüb yerə əyləşdi. Atlı qoruqçu qocaya diqqətlə qulaq asıb onun dedikləri ilə razılaşırdısa da, bütün görkəmindən və susmasından görünürdü ki, bütün bunlar onun üçün təzə deyildi, bunları o, çoxdan götür-qoy edibdir və qocaya məlum olduğundan daha çox şeylər bilir.

Qoca başını xəcalətlə qaşayıb dedi:

– Mən ömrümdə xoşbəxtliyi azı bir on dəfə axtarmışam. Onu lap əsl yerlərdə axtarmışam, həmişə də tilsimli xəzinələrə rast gəlmişəm. Atam da axtarıb, qardaşım da, heç bir şey tapmayıb, xoşbəxtliyə çatmadan vəfat ediblər. Bir rahib mənim rəhmətlik qardaşım İlyaya deyibmiş ki, Taqanroqda, qalanın bir yerində üç daşın altında xəzinə var, bu xəzinə tilsimlidir, yadımdadır, bu əhvalat min səkkiz yüz otuz səkkizinci ildə olmuşdu, o zaman isə Matveyev təpəsində yaşayan bir erməni tilsim satırmış. İlya ondan tilsim alıb, özü ilə iki nəfər götürür, birbaşa Taqanroqa yollanır. Ancaq qardaşım, elə ki, qaladakı yerə gəlib çatır, görür ki, o yerin lap yanında əlitüfəngli bir əsgər dayanıb.

Bir səs sakit havada parçalanaraq düzənə yayıldı. Uzaqlarda nə isə bir şey zəhmlə guruldadı, gurultu qayaya toxundu və “tax-tax-tax-tax!” səsləri düzənə yayıldı. Elə ki səs eşidilməz oldu, qoca hərəkətsiz dayanmış, laqeyd Panteleyə baxdı. Cavan bir qədər fikirləşib:

– Şaxtada badya yerindən qopdu, – dedi.

Hava artıq işıqlanırdı. Kəhkəşan artıq ağarıb öz cizgilərini itirərək qar kimi əriməkdə idi. Göyün üzü tutulmuşdu və bulanıq bir rəng almışdı, adam başa düşmürdü ki, göyün üzü açıqdır, yoxsa onu başdan-başa bulud örtübdür, yalnız şərqdəki aydın, parlaq zolaqdan və orada-burada parlayan ulduzlardan məsələnin nə yerdə olduğunu başa düşmək olurdu.

Səhərin ilk mehi südlücənin və keçən ildən qalmış qonur qan-qalın budaqlarını səssiz-səmirsiz, ahəstə-ahəstə tərpədərək yolun kənarı ilə əsib keçdi.

Atlı qoruqçu fikirdən ayılıb başını silkələdi. O, hər iki əli ilə yəhəri tərpətdi, qanaltını yoxladı və sanki, atı minməyə cəsarət etməyərək yenə də fikrə getdi. O:

– Elədir, adamın ağız dirsəyinə çatmır... Xoşbəxtlik var, ancaq onu axtarıb tapmaq üçün dərrakə yoxdur.

Bunu deyib üzünü çobanlara çevirdi. Onun ciddi sifəti kədərli və məyus adamların üzü kimi istehzalı idi. O sol ayağını qaldıraraq üzəngiyə qoyaraq, aram-aram dedi:

– Bəli, xoşbəxtliyin nə olduğunu dadmadan öləcəyik... Bizdən cavan olanlar, bəlkə, görsünlər, bizim isə bu fikirdən əl çəkməli vaxtımızdır.

O şəh düşmüş uzun bıqlarını sığallayıb ehmalca atına mindi və bir şeyi yaddan çıxarmış, ya da ürəyindəkilərin hamısını deməmiş adamlar kimi süzgün nəzərlə baxdı.

Uzaqdakı mavi üfüqdə görünən axırıncı təpə dumana qarışmış və orada heç bir şey tərpənmirdi. Orada-burada, üfüqün və ucsuz-bucaqsız düzəliyin üzərində boy qaldıran keşik və qəbir təpələri sərt, cansız bir görünüşlə baxırdı, onların sakit-sakit dayanmalarında və fəqirliyində əsrlərə və insanlara tam laqeydlik hiss olunurdu; daha min illər keçəcək, milyardlarla insan öləcəkdi, onlar isə yerlərində durduqları kimi durub nə ölmüşlər üçün təəssüf edəcək, nə sağ olanlarla maraqlanacaqdılar və bir nəfər də bilməyəcəkdi ki, onlar nə üçün dayanıblar, öz dərinliklərində düzəliyin hansı sirrini gizlədiblər.

Yuxudan oyanmış qara qarğalar qanıdamadan tək-tək yer üzərində uçurdular. Uzunömürlü bu quşların nə tənbel-tənbel uçmalarında, nə hər gün eyni qayda ilə təkrar olunan səhərdə, nə də düzənin ucsuz-bucaqsızlığında – heç bir şeydə bir məna yoxdur. Atlı qoruqçu gülümsəyib dedi:

– Pərvərdigara, nə genişlikdir! Get xoşbəxtliyi axtar görüm... – O səsinə alçaldıb üzünə ciddi bir ifadə verərək davam etdi. – Burada yəqindir ki, iki xəzinə basdırılmışdır. Ağaların bu xəzinələrdən xəbəri yoxdur, qoca muşklər, xüsusilə əsgərlər, onların yerini dürüst bilirlər. Bir zamanlar burada, bu təpəliklərdə (atlı qoruqçu qamçı ilə kənarı göstərdi) quldurlar qızıl aparar, karvanlara basqın edərlərmiş. Bu qızılı Peterburqdan imperator Pyotra aparırlarmış. O zaman Pyotr Voronejdə donanma qururmuş. Quldurlar qızıl apararları qırıb qızılı basdırmışlar, sonra isə tapmamışlar. Başqa bir xəzinəni isə bizim Don kazakları basdırıblar. On ikinci ildə onlar fransızlara basqın edib düşməndən xeyli mal, gümüş və qızıl alıblar. Qayıdıb evlə-

rinə gəldikdə eşidiblər ki, böyüklər qızıl və gümüşün hamısını onların əlindən almaq istəyirlər. Bu var-dövləti müftəcə böyüklərə verməkdənsə, qoçaqlar onu basdırıblar ki, heç olmazsa, uşaqlarına qismət olsun, ancaq harada basdırdıqları məlum deyil.

– O xəzinələr barəsində eşitmişəm, – deyə qoca tutqun səslə mızıldandı.

– Bəli, – deyə Panteley yenə də fikrə getdi. – Belə...

Araya sükut çökdü. Atlı qoruqçu dalğın-dalğın uzaqlara baxdı, gülümsədi və sanki, bir şey itirmiş, ya da ürəyindəkilərin hamısını deməmiş adamlara məxsus bir ifadə ilə cilovu tərptədi. At könülsüz-könülsüz addımladı. Yüz addım getdikdən sonra Panteley başını qətiyyətlə silkələyib fikrindən ayıldı, ata bir qamçı çəkib onu dörd-nala sürdü. Çobanlar tək qaldılar.

– Bu Panteley ki var, Makarovun malikanəsindəndir. İldə yüz əlli manat alır. Yeməyi-icməyi də ağıdandır. Oxumuş adamdır...

Sürüdə üç minə qədər qoyun vardı. Yuxudan oyanmış qoyunlar başqa bir işləri olmadığından alçaq, yarısı tapdalanmış otu könülsüz-könülsüz otlamağa başladılar.

Günəş hələ çıxmamışdısa da, bütün təpələr və uzaqda buluda oxşayan şiştəpəli Saur-Qəbir artıq görünməkdə idi. Bu qəbrin təpəsindən göy kimi dümdüz və nəhayətsiz düzən, ağaların malikanələri, almanların, malakanların xutorları, kəndlər görünür: iti gözləri olan kalmık isə hətta şəhərləri və dəmiryol qatarlarını da görür. Yalnız buradan – sükuta dalmış düzəndən, ta qədimlərdən qalmış təpələrdən başqa torpağa basdırılmış xoşbəxtlik və qoyunların düşüncələrilə işi olmayan özgə bir dünyanın varlığını görmək olar.

Qoca yanındakı çomağını – bir ucu qarmaqlı uzun ağacını əli ilə yoxladıqdan sonra ayağa qalxdı. O dinmədən düşünürdü. Kör-pələlərə məxsus qorxu və maraq ifadəsi cavan çobanın üzündən hələ də çəkilməmişdi. O eşitdiklərinin təsiri altında idi və səbirsizliklə qocanın ona yeni əhvalatlar danışacağını gözləyirdi.

O ayağa qalxıb öz çomağını götürərək soruşdu:

– Baba, sənin qardaşın İlya əsgərə neylədi?

Qoca onun sualını eşitmədi. O, cavan çobana dalğın-dalğın baxıb dişsiz ağızını marçıldadaraq:

– Sanki, İvanovkada əsgərə göstərilən o kağız fikrimdən heç çıxmır. Allah köməyin olsun, bunu Panteleyə demədim, axı o kağız-

da göstərilmiş yeri arvad da tapar. Bilirsən, hansı yerdir? Varlı dərədə, bilirsən, yol qaz pəncəsi kimi üç kiçik dərəyə ayrılan yerdir, demək ki, ortadakı dərədir.

– Yoxsa gedib qazıyaçaqsan?

– Bəxtimi sınayacağam...

– Baba, xəzinəni tapıb neyləyəcəksən?

– Neyləyəcəyəm? – deyə qoca gülümsədi... – Hm!.. Qoy bir tapım, onda görələr ki, analar nə oğullar doğub... Hm!.. Mən bilirəm, neyləyəcəyəm...

Qoca, xəzinəni taparsa, neyləyəcəyinə cavab verə bilmədi. Bu sual ömründə, ehtimal ki, bu səhər birinci dəfə idi ki, ağına gəlmişdi və onun üzündəki yüngül, laqeyd ifadəyə görə bu sual vacib, götür-qoy eləməli bir sual deyildi. Bir fikir Sankanı mat qoymuşdu ki, xəzinəni nə üçün tək-cə qocalar axtarırlar, madam ki, insanlar qocalıqdan hər gün ölə bilirlər, bu dünyanın xoşbəxtliyi onların nəyinə gərəkdir? Lakin Sanka bu təəccübünü sual şəklində deyə bilmirdi və qoca da, çətin ki, ona cavab tapa bilirdi.

Ətrafını seyrək duman bürümüş qıpqırmızı əzəmətli günəş görünürdü. Hələ soyuq olan enli işıq zolaqları şəh düşmüş otların arasında çimərək, sanki, usanmadıqlarını göstərmək üçün şən bir görünüşlə yerin üstünə sərilməyə, uzanmağa başladı. Gümüşü yovşan, çöl soğanınının mavi çiçəkləri və peyğəmbər çiçəkləri – hər şey sevinc içərisində al-əlvən rəngə çalır, günəş işığı öz təbəssümü sayırdı.

Qoca və Sanka ayrılıb hərəsi sürünün bir tərəfində dayandı. İki də gözlerini yerə zilləyib fikrə gedərək, dirək kimi hərəkətsiz dayanmışdılar. Qocanın başından xoşbəxtlik fikri çıxmırdı, cavan isə gecəki söhbət haqqında fikirləşirdi; cavan çobanı ona lazım olmayan və onun anlamadığı xoşbəxtliyin özü yox, insan səadətinin fantastik və əfsanəvi olması maraqlandırır.

Yüzlərlə qoyun diksinib anlaşılmaz bir qorxu içərisində, sanki, işarə ilə sürüdən aralandı. Qoyunların uzun və yorucu fikirləri bir anlığa Sankaya da sirayət edibmiş kimi, o da anlaşılmaz bir heyvani qorxu içərisində kənara sıçradısa da, dərhal özünə gəlib qışqırdı:

– Tfu, çər dəymişlər. Qudurublar, ölüb-itmirlər də!

Uzunmüddətli və bərk bürkü olacağını vəd edən günəş torpağı yandırmağa başladıqda gecə hərəkət edən və səslənən hər şey mürgü vurmağa başladı. Qoca ilə Sanka çomaqları əllərində dua

oxuyan dərvişlər kimi qımıldanmadan qoyun sürüsünün o tərəfində və bu tərəfində dayanıb dərindən fikrə dalmışdılar. Onlar bir-birini artıq görmürdülər, onlardan hər biri öz həyatı haqqında fikirləşirdi. Qoyunlar da fikirləşirdi.

1887

OĞLANLAR

Həyətdə kimsə çığırdı:

– Volodya gəldi.

Natalya da hay-küy qopararaq:

– Volodya gəldi! Pərvərdigara, – deyə yemək otağına qaçdı.

Volodyanın gəlməsini hər dəqiqə gözləyən bütün Korolyovlar ailəsi pəncərələrə tərəf yüyürdü. Qapının ağzında enli bir kirşə durmuşdu, kirşeyə qoşulmuş üç ağ atdan buğ qalxırdı. Kirşədə heç kəs yox idi, çünki Volodya çoxdan astanada durmuş və soyuqdan donmuş barmaqları ilə başlığını açırı. Onun gimnaziya paltosu, furajkası, qaloşları və gicgahındakı saçları da qırov bağlamışdı. Ondən xoş şaxta havası yayılırdı, belə ki, adam ona baxanda üşüyürdü. Anası ilə xalası Volodyanı qucaqlayıb öpməyə başladılar. Natalya onun ayaqlarına əyilərək, keçə ayaqqabılarını çıxarmağa başladı, bacıları çığır-bağır salır, qapılar hey örtülüb-açılırdı. Volodyanın atası isə əynində təkçə bir jilet, əlində qayçı qabaq otağa gələrək, həyəcanla bərkdən deyirdi:

– Biz səni dünəndən gözləyirdik! Yolu yaxşımı gəldin? Sağ-salamatsan? Pərvərdigara, qoyun bir atası ilə görüşsün də. Mən onun atasıyam, ya yox?!

İri qara köpək Milord da quyruğunu divara və mebelə vura-vura bərkdən hürürdü:

– Ham! Ham!

Ara qarışmışdı. Hamı gülüb-danışırı. Bu fərəhli səslər iki dəqiqə davam etdi. Sevincin ilk dalğası sovuşduğu zaman Korolyovlar qabaq otaqda şala və başlığa bürünmüş, üst-başı qırov içində olan bir oğlanın da durduğunu gördülər. O, küncdə, tülkü dərisindən tikilmiş böyük bir paltonun kölgəsində sakitçə dayanmışdı.

– Volodyacan, bəs bu, kimdir? – deyə anası pıçılıtlı ilə soruşdu.

– Ah, məmnuniyyətlə təqdim edə bilərəm, bu, mənim yoldaşım Çeçevitsindir, ikinci sinif şagirdi... Onu özümlə gətirmişəm ki, bizdə qonaq olsun.

Atası fərəhlə dedi:

– Çox gözəl, çox əcəb! Ancaq məni bağışlayın, ev paltarındayam, sürtük geyməmişəm... Buyurun! Natalya, cənab Çeçevitsının soyunmasına kömək elə! Ay aman, bu iti qovun getsin! Belə də şey olar?

Bir azdan sonra belə hay-küylü qarşılınmadan özlərini itirən Volodya ilə dostu Çeçevitsın stolun arxasında oturub çay içirdi; soyuğun qızartısı hələ də onların üzündən getməmişdi. Qış günəşi pəncərə şüşələrindəki qar və şaxta naxışları arasından içəri süzülərək samovarın üstündə titrəyir, onun təmiz şüaları stəkan-nəlbəki camının suyunda əks edirdi. Otaq isti idi, oğlanlar üşümüş bədənlərində istiliklə şaxtanın bir-birinə güzəştə getmək istəmədiyini hiss edirdilər.

Atası tünd-sarı tütündən papiros eşərək dedi:

– Hə, Milad bayramı da gəlib çatdı. Yayda ananın ağlaya-ağlaya səni yola salmasından çox keçməmişdir. Budur, sən gəlib çıxdın... Qardaş, vaxt yamanca tez keçir! Gözünü açıb-yumunca qocalıq özünü yetirir. Cənab Çibisov, yeyin, xahiş edirəm, utanmayın, çəkinməyin! Öz eviniz kimi!

Volodyanın üç bacısı – Katya, Sonya və Maşa (onlardan ən böyüyünün on bir yaşı vardı) stolun dalında oturub gözlərini yeni tanış olduqları oğlandan çəkmirdilər. Çeçevitsın Volodya ilə bir yaşda və bir boyda idi, lakin Volodya kimi ağ və kök deyildi: qarışın, arıq bir oğlandı, üzünü çil basmışdı. Saçları cod, gözləri xırda, dodaqları qalıdır – bir sözlə, çox eybəcərdi və əgər o, gimnazist pəncəyi geyməmiş olsaydı, onu görkəmindən aşpaz oğluna oxşatmaq olardı. O, qaşqabaqlı idi; dinib-danışmırdı, gülümsəmirdi, qızlar ona baxaraq dərhal fikirləşdilər ki, yəqin, çox ağıllı və bilikli adamdır. Çeçevitsın nə haqda isə fikirləşirdi və öz düşüncələri ilə elə məşğul idi ki, ondan bir şey soruşanda dik atılır, başını bulayır və sualın təkrar olunmasını xahiş edirdi.

Qızlar gördülər ki, həmişə şən, deyib-gülən Volodya da bu dəfə az danışır, gülümsəmirdi də, elə bil, evə gəlməsindən heç sevinmirdi. Çay içilən müddətdə o yalnız bir dəfə qızlara müraciət etdi, onda da çox qəribə sözlər dedi. Volodya barmağı ilə samovarı göstərərək dedi:

– Kaliforniyada çay əvəzinə cin¹ içirlər.

Volodya da fikirli idi; onun hərdən bir öz dostuna, dostunun da ona baxmasından məlum olurdu ki, onlar eyni şey haqqında düşünürlər.

¹ *Cin* – ingilis arağı

Çaydan sonra hamı uşaq otağına keçdi. Volodyanın atası və bacıları stolun dalında oturub yarımqıç qoyduqları işlərinə davam etdilər. Onlar əlvan kağızlardan yolka üçün çiçəklər və saçaq düzəldirdilər. Bu, çox maraqlı və səs-küylü bir işdi. Yeni düzəldilmiş hər çiçəyi qızlar sevinə-sevinə çıxır-bağıraraq qarşılayırdılar, elə bil, bu çiçək göydən düşürdü. Onların atası da sevinirdi, hərdənbir də qayçıını yerə tullayaraq, onun küt olmasına qəzəbi tuturdu. Anaları isə fikirli halda uşaq otağına yüyürüb soruşurdu:

– Mənim qayçıını kim götürüb? İvan Nikolayeviç, yenə qayçıını sən götürmüsən?

İvan Nikolayeviç:

– Ay Allah, bir gör qayçıını da mənə vermirlər! – deyə ağlar bir səsle cavab verir və başını stolun söykənəcəyinə dayayıb, incimiş adam kimi dururdu, lakin bir dəqiqə keçməzdə ki, yenə qızlara qoşulurdu.

Volodya da əvvəlki gəlişlərində yolka üçün bəzək şeylərinin düzəldilməsində iştirak edərmiş, hətta qayçı sürücünün və çobanın qar təpəciyi düzəltməsinə tamaşa edərmiş. İndi isə nə o, nə də Çeçevitsin əlvan kağıza heç fikir vermirdi, hətta bircə dəfə də olsun tövləyə getmədilər, pəncərənin qabağında oturub pıçıldaşırdılar. Sonra onlar coğrafiya atlasını açıb hansı xəritəyə baxmağa başladılar. Çeçevitsin yavaşca deyirdi:

– Əvvəl Permə... Oradan Tümenə... sonra Tomska... sonra... sonra... Kamçatkaya... Oradan da eskimoslar bizi qayıqda Bering boğazından keçirərlər... Bu da ki Amerika... Orada çoxlu dərisi qiymətli heyvanlar var.

– Bəs Kaliforniya? – deyə Volodya soruşdu.

– Kaliforniya aşağıdadır... Amerikaya çatsaq, Kaliforniyaya getmək asandır... Özümüzə yeməyi ovla, yol kəsməklə əldə edə bilərik.

Çeçevitsin bütün günü qızlardan aralı gəzir, onlara altdan-altından baxırdı. Axşam çay içəndən sonra elə oldu ki, Çeçevitsin beşcə dəqiqə qızlarla tək qaldı. Burada daha susub oturmaq yaxşı olmazdı. O, bərk öskürdü, sağ əli ilə sol əlini ovdu və Katyaya qaşqabaqlı baxaraq soruşdu:

– Siz Mayn Ridi oxumusunuz?

– Yox, oxumamışam... Mənə baxın, siz konkidə sürtüşməyi bacarırsınız?

Xəyala dalmış Çeçevitsın bu suala cavab vermədi, ancaq ovurlarını şişirdib elə nəfəs verdi ki, sanki, bərk isti idi. O, yenə də Katyaya baxaraq dedi:

– Bizon sürüsü pampaslarla¹ qaçarkən yer titrəyir. Mustanqlar² isə bu zaman təpik atıb kişneyirlər. – Çeçevitsın qəmli-qəmli gülüm-səyərək əlavə etdi. – Hindular da qatarlara basqın edirlər. Lakin ağcaqanadlar və termitlər hamısından betərdir.

– O, nədir ki?

– Qarışqaya oxşayırlar, qanadları da var. Çox bərk sancırlar. Siz bilirsinizmi, mən kiməm?

– Cənab Çeçevitsın!

– Yox. Mən Çalağan Caynağı Montiqomoyam, məğlubedilməzlər başçısı.

Ən balaca qız Maşa əvvəlcə Çeçevitsına, sonra pəncərəyə baxdı. Hava qaralmışdı. Maşa fikirli halda dedi:

– Dünən bizdə çeçevitsa³ bişirmişdilər.

Çeçevitsının, qətiyyə, başa düşülməyən sözləri, onun həmişə Volodya ilə pıçılması və Volodyanın oyuna qoşulmayıb elə hey fikirləşməsi çox müəmmalı və qəribə idi. Böyük qızların hər ikisi – Katya ilə Sonya – oğlanların bütün hərəkətlərini diqqətlə izləməyə başladılar. Axşam oğlanlar yatarkən qızlar gizlicə qapıya yaxınlaşıb onların danışığına qulaq asdılar. Onlar nə qəribə şey eşidirdilər?! Oğlanlar qızıl əldə etmək üçün Amerikaya qaçmağa hazırlaşdılar; yola çıxmaq üçün hər şeyləri hazırdır; tapança, iki bıçaq, qurudulmuş çörək, od yandırmaq üçün böyüdücü şüşə, kompas, dörd manat pul. Qızlar bildilər ki, oğlanlar bir neçə min verst yolu piyada gedəcəklər, yolda pələnglərlə və vəhşi adamlarla vuruşacaqlar, sonra qızıl və fil sümüyü əldə edəcəklər, düşmənləri öldürəcəklər, dəniz quldurları dəstəsinə qoşulacaqlar, cin içəcəklər və nəhayət, gözəl qızlarla evlənilib plantasiyalar açacaqlar.

Volodya və Çeçevitsın danışır və maraqla bir-birinin sözünü kəsirdilər. Çeçevitsın bu zaman özünü “Çalağan Caynağı Montiqo-mo”, Volodyanı isə “Solğun üzlü qardaşım” adlandırır.

Yatmağa gedərkən Katya Sonyaya dedi:

¹ *Pampaslar* – Cənubi Amerika ovlaqları

² *Mustanqlar* – vəhşi atlar

³ *Ceçevitsa* – mərcimək

– Ancaq anama demə ha! Volodya Amerikadan bizə qızıl və fil sümüyü gətirəcək, əgər anama desən, onu buraxmazlar.

Milad axşamı idi. Çeçevitsın bütün günü Asiya xəritəsinə baxır və dəftərinə nə isə yazırdı, yorğun və arı vurmuş kimi kök, dolğunuzlü Volodya isə otaqda qaşqabaqlı gəzişir, heç bir şey yemirdi. Hətta bir dəfə uşaq otağında ikonanın qabağında durub xaç çəkdi və dedi:

– Pərvərdigara, mən günahkarı bağışla! Pərvərdigara, mənim zavallı, bədbəxt anamı himz elə!

Axşamüstü ağıladı. Yatmağa gedərkən atasını, anasını və bacılarını dəfələrlə qucaqlayıb öpdü. Katya ilə Sonya məsələnin nə yerdə olduğunu bilirdi, kiçik bacısı Maşa isə heç bir şey başa düşmürdü, ancaq Çeçevitsının sifətinə baxan kimi fikrə gedir və ah çəkib deyirdi:

– Deyirlər ki, pəhriz zamanı noxud və mərcimək yemək lazımdır.

Milad bayramı günü səhər tezdən Katya ilə Sonya yavaşca yataqdan qalxıb, oğlanların Amerikaya nə cür qaçmalarına tamaşa etməyə getdilər. Onlar qapının dalından qulaq asmağa başladılar.

– Demək, sən getmirsən, – deyə Çeçevitsın qəzəblə soruşdu.
– De, gedəcəksən, ya yox?

– Ah, Allah! – deyə Volodya yavaşdan ağlayırdı. – Necə gedə bilərəm? Anama yazığım gəlir.

– Mənim Solğun bənizli qardaşım, səndən xahiş edirəm, gedək! Sən özün məni inandırdın ki, gedəcəksən, özün məni tovladın, indi isə getmək məqamında qorxursan?

– Mən... Mən qorxmuram... Anama yazığım gəlir.

– De görüm, gedəcəksən, ya yox?

– Mən gedəcəyəm, ancaq... ancaq bir az gözlə. Mən evdə qalmaq istəyirəm.

– Onda mən özüm gedərəm! Sənsiz də keçinərəm. Hələ bir pələng ovlamaq, vuruşmaq da istəyirdin! İndi ki, belə oldu, pistonları ver!

Volodya elə yanıqlı-yanıqlı ağlamağa başladı ki, bacıları da davam gətirə bilməyib yavaşcadan ağıladılar. Araya sakitlik çökdü.

– Demək, sən getmirsən? – deyə Çeçevitsın bir də soruşdu.

– Ge...dirəm.

– Onda geyin!

Çeçevitsın Volodyanı yola gətirmək üçün Amerikanı tərifləyirdi, pələng kimi nərildəyirdi, gəmini təsvir edirdi, hirsələnirdi, fil sümüyünün, şir və pələng dərilərinin hamısını Volodyaya verəcəyini vəd edirdi.

Bu codsaçlı, arıq, çil-çil, qarayanız oğlan qızlara fövqəladə və böyük bir adam kimi göründü. O, qəhrəmandır, işində qəti idi. Heç şeydən qorxmurdu, elə də nərildəyirdi ki, qapının dalından qulaq asanda onun şir ya pələng olduğunu zənn edərdin.

Qızlar öz otaqlarına qayıdıb geyinəndə Katyanın gözləri yaşardı.

– Ah, mən qorxuram!

Saat ikidə ailə nahar etməyə oturduqda birdən məlum oldu ki, oğlanlar evdə yoxdur. Xidmətçilər otağına, tövləyə, fligelə prikazçi - kin yanına adam göndərdilər, tapa bilmədilər. Kəndə adam göndərildi, orada da olmadılar. Çayı da onlarsız içdilər.

Axşam yeməyi vaxtı Volodyanın anası çox narahat oldu, hətta ağladı da. Gecə yenə kəndi gəzdilər, axtardılar, əllərində fənər çaya getdilər! Pərvərdigara! Hamı bir-birinə dəymişdi.

Ertəsi gün uryadnik gəldi, yemək otağında nə isə yazdı. Volodyanın anası ağlayırdı.

Budur, artırmanın yanında bir kirşə dayandı. Kirşəyə qoşulmuş üç ağ atdan buğ qalxırdı. Kimsə həyətdə çığırdı:

– Volodya gəldi!

Natalya hay-küy qopararaq:

– Volodyacan gəldi! – deyə yemək otağına qaçdı.

Milord da bərkdən hüdü: “Ham! Ham!” Məlum oldu ki, oğlanları şəhər qarşısında tutublar (Onlar burada adamlardan barıtın harada satıldığını xəbər alırlarmış). Volodya otağa girən kimi hön - kür-hönkür ağlayıb anasının boynuna sarıldı. Qızlar titrəyərək nə olacağını qorxu içində gözləyirdilər. Volodyanın atasının uşaqları öz kabinetinə apardığını, onlarla uzun müddət danışdığını eşidilər. Volodyanın anası da danışır və ağlayırdı.

Volodyanın atası deyirdi:

– Belə də şey olar?! Allah eləməsin, gimnaziya eşitsələr, sizi məktəbdən çıxardalar. Sizin üçün də eyib olsun, cənab Çeçevitsın! Yaxşı iş deyil! Bu işi törədən cəzalandırılacaqdır! Belə də şey olar?! Gecə siz harada qalmışdınız?

– Vağzalda! – deyə Çeçevitsın məğrur-məğrur cavab verdi.

Volodya uzandı və onun başına sirkədə isladılmış dəsmal qoydular. Harasa teleqram vurdular və ertəsi gün Çeçevitsının anası gəlib oğlunu apardı.

Yola düşəndə Çeçevitsının sifətində sərt və məğrur bir ifadə vardı. Qızlarla xudahafizləşərkən heç bir söz demədi, yalnız Katyanın dəftərini aldı və yadigar olaraq bu sözləri yazdı:

“Çalağan Caynağı Montiqomo”.

1887

N.N. XANIMIN HEKAYƏTİ

Doqquz il bundan əvvəl, ot biçini zamanı bir axşamtərəfi mən, bir də məhkəmə müstəntiqi vəzifəsini icra edən Pyotr Sergeyeviç atlanıb məktubların ardınca stansiyaya getdik.

Hava çox gözəl idi, lakin qayıdanbaş birdən sürəkli göy gurultusu eşidildi, biz başımızı qaldırıqda düz üzərimizə gəlməkdə olan zəhmli, qara bulud parçasını gördük. Bulud bizə, bizsə buluda yaxınlaşdıq.

Onun qara fonunda bizim ev və kilsə ağappaq ağarır, uca qovaqlar gümüşü rəngə çalır. Havadan yağış və biçilmiş ot qoxusu gəlirdi. Mənim yol yoldaşımın kefi çox kök idi. O hey gülür, cürbəcür sözlər uyduraraq zarafat edirdi. Deyirdi, bəd olmazdı ki, getdiyimiz yerdə birdən qarşımıza orta əsrlərdən qalma, divarlarında mamır bitmiş, bayquşlar yuva salmış, diş-diş bürclü köhnə bir qəsr çıxaydı, biz də yağışdan qaçıb orada gizlənəydik, axırda bizi ildırım vurub öldürəydi...

Çox keçmədi ki, çovdar, yulaf zəmiləri dalğalandı, külək qopdu, toz qalxıb havada fırlandı. Pyotr Sergeyeviç bərkədən gülüb atını məhmizlədi.

– Eh, adama lap ləzzət verir! – deyə o qışqırdı. – Xoşum gəlir belə havadan!

Onun şənliyi mənə də sirayət etdi, indicə iliyimə qədər islanacağımı, ildırımdan həlak ola biləcəyimi ağılıma gətirincə, mən də gülməyə başladım. Belə qasırğalı havada külək üzünə vura-vura sürətlə at çaparkən adam özünü quş kimi hiss edir, qəlbini bir həyəcan, fərəhli bir çırpıntı bürüyür.

Biz həyəətə girəndə külək artıq dayanmışdı, iri damlalarla yağın yağış otları, taxtapuşları döyəcləyirdi. Tövlənin yanında heç kim yox idi.

Pyotr Sergeyeviç özü atların yüyənini çıxarıb onları axura çəkdi. Mən onun qurtarmasını gözləyərək, astanada dayanıb, çəpəki yağış zolaqlarına tamaşa edirdim. Quru otun məstedici ətri burada çöldəkindən daha kəskin duyulurdu; yağışdan və buluddan hava toran idi.

Səmanı, elə bil, iki yerə bölən şiddətli və sürəkli bir göy gurultusundan sonra Pyotr Sergeyeviç mənə yanaşaraq:

– Əcəb guruldayır! – dedi. – Necədir?

O, astanada mənimlə yanaşı dayanmışdı, sürətli gəzintidən sonra hələ də tövşüyə-tövşüyə mənə baxırdı. Mən onun üzümə tamaşa etməkdən zövq aldığını hiss edirdim.

– Natalya Vladimirovna, – dedi, – bax, beləcə yanınızda dayanıb uzun-uzadı sizə tamaşa etmək üçün mən dünyada hər şeydən keçərdim. Bu gün siz xüsusilə gözəlsiniz.

Onun vəcdlə parlayan gözlərində mən bir yalvarış oxuyurdum, çöhrəsi solğundur, saqqalında, bıçında yağış damcıları bərq vurur, sanki, onlar da məni məhəbbətlə seyr edirdi.

– Mən sizi sevirəm, – deyə o davam etdi. – Sevirəm və indi sizi gördüyüm üçün xoşbəxtəm. Bilirəm, siz mənim zövcəm ola bilməzsiniz, lakin mən sizdən heç nə istəmirəm, mənə heç nə lazım deyil, yalnız bunu bilin ki, sizi sevirəm. Susun, cavab lazım deyil, əhəmiyyət verməyin, ancaq bilin ki, siz mənimçün əzizsiniz və sizə baxmağıma müsaidə edin.

Onun sevinci məni də vəcdə gətirmişdi. Mən onun ilhamla işıqlanan üzünə baxır, yağışın şırıltısına qarışan səsini dinləyir və heyran olmuş kimi yerimdən tərpənə bilmirdim. Mən onun parlaq gözlərinə hey tamaşa etmək, səsini dinləmək istəyirdim.

– Siz susursunuz, çox gözəl! – deyə Pyotr Sergeyeviç yenə diləndi. – Susmaqda davam edin.

Qəlbim fərəhlə dolu idi. Mən gülüb şiddətlə yağın yağışın altında evə tərəf qaçdım, o da gülərək gölməçələrdən atıla-atıla ardımca yüyürdü.

Hər ikimiz uşaq kimi səs-küylə, pilləkəni taqqıldada-taqqıldada, islanmış halda, tövşüyə-tövşüyə qaçaraq otağa girdik. Məni şən, bərkdən gülən görməyə adət etməmiş atamla qardaşım təəccüblə üzümə baxıb özləri də gülməyə başladılar.

Tufan buludları ötüb-keçdi, göy gurultusu dayandı, lakin Pyotr Sergeyeviçin saqqalında hələ də yağış damları parlaqda idi. Bütün axşamı ta şama qədər o, mahnı oxudu, fit çaldı, itin ardınca bu otaqdan o otağa qaçaraq, səs-küy sala-sala onunla oynadı, bu vaxt samovar əlində içəri girən xidmətçini, az qala, yxacaqdı. Şam zamanı isə o, iştaha ilə yeyir, boş sözlər danışaraq hey zarafat edir,

bizi inandırır ki, qış vaxtı tər yelpənək yeyəndə adamın ağzından yaz qoxusu gəlir.

Yatarkən lampanı yandırıb otağımın pəncərəsini taybatay açdım, qeyri-müəyyən hisslər qəlbimi bürüdü. Azad, sağlam, adlı-sanlı, zəngin olduğumu və sevdiyimi xatırladım. Bəli, mən adlı-sanlı və zəngin idim, bu isə mənim təsəvvürümdə hər şeydən ümdə idi. Ad-san və dövlət – aman, ya rəbb, bu, nə böyük səadətdir!.. Sonra, pəncərədən otağıma süzülən şəhli sərinlikdən yatağımda büzüşərək, Pyotr Sergeyeviçi sevib-sevmədiyimi özümə aydınlaşdırmağa çalışdım... Lakin heç nə anlamayaraq, nəhayət, yuxuya getdim.

Səhər aylarkən yatağımın üstündə titrəşən günəş ləkələrini və cökə budaqlarının saldıdığı zərif kölgələri gördükdə dünənkilərin hamısı xatirimdə canlandı, həyat mənə zəngin, rəngarəng və füsunkar göründü, oxuya-oxuya cəld geyinib başa qaçdım...

Bəs sonra nə oldu?.. Sonra heç nə! Qışda, biz şəhərdə yaşayarkən Pyotr Sergeyeviç ara-sıra bizə gəlirdi. Lakin kəndli tanışlar yalnız yay vaxtı kənddə maraqlı olurlar, qışda şəhərdə isə onlar öz gözəlliklərini itirirlər. Şəhərdə onları çaya qonaq etdiyən zaman sənə elə gəlir ki, bu adamların əynindəki sürtük başqasınındır, yaxud onlar çayı qaşıqla həddindən çox qarışdırırlar. Şəhərdə də Pyotr Sergeyeviç bəzən məhəbbətdən danışır, lakin heç də kənddəki kimi çıxmırdı. Şəhərdə biz aramızdakı divarı daha artıq hiss edirdik: mən adlı-sanlı və zəngin, o isə kasıbdır, o hətta zadəgan da deyildi, keşiş oğlu idi, o yalnız məhkəmə müstəntiqi vəzifəsində çalışarı adı bir məmur idi, vəssalam. Biz hər ikimiz – mən gəncliyimdən, o isə, Allah bilir, nədən aramızdakı bu divarı həddindən artıq uca və qalın zənn edirdik. Yəqin, buna görədir ki, şəhərdə bizə gələndə o, həmişə acı-acı gülümsəyir və yüksək cəmiyyəti tənqid edirdi, qonaq otağında başqa bir adam olduqda qaşqabağını tüküb susurdu. Elə bir divar yoxdur ki, onu yarıb yol açmaq mümkün olmasın, lakin müasir romanın qəhrəmanlarına mən bələdəm. Onlar həddən ziyadə cəsərsiz, süst, tənbel və vasvasdırlar; onlar şəxsi həyatlarında aldandıqları, dünyada bəxtlərinin gətirmədiyi fikri ilə çox tez razılaşırırlar. Mübarizə etmək əvəzinə, onlar cəmiyyəti hey tənqid edir, boş, mənasız adlandırırırlar və unudurlar ki, onların bu tənqidi yavaş-yavaş mənasız, qaba bir şəkil alır.

Məni sevirdilər, səadət lap yaxında idi, elə bil, mənimlə çiyin-çiyinə addımlayırdı. Mən öz-özümü anlamağa çalışmadan, nə istədiyimi, həyatdan nə gözlədiyimi bilmədən firavan ömür sürürdüm. Vaxt isə keçir, keçirdi... Yanımdan adamlar öz məhəbbətləri ilə ötüb gedir, günəşli günlər, ilıq gecələr bir-birini əvəz edir, bülbüllər oxuyur, havadan quru ot ətri gəlirdi. Lakin indi əziz, şirin xatirələrə çevrilmiş bütün bunlar, hamıda olduğu kimi, mənim həyatımda da sürətlə sovuşur heç bir nişanə, heç bir iz buraxmadan duman kimi yox olub gedirdi... Bütün bunlar indi haradadır?

Atam öldü, mən qocaldım. Xoşuma gələn, könlümü oxşayan, mənə ümid verən hər bir şey – bahar yağışı, göy gurultusu, səadət arzuları, məhəbbət haqqında söhbətlər – hamısı, hamısı indi yalnız xatirəyə çevrilmişdir, indi mən qarşıda yalnız ucsuz-bucaqsız, bomboş bir səhra görürəm. Səhrada kimsə yoxdur, üfük isə müdhiş bir qaranlığa qərç olmuşdur...

Budur, qapının zəngi çalınır... Gələn Pyotr Sergeyeviçdir. Mən qışda ağacları gördükdə onların yayda mənim üçün geydikləri yaşıl donu xatırlayır və pıçıldayaraq deyirəm:

– Ah, mənim əzizlərim!

Ömür baharımı birlikdə keçirdiyim insanlara rast gəldikdə isə qəlbimi şirin bir qüssə bürüyür və mən yenə də pıçıldayaraq eyni sözləri təkrar edirəm.

Onu çoxdandır ki, atamın vasitəçiliyi ilə şəhərə dəyişiblər. O, bir qədər qocalmış və tərəvətdən düşmüşdür. Artıq çoxdandır ki, mənə öz məhəbbətindən danışmır, zarafat da etmir... İşini sevmir, hansı xəstəlikdənsə şikayət edir, nədə isə ümidləri boşa çıxmışdır – bir sözlə, həyatdan əlini üzüb elə-belə, həvəssiz ömür sürür...

Budur, o buxarının yanında əyləşərək dinib-danışmadan oda tamaşa edir... Mən deməyə başqa söz tapmadığımdan soruşdum:

– Hə, nə var?..

– Sağlığınız... – deyə cavab verdi.

Yenidən hər ikimiz susduq. Ocaqdan düşən qırmızı işıq onun çöhrəsində titrədi.

Ötən günlər xatirimdə canlandı, birdən çiyinlərim əsdi, başım sinəmə düşdü və mən hıçqıra-hıçqıra, acı-acı ağladım. Birdən-birə həm özümə, həm də bu adama son dərəcə yazığım gəldi. Qəlbimdə ehtiraslı bir arzu oyandı... Lakin heyhat, o şeyi ki mən arzulayır -

dım, artıq keçmişdə qalmışdı, indi onu həyat bizdən əsirgəyirdi. İndi mən artıq adlı-sanlı və zəngin olduğum barədə düşünmürdüm. Mən əlimlə alnımı sıxaraq göz yaşlarımdan boğula-boğula deyirdim:

– Aman Allah, aman Allah, həyat məhv olub getdi..

O isə susurdu, o, mənə “ağlamayın” demirdi, başa düşürdü ki, ağlamaq lazımdır, bunun vaxtı gəlib çatmışdır. Gözlərindən, mənə acıdığını görürdüm; mən də ona nə özünün, nə də mənim həyatımı qura bilməyən bu cəsətsiz adama həm acıyır, həm də acıqlanırdım.

Onu ötürərkən mənə elə gəldi ki, dəhlizdə kürkünü qəsdən yavaş-yavaş geyindi. Əllərini sükut içərisində iki dəfə öpdü, sonra isə ağlamaqdan qızarmış gözlərimə uzun-uzadı baxdı. Məncə, bu an o, tufanı, çəpəki yağışı, bizim gülüşlərimizi, mənim o vaxtkı çöhrəmi xatırlayırdı... O, mənə bir söz demək, könlümü almaq istəyirdi və bunu məmnuniyyətlə edərdi, lakin heç nə demədi, yalnız başını tərpətdi və əlimi bərk-bərk sıxdı. Allah ona yar olsun!

Onu yola saldıqdan sonra otağıma qayıdıb buxarının qarşısında, xalçanın üstündə oturdum. Qırmızı közlərin üstü küllə örtüldü, onlar sönməyə başladı. Şaxta, pəncərələrdə daha hiddətlə səsləndi, külək tüstü bacasına soxularaq məşum-məşum uğuldadı.

Xidmətçi qız içəri girdi və məni yatmış sanaraq səslədi...

1887

HƏRC-MƏRCLİK

İnstitutu təzəcə qurtarmış gənc Maşenka Pavlevskaya, gəzməkdən mürəbbiyə işlədiyi Kuşkinlərin evinə qayıdanda evdə böyük bir çaxnaşma gördü. Qapını açan Mixaylo çox həyəcanlı idi, pul kimi qızarmışdı. Yuxarıda səs-küy vardı. “Görünür, ev sahibəsinin ürək-kecməsi tutub... ya da əriylə dalaşıb”... – deyə Maşenka düşündü.

Dəhlizdə qulluqçu qızlara rast gəldi. Qızların biri ağlayırdı. Sonra Maşenka, ev sahibi Nikolay Sergeičin onun otağından çıxdığını gördü. Nikolay Sergeič alçaqboylu, hələ qocalmamış, şişkin üzlü bir kişi idi, başının ortası tamam dazlaşmışdı. Rəngi qırmızı idi. Əsəblikdən çiyini çəkirdi... Nikolay Sergeič mürəbbiyəni görmədən onun yanından keçdi və əllərini göyə qaldıraraq səsləndi:

– Bu, dəhşətdir! Ədəbsizlikdir! Səfehlikdir! Vəhşi, iyrenc bir hərəkətdir!

Maşenka öz otağına girdi və o saat, ömründə ilk dəfə olaraq özündə acı bir hiss duydu, bu hiss varlı və adlı-sanlı adamların yanında qarnafətir yaşayan asılı, məzlum adamlara tanışdır. Onun otağında axtarış aparırdılar. Ev sahibəsi Fedosiya Vasilyevnaya Maşenkanın stolunun yanında durub, dağılmış yun, parça qalaları, kağız parçalarını təzədən iş çantasına yığırdı... O, kök, enli - kürək, qalınqaşlı, başıaçıq, əlləri qırmızı, yəndəmsiz bir qadın idi, üzündən və hərəkətindən adi əspaza oxşayırdı. Mürəbbiyənin gəlişi ondan ötrü gözənilməz oldu, çünki dönüb onun solğun, heyrətli üzünü gördükdə pərt olub dodaqaltı dedi:

– Pardon¹, mən... mən qəfildən dağıtdım... qolum toxundu...

Madam Kuşkina bir neçə söz də deyib, şeyfini yerlə sürüyə-sürüyə otaqdan çıxdı. Maşenka heyrətli gözləri ilə otağını nəzərdən keçirdi, heç bir şey anlamadan çiyinlərini təəccüblə qısdı, qorxudan donub qaldı... Fedosiya Vasilyevna onun çantasında nə axtarırdı? Hərgah bu şeyləri, özü dediyinə görə, bilmədən qolu ilə vurub dağıtmışdısa, Nikolay Sergeičin o cür qızarmış və əsəbi halda onun otağından çıxması nə deməkdi? Stolun siyirməsi niyə

¹ Bağışlayın (*fransızca*).

çəkilməmişdi? Mürəbbiyənin ikişahılıq, köhnə marka saldıdığı daxıl da açılmışdı. Onu açmışdılarsa da, bağlaya bilməmişdilər, daxılın kilidi bərk cızılmış və sürtülmüşdü. Kitab rəfinin, stolun, yatağın üzərində təzəcə aparılmış axtarışın izləri vardı. Zənbildəki camaşıra da əl gəzdirmişdilər. Bunlar səliqə ilə yığılmışdısa da, Maşenkanın evdən çıxarkən yığdığı qaydada deyildi. Demək, doğrudan da, əsl axtarış olmuşdu, lakin bunun səbəbi nə idi? Nə olmuşdu? Maşenka qapıçının həyəcanlı üzünü, hələ də davam edən hərc-mərcliyi, qulluqçu qızın ağladığını xatırladı; bütün bunların indicə onun otağında aparılmış axtarışla əlaqəsi yoxdurmu? Bəlkə, onun dəhşətli bir işdə əli olduğunu güman edirlər?

Maşenkanın bənizi ağardı və qorxudan sustalmış bir halda, zənbildəki camaşının üstünə oturdu. Qulluqçu qız otağa girdi.

– Liza, siz bilmirsiniz, məni niyə... axtarıblar? – deyə mürəbbiyə ondan soruşdu.

Liza:

– Xanımın iki min manatlıq sancağı itibdir... – dedi.

– Yaxşı, bəs mənim otağımı niyə axtarıblar?

– Xanım, hamını axtarıblar. Məni də başdan-ayağa axtardılar...

Bizim hamımızı çılpaq soyundurub axtardılar. Mən isə, xanım, Allah özü şahiddir ki... onların nəinki sancağına, hətta bəzək-düzək stoluna yaxın gəlmirəm. Polis idarəsində də belə deyəcəyəm.

Mürəbbiyə yenə heyrətlə:

– Axı... məni niyə axtarırlar? – dedi.

– Sancağı deyirəm, oğurlayıblar... Xanım özü öz əli ilə evdəki bütün şeyləri alt-üst eləyibdir. Hətta qapıçı Mixaylonu da özləri yoxlayıblar. Lap biabırçılıqdır! Nikolay Sergeic ancaq qıraqdan baxır və toyuq kimi qaqqıldayır. Xanım, siz əbəs yerə titrəyirsiniz. Sizdən bir şey tapmayıblar! Sancağı siz götürməmisinizsə, heç qorxmayın.

Maşenka hirsindən nəfəsi kəsilərək:

– Ay Liza, axı bu, məni alçaltmaq... təhqir etməkdir! – dedi. – Bu, əclafılıqdır! Axı o nə haqla məndən şübhələnib, şeylərimi axtarıbdır?

– Ünutmayın ki, xanım, siz yad adamların evində yaşayırınsız, – deyə Liza ah çəkdi. – Siz xanım da olsanız, yenə... qulluqçusu - nuz... Bu, sizdən ötrü ata-ana yanında yaşamaq deyil.

Maşenka yatağın üstünə yuxulub, hönkür-hönkür ağladı. Onu heç vaxt belə incitməmişdilər, heç vaxt onu indiki kimi təhqir etməmişdilər...

Tərbiyəli, həssas, müəllim qızı olduğu halda, onu oğru sayıb, küçə qadını kimi axtarmışlar! Bundan böyük təhqir kimin ağına gələr? Bu inciklik hissinə qorxu da qarışmışdı: görəsən, nə olacaq? Onun başına cürbəcür mənasız fikirlər gəlirdi. Madam ki, onu oğru saymışlar, indi həbs də edə bilər, çılpaq soyundurub axtararlar, sonra da silah altında küçə ilə aparıb, knyaginya Taranova yatdığı həbsxana kimi siçan və pıpsısalarla dolu olan qaranlıq, soyuq kameraya salarlar. Onda kim ona havadar çıxar? Ata-anası uzaq bir əyalətdə yaşayır, qızlarının yanına gəlmək üçün onlarda pul hanı? Paytaxtda onun qohum-əqrəbası, dost-aşnası yoxdur, burada o boş çöldə olduğu kimi, tək-tənhadır. Ona nə istəsələr, edə bilərlər.

Maşenka titrəyə-titrəyə: “Gərək, bütün hakimlərin, vəkillərin yanına məsləhətə gedəm... – deyə düşündü. – Onlara əhvalatı danışub, and içərəm... Onlar inanarlar ki, mənim əlimdən oğurluq gəlmir!”

Maşenka birdən xatırladı ki, zənbillərdəki döşəküzülərin altında bir neçə dənə konfet var, bunları o, köhnə institut adətində görə nahar zamanı cibinə qoyub öz otağına gətirmişdi. Bu balaca sirrin artıq ev sahiblərinə bəlli olduğunu düşündükdə xəcalətindən canına qızdırma düşdü, qorxu və xəcalətdən ürəyi bərk-bərk döyünməyə başladı və bu döyüntünü gicgahında, əllərində, bütün bədənində hiss etdi.

– Nahara buyurun! – deyə Maşenkanı çağırdılar.

Maşenka saçlarını düzəltdi, yaş dəsmalla üzünü silib yemək otağına getdi. Orada artıq nahar başlanmışdı... Stolun bir başında küt, ciddi baxışlı Fedosiya Vasilyevna, o biri başında Nikolay Sergeič əyləşmişdi. Qonaqlarla uşaqlar ətrafda oturmuşdular. Xörəkləri frak və ağ əlcək geymiş iki lakey gətirib süfrəyə düzürdü. Evdə hərc-mərclik olduğunu, ev sahibəsinin qüssəyə batmasını hamı bilirdi, ancaq susurdular. Yalnız yeməyin çeynənməsinin və qaşıqların boşqablara toxunmasının səsi eşidilirdi.

Söhbəti ev sahibəsi özü başladı:

– Üçüncü yemək nə olacaq? – deyə o, zəif, iztirablı bir səslə lakeydən soruşdu.

– *Esturjon a la rüss!*¹ – deyə lakey cavab verdi.

Nikolay Sergeič tələsik dedi:

¹ Rus qaydası ilə uzunburun balıq (*fransızca*).

– Bunu, Fenyaya mən tapşırıbmışam... Könlümə balıq düşmüşdü. Xoşuna gəlmirsə, *ma cherie*¹, qoy gətirməsinlər. Mən onu belə də... öteri...

Fedosiya Vasilyevna özü sifariş vermədiyi xörəkləri sevməzdi, ona görə gözləri yaşla doldu. Ev həkimi yavaşcadan onun əlinə toxundu və şirin-şirin gülümsünərək:

– Niyə özünüzü bu qədər üzürsünüz, – dedi. – Onsuz da biz kifayət qədər əsəbiyik, gəlin sancağı unudaq! Canımız iki min manatdan əzizdir!

– Mən iki min manata heyifsilənmirəm! – deyə ev sahibəsi cavab verdi və bir damcı göz yaşı yanağı ilə aşağı axdı. – Məni bu qəziyyənin özü acıqlandırır! Mən öz evimdə oğruya dözə bilmərəm. İtən şeyə heyifsilənmirəm, mənim kimi adamın evində oğurluq eləmək nankorluqdur! Yaxşılıqlarımın əvəzi budurmu?..

Hamı öz boşqabına baxırdı, lakin Maşenkaya elə gəldi ki, ev sahibəsinin sözlərindən sonra hamı ona baxır. Yediyi tikə boğazında qaldı, özünü saxlaya bilməyib ağladı və yaylığını çıxarıb üzünə tutdu.

– Pardon, – deyə o, yavaşca üzr istədi. – Dayana bilmirəm. Başım ağrıyır. Gedirəm.

Maşenka ayağa qalxdı, çaşdığından stulu taqqıltı ilə kənara itələyib daha da pərt oldu və cəld otaqdan çıxdı. Nikolay Sergeic üzgözünü turşudaraq:

– Bu, Allaha xoş getməz! – dedi. – Onun otağını axtarmaq nahaq idi! Sözü düzü, bu, yersiz işdir.

Fedosiya Vasilyevna:

– Mən demirəm ki, sancağı mütləq o götürüb, – dedi, – ancaq ona kim zəmin ola bilər? Sözü düzü, mən bu cür elmlə yoxsullara inanmıram.

– Hər halda, Fenya, yersiz işdir... Məni bağışla, Fenya, ancaq qanunla sənə axtarış aparmağa heç ixtiyarın yoxdur.

– Mən sizin qanunlarınızı bilmirəm. Ancaq onu bilirəm ki, sancağım itib, vəssalam. Mən onu tapacağam! – deyə Fedosiya Vasilyevna çəngəlini boşqaba vurdu, gözləri qəzəblə parıldadı. – Siz çörəyinizi yeyin və mənim işimə qarışmayın!

Nikolay Sergeic itaətlə başını aşağı salıb ah çəkdi. Maşenka bu arada öz otağına gəlib yatağa uzandı. İndi o artıq nə qorxur, nə də

¹ Mənim əzizim (*fransızca*).

utanırdı, coşqun bir arzu ona əzab verirdi: o, indicə, bu saat gedib o qansız, lovğa, küt, bəxtəvər qadını şillələmək istəyirdi.

Maşenka üzünü yastığa sıxıb fikirləşirdi: nə yaxşı olardı, bu saat gedib qiymətli bir sancaq alasan və gətirib bu qəddar, yaramaz qadının başına çırpasan. O gün olaydı ki, Fedosiya Vasilyevna müflis olub dilənçiliyə düşəydi, özgəsindən asılı olaydı, bunun bütün dəhşətini görəydi, təhqir olunmuş Maşenka isə ona sədəqə verəydi. Maşenkanın xəyalından böyük bir mirasa sahib olmaq, özünə gözəl bir fayton alıb, onu bu lovğa qadının pəncərələri önündən səs-küylə sürmək keçirdi, onda Fedosiya Vasilyevna paxılıqdan ölərdi!

Lakin bunların hamısı xəyal idi, həqiqətdə isə Maşenkanın bir çarəsi vardı: buradan tez çıxıb getmək, bir saat belə burada qalma- maq! Əlbəttə, işdən məhrum olmaq və yenə öz yoxsul ata-anasının yanına qayıtmaq dəhşətli idi, lakin başqa çarəsi yox idi.

Maşenkanın artıq nə ev sahibəsini, nə də öz otağını görəndə gözü yox idi, bura indi ondan ötrü bir cəhənnəmə çevrilmişdi. Vasvasılıqdan və öz saxta aristokratizmindən başını itirmiş Fedosiya Vasilyevna ona hədsiz dərəcədə iyrenc görünürdü. Maşenkaya elə gəlirdi ki, bu qadının varlığı dünyada hər şeyi kobudlaşdırır və çirkinləşdirir.

Maşenka çarpaydan yerə atılıb şeylərini qablaşdırmağa başladı.

– Gəlmək olar? – deyə qapı dalından Nikolay Sergeicın səsi eşidildi.

– Buyurun.

Nikolay Sergeic içəri girib, qapı ağzında durdu. Gözləri tutqun idi, qırmızı burnu parıldayırdı. Nahardan sonra pivə içmişdi, bu, onun yerişindən, zəif və süst əllərindən bəlli idi.

Nikolay Sergeic əli ilə zənbilə işarə edərək:

– Bu, nədir? – deyə soruşdu.

– Yığışdırıram. Bağışlayın, Nikolay Sergeic, mən daha sizin evinizdə qala bilmərəm. Bu axtarış məni çox təhqir etdi!

– Başa düşürəm... Ancaq nahaq eləyirsiniz. Niyə axı? Axtarıblar, qoy axtarsınlar... Bunun nə zərəri? Sizdən ki bir şey əskik olmayıb.

Maşenka dinmir və şeylərini qablaşdırmaqda davam edirdi. Nikolay Sergeic yenə bir söz demək istəyirmiş kimi, bıqlarını əllədi və yaltaq bir səslə dedi:

– Mən, əlbəttə, başa düşürəm, ancaq mərhəmətli olmaq lazımdır. Bilirsiniz, mənim arvadım əsəbidir, dikbaşdır, onu qınamağa dəyməz...

Maşenka dinmirdi. Nikolay Sergeic sözünə davam edərək dedi:

– İndi ki, siz belə təhqir olunmusunuz, onda mən sizdən üzr istəməyə hazırım. Məni bağışlayın.

Maşenka cavab verməyib öz çamadanının üstünə əyildi. Çox içən və qətiyyətsiz Nikolay Sergeic evdə qətiyyətlə hörmət yox idi. O, müftəxor kimi tanınırdı, hətta qulluqçuların da nəzərində artıq bir adam kimi idi. Buna görə də onun üzr istəməsinin heç bir əhəmiyyəti yox idi.

– Hm... Danışmırsınız? Demək, mənim üzr istəməyim sizin üçün azdır? Elə isə arvadımın yerinə üzr istəyirəm. Arvadımın adından... O, kobud hərəkət etmişdir, mən bir dvoryan kimi bunu etiraf edirəm... – Nikolay Sergeic otaqda bir qədər gəzinib, içini çəkdi və sözünə davam edərək dedi.

– Siz, demək, mənə əzab vermək niyyətindəsiniz... Siz istəyirsiniz ki, mən vicdan əzabı çəkim...

Maşenka öz ağlamsınmış iri gözləri ilə onun üzünə dik baxaraq dedi:

– Mən bilirəm ki, Nikolay Sergeic, siz müqəssir deyilsiniz. Daha niyə əzab çəkəsiniz?

– Əlbəttə... Ancaq getməyiniz nahaqdır... Sizdən xahiş edirəm.

Maşenka narazılıqla başını yırğaladı. Nikolay Sergeic pəncərə qabağında durub, barmaqları ilə şüşəni tıqqıldatdı.

– Bu cür anlaşılmazlıq məndən ötrü bir işgəncədir. Bəlkə, sizin qarşınızda diz çökməliyəm? Sizin mənliliyinizi təhqir ediblər, ona görə də ağlamısınız, özünüz də çıxıb getmək istəyirsiniz, axı mənim də heysiyyətim var, siz buna hörmət etmirsiniz. Yoxsa, siz istəyirsiniz ki, tövbə edərkən belə deməyəcəyim sözü açıb sizə deyim? Siz, yəqin, mənim hətta ölüm ayağında etiraf etməyəcəyim günahı boynuma almağımı istəyirsiniz, eləmi?

Maşenka dinmirdi. Nikolay Sergeic birdən-birə dedi:

– Sancağı mən götürmüşəm! İndi razısınızmi? Ürəyiniz sakit oldumu? Bəli, mən... götürmüşəm... Ancaq, əlbəttə, mən sizə etibar edirəm... Allah xatirinə, bu barədə heç kəsə bir söz deməyin, heç işarə də vurmayın!

Bu sözlərdən heyrətlənmiş və qorxmuş Maşenka şeylərini yığırdırmaqda davam edirdi; o, öz şeylərini qapıb əzir, necə gəldi çamadanı və zənbilə basırdı. İndi, Nikolay Sergeičin bu cür açıq etirafından sonra daha bir dəqiqə də burada qala bilməzdi, belə bir evdə indiye kimi necə yaşadığını heç ağılına sığışdırı bilmirdi.

Nikolay Sergeič bir az susduqdan sonra sözüne davam etdi:

– Heç də təəccüb eləməyin. Bu, adi bir şeydir! Mənə pul lazımdır, o isə... vermir. Axı, Marya Andreyevna, bu evi və bütün bu şeyləri mənim atam qazanıb, düzəldibdir! Bunların hamısı mənimdir, sancaq da anamdan qalıb! O isə hamısını götürüb, öz malı eləyibdir... İndi mən onunla iddialıq eləməyəcəyəm ki, özünüz mülahizə edin... Sizdən xahiş edirəm məni bağışlayasınız və getməyəsınız. *Tout comprendre, tout pardonner*¹.

Maşenka qəti bir surətdə:

– Yox! – dedi və titrəməyə başladı. – Xahiş edirəm, məni rahat buraxasınız.

Nikolay Sergeič çamadanın yanındakı skamyanın üstünə oturaraq:

– Özünüz bilin, – deyə köksünü ötürdü. – Mən, sözün düzü, təhqir olunmağı, nifrət etməyi və sairəni hələ də bacaran adamları sevirəm. Ömrüm boyu oturub sizin bu qəzəblənmiş üzünü təmənənə edərdim. Bəs belə, demək, qalmaq istəmirsiniz? Mən anlayıram... Başqa cür ola bilməz... Əlbəttə... Sizin üçün getmək asan bir işdir, dərd mənim dərdimdir! Bu xarabadan bir addım kənara qoya bilmərəm. Malikanələrimizdən birinə getmək olardı, ancaq hər yerdə arvadımın adamları... müdirlər, aqronomlar oturubdur, Allah bəlasını versin. Girov qoyurlar, dübarə girov qoyurlar... Nə bilim, balıq tutma, otu tapdalama, ağacı sındırma!..

– Nikolay Sergeič! – deyə zaldan Fedosiya Vasilyevnanın səsi eşidildi. – Aqniya ağanı çağır!

Nikolay Sergeič cəld ayağa qalxdı və qapıya tərəf gedə-gedə soruşdu:

– Demək, qalmırsınız? Vallah, qalmağınız məsləhətdir. Aqşamlar yanınıza gələrdim, söhbət edərdik... Nə deyirsiniz? Qalın! Siz də gedəndən sonra bu evdə bir nəfər qabiliyyətli adam qalmayacaq! Bu, dəhşətdir!

¹ Hamını başa düşmək, hamını bağışlamaq (*fransızca*).

Nikolay Sergeicin əyyaşlara məxsus solğun üzü yalvarırdı, lakin Maşenka onu rədd edərək, başını yırğaladı, nəhayət, kişi ümitsizliklə əlini yelləyib otaqdan çıxdı.

Yarım saatdan sonra Maşenka artıq yolda idi.

1889

HƏRDƏMXƏYAL

I

Olqa İvanovnanın bütün dostları və yaxın tanışları onun toyunda idilər. O, öz dostlarına ərini göstərərək:

– Bir ona baxın; onda nə isə bir şey var, elə deyilmi? – deyir və sanki, bu söz ilə sadə, olduqca adi və heç bir şeylə nəzəri cəlb etməyən bir adama ərə getməsinin səbəbini izah etmək istəyirdi.

Onun əri Osip Stepaniç Dimov həkim idi və titulyar müşavir¹ rütbəsində idi. İki xəstəxanada xidmət edirdi. Birində ştatdankənar ordinator², digərində isə – prozektor³ vəzifəsində işləyirdi. Hər gün səhər saat doqquzdan günortaya qədər xəstələri qəbul edir və öz palatasında məşğul olurdu. Günortadan sonra isə at arabası ilə o biri xəstəxanaya gedir, ölmüş xəstələri yarırdı. Xüsusi təcrübəsi çox cüzi idi, cəmisi ildə beş yüz manat qazanardı. Vəssalam. Onun haqqında daha nə demək olardı? Halbuki Olqa İvanovna, onun dostları və yaxın tanışları heç də adi adamlar deyildilər. Bunların hər birisi, heç olmasa, bir şeylə şöhrət tapmış, özünə ad qazanmışdı və ya hələlik məşhur olmasa da, parlaq bir gələcəyə ümid bağlayırdı! Bunlardan birisi – dram teatrının artisti – çoxdan bəri tərif edilən böyük istedad sahibi, zərif, ağıllı və ədəbi bir şəxs idi. O mahir qiraət ustası idi və Olqa İvanovnaya bədii qiraət öyrətmişdi. Başqa birisi operada oxuyan yumşaq qəlbli, şişman bir kişi idi. Həmişə ürəyi yana-yana Olqa İvanovnanı inandırır ki, o, özünü tələf edir: əgər Olqa tənbellik etməyib özünü ələ ala bilsə, ondan gözəl bir müğənni çıxar.

Dostlardan bir neçəsi rəssam idi ki, bunların başında janrist⁴, animist⁵ və peyzajist⁶ Ryabovski dururdu. Bu, iyirmibeşyaşlı, gözəl, sarışın bir gənc idi, sərgilərdə müvəffəqiyyət qazanardı və sonuncu

¹ *Titulyar müşavir* – çar Rusiyasında mülki xidmətdə bir rütbə.

² *Ordinator* – xəstəxanada palata və ya şöbəyə müdirlik edən həkim.

³ *Prozektor* – xəstəxanada meyit yaran həkim.

⁴ *Janrist* – məişət şəkilləri çəkən rəssam.

⁵ *Animalist* – heyvan şəkilləri çəkən rəssam.

⁶ *Peyzajist* – təbiət mənzərələri çəkən rəssam.

rəsmi beş yüz manata satmışdı. O, Olqa İvanovnanın çəkdiyi etüdləri düzəldir və deyirdi ki, bəlkə, gələcəkdə ondan bir şey çıxsın. Bunlardan başqa Olqa İvanovnanın dostları içində bir nəfər də violonçelçalan vardı ki, ifa edərkən violonçelini ağladırı. O, açıqcasına etiraf edirdi ki, bütün qadın tanışlarından yalnız Olqa İvanovna royalda onu müşayiət edə bilər. Daha sonra, bu tanışlar sırasında gənc, lakin artıq öz povest, pyes və hekayələri ilə məşhur olan ədib gəlirdi. Daha kimi deyək? Hə, bir də Vasili ki, bu da qədim rus üslubunu, mənzum hekayə, xalq nağılları və dastanlarını gözəlcə hiss edən diletant¹ – illüstrator² və vinyetist³ bir ağa, mülkədar idi. O, kağız, saxsı qablar və his çəkmiş nimçələr üzərində doğrudan-doğruya möcüzələr yaradırdı. Nəzakətli, təvazökar, lakin aristokrat, sərbəst, şiltaq olan və yalnız xəstələnəndə dünyada həkimlərin də mövcud olduğunu xatırlayan, Dımov adına da Sidorov və Tarasov adı kimi laqeyd baxan adamlardan ibarət bu məclisdə Dımov uca boyu və enli kürəklərinə baxmayaraq, yad, arıq və kiçik görünürdü. Sanki, o, öz gəsinin frakını geyinmişdi və pirkeşik saqqalı qoymuşdu. Onu da deyək ki, hərgah o, ədib və ya rəssam olsaydı, onda deyərdilər ki, saqqalından Emil Zolyaya oxşayır.

Artist Olqa İvanovnaya deyirdi ki, öz uzun saçları və dəbdəbəli gəlin paltarıyla bahar vaxtı başdan-ayağa zərif ağ çiçəklərə bürünən qədd-qamətli bir albalı ağacına bənzəyir. Olqa İvanovna onun əllərindən tutaraq:

– Yox, dinləyin, – deyirdi, – görün bu əhvalat necə baş vermişdir. Siz dinləyin!.. Sizə deyim ki, atam Dımovla bərabər bir xəstəxanada işləyirdi... Yazıq atam xəstələndikdə Dımov gecə-gündüz onun yanından uzaqlaşmırdı. O qədər qayğı və fədakarlıq göstərirdi ki... Dinləyin, Ryabovski... Siz də qulaq asın, ədib, bu, çox maraqlıdır. Yaxın gəlin. Bu, çox böyük bir fədakarlıq, səmimi bir həmdərdlik idi! Mən də gecələr yatmayı, atamın yanında oturdum. Bir də görürəm – salaməleyküm, oğlan əldən gedir; mənim Dımovum xirt-dəyinə qədər eşq dəryasına qərq olub. Həqiqətən, tale nə qədər ecazkar olarmuş? Bəli, atamın vəfatından sonra o, hərdən mənim

¹ *Diletant* – incəsənət və elmin bir sahəsində üzəndən məşğul olan adam.

² *İllüstrator* – kitablara, mətnin məzmununa uyğun olaraq şəkillər çəkən rəssam.

³ *Vinyetist* – kitab və əlyazmalarına mətnin başlanğıcında, yaxud sonunda bəzək şəkilləri çəkən adam.

yanıma gələr, küçədə gəzişərdik. Belə gözəl axşamların birində, bıy, birdən-birə o, mənə evlənmək təklif etdi... Elə bil, başıma qar ələ-dilər... Mən gecə səhərədək ağladım və özüm də dəlicəsinə vurul-dum. Nəhayət, gördüyünüz kimi, onun arvadı oldum... Onda bir növ qüvvətli, qüdrətli, ayya məxsus bir şey var, deyilmi? İndi onun üzünün dördü üç hissəsi bizə sarı baxır, bir hissəsinə kölgə düş-müşdür, üzünü tamamilə bizə tərəf çevirəndə bir onun alınına tama-şa edin. Ryabovski, siz bu alın barəsində nə deyə bilərsiniz? Dimov, biz sənin haqqında danışırıq, – deyə o, ərini çağırırdı. – Bura gəl. Namuslu əlini Ryabovskiyə uzat... Hə, belə, hə, dost olun.

Dimov açıq ürəklə və sadələvhəcəsinə əlini Ryabovskiyə uzatdı və:

– Çox şadam, – dedi. – Ryabovski familiarlı birisi mənimlə kurs qurtarmışdı. O, sizin qohumunuz deyil ki?

II

Olqa İvanovnanın iyirmi iki yaşı, Dimovun isə otuz bir yaşı var idi. Toydan sonra onlar çox gözəl yaşayırdılar. Olqa İvanovna özünün və başqalarının çəkdiyi çərçivəli və çərçivəsiz etüdlərlə qonaq otağının bütün divarlarını başdan-başa bəzəmişdi. Royalın və mebelin fonun-da isə Çin çətirlərindən, molbertlərdən¹, rəngarəng parçalardan, cürbəcür xəncərlərdən, xırda heykəl və fotosəkillərdən gözəl bir guşə düzəltmişdi. Yemək otağının divarlarından mənzərəli şəkillər, çıraqlar və oraqlar asmış, küncdə isə kərənti və dırmıq qoymuşdu. Beləliklə də, rus zövqündə bir yemək otağı əmələ gəlmişdi. Yataq otağını mağaraya oxşatmaq üçün tavanı və divarları tündrəngli mahuda tutmuşdu; çarpayıların üzərindən Venesiya fənəri asmışdı, qapının yanlarında isə əli təbəzlinli heykəl qoymuşdu. Hamı, cavan ər-arvadın çox qəşəng bir guşəyə malik olduqlarını söyləyirdi.

Hər gün səhər saat on bir radələrində yuxudan duran Olqa İva-novna royal çalar və yaxud hava günəşli olarsa, yağlı rənglərlə bir şəkil çəkərdi. Sonra, saat birə işləyəndə öz dərzisinin yanına gedərdi.

Tez-tez təzə paltarda görünmək və hamını öz geyimi ilə heyran etmək istəyən Olqanın və Dimovun pulu az olduğundan Olqa və onun dərzisi biclik işlətməli olurdular. Bu biclik sayəsində çox vaxt, yenidən boyanmış köhnə paltardan, dəyərsiz tül, krujeva, plüş və

¹ Molbert – rəssam dəzgahı.

ipək parçadan çox qəribə, cazibədar bir paltar çıxır, sadəcə, don deyil, bir arzu, bir xəyal əmələ gəlirdi. Dərzinin yanından çıxandan sonra Olqa İvanovna teatr yeniliklərini öyrənmək və eyni zamanda yeni pyeslərin ilk tamaşalarına və ya benefisə¹ bilet düzəltmək üçün tanış aktrisalardan birinin yanına gedirdi. Aktrisanın yanından rəssam emalatxanasına və yaxud rəsm sərgisinə getmək lazım gəlirdi. Oradan da görüşmək, öz evinə dəvət etmək və sadəcə olaraq, laqçırtı vurmaq üçün şəhərli adamların birinə baş çəkərdi.

Hər yerdə də onu şən və mehribanlıqla qarşılayır və inandırır-dılar ki, o, yaxşı, sevimli və nadirdir. Onun məşhur və böyük adlandırdığı şəxslər onu özlərinin əziz, doğma bir adamı kimi qəbul edir və hamısı bir ağızdan peyğəmbərlik edib deyirdilər ki, bu cür istedad, zövq və ağıla malik ikən, əgər fəaliyyətə başlarsa, ondan müt-ləq bir şey çıxar. Olqa İvanovna mahnı oxuyur, royal çalır, rəng ilə şəkil çəkir, gildən xırda heykəllər düzəldir, həvəskar tamaşalarında iştirak edir və bütün bunları elə-belə deyil, istedadla edirdi. Onun çılçıraq üçün fəner düzəltməsi, bəzənib-düzənməsi və ya birinin qalstukunu bağlaması o qədər gözəl, o qədər bədii olurdu ki, görən-ləri valeh edirdi. Lakin onun istedadı məşhur adamlarla tez tanış olmaq və yaxından ünsiyyət bağlamaq bacarığı qədər heç bir şeydə özünü parlaq büruzə vermirdi. Bir adam azacıq şöhrət qazandı mı, Olqa İvanovna dərhal onunla tanış olur və həmin gün onu evinə dəvət edirdi. Hər cür yeni tanışlıq onun üçün bayram idi. O, məşhur adamları Allah qədər yüksəldir, onlarla fəxr edir və hər gecə onları yuxusunda görürdü, onların həsrətini çəkir və öz həsrətini heç bir vəchlə söndürə bilmirdi. Köhnələri gedir və unudulur, bunların əvə-zinə isə təzələri gəlirdi, lakin bunlara da tezliklə öyrəşir və peşman olub acgözlüklə yeni-yeni böyük adamlar axtarmağa başlayır, tap - didqan sonra yenə də axtarırdı.

Saat beşə işləyəndə əri ilə bərabər evdə nahar edirdi. Ərinin sadə, dərrakəli və mehriban olması onu mütəəssir edir və vəcdə gətirirdi. Həmin dəqiqə yerindən sıçrayır, çılğınlıqla ərinin başını qucaqlayır və onu bolluca öpüşlərə qərç edirdi:

– Dımov, sən ağıllı, alicənab adamsan, – deyirdi. – Lakin sənin çox mühüm bir nöqsanın vardır, sən incəsənətlə, qətiyyənlə, maraqlanmırsan. Sən musiqini də, rəssamlığı da inkar edirsən.

¹ *Benefis* – artistlərin birinin xeyrine verilən tamaşa.

Dimov qısaca olaraq:

– Çünki mən onları anlamıram, – deyirdi. – Mən bütün həyatım boyu təbiət elmləri və təbiətlə məşğul olmuşam. Ona görə də incəsənətlə maraqlanmağa vaxtım olmayıb.

– Axı bu, dəhşətdir, Dimov.

– Niyə ki? Sənin tanışların təbiət elmlərini və təbiəti bilmirlər. Ancaq sən heç onları danlamırsan. Hər kəsə öz peşəsi xoşdur. Mənim peyzaj və operalardan başım çıxmır. Lakin mən belə düşünürəm: madam ki, bəzi ağıllı adamlar bütün öz həyatlarını bunlara həsr edirlər, demək, bunlar lazımlı şeylərdir. Mən incəsənəti başa düşmürəm, lakin başa düşməmək – inkar etmək demək deyildir.

– Bəri ver, sənin namuslu əlini sıxım!

Nahardan sonra Olqa İvanovna tanışlarının yanına, oradan da teatra, konsertə gedir və gecə yarısından sonra evə qayıdırdı. Hər gün beləcə.

Çərşənbə günləri axşamlar Olqa İvanovna öz evində məclis düzəldirdi. Bu məclislərdə ev sahibəsi və qonaqlar kart oyunu və rəqslə məşğul olmayıb cürbəcür bədii şeylərlə əylənirdilər. Dram artisti deklamasiya söylər, xanəndə oxuyar, rəssamlar isə Olqa İvanovnanın albomlarına şəkillər çəkərdilər. Violonçelçi çalardı, ev sahibi özü isə şəkil çəkər, heykəl yapar, oxuyar və royal çalardı. Deklamasiya, musiqi və mahnı fasilələrində ədəbiyyat, teatr və rəssamlıq haqqında danışır, mübahisə edirdilər. Bu məclislərdə qadın olmurdu; çünki Olqa İvanovna aktrisalardan və öz dərzisindən başqa, bütün qadınları cansıxıcı və alçaq hesab edirdi. Heç bir məclis olmazdı ki, hər dəfə qapının zəngi çalınarkən ev sahibəsi diksinib simasına müzəffər bir ifadə verərək, “odur!” deməmiş olaydı, bu sözü deyər - kən Olqa dəvət etdiyi yeni bir məşhur şəxsi nəzərdə tuturdu.

Dimov qonaq otağında olmurdu və heç kəs də onu yadına sal - mırdı. Lakin düz saat on ikinin yarısında yemək otağının qapısı açılır və Dimov öz mehriban, həlim təbəssümü ilə qapıda görünür və əllərini ovuşduraraq:

– Ağalar, süfrəyə buyurun! – deyirdi.

Hamı yemək otağına keçir və hər dəfə süfrədə eyni şeyləri: istrydə və sardina balığı, bir parça donuz və dana əti, pendir, kürü, göbələk, araq və iki qrafın çaxır görürdülər. Olqa İvanovna vəcdən qollarını açaraq:

– Mənim sevimli ağam, – deyirdi, – nə füsunkarsan!.. Ağalar, bir onun alınına baxın. Dımov, bir yana dön. Baxın, ağalar, çöhrəsi lap Benqəliya pələnginin çöhrəsinə oxşayır, üzünün ifadəsi isə maral üzü kimi xoş və mehribandır. Ah, əzizim!

Qonaqlar yeyir və Dımov baxaraq düşünürdülər: “Doğrudan da, qiyamət oğlandır”. Lakin çox çəkmədən onu unudur və yenə teatr, musiqi və rəssamlıqdan danışmağa başlayırdılar.

Təzə ər-arvad xoşbəxt idilər və onların həyatı su kimi axıb gedirdi. Lakin onların bal ayının üçüncü həftəsi o qədər də xoşbəxt keçmədi, hətta bir qədər kədərli oldu. Dımov xəstəxanada qızılyel xəstəliyinə tutuldu, altı gün yorğan-döşəkdə yatdı və gözəl qara saçlarını dibindən qırxdırmalı oldu. Olqa İvanovna onun yanında əyləşir və acı göz yaşları axıdırdı. Lakin Dımovun halı bir qədər yaxşılaşdıqda, Olqa İvanovna onun qırxılmış başına yaylıq bağladı və bədəvi ərəbə oxşadaraq şəklini çəkməyə başladı. Hər ikisinin kefi kökəldi. Dımov saçalıb yenə xəstəxanaya getməyə başladıqdan üç gün sonra isə başına yeni bir iş gəldi.

Dımov bir dəfə nahar zamanı:

– Mənimki gətirmir, əzizim, – dedi. – Bu gün dörd meyit yarmışam və iki barmağımı kəsmişəm, həm də bunu yalnız evə gələndən sonra görmüşəm.

Olqa İvanovna qorxdı. Dımov gülümsədi, dedi ki, bu, boş şeydir, ölü yararkən öz əlini kəsmək halları onda tez-tez olur:

– Əzizim, mən işləyərkən bərk qızıdır və özümü unuduram.

Olqa İvanovna ərinin meyitdən yoluxa biləcəyindən bərk qorxur və gecələr Allaha dua edirdi, lakin iş zərərsiz qurtardı. Yenə kədərsiz və həyəcansız, dinc və xoşbəxt bir həyat başladı. Günləri xoş keçirdi, qarşından da artıq uzaqdan gülümsəyən və min bir sevinc vəd edən bahar gəlirdi. Xoşbəxtliyin sonu olmayacaqdı. Apreldə, mayda və iyunda vaxtlarını şəhərdən kənar bir yaylaqda keçirəcək, gəzintilər təşkil edəcək, etüdlər çəkəcək, balıq ovu ilə məşğul olacaq, bülbülləri dinləyəcəkdilər; sonra isə iyul ayından başlayaraq payıza qədər rəssamlar Volqa səyahətinə gedəcəklər və şübhəsiz ki, rəssamlar məclisinin labüd üzvü olan Olqa İvanovna da bu səyahətdə iştirak edəcəkdir. O artıq özünə kətandan iki dəst yol paltarı tikdirmişdi, yol üçün rəng, fırça, kətan və təzə palitra¹ almışdı. Rəssam -

¹ *Palitra* – üstündə rəng qarışdırılan taxta.

lıqda qazandığı müvəffəqiyyətlərə baxmaq üçün, demək olar ki, hər gün Ryabovski əllərini cibinə salıb, dodaqlarını bərk-bərk sıxır və fısıldayaraq deyirdi:

– Hə, belə... Bu bulud bir az yöndəmsizdir, axşam buludu rəngində deyil. Şəklın ön hissəsi qarışıq çıxmışdır və deyəsən, nəyi isə çatışmır. Komacığınız da çox alçaqdır və sanki, yazıq-yazıq zarıyır. Şəklın bu küncünü bir qədər tünd rənglə götürmək lazım idi. Ümumiyyətlə, bəd deyil... Əhsən!

Ryabovski nə qədər çox anlaşılmaz danışdısa, Olqa İvanovna da onu o qədər çox asanlıqla anlayırdı.

III

Troitsanın¹ ikinci günü nahardan sonra Dımov çərəz və konfet alıb, yaylağa arvadının yanına getdi. İki həftə idi ki, onunla görüşməmiş və bərk danxmışdı. Vaqonda gəldiyi, daha sonra kiçik meşəlikdə öz bağıni axtardığı vaxt Dımov daim aclıq və yorğunluq hiss edir, öz arvadı ilə açıq havada şam edəcəyini, sonra yuxulub yatacağını düşünərək, içində kürtü, pendir və ağ balıq olan bağlamasını nəşə ilə süzürdü.

Dımov öz bağıni axtarıb tapdıqda artıq günəş batmaq üzrə idi. Xidmətçi qarı, xanımın evdə olmadığını və yəqin ki, bir azdan sonra qaıydacağını bildirdi. Bağda yöndəmsiz, alçaqtavanlı, divarlarına yazı kağızı çəkilmış, əyri və aralı döşəməsi olan ancaq üç otaq var idi. Otaqların birinə çarpayı qoyulmuş, digərində kürsünün üstünə və pəncərələrə kətan, fırça, yağlı qara kağız, kişi paltoları və şlyapaları atılmışdı, üçüncü otaqda isə Dımov tanımadığı üç kişiye rast gəldi. Bunların ikisi qarabuğdayı və saqqallı idi, üçüncü şişman kişinin isə üzü tamam qırılmışdı. Yəqin ki, o, aktyordur. Masa üzərində samovar buğlanırdı. Aktyor, Dımovu saymazlıqla nəzərdən keçirərək yoğun səslə:

– Sizə nə lazımdır? – deyə soruşdu. – Olqa İvanovnanı istəyirsiniz? Gözləyin, bu saat gələr.

Dımov oturub gözlədi. Qarabuğdayı kişilərin biri özünə çay tökdü, yuxulu və əzgin halda Dımovu süzərək soruşdu:

– Çaya meyliniz varmı?

Dımov həm içmək, həm də yemək istəyirdi. Lakin iştahasını pozmamalı üçün çaydan imtina etdi. Bir azdan sonra ayaq səsi və

¹ Troitsa – xristian bayramıdır.

tanış bir gülüş eşidildi: qapı açıldı, geniş kənarlı şlyapa geymiş və əlində qutu tutmuş Olqa İvanovna qaçaraq otağa girdi, onun ardınca da əlində böyük bir çətir, bükmə bir kürsü olan nəşəli və alyanaqlı Ryabovski içəri daxil oldu. Olqa İvanovna sevinclə bağırdı:

– Dımov! – Başını və əllərini onun sinəsinə qoyaraq, – Dımov! – deyə təkrar etdi. – Sənsən? Niyə belə gec gəldiniz? Niyə? Niyə?

– Necə gəlim, əzizim? Həmişə məşğul oluram, vaxtım olmur. Boş olanda da vaxtım qatarların hərəkət cədvəlinə uyğun gəlmir.

– Səni görməyimə nə qədər şadam. Gecə səhərədək hey səni yuxuda görürdüm, qorxurdum ki, birdən xəstələnib edərsən. Ah, bilsən, bu saat sən nə qədər sevimlisən, nə qədər vaxtında gəlmisən. Sən mənə nicat verəcəksən. Yalnız sən mənə nicat verə bilərsən, – sonra gülərək və ərinin qalstukunu bağlayaraq sözüne davam etdi: – Sabah burada əntiqə bir toy olacaq. Çikeldeyev adlı gənc bir teleqrafçı evlənir. Yaraşığı gəncdir, üzündə bilirsənmi, bir növ qüvvətli, ayıya məxsus bir ifadə var... Ona baxıb gənc bir varyaq şəkli çəkmək olar. Biz – bütün yaylağa gələnlər onun xeyir işində iştirak edirik və ona möhkəm söz vermişik ki, toyuna gələcəyik. Yoxsul, kimsəsiz və cəsarətsiz bir adamdır. Əlbəttə, belə bir adamın toyunda iştirak etməmək günah olardı. Bir təsəvvürünə gətir, səhər duasından sonra kəbin kəsiləcək, hamımız kilsədən çıxıb gəlinin evinə qədər piyada gedəcəyik... Bilsən, nə qədər qiyamət olacaqdır... Meşə, quşlar cəh-cəh vurur, günəş şüasının ləkələri otların üzərində parıldayır; biz isə fransız ekspressionistlərinin¹ zövqünə uyğun rəngarəng kədərlə, al-yaşıl fon önündə gedirik. Ancaq bəs mən kilsəyə nə geyinib gedəcəyəm, Dımov?! – deyə Olqa İvanovna özünü ağlamsınan kimi göstərdi. – Mənim burada heç nəyim yoxdur, qətiyyənlə, heç nəyim – nə paltarım, nə əlcəyim, nə çiçəyim var. Sən mənə nicat verməlisən. İndi ki, gəlmisən, demək, tale özü səni mənim imdadıma göndərmişdir. Mənim əzizim, açarları götür, evə get və qarderobdan mənim cəhrayı paltarımı götür gəl; yəqin ki, o, sənin xatirində olar, birinci asılmışdır. Sonra ərzaq anbarında sağ tərəfdən yerdə iki karton qutu görəcəksən; üstdəki qutunu açarsan – içində bolluca tül parça tikmələri, onların içində isə çiçəklər vardır. Çiçəklərin hamısını ehmalca çıxart, gözlə ki, əzilməsinlər, əzizim. Sonra mən özüm onlardan seçərəm... Əlcək də alarsan.

¹ *Ekspressionizm* – incəsənət və ədəbiyyatda cərəyandır.

Dımov:

– Yaxşı, – dedi, – sabah gedib göndərəm.

– Sabah nə vaxt? – deyə Olqa İvanovna heyrətlə ərinə baxdı.
– Sabah necə çatdırı bilərsən? Birinci qatar səhər doqquzda yola düşür, nikah isə saat on birə təyin edilmişdir. Yox, quzum, bu gün lazımdır, mütləq bu gün! Əgər sabah özün gələ bilməsən... bir adamla göndərsən. Yaxşı, di dur get... Bu saat səmişin qatarı gəlməlidir. Yubanma, quzum...

– Yaxşı.

Olqa İvanovna:

– Ah, bilirsən, səni buraxmağıma nə qədər heyifsilənirəm, – dedi və onun gözləri yaşardı. – Axı nə üçün mən axmaq teleqrafçıya söz verdim?

Dımov ayaqüstü bir stəkan çay içdi, bir qoğal götürdü və mülayimcəsinə gülümsəyərək stansiyaya getdi. Gətirdiyi kürünü, pendiri, balğı isə qarasaçlı kişi və kök aktyor yedi.

IV

Sakit, aydınlıq bir iyul gecəsində Olqa İvanovna Volqa gəmisinin göyertəsində durub gah suya, gah da gözəl sahillə tamaşa edirdi. Yanında dayanan Ryabovski ona deyirdi ki, su üzərindəki qara kölgələr kölgə deyil, bir rüyadır. Bu xəyali parlıtılı ilə işıldayan sehrli suyu, sonsuz səmanı seyr etdikdə, həyatımızın mənasız olduğunu və ali, əbədi, müqəddəs bir varlığın mövcudluğunu söyləyən kədərli və dalgın sahilləri seyr etdikdə hər şeyi unutmaq, ölmək, bir xatirəyə çevrilmək daha gözəl olardı. Keçmiş keçdi, o artıq maraqsızdır. Gələcək isə bir heçdir; həyatdakı bu yeganə füsunkar gecə də tezliklə qurtaracaq, əbədiyyətə qovuşacaqdır. Ah, bəs yaşamaq nə üçündür?

Olqa İvanovna da gah Ryabovskinin səsinə, gah da gecənin sükutuna qulaq verir və özünün ölməz olduğunu, heç bir zaman ölməyəcəyini düşünürdü. Suyun, bu vaxta qədər görmədiyi saf firuzə rəngi, göy sahillər, qara kölgələr və qəlbini dolduran hədsiz sevinc ona deyirdi ki, ondan böyük bir rəssam olacaqdır, uzaqlarda, aydınlıq gecənin arxasındakı sonsuz boşluqda onu müvəffəqiyyət, şöhrət və xalq məhəbbəti gözləyir. O gözünü qırpmadan uzun müddət uzaqlara baxdıqda onun xəyalında dəstə-dəstə insanlar, işiqlər,

təntənəli musiqi səsləri, sevincli bağırtılar canlanır, özünün ağ paltar geyərək hər tərəfdən üzərinə güllər və çiçəklər yağan bir izdihamin mərkəzində durduğunu görürdü. Eyni zamanda onun yanında, gəminin kənarına dirsəklənərək Allah tərəfindən göndərilmiş böyük bir adamın, bir dahinin durduğunu düşünürdü... Bu vaxta qədər bu adam nə yaratmışsa, hamısı gözəl, yeni və xariqüladədir. Bundan sonra isə o yaşa dolduqca və nadir istedadı çiçəkləndikcə, yaradacağı əsərlər daha qəribə və hədsiz gözəl olacaqdır. Bu, onun özünün ifadəsindən və təbiətə münasibətindən görünür. O, kölgələr haqqında, axşam işıqları və ayın parıltısı haqqında fərqli bir şəkildə yalnız öz dilində danışır, belə ki, onun təbiət üzərindəki ecazkar hakimiyyəti qeyri-ixtiyari hiss olunur. O özü də çox gözəldir, onda qəribə bir yenilik vardır, onun sərbəst, azad, bütün məişət qaydalarına biganə olan həyatı quş həyatına bənzəyir.

Olqa İvanovna:

– Hava sərinləşir, – dedi və titrədi.

Ryabovski onu öz plaşına bürüyərək kədərli surətdə diləndi:

– Mən özümü sizin hakimiyyətiniz altında hiss edirəm. Mən qulam. Nə üçün siz bu gün bu qədər füsunkarsınız?

Ryabovski bir an belə gözünü Olqadan çəkmirdi. Onun gözləri müdhiş idi və Olqa İvanovna ona baxmağa qorxurdu. Ryabovski nəfəsini Olqanın yanaqlarına buraxaraq:

– Mən sizi dəlicəsinə sevirəm... Mənə bircə kəlmə söz deyir, mən həyatımdan əl çəkərəm, incəsənəti ataram... – deyə dodaqları əsə-əsə həyəcanla pıçıldadı. – Sevin məni, sevin...

Olqa İvanovna gözlərini yumaraq:

– Belə danışmayın, – dedi, – bu, dəhşətdir. Bəs Dımov?

– Nə olsun Dımov? Nə üçün Dımov? Mənim Dımovla nə işim? Volqa, ay, gözəllik, mənim sevgim, mənim sevincim... Bunların Dımovla nə dəxli?.. Ah, mən heç bir şey bilmirəm... Mənə keçmiş lazım deyil, mənə yalnız bircə an həsr edin... Bircə an.

Olqa İvanovnanın qəlbi döyündü, o, əri haqqında fikirləşmək istədi. Lakin Dımovla keçirdiyi bütün həyatı, hətta toyları, gecə müsəmirələri belə ona xırda, mənasız, sönük, yararsız və olduqca uzaq göründü... Doğrudan da, Dımov nədir? Dımov nə üçündür? Axı onun Dımovla nə işi var? Dımov təbiətdə varmı? O yalnız bir xəyal, bir yuxu deyilmi?

“Elə sadə və adi adam üçün artıq nail olduğu səadət də kifayətdir, – deyə Olqa İvanovna əlləri ilə üzünü örtərək düşündü. – Qoy orada mənə nə qədər qınayırlarsa, qınasınlar. Mən isə hamının acığına özümü məhv edəcəyəm. Məhv edəcəyəm özümü, vəssalam!.. Həyatda hər şeyi sınaqdan çıxarmaq lazımdır. Pərvədigara, bu, nə qədər dəhşətli və nə qədər şirindir?!”

Rəssam onu qucaqladı və Olqanın onu yüngülcə özündən kənar etmək istəyən əllərini acgözlüklə öpərək:

– Nə oldu? Nə oldu? – deyə pıçıldadı. – Sən mənə sevmirsənmi? Hə? Hə? Ah! Nə gözəl gecədir. Nə füsunkar gecədir!

Olqa İvanovna onun yaşdan parıldayan gözlərinə baxaraq:

– Bəli, gözəl gecədir! – deyə pıçıldadı. Sonra cəld dönüb onu möhkəm qucaqladı və bərk-bərk dodaqlarından öpdü.

Göyertənin o biri tərəfindən kim isə:

– Kineşməyə yan alınq, – dedi.

Ağır addım səsləri eşidildi; bu, onların yanlarından keçən bufet işçisi idi. Olqa İvanovna sevincindən həm gülüb, həm də ağlayaraq:

– Bura baxın, – dedi, – bizim üçün şərab gətirin.

Həyəcanından rəngi saralmış rəssam skamyaya oturaraq pərəstişkar və minnətdar gözləri ilə Olqa İvanovnaya baxdı, sonra gözlərini yumdu və yorğun-yorğun gülümsəyərək:

– Mən yorulmuşam, – dedi və başını gəminin kənanına söykədi.

V

Sentyabrın ikisi ilıq və sakit, lakin tutqun bir gün idi. Səhər tezdən Volqa üzərindən yüngül duman keçirdi. Saat doqquzdan sonra isə yağış çiləməyə başladı. Havanın açılacağına heç bir ümid yox idi. Çay içərkən Ryabovski Olqa İvanovnaya deyirdi ki, rəssamlıq ən nanəcib və cansıxıcı bir sənətdir. Ryabovski deyirdi ki, o, rəssam deyil, yalnız axmaqlar düşünürlər ki, onun istedadı var. Birdən o heç nahaq yerə, bıçağı qapdı və özünün ən yaxşı etüdünü cırdı. Çaydan sonra Ryabovski qaşqabağını təkərək pəncərə önündə oturub Volqaya baxırdı. Volqanın görkəmi isə artıq parıltısız, tutqun, donuq və soyuq idi. Hər şey, hər şey cansıxıcı və kədərli payızın yaxınlaşdığını xatırladırdı. Adama elə gəlirdi ki, indi təbiət Volqanın sahillərindəki zinətli yaşıl xalıları, şüaların almaz kimi əks etməsini,

şəffaf göy səmanı, işıq və təntənəli şeylərin hamısını yığıdırıb sandıqlara qablaşdırmış və gələn yaza saxlamışdır. Sanki, Volqanın ortasında uçan qarğalar belə “çılpaq! çılpaq!” deyərək onu acıqlandırırıldı. Ryabovski qarğaların qarılısını dinləyir və artıq həvəsdən düşdüyünü, öz istedadını itirdiyini düşünürdü. Bu dünyada hər şey ona şərti, nisbi və axmaq görünürdü. O, özünü bir qadına bağladığına təəssüf edirdi. Bir sözlə, məyus və qəmgin idi.

Olqa İvanovna arakəsmənin arxasında çarpayıda oturmuşdu. O, gözəl, uzun saçlarını barmaqları ilə oynadaraq özünü gah qonaq otağında, gah yataq otağında, gah da ərinin iş otağında təsəvvür edirdi. Xəyalı onu teatra, dərzisinin və məşhur dostlarının yanına aparırdı. Görəsən, indi onlar nə edirlər? Heç onu yada salırlarmı? Artıq mövsüm başlanıb, axşam məclisləri düzəltmək haqqında fikirləşmək vaxtı çatmışdır. Bəs Dimov? Sevimli Dimov! O, öz məktublarında Olqanın tezliklə evə gəlməsini nə qədər nəvazişlə və uşaq yalvarışıyla xahiş edir. O, hər ay onun üçün yetmiş beş manat pul göndərirdi. Olqa İvanovna rəssamlardan yüz manat pul borc aldığına ona yazdıqda Dimov bu pulu da göndərdi. Nə qədər məhriban və alicənab adamdır. Səyahət Olqa İvanovnanı yormuşdu, artıq darıxırdı və bu mujiklərdən tezliklə uzaqlaşmaq, çay rütubəti qoxusundan qurtarmaq və kənddən-kəndə gedib kəndli komalarında yaşayarkən daim olaraq duyduğu bu fiziki natəmizlik hissini üzərindən atmaq istəyirdi. Əgər Ryabovski sentyabrın iyirmisinə qədər burada yaşayacağını rəssamlara vəd etməsəydi, günü bu gün çıxıb getmək olardı. Bu, necə də yaxşı olardı! Ryabovski:

– Pərvərdigara! – deyə inildədi. – Bəs günəş nə vaxt çıxacaqdır? Mən günəşli mənzərəni günəş olmayanda başa vura bilmirəm, axı...

Olqa İvanovna arakəsmənin arxasından çıxaraq:

– Sənin ki buludlu göyü təsvir edən bir etüdüün var, – dedi, – yadımdadır, sağ planda meşə, sol planda isə inək sürüsü və qızlar... İndi sən o etüdüünü qurtara bilərdin.

Rəssam:

– Eh, – deyə üz-gözünü qırırdı. – Qurtara bilərdim. Yəqin, siz məni o qədər axmaq hesab edirsiniz ki, guya, nə etmək istədiyimi özüm bilmirəm?

Olqa İvanovna ah çəkərək:

– Mənə qarşı nə qədər dəyişmişən, – dedi.

– Əcəb eləmişəm.

Olqa İvanovnanın yanağı titrədi, sobanın yanına çəkilərək ağlamağa başladı.

– Bəli, bircə göz yaşımız əskik idi. Boşlayın! Mənim ağlamaq üçün min cür bəhanəm var, bununla belə yenə də ağlamaram.

Olqa İvanovna hıçqıraraq:

– Min cür bəhanə... Ən başlıca bəhanə məndən bezikdiyindir. Bəli! – deyib hönkürtü ilə ağladı. – Düzünü desək, aramızdakı sevgidən utanırsınız, rəssamların bu sevgini duymamağına çalışırsınız. Halbuki bunu gizlətmək mümkün deyil və artıq çoxdan hər şey onlara məlumdur.

Rəssam əlini üreyinin üstünə qoyub yalvararaq:

– Olqa, mənim sizdən bircə xahişim var, – dedi, – yalnız bircə şey, mənə əzab verməyin. Bundan artıq mən sizdən heç bir şey istəmirəm!

– Lakin and için ki, siz də məni sevirsiniz.

Rəssam dişlərinin arasında:

– Bu, əzabdır! – deyərək yerindən sıçradı. – Bu yaxında mən özümü ya Volqadan atacağam, ya da dəli olacağam. Məni rahat buraxın!

Olqa İvanovna:

– Öldürün, öldürün məni! – deyə qışqırdı. – Öldürün!

Olqa İvanovna yenə hönkürtü ilə ağlayaraq, arakəsmənin dalına keçdi. Komanın saman döşənmiş damında yağış parıldaırdı. Rya - bovski başını tutaraq otaqda o küncdən-bu küncə gəzinməyə başladı, sonra birdən qətiyyətlə papağını başına qoydu, tüfəngini çiyinə keçirərək komadan çıxdı.

Ryabovski gedəndən sonra Olqa İvanovna uzun müddət çarpayıda uzanıb ağladı. Əvvəlcə fikrinə gəldi ki, özünü zəhərləsin, Ryabovski qayıdıb onu ölmüş görsün. Sonra isə fikri qonaq otağına, erinin iş otağına getdi və özünün Dımovun yanında hərəkətsiz oturduğunu, fiziki rahatlıq və təmizlikdən zövq aldığı, axşamlar isə teatrda oturub Mazinini dinlədiyini təsəvvürünə gətirdi. Mədəniyyət, gurultulu şəhər həyatı və adlı-sanlı adamların həsrəti qəlbini sıxdı. Komaya bir arvad girdi və nahar hazırlamaq üçün tələsmədən sobanı yandıрмаğa başladı. Otağı his qoxusu basdı və havanı göy tüstü bürüdü. Sir-sifətləri yağışdan islanmış və uzunboğaz çəkmə-

ləri palçığa batmış halda çöldən gələn rəssamlar etüdlərə baxır və özlərinə təsəlli verərək deyirdilər ki, guya, Volqanın sarsaq havada belə özünəməxsus bir gözəlliyi vardır. Divardakı köhnə saat isə “tıq-tıq-tıq”... tıqqıldayırdı. Soyuqdan donmuş milçəklər küncdəki ikonaların önünə yığılıb vızıldayır, skamyaların altına qoyulmuş qovluqların arasından boz tarakanların xışılıtsı eşidilirdi.

Günəş batanda Ryabovski evə döndü. O, papağını masanın üstünə tulladı, bənizi saralmış və yorğun halda, palçığa batmış çəkmələrini çıxarmadan skamyaya sərilib gözlərini yumdu. O:

– Yorulmuşam, – dedi və göz qapaqlarını açmaq üçün qaşlarını yuxarı dartdı.

Olqa İvanovna özünü ona istətmək və acıqlanmadığını göstərmək üçün Ryabovskiye yanaşdı, dinməzəcə öpdü və darağı onun sarışın saçlarına toxundurdu. Olqa, Ryabovskinin başını daramaq istəyirdi. Ryabovski bədəninə soyuq bir şey toxunduğu kimi diksindi və gözlərini açdı:

– Nə olub? Nə olub? – dedi. – Xahiş edirəm, məni rahat buraxsınız!

O, əli ilə Olqanı itələdi və kənara çəkildi. Olqaya elə gəldi ki, onun üzü acıqlı və kədərlidir. Bu zaman xidmətçi arvad iki əliylə tutduğu nimçədə Ryabovskiye borş getirirdi. Olqa İvanovna arvadın iri barmaqlarının borşa bulaşdığını gördü. Birdən belinə şal sarınmış bu natəmiz qadın, Ryabovskinin acgözlüklə yediyi bu borş, bu koma, əvvəllər sadəliyi və bədii pintiliyinə görə sevdiyi bütün bu həyat indi ona dəhşətli göründü. Birdən o özünü təhqir olunmuş hesab edərək soyuq bir tərzdə dedi:

– Biz bir müddət bir-birimizdən ayrılmalıyıq, yoxsa, darıxdığımızdan bir-birimizlə ciddi surətdə dalaşa bilərik. Mən artıq dözə bil - mirəm. Mən bu gün yola düşürəm.

– Nə ilə? Ağaca minib gedəcəksən?

– Bu gün cümə axşamıdır, demək, saat onun yarısında gəmi gələcəkdir.

Ryabovski salfet əvəzinə üz dəsmalı ilə ağzını silərək yumşaq bir tərzdə:

– Hə? Bəli... Bəli. Nə olar, get! – dedi. – Sən burada darıxırsan, özünün də bir məşğuliyətin yoxdur, səni burada saxlamaq üçün bərk xudpəsənd olmaq lazımdır. Get, ayın iyirmisindən sonra görüşərik.

Olqa İvanovna şən halda şeylərini qablaşdırdı, hətta sevincindən yanaqları da qızarmışdı, “Doğrudanmı, bir azdan sonra, o, qonaq otağında yazı yazacaq, öz yataq otağında yatacaq və üzərinə ağ süfrə sərilmiş masa arxasında nahar edəcəkdir?” – deyərək öz-özündən soruşurdu. Onun ürəyi yumşalmışdı, rəssama acığı tutmurdu.

– Rəngləri və fırçanı sənin üçün qoyuram, Ryabuşa, – deyirdi. – Nə qalsa, gətirərsən... Ancaq bura bax, Ryabuşa, mənsiz burada tənbelləşmə, kədərlənmə ha; işlə, mənim qoçağım Ryabuşa!

Saat onda Ryabovski vida üçün Olqanı öpdü və onu körpüyə qədər ötürdü. Olqaya elə gəlirdi ki, Ryabovski gəmidə rəssamların yanında onu öpmək üçün indi burada öpürdü. Gəmi tezliklə gəldi və Olqa İvanovnanı apardı.

İki gün yarımından sonra Olqa gəlib evlərinə çıxdı. Şlyapasını çıxarmadan, həyəcanından ürəyi çırpına-çırpına qonaq otağına, oradan da yemək otağına getdi. Dimov sürtüksüz, jiletinin yaxası açıq halda masanın arxasında oturub əlindəki bıçağı çəngələ sürtərək itiləyirdi. Qabağındakı nimçədə meşə çili var idi. Olqa İvanovna evə girərkən hər şeyi ərindən gizlətmək niyyətində idi, bunun üçün o, özündə bacarıq da, qüvvə də hiss edirdi. Lakin indi o, Dimovun bu geniş, mülayim və xoşbəxt təbəssümünü, parlaq, sevincli gözlərini gördükdə hiss etdi ki, bu adamı aldatmaq iyrenc bir hərəkətdir və Olqa bunu bacarmayacaqdır. O, bütün olub-keçənləri ərinə nağıl etməyi qərara aldı.

Ərinə onu öpməyə və qucaqlamağa imkan verdikdən sonra onun qarşısında diz çökərək əlləri ilə üzünü örtüdü. Dimov nəvazişlə:

– Nə var, nə olub, əzizim? – deyərək soruşdu. – Darıxmısan?

Olqa İvanovna xəcalətdən qızarmış üzünü qaldırdı və təqsirkar, yalvarıcı nəzərlərlə ona baxdı. Lakin qorxu və həyə onun həqiqəti söyləməsinə mane oldu.

– Heç... – dedi, – mən elə-belə...

Dimov arvadını qaldırıb masa arxasında əyləşdirərək:

– Otur, – dedi. – Bax, belə. Meşə çili ye, sən aclıq çəkmişən, yazıçıqaz!

Olqa İvanovna doğma havanı acgözlüklə ciyərlərinə çəkərək meşə çilindən yeməyə başladı. Dimov isə mütəəssir halda ona baxır və sevinclə gülürdü.

VI

Görünür, Dımov qışın ortalarından başa düşmüşdü ki, onu aldadırlar. Vicdanı təmiz deyilmiş kimi, o, arvadının gözünün içinə dik baxa bilmir, onunla görüşdükdə sevinclə gülümsəmir, onunla təkliddə qalmasını deyə, tez-tez yoldaşı Korostelyevi evinə nahara gətirirdi. Bu, qısa boylu, saçı vurulmuş, əzgin üzlü bir adamdı. Olqa İvanovna ilə söhbət edəndə utandığından pencəyinin bütün düymələrini açıb yəni-dən düymələyir, sonra sağ əli ilə sol bığını dartmağa başlayırdı. Nahar çağı, hər iki həkim insanın diafraqmasının yüksək olduğu zaman bəzən ürək döyüntüsü baş verdiyindən, son vaxtlar çox tez-tez əsəb iltihabı halları müşahidə edildiyindən və yaxud dünən Dımovun qan azlığından ölmüş bir meyiti yardıqda qarınaltı vəzisinə xərcəngə təsadüf etdiyindən danışırdılar. Sanki, onların hər ikisi təbabətə aid bu söhbətləri yalnız Olqa İvanovnanı susdurmaq, yəni ona yalan danışmaq imkanı verməmək üçün edirdilər. Nahardan sonra Korostelyev royalaın arxasına keçər, Dımov isə ah çəkərək ona deyirdi:

– Eh, qardaş, nə olsun?.. Bir az o qəmgin havalardan çalsana!

Korostelyev çiyinlərini qaldırıb, barmaqlarını geniş açır və bir neçə akkord götürərək tenor səsilə “Mənə elə bir guşə göstər ki, rus mujiki orada inciməsin” mahnısını oxuyardı. Dımov yenə də ah çəkər, yumruqlarını başına dayayaraq fikrə gedərdi.

Son zamanlar Olqa İvanovna özünü həddən artıq ehtiyatsız aparırdı, hər səhər qanıqara halda yuxudan oyanar və daha Ryabovski - ni sevmədiyini və Allaha şükür ki, artıq hər şeyin bitdiyini düşünərdi. Lakin qəhvə içəndən sonra birdən fikrinə gələrdi ki, Ryabovski onun ərini əlindən almışdır, guya, indi o həm ərsiz, həm də Ryabovskisiz qalmışdır. Sonra Ryabovskinin sərgi üçün Polenov zövqündə, qarışıq məişət və təbiət mənzərəsindən ibarət qəribə bir rəsm hazırladı - ğını və rəsme baxmaq üçün Ryabovskinin emalatxanasına gələnlərin heyran qaldıqları haqqında öz tanışlarının söhbətini xatırlayardı. Olqa İvanovna düşünürdü ki, bütün bunları Ryabovski onun təsiri altında yaratmışdır. Ümumiyyətlə, Olqa İvanovnanın təsiri onu çox dəyişmiş, yaxşılaşdırmışdı. Onun təsiri o qədər faydalı və zəruridir ki, əgər Olqa, Ryabovskini atsa, rəssam məhv olub gedər. Olqa İvanovna sonuncu dəfə Ryabovskinin boz sürtük geyərək və təzə

qalstuk bağlayaraq onun yanına gəlib xumarlana-xumarlana: “Mən gözələmmi?” – deyə soruşmasını da xatırladı. Həqiqətən, o, uzun qırıq saçları və mavi gözləri ilə çox gözəldi (bəlkə də, adama elə gəlirdi) və Olqa İvanovna ilə mehriban rəftar edirdi.

Bir çox şeyləri xatırladıqdan və bir çox şeylər haqqında düşündükdən sonra Olqa İvanovna geyinər və həyəcan içində emalatxanaya – Ryabovskinin yanına gedərdi. O, Ryabovskini, həqiqətən, gözəl çəkilmiş şəkildən razı halda, nəşəli və vəcdə gəlmiş bir vəziyyətdə görərdi. Rəssam atılıb-düşər, lağlağı edər və ciddi suallara zarafatla cavab verərdi. Olqa İvanovna Ryabovskini şəklə qısqanırdı; buna görə də şəkli görməyə gözü yox idi, lakin nəzakətli görünmək üçün şəklin qabağında beş dəqiqəyədək dinməzəcə durar, müqəddəs şeylər qarşısında olduğu kimi, ah çəkərək yavaşcadan deyərdi:

– Bəli, sən heç bir vaxt belə bir şəkli çəkməmişən. Bilirsənmi, bu hətta dəhşətdir.

Sonra ona yalvarmağa başladılar ki, onu sevsin, onu atmasın, o bədbəxtə yazığı gəlsin. Olqa ağlayar, Ryabovskinin əlini öpər, onu sevdiyini and içməsinə tələb edər və onun təsirindən məhrum olarsa, Ryabovskinin yoldan çıxacağını, məhv olacağını sübut edərdi. Beləliklə, Ryabovskinin qanını qaraldar və özünü alçalmış hiss edərək dərzinin yanına, yaxud da bilet tapmaq üçün tanış artistin yanına gedərdi.

Ryabovskini emalatxanada tapmadıqda ona məktub yazıb qoyar, məktubda əgər bu gün yanına gəlməzsə, hələm-hələbət özünü zəhərləyib öldürəcəyinə and içərdi. Ryabovski qorxusundan onun yanına gələr və nahara qalardı. Dimovdan utanmayaraq Ryabovski onun yanında Olqa İvanovnaya ədəbsiz sözlər deyər, o da Ryabovskiye eyni tərzdə cavab verərdi. Onların hər ikisi bir-birinin əl-qolunu bağladıklarını, bir-birinə zalım və düşmən olduqlarını hiss edir və hirsələnirdilər. Bu zaman ədəbsiz olduqlarının fərqinə varmır, hətta saç vurulmuş Korostelyevin belə bir şeyi anlamış olmasını müşahidə etməkdən qorunurdu. Nahardan sonra Ryabovski tez vidalaşib getməyə tələsirdi. Olqa İvanovna dəhlizdə:

– Hara gedirsiniz? – deyə soruşar və nifrətlə ona baxardı.

Ryabovski üz-gözünü qırıdırar və gözlərini süzdürərək hər ikisinə tanış olan bir xanımın adını çəkərdi, məlum olardı ki, o, Olqa İvanovnanın qısqançlığına istehza edir və ona acıq verir.

Olqa İvanovna yataq otağına qayıdıb çarpayıya uzanar, qısqanlıqdan, qüssədən, həyə və alçalma hissindən balışı dişləyər və ucadan hönkürərdi. Dımov Korostelyevi qonaq otağında qoyaraq yataq otağına keçər və özünü itirərək utancaq halda yavaş-cadan deyərdi:

– Ucadan ağlama, əzizim... Nə üçün? Bu xüsusda susmaq lazımdır... Bürüzə vermə... Bilirsənmi, olana çarə yoxdur.

Olqa, hətta gıcqahlarını sarsıdan bu ağır qısqanlığını yatıra bilməyərək və bəlkə də, işi hələ düzəltmək mümkün olduğunu düşünərək cəld əl-üzünü yuyar, pudralanar və tanış xanımın yanına qaçardı. Ryabovskini bu xanımın yanında tapmadıqda başqasının, oradan da bir digərinin yanına gedərdi... Əvvəllər qapı-qapı gəzməyinə utanardı. Sonralar isə öyrəndi; belə ki, bəzən bir gecənin içində Ryabovskinin dalınca bütün tanış arvadların evini gəzir və hamı da bunu başa düşərdi.

Bir dəfə o, Ryabovskiyə ərindən söhbət açaraq:

– Bu adam öz alicənablığı ilə məni əzir, – dedi.

Bu söz ona o qədər xoş gəlmişdi ki, Ryabovski ilə onların macərəsindən xəbərdar olan rəssamlara rast gəldikdə həmişə əlilə qəti bir işarə edərək əri haqqında deyərdi:

– Bu adam öz alicənablığı ilə məni əzir.

Həyat tərzi keçənillikinin eyni idi. Çərşənbə günləri yenə də axşam məclisləri düzəlirdi. Artist deklamasiya söyləyir, rəssamlar şəkil çəkir, violonçelçi çalır, müğənni oxuyurdu və həmişə düz saat on ikinin yarısında yemək otağının qapısı açılır və Dımov gülümsəyərək:

– Ağalar, süfrəyə buyurun! – deyirdi.

Olqa İvanovna yenə də əvvəlki kimi böyük adamlar axtarır, tapır və tapdıqları ilə kifayətlənməyərək, yenə də axtarırdı. Əvvəlki kimi yenə də gecə evə gec qayıdırdı, lakin Dımov artıq keçən il olduğu kimi yatmayı, öz iş otağında oturur, nəyin isə üzərində işləyirdi. O, gecə saat üçdə yatır, səhər saat səkkizdə qalxırdı.

Bir dəfə axşam Olqa İvanovna teatra hazırlaşarkən bədənnüma aynanın qabağında durmuşdu. Dımov frak geymiş, qalstuk bağlanmış halda yataq otağına girdi. Qabaqki kimi mehribancasına gülümsəyərək sevinclə arvadının düz gözünün içinə baxırdı. Üzündən sevinc yağırı. O əyləşib, dizlərini tumarlayaraq:

– Mən bu saat dissertasiya müdafiə edirdim, – dedi.

Olqa İvanovna:

– Müdafiə etdinmi? – deyə soruşdu.

– Oho, – deyə Dımov güldü və arxasını ona çevirmiş halda durub saçını düzəldən arvadının üzünü aynada görmək üçün boyununu uzatdı. – Oho! – deyə təkrar etdi. – Bilirsənmi, çox güman ki, mənə ümumi patolojinin xüsusi dosentliyini təklif etsinlər. Elə bir şeyə oxşayır.

Səvincə parlayan üzündən görünürdü ki, əgər Olqa İvanovna onun səadət və təntənəsinə şərik olsaydı, o, hər şeyi – arvadının indiki hərəkətlərini də, gələcəkdə edəcəklərini də ona bağışlayar və hamısını unudardı. Lakin Olqa İvanovna xüsusi dosentliyin və ümumi patolojinin nə olduğunu anlamırdı. Həm də o, teatra gecikəcəyindən qorxaraq heç bir söz demədi.

Dımov iki dəqiqə oturdu. Günahkarcasına gülümsədi və bayıra çıxdı.

VII

O gün ən ağır gün idi.

Dımovun başı bərk ağrıyırdı. O, səhər çay içməmişdi, xəstəxanaya da getməyib bütün günü evdə öz kabinetində türk divanı üzərində uzanmışdı. Olqa İvanovna, adəti üzrə, öz *Nature morte*¹ etüdünü göstərmək və dünən nə üçün gəlmədiyini soruşmaq üçün saat birə işləyəndə Ryabovskinin yanına getdi. Etüdü dəyərsiz hesab edirdi. Lakin onu çəkməkdə məqsədi yalnız rəssamın yanına getmək üçün yeni bir bəhanə tapmaq idi.

Olqa İvanovna qapının zəngini çalmadan içəri girdi. Dəhlizdə qaloşlarını çıxararkən emalatxanada kiminsə qaçdığını və qadın palatı xışiltısına bənzər bir səs eşitdi, tələsik emalatxanaya baxdıqda yalnız qəhvəyi rəngli bir qadın donunun ucunu görə bildi, don bir anda molbertlə bərabər dökşəməyə qədər uzanan qara pərdə üzərindən asılmış böyük şəklın arxasında gözdən itdi. Şübhə ola bilməz – gizlənən qadın idi. Olqa İvanovna özü də bu şəklın arxasında çox gizlənmişdi. Olqa İvanovnanın qəflətən gəlişindən çox pərt olmuş Ryabovski hər iki əlini ona uzatdı və zorla gülümsəyib:

¹ *Nature morte* – ölgün təbiət deməkdir. Rəssamlıqda ev şeyləri, güllər, vurulmuş ov, balıq və s. təsvirinə deyilir (*red.*).

– A-a-a! – dedi. – Sizi görməyimə çox şadam. Nə var, nə yox? Nə buyurursunuz?

Olqa İvanovnanın gözləri yaşla doldu. O utanır, əzab çəkirdi, lakin ona bir milyon da versəydilər, indi şəklin dalında duran və ehtimal ki, istehza ilə ona gülən bu yalançı özgə qadının, rəqibinin hüsurunda danışmağa razı olmazdı. O, cəsarətsizcəsinə incə bir səsle:

– Mən sizə etüd gətirmişəm, – dedi və dodaqları titrədi.

– A-a-a, etüd?

Rəssam etüdü əlinə aldı və baxa-baxa, sanki, qeyri-şüuri halda o biri otağa keçdi.

Olqa İvanovna dinməz-söyləməz onun ardınca getdi.

– Nature morte... birinci sort, – deyərək rəssam qafiyə tutuşdura - raq mırıldadı. – Kurort, port...

Emalatxanadan tələsik addım səsləri və paltar xışıltısı eşidildi. Demək, o getdi. Olqa İvanovna ucadan bağırmaq, ağır bir şeylə rəssamın başına vurub getmək istədi, lakin o, göz yaşları arasından heç bir şey görmürdü, xəcalətindən sarsılmışdı və artıq özünü Olqa İvanovna deyil, rəssam deyil, dəyərsiz bir adam, xırda bir böcək hiss edirdi.

Rəssam etüdə baxaraq və mürgüsünü qaçımaq üçün başını silkələyərək xumar-xumar:

– Mən yorulmuşam... – dedi. – Bu, əlbəttə, gözəldir, lakin bu gün də etüd, keçən il də etüd, bir aydan sonra da etüd... Necə də zəhlənizi aparmır? Mən sizin yerinizdə olsaydım, rəssamlığı atıb musiqi ilə və ya başqa bir şeylə məşğul olardım. Axı siz rəssam deyilsiniz, musiqiçisiniz... Ancaq bilsəniz, nə qədər yorulmuşam. Bu saat deyim, çay gətirsinlər... Hə?

O, otaqdan çıxdı. Olqa İvanovna onun öz nökrinə nə isə əmr etdiyini eşitdi. Vidalaşmamaq, sorğu-sual etməmək və ən başlıcası hönkürməmək üçün Ryabovski qayıtmamış Olqa İvanovna dəhlizə qaçıb qaloşlarını geydi və küçəyə çıxdı. Küçədə yüngülcə nəfəs aldı və özünü Ryabovskidən, rəssamlıqdan, emalatxanada onu sıxan ağır xəcalətdən əbədi olaraq qurtulmuş hiss etdi. Artıq hər şey bitdi.

Olqa İvanovna dərzisinin, sonra dünən təzəcə gəlmiş Barnanın yanına, Barnanın yanından da not mağazasına getdi. Bütün bu müddətdə o, Ryabovskiyə soyuq, kəskin, tamamilə özünə layiq bir məktub yazacağını, yazda və yaxud yayda Dimovla Krıma gedəcə -

yini, orada keçmişindən tamamilə əl çəkəcəyini və yeni həyata başlayacağını düşünürdü.

Gecədən çox keçmiş evə qayıtdı, paltarlarını dəyişmədən qonaq otağında oturub məktub yazmağa başladı. Ryabovski demişdi ki, o, rəssam deyil, o isə intiqam üçün Ryabovskiye yazacaqdı ki, o da hər il eyni şeyləri çəkir və hər gün eyni sözləri danışır, o, çoxdan sönmüşdür və daha heç bir şeyə qabil deyildir. Olqa bunu da yazmaq istəyirdi ki, Ryabovski onun yaxşı təsirinə qarşı minnətdar olmalıdır. Əgər arabil Ryabovski pis hərəkətlər edirsə, bu yalnız ondan irəli gəlir ki, Olqanın gözəl təsiri bu gün şəklin dalında gizlənən qadın kimi bəzi ikiüzlü şəxslər tərəfindən pozulur.

Dımov qapını açmadan öz kabinetindən:

– Əzizim, – deyə çıxırdı. – Əzizim!..

– Nə istəyirsən?

– Əzizim, sən mənim yanına gəlmə, ancaq qapıya yanaş. Srağagün xəstəxanada difterit xəstəliyinə tutulmuşam. İndi... halım pisdir. Korostelyevin dalınca tez bir adam göndər.

Olqa İvanovna həmişə ərinin adı ilə deyil, başqa tanış kişilərin çağırdığı kimi familiyası ilə çağırırdı. Osip adı onun xoşuna gəlmirdi; çünki Osip adı ona Qoqolun Osipini və “*Osip oxrip, a Arxip osip*”¹ məsəlini xatırladırdı. İndi isə o, nədənsə:

– Osip, bu ola bilməz! – deyə bağırdı.

Dımov qapının dalından:

– Adam göndər, halım xarabdır, – dedi. Sonra onun divana yaxın - laşdığı və uzandığı eşidildi. – Göndər, – deyə boğuş bir səs gəldi.

“Bu nə olan işdir? – deyə Olqa İvanovna qorxudan üşüyərək düşündü. – Bu ki təhlükəlidir”.

O heç bir lüzum olmadan şamı götürüb yataq otağına keçdi və burada nə etməli olduğunu düşünərək, özü də bilmədən güzgüyə baxdı. O, öz solğun, qorxmuş sifəti, uzunqol jaketi, döşündəki sarı işləməsi və donu üzərindəki zolaqların qeyri-adi istiqaməti ilə özü - nə dəhşətli və iyrənc göründü. Onun Dımovna, bu adamın ona bəslədiyi hədsiz məhəbbətinə, onun gənc həyatına, hətta çoxdan bəri yatmadığı yetim yatağına hədsiz dərəcədə yazdığı gəldi və ərinin adı,

¹ *Osip oxrip, a Arxip osip* – cinaslı məsəldir. *Osip* – həm ad, həm də xırıltı deməkdir (*Osipnut* – xırıldamaq). *Arxip* də addır. *Oxrip* isə – xırıltı deməkdir ki, bunun da ilk səsi “a” kimi tələffüz ediləndə “Arxipe” oxşayır (*red.*).

mehriban, itaətkar təbəssümünü xatırladı, hönkür-hönkür ağladı və Korostelyevə yalvarıcı bir məktub yazdı. Gecə saat iki idi.

VIII

Səhər saat doqquza işləyəndə Olqa İvanovna yuxusuzluqdan başı ağrıdığı halda, saçları pərişan və müqəssir bir görkəmdə yataq otağından çıxdıqda həkimə oxşayan qarasaqqallı bir adam onun yanından ötərək dəhlizə girdi. Dərman qoxusu gəldi. Korostelyev kabinetin qapısı ağızında durub sağ əli ilə sol bığını bururdu. O, qaş-qabağını tökərək:

– Bağışlayın, mən sizi onun yanına buraxa bilmərəm, – dedi, – xəstəliyi sizə keçə bilər. Bir də onun yanına getməyin nə mənası var? Onsuz da o, bu saat sayıqlamaqdadır.

Olqa İvanovna pıçılı ilə:

– O, doğrudanmı, difteritə tutulmuşdur? – deyərək soruşdu.

Korostelyev Olqa İvanovnanın sualına cavab verməyərək:

– Hər kəs ki, özünü çomağa toxuyur, qaydasınca məhkəməyə verilməlidir, – deyərək mırıldandı. – Bilirsinizmi, nədən yoluxmuşdur? Tək günü xəstə bir uşaqdan boru vasitəsilə difterit kifi sorurdu. Belə də iş olar? Lap axmaqlıqdır... Belə sarsaqlıqdan...

Olqa İvanovna:

– Qorxuludur? Çoxmu? – deyərək soruşdu.

– Bəli, deyilənə görə, difteritin ağır şəklidir. Doğrudan, Şrek üçün adam göndərmək lazımdır.

Qısa boy, sansaç, uzunburun və yəhudi ləhcəsi ilə danışan birisi, sonra isə ucaboy, cüssəli, pırtlaşıq saçlı keşişə oxşayan bir başqası gəldi, bunların dalınca da çox kök, qırmızısifət və eynəkli bir gənc gəldi. Bunlar öz yoldaşlarının yanında növbə çəkmək üçün gələn həkimlər idi. Korostelyev növbəsini çəkib qurtarandan sonra evə getməyib qalır və bütün otaqları kölgə kimi dolaşırdı. Qulluqçu, növbə çəkən həkimlərə çay verdiyindən otaqları süpürüb yığırdıran yox idi. Ev sükut və qüسسə içində idi.

Olqa İvanovna yataq otağında oturub ərini aldatdığı üçün Allahın qəzəbinə gəldiyini düşünürdü. Dinib-danışmayan, şikayət - lənməyən, mehribanlıqına görə şəxsiyyətini itirmiş, iradəsiz, həddən artıq xeyirxahlığı üzündən zəif olan anlaşılmaz bir şəxs orada,

öz divanında əzab çəkir və şikayət etmirdi. Bu şəxs, heç olmazsa, sayıqlayarkən şikayət etsəydi, növbə çəkən həkimlər burada yalnız difteritin müqəssir olmadığını anlayardılar.

Qoy Korostelyevdən soruşsunlar: o, hamısını bilir, o, Olqa İvanovna əbəs yerə elə baxmır. O, öz dostunun arvadına elə bir nəzərlə baxır ki, guya, burada ən böyük müqəssir, əsl cani odur; difterit isə onun ancaq köməkçisidir. Olqa İvanovna artıq nə eşq macərəsini, nə komadakı şairanə həyatı xatırlayırdı. O, boş bir şiltaqlıq, yüngül bir naz üzündən bütün əlləri-ayaqları ilə murdar, qəliz bir şeyə bulandığını və bu çirki heç bir vaxt yuya bilməyəcəyini düşünürdü...

“Ah, mən nə dəhşətli yalan satırdım, – deyər Ryabovski ilə keçirdiyi nadinc eşq macərəsini xatırlayaraq fikirləşirdi. – Lənətə gələydi...”

Saat dördə Olqa İvanovna Korostelyevlə bərabər nahar etdi. Korostelyev heç nə yemədi, yalnız qırmızı çaxırdan içib, qaşqabağını sallamışdı. Olqa İvanovna da bir şey yemədi. O, bəzən fikrən Allaha dua edib əhd edirdi ki, Dımov sağalarsa, yenə onu sevəcək və ona sadıq arvad olacaqdır. Gah da bir dəqiqəliyə özünü unudaraq Korostelyevə baxır və düşünürdü: “Doğrudan da, sadə, heç bir sahədə məşhur olmayan, həm də kifir və ağırxasiyyətli olmaq cansıxıcı deyilmi?” Bəzən də ona elə gəlirdi ki, yoluxmaqdan qorxub bir dəfə də olsun ərinin kabinetinə getmədiyi üçün Allah onu bu dəqiqə öldürəcəkdir. Xülasə, küt, məyus bir hissə qapılmışdı və onda belə bir inam əmələ gəlmişdi ki, artıq həyatı korlanmışdır və bunu heç bir şeylə düzəltmək mümkün olmayacaqdır.

Nahardan sonra hava qaranlıqlaşmağa başladı. Olqa İvanovna yataq otağına keçdikdə Korostelyev taxt üzərində uzanıb yatırdı. Başının altında güləbətın işləməli ipək balınc var idi. O xoruldayırdı: “Kxi-nya... kxi-nya...”.

Növbə çəkməyə gəlib-gedən həkimlər də bu səliqəsizliyi müşahidə etmirdilər. Qonaq otağında özge adamın yatıb xoruldaması, divarlardakı etüdlər, qəribə avadanlıq, ev sahibəsinin saçının pərişanlığı və səliqəsiz geyimi... indi artıq heç bir maraq oyatmırdı. Həkimlərdən birisi ixtiyarsız olaraq, nəyə isə güldü və bu qəribə, qorxunc gülüşdən otağı vahimə bürüdü.

Olqa İvanovna ikinci dəfə qonaq otağına girdikdə Korostelyev artıq oturub papiros çəkirdi. O, astadan:

– Difterit onun burun hissəsindədir, – dedi, – artıq ürəyi də yaxşı işləmir. İşlər şuluqdur.

Olqa İvanovna:

– Şrekin dalınca adam göndərərsiniz, – dedi.

– Gəlmişdi. Difteritin burun hissəsinə keçdiyini də elə o müşahidə etdi. Bir də ki Şrek bir şey deyil. Əgər o, Şrekdirsə, mən də Korostelyevəm, vəssalam.

Vaxt çox ağır-ağır gəlib-keçirdi. Olqa İvanovna səhərdən yığışdırılmamış yataqda paltarlı uzanıb mürgüləyirdi. Ona elə gəlirdi ki, guya, bütün otağı döşəmədən tavana qədər böyük bir dəmir parçası tutmuşdur və bu dəmiri bayıra çıxaran kimi yenə hamının kefi kökələcək, hamı özünü yüngül hiss edəcəkdir. Aylarkən bunun dəmir deyil, Dımovun xəstəliyi olduğunu anladı. Sonra yenə özünü unudaraq: “Nature morte, port... – deyə düşünməyə başladı. – Sport... Kurort... Bəs Şrek? Şrek... qrek... vrek... krek... Görəsən, indi mənim dostlarım haradadırlar? Onlar bizim dərdimizdən xəbərdardırlarmı? Pərvərdigara, sən özün kömək ol... Şrek... qrek...”

Yenə də gözünə dəmir görünürdü, vaxt ağır-ağır keçirdi. Alt mərtəbədə saat isə tez-tez vururdu. Gah da zənglər çalınırdı. Həkimlər gəldilər... Qulluqçu boş bir stəkan qoyulmuş məcməyi ilə içəri girib:

– Xanım, yatağınızı düzəltməyi əmr edirsinizmi? – deyə soruşdu.

O heç bir cavab almadan çıxdı. Aşağıdan saatin çıqqıltısı eşidilirdi. Volqadakı yağış yuxusuna girdi. Yenə də yataq otağına kim isə daxil oldu; deyəsən, yad adamdı. Olqa İvanovna yerindən sıçrayaraq Korostelyevi gördü:

– Saat neçədir? – deyə soruşdu.

– Üçə az qalır.

– Hə, necədir?

– Necə olacaq. Gəldim, deyim ki, keçinir.

Korostelyev hiçqırdı, Olqa İvanovnanın yanında çarpayıda oturdu və qolu ilə göz yaşını sildi. Olqa İvanovna əvvəlcə bir şey anlamadı. Sonra bütün bədəni buz kimi soyudu və yavaş-yavaş xaç çevirməyə başladı. Korostelyev nazik səslə:

– Keçinir... – deyə təkrar etdi və yenə hönkürdü. – Ölü... Özünü qurban verdi... Elm üçün nə böyük bir itki, – deyə təəssüflə inildədi. – Bizim hamımızı onunla müqayisə etsək, o, böyük, xariqü-

ladə bir adam idi. Heyif, o istedadada! O, bizə nə qədər ümidlər verirdi, – deyə Korostelyev əllərini ovuşduraraq sözüne davam etdi. – Aman Allah, o, elə bir alim olacaqdı ki, bərabərini məşəl ilə də axtarıb tapmaq olmazdı. Oskə Dımov, Oskə Dımov, bu, nə iş idi, sən elədin? Ay-ay, pərvərdigara!..

Korostelyev dəhşət içində əllərilə üzünü örtüdü və başını yırğaladı. Sonra getdikcə artan bir hirsle kimə isə açıqlanaraq sözüne davam etdi:

– Həm də nə qədər əxlaqi bir qüvvə, alicənab, təmiz məhəbbətli bir qəlb; o, insan deyil, şüşə idi. Elmə xidmət etdi və elmdən də öldü. Özü isə kəl kimi gecə-gündüz işləyirdi. Heç kəsin ona rəhmi gəlmirdi... Özün gənc alim, gələcək professor olasan və bu murdar əskiləri almaq üçün özünə əlavə iş axtarasan, gecələr tərcümə ilə məşğul olasan?..

Korostelyev nifrətlə Olqa İvanovnaya baxdı, iki əli ilə döşəkağından yapışdı və sanki, döşəkağı müqəssir imiş kimi hirsle onu çəkdi.

– Nə özünün özünə rəhmi gəldi, nə də başqaları ona rəhm etdi.

Qonaq otağından kim isə yoğun səslə:

– Bəli, nadir adam idi, – dedi.

Olqa İvanovna onunla keçirdiyi həyatını əvvəldən axıra qədər bütün təfərrüatı ilə xatırladı və birdən-birə anladı ki, o, həqiqətən, xariqüladə və nadir, tanıdığı adamların hamısından böyük bir adam idi. Mərhum atasının və bütün həkim yoldaşlarının ona münasibətini xatırlayıb, hamının ona gələcəyin məşhur bir adamı kimi baxdığını anladı. Divarlar, tavan, lampa və döşəmədəki xalça, sanki, ona: “Əldən verdin, əldən verdin”, – deyə istehza edirdilər. Olqa İvanovna ağlaya-ağlaya yataq otağından bayıra qaçdı, qonaq otağından yad bir adamın yanından keçdi və ərinin kabinetinə girdi. Dımov qurşağa qədər yorğanla üstü örtülmüş halda, türk divanında hərəkətsiz uzanmışdı. Üzü çox arıqlamış, ovurdu-ovurduna keçmiş, sinəsi diri adamlarda olmayan bozuntul, sarı bir rəngə düşmüşdü. Yalnız alnından, qara qaşlarından və tanış təbəssümündən bu adamın Dımov olduğu bilinirdi. Olqa İvanovna cəld hərəkətlərlə onun sinəsini, alnını və əllərini yoxladı. Sinəsi hələ isti idi, alnı və əlləri isə xoşagəlməz bir surətdə soyuqdu. Yarımçıq gözləri Olqa İvanovnaya deyil, yorğana baxırdı. Olqa İvanovna:

– Dımov! – deyə ucadan çıxırdı. – Dımov!

Olqa İvanovna izah etmək istəyirdi ki, onun hərəkəti adicə bir səhv idi, hələ heç nə əldən getməmişdir, həyat hələ gözəl ola bilər, onlar hələ xoşbəxt ola bilərlər. Dımov misilsiz, xariqüladə, böyük adamdır və o, Dımovun qarşısında bütün həyatı boyu ibadət edəcək, dua oxuyacaq və müqəddəs bir qorxu duyacaqdır...

O, Dımovun çiyinlərini silkələyərək və onun bir daha oyanmayacağına inanmayaraq:

– Dımov! – deyə çığırırdı. – Dımov, ay Dımov!

Qonaq otağında isə Korostelyev xidmətçi qıza deyirdi:

– Daha burada soruşmağa nə ehtiyac var? Siz cəld kilsə növbətçilərinin yanına gedin və ruhani qadınların harada olduğunu xəbər alın. Onlar meyiti yuyarlar. Hər nə lazımsa, onlar edərlər.

1892

6 №-li PALATA

I

Xəstəxana həyətidə ayıpəncəsi, gicitkən və çətənə kolluqları ilə bürünmüş kiçik bir fligel vardı. Fligelin dəmir damı paslanmışdı; su novçası yarıyadək sınıb tökülmüşdü, artırmasının pillələri çürümüş və qıraq-bucağında ot bitmişdi, evin suvağından təkçə iz qalmışdı. Fligelin qabaq tərəfi xəstəxanaya, dal tərəfi isə çölə baxırdı. Fligeli çöldən, üstünə çoxlu mıx çalınmış xəstəxana hasarı ayırırdı. Bu ucları yuxarı sancılmış mıxlar, hasarın və fligelin özü, yalnız xəstəxana və həbsxana tikililərinə məxsus kədərli və çox pis bir görünüşdə idi.

Əgər gicitkənin dalayıb yandırmasından qorxmursunuzsa, gəlin dar cıdırıla gedib fligelin içərisinə tamaşa edək. Birinci qapını açıb dəhlizə giririk. Burada divarın və sobanın dibinə bir yığın xəstəxana tör-töküntüsü atılmışdır. Döşəklər, köhnə, cırıq xalatlər, tumanlar, heç nəyə yaramayan göy zolaqlı köynəklər, yırtıq ayaqqabılar bir yərə tökülmüş, əzilmiş, qarışdırılmışdır. Bu şeylər çürüyür və ətrafa pis qoxu yayır.

Gözətçi Nikita, damağında çubuq, həmişə bu tör-töküntünün üstünə uzanırdı; bu, istefaya çıxmış köhnə bir əsgər idi, paltarına tikilmiş baftaları belə saralmışdı. Üzü sərt və anıqdı, sallaq qaşları sifətini qoyun itinə oxşadırdı, burnu pul kimi qırmızı idi; boyu alçaq, görünüşü anıqdı, lakin gövdəsi zəhmli, yumruqları saz idi. O, dün - yada qayda-qanunu hər şeydən çox sevən və ona görə də bunları döyməyin zəruri olduğuna inanən sadədil, icraçı və küt adamlar zümrəsinə mənsub idi. O, adamların üzünə, döşünə, kürəyinə, hər yerinə vururdu və əmin idi ki, bunsuz burada qayda ola bilməz.

Sonra, dəhliz hesab edilməzsə, bütün fligeli tutan böyük, geniş bir otağa girirsiniz. Otağın divarları çirklə abı rəngə boyanmış, tavanı his çəkmişdir, yəqin, qış vaxtı burada sobalar his verir və otaqda dəm olur. İçəridən çəkilmiş barmaqlıqlar pəncərələri eybəcər bir şəkə salmışdır. Döşəmə bozarmış və köhnəlmişdir. Otaqdan turş kələm, əsgə yanığı, taxtabiti və ammonyak qoxusu gəlir, bu qoxu ilk dəqiqədə sizə elə təsir bağışlayır ki, elə bil, heyvanxanaya girmisiniz.

Otaqda döşəməyə vintlənmiş çarpayılar vardı. Bu çarpayılarda göy xəstəxana xalası geymiş və başlarına qədim dəbli qalpaq qoymuş adamlar oturur və yatırdılar. Bunlar dəli idilər.

Cəmisi beş nəfər idi. Bunlardan yalnız biri adlı-sanlı idi, qalanları isə adi meşşanlar idi. Qapıdan birinci olan ucaboy, arıq, sarı bığları parıldayan, ağlar gözlü meşşan başını ovuclarına dayayıb, gözlərini bir nöqtəyə zilləmişdi. Bu kişi gecə-gündüz dərdə-qüssəyə qapılır, başını yırgalayır, ah çəkir və acı təbəssümlə gülümsəyirdi, söhbətdə az-az iştirak edir, suallara, adətən, cavab vermir. Yeməyi-icməyi də qeyri-ixtiyari idi: nə vaxt təklif etsələr. Palatada bu pəncərədən o pəncərəyədək gəzişir və yanaqlarındakı qırmızılıq onun vərəm xəstəliyinə tutulduğunu göstərirdi.

Onun o tərəfindəki çarpayıda alçaqboylu, zirək, xeyli oynaq bir goca uzanmışdı, onun keçi saqqalı, zənci saçları kimi qara, qıvrım saçları vardı. Gündüzlər palatada bu pəncərədən o pəncərəyədək gəzinir, öz yatağında bardaş qurub oturur, şaqraq quşu kimi fit çalır, yavaşca oxuyur və hırıldayırdı. Gecələr Allaha daha yaxşı ibadət etmək üçün, yəni yumruqlarını döşünə döymək və barmaqları ilə qapını qurdalamaq üçün duranda uşaq kimi şən və qıvrıq olurdu. Bu, yəhudi Moyseyka idi, iyirmi il bundan əvvəl onun papaqçı dükanı yanan zaman başına hava gəlmişdi. 6 №-li palata sakinlərindən yalnız ona fligeldən və hətta xəstəxana həyatından küçəyə çıxmağa izin verilirdi. Xəstəxanada uzun müddət qaldığına və dinc, zərərsiz bir dəli, bir şəhər təlxəyi olduğuna görə çoxdan bəri bu imtiyazdan istifadə edirdi, onu daima şəhərin küçələrində başına uşaqlar və itlər toplaşmış halda görməyə adət etmişdilər. Əynində xalat, başında məzəli bir qalpaq və ayağında tufli, bəzən də ayaqyalın və hətta tumançaq küçələri dolaşır, darvaza və dükanların qarşısında dayanıb dilənirdi. Bir yerdə ona kvas, başqa bir yerdə çörək, üçüncü bir yerdə pul verirdilər, beləliklə, fligelə həmişə tox və pullu qayırdı. Gətirdiklərinin hamısını Nikita əlindən alırdı. Əsgər bu hərəkəti çox kobud və qəsdən edərək, yazığın ciblərini çevirir və Allaha and içirdi ki, bundan sonra cuhudu bir daha küçəyə buraxmayacaqdır, çünki qanunsuzluq ondan ötrü hər şeydən pisdir.

Moyseyka qulluq göstərməyi sevirdi. Yoldaşlarına su verir, yatdıqları zaman üstlərini örtür, hərəsinə küçədən bir qəpik pul gətirməyi və təzə şapka tikdirməyi vəd edirdi, sol tərəfindəki iflic qonşusuna

qaşığıla xörək yedirirdi. Bütün bu işləri onlara yazığı gəldiyindən və ya insanpərvərlik naminə deyil, yalnız sağ tərəfdəki qonşusu Qromovu təqlid edərək, qeyri-ixtiyari ona tabe olduğundan görürdü.

Otuzüçyaşılı İvan Dmitriç Qromov keçmişdə məhkəmə pristavi, quberniya katibi olmuşdu, nəciblərdəndi, təqib olunma xəstəliyinə tutulmuşdu. O gah yumaq kimi yumurlanıb yataqda uzanır, gah da, sanki, hərəkət etmək məqsədilə otaqda o küncdən-bu küncə gəzinirdi. Həmişə məchul, anlaşılmaz bir intizarla həyəcanlı və gərgin bir vəziyyətdə idi. Dəhlizdə azacıq bir xışiltı və ya həyətdə bir səs eşitdimi, tez başını qaldırıb diqqətlə dinləməyə başladır: onun dalınca gəlmişlər? Onumu axtarırlar? Bu zaman sifətində böyük bir təşviş və ikrah hissi oxunurdu.

Onun mübarizədən və uzun müddət davam edən qorxudan əzab çəkmiş ruhunu ayna kimi əks etdirən enlisümüklü, həmişə solğun və bədbəxt ifadəli üzü mənim xoşuma gəlirdi. Üzündə qəribə və xəstə bir ifadə vardı. Lakin çöhrəsində dərin və səmimi iztirabdan əmələ gələn incə cizgilər ağıl və mərifətə dəlalət edirdi, gözlərində qaynar bir parıltı vardı. O, mehriban və xidmətsevən adam olduğu, Nikitadan başqa hamı ilə gözəl rəftar etdiyi üçün mənim xoşuma gəlirdi. Xəstələrdən biri yerə düymə, ya qaşığı salanda, cəld yerindən sıçrayır, yerə düşmüş şeyi götürüb yiyəsinə verirdi. Hər səhər yoldaşlarına “sabahınız xeyir olsun”, yatanda isə “gecəniz xeyrə qalsın” deyərdi.

Həmişə gərgin vəziyyətdə olmaqdan və üz-gözünü turşutmaq - dan başqa, onun dəliliyi bir də bundan ibarətdi: bəzən axşamlar öz xalatına bərk-bərk bürünür, bütün bədəni ilə əsir, dişləri bir-birinə dəyir, çarpayıların arası ilə o küncdən-bu küncə gəzinirdi. Bu zaman o, titrəmə-qızdırma tutmuş adama oxşayırdı. Gəzərkən birdən-birə dayandığından və yoldaşlarına baxdığından mühüm bir şey demək istədiyi anlaşılırdı, lakin, yəqin, onu dinləməyəcəklərini və ya anlamayacaqlarını fikirləşib, səbirsizliklə başını yırğalayır və gəzinmə - sində davam edirdi. Amma danışmaq arzusu tezliklə hər cür mülahizələrə qalib gəlirdi və iradəsini toplayıb odlu-odlu danışmağa başlayırdı. O, sayıqlayan adam kimi hərərlə danışır, sözləri qarışıq və çox zaman anlaşılmaz olurdu, lakin gözlərində də, səsində də son dərəcə gözəl bir ifadə duyulurdu. Danışanda onu bir dəli, bir insan kimi tanımağa başlayırsınız. Onun dəlillərə məxsus qızgın

nitqini kağızda əks etdirmək çətin işdir. O, adamların alçaqlığından, haqqı tapdalayan zülmədən, bir zaman yer üzündə bərpa olacaq gözəl həyatdan, hər dəqiqə ona zalımların kütlüyünü və amansızlığını andıran pəncərə barmaqlıqlarından danışdı. Beləliklə, köhnə, lakin hələ oxunub qurtarmamış mahnılardan qarışıq, pozuq bir popurri əmələ gəlirdi.

II

On iki-on beş il bundan əvvəl şəhərin baş küçəsində tikilmiş evində Qromov adlı ağır-səngin və varlı bir məmur yaşayırdı. Onun Sergey və İvan adlı iki oğlu vardı. Sergey dördüncü kurs tələbəsi olduğu zaman vərəm xəstəliyinə tutulub ölmüşdü. Bu ölüm Qromov ailəsində birdən-birə dolu kimi yağan bir sıra bədbəxtliklərin başlanğıcı oldu. Sergeyin dəfnindən bir həftə sonra qoca atası saxtakarlıq və israf üstündə məhkəməyə verildi, çox çəkmədən həbsxana xəstəxanasında yatalaقدan öldü. Ev, bütün əmlak müzaidəylə satıldı və İvan Dmitriç ailəsi ilə bərabər evsiz qaldılar.

Qabaqlar, İvan Dmitriç atasının sağlığında Peterburq Universitetində oxuyarkən atasından ayda altmış-yetmiş manat xərclik alardı. İndi isə öz həyatını tamamilə dəyişməyə məcbur olmuşdu. Səhər tezdən gecə yarısınadək az bir muzdla dərs verməli, ona-buna cürbəcür ərizə yazmalı olduğu halda, yenə ac-yalavac dolanırdı, çünki qazandığının hamısını anasına göndərirdi. Nəhayət, İvan Dmitriç belə ağır yaşayışa davam gətirmədi: ruhdan düşüb xəstələndi və universiteti atıb evə qayıtdı. Şəhərdə qəza məktəbinə müəllimliyə girdi, lakin yoldaşları ilə yola getmədiyindən və şagirdlərin xoşuna gəlmədiyindən, tez bir zamanda müəllimliyi buraxdı. Bir azdan sonra anası da öldü. İvan Dmitriç altı ayadək işsiz qalıb yavan çörək və su ilə dolanmağa məcbur oldu, sonra məhkəmə pristavı vəzifəsinə girdi. Xəstəliyinə görə qulluقدan çıxarılanadək bu vəzifədə qaldı.

O heç vaxt, hətta tələbəlik illərində belə sağlam adama oxşamırdı. Həmişə rəngi sarı, bədəni arıq idi, tez-tez soyuqlayırdı, az yeyirdi, pis yatırdı. Bircə qədəh çaxırdan başı gicəllənirdi və özündən gedirdi. Adamlara həddən artıq meyil göstərirdi, lakin xasiyyətinin tündlüyü və vasvasılığı üzündən heç kəslə isinişə bilmirdi, bu səbəbə görə özünə dost qazanmamışdı. Şəhərlilərə həmişə həqarətlə baxardı,

dediyinə görə, onların qaba nadanlığı, heyvani həyat tərzləri ona alçaq və mənfur görünürdü. Tenor səsi ilə ucadan və qızgın danışardı, səsinde narazılıq və qəzəb, yaxud da vəcd və heyrat duyulurdu. Onunla nə barədə danışsən-danış, tez söhbəti eyni şeyə çevirərdi: şəhər həyatı adamı darıxdırır, cəmiyyət ali məqsədlər ardınca getmir, sönük, mənasız bir həyat sürür, həyatı təcavüzlərlə, qaba əxlaqsızlıqla və ikiüzlülükə boyayır, alçaq adamlar tox və üst-başı olduqları halda, namuslu adamlar ac-yalavac dolanırlar; yeni məktəblər açmaq, düzgün istiqamət götürən yerli qəzet, teatr, qiraətxana və ziyalı qüvvələrin birliyi lazımdır, cəmiyyət öz vəziyyətini düşünüb dəhşətə gəlməlidir. İvan Dmitriçin insanlar haqqında mühakimələri çox kəskin və qəti idi. Bütün bəşəriyyəti namuslu və alçaq adamlara bölürdü, ondan ötrü orta pillə yox idi.

Qadın və məhəbbət haqqında həmişə ehtiras və vəcdlə danışardı, lakin buna baxmayaraq, ömründə bir dəfə də olsun, birinə vurulmamışdı.

Mühakimələrinin kəskinliyinə və özünün əsəbiliyinə baxmayaraq, şəhərdə onu sevir və öz aralarında onu mehribancasına Vanya adlandırırdılar. Onun fitri nəzakəti, xidmətkarlığı, rəğbətliliyi, əxlaq təmizliyi, köhnəlmiş sürtüku, xəstə görünüşü və ailə bədbəxtlikləri adamda gözəl, səmimi və kədərli bir hiss oyadırdı, bir də o, yaxşı təhsil almış, çox mütlaliə etmişdi, şəhərlilərin rəyincə hər şeyi bilirdi və şəhərdə bir növ səyyar lüğət hesab olunurdu.

Mütaliyəyə çox vaxt sərf edərdi. Bir də görürdün ki, klubda oturub əsəbiliklə saqqalını didişdirir, jurnal və kitabları vərəqləyir. Üzündəki ifadəsindən anlaşırdı ki, o, bütün bunları sürətlə oxuyur və çeynəmədən udur. Mütaliə onun xəstə vərdişlərindən biri idi, çünki əlinə keçən hər şeyi, hətta keçənlik qəzet və təqvimləri də eyni acgözlüklə oxuyurdu. Evdə həmişə uzanıb mütlaliə edərdi.

III

Bir dəfə payız səhəri İvan Dmitriç paltosunun yaxalığını qaldırıb, palçığı şappıldada-şappıldada döngələrdən, heyətlərdən keçərək, icra vərəqəsi ilə pul almaq üçün bir meşşanın evinə gedirdi. Hər səhər olduğu kimi, indi də ovqatı təlx idi. Döngələrdən birində dörd nəfərdən ibarət silahlı konvoyla dövrəyə alınmış iki ayağı

qandallı dustağa rast gəldi. Qabaqlarda İvan Dmitriç dustaqlara tez-tez rast gələr və həmişə onların halına yanardı, indi isə bu təsadüf ona xüsusi, qəribə bir təsir bağışladı. Nədənə, ona elə gəldi ki, birdən onu da bu dustaqlar kimi qandallayıb palçıqlı küçə ilə qazamata apara bilərlər. Meşşanın yanından evə qayıdarkən poçtun tinində tanış bir polis nəzarətçisinə rast gəldi, nəzarətçi İvan Dmitriçlə salamlaşdı və küçə ilə bir neçə addım onunla bərabər getdi, bu hal ona, nədənə, şübhəli göründü. Evə gəldikdə bütün günü dustaqlar və silahlı əsgərlər fikrindən çıxmıdı. Anlaşılmaz bir həyəcan kitab oxumasına və fikrini cəmləşdirməsinə mane olurdu. Axşam lampa yandırmadı, gecə isə gözüne yuxu getmədi, hey düşünürdü ki, onu da həmin dustaqlar kimi qandallayıb qazamata sala bilərlər. Özünü heç bir şeydə müqəssir hesab etmirdi və gələcəkdə də heç kəsi öldürməyəcəyinə, yağıın törətməyəcəyinə, oğurluq etməyəcəyinə əmin idi, lakin bilmədən, qeyri-ixtiyari cinayət etmək çətinidirmi, böhtan qurbanı olmaq və nəhayət, məhkəmədə səhv etmək mümkün deyilmi? Qoy heç kəs deməsin ki, mən dilənçi olmayacağam, ya həbsxanaya düşməyəcəyəm, bunu əsrlər boyu əldə edilmiş xalq təcrübəsi göstərmişdir. İndi ki, mühakimə üsulunda məhkəmə səhvi mümkün olan şeydir və bunda təəccüb ediləcək bir şey yoxdur. Başqalarının əzablarına rəsmi, işgüzar kontekstdə yanaşan hakim, polis, həkim tipli adamlar zaman keçdikcə gördüklərinə o qədər adət edirlər ki, bu artıq adi bir vərdişə çevrilir və onlar istər-istəməz öz müştəriləriylə rəsmi davranırlar. Həmin adamlar, bu baxımdan, həyətarası dana-qoyun kəsən və tökdükləri qanı görməyən mujikdən heç də fərqlənmirlər. Şəxsiyyətə rəhmsiz, formal yanaşanda isə günahsız adamı bütün əmlakından və hüququndan məhrum edərək özünü katorqa cəzasına məhkum etmək üçün hakimə yalnız bircə şey lazımdır: vaxt. Bir para formal cəhətlərə riayət etmək üçün vaxt lazımdır ki, bunun üçün də hakimlələrə maaş verib saxlayırlar, bundan sonra isə hər şey bitdi, getdi. Sonra gəl dəmiryoldan iki yüz verst uzaqda olan bu kiçik, palçıqlı şəhərdən ədalət və kömək gözlə! Hər bir zorakılıq cəmiyyətdə tərəfindən əlverişli bir zərurət kimi qarşılandıqda və hər bir mərhəmət, şəfqət aktı, məsələn, bəraət hökmü cəmiyyətdə bir sıra narazılıq və intiqam hissələrinə səbəb olduqda ədalət haqqında düşünmək gülünc olmazdımi?

Səhər İvan Dmitriç yuxudan dəhşət içində ayıldı, alnını soyuq tər basmışdı, artıq hər dəqiqə həbs edilə biləcəyinə əmin olduğu halda, yerindən qalxdı. Dünənki ağır fikirlər indiyədək onu tərk etmirdisə, demək: “Bunlarda azacıq da olsa, həqiqət vardır”, – deyə düşünürdü. Bu fikirlər adamın beyninə səbəbsiz girməzdə ki!

Bir qaradovoy tələsmədən pəncərənin qabağından keçdi: bu, əbəs deyildi. Budur, iki nəfər adam da səssiz-səmirsiz evin yanında durdu. Bunlar niyə danışmırlar?

İvan Dmitriçdən ötrü əzablı gündüzlər və gecələr başladı. Pəncərənin qabağından keçən, həyəət girən adamların hamısı ona casus və polis xəfiyyəsi kimi görünürdü. Günortaçağı, adətən, ispravnik öz qoşaatlı faytonunda küçədən keçirdi; o, şəhəryanı malikanəsindən polis idarəsinə gedirdi, lakin İvan Dmitriç hər dəfə elə gəlirdi ki, çox yeyin gedir və üzündə də xüsusi bir ifadə var. Yəqin, şəhərdə mühüm bir caninin zühur etdiyini bildirməyə tələsir.

İvan Dmitriç hər dəfə qapının zəngi çalınanda və ya darvaza döyüləndə diksinir, sahibəsinin yanında təzə bir adam görəndə qor-xudan rəngi qaçır, polis nəfərinə və jandarlara rast gələndə güllüm-səyir və laqeyd olduğunu göstərmək üçün fit çalır. O, hər dəqiqə həbs edilə biləcəyini gözünün altına aldığından gecələr yatmırdı, lakin ev sahibəsinə özünü yatmış göstərmək üçün ucadan xoruldayır və köksünü ötürürdü, axı yatmamışsa, demək, vicdan əzabı çəkir, bu isə şübhə oyada bilər! Faktlar və sağlam məntiq onu inandırır ki, bütün bu qorxu sarsaqlıq və dəlilikdir, həbs olunmaqda və qazamata düşməkdə isə dərinədən baxsan, mahiyyət etibarilə heç bir qorxu yoxdur, tək insanın vicdanı təmiz olsun. Lakin o nə qədər ağılla və məntiqlə mühakimə edirdisə, qəlbindəki təlaş daha şiddətli və daha iztirablı olurdu. Bu hal insan ayağı dəyməmiş meşədə guşənişin bir adamın ağacları qıraraq özünə məskən düzəltmək istədiyinə oxşayır, o, baltasını nə qədər işlədirmişsə, ağaclar o qədər sürətlə göyərüb ətrafı bürüyürmüş. İvan Dmitriç, nəhayət, bütün bu təşəbbüslərinin əbəs olduğunu görüb, mühakimə etməkdən əl çəkdi və bütünlüklə ümidsizliyə qapıldı, daimi bir qorxu içində yaşamağa başladı.

O tənhalıq axtararaq adamlardan qaçmağa başladı. Əvvəllər qulluq etməkdən zəhləsi getdiyi halda, indi qulluq ondan ötrü lap dözülməz olmuşdu. O qorxurdu ki, birdən onu aldadarlar, xəbəri olmadan cibinə rüşvət qoyarlar, sonra da üstünü açarlar və ya özü

bilmədən rəsmi idarə kağızlarında saxtakarlığa bərabər olan bir səhv edər, ya da özgə pulunu itirər. Qərribə burasıdır ki, onun fikri heç bir zaman indiki kimi elastik və yaradıcı olmamışdı, indi azadlığının və namusunun ciddi təhlükə altında olduğunu özünə təlqin etmək üçün hər gün min cür müxtəlif səbəblər uydurub düzəldirdi. Lakin burası var ki, xarici ələmə, xüsusən kitablara marağı xeyli azalmış, hafizəsi zəifləmişdi.

Yazda qar əriyəndən sonra dərədəki qəbiristanın yanında iki yarıçürümüş meyt tapmışdılar, bunların biri qoca arvad, o biri oğlan uşağı idi. Meyitlərdə zorla öldürüldüklərini bildirən əlamətlər vardı. Şəhərdə hey bu meytlərdən və bunlan öldürənlərdən danışdılar. İvan Dmitriç, ondan şübhələnməsinlər deyə, küçədə gülümsəyə-gülüm-səyə gəzərdi, tanışlarına rast gələndə isə bənizi ağarır, rəng verib-rəng alır və inandırmağa başlayırdı ki, dünyada zəif və məzlum adamları öldürməkdən daha alçaq bir cinayət ola bilməz. Lakin bu yalan çox çəkmədən onu yordu və bir az fikirləşib belə qərara gəldi ki, onun vəziyyətində olan bir adam üçün ən yaxşısı ev sahibəsinin ərzaq anbarında gizlənməkdir. Anbarda bir gün, bir gecə və daha bir gün qaldı, bərk dondu və havanın qaralmasını gözləyib, oğru kimi anbardan yavaşca çıxıb öz otağına getdi. Səhər açılana kimi ətrafdakı səslərə diqqətlə qulaq asaraq, qımıldanmadan otağın ortasında dayandı.

Səhər tezdən ev sahibəsinin yanına iki nəfər sobaqayıran gəldi. İvan Dmitriç bunların mətbəxdə soba qayıрмаq üçün gəldiklərini bilirdi, lakin qorxunun gücündən onları sobaqayıran paltarı geymiş polis nəfərləri hesab etdi. Yavaşca otağından sivişib, qorxu içərisində, başıaçıq və sürtüksüz küçə ilə qaçmağa başladı. İtlər onun dalınca düşüb hürüşürdü, arxasınca bir mujik bağırırdı, hava qulaqlarında vıylıdayırdı. İvan Dmitriç elə gəlirdi ki, guya, bu saat dünyanın bütün zor və zülmü bir yerə toplaşmış onun dalınca qaçır, onu qovur.

İvan Dmitriçi tutub evə gətirdilər və ev sahibəsinə həkim dalınca göndərdilər. Haqqında irəlində bəhs edəcəyimiz həkim Andrey Yefimic, xəstənin başına soyuq kompres qoyulmasını tapşırırdı, dənəgilənər damcısı yazdı, qəmli-qəmli başını yırğaladı və gedərkən bir daha gəlməyəcəyini ev sahibəsinə bildirdi, çünki adamların dəli olmasına mane olmaq lazım deyildir.

Evdə yaşamağa və müalicəyə vəsait olmadığından İvan Dmitriçi tezliklə xəstəxanaya göndərdilər və orada onu zöhrəvi xəstəliklər

palatasına yerləşdirdilər. O, gecələr yatmayıb şıltaqlıq edir, xəstələrin rahatlığını pozurdu. Bir azdan sonra Andrey Yefimoviçin əmrinə görə onu 6 №-li palataya köçürtdülər.

Bir ildən sonra şəhərdə artıq İvan Dmitriç yaddan çıxartdılar, ev sahibəsi tərəfindən talvar altındakı xizəyə atılmış kitablarını da balaca uşaqlar daşıyıb apardılar.

IV

İvan Dmitriçin sol tərəfindəki qonşusu qabaqda dediyim kimi, cuhud Moyseyka idi, sağ tərəfindəki isə piy bağlamış, yupyumru, küt və büsbütün ləkəsiz çöhrəli bir mujik idi. Bu – düşünmək və hiss etmək qabiliyyətini çoxdan itirmiş, hərəkətsiz, qarınqulu və murdar heyvan idi. O, həmişə ətrafa tünd, boğucu bir qoxu yayırdı.

Onun yan-yörəsini sil-süpür edən Nikita yumruqlarına rəhmi gəlmədən, var gücü ilə onu döyürdü, burada dəhşətli şey onun döyülməsi deyil, buna adət etmək olar, dəhşətli odur ki, bu kütləmiş, duyğusunu itirmiş heyvan, döyülməsinə nə bir səslə, nə bir hərəkətlə, nə də gözlərinin ifadəsilə cavab verməyərək, yalnız ağır çəllək kimi yavaşca yırgalanırdı.

6 №-li palatanın beşinci və sonuncu sakini vaxtilə poçtda çeşidləyici olan xoş, lakin bir az hiyləgər sifətli, alçaqboylu, sarışın bir meşşandır. Aydın və şən baxışlı, ağıllı və sakit gözlərindən ağılı başında olduğu və çox mühüm, xoş bir sirr gizlətdiyi anlaşılırdı. Yatağının və döşəyinin altında heç kəsə göstərmədiyi bir şeyi vardı, lakin bu şeyi heç kəsə göstərməməsi – əlindən alarlar və ya oğurlayarlar deyər – qorxduğundan deyil, bəlkə, utandığındandır. Bəzən, görürsən, pəncərəyə yanaşıb arxasını yoldaşlarına çevirir, döşünə nə isə taxır və sonra başını əyərək baxırdı, bu əsnada ona yanaşsaydın, pərt olar və döşündəki şeyi qoparıb gizlədərdi. Lakin onun sirrini tapmaq çətin deyildi. O, tez-tez İvan Dmitriç deyirdi:

– Məni təbrik edin, ikinci dərəcə ulduzlu Stanislav nişanı ilə təltif etmək istəyirlər, ikinci dərəcə Stanislav nişanı yalnız xaricilərə verirlər, lakin məndən ötrü, nədənsə, istisna etmək istəyirlər. – O gülümseyir və çiyinlərini heyretlə dartırdı. – Sözü düz, mən heç bunu gözləməzdim!

İvan Dmitriç qəmli-qəmli dedi:

– Mən bundan heç nə anlamıram.

Keçmiş çeşidçi gözlərini hiyləgərcəsinə qıyaraq:

– Xəbəriniz varmı, mən gec-tez nəyə nail olmaq istəyirəm?
– deyə sözünə davam etdi. – Mütləq İsveç “Qütb ulduzu” əldə edə-
cəyəm. Bu nişanı almaq üçün əlləşməyə dəyər. Ağ xaç və qara lent.
Gözəl şeydir.

Yəqin ki, heç bir yerdə həyat fligeldəki kimi yeknəsəq deyildi. Səhər xəstələr, iflic və yorğun mujikdən başqa, dəhlizdə iri çəllək-
də əl-üzlərini yuyur və xalatlarnın ətəyi ilə qurulanırdılar, sonra Niki-
tanın baş korpusdan gətirdiyi çayı qalay dolçalarda içirdilər. Hər
xəstəyə bir dolça çay düşürdü. Günorta turş kələmdən bişirilmiş
borş və daşma ilə nahar edir, axşam isə nahardan qalmış daşmanı
yeyirdilər. Boş vaxtlarda yatır, pəncərədən baxır və otağı o küncdən-
bu küncə gəzirdilər. Bu rejim hər gün təkrar olunurdu. Hətta keçmiş
çeşidçi də həmişə eyni nişanlardan söhbət salırdı.

6 №-li palatada təzə adamlara çox gec-gec rast gəlmək olur-
du. Başına təzəcə hava gələn adamları həkim çoxdan bəri qəbul
etmirdi, dəlixanaları ziyarət edən həvəskarlar isə bu dünyada çox
deyil. Dəllək Semyon Lazarıç, təqribən, iki aydan bir fligelə gəlirdi.
Onun dəlillərin başını necə qırılmasından və Nikitanın bu işdə ona
necə kömək etməsindən, habelə gülümsəyən kefli dəllək gələn
kimi xəstələr arasında necə şuluqluq düşməsindən burada danış-
mayacağam.

Fligelə dəlləkdən başqa heç kəs gəlməzdi. Xəstələr hər gün
yalnız Nikitanı görməyə məhkum idilər. Lakin bu yaxınlarda xəstə-
xana korpusuna qəribə bir şeyi yayıldı. Şayiə buraxdılar ki, guya,
6 №-li palatanı həkim ziyarət etməyə başlamışdır.

V

Qəribə bir şeyi!

Həkim Andrey Yefimic Ragin, özünə görə, qəribə bir adamdır.
Deyirdilər ki, o, gəncliyində çox dindar imiş və özünü ruhani vəzi-
fəsinə hazırlayırmış. 1863-cü ildə gimnaziyanı bitirdikdən sonra
Ruhani Akademiyaya girmək fikrinə düşür, lakin təbabət doktoru
və cərrah olan atası onu özünə oğul hesab etməyəcəyini bildirir.

Bu əhvalatın nə qədər doğru olub-olmadığını bilmirəm, ancaq Andrey Yefimoviç təbabət elminə və ümumiyyətlə, xüsusi elmlərə rəğbət bəsləmədiyini dəfələrlə özü etiraf etmişdi.

Hər halda, o, tibb fakültəsini bitirdikdən sonra keşişliyə getmədi. Onda dindarlıq əlamətləri görünmürdü və həkimliyə təzə başlayan zamanlarda da indiki kimi ruhaniyə çox az oxşayırdı.

Onun mujiklərə məxsus ağır və qaba görkəmi vardı; sifətindən, saqqalından, yatıq saçlarından və yöndəmsiz möhkəm gövdəsindən böyük yol ağzında olan kök, həyasız və kobud meyxanaçıya oxşayırdı. Üzü sərt, göy damarlarla örtülü, gözləri xırda, burnu qırmızı idi. Boyu uca, kürəyi enli, qolları və qıçları nataraz idi; iri yumruğuyla bir dəfə vursaydı, adamın canı çıxardı. Amma yerisi sakit və ehtiyatlı idi; dar dəhlizdə adama rast gəldikdə, həmişə yol vermək üçün kənara çəkilir və gözlədiyini kimi, yoğun səslə deyil, yumşaq tenor səsi ilə “bağışlayın!” deyirdi. Boynunda balaca bir şiş vardı, bu şiş nişasta yaxalıq taxmasına mane olurdu, ona görə həmişə yumşaq kətəndən və ya çitdən köynək geyərdi. Ümumiyyətlə, o, həkim kimi geyinməzdi. Bir paltarı azından on il geyərdi, cuhud dükanından aldığı təzə paltarı da əynində daim köhnə, geyilmiş və əzik görünürdü, eyni sürtükdə həm xəstələri qəbul edir, həm nahar eləyir, həm də qonaq gedirdi. Lakin bütün bunlar xəstəlikdən deyil, üst-başına əsla fikir vermədiyindən irəli gəlirdi.

Andrey Yefimoviç vəzifəsini qəbul etmək üçün şəhərə gəldikdə “xeyrixah idarə” müdhiş bir halda idi. Palatalarda, dəhlizlərdə və xəstəxana həyətinə üfunətdən nəfəs almaq mümkün deyildi. Xəstəxana mujikləri xəstələrə baxanda onların uşaqları xəstələrlə bərabər palatalarda yatırdılar. Tarakan, taxtabiti və siçan əlindən dad çəkirdilər. Cərrahiyyə şöbəsindən qızıyel xəstəliyi əskik olmurdu. Bütün xəstəxanada iki dənə cərrah bıçağı vardı, termometr isə yerlidibli yox idi, vannalara kartof tökmüşdülər. Nəzarətçi, camaşırçı və feldşer xəstələri soyurdular.

Andrey Yefimoviçdən qabaqkı həkim barəsində danışdırdılar ki, guya, xəstəxana spirtini əlaltından satırmış və xəstəyə baxanlardan, xəstə qadınlardan özünə əməlli-başlı bir hərəmxana düzəldibmiş. Şəhərdə bu biabırçılıqları yaxşı bilirdilər və hətta mübaliğə ilə də danışdırdılar, lakin bu, camaatı heç də narahat etmirdi, bir para adamlar bu biabırçılıqlara bəraət qazanırdırdılar, guya, xəstəxanaya

yalnız meşşanlar və mujiklər gedir ki, onlar da narazı ola bilməzlər, çünki xəstəxanada onlar üçün öz evlərindəkindən yaxşı keçir, daha onlara kəklik yedirtməyəcəklər ki! Bəziləri də xəstəxana sahiblərinə haqq verməyə çalışaraq deyirdilər ki, zemstvonun yardımını olmadan yaxşı xəstəxana saxlamaq çətindir. Allaha şükür ki, heç olmasa, xarab xəstəxana var. Cavan zemstvo isə nə şəhərdə, nə də şəhər ətrafında xəstəxana tikmək istəmirdi: “Şəhərin artıq öz xəstəxanası var”, – deyirdi.

Andrey Yefimic xəstəxananı gözdən keçirərək belə qərara gəldi ki, bu əxlaqsız bir idarədir və əhalinin sağlamlığı işinə son dərəcə zərərdir. Onun zənnincə, xəstələri bayra atıb, xəstəxananı bağlamaq ən ağıllı iş idi. Lakin sonra Andrey Yefimic düşündü ki, təkcə onun iradəsi kifayət deyil, bundan fayda çıxmaz, fiziki və əxlaqi mürdərlikləri bir yerdən qovduqda onlar başqa yerə köçür. Mürdərliyin öz-özünə yox olub getməsini gözləmək lazımdır. Bir də əgər adamlar özlərinə xəstəxana açmışlarsa və buna dözürlərsə, demək, bu, onlara lazımdır; mövhumat və bütün bu məişət pozğunluqları, mürdərlikləri lazımdır, çünki bunlar, zaman keçdikcə, peyinin qaratorpağa çevrildiyi kimi, faydalı bir şeyə çevrilirlər, dünyada yaxşı elə bir şey tapılmaz ki, onun ilk mənbəyində mürdərlik olmasın.

Andrey Yefimic vəzifəsini qəbul etdikdən sonra bu biabırçılıqlara laqeyd baxdı. Yalnız xəstəxana mujiklərindən, xəstə baxıcılarından xahiş etdi ki, palatalarda yatmasınlar və xəstəxanaya tibb alətləri ilə dolu iki şkaf qoydu; nəzarətçi, camaşırçı, feldşer və qızıyl tutmuş xəstələr isə öz yerlərində qaldılar.

Andrey Yefimic ağıl və namusu son dərəcə sevirdi, lakin öz ətrafında ağıllı, namuslu bir mühit yaratmağa qüdrəti yox idi və öz hüququna inanmırdı. Əmr etməyi, qadağan etməyi və israf etməyi, qətiyyətlə bacarmırdı. Adama elə gəlirdi ki, o, səsini heç vaxt ucaltmamağa və felin əmr formasını işlətməməyə söz vermişdir. “Ver” və ya “gətir” sözlərini deməyə üzü gəlmirdi, yemək istəyəndə qətiyyətsizliklə öskürərək aşpaz qadına deyirdi: “Deyəsən, acmışam...” və ya: “Çay olsaydı, içərdim”. Nəzarətçiyə oğurluqdan əl çəkməsini söyləməyi və ya onu qulluqdan çıxartmağı, ya da bu lazımsız, tüfeyli vəzifəsini büsbütün ləğv etməyi heç cür bacarmırdı. Andrey Yefimici aldatdıqda, ya ona yaltaqlıq etdikdə, yaxud da açıq-aşkar saxta bir pul sənədini ona imzalatmağa verdikdə, pul

kimi qızdır, özünü təqsirli bir adam kimi hiss edirdi, amma bununla belə yenə də sənədi imzalayırdı. Xəstələr aclıqdan və ya kobud xəstə baxıcılarından ona şikayət etdikdə utanır və təqsirli bir adam kimi mızıldayırdı:

– Yaxşı, yaxşı, bu işə baxaram... Yəqin, burada bir anlaşılmazlıq var...

Andrey Yefimoviç ilk zamanlar çox səylə işləyirdi. Hər gün səhərdən nahar vaxtınadək xəstələri qəbul edir, əməliyyat edir və hətta mamalıq təcrübəsi ilə də məşğul olurdu. Qadımlar onun barəsində danışdırlar ki, guya, çox diqqətli və xəstəlikləri, xüsusən uşaq və qadın xəstəliklərini çox gözəl bilir. Lakin zaman keçdikcə iş öz yeknəsəqliyi və açıq-aydın görünən faydasızlığı ilə onu darıxdırmağa başladı. Bu gün otuz xəstə qəbul etdiyini halda, sabah görürsən, otuz beş nəfər oldu, birisigün isə bunların sayı qırxa çatırdı, beləliklə, gündən-günə, ildən-ilə xəstələrin sayı şiddətlə artır, ölüm hadisələri də şəhərdə heç azalmırdı.

Xəstəxanaya gələn qırx xəstəyə səhərdən naharadək ciddi yardım göstərməyə imkan yoxdur, demək, gündə qırx xəstəni aldatmalı olur. Hesabat ili ərzində xəstəxanaya min iki yüz xəstə qəbul edilmişdi, demək, sadəcə olaraq, min iki yüz adam aldadılmışdır. Ciddi xəstələri də palatalara qoymaq və onlarla elmi qaydada məşğul olmaq mümkün deyil, çünki qayda varsa da, elm yoxdur. Fəlsəfəni buraxıb, başqa həkimlər kimi qaydalara xırdaçılıqla riayət etdikdə isə, bundan ötrü çirk deyil, hər şeydən əvvəl təmizlik və ventilyasiya, iylənmiş turş kələmdən bişirilən borş deyil, keyfiyyətli xörək və oğrular deyil, yaxşı köməkçilər lazımdır.

Bir də ölüm hər kəsin normal və təbii aqibətidirsə, adamların ölümünə mane olmağın nə mənası? Bir alverçinin və ya bir məmurun beş-on il artıq yaşamasından nə çıxar? Təbabət elminin məqsədini dərmanların insan əzablarını azaltmasında gördükdə isə ortaya belə bir sual çıxır ki, bu əzabları nə üçün azaltmalı? Əvvələn, deyirlər ki, əzab insanı kamala çatdırır, ikincisi, bəşəriyyət, doğrudan da, öz iztirablarını cürbəcür həb və damcı dərmanları ilə yüngülləşdirməyi öyrənsə, dini və fəlsəfəni bilmərrə atmış olar. Halbuki insanlar bu vaxta qədər din və fəlsəfə vasitəsilə nəinki özlərini hər cür fəlakətdən qorumuş, hətta onlarda özlərinə xoşbəxtlik də tapmışlar. Puşkin ölərkən müdhiş əzablar çəkmiş, zavallı Heyne bir

neçə il iflic olub yorğan-döşəyə düşmüşdür, nə üçün həyatları mənasız keçən və iztirab olmasaydı, amöb kimi büsbütün boş bir ömür sürən Andrey Yefimic və ya Matryona Savvişna kimiləri xəstələnməsin?

Andrey Yefimic bu cür düşüncələrə qərq olaraq ruhdan düşdü və xəstəxanaya gəlməyə başladı.

VI

Onun həyatı belə keçirdi. Adətən, səhər saat səkkizə yaxın yuxudan durub geyinir və çay içirdi. Sonra kabinetində oturub mütalihə ilə məşğul olur və ya xəstəxanaya gedirdi. Xəstəxanada qaranlıq, dar dəhlizdə ambulatoriya xəstələri oturub həkimin qəbulunu gözləyirdilər. Bunların yanı ilə çəkmələrini kərpic döşəməyə döyəcəyəni mujiklər və xəstə baxıcıları, xalat geymiş anıq xəstələr keçir, çirkab qabları və s. aparırlar, uşaqlar ağlayır, dəhlizdə aralıq küləyi əsir. Andrey Yefimic bilirdi ki, titrətməli, vərəmli və ümumiyyətlə, həssas xəstələrə belə şərait əziyyət verir, lakin nə etməli? Qəbul otağında feldşer Sergey Sergeic ona rast gəldi, bu, alçaq-boylu, dolu bir adam idi, kök, qırıxq üzü təmizcə yuyulmuşdu, təzə gen kostyumundan feldşərə deyil, əyana oxşayırdı. Şəhərdə geniş praktika ilə məşğul idi, ağ qalstuk taxır və özünü praktika ilə heç məşğul olmayan həkimlərdən məlumatlı hesab edirdi. Qəbul otağının küncündə ağır qəndilli böyük bir ikona vardı; divarlardan arxiyeylərin şəkli, Svyatoqorsk monastırının görünüşü və peyğəmbər çiçəyindən əklillər asılmışdı. Sergey Sergeic dindar adamdı və təmtərağı sevirdi. İkona onun xərci ilə qoyulmuşdu; bazar günləri qəbul otağında xəstələrdən biri, onun əmrinə görə, minacat oxuyardı, minacatdan sonra isə Sergey Sergeic buxurdanla bütün palataları gəzir və onlara kündür tüstüsü verərdi.

Xəstə çox, vaxt isə az idi, ona görə iş yalnız sual-cavabla və xəstələrə ötəri bir sürtmə yağ və ya işlətmə dərmanı verməklə bitirdi. Andrey Yefimic yumruğunu yanağına dayamış halda oturub, xəstələrə dalğın-dalğın və qeyri-ixtiyari suallar verirdi. Sergey Sergeic də oturub əllərini ovuşdurur və hərdən bir işə qarışırdı:

– Rəhmli Allaha yaxşı ibadət etmədiyimiz üzündən xəstələnir və min cür məşəqqətlərə düşür oluruq, – deyirdi.

Andrey Yefimic xəstələri qəbul edərkən heç bir əməliyyat etməirdi; əməliyyatları çoxdan yadırgamışdı, qan görəndə pis hala düşür, həyəcana gəlirdi. Boğazına baxmaq üçün uşağın ağzını açmaq lazım gələndə, uşaq isə ağlayaraq xırda əlləri ilə özünü qoruyanda uşağın çıxırtısından başı gicəllənir, gözləri yaşarırdı. O, dərman yazmağa tələsir və əllərini havada yellədən, qadına işarə edirdi ki, uşağı tez aparsın.

Qəbul zamanı xəstələrin qorxaqlığı və kütlüyü, qəşəng Sergey Sergeicin yaxınlığı, divarlardakı şəkillər və iyirmi ildən artıq arasıkəsilmədən verdiyi eyni suallar tezliklə onu darıxdırırdı. Buna görə beş-altı xəstə qəbul etdikdən sonra çıxıb gedirdi. Qalan xəstələri feldşer özü qəbul edirdi.

Andrey Yefimic çoxdan bəri xüsusi praktika ilə məşğul olmadığını və buna görə ona heç kəsin mane olmayacağını düşünərək xoşhəlləqlə evə gəlir, tez kabinetində stol başında oturur və mütaliyəyə başlayırdı. O, çox oxuyur və bundan ayrıca bir zövq alırdı. Maaşının yarısını kitab almağa sərf edirdi, altı otaqdan ibarət olan mənzilinin üç otağı kitab və köhnə jurnallarla dolu idi. Tarixə və fəlsəfəyə dair əsərləri hamısından çox sevirdi; təbabətə aid isə yalnız "Vraç" jurnalını alırdı, bu jurnalı da həmişə axırından oxumağa başlardı. Mütaliəsi hər dəfə bir neçə saat çəkdiyi halda, heç də onu yormurdu. Kitabları İvan Dmitriç kimi tez-tez və dəlicəsinə oxumayıb, ağır-ağır və mənasına fikir verə-verə oxuyardı, çox zaman bəyəndiyi və ya anlaşılmayan yerlərdə dayanıb fikirləşərdi. Kitabın yanında həmişə kiçik araç qrafını və boşqabsız-zadsız mahudun üstündə duzlu xiyar, ya da alma olardı. Hər yarım saatdan bir gözlərini kitabdan ayırmayaraq, bir qədər araç töküüb içirdi, sonra yenə baxmadan əli ilə xiyarı tapar və dişlərdi.

Saat üçdə üsulluca mətbəx qapısına yanaşib öskürər və deyərdi:

– Daryuşka, xörək yesəydim, pis olmazdı...

Pis və xoşagəlməyən nahardan sonra Andrey Yefimic əllərini qoynuna qoyub otaqları gəzir və düşünürdü. Saat dördü, dalınca da beşi vurur, o isə hey gəzişərək düşünməsində davam edirdi. Hər-dənbir mətbəx qapısının cırıltısı eşidilir və Daryuşkanın qırmızı, yuxulu üzü görünürdü.

Daryuşka:

– Andrey Yefimic, pivə içmək vaxtınız deyilmi? – deyər qayğılı bir tərzdə xatırladırdı.

Andrey Yefimic:

– Yox, hələ vaxt deyil, – deyə cavab verirdi. – Mən gözlərəm...

Bir az gözlərəm.

Axşamüstü, adətən, poçt müdiri Mixail Averyaniç onun yanına gəlirdi, Andrey Yefimic yalnız bu adamla ünsiyyət qurur və məclisinə dözürdü.

Mixail Averyaniç vaxtilə xeyli dövlətli bir mülkədar olub, kavaleriyada qulluq etmişdi, lakin sonradan müflis olub, qoca vaxtında poçt idarəsinə qulluğa girmişdi. Bu, sağlam, gümrah görünüşlü, qəşəng ağ bakenli, nəzakətli, xoş və uca səslili bir adamdır. Mərhəmətli və həssas idisə də, xeyli ötkəmdi. Poçt idarəsinə gələnlərdən biri razılaşmayıb etiraz edəndə və ya mübahisə etməyə başlayanda Mixail Averyaniç hirsindən pul kimi qızırır, bütün vücudu ilə titrəyir və gurultulu səsle: “Sus!” – deyə bağırırdı, buna görə də poçt artıq çoxdan bəri qorxulu bir idarə kimi məşhur olmuşdu. Mixail Averyaniç Andrey Yefimicə mərifətli və alicənab olduğuna görə sevirdi və ona hörmət edirdi, başqa adamlara isə öz tabeliyindəkilərə baxan kimi lovğalıqla baxırdı.

O, Andrey Yefimicın kabinetinə girərkən:

– Bu da mən! – deyirdi. – Xoş gördük, əzizim! Deyəsən, zəhlənizi tökmüşəm, hə?

Həkim:

– Əksinə, çox şadam, – deyə cavab verirdi. – Sizin gelişiniz həmişə mənə xoşdur.

Dostlar kabinetdə divan üstə oturub, bir qədər dinməz-söyləməz papiros çəkirdilər. Andrey Yefimic:

– Daryuşka, pivə olsa, pis olmaz ha! – deyirdi.

Birinci butulkanı da dinməz-söyləməz içirdilər, həkim düşüncəyə dalır, Mixail Averyaniç isə çox maraqlı bir şey nağıl edəcək adam kimi nəşələnir və dirçəlirdi. Söhbəti həmişə həkim başlayırdı. O başını yırğalayaraq müsahibinin gözlərinə baxmadan yavaş-yavaş danışırdı (o heç vaxt adamın gözlərinə baxmazdı).

– Çox təəssüf ki, Mixail Averyaniç, şəhərimizdə bir nəfər də olsun ağıllı və maraqlı söhbət eləyən adam yoxdur. Bu, bizdən ötrü böyük bir məhrumiyyətdir. Hətta ziyalılarımız da bayağılığa üstün gələ bilmirlər, inandırırım sizi ki, onların inkişaf dərəcəsi aşağı silkdən heç də yüksək deyil.

– Lap doğru deyirsiniz. Sözlərinizə tamamilə şerikəm.

Həkim sakitcə və kəlmə-kəlmə sözüne davam etdi:

– Siz özünüz də gözəlcə bilirsiniz ki, bu dünyada insan zəkasının ülvı mənəvi təzahürlərindən savayı, hər şey əhəmiyyətsiz və maraqsızdır. Ağıl heyvanla insan arasına möhkəm bir sədd çəkir, insanın ilahi bir vücud olmasına dəlalət edir və bir dərəcəyə qədər hətta onun üçün ölməzliyi, yəni olmayan bir şeyi əvəz edir. Buradan belə bir nəticə çıxır ki, insanın ağılı yeganə mümkün olan bir zövq mənbəyidir. Biz isə yan-yөрəmişdə ağılı nə görürük, nə də eşidirik, demək, zövqdən məhrumuq. Əlbəttə, bizim kitablarımız vardır, lakin bu heç də canlı müsahibəni və ünsiyyəti əvəz etmir. Əgər belə bir uğursuz müqayisəyə icazə versəniz, cəsərlə dəyərəm ki, kitablar notdur, müsahibə isə mahnıdır.

– Lap doğru deyirsiniz.

Aralığa sükut çökdü. Daryuşka üzündə küt bir qüssə əlaməti olaraq mətbəxdən çıxdı və yumruğunu yanağına dayayaraq, söhbəti dinləmək üçün qapı ağzında durdu.

Mixail Averyaniç köksünü ötürərək dedi:

– Eh, siz də indiki adamlardan ağıl umursunuz!

Sonra o, keçmişdəki həyatdan danışmağa başladı:

– O zamanlar adamın günü xoş və maraqlı keçirdi. Rus ziyalıları nə qədər ağıllı, nə qədər zəkali idilər, namus və dostluq məfhumlarını onlar nə qədər əziz tuturdular! O vaxtlar vekselsiz nə qədər istəsən borc pul ala bilərdin, ehtiyacı olan bir yoldaşına yardım əlini uzatmamaq əskiklik hesab olunurdu. Necə hərbi səfərlər, sərgü-zəştlər, vuruşmalar, necə yoldaşlar, necə qadınlar vardı! Hələ Qafqaz – nə gözəl bir diyar! Bir batalyon komandirinin arvadı zabıt paltarını geyib axşamlar dağlara gəzməyə gedərdi, bu qəribə qadın özü ilə bələdçi də götürməzdi. Deyirdilər ki, aulda onun bir knyazla romantik əhvalatı varmış.

Daryuşka:

– Ah, pərvərdigara... – deyərək çəkdi.

– Hələ necə içirdilər! Necə yeyirdilər! Necə də diribaş liberallar vardı!

Andrey Yefimici dinləyir, amma eşitmirdi; nə isə düşünür və pıvəni ağır-ağır qurtuldu. O Mixail Averyaniçin sözünü kəsərək birdən-birə danışmağa başladı.

– Çox zaman mənim yuxuma ağıllı adamlar girir və onlarla söhbət eləyirəm. Mən atamın sayəsində gözəl təhsil almışam, lakin altmışıncı illərin ideyalarının təsiri altında atam məni həkimlik oxumağa məcbur etdi. Mənə elə gəlir ki, o zaman atama qulaq asmasaydım, indi zehni hərəkətin tam mərkəzində olardım. Ehtimal ki, bir fakültənin üzvü olardım. Əlbəttə, ağıl da daimi deyil, keçib-gedən, müvəqqəti bir şeydir, lakin mənim ağıla nə üçün meyil göstərdiyimi siz artıq bilərsiniz. Həyat insana qüssə verən bir tələdir. Mütəfəkkir bir adam yaşa dolub kamala çatdıqda özünü ixtiyarsız olaraq çıxılmaz bir tələdə hiss edir. Doğrudan da, o, öz iradəsinə zidd olaraq, hər hansı bir təsadüf nəticəsində heçlikdən həyata keçirilmişdir... Nə üçün? Mütəfəkkir adam öz həyatının mənasını və məqsədini bilmək istəyəndə ona demirlər, ya da sarsaq şeylər söyləyirlər, o, qapını döyür, amma açan olmur; ölüm də onun iradəsinə zidd olaraq onu yaxalayır. Həbsxanada ümumi bədbəxtliklə bir-birinə bağlı olan adamlar bir yerə toplanarkən özlərini yüngül hiss etdikləri kimi, həyatda da analizə və ümumiləşdirməyə nail olan adamlar bir yerə toplanıb vaxtlarını məğrur və azad ideya mübadiləsi ilə keçirdikdə tələdə olduğunu hiss etmirsən. Ağıl bu mənada əvəzəlməz bir zövqdür.

– Tamamilə doğrudur.

Andrey Yefimic mü sahibinin gözlərinə baxmadan sakitcə və ara verə-verə ağıllı adamlar və onların söhbəti haqqında danışdı, Mixail Averyanic isə onu diqqətlə dinləyir və: – “Tamamilə doğrudur”, – deyə onunla razılaşırdı.

Poçt müdiri birdən:

– Siz ruhun ölməz olmasına inanırsınızmı? – deyə soruşdu.

– Xeyr, möhtərəm Mixail Averyanic, inanmıram və inanmağa da əsasım yoxdur.

– Sözü düzü, mən də şübhələnirəm. Hərçənd, məndə belə bir hiss vardır ki, guya, heç ölməyəcəyəm. Bu yandan da öz-özümə deyirəm ki, ay qoca kaftar, vaxtıdır, bu gün-sabah öləcəksən. Amma ürəyimdə bir səs mənə deyir ki, inanma, ölməyəcəksən!..

Mixail Averyanic saat ona işləyəndə çıxıb getdi. Dəhlizdə kürünü geyinərkən içini çəkərək dedi:

– Amma tale bizi nə uzaq bir guşəyə atıb! Hər şeydən çox adam buna yanır ki, biz elə burada da öləcəyik. Eh!..

VII

Andrey Yefimic dostunu yola salıb stol başına oturur və yenə kitab oxumağa başlayır. Axşamın, sonra gecənin sükutu heç bir səslə pozulmur, sanki, vaxt dayanır və həkimlə bərabər kitabın üzərində donurdu, adama elə gəlirdi ki, bu saat dünyada bu kitabdan və yaşıl şarlı lampadan başqa heç bir şey yoxdur. Həkimin mujiklərə məxsus kobud sifəti insan zəkasının hərəkəti qarşısında yavaş-yavaş rıqqət və vəch təbəssümü ilə parlayırdı. “Ah, nə üçün insan ölməz deyil! – deyər o düşünürdü. – Əgər hər şey torpağa gömülməyə məhkum isə və nəhayət, Yer kürəsinin qabığı ilə bərabər soyuyacaqsız, sonra da milyonlarla il mənasız və məqsədsiz bir halda günəşin ətrafına dolanacaqsız, əcəba, beyin mərkəzləri və qırıqlıqlar, görmə, danışma qabiliyyəti, xüsusi hisslər düha nə üçünmüş? Soyumaq və sonradan günəş ətrafında mənasızcasına hərlənmək üçün, yoxluqdan yüksək və bəlkə də, ilahi ağıla malik insan yaratmaq, sonra da onu, sanki, lağa qoymaq üçün torpağa çevirmək nəyə lazımmış?”

Maddələr mübadiləsi! Lakin bu ölməzlik surroqatı ilə özünə təsəlli vermək nə böyük bir qorxaqlıqdır! Təbiətdə baş verən şüursuz proseslər insan səfehliyindən də alçaqdır, çünki səfehlikdə, necə olsa, şüur və iradə var, proseslərdə isə heç nə yoxdur. Yalnız ölüm qarşısında qorxaqlığı qürur və ləyaqətindən çox olan bir qorxaq özünə təsəlli verə bilər ki, bir zaman onun bədəni otda, daşda, qurbağada yaşayacaqdır... Öz ölməzliyini maddələr mübadiləsində görmək – qiymətli və əziz bir skripka sındıqdan sonra onun qabının parlaq gələcəyi olduğunu qabaqcadan xəbər vermək kimi çox qəribə bir şeydir.

Saat zəng vuranda Andrey Yefimic kresloya söykənib bir az düşünmək üçün gözlərini yumur, sonra kitabdan oxuduğu gözəl fikirlərin təsiri altında öz keçmişinə və bu gününə bir nəzər salırdı. Keçmiş iyrendir, bunu yadına salmasan, yaxşıdır. Lakin hazırda da hər şey keçmişdəki kimidir. Andrey Yefimic bilirdi ki, onun fikirləri, soyumuş Yer kürəsi ilə birlikdə Günəşin ətrafında hərlənməkdə ikən həkimin mənzili ilə yanaşı olan böyük korpusda adamlar cür-bəcür xəstəliklər və natəmizliklər içərisində əzab çəkirlər; bəlkə, bu saat bu adamlardan biri həşəratla çarpışır, digəri qızılyel xəstəliyinə

tutulur və ya bərk sarınmış sarğının əziyyətindən inləyir; bəlkə xəstələr xəstə baxıcıları ilə bir yerdə kart oynayır, yaxud da araq içirlər. Hesabat ili ərzində min iki yüz adam aldadılmışdır; xəstəxananın bütün işi, iyirmi il bundan qabaqki kimi, oğurluq, qeybət, dava-dalaş, qohumbazlıq, kobud şarlatanlıq üzərində qurulmuşdur, ona görə xəstəxana yenə qabaqki kimi əhalinin sağlamlığı üçün son dərəcə zərərli bir müəssisədir. O bilirdi ki, 6 №-li palatada Nikita xəstələri barmaqlıq arxasında kötəkləyir, Moysseyka da hər gün şəhəri dolaşır sədəqə yığır.

Digər tərəfdən, ona gözəlcə məlum idi ki, son iyirmi beş il içərisində təbabət elmində ağılaşmaz bir dəyişiklik əmələ gəlmişdir. Universitetdə oxuyan zaman ona elə gəlirdi ki, təbabət elminin aqibəti də tezliklə yalançı kimyanın və metafizikanın aqibətinə dönəcəkdir; indi isə gecələr mütaliə edərkən təbabət elmi ona təsir edir, onda heyrət oyadır və hətta onu vəcdə gətirərdi. Doğrudan da, nə gözlənilməz inkişaf, nə böyük bir inqilab! Antiseptika sayəsində elə əməliyyatlar edilir ki, böyük alim Piroqov bunu hətta *in sne*¹ qeyri-mümkün hesab edirdi. Adi zemstvo həkimləri diz oynağının kəsilməsi əməliyyatına cəsarətlə girişirlər, mədə əməliyyatının yalnız yüzdə biri ölümə nəticələnir, daşbağlama xəstəliyi isə o qədər bekara şey hesab olunur ki, hətta bu xüsusda heç yazmırlar. Sifilisi olan xəstə tamamilə sağalır. Hələ irsiyyət nəzəriyyəsi, hipnotizm, Pasterin və Koxun kəşfləri, statistika ilə gigiyena, hələ bizim rus zemstvo təbabəti! Psixiatriya indiki xəstəliklər təsnifatı ilə, xəstəliyi tanımaq və müalicə etmək metodları ilə bərabər qabaqkına nisbətən tam bir Elbrusdur. İndi ağılı itirmiş adamların başına soyuq su tökmür və əyinlərinə dəli köynəyi geyindirmirlər, başına hava gəlmiş adamları indi insan kimi saxlayır və qəzetlərdə yazdığı kimi, hətta onlar üçün teatr tamaşaları və ballar da düzəldirlər. Andrey Yefimich bilirdi ki, indiki baxışları və zövqləri nəzərə aldıqda 6 №-li palata kimi bir biabırçılıq yalnız dəmiryolundan iki yüz verst uzaq olan bir yerdə mümkündür, bu yalnız bələdiyyə rəisi və bütün qılsınları yarımsavadlı meşşan olan şəhərdə ola bilər çünki bu yarımsavadlı meşşanların nəzərində həkim elə bir kahindir ki, o, xəstənin boğazına qalay töksə belə, ona tərəddüdsüz-filansız inanması lazımdır! Başqa yerdə olsaydı, camaat və qəzetlər bu balaca Bastiliyanı çoxdan darmadağın etmişdilər.

¹ Gələcəkdə (*latınca*).

Andrey Yefimic gözlərini açıb öz-özündən soruşdu: “Yaxşı, bəs nə olsun? Bundan nə çıxsın? Antiseptika da var, Kox və Paster də var, amma, mahiyyət etibarilə, işlər heç dəyişməmişdir. Xəstəlik və ölüm hadisələri eyni dərəcədədir. Dəlilər üçün ballar və tamaşalar düzəldirlər, amma onları azadlığa buraxmırlar. Demək, bütün bunlar boş-boş şeylərdir, əbəs yerə əlləşib-vuruşmaqdır və gözəl Vyana klinikası ilə mənim xəstəxanamın arasında, mahiyyət etibarilə, heç bir fərq yoxdur”.

Lakin kədər və paxılığa oxşayan bir hiss onun laqeyd qalmasına mane olurdu. Bu, yəqin, yorğunluqdan idi. Ağırlaşmış başı kitabın üstünə düşür, yumşaq olsun deyə, əllərini üzünün altına qoyub düşünürdü: “Mən zərərli bir işə xidmət edirəm, aldatdığım adamlardan maaş alıram, mən namuslu adam deyiləm. Ancaq öz-özlüyümdə mən axı bir heçəm, yalnız zəruri ictimai bəlanın bir zərrəsiyəm. Bütün qəza məmurları pisdirlər, ziyanlı adamlar və müftə maaş alırlar... Demək, öz şərəfsizliyimə müqəssir mən deyiləm, zamanədir... İki yüz il bundan sonra dünyaya gəlsəydim, başqa adam olardım”.

Saat üçü vuranda Andrey Yefimic lampanı söndürüb yataq otağına getdi. Lakin o yatmaq istəmirdi.

VIII

İki il bundan əvvəl zemstvo səxavətə gəlib, zemstvo xəstəxanası açılanadək şəhər xəstəxanasında işləyən tibbi heyətin gücləndirilməsi üçün ildə üç yüz manat buraxmağı qərara almışdı, qəza həkimi Yevgeni Fyodoric Xobotov Andrey Yefimicə köməkçi sifəti ilə göndərilmışdi. Bu, hələ otuz yaşına çatmamış, qarayanız bir gənc idi, onun boyu uca, almacıq sümükləri enli, gözləri xırda idi; yəqin ki, ata-babası başqa millətdənmiş. Şəhərə qəpiksiz gəlmişdi, yanında balaca bir çamadan və gənc, lakin kifir bir qadın vardı, öz dediyinə görə, bu, onun aşpazı idi. Qadının südəmə bir uşağı vardı. Yevgeni Fyodoric günlüklü şapka və uzunboğaz çəkmə geyirdi, qışda isə yarımkürkdə gəzirdi. O çox çəkmədən feldşer Sergey Sergeiclə və xəzinədarla dostlaşdı, qalan məmurları isə nədənsə aristokrat adlandıırı və onlardan çəkinirdi. Mənzilində vur-tut bir kitabı vardı. “Vyana klinikasının 1881-ci il üçün ən yeni reseptləri”. O, xəstələrin

yanına gələrkən həmişə bu kitabı özü ilə götürürdü. Axşamlar klubda bilyard oynar, kart oyununu isə heç sevməzdi. Danışarkən “çürük-çü”, “sirkəli mantifoliya”, “indi basacaq gopa” və sair bu kimi sözləri həvəslə işlədərdi.

Xəstəxanaya həftədə iki dəfə gələr, palataları gəzər və xəstələri qəbul edərdi. Antiseptikanın yoxluğu və qaçqəkən küpələr onu qəzəbləndirirdi, lakin Andrey Yefimic haramzadə bir adam sayırdı, onun böyük məbləğ sahibi olduğunu güman edir və ona həsəd aparırdı. Mümkün olsaydı, Andrey Yefimicin yerini məmnuniyyətlə tutardı.

IX

Bahar gecələrindən birində, martın axırlarında, qar tamam əriyərkən həkim öz dostu poçt müdirini qapıyadək ötürmək üçün həyəətə çıxmışdı. Bu dəmdə sədəqə yığmaqdan qayıdan cuhud Moyseska həyəətə girirdi. Onun başı açıqdı, yalın ayaqlarına dayaz qaloş geymişdi, əlində balaca bir sədəqə torbası vardı. O, soyuqdan əsə-əsə təbəssümlə həkimə müraciət etdi:

– Bir qəpik ver!

Rədd etməyi bacarmayan Andrey Yefimic ona bir dənə ikişahlıq verdi. Həkim onun qırmızı, anq topuqlu yalın ayaqlarına baxıb fikirləşdi: “Belə də iş olar? Bu soyuqda ayaqyalın necə davam gətirir?”

Həkim həm yazığı gəlməyə, həm də iyrenməyə oxşayan bir hissə gah yəhudinin daz başına, gah qırmızı topuqlarına baxaraq, onun ardınca fligelə getdi. İcəri girərkən Nikita cır-cındır üstündən qalxıb gərnəşməyə başladı.

Andrey Yefimic yumşaq bir təzədə dedi:

– Xoş gördük, Nikita. Bu yəhudiyə bir cüt çəkmə düzəltməyək, pis olmazdı, yoxsa soyuqlayacaqdır.

– Baş üstə, zati-aliləri! Buyurduğunuzu nəzarətçiyə çatdıraram.

– Zəhmət olmasa! Mənim adımdan xahiş edərsən. De ki, həkim özü təvəqqe elədi.

Dəhlizin palataya olan qapısı açıldı. İvan Dmitriç çarpayıda uzanmışdı. O, özgə adamın səsini eşidib dirsəkləndi. Dinləməyə başladı və danışan adamın həkim olduğunu anladı. Qəzəbindən

bütün vücudu titrədi, acıqlı üzü qızarmış, gözləri hədəqədən çıxmış bir halda yerindən sıçrayıb, palatanın ortasına yüyürdü.

– Həkim gəldi! – deyə bağırdı və qəhqəhə çəkdi. – Axır ki gəlib çıxdı! Ağalar, təbrik edirəm, həkim sizi yad eləyib! Alçaq hərif! – deyə lap özündən çıxmış bir halda çığırdı, palatada bu vaxta qədər onda belə hal görməmişdilər, o, qəzəblə ayağını yerə döydü. – Bu əclafı öldürmək lazımdır! Yox, öldürmək də azdır! Ayaqyoluna salınıb boğulmalıdır!

Bu sözləri eşidən Andrey Yefimic dəhlizdən palataya baxdı və yumşaq bir əda ilə dedi:

– Nə üçün?

İvan Dmitriç hədələyici bir görkəmlə ona yanaşdı və xalata bürünərək:

– Nə üçün? Onun üçün ki, oğrusan! – dedi və tüpürmək istəyirmiş kimi dodaqlarını nifrətlə büzdü. – Şarlatan! Cəllad!

Andrey Yefimic günahını hiss edən bir adam kimi gülümsəyə-rək dedi:

– Sakit olun! İnandırıram sizi ki, mən ömrümdə bir dəfə də olsun, oğurluq eləməmişəm, qalan şeylərə gəldikdə siz çox mübaliğə edirsiniz. Mənim əlimdən acıqlı olduğunuzu görürəm. Xahiş edirəm, sakit olun və soyuqqanlıqla deyin ki, niyə mənim əlimdən acıqlısınız?

– Məni niyə burada saxlayırsınız?

– Xəstə olduğunuz üçün.

– Hə, xəstəyəm. Amma onlarla, yüzlərlə dəli azad gəzib-dolaşır, çünki siz nadan olduğunuz üçün onları sağlam adamlardan ayırd edə bilmirsiniz. Nə üçün mən və bu yazıqlar hamının əvəzində bir günahkar kimi burada qalmalıyıq? Nə üçün siz, feldşer, nəzarətçi və sizin kimi bütün xəstəxana rəzilləri əxlaqca bizdən qat-qat aşağı olduğunuz halda, özünüz burada yatmayıb, bizi yatırırsınız? Bəs məntiq hanı?

– Əxlaqın və məntiqin buraya dəxli yoxdur. Hər şey təsadüfdən asılıdır. Kimi tutub buraya salıblarsa, o, burada qalır, kimi salmayıblarsa, özü üçün gəzir, vəssalam. Mənim həkim, sənin isə ruhi xəstə olmağında nə bir əxlaq var, nə də bir məntiq, bu yalnız boş bir təsadüfdür.

İvan Dmitriç boğuc bir səslə:

– Mənim bu cəfəngiyatdan başım çıxmır... – deyib öz çarpayısına əyləşdi.

Nikita həkimin hüsurunda Moyseykanın ciblərini axtarmaqdan utandı; Moyseyka yığmış olduğu çörək qırıqlarını, kağız və sür-sümükləri yatağı üzərinə qoydu. O, soyuqdan hələ də titrəyə-titrəyə yəhudi dilində nə isə avazla danışmağa başladı. Yəqin, təsəvvür edirdi ki, özünə bir dükan açıbdır.

İvan Dmitriç titrək bir səslə:

– Məni buraxın! – dedi.

– Buraxa bilmərəm.

– Axı nə üçün? Nə səbəbə?

– Ona görə ki, buna mənim ixtiyarım yoxdur. Özünüz fikirləşin, mən sizi buraxsam, bundan sizə nə fayda? Gedin. Şəhər əhli və ya polis sizi tutub yenə buraya salacaq.

İvan Dmitriç:

– Hə, hə, düzdür... – dedi və alınının tərini sildi.

– Bu, dəhşətdir. Bəs mən başıma nə kül töküm? Nə çarə qılım?

İvan Dmitriçin səsi və onun xoş ifadəli gənc siması Andrey Yefimichin xoşuna gəldi. O, bu cavan oğlanı oxşamaq və sakit etmək istədi. Onun yanında çarpayuya oturdu, bir qədər düşünüb dedi:

– Siz soruşursunuz ki, başıma nə çarə qılım? Sizin indiki vəziyyətinizdə yaxşı çarə – buradan qaçmaqdır. Lakin, təəssüf ki, bundan bir fayda çıxmaz. Sizi tutacaqlar. Cəmiyyət özünü canilərdən, ruhi xəstələrdən və ümumiyyətlə, yaramaz adamlardan qoruduqda ona batmaq olmaz. İndi bircə çarəniz var, siz bu qənaətə gəlməlisiniz ki, burada qalmağınız vacibdir.

– Mənim burada qalmağım kimə lazımdır?!

– Madam ki, həbsxanalar və dəlixanalar var, demək, bunlarda bir adam yatmalıdır, eləmi? Siz düşməsəniz, mən düşəcəyəm, mən düşməsən, bir başqası düşəcək. Səbir eləyin, bir vaxt gələcək ki, həbsxana və dəlixanalar olmayacaq, o zaman nə pəncərələrdə bar-maqlıq olacaq, nə də dəlillərə geyindirilən xalatlər. Əlbəttə, belə bir zaman gec-tez gəlib çatacaqdır.

İvan Dmitriç istehza ilə gülümsədi və gözlərini süzərək dedi:

– Siz zarafat edirsiniz. Siz və sizin köməkçiniz Nikita kimi ağalar gələcəyin fikrini çəkmirsiniz, lakin möhtərəm cənab, əmin ola bilərsiniz ki, gözəl vaxtlar gəlib çatacaqdır. Qoy mənim sözlərim

sizin xoşunuza gəlməsin, bu sözlərə gülün, lakin yeni həyat şəfəqi parlayacaq, həqiqət qalib gələcək və bizim küçədə də bayram olacaqdır! Mən bunu görə bilməyəcəyəm, ölüb gedəcəyəm, ancaq kimin isə nəvəsi, nəticəsi o günü öz gözləri ilə görəcək. Onları səmimi qəlbədən təbrik edirəm və xoşbəxtliklərinə sevinirəm! İrəli! Allah köməyiniz olsun, dostlarım!

İvan Dmitriçin gözləri fərəhlə parladi, ayağa qalxdı və əlini pəncərəyə doğru uzadaraq həyəcanlı səsi ilə sözüne davam etdi:

– Bu barmaqlıqlar arxasından sizə xeyir-dua verirəm! Yaşasın həqiqət! Mən sevinirəm!

İvan Dmitriçin hərəkəti həkimə bir qədər süni göründüsə də, yenə xoşuna gəldi. O:

– Burada sevinməyə bir səbəb görmürəm, – dedi. – Həbsxana və dəlixanalar olmayacaq, siz buyurduğunuz kimi, həqiqət qalib gələcək, lakin şeylərin mahiyyəti dəyişməyəcək, təbiət qanunları olduğu kimi qalacaqdır. Adamlar indiki kimi xəstələnəcək, qocalacaq və öləcəklər. Həyatınızı nə qədər gözəl bir şəfəq işıqlandırsa da, yenə axırda sizi tabuta qoyub torpağa basdıracaqlar!

– Bəs ölməzlik, bəs əbədiyyət necə?

– Bəsdir, canım!

– Siz inanmırsınız, amma mən inanıram. Dostoyevskinin və ya Volterin əsərlərində birisi deyir ki, əgər Allah olmasaydı, onu insanlar özləri uydurub yaradardılar. Mən qəti surətdə əminəm ki, ölməzlik – əbədiyyət yoxdursa, böyük insan zəkası buna gec-tez nail olacaqdır.

Andrey Yefimic sevincindən gülümsəyərək dedi:

– Yaxşı sözdür. Sizin bu cür etiqadlı olmağınız yaxşıdır. Belə bir etiqadla adamı lap divar arasına hörsələr belə, adam firavan yaşa - yar. Siz bir yerdə təhsil almırsınız mı?

– Bəli, universitetdə oxumuşam, ancaq qurtarmamışam.

– Siz düşüncəli və dərrakəli adamsınız. Siz hər bir şəraitdə öz-özünüzdən təsəlli tapa bilərsiniz. Həyatı dərk etməyə çalışan azad, dərin təfəkkür və dünyanın mənasız qayğılarına tam bir həqarətlə baxmaq – insan bu iki nemətdən ali bir şey görməmişdir. Siz üçqat barmaqlıq arxasında yaşamalısınız belə, bu nemətlərə nail ola bilərsiniz. Diogen çəllək içində yaşadığı halda, bütün dünyadakı padşahlardan xoşbəxt imiş.

İvan Dmitriç qaşqabağını töküüb:

– Sizin bu Diogeniniz sarsağın biri imiş, – dedi və birdən-birə acıqlanaraq yerindən sıçradı, uca səsle danışmağa başladı. – Diogen və ya nə bilim dərk etmək barəsində danışmaqdan nə çıxar! Mən həyatı sevirəm, həm də ehtirasla sevirəm! Məndə təqib olunma xəstəliyi, əzabverici daimi qorxu var, amma elə dəqiqələr də olur ki, yaşamaq arzusu mənim bütün vücudumu qapayır, belə anlarda qorxuram dəli olam. Ehtirasla, ağlagəlməz bir həvəslə yaşamaq istəyirəm!

O, həyəcan içində otaqda gəzindi və alçaq səsle dedi:

– Xəyala dalanda məni kabuslar narahat edir. Yanıma bir cür adamlar gəlir, cürbəcür səslər, musiqi eşidirəm, mənə elə gəlir ki, meşələrdə, dəniz sahilində gəzirəm... İstəyirəm, yana-yana istəyirəm ki, mənim də işim-gücüm, qayğılanm olsun... Bir deyin, görüm orada yeni bir şey varmı? – deyə İvan Dmitriç soruşdu. – Orada nə var?

– Siz şəhər barəsində bilmək istəyirsiniz, yoxsa ümumiyyətlə?

– Əvvəlcə mənə şəhər haqqında danışın, sonra ümumiyyətlə.

– Nə olar, deyim də. Şəhərdə qüssədən bərk danırırsan. Bir adam tapmırsan ki, dərini ona açıb deyəsən, ya da birini dinləyəsən. Təzə adam yoxdur. Amma bu yaxında şəhərə Xobotov adlı gənc bir həkim gəlibdir.

– O, hələ mənim vaxtımda gəlib. Yoxsa qanmazdır?

– Bəli, tərbiyəsiz adamdır. Qəribə işdir... Hər şeydən görünür ki, bizim paytaxtımızda zehni durğunluq yoxdur, hərəkət var. Demək, orada həqiqi adamlar da olmalıdır, amma nədənsə hər dəfə oradan bizə sarsaq adamlar göndərilir. Şəhərimiz nə bədbəxtdir!

İvan Dmitriç ah çəkdi:

– Hə, bədbəxt şəhərdir! – deyə güldü. – Yaxşı, indi də ümumiyyətlə danışın. Qəzetlərdə və jurnallarda nə yazırlar?

Palata artıq qaranlıqdı. Həkim ayağa qalxıb, xarici ölkələrdə və Rusiya mətbuatında nələr yazıldığını, ictimai fikrin hansı istiqamətə yönəldiyini nağıl etməyə başladı. İvan Dmitriç diqqətlə qulaq asır və suallar verirdi, lakin birdən dəhşətli bir şey xatırlayan adam kimi əlləri ilə başını qucaqladı və arxası həkimə olaraq yatağa uzandı.

Andrey Yefimic soruşdu:

– Sizə nə oldu?

– Bundan sonra siz məndən bir söz də eşitməyəcəksiniz! – deyə İvan Dmitriç kobud cavab verdi. – Məni tək buraxın!

– Axı nə üçün?

Andrey Yefimic çiyinlərini darddı, köksünü ötürüb bayıra çıxdı. Dəhlizdən keçərkən dedi:

– Nikita, buranı sil-süpür eləsəydin, nə yaxşı olardı... Havası çox ağırdır!

– Baş üstə, zati-aliləri.

Andrey Yefimic öz mənzilinə gedərkən düşündü: “Nə ürəyə-yatan gənccdir! Burada yaşadığım müddət ərzində bu, gərək ki, söhbət eləməyə layiq olan birinci adamdır. O, mühakimə yürütməyi bacarır və məhz lazımlı şeylərlə maraqlanır”.

O mütaliə edərkən və yatağında uzandığı zaman hey İvan Dmitriç haqqında düşündü, səhər tezdən yuxudan oyandıqda isə dünən ağıllı və maraqlı bir adamla tanış olduğunu xatırladı, mümkün olan kimi onun yanına getməyi qərara aldı.

X

İvan Dmitriç dünənki vəziyyətdə uzanmış, başını əlləri arasına almış və qıçlarını altına yığmışdı. Üzü görünmürdü.

– Xoş gördük, dostum, – deyə Andrey Yefimic onunla salamlaşdı. – Yatmayıbsınız ki?..

İvan Dmitriç üzünü yastıqdan ayırmayaraq dedi:

– Əvvələn, mən sizə dost deyiləm, ikincisi, nahaq yerə zəhmət çəkirsiniz. Məndən bir kəlmə də söz ala bilməyəcəksiniz.

Andrey Yefimic pərt olub mızıldandı:

– Qəribə işdir... Dünən sizinlə mehribancasına söhbət edirdik, amma, nədənsə, birdən-birə inciyib söhbəti qırdınız... Bəlkə, mən söhbətimdə kobud bir söz işlətmişəm, ya da, bəlkə, sizin əqidənizə zidd bir fikir söyləmişəm...

İvan Dmitriç yerində dikələrək istehza və təşvişlə həkimə baxdı. Gözləri qızarmışdı.

– Hə, siz dediniz, mən də inandım! – dedi. – Casusluq etmək və işgəncə vermək üçün başqa yerə getməyiniz məsləhətdir, buradan sizə bir iş çıxmaz. Mən sizin buraya nə üçün gəldiyinizi hələ dünən duymuşdum.

Həkim gülümsünüb dedi:

– Qəribə bir fantaziya! Demək, sizin zənninizcə, mən casusam?

– Bəli, mən belə güman edirəm... Yanına sınıanmaq üçün

qoyulduğum adam casusdur, yoxsa həkim, bunun məndən ötrü fərqi yoxdur.

– Amma, məni bağışlayın... Siz qəribə adamsınız!

Həkim, yatağın yanındakı kürsüdə əyləşib başını məzəmmətlə yırgaladı.

– Yaxşı, tutaq ki, siz haqlısınız, – dedi. – Fərz edək ki, mən sizi polisın əlinə vermək üçün sizdən söz alıram. Bunun nəticəsində sizi həbs edib məhkəməyə verirlər. Lakin məhkəmədə və ya həbsxanada gününüz buradakından pismi keçəcək? Sizi sürgün etsələr və hətta katorqaya göndərsələr, bu fligeldə oturmaqdan pismi olar? Zənnimcə, pis olmaz... Bəs nədən qorxursunuz?

Bu sözlər, deyəsən, İvan Dmitriç təsir etdi. O, sakitcə yatağa oturdu.

Axşam saat beşə işləyirdi. Andrey Yefimich, adətən, bu vaxtlar öz otaqlarında gəzinər və: “Daryuşka, pivə içmək vaxtı deyilmi”, – deyə ondan soruşardı. Hava sakit və aydın idi.

Həkim:

– Nahardan sonra bir az gəzmək üçün evdən çıxmışam və gördüyünüz kimi, sizin yanınıza gəlmişəm, – dedi. – Bayırda bahar havası var.

İvan Dmitriç soruşdu:

– İndi hansı aydır? Martdırımı?

– Bəli, martın axırıdır.

– Bayır palçıqdır?

– Xeyr, o qədər də yox. Bağda artıq cığırılar açılıbdır.

İvan Dmitriç yuxudan təzəcə durmuş adam kimi qızarmış göz - lərini silərək dedi:

– Belə gündə adam faytona minib şəhər kənarına seyrə çıxaydı, sonra da evə, ilıq havalı rahat kabinetə qayıdaydı... və başının ağrı - sını yaxşı bir həkimə müalicə etdirəydi... Çoxdan bəridir ki, mən insana layiq bir həyat keçirmirəm. Bura isə çox murdar yerdir! Dözülməz dərəcədə murdardır!

O, dünənki həyəcanından sonra yorğun və əzgindi, həvəssiz danışdı. Barmaqları titrəyirdi, üzündən başının bərk ağrıdığı belli olurdu. Andrey Yefimich dedi:

– İliq və rahat kabinetlə bu palata arasında heç bir fərq yoxdur. İnsanın rahatlığı və firavanlığı onun xaricində deyil, daxilindədir.

– Necə yəni?

– Adi adam yaxşı və ya pis bir şeyi xaricdən, yəni fayton və kabinetdən gözləyir, zəkalı adam isə bunu özündə görür.

– Bu fəlsəfəni təbliğ etmək üçün Yunanıstana getməyiniz məsləhətdir, ora ilıqdır və havası portağal qoxusu verir, bu fəlsəfə buranın iqliminə uyğun gəlməz. Diogen haqqında mən kiminlə danışdım? Sizinləmi?

– Bəli, dünən mənimlə danışdınız.

– Diogenin kabinetə və isti otağa ehtiyacı yox idi; ora onsuz da istidir. Çəlləyin içində otur, zeytun və portağal yeyib ləzzət çəkl Amma Rusiyada yaşamaq ona qismət olsaydı, nəinki dekabrda, hətta may ayında da evdən bayıra çıxmazdı. Soyuq ona bir toy tutardı ki...

– Xeyr. Soyuğu və ümumiyyətlə, hər bir ağrını hiss etməmək olar. Mark Avreli deyib ki, ağrı – ağrı haqqında canlı bir təsəvvürdür. Bu təsəvvürü dəyişmək üçün iradəyə güc ver, onu kənara at, şikayət eləmə – ağrı öz-özünə yox olar. Bu, doğru fikirdir. Filosof və ya, sadəcə olaraq, təfəkkürlü, zəkalı bir adam məhz bununla fərqlənir ki, iztiraba həqarətlə baxır. O, həmişə razıdır və heç bir şeyə heyrət etmir.

– Demək, mən əzab çəkdiyim, narazı olduğum və insan rəzalətinə heyrət etdiyim üçün axmağam.

– Siz nahaq belə danışsınız. Əgər siz dərindən düşünsəniz, bizi həyəcanlandıran bütün xarici aləmin nə qədər boş, əhəmiyyətsiz olduğunu duyarsınız. Həyatı dərk etməyə çalışmaq lazımdır. Həqiqi nemət də məhz bu dərk etmənin özüdür.

İvan Dmitriç üz-gözünü turşudub dedi:

– Dərk etmək... Xarici, daxili... Bağışlayın, mən bunları başa düşmürəm. – O ayağa qalxaraq acıqla həkimə baxdı. – Mən ancaq onu bilirəm ki, Allah məni isti qandan və əsəblərdən ibarət olaraq yaratmışdır! – dedi. – Üzvi toxuma isə yaşamaq qabiliyyətinə malik olduqda hər bir qıcıqlanmadan hərəkətə gəlməlidir. Mən özüm də hərəkətə gəlirəm! Ağrıya çıxırtı ilə və göz yaş tökməklə, alçaqlığa qəzəblə, rəzilliyə nifrətlə cavab verirəm. Məncə, bunun özü elə həyat deməkdir. Orqanizm nə qədər alçaq olursa, o qədər az həssas olur və qıcıqlanmaya daha zəif cavab verir; əksinə, orqanizm nə qədər yüksək olursa, o qədər də həssas olur və həyata, mühitə qarşı

münasibətini daha qəti göstərir. Bunu bilməmək olarmı? Özünüz həkimsiniz, amma belə adi şeylərdən xəbəriniz yoxdur! Əzab və əziyyətə nifrət etmək, həmişə razı qalmaq və heç bir şeyə təəccüb etməmək üçün bax, bu dərəcəyə çatmaq lazımdır, – deyə İvan Dmitriç piy bağlamış kök mujikə işarə etdi, – və ya, gərək, şiddətli iztirablara dözərək özünü elə möhkəmlədəsən ki, hər cür həssaslığı itirəsən, yəni, başqa sözlə, yaşamaqdan əl çəkəsən. Bağışlayın, mən nə aliməm, nə filosof, – deyə İvan Dmitriç əsəbi halda sözüne davam etdi, – və bunlardan heç başım çıxmır. Mühakimə etməyə halım yoxdur.

– Əksinə, çox gözəl mühakimə edirsiniz.

– Özünüzü bənzətdiyiniz stoistlər¹ çox gözəl adamlardır, ancaq onların nəzəriyyəsi hələ iki min il bundan qabaq donub qaldı, bir qarış belə irəliləmədi və irəliləməyəcəkdir də, çünki bu nəzəriyyə əməli və həyati deyildir. Bu yalnız öz həyatını hər cür nəzəriyyələri təhlil və təshih etməklə keçirən azlıq arasında müvəffəqiyyət qazana bildi, əksəriyyət isə bunu anlamırdı. Sərvətə və həyat rahatlığına laqeydlik, iztirablara və ölümə nifrət təbliğ edən nəzəriyyə isə böyük əksəriyyət üçün tamamilə anlaşılmazdır, çünki bu əksəriyyət heç vaxt var-dövlət, həyat rahatlığı görməmişdir. Bu, əksəriyyət üçün iztiraba nifrət etmək, həyatın özünə nifrət etmək deməkdir, çünki insanın bütün varlığı aclığı, soyuğu, həqarəti, itkini və ölüm qarşısında Hamlet qorxusunu hiss etməkdən ibarətdir. Bütün həyat da bu hadisələr üzərində qurulmuşdur: həyatdan usanmaq olar, ona nifrət etmək olar, lakin ona həqarətlə baxmaq yaramaz. Bəli, təkrar edirəm ki, stoist təliminin heç vaxt gələcəyi ola bilməz, halbuki, gördüyünüz kimi, mübarizə, ağınya qarşı həssaslıq və qıcıqlanmaya cavab vermək qabiliyyəti əzəl vaxtdan indiyədək tərəqqi etməkdədir.

İvan Dmitriç birdən fikrinin izini itirib dayandı və təəssüflə alınının tərəini sildi. Sonra:

– Mühüm bir şey deyəcəkdim, heyif ki, unuttum, – dedi. – Nə deyəcəkdim? Aha, yadıma düşdü. Stoistlərdən biri yaxın bir dostu - nu azad etdirmək üçün özünü bir qul kimi satmışdı. Görürsünüz mü, demək, stoist də qıcıqlanmaya cavab vermiş, çünki yaxın dostu - nun yolunda canından keçmək kimi alicənab bir hərəkət üçün qəzəblənmiş rəhmli bir qəlb lazımdır. Mən öyrəndiklərimin hamısını

¹ *Stoistlər* – stoizm məsləki tərəfdarları.

bu həbsxanada unutmuşam, yoxsa yenə də bir şey xatırlayardım. Həzrət İsanı götürək. İsa həqiqi varlığa aqlamaq, gülümsəmək, kədərlənmək, acıqlanmaq, hətta qüssələnməklə cavab verirdi; o, iztirabları təbəssümlə qarşılamaq və ölümə nifrət bəsləmir, bu fəlakətdən yaxa qurtarmaq üçün Gefsiman bağında ibadət eləyirdi.

İvan Dmitriç gülüb oturdu.

– Tutaq ki, onun rahatlığı və firavan dolanması xarici mühitdən deyil, onun daxilindən asılıdır, – dedi. – Tutaq ki, iztiraba nifrət bəsləmək və heç bir şeyə heyrət etməmək lazımdır. Lakin siz bunu nəyə əsasən təbliğ edirsiniz? Siz alimsiniz? Filosofsunuz?

– Xeyr, mən filosof deyiləm, lakin bunu ağıllı fikir olduğu üçün hər kəs təbliğ etməlidir.

– Yox, mən bilmək istəyirəm ki, niyə siz dərk etmək, iztiraba nifrət bəsləmək və sairədə özünüzlə səlahiyyətli hesab edirsiniz? Məgər siz ömrünüzdə iztirab çəkməmişiniz? İztirabın nə olduğunu bilirsiniz? Bağışlayın, sizi heç uşaqlıqda qamçı ilə döyüblər?

– Xeyr, mənim ata-anam fiziki cəzaya nifrət edirdilər.

– Məni isə atam rəhmsizcəsinə döyərdi. Atam yorğun, əzgin və sərt xasiyyətli bir məmur idi, burnu uzun, boynu sarı idi. Lakin gəlin sizin barənizdə danışmaq. Bütün ömrünüz boyu sizə heç kəs barmağının ucu ilə belə toxunmamış, heç kəs sizi qorxutmamış, döyməmişdir, siz öküzlə kimi sağlamsınız, atanızın qanadı altında böyümüş və onun hesabına oxumuşsunuz, sonra birdən-birə zəhməti az, maaşı çox olan qulluğa girmisiniz. İyirmi ildən artıq yanacağı, işığı, qulluqçusu olan havayı mənildə yaşamısınız və istədiyiniz kimi, istədiyiniz qədər işləmək, hətta heç işləməmək hüququna malik olmusunuz. Siz təbiətə tənbel, lırt bir adamsınız, ona görə də həyatınızı elə qurmağa çalışıbsınız ki, sizi heç bir şey narahat eləməsin və yerinizdən dəbərtməsin. İşlərinizi feldşerə və ya başqa yaramaz adamlara təhvil verib, özünüzlə isti və sakit bir yerdə oturmusunuz, vaxtınızı pul toplamaqla, kitab oxumaqla, cürbəcür yüksək mənasızlıqları düşünməklə və (İvan Dmitriç həkimin qırmızı burnuna baxdı) sərxoşluq etməklə keçirmisiniz. Xülasə, həyatı görməmişiniz, onu əsla tanımırsınız, həqiqətlə isə yalnız nəzəri cəhətdən tanış olmusunuz. İztiraba nifrət bəsləməyinizin və heç bir şeyə heyrətlənməməyinizin səbəbi isə olduqca sadədir: mənasız fikirlər və qayğılar, həyata, iztirablara, ölümə zahirən və daxilən nifrət bəsləmək, həyatın mahiy-

yətini dərk etmək cəhdləri, həqiqi nemət – bütün bu fəlsəfə Rusiya tənbəlləri üçün ən əlverişli bir şeydir. Məsələn, siz bir müjlikin öz arvadını döydüyünü görürsünüz. Niyə müdaxilə edirsiniz? Qoy döysün, onsuz da hər ikisi gec-tez öləcəkdir; həm də döyən adam öz şaplaqları ilə, döydüyü adamı yox, özünü təhqir edir. Sərxoşluq etmək axmaq, ədəbsiz bir hərəkətdir, lakin içsən də, öləcəksən, içməsən də. Görürsən, bir arvad gəlib diş ağrısından şikayət eləyir... Nə olsun ki? Ağrı, ağrını təsəvvür etməkdir və bir də dünyada xəstəliksiz yaşamaq olmaz, hamımız öləcəyik, ona görə də arvadı başından rədd elə, o sənin düşünməyinə və araç içməyinə mane olur. Gənc bir oğlan nə eləmək, nə cür yaşamağı öyrənmək üçün yanınıza məsləhətə gəlir; başqası cavab verməzdən əvvəl bir az düşünərdi, sizin isə cavabınız hazırdır. “Həyatı dərk etməyə və ya həqiqi neməti əldə etməyə çalış”. Əcəba, bu fantastik “həqiqi nemət nə olan şeydir? Əlbəttə, buna cavab yoxdur. Bizi burada barmaqlıq arxasında saxlayır, canımızı çürüdür, bizə əzab verirlərsə, bu, çox gözəl və ağıllı işdir, çünki bu palata ilə isti, rahat kabinet arasında heç bir fərq yoxdur. Əlverişli fəlsəfədir; görüləcək bir iş yox, vicdanın təmiz, özünü də bir alim kimi hiss edirsən... Xeyr, cənab, buna fəlsəfə, təfəkkür, geniş baxış demək olmaz, bu, tənbəllik, sehrbazlıq, sayıqlamadır. Bəli! – deyər İvan Dmitriç yenə acıqlandı. – İztiraba nifrət edirsiniz, amma barmağınız qapı arasında qalsa, elə bağırırsınız ki, boğazınız yırtılar!

Andrey Yefimic həlimcəsinə gülümsəyərək dedi:

– Bəlkə, bağırمامam...

– Bəli, inandıq. Məsələn, sizi iflic vursa, ya, tutaq ki, axmaq və alçaq bir adam öz mövqeyindən və rütbəsindən istifadə edərkən sizi camaat qarşısında təhqir etsə və siz ona cəza verilməyəcəyini bilsəniz, adamları başından eləyib həyatı idraka və həqiqi nemətə doğru yönəltmənin nə olduğunu anlarsınız.

Andrey Yefimic zövqündən güldü və əllərini ovuşduraraq dedi:

– Bu, çox maraqlıdır. Sizin ümumiləşdirməyə olan meyliniz məni heyrətə salır, mənə indicə verdiyiniz xarakteristika misilsizdir. Etiraf etməliyəm ki, sizinlə apardığım söhbət mənə böyük zövq verir. Mən sizi dinlədim, indi də xahiş edirəm məni dinləyəsiz.

XI

Bu söhbət, təqribən, daha bir saat davam etdi və görünür, Andrey Yefimiça dərin təsir bağışladı. Bundan sonra o, hər gün fligelə gəlməyə başladı. Oraya səhərlər və nahardan sonra gəlirdi və çox vaxt İvan Dmitriçlə söhbəti qaranlıq düşənədək davam edirdi. İvan Dmitriç əvvəllər ondan qaçır, onun gizli bir niyyətdə olduğundan şübhələnir və ondan zəhləsi getdiyini açıq bildirirdi, sonra isə ona öyrəşib, öz qaba rəftarını təvazökar – kinayəli bir əlaqəyə çevirdi.

Bir azdan sonra bütün xəstəxanaya şayiə yayıldı ki, həkim Andrey Yefimiç 6 №-li palataya gəlib-getməyə başlayıb. Heç kəs – nə feldşer, nə Nikita, nə də xəstə baxıcıları həkimin oraya nə üçün getdiyini, nə üçün orada saatlarla oturduğunu, nə barədə danışdığını və nə üçün resept yazmadığını heç cür başa düşmürdü. Həkimin hərəkətləri adama qəribə gəlirdi. Mixail Averyanıç çox vaxt onu evdə tapmırdı, halbuki qabaqlar heç belə ittifaq düşməzdi. Daryuşkanın da ovqatı təlx idi, çünki, dostları pivəni daha vaxtında içmir və bəzən hətta nahara da gecikirdi.

Bir dəfə iyunun axırlarında, həkim Xobotov bir iş üçün Andrey Yefimiçin yanına gəlmişdi. Onu evdə tapmadı, həyəətə çıxıb axtarmağa başladı. Həyədəkilər dedilər ki, həkim ruhi xəstələrin yanına gedib. Xobotov fligelə girib dəhlizdə durdu və belə bir söhbət eşitdi.

– Bizim əqidəmiriz müxtəlifdir, siz məni öz məsləkinizə sarı cəlb edə bilməzsiniz, – deyə İvan Dmitriç əsəbi halda danışdı. – Siz həyatla heç tanış deyilsiniz və ömrünüz uzununu heç vaxt iztirab çəkməmişiniz, mən isə anadan olduğum gündən indiyədək arasıkəsil-mədən əzab çəkmişəm, ona görə də açıq deyirəm; mən özümü sizdən yüksək və hər bir cəhətcə məlumatlı hesab edirəm. Mənim başıma ağıl qoymayın.

Andrey Yefimiç dediklərinin anlaşılmadığına təəssüf edərək sakitcə dedi:

– Mən sizi heç də öz etiqadıma cəlb etmək iddiasında deyiləm. İş bunda deyil, dostum. Məsələ onda deyil ki, siz iztirab çəkmişiniz, mən yox. İztirab və sevinc keçicidir. Bunlardan əl çəkək. İş ondadır ki, siz və mən fikirləşirik, bir-birimizdə düşünmək və mühakimə etmək qabiliyyəti olduğunu görürük. Bu hal, əqidələrimiz nə qədər

müxtəlif olursa-olsun, bizi həmrəy edir. Bilsəniz, dostum, ümumi səfəhlik, korazehinlik, kütlük zəhləmi nə qədər tökübdür və hər dəfə sizinlə söhbət eləməkdən nə qədər xoşlanıram! Siz ağıllı adamsınız, mən sizdən zövq alıram.

Xobotov qapını azca aralayıb palataya baxdı. Başında kalpak olan İvan Dmitriçlə həkim Andrey Yefimic yataqda yan-yanı oturmuşdular. Dəli ağız-burnunu əyir, titrəyir və ya əsəbi halda xalatına bürünürdü, həkim isə başını aşağı dikib, sakitcə oturmuşdu, üzü qırmızı, qüssəli idi, onda bir acizlik ifadəsi vardı. Xobotov çiyinlərini qısıb gülümsündü və Nikitanın üzünə baxdı. Nikita da çiyinlərini çəkdi.

Ertəsi gün Xobotov feldşerlə birlikdə fligelə gəldi. Hər ikisi dəhlizdə durub içəridə gedən söhbəti dinləməyə başladı. Xobotov fligeldən çıxarkən dedi:

– Bizim qoca, deyəsən, çox qorxub.

Sergey Sergeic təmiz silinmiş çəkmələrini bulamasın deyə, gölməçələrin kənarı ilə üsulluca keçərək:

– Pərvərdigara, biz günahkar bəndələrinin günahından keç! – deyə ah çəkdi. – Sözüün düzü, hörmətli Yevgeni Fyodoric, mən bunu çoxdan gözləyirdim.

XII

Bu əhvalatdan sonra Andrey Yefimic hər tərəfində əsrarəngiz şeylər müşahidə etməyə başladı. Mujiklər, xəstə baxıcıları və xəstələr ona rast gəldikdə sualedici nəzərlə ona baxır və sonra pıçıldaşırdı. Nəzarətçinin qızı Maşaya xəstəxana həyətinə rast gəlməyi sevən həkim, indi də qızın başını sığallamaq üçün təbəssümlə ona yanaşdıqda nədənsə, qız ondan qaçırdı. Poçt müdiri Mixail Averyanic onu dinlərkən əvvəlki kimi: “Tamamilə doğrudur”, – demir, anlaşılmaz bir pərtliklə: “Hə-hə”, – deyə mızıldaıyır, dalğın-dalğın və kədərlə ona baxırdı, nədənsə, o, öz dostuna araq və pivəni tərgitməyi məsləhət görməyə başlamışdı, lakin mərifətli adam olduğundan o, bunu açıq söyləmədi, eyhamla deyirdi: gah misilsiz adam olan bir nəfər batalyon komandirindən, gah da yaxşı bir polk keşişindən danışdı ki, bunlar çox içməkdən xəstələnmişdilər, lakin içkini tərgidən kimi, tamamilə sağalmışdılar. İş yoldaşı Xobotov iki-üç dəfə Andrey Yefi -

mıçın yanına gəlmişdi. O da spirtli içkiləri tərgitməyi məsləhət görürdü və heç bir bəhanə olmadan bromlu kalium içməyi tövsiyə edirdi.

Avqust ayında Andrey Yefimıç bələdiyyə rəisindən bir məktub aldı. Rəis çox mühüm bir məsələ üçün onun gəlməsini xahiş edirdi. Andrey Yefimıç təyin olunmuş vaxtda bələdiyyə idarəsinə gəldi, orada qoşun rəisini, qəza məktəbinin ştat nəzarətçisini, bələdiyyə idarəsi üzvünü, Xobotovu və kök, sarışın bir cənab gördü. Bu axırını Andrey Yefimıça həkim sifətilə təqdim etdilər. Polyak ailəsi çətin tələffüz edilən bu həkim şəhərin otuz verstliyində olan at zavodunda yaşayırdı, indi yolüstü şəhərə gəlmişdi.

– Burada sizin işinizə dair bir ərizə var, – deyə hamı bir-birilə görüşüb stol başına oturdudan sonra bələdiyyə idarəsinin rəisi, Andrey Yefimıça müraciət etdi. – Yevgeni Fyodorıç deyir ki, baş korpusda aptekin yeri darısqaldır, onu fligellərdən birinə köçürmək lazımdır. Əlbəttə, bu, düzələn şeydir, ancaq əsas səbəb odur ki, fligeli təmir etmək lazım gələcəkdir.

Andrey Yefimıç bir az düşündükdən sonra dedi:

– Bəli, təmirsiz keçinmək mümkün olmayacaq. Məsələn, apteki küncdəki fligelə köçürtsək, buna, məncə, azı beş yüz manat pul sərf etmək lazımdır. Bu, səmərəsiz xərcdir.

Bir az susdular. Andrey Yefimıç sakit səsle sözüne davam etdi:

– Mən hələ on il əvvəl rəsmi məlumat vermişdim ki, bu xəstəxana hazırkı halında, şəhərin vəsaitini nəzərə aldıqda onun üçün bəzəkədən başqa bir şey deyil. Xəstəxana qırxıncı illərdə tikilmişdir, lakin o vaxtlar vəsait imkanı bambaşqa idi. Şəhərimiz lazımsız tikililərə və artıq vəzifələrə çox böyük məbləğlər sərf edir. Mənim zənnimcə, başqa qayda olsaydı, bu pullarla iki nümunəvi xəstəxana saxlamaq olardı.

Bələdiyyə idarəsinin rəisi cəld dedi:

– Nə olar, gəlin təzə qayda qoyaq!

– Bu xüsusda öz rəyini demək şərəfi mənə artıq nəsib olmuşdur. Tibb işlərinin zemstvo ixtiyarına verilməsini məsləhət görmüşəm.

Sarışın həkim:

– Bəli, bəd olmaz, pulları zemstvoya verin, o da oğurlasın, – deyə güldü.

Bələdiyyə idarəsinin üzvü də gülərək:

– O daha ümumi qaydadır, – deyə onunla razılaşdı.

Andrey Yefimic əzgin və tutqun bir baxışla sarışın həkimə baxıb dedi:

– Ədalətli olmaq lazımdır.

Yenə susdular. Çay gəldi. Nədənsə bərk pərtləşmiş qoşun rəisi əlini stolun üstündən Andrey Yefimicın əlinə yavaşca toxundurub dedi:

– Bizi lap yaddan çıxarmısınız ha, həkim. Amma orası var ki, siz rahibsiniz; kart oynamırsınız, qadınları xoşlamırsınız. Bizimlə oynamaq sizi darıxdırır.

Həmişə qanacaq bir adam üçün bu şəhərdə yaşamağın nə qədər cansıxıcı olduğundan danışmağa başladı. Nə ağıllı-başlı teatr var, nə musiqi var, bir neçə gün bundan əvvəl klubda düzəldilmiş rəqs gecəsində iyirmi nəfər xanım olduğu halda, yalnız ikicə kavalər vardı. Gənclər rəqs etmir, ya bufetin ətrafında hərlənir, ya da kart oynayırlar.

Andrey Yefimic yavaşca, heç kəsə baxmadan danışmağa başladı ki, təəssüf olsun, şəhərlilər öz həyat enerjiasını, öz qəlbini və aqlını kart oynamağa və dedi-qoduya sərf edirlər, vaxtlarını maraqlı söhbətlə və müaliə ilə keçirməyi bacarmır, aqlın verdiyi zövqdən istifadə etmək istəmirlər. Yalnız ağıl maraqlı və gözəldir, qalan nə varsa, xırda, əhəmiyyətsiz və alçaq şeylərdir. Xobotov öz iş yoldaşına diqqətlə qulaq asırdı. Birdən o soruşdu:

– Andrey Yefimic, bu gün ayın neçəsidir?

Cavab aldıqdan sonra, o sarışın həkim, öz bacarıqsızlığını duya-duya imtahan edən adamlar kimi Andrey Yefimicdan bu günün adını, ildə neçə gün olduğunu və 6 Nə-li palatada, doğrudanmı, qəribə bir peyğəmbər yaşadığını soruşmağa başladı. Sonuncu suala cavab verərkən Andrey Yefimic qızarıb dedi:

– Bəli, o, xəstədir, ancaq çox maraqlı gəncdir.

Ona daha heç bir sual vermədilər.

Andrey Yefimic dəhlizdə paltosunu geyərkən qoşun rəisi əlini onun çiyinə qoydu və köksünü ötürərək dedi:

– Biz qocaların istirahət etmək vaxtı çatıbdır!

Andrey Yefimic bələdiyyə idarəsindən çıxarkən bu adamların onun əqli qabiliyyətini yoxlamaq üçün təyin edilmiş bir komissiya olduğunu anladı. Ona verilən sualları xatırlayıb qızardı və nədənsə, ömründə ilk dəfə təbabət elminə bərk yazığı gəldi. Həkimlərin

indicə onu tədqiq etdiklərini xatırlayıb düşündü: “Pərvərdigara, bunlar ki hələ bu yaxında psixiatriyanı keçib imtahan veriblər. Bəs bu cəhalət, nadanlıq haradandır? Bunlar ki psixiatriyadan heç bir şey başa düşməzlər!” O, ömründə ilk dəfə özünü təhqir olunmuş hesab etdi və acığı tutdu.

Mixail Averyaniç həməən günün axşamı onun yanına gəldi. Poçt müdiri salamlaşmadan ona yanaşdı əllərindən tutdu və həyəcanlı bir səslə dedi:

– Əziz dostum, mənəm sizə bəslədiyim səmimi hörmətə inandı-
ğınızı və məni dost saydığınızı sübut edin... – O, Andrey Yefimicın danışmasına mane olaraq həyəcanla sözlünə davam etdi, – dostum! Mən sizi mərifətli və alicənab olduğunuza görə sevirəm. Məni dinləyin, əzizim. Elmin qaydaları həkimləri məcbur edir ki, həqiqəti sizdən gizlətsinlər, lakin mən həqiqəti bir əsgər kimi açıq-aşkar deyirəm: siz xəstəsiniz. Məni bağışlayın, dostum, amma bu, həqiqətdir, bunu ətrafdakıların hamısı artıq çoxdan müşahidə ediblər. Bu saat həkim Yevgeni Fyodoric mənə dedi ki, Andrey Yefimic öz sağlamlığını qorumaq üçün istirahət etməli və əylənməlidir. Tamamilə doğrudur! Gözəl təklifdir! Bu günlərdə mən məzuniyyət alıb, havanı dəyişmək üçün başqa yerə gedəcəyəm. Mənimlə dost olduğunuzu sübut edin, bir yerdə gedək! Keçmişləri, cavanlığımızı yada salağ.

Andrey Yefimic düşünərək dedi:

– Mən özümü tamamilə sağlam hesab edirəm. Gedə bilməyəcəyəm. İzin verin, dostluğumu sizə başqa yolla sübut edim.

Bir səbəb olmadan, kitabsız, Daryuşkasız, pivəsiz başqa bir yerə getmək iyirmi il ərzində qurulmuş bir qaydanı birdən-birə pozmaq – belə bir ideya ilk dəqiqədə ona vəhşi və fantastik göründü. Lakin bələdiyyə idarəsindəki söhbəti və oradan evə qayıdarkən əhvalının pozulduğunu xatırladı və axmaq adamların onu dəli hesab etdikləri bir şəhərdən az bir müddətə başqa bir yerə getmək fikri xoşuna gəldi.

– Siz axı hara getmək fikrindəsiniz? – deyə soruşdu.

– Moskvaya, Peterburqa, Varşavaya... Varşavada mən beş il yaşamışam. Həyatımın ən xoşbəxt illərini orada keçirmişəm. Nə gözəl şəhərdir! Gedək mənəmlə, əzizim!

XIII

Bir həftədən sonra Andrey Yefimıçə təklif etdilər ki, istirahətə getsin, yeni istefa versin. Bu təklif ona çox da təsir etmədi. Bir həftə də keçdikdən sonra Mixail Averyanıçla bərabər poçt tarantasına minib ən yaxında olan dəmiryol stansiyasına getdi. Günlər sərin və aydın keçirdi, göy üzü mavi, üfüqlər şəffaf idi. Stansiyadakə iki yüz verstlik yolu iki günə getdilər və yolda iki dəfə gecələdilər. Poçt stansiyalarında pis yuyulmuş stəkanlarda çay verdikdə və ya atları gec qoşduqda Mixail Averyanıç hirsindən qızanır, bütən vücudu ilə əsir: “Sus! Çox danışma!” – deyə bağırırdı. Tarantada oturarkən isə bir dəqiqə belə susmaq bilmədən öz Qafqaz və Polşa səyahətindən nağıl edirdi. Nə qədər başına macərələr gəlmiş, nə qədər xoş təsadüflər olmuşdu! O, ucadan danışır və danışarkən gözlərində elə bir heyrət ifadəsi əmələ gəlirdi ki, adam onun yalan danışdığını zənn edirdi. Bundan başqa, o nağıl edərkən, nəfəsini Andrey Yefimıçın üzünə verir və qəhqəhə ilə güləndə ağızını onun qulağına tuturdu. Bu, həkimin xoşuna gəlmir, onun düşünməyinə və fikrini toplamağa mane olurdu.

Dəmiryolu ilə, qənaət üçün üçüncü klasda, papiros çəkməyənlərə məxsus vaqonda gedirdilər. Sərnişinlərin yarısı yuxarı təbəqədən olan adamlar idi. Mixail Averyanıç çox çəkmədən sərnişinlərin hamısı ilə tanış oldu. O, skamyadan-skamyaya keçərək: “Belə biabırçı yollarla getməyə dəyməz, – deyə ucadan danışdı. – Hər yerdə dələduzlar yuva salıblar! At belində getmək bundan min dəfə yaxşıdır: bir gündə yüz verst yol getdikdən sonra özünü sağlam və gümrah hiss edirsən. Qıtlığa gələndə, qıtlığın səbəbi odur ki, Pinsk bataqlıqlarını qurudublar. Ümumiyyətlə, qayda-qanunsuzluq həddini aşıbdir”. O özündən çıxır, ucadan danışır və başqalarını danışmağa qoymurdu. Bu tükənməz boşboğazlıq, uca qəhqəhələr və ifadəli hərəkətlər Andrey Yefimıçı yorurdu. “Hansımız dəliyə? – deyə təəssüflə düşündü. – Heç bir şeylə sərnişinləri narahat etməməyə çalışan mənmi, yoxsa özünü buradakıların hamısından ağıllı və yaraşlıq sayan və buna görə də heç kəsə dinclik verməyən bu xudpəsəndmi?”

Moskvada Mixail Averyanıç paqonsuz zabıt sürtükü və qırmızı qaytanlı şalvar geydi. O, küçədə hərbi furajkada və şində gəzdiyi

üçün əsgərlər ona təzim edirdilər. Andrey Yefimiça indi elə gəlirdi ki, bu, vaxtilə malik olduğu ağılıq sifətlərindən yaxşılarını tamamilə unutmuş və xarablarını mühafizə etmiş bir adamdır. O heç lazım olmadığı halda belə ona xidmət göstərilməsini sevirdi. Kibrit qutusu stol üstə olduğu halda, özünü görməməzliyə vurub, lakeyə bağıırır, kibrit gətirilməsini əmr edirdi, qulluqçu qızın qabağında köynəktumanda gəzməkdən utanmırdı, lakeylərin hamısını, qocaları belə “sən” deyər çağırır, acıqlananda onları axmaq və səfeh adlandırır. Bu cür rəftar Andrey Yefimiça ağayana, lakin iyrenc görünürdü.

Mixail Averyaniç öz dostunu əvvəlcə İverski kilsəsinə apardı. O, ürəkdən dua edir, gözlərindən yaş axıdaraq səcdəyə düşürdü, duanı oxuyub qurtardıqdan sonra isə dərin bir ah çəkib dedi:

– Adamın etiqaadı olmasa da, dua eləyəndən sonra, nədənsə, təskinlik tapır. Siz də dua eləyin, əzizim.

Andrey Yefimiç pərt oldu və əyilib təsviri öpdü. Mixail Averyaniç isə dodaqlarını şişirdi və başını yırğalayaraq, pıçılı ilə dua oxudu, gözləri yenə yaşardı. Sonra Kremlə gedib tsar-puşkaya və tsar-kolokola¹ tamaşa etdilər və həтта əlləri ilə də onlara toxundular. Zamoskvoreçyenin mənzərəsini seyr etdilər. Spasitel kilsəsinə və Rumyantsev muzeyini ziyarət etdilər.

Naharı Testovun restoranında elədilər. Mixail Averyaniç saqqalını tumarlayaraq xörəklərin adlarına xeyli baxdı və restoranlarda özünü öz evindəki kimi sərbəst hiss edən bir qarınqulu kimi dedi:

– Görək bu gün bizi nəyə qonaq edəcəksiniz, mələk!

XIV

Həkim gəzir, baxır, yeyir, içir, lakin bircə şey hiss edirdi: Mixail Averyaniçin hərəkətləri onun zəhləsini tökmüşdü. Öz dostundan qaçmaq, gizlənmək istəyirdi, dostu isə onu gözdən qoymamağa və mümkün qədər çox əylənməyə çalışırdı. Tamaşa ediləcək bir şey olmayanda onu öz söhbətləri ilə əyləndirirdi. Andrey Yefimiç iki gün dözdü, üçüncü gün xəstə olduğunu və buna görə də bütün günü evdə qalacağını bildirdi. Dostu da onun xətri üçün evdə qalacağını söylədi. Doğrudan da, dincəlmək lazımdır, yoxsa bu qədər gəzməyə

¹ *Tsar-puşka, tsar-kolokol* – Kremlə ən böyük topun və ən böyük kilsə zənginin adıdır.

ayaq davam gətirməz. Andrey Yefimic divana uzanib üzünü divanın söykənəcəyinə çevirdi və canını dişinə tutub dostunun boşboğazlığını dinləməyə başladı; dostu qızgın-qızgın danışaraq inandırır ki, Fransa gec-tez Almaniyanı darmadağın eləyəcək, Moskvada dələduz adamlar çoxdur və atın zahirindən onun yaxşı-yamanlığını təyin etmək olmaz. Həkimin qulaqları səs salırdı, ürəyi şiddətlə döyünməyə başlamışdı, bununla belə ədəb gözləyərək dostunun çıxıb getməsinə və ya susmasını xahiş edə bilmirdi. Xoşbəxtlikdən Mixail Averyanic nömrədə oturmaqdan darıxdı və nahardan sonra gəzməyə çıxdı.

Andrey Yefimic tək qalıb rahatlanmaq istədi. Divanda qımıldanmadan uzanmaq və otaqda tək-tənha olduğunu düşünmək nə qədər xoşdur! Tənhalıq olmadan həqiqi səadət mümkün deyil. İblis, yəqin, başqa mələklərin bilmədiyi təkliyi arzuladığı üçün Allaha xəyanət etmişdir. Andrey Yefimic son günlər ərzində gördüklərini və eşitdiklərini düşünmək istəyirdi, lakin Mixail Averyanic heç cür onun başından çıxmırdı.

“Axı o, dostluğundan, alicənablığından məzuniyyət götürüb buraya gəlmişdir, – deyə həkim təəssüflə düşünürdü. – Bu dostluq qəyyumluğundan daha pis şey yoxdur. Bunca xoşdil, səxavətli, nəşəli olduğu halda, yenə darıxdırıcı adamdır. Dözülməz dərəcədə cansıxıcıdır. Həmişə ağıllı və gözəl sözlər danışan bunun kimi adamlara yaxından baxdıqda küt olduqları anlaşılır”.

Bundan sonrakı günlərdə də Andrey Yefimic özünü xəstəliyə vurub, nömrədən bayıra çıxmırdı. Dostu onu öz söhbəti ilə əyləndirməyə başlayanda o, üzünü divanın söykənəcəyinə tutub danırırdı, dostu olmayanda isə bu vəziyyətdə uzanıb istirahət edirdi. Buraya gəldiyi üçün özünə və gündən-günə daha boşboğaz, şitəngi olan dostuna acığı tuturdu, öz fikirlərini ciddi, yüksək bir tonda qurmağa heç cür nail ola bilmirdi, o, öz xırdaçılığına acıqlanaraq düşünürdü: “Məni, İvan Dmitric deyən kimi, həqiqət əlinə alır. Ancaq bu, boş şeydir... Evə qayıdaram, yenə hər şey köhnə qayda ilə gedər...”.

Peterburqda da eyni vəziyyət oldu: o, bütün günü nömrədən bayıra çıxmayıb divanda uzanırdı, yalnız pivə içmək istəyəndə ayağa dururdu.

Mixail Averyanic hey onu Varşavaya getməyə tələsdirirdi.

Andrey Yefimic yalvarıcı bir səsle deyirdi:

– Əziz dostum, mənim orada nə işim var? Siz tək gedin, mənə isə izin verin, evə gedim! Xahiş edirəm!

Mixail Averyaniç etiraz edərək dedi:

– Heç cür əl çəkən deyiləm! Varşava misilsiz bir şəhərdir. Orada mən beş il bəxtiyar həyat keçirmişəm.

Andrey Yefimic dediyinə israr etmək iradəsi çatmadığından canını dişinə tutub Varşavaya getdi. Burada da nömrədən bayıra çıxmır, divanda uzanır və özünə, dostuna və rusca başa düşmək istəyən lakeylərə acığı tuturdu. Mixail Averyaniç isə həmişəki kimi sağlam, gümrəh və nəşəli olub səhərdən axşama qədər şəhəri gəzir və köhnə tanışlarını axtarırdı. Bir neçə dəfə o hətta evdə də yatma - mışdı.

Bir dəfə gecəni harada isə keçirdikdən sonra, səhər tezdən çox həyəcanlı bir halda evə qayıtdı, rəngi bərk qızarmışdı, saçları dağınıqdı. Uzun zaman otağı o küncdən-bu küncə gəzdi, nə isə dodaqaltı mızıldadı, sonra birdən-birə dayanıb dedi:

– Namus hər şeydən vacibdir!

Bir qədər də gəzdikdən sonra ikiəlli başını qucaqladı və faciəli bir səsle dedi:

– Bəli, namus hər şeydən vacibdir! Bu Babil şəhərinə gəlmək fikrinə düşdüyüm dəqiqəyə lənətlər olsun! Əziz dostum, – deyə həkimə müraciət etdi, – mənə nifrət edin! Pullarımın hamısını qumara qoymuşam! Xahiş edirəm, mənə beş yüz manat borc verin!

Andrey Yefimic beş yüz manat sayıb dinməz-söyləməz dostuna verdi. Mixail Averyaniçin rəngi hələ də utandığından və qəzəbindən qırmızı idi, ağızucu mənasız bir and içərək, şapkasını geydi və bayıra çıxdı. İki saatdan sonra qayıdıb kresloya səridi və ucadan bir ah çəkib dedi:

– Namus xilas edildi! Gedək, dostum, daha bu şəhərdə bir dəqiqə belə qalmaq istəmirəm. Burada dələduzlar, Avstriya casusları doludur!

Dostlar öz şəhərlərinə qayıtdıqda artıq noyabr ayı idi, küçələri qalın qar örtmüşdü. Andrey Yefimicın yerini həkim Xobotov tutmuşdu, o, hələ köhnə mənzilində olurdu, Andrey Yefimicın gəlib xəstəxanadakı mənzilini boşaldacağını gözləyirdi. Aşpaz qadın adlandırdığı kifir qadın fligellərin birində yaşayırdı.

Şəhərə yeni bir xəstəxana dedi-qodusu yayılmışdı. Deyirdilər ki, həmin kifir qadın nəzarətçi ilə savaşırmışdır və nəzarətçi onun qabağında diz çökərək üzr istəyib.

Andrey Yefimic gələn kimi özünə mənzil axtarmalı oldu.

Poçt müdiri ona qorxaqcasına dedi:

– Bağışlayın, soruşmağa cəsarət eləyirəm, dostum, vəsaitdən-zaddan nəyiniz var?

Andrey Yefimic dinməz-söyləməz pullarını sayıb dedi:

– Səksən altı manat.

Mixail Averyaniç həkimi anlamayaraq pərt halda dedi:

– Mən o barədə soruşmuram. Mən bilmək istəyirəm ki, ümumiyyətlə, nə kimi bir vəsaitə maliksiniz?

– Mən də sizə cavab verdim ki, səksən altı manat!.. Bundan başqa heç nəyim yoxdur.

Mixail Averyaniç həkimi namuslu və nəcabətli bir adam hesab edirdi, bununla belə onun, heç olmasa, iyirmi minə qədər pulu olduğunu güman edirdi. İndi isə Andrey Yefimicın çox yoxsul olduğu və yaşamağa heç imkanı olmadığını bilib nədənsə birdən-birə ağladı və dostunu qucaqladı.

XV

Andrey Yefimic meşşan Belovanın üçpəncərəli evində yaşayırdı. Evin mətbəxdən başqa üçcə otağı vardı. Küçəyə pəncərəsi olan iki otağı həkim tutmuşdu, üçüncü otaqda və mətbəxdə isə Daryuşka və üç uşağı ilə bərabər Belova olurdu. Bəzən ev sahibəsinin yanına oynaşı gəlirdi, bu, sərxoş bir mujik idi, gecələr səs-küy salır, uşaqları və Daryuşkanı qorxudurdu. Bu mujik gələndə mətbəxdə oturub araq istəyir və hamının yerini dar edirdi, ona görə həkim ağlayan uşaqlara yazığı gəlib, onları öz yanına alır və döşəmə üstə yatırırdı, bu hal ona böyük zövq verirdi.

Həkim qabaqki kimi saat səkkizdə durur və çay içəndən sonra öz köhnə kitab və jurnallarını oxuyurdu. Təzələrinə almağa imkan yox idi. Kitablار köhnə olduğundanmı və ya bəlkə, şərait dəyişdiyindənmi, mütaliə əvvəlki kimi onu cəlb etmir və yorurdu. Vaxtı boş keçməsin deyərək, kitabları üçün müfəssəl kataloq düzəltmişdi, onların kötöklərinə nömrə yapışdırırdı, bu mexaniki və zəhmətli iş ona

mütaliədən maraqlı gəlirdi. Yeknəsəq və zəhmətli iş onun fikirlərini anlaşılmaz bir surətdə oxşayırdı, o heç bir şeyin fikrini çəkmirdi, vaxt da sürətlə gəlib-keçirdi. Hətta mətbəxdə oturub Daryuşka ilə kartof soymaq və ya darı arıtmaq ona maraqlı gəlirdi. Şənbə və bazar günləri kilsəyə gedirdi. Divar dibində durub gözlərini süzür, nəğməyə qulaq asır və atası, ailəsi, universitet, din haqqında düşü-nürdü; özünü sakit, kədərli hiss edirdi, sonra kilsədən gedərkən ibadətə belə tez qurtardıqına heyifsilənirdi.

O söhbət etmək üçün iki dəfə xəstəxanaya, İvan Dmitriçin yanına getmişdi. Lakin İvan Dmitriç hər dəfə onu çox həyəcanlı və qəzəbli qarşılardı; Andrey Yefimicdən onu rahat buraxmasını xahiş etmişdi, çünki boşboğazlıq çoxdan bəri onun zəhləsini tökmüşdü, o deyirdi ki, çəkdiyi olmazın əziyyətlər qarşısında bu əclaf və alçaq adamlardan yalnız bircə mükafat istəyir – onu təkbəşinə dama salsınlar. Olmaya, bunu da ona çox gördülər? Andrey Yefimic hər iki dəfə onunla xudahafizləşərkən gecəniz xeyrə qalsın deyəndə, o donquldanıb demişdi:

– Rədd ol başımdan!

İndi Andrey Yefimic iki yol arasında qalmışdı; bilmirdi ki, bir də onun yanına getsin, ya yox? Getməyi isə arzu edirdi.

Əvvəllər Andrey Yefimic nahardan sonra otaqları gəzib düşü-nürdü, indi isə nahar zamanından axşam çayınadək divanda üzü divara uzanaraq xırda-xuruş fikirlərə dalırdı və bu fikirlərə heç cür qalib gələ bilmirdi. İyirmi ildən artıq xidməti qarşısında ona nə bir təqaüd, nə də birdəfəlik maddi yardım göstərmədikləri ona bərk təsir etmişdi. Əlbəttə, o, vicdanla işləməmişdi, lakin təqaüdü, vicdanlı oldu-olmadı, hər bir qulluqçu alır. Müasir ədalət məhz bundan ibarətdir ki, rütbə ilə, ordenlə və təqaüdlə insanın əxlaqi keyfiyyəti, qabiliyyəti deyil, ümumiyyətlə, hər cür xidmət təltif edilir. Bəs nə üçün təkcə o, istisna təşkil etsin? Pulu heç yox idi. Dükanın qaba-ğından keçməyə və ev sahibəsinin gözüne görünməyə utanırdı. Pivə üçün artıq otuz iki manat borc yığılmışdı. Meşşan Belovaya da borclu idilər. Daryuşka köhnə paltarlardan və kitablardan satır, ev sahi-bəsinə yalan söyləyirdi ki, guya, həkim bu yaxınlarda böyük pul alacaqdır.

Yığılmış olduğu min manatı səyahətə xərclədiyinə heyifsilənirdi. Bu min manat belə gündə onun üçün böyük iş görərdi! Adamlar onu

dinc qoymurdular. Xobotov xəstə iş yoldaşını hərdənbir yoluxmağı özünə borc bilirdi. Andrey Yefimiçin onun hər şeyindən: tox sifətindən, pis, təvazökar danışığından, “iş yoldaşı” deməsindən, uzunboğaz çəkmələrindən zəhləsi gedirdi, ən iyrenc şey də o idi ki, o Andrey Yefimiçi müalicə etməyi özünə borc bilirdi və doğrudan da, onu sağaltmaqda olduğunu güman edirdi. Hər dəfə gələndə özü ilə bir şüşə bromlu kalium və ravənd həbi gətirirdi.

Mixail Averyanıç da öz dostunu yoluxmağı və onu əyləndirməyi özünə borc bilirdi. Hər dəfə Andrey Yefimiçin yanına gələndə saxta açıq-saçıqlıqla danışır, zorla qəhqəhə çəkir və həkimi inandırmağa başlayırdı ki, şükür Allaha, bu gün rəngi durudur, bundan sonra halı daha yaxşı olacaq. Bundan belə nəticə çıxarmaq olardı ki, o, öz dostunun halını ümitsiz hesab edir. Varşavada aldığı borcu hələ qaytarmadığı üçün bərk xəcalət çəkirdi, ona görə də özünü o yerə qoymayaraq, daha ucadan qəhqəhə çəkir və gülməli söhbətlər edirdi. Danışdığı lətifələr və hekayələr istər Andrey Yefimiçə, istərsə də özünə indi darıxdırıcı görünürdü.

Andrey Yefimiç həmişə onun hüzurunda divana uzanıb üzünü divara çevirir və canını dişinə tutub dostunun boşboğazlığını dinləyirdi, qəlbi acıqla dolurdu və hər dəfə dostu gedəndən sonra bu acıq getdikcə artır, sanki, boğazını tıxayırdı.

Xırda fikirləri başından qovmaq üçün tez düşünməyə başlayırdı ki, o özü də, Xobotov da, Mixail Averyanıç da gec-tez məhv olub gedəcək və özlərindən sonra heç bir iz-əsər buraxmayacaqlar. Əgər milyon il bundan sonra fəzada Yer kürəsi yanından bir ruh uçub keçsə, ehtimal ki, yerdə gil və çılpaq qayalardan başqa heç bir şey görməyəcəkdir. Hər şey – mədəniyyət də, əxlaq qaydaları da məhv olub gedəcək və hətta yerində alağ otları da bitməyəcəkdir. Daha dükandan çıxan xəcalət çəkmək, vecsiz Xobotovla, Mixail Averyanıçla dostluq etmək nə deməkdir? Bütün bunlar boş və mənasız şeylərdir.

Lakin bu cür mühakimələr daha kömək etmirdi. Yer kürəsinin milyon il sonrakı halını təsəvvürünə gətirən kimi, çılpaq qayalığın arxasından uzunboğaz çəkməli Xobotov və ya gərgin bir surətdə qəhqəhə çəkən Mixail Averyanıç görünür və hətta onun xəcalətli pıçıltısı da eşidilirdi: “Varşavada aldığı borcu, əzizim, bu yaxında verəcəyəm... Arxayın ol”.

XVI

Bir dəfə Mixail Averyanıç nahardan sonra dostunun yanına gəldi. Andrey Yefimıç divanda uzanmışdı. Elə bu zaman Xobotov da təsadüfən gəldi, özü ilə bromlu kalium gətirmişdi. Andrey Yefimıç yerində ağır-ağır dikəldi və əllərini divana dayayaraq oturdu.

Mixail Averyanıç sözə başladı:

– Bu gün, dostum, rəngin dünənkinə nisbətən xeyli durulmuş – dur. Qoçaq adamsınız! Vallah, qoçaqsınız!

Xobotov əsnəyə-əsnəyə dedi:

– Əlbəttə, sağalmaq lazımdır. Söz yox ki, bu üzüntü sizi tənge gətiribdir.

Mixail Averyanıç nəşə ilə dedi:

– Sağalmağınza söz ola bilməz. Hələ yüz il də yaşayacağın! Bəs nə!

– Yüz il olmasa da, heç olmasa, iyirmi il yaşayarıq, – deyə Xobotov təsəlli verdi. – Eybi yoxdur, əzizim, ruhdan düşməyin... Bu qədər dərd çəkdiniz, yetər.

Mixail Averyanıç:

– Biz hələ özümüzü göstərəcəyik, – deyə qəhqəhə çəkdi. – Hələ özümüzü göstərəcəyik! Gələn il, Allah qoysa, Qafqaza gedərik və oranı başdan-başa at belində gəzərik – hop-hop! Hop! Qafqazdan qayıdanda da, ölməsək, sağ qalsaq, toy edərik. – Mixail Averyanıç hiyləgərcəsinə göz vurdu. – Sizi, bizim əziz dostumuz, evləndirərik... Bəli, evləndirərik...

Andrey Yefimıç birdən səbir kasasının dolduğunu hiss etdi. Ürəyi bərk-bərk döyünməyə başladı. Cəld yerindən durub pəncərəyə yanaşdı:

– Bu, bayağılıqdır! – dedi. – Məgər bayağı danışdığınızı anlamırsınız?

O, yumşaq və nəzakətlə danışmaq istəyirdi, lakin iradəsinə zidd olaraq yumruqlarını düyünlədi və başından yuxarı qaldırıb rəşəli bir səsle bağırırdı:

– Məni rahat buraxın! – Rəngi pul kimi qızarmışdı, bütün bədəni əsirdi. – Rədd olun buradan! İkiniz də rədd olun!

Mixail Averyanıç və Xobotov ayağa qalxdılar. Əvvəlcə ona hey-rətlə, sonra isə qorxu ilə baxmağa başladılar. Andrey Yefimıç yenə bağırırdı:

– Hər ikiniz rədd olun! Kütün biri kütlər! Mənə sənin nə dostluğun lazımdır, nə də dərmanın, kütün biri küt! Nə qədər bayağılıq! Nə qədər rəzillik!

Xobotov və Mixail Averyaniç karıxmış halda bir-birinə baxdılar, daldalı çəkilib dəhlizə çıxdılar. Andrey Yefimiç bromlu kalium şüşəsini qapıb onların dalınca tulladı, şüşə cingilti ilə kandara dəyib qırıldı. Sonra onların dallarınca yüyürüb ağlar səslə bağırdı:

– Rədd olun buradan! Cəhənnəm olun başımdan!

Qonaqlar çıxıb gedəndən sonra Andrey Yefimiç titrətmə-qızdırmalı adam kimi əsərək, divana uzandı və uzun zaman:

– Küt adamlar! Axmaqlar! – deyə təkrar etdi.

Hirsi soyuyandan sonra ilk əvvəl başına belə bir fikir gəldi ki, zavallı Mixail Averyaniç indi, yaqın, bərk inciyib və ürəyi sınıbdır, nə qədər dəhşətli bir hall! Əvvəllər heç vaxt belə şey olmazdı. Bəs mənim aqlım və mərifətim hanı? Mənim idrakım və fəlsəfi təmkinim hanı?

Həkim xəcalətdən və peşmançılıqdan bütün gecə yata bilmədi, səhəri isə saat ona yaxın poçt idarəsinə gedib müdirdən üzr istədi. Bundan mütəəssir olmuş Mixail Averyaniç içini çəkərək:

– Gəlin dünənki əhvalatı heç yada salmamaq, – dedi və onun əlini bərk sıxdı. – Keçmiş yada salanın gözü çıxsın. Lyubovkin! – deyə ucadan elə bağırdı ki, bütün poçtalyonlar və camaat diksindi. – Stul ver görək. Sən gözlə! – deyə barmaqlıq arasından ona sifarişli məktub uzadan bir qadının üstünə qışqırdı. – Görürsən ki, başım qarışıqdır! – Sonra üzünü Andrey Yefimiça tutub nəzakətlə dedi, keçmiş yada salmasaq, yaxşıdır. Oturun, əzizim, xahiş edirəm.

O, bir dəqiqəliyə dizlərini sıgalladıqdan sonra dedi:

– Sizdən incimək heç mənim aqlıma belə gəlməzdi. Xəstəliklə zarafat olmaz, dostum. Sizin dünənki tutmanız həkimlə mənə qorxutdu, sonra uzun-uzadı sizin haqqınızda danışdıq. Əziz dostum, niyə siz öz xəstəliyinizlə ciddi məşğul olmursunuz? Heç bu yarayan işdir? Dostluğumuza ərk eləyib açıq danışdığımıza görə sizdən üzr istəyirəm, – deyə Mixail Averyaniç pıçıldadı, – sizin yaşayışınız olduqca pis şəraitdə keçir: danışıqlıq, natəmizlik, qulluq edəniniz yox, müalicə üçün vəsaitiniz yox... Əziz dostum, həkimlə bərabər sizdən bir xahişimiz var, məsləhətimizə əməl edin: xəstəxanada yatıb özünü müalicə etdirin! Orada yemək də, qulluq da, müalicə də var. Söz yanınızda qalsın, Yevgeni Fyodorıç ətiacı adam olsa da, məlu -

matlıdır, ona tamamilə bel bağlamaq olar. Mənə söz verib ki, sizinlə məşğul olar.

Andrey Yefimıç poçt müdirinin səmimiliyindən və birdən-birə yanaqlarında işıldayan göz yaşlarından mütəəssir olub, əlini döşünə qoydu və:

– Hörmətli dostum, buna inanmayın! – deyə pıçıldadı. – Onların sözüne inanmayın! Yalan danışıqlar! Mənim xəstəliyim yalnız bundan ibarətdir ki, iyirmi il ərzində bu şəhərdə yalnız bircə ağıllı adam tapmışam, ancaq o da dəlidir. Məndə heç bir xəstəlik yoxdur, ancaq mən çıxış yolu olmayan bir tilsimə düşmüşəm. Fərqi yoxdur, mən hər bir şeyə hazırım.

– Xəstəxanada yatmağınız məsləhətdir, əziz dostum.

– Məndən ötrü heç fərqi yoxdur, istər lap qəbir olsun.

– Ancaq, dostum, xahişim budur, söz verəsiniz ki, Yevgeni Fyodorıçın dediklərinə qulaq asacaqsınız.

– Söz verirəm. Ancaq təkrar edirəm, hörmətli dostum, mən tilsimə düşmüşəm. İndi hər şey, hətta dostlarımin səmimi müdaxiləsi belə bircə şeyə – məni məhv olmağa aparır. Mən məhv oluram və bunu mətanətlə etiraf edirəm.

– Fikir etməyin əzizim, sağalarsınız.

Andrey Yefimıç əsəbi halda dedi:

– Bu sözlərdən nə çıxar? Ömrünün axırında, mənim indi keçirdiyim haləti keçirəcək adam tək-tək tapılar. Sizə desələr ki, məsələn, böyrəkləriniz xarabdır və ürəyiniz şişibdir, özünüzü müalicə etdirməyə başlarsınız və ya sizə dəli, yaxud da cani desələr, xülasə, adamların diqqəti sizə cəlb olunsa, bilin ki, çıxmaz bir tilsimə düşmüşünüz. Bu tilsimdən çıxmağa can atdıqda, yolunuzda daha da azacaqsınız. Bu cür vəziyyətdə təslim olmaq lazımdır, çünki heç bir insan qüvvəsi sizi bu fəlakətdən qurtara bilməyəcəkdir. Məncə, belədir.

Barmaqlığın dalındakı adamlar getdikcə artırdı. Andrey Yefimıç müdirin işinə mane olmasın deyə, ayağa qalxıb xudahafizləşməyə başladı. Mixail Averyanıç xəstəxanada yatacağına dair ondan bir daha söz aldı və onu bayır qapıya qədər ötürdü.

Həmin gün axşama yaxın Xobotov gözlənilmədən Andrey Yefimıçın yanına gəldi, əynində yarımkürk, ayağında da uzunboğaz çəkmə vardı, o, elə bir əda ilə danışmağa başladı ki, guya, dünən heç bir şey olmaybmış.

– Sizin yanınıza bir iş üçün gəlmişəm, dostum. Sizi dəvət etmək istəyirəm. Mənimlə konsiliuma gəlmək istərsinizmi?

Andrey Yefimic Xobotovun onu gəzinti ilə əyləndirmək və ya ona, doğrudan da, pul qazanmaq üçün imkan vermək niyyətində olduğunu güman edib, tez geyindi və onunla bərabər küçəyə çıxdı. O, dünənki təqsirini ört-basdır etməyə və barışmağa can atırdı, dünənki əhvalat haqqında dilinə bir kəlmə belə söz gətirməyən və ehtimal ki, ona yazığı gələn Xobotova ürəkdən təşəkkür edirdi.

Andrey Yefimic soruşdu:

– Xəstənin haradadır?

– Mənim xəstəxanamda. Mən çoxdan bəri onu sizə göstərmək istəyirdim... Çox maraqlı bir xəstəlikdir.

Xəstəxana həyətinə girdilər, baş korpusu ötüb, ruhi xəstələrin olduğu fligelə yollandılar. Nədənə, buraya gələncən heç danışmadılar. Nikita, adəti üzrə, yerindən sıçrayıb, ayaqüstə dik durdu.

Xobotov Andrey Yefimicə palataya girərkən asta səslə dedi:

– Burada bir xəstənin ciyərində ağırlaşma əmələ gəlmişdir. Siz burada gözləyin, mən bu saat gəlirəm. Stetoskop gətirəcəyəm.

Xobotov bayıra çıxdı.

XVII

Hava qaralırdı. İvan Dmitriç üzünü yastığa tıxayıb öz yatağında uzanmışdı, iflic xəstə hərəkətsiz oturub yavaşca ağlayır və dodaqlarını titrədirdi. Kök mujik və keçmiş çeşidçi yatmışdılar. Sakitlikdi.

Andrey Yefimic İvan Dmitriçin çarpaysında oturub gözləyirdi. Yarım saata qədər keçdi və palataya Xobotovun əvəzində Nikita girdi, qucağında xalat, kimin isə köynək-tumanı və tuflişi vardı.

O, sakitcə dedi:

– Buyurun geyinin, zati-aliləri. – Yəqin, təzə gətirilmiş boş bir çarpayını göstərərək əlavə etdi, – yatağınız budur, buraya buyurun. Eybi yoxdur, Allahın köməkliliyi ilə sağalarsınız.

Andrey Yefimic məsələni anladı. Dinməz-söyləməz durub Nikitanın göstərdiyi çarpayıda oturdu. Nikitanın dayanıb gözlədiyini gördükdə lüt soyundu və soyunduğuna görə xəcalət çəkdi. Sonra xəstəxana paltarını geydi, tuman çox gödək idi, köynək uzun idi, xalat isə quru balıq qoxusu verirdi. Nikita:

– Allah qoysa, sağalarsınız, – deyər təkrar etdi və Andrey Yefimicın çıxartdığı paltarı qucağına alıb bayıra çıxdı və qapını bağladı.

Andrey Yefimic utana-utana xalata bürünərək və öz təzə kostyumunda dustağa oxşadığını hiss edərək düşünürdü: “Fərqi yoxdur... İstər frak olsun, istər mundir olsun, istərsə də bu xalat olsun – heç fərqi yoxdur...”.

Bəs saat? Yan cibindəki yazı dəftərçəsi? Papiros? Nikita paltarı hara apardı? İndi, deyəsən, ölənə kimi daha şalvar, jilet və çəkmə geymək müyəssər olmayacaq. Bütün bunlar ilk zamanlar ona bir növ qəribə və hətta anlaşılmaz görünürdü.

Andrey Yefimic indi də bu fikirdə idi ki, meşşan Belovanın evi ilə 6 №-li palata arasında heç bir fərq yoxdur, bu dünyada hər şey mənasız və qarmaqarışıqdır, bununla belə Andrey Yefimicın əlləri əsir, ayaqları soyuyurdu, bir azdan sonra İvan Dmitriçin durub onu xalata görəni fikrindən qorxurdu. O durub otaqda bir az gəzdi və yenə oturdu.

Yarım saat, bir saat oturdu, bu cür boş-boşuna oturmaqdan bərk darıxdı; əcəba, bu adamlar kimi burada günlərlə, həftələrlə və hətta illərlə yaşamaq olarmı?

Andrey Yefimic darıxdığından oturur, gəzir, yenə də otururdu; gedib pəncərədən bayıra baxmaq və otaqda var-gəl etmək olar. Bəs sonra? Büt kimi hey bu cür oturub düşünməkdən nə çıxar? Yox, bu, mümkün deyil.

Andrey Yefimic uzandı, lakin tez ayağa qalxdı, xalataının qolu ilə alnının tərini sildi və üzünün quru balıq qoxusu verdiyini hiss etdi. Yenə otaqda gəzinməyə başladı. Qollarını heyərlə açaraq dedi:

– Burada anlaşılmazlıq var... Məsələni aydınlaşdırmaq lazımdır, mütləq anlaşılmazlıq var...

Bu zaman İvan Dmitriç yuxudan oyandı. Çarpayısında oturub yumruqlarını yanaqlarına dayadı. Tüpiürdü. Sonra tənbel-tənbel həkimə baxdı və yəqin ki, ilk dəqiqə heç bir şey anlamadı, lakin az sonra onun yuxulu üzü acıqlı və istehzal bir şəkli aldı. Gözünün birini qıyaraq, yuxulu səsi ilə xırıldadı:

– Aha, dostum, sizi də buraya basdılar! Çox şadam, vaxt var idi, siz adamların qanını içirdiniz, indi isə sizinkini içəcəklər. Gözlər işdir!

Andrey Yefimic İvan Dmitriçin sözlərindən qorxaraq:

– Burada bir növ anlaşılmazlıq var, – dedi, çiyinlərini qısdı, – bir növ anlaşılmazlıq var, – deyə təkrar etdi.

İvan Dmitriç yenə tüpürüb yerinə uzandı.

– Mənhus həyat! – deyə donquldandı. – Bu həyatın, çəkilən izi-
rablar qarşısında mükafatla, opera apofeozu ilə deyil, ölümlə bitə-
cəyini düşünmək nə qədər acı, nə qədər ağırdır! Ölən kimi mujiklər
gəlib qol-qıçından yapışacaq və səni zirzəmiyə atacaqlar. Uf! Zərər
yoxdur... O dünyada da bizim kefirmiz kök olacaqdır. Mən o dünya-
dan kabus kimi buraya gəlib bu əclafı qorxudacağam. Məni gör-
dükdə qorxudan saçları, saqqalları ağaracaq.

Moyseyka qayıtdı və həkimi gördükdə əlini ona uzadıb dedi:

– Bir çəpik sədəqə ver!

XVIII

Andrey Yefimic pəncərəyə yanaşib çölə baxdı. Hava qaralırdı,
üfüqdə, sağ tərəfdən soyuq və tünd-qırmızı ay çıxmaqda idi. Xəs-
təxana barısının, təqribən, yüz səjnlişində daş divarla hasarlanmış
uca bir ev vardı. Bu, həbsxana idi.

“Bax, həqiqət, budur!” – deyə Andrey Yefimic düşündü və onu
dəhşət bürüdü.

Ay da, həbsxana da, hasarın üstünə çalınmış mıxlar da, sümük-
yandıran zavodun uzaq alovu da dəhşətli idi. Arxa tərəfdən iniltili
səs eşidilirdi. Andrey Yefimic geri döndü, döşündə parlaq ulduzları
və ordenləri olan bir adam gördü, bu adam gülümsəyir və hiylə-
gərcəsinə göz vururdu. Bu da Andrey Yefimicə dəhşətli görünürdü.

Andrey Yefimic öz-özünü inandırır ki, ayda da, həbsxanada
da qəribə bir şey yoxdur, ruhən sağlam olan adamlar da orden
taxırlar və bütün bunlar vaxtilə çürüyüb torpağa dönəcəklər, lakin
birdən onu elə bir ümitsizlik sardı ki, hər iki əli ilə barmaqlıqdan
yapışib var gücü ilə onu silkələdi. Möhkəm barmaqlıq heç tərpan-
mədi də.

Sonra qorxusu artmasın deyə, gedib İvan Dmitriçin yanında
oturdu. O titrəyərək və alnının soyuq tərini silərək dedi:

– Ruhdan düşdüm, əzizim. Ruhdan düşdüm.

İvan Dmitriç istehza ilə ona dedi:

– Siz hələ bir az da filosofluq eləyin.

– Aman Allah, aman Allah... Elədir, elədir... Siz, gərək, demişdiniz ki, Rusiyada fəlsəfə yoxdur, amma hər kəs, hətta xırda-xuruş adamlar da filosofluq edir. Axı bu cür adamların filosofluq etməsi -nin heç kəsə zərəri yoxdur, – deyə Andrey Yefimuç ağıllamaq istəyən və qarşısındakının ürəyini yumşaltmağa çalışan bir adam kimi dil-ləndi. – Daha bu cür istehzalılıq gülüş nəyə lazımmış? Bu xırda-xuruş adamlar təmin olunmadıqları halda, necə filosofluq etməsinlər? Ağıllı, mərifətli, məğrur, azadlıqsevən, sadədil bir şəxs üçün çirkin, sarsaq bir şəhərə ara həkimi getməkdən və ömrünü küpə qoymaq, zəli salmaq, qan aldırmaqla keçirməkdən başqa çıxış yolu yoxdur. Bu qədər şarlatanlıq, məhdudluq, bayağılıq olar? Ay Allah!

– Siz axmaq söz danışırırsınız. Ara həkimi olmağı bəyənmiş-dinizsə, nazir gedəydiniz.

– Heç yerə, heç yerə mümkün deyil. Biz acizlik, əzizim. Əvvəllər mən laqeyd idim, sağlam və ağıllı mühakimələr yürüdükdüm, ancaq həyat qaba bir tərzdə mənə toxunan kimi ruhdan düşdüm... Bu, yorğunluğun nəticəsi idi... Biz zəiflik, yaramazlıq... Siz də beləsiniz, mənim əzizim. Siz ağıllısınız, alicənabsınız, ana südü ilə birlikdə sizə gözəl hisslər aşılarmışdır, lakin həyata qədəm qoyan kimi yorulub xəstələnmişiniz... Zəifsiniz, zəif!

Qaranlıq çökəndə Andrey Yefimuç qorxu və inciklik hissindən başqa, zəhlətökən bir şey də yormağa başladı. Nəhayət, o başa düşdü ki, ürəyi pivə və papiros istəyir.

– Mən buradan çıxacağam, əzizim, – dedi. – Deyəcəyəm, buraya işıq gətirsinlər... Dözə bilmirəm... qüvvəm çatmır...

Andrey Yefimuç gedib qapını açdı, lakin Nikita cəld yerindən sıç-rayıb onu qabaqladı:

– Hara gedirsiniz? Olmaz, olmaz! – dedi. – Yatmaq vaxtıdır!

Andrey Yefimuç tələsik dedi:

– Mən ancaq bircə dəqiqə həyətdə gəzmək istəyirəm!

– Olmaz, olmaz, buyruq yoxdur. Özünüz ki, yaxşı bilirsiniz.

Nikita qapını çırpdı və arxasını qapıya dayadı. Andrey Yefimuç çiyinlərini qısaq soruşdu:

– Mən buradan çıxsam, kimə zərər toxuna bilər? Başa düşə bil-mirəm! – Sonra titrək bir səslə dedi, – Nikita, mən çıxmalyam! Mənə lazımdır!

Nikita öyüd tərzində dedi:

– Qayda-qanunu pozmayın, yaxşı deyil!

İvan Dmitriç birdən:

– Bu, nə oyundur, belə də iş olar? – deyə bağırdı və yerindən sıçradı. – Onun nə haqqı var, buraxmasın? Onlar nə cəsərlə bizi burada saxlayırlar? Qanunda, gərək ki, aydın deyilir: heç kəs məhkəməsiz azadlıqdan məhrum edilə bilməz! Bu, zorakılıqdır! Özbaşınalıqdır!

Andrey Yefimiç İvan Dmitriçin bağırməsindən ürəklənərək dedi:

– Əlbəttə, özbaşınalıqdır! Mənə lazımdır, ona görə də çıxmalıyam! Onun haqqı yoxdur! Burax, sənə deyirəm!

İvan Dmitriç:

– Eşitmirsən, qanmaz heyvan? – deyə bağırdı və yumruğu ilə qapını döydü. – Açı, yoxsa qapını sındıraram! Qaniçen!

Andrey Yefimiç bütün vücudu ilə əsərək çığırdı:

– Açı qapını! Mən tələb edirəm!

Nikita qapı dalından:

– Danış görək! – deyə cavab verdi. – Danış!

– Heç olmasa, Yevgeni Fyodoriçi buraya çağır! De ki, səni Andrey Yefimiç bir dəqiqəliyə yanına çağırır!

– Sabah özü gələcəkdir.

İvan Dmitriç sözüünə davam edərək dedi:

– Bizi heç vaxt buraxmayacaqlar! Burada çürüdəcəklər. Pərvərdigara, doğrudanmı, o dünyada cəhənnəm yoxdur və bu alçaq həriflər bağışlanacaqlar! Bəs ədalət hanı? Açı qapını, yaramaz, bağrım çatladı! – deyə o, cırı səslə qışqırdı və qapıya təkan verdi. – Vurub başımı partladaram! Qatillər!

Nikita tez qapını açdı, əlləri ilə, dizi ilə Andrey Yefimiçi kobud surətdə itələdi, sonra qolaylanıb üzünə bir yumruq ilişdirdi. Andrey Yefimiçə elə gəldi ki, guya, başından böyük bir dalğa aşdı və onu çarpayıya doğru sürüklədi; ağız, doğrudan da, şor olmuşdu; ehtimal ki, dişləri qanamışdı. Üzüb dalğanın üstünə çıxmaq istəyirmiş kimi, əllərini havada yırğalamağa başladı və kimin isə çarpayısından yapışdı, bu zaman Nikitanın iki dəfə küreyinə vurduğunu hiss etdi.

İvan Dmitriç ucadan bağırdı, yəqin, onu döyürdülər. Sonra hər şey sakitləşdi. Ay işığı barmaqlıqdan keçərək döşəməyə tor kimi şəbəkəli kölgə salmışdı. Adanı vahimə bürüyürdü.

Andrey Yefimic nəfəsini gizlətməmişdi: onu bir daha vuracağılarını qorxu ilə gözləyirdi. Sanki, bir adam orağı qapıb onun sinəsinə və bağırsaqlarına saplamış və burmuşdu.

Ağrının gücündən yastığı dişləyirdi, dişlərini bərk-bərk qıcamışdı; birdən bu hərc-mərclik içində başından dəhşətli, dözülməz bir fikir keçdi: ayın işığında indi qara kılkələr kimi görünən bu adamlar da, demək, illər boyu hər gün onun bu saat hiss etdiyi ağrıları, işgəncələri keçirmişlər. Necə olmuşdur ki, onun, iyirmi il ərzində bu zavallıların çəkdiyi əzab və izzirabdan xəbəri olmamış və bunu bilmək də istəməmişdir. O, ağrının nə olduğunu bilmirdi, demək, müqəssir deyildi, lakin Nikita kimi lal və qaba olan vicdan onu təpədən dırnağa qədər soyumağa məcbur etdi. Andrey Yefimic yerindən dik atıldı, var gücü ilə bağıрмаq, Nikitanı, sonra Xobotovu, nəzarətçini və feldşeri, axırda da özünü öldürmək üçün tez qaçmaq istədi, lakin sinəsindən heç bir səs çıxmadı, ayaqları da ona tabe olmadı, hirsindən tənqəfəs olub əynindəki xaladı və köynəyi parçaladı, döşəməyə sərələlib özündən getdi.

XIX

Ertəsi gün səhər onun başı bərk ağrıyır, qulaqları uğuldayırdı, bütün bədəni əzgin, taqətsiz idi. Dünənki zəifliyini xatırlayarkən, utanmır, sıxılmırdı. Dünən o, qorxaqlıq göstərir, hətta aydan da qorxurdu, qabaqlarda heç ağılına gətirmədiyi hissləri və fikirləri, məsələn, filosofluq edən xırda-xuruş adamların təmin edilmədiyi fikrini səmimiyyətlə ifadə edirdi. İndi isə ondan ötrü heç bir şeyin fərqi yox idi.

O yemir, içmir, hərəkətsiz uzanır və qusurdu.

Ona sual verəndə: “Məndən ötrü fərqi yoxdur, – deyə düşüncüdü. – Cavab verməyəcəyəm... Məndən ötrü fərqi yoxdur”.

Nahardan sonra Mixail Averyaniç gəlib ona bir çətvər çay, bir girvənkə də marmelad gətirdi. Daryuşka da gəldi, qüssəli-qüssəli düz bir saat onun çarpayısının yanında hərəkətsiz dayandı. Həkim Xobotov da onu ziyarət etdi. O, bir şüşə bromlu kalium gətirmişdi. Nikitaya tapşırırdı ki, palataya dərman qoxusu versin.

Axşama yaxın Andrey Yefimic iflicdən öldü. Əvvəlcə özündə sarsıdıcı bir üşütmə və ürəkbulanma hiss etdi; elə bil, iyrenc bir şey

bütün bədənini, hətta barmaqlarını bürüyərək, mədəsindən başına yayıldı, gözlərini və qulaqlarını qapadı. Gözləri göyərdi.

Andrey Yefimıç əcəlinin çatdığını anladı və İvan Dmitriçin, Mixail Averyanıçın və milyonlarla insanın əbədiyyətə inandıqlarını xatırladı. Bəlkə, əbədiyyət var? Lakin o, bu əbədiyyəti istəmirdi, bunu yalnız bir anlığa düşünmüşdü – dünən kitabda oxuduğu hədsiz gözəl və zərif bir maral sürüsü gözünün önündən keçdi; sonra bir arvad ona məktub uzatdı...

Mixail Averyanıç nə isə bir söz dedi. Sonra hər şey yox oldu və Andrey Yefimıç əbədi yuxuya getdi.

Mujiklər gəlib onun qol-qıçından yapışdılar və ibadətəxanaya aparıb stolun üstünə uzatdılar. Andrey Yefimıçın gözləri açıq qalmışdı, ay işığı üstünə düşmüşdü. Səhər Sergey Sergeıç gəlib çarmıxa çəkilmiş İsanın təsviri qarşısında dua oxudu və keçmiş müdirinin gözlərini qapadı. Ertəsi gün Andrey Yefimıç dəfn etdilər. Dəfndə Mixail Averyanıçdan və Daryuşkadan başqa heç kəs yox idi.

1892

QARA RAHİB

I

Magistr Andrey Vasilyeviç Kovrin yorulub əsəblərini korlamışdı. O müalicə etdirmirdi, ancaq bir dəfə həkim dostu ilə oturub şərab içərkən sözarası xəstəliyindən danışanda dostu ona bahar və yay aylarını kənddə keçirməyi məsləhət görmüşdü. Həkimin bu sözü lap yerinə düşmüşdü. Çünki Tanya Pesotskaya uzun bir məktub yazıb onun Borisovskaya qonaq gəlməsini xahiş edirdi. Andrey Vasilyeviç öz-özlüyündə qərara aldı ki, doğrudan da, gedib bir az havasını dəyişsə, pis olmaz.

O, əvvəlcə – aprel ayında öz ata-baba malikanəsi olan Kovrinka kəndinə getdi. Burada təklidə üç həftə sakit həyat keçirdi; havalar yaxşılaşanda faytona minib, bütün Rusiyada məşhur bir bağça kimi ad qazanmış, keçmiş qəyyumu və tərbiyəçisi Pesotskigilə yola düşdü. Kovrinka kəndindən Pesotskigilin yaşadığı Borisovskaya yetmiş verstdən artıq olmazdı. Yumşaq bahar otları ilə örtülmüş yolu rahat, yaylı faytonla getmək, doğrudan da, adama böyük zövq verirdi.

Pesotskigilin evi çox böyük idi – qabağında sütunları, üstünün suvağı tökülmüş şir heykəlləri var idi, qapıda fraklı lakey də dayanırdı. Evin qabağında köhnə, ingilis qaydasında salınmış qalın və tutqun bir park var idi. Park evdən ta çayın sıldırım sahilinə qədər azı bir verst uzanırdı. Sahilin dik və gilli sinəsində bitən şam ağac - larının bayırda qalmış kökləri qıllı pəncələrə bənzəyirdi. Aşağıda çayın kimsəsiz suları parıldaırdı, cüllütlər həzin civiltiyə uçuşur - dular. Buranın görkəmində nə vardisa, adam qələm götürüb qəm - li bir şeir yazmaq istəyirdi. Bunun əksinə olaraq, evin qabağında şitilliklərlə bir yerdə on desyatınə qədər yer tutan böyük meyvə bağında, hava tutqun və çiskin olanda belə adamın üzü gülür və qəlbi sevinirdi. Kovrin heç bir yerdə Pesotskinin həyətində olduğu qədər əlvan çiçəklər görməmişdi. Burada qar kimi ağ rəngdən tut -muş duda kimi qapqara rəngi olan cürbəcür qızılgüllər, nilufərlər, yapon gülü, lələlər və başqa çiçəklər olurdu. Bahar təzə başladığı

üçün çiçəklərin ən gözəlləri hələ şitilliklərdə gizlənmişdi. Buna baxmayaraq, xiyabanlar boyunca və müxtəlif yerlərdə salınmış gülzarlarda bitən çiçəklər də kifayət edirdi ki, bağda gəzən adam, xüsusilə səhər tezdən, güllərin ləçəklərində şəh dənələri bərq vuran-da özünü incə rənglər səltənətində hiss edə bilsin.

Pesotskinin özünün etinasızlıqla boş şey adlandırdığı bağı bu bəzək hissəsində Kovrin vaxtilə, uşaq olarkən özünü əfsanəvi bir aləmdə hiss edərdi. İlahi, burada insan əliylə qəsdən, özü də böyük zövqlə yaradılmış hansı eybəcərliklər, təbiəti məsxərəyə qoyan hansı yeniliklər yox idi! Burada meyvə ağaclarından şpalyerlər¹ düzəldil-mişdi, qələmə kimi dikələn armud ağacları, kürə kimi girdə palıd və cökələr, çətir kimi açılan alma ağacları, müxtəlif formalı tağlar, ipək tikmələri xatırladan həflər, şamdanlar, hətta gavalı ilə yazılmış 1862 rəqəmləri də vardı. Bu rəqəmlər Pesotskinin ilk dəfə bağçılığa baş-ladığı ili göstərirdi. Bağda palma kimi düz və möhkəm gövdəsi olan ağaclar da vardı. Yalnız diqqətlə baxdıqdan sonra bunların ağac deyil, firəng üzümü və ya qarağat kolu olduğu bilinirdi. Lakin bağa şənlilik gətirən, onu canlandıran əsas şey buradakı hərəkət idi. Bağda həmişə hərəkət vardı. Səhərin gözü açıldan toran qarışa-na qədər ağacların, kolların yanında, xiyaban və güllüklərdə adam-lar qarışqa kimi qaynaşdı. Kimi əl arabası sürür, kimi ağacların dibini boşaldır, kimi də güllərə su verirdi...

Kovrin Pesotskigilə gəlib çıxanda artıq axşam saat ona işləyirdi. O içəri girəndə Tanyanı və onun atası Yeqor Semyoniçi bərk həyə - canlı gördü. Göy üzü aydın və ulduzlu idi. Termometr göstərirdi ki, səhərə yaxın şaxta olacaq. Bu tərəfdən də bağban İvan Karlıç şəhərə getmişdi. Daha ümid etməli bir adam qalmamışdı. Şam vaxtı söhbət ancaq şaxtadan gedirdi. Axırda onlar belə qərara gəldilər: Tanya axşamdan yatmasın, gecə saat birdə bağı gözib işlərin necə getdiyini yoxlasın. Yeqor Semyoniç isə axşamdan yatıb gecə saat üçdə, bəlkə də, bir az daha tez dursun.

Kovrinlə Tanya oturub bütün axşamı söhbət etdilər. Gecə yan - dan ötəndən sonra durub bağa getdilər. Hava soyuq idi. Həyətdən bərk tüstü qoxusu gəlirdi. Ticarət bağı adlanan və hər il Yeqor Sem-yoniça bir neçə min gəlir gətirən böyük meyvə bağı başdan-başa tüstü içində idi. Qara və qatı tüstü torpağın üstü ilə burum-burum

¹ *Şpalyer* – xiyaban boyu ekilmiş ağaclar.

yayılır, ağacları çulğalayaraq, Yeqor Semyoniçin minliklərini şaxtadan qoruyurdu. Burada ağaclar şahmat qaydasında düzülmüşdü. Onlar əsgər kimi sədd çəkərək düzgün bir qaydada, cərgə-cərgə uzanırdı. Bu ciddi nizam, ağacların bir boyda və bir biçimdə olmaları bağıın görkəminə yeknəsəqlik, darıxdırıcılıq gətirirdi. Kovrinlə Tanya peyin, küləş və başqa tullantılardan düzəldilmiş tüstülənən tonqalların yanından ötdülər. Hərdənbir onlar tüstü içində kölgə kimi gəzişən adamlara rast gəlirdilər. Hələ ancaq albalı, gavalı və almaların bəzi növü çiçək açmışdı. Buna baxmayaraq, bütün bağ tüstü içində idi. Kovrin yalnız şitilliklərə çatandan sonra yüngüllüklə nəfəs ala bildi.

– Mən hələ uşaq ikən burada tüstüdən asqınırdım, – deyə o, təəccüblə çiyinlərini çəkdi, – ancaq hələ indinin özündə də tüstünün ağacları şaxtadan necə qoruduğunu başa düşə bilmirəm.

– Göydə bulud olmayanda tüstü buludları əvəz eləyir, – deyə Tanya cavab verdi.

– Axı bulud nəyə lazımdır?

– Hava tutqun və buludlu olanda şaxta olmur.

– Hə, belə de!

Kovrin gülə-gülə Tanyanın əlindən yapışdı. Qızın soyuğun təsirindən ciddiləşmiş enli sifəti, nazik qara qaşları, başını sərbəst tər-pətməyə mane olan paltosunun dik yaxalığı, ümumiyyətlə, bu arıq, lakin biçimli qızın bütün görkəmi, hətta şəhdən islanmasın deyə, bir qədər yuxarı qaldırıldığı paltar da ona xoş təsir bağışlayır, ürəyini yumşaldırdı.

– İlahi, daha böyük qız olub! – deyə o, təəccüblə dilləndi. – Mən beş il əvvəl sizinlə sonuncu dəfə görüşüb ayrılanda hələ lap uşaq idiniz. Arıq, uzunqıç, saçları dağınıq bir qız idiniz. Qısa paltar geyirdiniz. Mən də sizə laylay deyib acıqlanırdım. Gör zaman necə işlər görür!

– Hə, beş il! – deyə Tanya köksünü ötürdü. – O vaxtdan çox sular axıb. Düzünü deyin, Andryuşa, – deyə qız onun gözlərinə baxaraq, maraqla soruşdu, – bizi unutmamısınız ki? Eh, mən də gör nə soruşuram! Siz kişisiniz, özünüzün maraqlı həyatınız vardır, adlı-sanlı adamsınız... Əlbəttə, bizləri yaddan çıxardacaqsınız, bu, çox təbiidir! Ancaq nə olursa-olsun, Andryuşa, mən istərdim ki, bizi öz yaxın adaminiz biləsiniz. Bizim buna haqqımız vardır.

– Elə mən sizi özümə yaxın bilirəm, Tanya.

– Düz deyirsiniz?

– Lap düzünü deyirəm.

– Siz bu gün təəccüblənirdiniz ki, bizim evdə şəkliniz çoxdur. Axı mənim atam sizi çox istəyir. Hətta bəzən mənə elə gəlir ki, o, məndən çox sizi istəyir. O, sizinlə fəxr edir. Siz alimsiniz, qeyri-adi adamsınız, özünüzə böyük ad qazana bilmisiniz. Atamın fikrincə, siz onun tərbiyəsi ilə böyüdüyünüz üçün belə adam ola bilmisiniz. Mən ona mane olmuram. Qoy elə belə bilsin, niyə mane olum!

Hava yavaş-yavaş işıqlanırdı. Ağacların başı və havadakı tüstü burumları get-gedə daha aydın görünməyə başlayırdı. Bülbüllər cəh-cəh vururdu, zəmilərdə bildirçinlərin səsi eşidilirdi.

– Hə, daha vaxtdır. Gedib yataq, – deyə Tanya təklif etdi. – Hava da soyuqdur. – O, Kovrinin qoluna girdi. – Andryuşa, çox sağ olun ki, gəlmisiniz. Bizim tanışlarımız o qədər də maraqlı adamlar deyilərlər. Əslində tanış-biliş də azdır... Bizim işimiz-gücümüz bağıdır, bağ, bağ – vəssalam. Ştamb, yarımştamb, – deyə o güldü, – aprot, ranet, borovinka, peyvənd, calaq... Biz bütün həyatımızı bağa həsr etmişik. Hətta yatanda da yuxuda alma-armuddan başqa bir şey görmürəm. Əlbəttə, bu, yaxşı işdir, xeyirli işdir, ancaq həyata rəvnəq vermək üçün bəzən adamın ürəyindən başqa şeylər də keçir. Yadımdadır, siz tətillik günlərində, ya da başqa vaxt bizə qonaq gələndə, elə bil, evimizin havası təzələnirdi. Sanki, otaqlarımız işıqlanırdı, elə bil, çilçıraqın, mebellərin örtüklərini çıxarırdılar. O vaxt mən uşaq olsam da, bunu başa düşürdüm.

O, çox, lakin səmimiyyətlə danışdı. Birdən nədənsə Kovrin özünü düşündü ki, yay müddətində bu balaca, zəif, çoxdanışan qıza ürəkdən bağlana bilər, ona vurula bilər; onların vəziyyətində belə şey mümkün və təbii haldır! Bu fikir həm onun ürəyini yumşaldı, həm də ona gülməli gəlirdi. Kovrin qızın qayğıkeş və məlahətli sifətinə tərəf əyilib yavaşdan oxudu:

Onegin, mən gizlətmək istəmirəm,

Tatyananı ürəkdən sevirəm...

Onlar evə qayıtdı. Yeqor Semyoniç qalxıb geyinmişdi. Kovrinin yuxusu gəlmirdi. O, qoca ilə danışa-danışa yenə bağa qayıtdı. Yeqor Semyoniç hündürboylu, enlikürəkli, yekəqarın bir adam idi.

Tövşüməyinə baxmayaraq, elə iti yeriyirdi ki, ardınca çatmaq olmurdu. Onun çox qayğılı görkəmi vardı. Həmişə hara isə tələsirdi. Özü də üzündə elə bir ifadə olurdu ki, guya, bir dəqiqə gecikmə, hər şey alt-üst olacaq!

– Qardaş, yaman işə düşmüşük... – deyə o nəfəsini dərmək üçün ayaq saxladı. – Yerin üzərində şaxtadır, ancaq termometri payanın ucuna bağlayıb bir-iki sajen yuxarı qaldırısan, görəcəksən ki, ora istidir. Axı niyə belə olur?

– Düzü, bilmirəm, – deyə Kovrin gülə-gülə cavab verdi.

– Hm... Əlbəttə, hər şeyi bilmək olmaz. Nə qədər ağıllı, dərrəkəli olsan da, yenə hər şeyi beyninə yerləşdirə bilməzsən. Axı sən, deyəsən, hər şeydən çox fəlsəfə ilə məşğul olursan?

– Hə. Psixologiyadan mühazirə oxuyuram, ancaq, ümumiyyətlə, fəlsəfə ilə məşğulam.

– Darıxdırmır?

– Əksinə, mən həyatımın mənasını bunda görürəm.

– Onda Allah köməyin olsun... – deyə Yeqor Semyoniç ağarmış uzun xəbşalarını sıgallaya-sıgallaya fikirli halda cavab verdi. – Allah köməyin olsun... Sənin işlərin məni çox sevindirir, qardaş...

Birdən o dikəlib qulaq asdı, sifətinə dəhşətli bir ifadə verib yan tərəfə yüyürdü, ağacların arasında, tüstünün içində qeyb oldu. Bir az sonra onun qezəbli, tükürpərdici səsi eşidildi:

– Bu atı alma ağacına kim bağlayıb? Hansı əclaf, hansı qurumsaq atı ağaca bağlamağa cürət eləyib? Pərvərdigara, pərvərdigara! Korladılar, murdarladılar, batırdılar, kor qoydular! Bağ məhv oldu! Bar korlandı! Pərvərdigara!

O, Kovrinin yanına qayıdanda sifətində bir üzgünlük, inciklik ifadəsi var idi.

– Bu dinsizlərə neyləmək olar? – deyə o ağlamsınıb, əllərini yel-lədi. – Styopka gecə peyin gətirib, sonra da atı alma ağacına bağ-layıb! Əclaf cilovu elə bərk sarıyıb ki, ağacın qabığı üç yerdən zədələlib. Görürsünüzmü?! Ona söz deyirəm, gönü o qədər qalındır ki, kar eləmir. Dayanıb gözlərini döyür! Beləsini assan da, azdır!

O acığını soyudandan sonra Kovrini qucaqladı və yanağından öpdü:

– Allah köməyin olsun... Allah köməyin olsun... – deyə yavaşdan təkrar etdi. – Gəlməyinə çox şadam. Son dərəcə şadam... Çox sağ ol.

Sonra o, yenə də əvvəlki kimi iti addımlarla və qayğılı bir görkəmlə bağı gəzdi, oranjereyaları, şitillikləri, qazmalardakı ləkləri və özünün iki yerdə saxladığı arı pətəklərini tərbiyə verib böyütdüyü Kovrinə göstərdi. O, bütün bu şeyləri əsrin möcüzəsi adlandırır.

Onlar bağı gəzib dolanana qədər gün çıxdı, bağı işıqlandırdı, hava qızdı. Kovrin qarşıda aydın, şən və uzun bir gün olduğunu ürəkdən hiss edərək yadına saldı ki, indi mayın başlanğıcıdır, yay isə hələ qarşıdadır – bugünkü gün kimi aydın, şən və uzun bir yay! Birdən onun qəlbində həmin bu bağda yüyürüb oynadığı uşaqlıq vaxtlarında olduğu kimi, fərəhli bir hiss baş qaldırdı. Bu hissın təsiri altında onun özü də qocanı qucaqlayıb nəvazişlə öpdü. Onların hər ikisi mütəəssir halda evə qayıdıb qədim çini fincanlarda qaymaqlı çay içdilər, yağlı krendellər yedilər, bu xırda təfərrüat yenə də uşaqlıq və gənclik illərini Kovrinin yadına saldı. Onun indiki gözəl vəziyyətindən duyduğu zövq və qəlbində oyanmış keçmiş xatirələr bir-birinə qarışdı. Hisslərin çoxluğundan ürəyi darıxsə da, duyduğu fərəhdən razı idi.

O oturub Tanyanın yuxudan oyanmasını gözlədi. Qız oyanandan sonra onunla bir yerdə qəhvə içib bağda gəzdi, sonra da öz otağına qayıdıb işləməyə başladı. O, diqqətlə oxuyur, qeydlər edir, bəzən açıq pəncərədən həyəətə baxır, hərdənbir də vazın içindəki tərəvətli, hələ də şehi qurumamış çiçəkləri süzür, yenə də başını aşağı salıb kitab oxuyurdu. Ona elə gəlirdi ki, fərəhdən bütün damarları ehtizaza gəlib oynayır.

II

O, şəhərdə olduğu kimi, kənddə də əsəbi və narahat həyat keçirirdi. Çox oxuyur, çox yazır, italyan dili öyrənirdi. Hətta gəzməyə çıxanda belə sevinə-sevinə fikirləşirdi ki, bir azdan qayıdıb işləyəcəkdir. O, elə az yatırdı ki, hamını təəccübə salırdı. Əgər təsadüfən gündüz yarım saat yatdırsa, daha gecə səhərəcən yatmırdı. Buna baxmayaraq, yuxusuz gecədən sonra özünü çox gümrəh və şən hiss edirdi.

O, çox söhbət edir, şərab içir və bahalı siqarlar çəkirdi. Qonşuluqda yaşayan qızlar, demək olar ki, hər gün Pesotskiqilə qonaq gəlir, Tanya ilə bir yerdə royal çalır və oxuyurdular. Bəzən cavan bir oğlan da gəlirdi. O, yaxşı skripka çalır. Kovrin onların çalıb-

oxumasına hərisliklə qulaq asır və bu hərislikdən sustalır, gözləri yumulur, başı yana əylirdi.

Bir axşam, çaydan sonra o, balkonda oturub kitab oxuyurdu. Bu vaxt qonaq otağında Tanya soprano¹, qızlardan biri isə oxuyur, oğlan da skripkada çalır. Onlar Braçın məşhur bir serenadasını öyrənilirlər. Serenadanın sözləri rusca idi. Lakin Kovrin bu sözlərə qulaq assa da, mənasını başa düşə bilmirdi. Nəhayət, əlindəki kitabı kənara qoyub bir də diqqətlə qulaq asandan sonra başa düşdü: ruhən xəstə olan bir qız gecələr bağda əsrarəngiz səslər eşidir. Bu səslər o qədər gözəl və qəribədir ki, qız bunları, adi insanların eşidib anlaya bilmədikləri üçün yenidən səmələrə uçub qayıdan müqəddəs bir harmoniya kimi qəbul edir. Kovrinin gözləri yumulmağa başladı. O ayağa qalxıb süst addımlarla qonaq otağında gəzindi, sonra salona keçdi. Qızlar oxuyub qurtarandan sonra Tanyanın qoluna girib onu balkona çıxardı.

– Bu gün səhərdən qəribə bir əfsanə beynimdən çıxır, – deyərək o, sözə başladı. – Yadımda deyil, onu ya haradasa oxumuşam, ya da eşitmişəm. Çox qəribə əfsanədir, heç bir şeylə əsaslandırmaq olmur. Onu deyim ki, əməlli-başlı aydın da deyil. Guya, min il bundan qabaq başdan-başa qara geymiş bir rahib Suriyadamı, ya Ərəbistanın başqa bir yerindəmi səhra ilə gedirmiş... O yerdən bir neçə mil aralı olan göldə balıqçılar başqa bir qara rahib görürlər. Bu rahib gölün üzündə yavaş-yavaş addımlayır. Əlbəttə, bu ikinci rahib sərəb imiş. İndi siz bütün optika qanunlarını bir kənara qoyun, çünki, ümumiyyətlə, əfsanə optika qanunlarına uyğun gəlmir. Dalına qulaq asın. Bu sərəbdən başqa bir sərəb, ondan da üçüncü sərəb yaranır, beləliklə, qara rahibin surəti atmosferin bir qatından o biri qatına dönə-dönə əks olunur. Onu gah Afrikada, gah İspaniyada, gah Hindistanda, gah da uzaq şimalda görürlər... Nəhayət, o, Yer kürəsinin atmosferindən çıxıb, indi harada isə, kainatı dolaşır, elə bir şəraitə düşə bilmir ki, sönmə yox olsun. Ola bilsin, indi onu Marsda, ya da başqa ulduzların birində görürlər. Ancaq, əzizim, əsas məsələ, necə deyirlər, əfsanənin canı ondadır ki, guya, düz min ildən sonra həmin sərəb yenə də Yer kürəsinin atmosferinə qayıdıb insanların gözüne görünəcəkdir. Özü də, guya, min il qurtarmaq üzrədir... Belə çıxır ki, qara rahib bu gün-sabah peyda olmalıdır.

¹ Soprano – zil qadın səsi.

Əfsanə Tanyanın xoşuna gəlmədi, o:

– Qəribə sərəbdır, – deyib susdu.

– Qəribə burasıdır ki, – deyə Kovrin güldü, – bu əfsanənin hardan mənim beynimə girdiyini heç cür yadıma sala bilmirəm. Bilmirəm, oxumuşam, ya eşitmişəm? Bəlkə də, qara rahibi yuxuda görmüşəm? Vallah, yadıma sala bilmirəm. Ancaq əfsanə məni çox maraqlandırır. Bu gün səhərdən elə hey bu barədə fikirləşirəm.

Tanya qonaqların yanına qayıdandan sonra Kovrin evdən çıxdı və fikirli halda çiçək ləklərinin yanında gəzinməyə başladı. Gün batabatda idi. Çiçəklər təzəcə sulandıqları üçün həm də qıcıqlandırıcı bir ətir yayırdılar. Evdə qızlar yenə də oxumağa başladılar. Uzaqdan skripkanın səsi adam səsini xatırladırdı. Kovrin bütün diqqətini toplayıb, əfsanəni harada oxuduğunu və ya kimdən eşitdiyini xatırlamağa çalışaraq, yavaş-yavaş parka tərəf yönəldi, özü də hiss etmədən çayın sahilinə gəldi.

O, sahilin sərt sinəsilə, şam ağaclarının açıq köklərinin böyründən ötən cığırla suyun qırağına endi. Öz gəlişi ilə cüllütləri narahat edib, bir cüt ördək hürkütdü. Qürub edən günəşin son şüaları hələ də hündür şam ağaclarının başını bəzi yerdə işıqlandırır. Ancaq çayın üzünə əməlli-başlı qaranlıq çökmüşdü. Kovrin tirin üstü ilə o biri sahile keçdi. İndi onun qarşısında hələ çiçəkləməmiş yamyaşıl çovdar zəmisini uzanıb gedirdi. Uzaqda nə bir insan məskəni, nə də bir insan görünürdü. Adama elə gəlirdi ki, cıgırı tutub getsə, günəşin bu dəqiqə gizləndiyi, göyün əzəmətli bir yanğınla od tutub şölələndiyi o əsrarəngiz yerə gedib çıxa bilər.

“Bura necə də genişlik, sərbəstlik, sakitlikdir! – deyə Kovrin cığırla addımlaya-addımlaya düşünürdü. – Sanki, bütün dünya mənə baxır, gizlənib gözləyir ki, mən onu başa düşüm, dərk edim...”

Lakin birdən zəmi dalğalandı, axşam mehi Kovrinin açıq başını sığalladı, bir dəqiqə sonra küləyin nəfəsi daha da şiddətləndi, zəmi xışıldadı, arxa tərəfdən şam ağaclarının boğuş səsi eşidildi. Kovrin təəccüblə ayaq saxladı. Üfüqdə boğanaq, qasırga kimi yerdən göyün üzünə hündür və qara bir sütun dikəlmişdi. Onun kənarları aydın görünməsə də, ancaq baxan kimi sütunun bir yerdə dayanmayıb, dəhşətli bir sürətlə bu tərəfə, düz Kovrinin üstünə gəldiyini, özü də yaxınlaşdıqca get-gedə kiçilib aydınlaşdığını görmək olardı.

Kovrin ona yol vermək üçün cəld kənara, çovdar zəmisinə sıçradı. Elə lap vaxtında tərپənmişdi...

Başdan-başa qara geymiş, ağsaçlı, qaraqaşlı, qollarını döşündə çarpazlamış bir rahib sürətlə onun yanından keçdi... Onun yalın ayaqları yerə toxunmurdu. Rahib, təqribən, üç sajen ötəndən sonra dönüb Kovrinə baxdı, başını tərپədərək, nəvazişlə, eyni zamanda hiyləgərcəsinə gülümsündü. İlahi, onun bənizi nə qədər də solğundu, dəhşət doğuracaq dərəcədə solğun və anq idi! Rahib uzaqlaşdıqca yenə də böyüyərək, çayı keçdi, heç bir səs çıxarmadan gilli sahilə çırpılaraq, şam ağaclarının arasından süzüldü və tüstü kimi yox oldu.

– Hə, siz işə bir baxın... – deyə Kovrin yavaşdan səsləndi. – Belə çıxır ki, əfsanədə həqiqət var.

Kovrin bu əsrarəngiz vəqiənin mənasını özü üçün aydınlaşdırmağa çalışmadan rahibin nəinki qara paltarını, hətta sifətini və gözlərini də belə yaxından görə bildiyindən qəlbində xoş bir həyəcan duyaraq evə qayıtdı.

Parkda və bağda adamlar sakit-sakit gəzişirdilər, evdən musiqi səsi gəlirdi, deməli, rahibi bircə o görmüşdü. Əvvəlcə o istədi ki, əhvalatı Tanyaya və Yeqor Semyoniça danışsın. Ancaq sonra fikirləşdi ki, onun sözlərini sayıqlama kimi qiymətləndirib qorxuya düşə bilərlər. Heç kəsə bir söz deməyib sussa, daha yaxşı olar. Kovrin bərkədən gülür, oxuyur, mazurka oynayırdı. Kefi çox kök idi. Qonaqların hamısı, elə Tanyanın özü də, deyirdilər ki, bu gün onun gözləri daha parlaq, sifəti daha ilhamlıdır. Bu axşam xüsusilə yaxşı təsir bağışlayır.

III

Axşam yeməyi qurtarıb qonaqlar dağılışandan sonra Kovrin öz otağına gedib divana uzandı, o, rahib haqqında düşünmək istəyirdi. Ancaq bir dəqiqə sonra Tanya içəri girdi.

– Alın, Andryuşa, atamın yazdığı məqalələri oxuyun, – deyə o, Kovrinə bir yığın kitabça və kağız uzatdı. – Gözəl məqalələrdir. O, çox yaxşı yazır.

Tanyanın dalınca içəri girən Yeqor Semyoniç utancaqlıqdan doğan süni bir təbəssümlə etiraz etdi:

– Sən də az təriflə! Ona qulaq asma, xahiş edirəm, oxuma! Ancaq özün bilirsən, yatmaq istəyirsənsə, oxu. Yaxşıca yuxu dərmanıdır.

– Amma mənə qalsa, çox gözəl məqalələrdir, – deyə Tanya dərin bir inamla təkrar etdi. – Oxuyun, Andryuşa, özü də atamı başa salın ki, tez-tez yazsın. O istəsəydi, bağçılığa aid böyük bir dərslik yazı bilərdi.

Yeşor Semyoniç özünü məcbur edərək ucadan güldü, qızardı. Sonra da pərt olan müəlliflər kimi qırıq-qırıq danışmağa başladı, axırda razılaşdı:

– Yaxşı, indi ki, oxumaq istəyirsən, onda Qoşenin məqaləsini əvvəlcə oxu, bir də ki bu rus dilində yazılan məqalələri, – deyə o, titrək barmaqları ilə kitabçaları araşdırmağa başladı, – yoxsa, sənün üçün aydın olmaz. Çünki etirazlarımı oxumamışdan əvvəl gərək nəyə etiraz etdiyimi biləsən. Ancaq, özün bil, yenə də deyirəm, boş şeydir... Danıxacaqsan. Bir də ki, deyəsən, yatmaq vaxtı çatıb axı...

Tanya otaqdan çıxdı. Yeşor Semyoniç yaxınlaşıb Kovrinin uzandığı divanda oturaraq, dərinədən köksünü ötürdü. Bir qədər susduqdan sonra danışmağa başladı:

– Hə, qardaşım sənsən... Belə-belə işlər, mənim əziz magistrim. Görürsənmi, mən də məqalələr yazıram, sərgilərdə iştirak edirəm, medallar alıram... Camaatı dindirəndə deyir ki, Pesotskinin bağındakı almaların hər biri bir adam başı boyda olar. Guya, bağın sayəsində özümə var-dövlət qazanmışam. Qərər ki, şair demişkən, dövlətlidir, şöhrətlidir Koçubey... Ancaq soruşmaq gərəkdir ki, bütün bunların mənası nədir? Bağ, doğrudan da, çox gözəl bağıdır, nümunəvi bağıdır... Hətta deyə bilərəm ki, bağ deyil, yüksək dövlət əhəmiyyəti olan böyük bir müəssisədir. Niyə? Ona görə ki, rus təsərrüfatı, rus sənayesinin yeni dövrünün bir mərhələsidir. Ancaq yenə də deyirəm ki, mənası nədir! Məqsəd nədir?

– Yaxşı iş öz dəyərini göstərir.

– Yox, mən o mənada demirəm. Onu demək istəyirəm ki, sabah mən öləndən sonra bu bağ necə olacaq. Bağın sən gördüyün indiki vəziyyəti mənsiz bir ay da davam etmər. Müvəffəqiyyətin sirri bağın böyüklüyündə, fəhlələrin çoxluğunda deyil, mənim bu işi ürəkdən sevməyimdədir. Başa düşürsənmi? Hətta deyə bilərəm ki, onu özümdən də çox istəyirəm. Sən bir mənə fikir verirsənmi? Bütün işləri özüm görürəm, sübh açıldan gecəyarısına qədər işləyirəm. Peyvəndi özüm eləyirəm, ağacları özüm antlayıram, özüm əkirəm, hər şeyi özüm eləyirəm. Biri də gəlib kömək eləyəndə əməlli-başlı

qısqanıram, əsəbiləşib təhqir də eləyirəm. Bəli, hər şeyin sirri məhəb-bətdədir, daha doğrusu, mal yiyəsinin qayğısında, onun əllərinin zəhmətindədir. İş o yerə çatıb ki, bir yerə qonaq-zad gedəndə bir saat bir yerdə qərar tuta bilmirəm. Özüm orada, canım burada: elə hey deyirəm ki, görəsən, nə oldu, bağda bir şey olmadı ki? Mən öləndən sonra kimdir belə qayğı göstərən? Kim işləyəcək? Bağ-ban? Fəhlələr? Hə? Bilirsən nə var, dostum, onu bil ki, bizim işimizdə ən qəddar düşmən nə dovşandır, nə qurd-quş, nə də saxta... Birinci düşmənimiz adamdır, yad adam.

– Bəs Tanya? – deyə Kovrin gülə-gülə soruşdu. – Onun dovşandan daha zərərli olduğunu demək olmaz. O, bağçılığı sevir, özü də bu işi yaxşı başa düşür.

– Hə, orası elədir, sevir, başa da düşür. Əlbəttə, mən öləndən sonra bağ ona qalsa, bağa o yiyəlik eləsə, söz yox, lap əla olar. Ancaq, Allah eləməmiş, birdən ərə getdi? – deyə Yeqor Semyoniç pıçıldayıb qorxa-qorxa Kovrinə baxdı. – Bəla da burasındadır! Ərə gedəcək, oğul-uşaq basacaq, ondan sonra bağ haradan yada düşür!.. Mənim ən çox qorxduğum budur ki, birdən dələduzun birinə ərə gedər, o da acgözlüyünə salıb bağı alverçi arvadlara icarəyə verər. Onda hər şey batıb gedər. Elə birinci il məhv olar! Bizim işimizdə zənən xeylağı Allah bəlasıdır!

Yeqor Semyoniç yenə də köksünü ötürüb bir müddət susdu:

– Nə bilim, bəlkə də, xudpəsəndlik edirəm, ancaq açığını deyim ki, heç Tanyanın ərə getməyini istəmirəm. Qorxuram! Bura bir ədabaz oğlan gəlir ey, o skripkaçalan nədir!.. Səhərdən axşamacan baş-beynimizi aparır!.. Ürəyimdə bilirəm, Tanya dünyasında ona getməz, di gəl ki gədəni görməyə gözüm yoxdur! Qərəz ki, qardaşım sənsən, birtəhər, qəribə adamam. Boynuma alıram.

Yeqor Semyoniç ayağa qalxıb bir-iki dəfə həyəcanla var-gəl etdi. Ona baxanda nə isə olduqca mühüm bir şey demək istədiyini, ancaq ürək eləmədiyini duymaq olardı. Nəhayət, o, qəti qərara gələn adamlar kimi, əllərini şalvarının cibinə qoyaraq dayandı.

– Mən səni ürəkdən sevirəm, ona görə də açıq danışıcağam. Bəzi incə məsələlərə mən sadə gözlə baxıram, fikrimdə olanları da açıq deyirəm. Bəzi adamlar kimi, sirr saxlamaqdan zəhləm gedir. Bax, açığını deyirəm: sən yeganə adamsan ki, qızım ərə getsə, qorxmaram. Çünki ağıllı, mərhəmətli adamsan. Mənim sevimli işimin məhv

olmasına yol verməzsən. Bundan başqa da əsas məsələ odur ki, səni öz doğma balam kimi sevirəm... Səninlə fəxr edirəm. Buna görə də Tanya ilə sənin aranda bir macərə-filan başlansaydı, nə eybi var? Çox sevinərdim, hətta özümü xoşbəxt hesab edərdim. Mən bu şeyləri namuslu bir adam kimi, çəm-xəmsiz, filansız, açıq deyirəm.

Kovrin güldü. Yeqor Semyoniç otaqdan çıxmaq üçün qapını açdı, lakin astanada ayaq saxladı.

– Əgər sənin Tanyadan bir oğlun olsaydı, mən onu bağban eləyərdim, – deyə o, bir an fikrə getdi. – Eh, hamısı boş arzulardır... Gecən xeyrə qalsın.

Kovrin tək qalandan sonra yerini rahatlayıb məqalələri gözdən keçirməyə başladı. Onlardan birinin başlığı belə idi: “Fasilələrdə əkilən bitkilər haqqında”, başqa biri belə adlanırdı: “Cənab Z.-nin yeni bağ salınarkən yerin hazırlanmasına dair yazdığı məqalə haqqında bir neçə söz”. Üçüncü məqaləyə belə bir başlıq verilmişdi: “Yenə də qış calağı haqqında”. Məqalələrin hamısı bu səpkidə yazılmışdı. Ancaq onlarda böyük bir narahatlıq, qeyri-rəvan bir ahəng duyulurdu. Onlar əsəbilik, hətta xəstə bir ehtirasla yazılmışdı. Misal üçün, tamamilə adi bir başlığı və məzmunu olan bir məqaləni götürək: bu məqalədə rus anton almasından danışılırdı. Ancaq Yeqor Semyoniç onu “*audiatur altera pars*”¹ sözləri ilə başlayıb “*sapientia sat*”² sözləri ilə qurtarırdı. Bu iki kəlamın arasında isə “təbiəti yalnız öz xitabət kürsülərindən müşahidə edən bizim cənab patentli bağçıların səfsəfəsi”, ya da “cahil kəmsavad alimlərin” hesabına şöhrət qazanan Qoşenin ünvanına o ki var zəhərli sözlər yazılmışdı. Elə buradaca meyvə oğurlayıb ağacların qol-budağını sındıran mujklərin daha çubuqla döydürülməsi mümkün olmadığı üçün, yersiz və qeyri-səmimi sözlərlə təəssüf edilirdi.

“Gözəl, fərəhləndirici, sağlam işdir. Ancaq burada da ehtiraslar coşur və silahlar toqquşur, – deyə Kovrin öz-özünə fikirləşdi. – Belə çıxır ki, hər yerdə, bütün sahələrdə ideyalı adamlar əsəbi olurlar. Onlar öz həssaslıqları ilə fərqlənirlər. Görünür, belə də olmalıdır”.

O, Yeqor Semyoniçin məqalələrini belə ürəkdən bəyənen Tanyanı xatırladı. Tanya bəstəboylu, solğun bənizli, arıq bir qız idi. Hətta elə arıq idi ki, körpücük sümükləri görünürdü. Geniş açılmış qara

¹ “Qoy o biri tərəfin də sözlərinə qulaq assınlar” (*latınca*).

² “Ağıllı adam üçün kifayətdir” (*latınca*).

və ağıllı gözləri, sanki, hara isə diqqətlə baxır, nə isə axtarırdı. O da atası kimi iti, lakin xırda addımlarla yeriyirdi, çox danışmağı, mübahisə etməyi sevirdi. Özü də mübahisə zamanı əhəmiyyətsiz bir cümləni belə ifadəli mimika və əl hərəkətləri ilə müşayiət edirdi. Görünür, çox əsəbi qızıdır.

Kovrin məqalələrin gerisini oxumağa başladı, ancaq heç bir şey başa düşməyib kənara atdı. Bir az əvvəl mazurka oynadığı və musiqi dinlədiyi zaman hiss etdiyi xoş həyəcan indi ona rahatlıq vermir, beynində cürbəcür fikirlər oyadırdı. O ayağa qalxıb otaqda var-gəl edərək, qara rahib haqqında düşünürdü. Axırda Kovrin belə bir nəticəyə gəldi ki, əgər həmin qəribə, qeyri-təbii rahibi bircə o görmüşsə, deməli, o, xəstədir. Gözlərinə cürbəcür şeylər görünür. Bu fikir onu qorxutdusa da, bu hiss uzun sürmədi.

“Axı mən ki özümü yaxşı hiss edirəm, heç kəsə bir pisliyim dəymir, deməli, gözümə görünən şeylərdə də heç bir pis cəhət yoxdur” – deyə o, öz-özünə fikirləşdi, yenə də əhvalı düzəldi.

O divana əyləşib varlığına hakim kəsilən anlaşılmaz sevincini boğmaq üçün əlləri ilə başını tutdu, qalxıb yenə də var-gəl etdi, sonra əyləşib işləməyə başladı. Ancaq kitabda oxuduğu fikirlər onu təmin etmirdi. O nə isə nəhəng, ehtivaedilməz, heyrətamiz bir şey axtarırdı. Səhərə yaxın soyunub könülsüz halda yatağa uzandı: yatmaq lazımdı, ya yox!

Səhər sübhədən başa gedən Yeqor Semyoniçın addım səsləri eşidiləndə Kovrin qalxıb zəng çaldı və lakeyə əmr etdi ki, şərab gətirsin. O, bir neçə qədəh ləzzətlə şərab içdikdən sonra uzanıb yorğanı başına çəkdi. Fikirləri yavaş-yavaş dumanlandı, nəhayət, onu yuxu apardı.

IV

Yeqor Semyoniç və Tanya tez-tez savaşıır və bir-birinə acı sözlər deyirdilər.

Yenə də bir gün səhər onların nə üstündə isə sözləri düşdü. Tanya ağlaya-ağlaya öz otağına getdi, nə nahara gəldi, nə də çay içməyə. Əvvəlcə Yeqor Semyoniç qaşqabaqlı və təkəbbürlü görünürdü. Elə bil, öz görkəmilə demək istəyirdi ki, dünyada qayda-qanun və ədalət onun nəzərində hər şeydən üstündür. Ancaq bir az keçəndən sonra davam gətirə bilməyib dilxor oldu. Yeqor Semyo -

nıç kədərli halda parkda gəzir və: “Ah, pərvərdigara, pərvərdigara”, – deyə tez-tez köksünü ötürürdü. Nahar vaxtı kişinin boğazından bir loğma belə keçmədi. Nəhayət, davam gətirməyib, təqsirkar adamlar kimi vicdan əzabı çəkərək, bağlı qapıya yaxınlaşıb taqqıldatdı və qorxa-qorxa qızını səslədi:

– Tanya! Tanya!

Qapının dalından Tanyanın ağlamaqdan zəifləmiş, lakin qəti səsi eşidildi:

– Xahiş edirəm, məndən əl çəkin.

Ev sahiblərinin bu dilxorçuluğu evdəkilərin hamısına, hətta bağda işləyən nöqərlərə də təsir etmişdi. Kovrin bir müddət maraqlı işlə başını qarışdırsa da, axırda o da danıxdı, özünü çox narahat hiss etməyə başladı. Buna görə də evdəki dilxorluğu aradan qaldırmaq məqsədilə axşamüstü Tanyanın otağının qapısını döydü. Ona içəri girməyə icazə verdilər.

– Eh, eyib deyilmi! – deyə o, zarafatyana bir əda ilə qızı məzəmmət etdi və Tanyanın qırmızı ləkələrlə örtülmüş, ağlamaqdan şişib pörtmüş sifətinə təəccüblə baxdı. – Yəni iş bu yerə çatıb? Eh, eh, eh!

– Siz bilmirsiniz, o, mənə necə incidir! – deyə qız təzədən elə ürəklə ağlamağa başladı ki, iri gözlərindən yaş sel kimi axdı. – Məni lap əldən salıb! – deyə o, əsəbiliklə əllərini ovuşduraraq davam etdi. – Mən ona heç bir şey demədim... Heç bir şey... Bircə onu dedim ki, madam ki, haçan istəsən günəməzd işləyən adam tapılır, daha qapıda artıq işçi saxlamağın nə mənası var?.. Axı... onlar bir həftədir ki, əllərini ağdan-qaraya vurmurlar. Mən... mən elə bircə bunu demişdim ki, qışqırıb ağzına gələni mənə dedi... Ağır, təhqiredici sözlər... Axı nə üçün?

– Yaxşı, yaxşı, – deyə Kovrin onun saçlarını düzəltdi. – Deyişdiniz, ağladınız, daha bəsdir. Bu qədər hirsələnmək olmaz, yaxşı deyil. Özünüz də bilirsiniz ki, o, sizi canından artıq istəyir.

– O, mənim... mənim bütün həyatımı puç edib, – deyə Tanya hıçqıra-hıçqıra davam etdi. – Eşitdiyim də təhqirdir... Ağır sözlərdir. O, mənə evdə artıq hesab edir. Nə olar? Qoy elə olsun. Günü sabah gedib teleqrafçı olacağam... Heç eybi yoxdur.

– Daha bəsdir, bəsdir... Ağlama, Tanya, bəsdir, əzizim... İkiniz də hövsələsizsiniz, əsəbisiniz, elə ikinizdə də təqsir var. Gedək, sizi barışdırım.

Kovrin nəvaziş və inadla danışırdı. O isə, doğrudan da, dəhşətli bir bədbəxtliyə düçar olan adamlar kimi çiyinləri titrəyə-titrəyə hıçqınır və barmaqlarını bururdu. Belə qeyri-ciddi, yüngül bir səbəbdən qızın dərin əzab çəkməsi Kovrini daha artıq kövrəldirdi. Gör bu qızı bütün günü kədərləndirmək, hətta bütün həyatı boyu bədbəxt etmək üçün nə qədər xırda bir şey lazımdır! Kovrin Tanyanı ovundura-ovundura düşünürdü ki, bu qızdan və onun atasından başqa dünyada heç bir kəs yoxdur ki, onu öz doğma adamları kimi istəsinlər. Əgər bu iki adam olmasaydı, ata-anasını hələ uşaq ikən itirən Kovrin, bəlkə də, ölənə qədər səmimi nəvazişin, yaxın, doğma adamlara bəslənilən pak və ürəkdən gələn hissələrin nə olduğunu bilməyəcəkdi. O hiss etdi ki, maqnit dəmiri cəzb edən kimi, bu titrəyə-titrəyə ağlayan qızın əsəbləri də onun xəstələnib sarsılmış əsəblərini cəzb edir. O heç vaxt sağlam, möhkəm, qırmızıyanaq bir qadını sevə bilməzdi, lakin bu solğun bənizli, zəif, bədbəxt Tanya onun xoşuna gəlirdi.

Buna görə də səmimi bir hərəkətlə onun saçlarını və çiyinlərini oxşayır, əllərini sıxaraq, gözlərinin yaşını silirdi... Nəhayət, qız ovunub sakit oldu. O, hələ bir müddət atasından şikayət etdi, öz ağır, dözülməz həyatından gileylənib yalvara-yalvara Kovrindən onun halına yanmasını xahiş etdi. O yavaş-yavaş gülümsünüb köksünü ötürür və Allahın ona belə pis xasiyyət verməsindən təəssüflənirdi. Axırda Tanya bərkədən gülə-gülə: “Lap axmağam”, – deyər otaqdan bayıra yüyürdü. Bir az sonra Kovrin bağa çıxanda Yeqor Semyonıçla Tanyanın, heç bir şey olmamış kimi, xiyabanda yan-yanə gəzdiyini və hər ikisinin çox ac olduqları üçün üstünə duz səpilmiş qara çörək yediklərini gördü.

V

Kovrin özünün xeyirxah əməlindən razı halda parka tərəf yönəldi. O, skamyada oturub fikirləşərkən təkər tiqqıltısı və gülüşən qadınların səsinə eşitdi – qonaqlar gəlmişdi. Bağda axşam kölgələri uzanmağa başlayanda uzaqdan skripka və oxuyanların səsi eşidilirdi. Bu səs qara rahibi onun yadına saldı. Görəsən, bu optik uyğunsuzluq indi hansı ulduzda, hansı ölkədə gəzir?

O, əfsanəni yadına salıb, çovdar zəmisində gördüyü qara xəyalı təsəvvüründə canlandıran kimi üzbəüzdəki şam ağacının dalından

səssiz-səmirsiz, heç bir xışılı qaldırmadan bir adam çıxdı. Bu, görkəmindən dilənçiyə bənzəyən, başdan-başa qara geyinmiş, orta-boylu, saçları ağarmış, başıaçıq, ayaqları yalın bir adam idi. Onun meyit kimi solğun sifətində qara qaşları xüsusi bir kəskinliklə gözə çarpırdı. Dilənçiyə, ya da diyarbadiyar gəzən sərsəri bir yolçuya bənzəyən bu adam asta addımlarla yaxınlaşıb skamyada oturdu. Kovrin ona baxan kimi qara rahibi tanıdı. Onlar bir dəqiqəyə qədər bir-birinin üzünə baxdılar. Kovrin təəccüblə baxırdı, rahib isə yenə də nəvazişlə və çoxbilmiş adamlar kimi hiyləgərcəsinə gülümsünürdü.

– Axı sən sərabsan, – deyə Kovrin sükutu pozdu. – Bəs onda sən burada neyləyirsən, necə olub ki, bir yerdə qərar tutmusan? Axı bu, əfsanəyə uyğun gəlmir.

Rahib bir qədər duruxdu, sonra Kovrinə sarı çönərək yavaş səslə dedi:

– Bunun fərqi yoxdur. Əfsanə, sərab, elə mənim özüm də – hamısı sənin cuşa gəlmiş təxəyyülünün məhsuludur. Mən xəyalam.

– Deməli, sən mövcud deyilsən? – deyə Kovrin soruşdu.

– Necə istəyirsən, elə də fikirləş, – deyə rahib xəfifcə gülümsündü. – Mən sənin təsəvvüründə yaşayıram, təsəvvür isə təbiətin bir hissəsidir, deməli, mən təbiətdə də mövcudam.

– Sənin çox qoca, ağıllı və son dərəcə ifadəli sifətin vardır. Elə bil, doğrudan da, min ildən artıq yaşamısan, – deyə Kovrin söhbəti davam etdirdi. – Mən heç güman etməzdim ki, təsəvvürümdə bu dərəcədə fəvqəladə şeylər canlandırma bilərəm!.. Nə üçün mənə belə vəcdlə baxırsan? Sənin xoşuna gəlirəm?

– Hə, sən haqlı olaraq, Allah-taalanın seçmə adamları adlandırılan nadir şəxsiyyətlərdənsən. Sən əbədi həqiqətə xidmət edirsən. Sənin fikirlərinə, məqsədlərinə, sənin o heyrətamiz elmində, ümumiyyətlə, sənin bütün həyatında göylərə məxsus, ilahi bir qüdsiyyət vardır. Çünki onlar ağıl və gözəlliyə, yəni əbədiyyətə həsr edilmişdir.

– Sən bayaq əbədi həqiqət dedin... Məgər insanlara əbədi həqiqətə çatmaq müyəssərdirmi? Həyat əbədi olmadığı bir halda, əbədi həqiqətə ehtiyac varmı?

– Yox, əbədi həyat vardır, – deyə rahib etiraz etdi.

– Deməli, sən insanların ölməzliyinə inanırsan?

– Bəli, əlbəttə, siz insanları böyük, parlaq bir gələcək gözləyir, özü də Yer üzündə sən kimi adamlar nə qədər çox olsa, bəşəriyyət o gözəl gələcəyə bir o qədər tez qovuşar. Sizin kimi, ülvyyəyə xidmət edən və azad şüurla yaşayan adamlar olmasaydı, bəşəriyyətin vəziyyəti çox acınacaqlı olardı, bəşəriyyət təbii yolla inkişaf edərək öz dünyəvi tarixinin sonunu uzun müddət gözləməli olardı. Siz isə bəşəriyyəti əbədi həqiqət səltənətinə bir neçə min il daha tez çatdıracaqsınız. Sizin yüksək xidmətiniz də bundan ibarətdir. Siz öz əməllərinizlə xudavəndi-ələmin öz bəndələrinə əta etdiyi xeyir-duanı təcəssüm etdirirsiniz.

– Bəs əbədi həyatın qayəsi nədir? – deyər Kovrin soruşdu.

– Hər bir həyatda olduğu kimi – zövq. Zövq isə mərifət, idrak deməkdir. Əlbəttə, həyat idrak üçün hədsiz-hüduzsuz imkanlar açır. Elə bu mənada da deyirlər ki, Allah-taalanın xəlp etdiyi dünya geniş, bəndələri isə saysız-hesabsızdır.

– Bilsəydin, sənə qulaq asmaq mənim üçün nə qədər xoşdur! – deyər Kovrin razılıqla, əllərini ovuşdura-ovuşdura səsləndi.

– Çox şadam.

– Ancaq mən bilirəm, sən gedəndən sonra sənə mahiyyətinin nədən ibarət olduğu məni narahat edəcəkdir. Sən kabussan, xəyalsan. Deməli, mən ruhi xəstəyəm, aqlım yerində deyil?

– Tutaq ki, belədir. Niyə pərt olursan? Sən həddən artıq işləyib yorulduğun üçün xəstələnmişən. Bu, o deməkdir ki, öz səhhətini ideyaya qurban vermişən, deməli, həyatını da ona qurban verəcəyin vaxta az qalmışdır. Bundan yaxşı nə ola bilər? Bu, ümumiyyətlə, ilahi istedadla malik olan bütün nəcib şəxsiyyətlərin can atdığı bir əməldir.

– Mən ruhi xəstə olduğumu bildiyim halda, özümə inana bilərəmmi?

– Sən nədən bilirsən ki, bütün bəşəriyyətin biət etdiyi¹ dahilərin də gözüne kabuslar görünməmişdir? Bəs indiki alimlər dahilərin dəliliyə yaxın olduğunu demirlərmi? Dostum, yalnız ali, sürü halında yaşayan adamlar sağlam və normal olurlar. Həyatda çox əsəbi bir dövr başladığı, insanların yorulması, get-gedə cılızlaşması və başqa bu kimi məsələlər yalnız öz həyat məqsədini bu gündə görənlər, daha doğrusu, sürü halında yaşayan adamları ciddi həyəcanlandıra bilər.

¹ *Biət etmək* – itaət etmək, tabe olmaq.

– Romalılar demişlər ki, *mens sana in corpore sano*¹.

– Romalıların və ya yunanların dediklərinin hamısı həqiqət deyil. Coşqun əhvali-ruhiyyə, həyəcan, vəcd – bir sözlə, peyğəmbərləri, şairləri, ideya uğrunda mübarizə aparan fədailəri adi insanlardan fərqləndirən bu əsas keyfiyyətlər insanın heyvani cəhətinə, daha doğrusu, onun fiziki sağlamlığına ziddir. Təkrar edirəm, əgər sağlam və normal olmaq istəyirsənsə, onda get, sürüyə qoşul.

– Qəribədir, sən elə şeylərdən danışsan ki, mən özüm də onlar haqqında dönə-dönə fikirləşmişəm, – deyə Kovrin cavab verdi. – Elə bil, mənim ən gizli fikirlərimə xəlvəti qulaq asıbsan. Yaxşı, gəl daha məndən danışmayaq. De görüm, əbədi həqiqət deyəndə sən nə düşünürsən?

Rahib cavab vermədi. Kovrin dönüb baxanda rahibin sifətini seçə bilmədi, onun sifətinin cizgiləri, sanki, yavaş-yavaş dumana bürünürdü. Sonra rahibin başı, qolları yox oldu; bədəni də skam - yaya və axşamın qarənliyinə qarışdı, qeyb oldu.

– Xəyal qurtardı! – deyə Kovrin güldü. – Çox təəssüf.

O, şən və xoşbəxt halda geri, evə tərəf yönəldi. Qara rahib az danışsa da, lakin dediyi sözlər nəinki onun izzət-nəfsini, bəlkə də, bütün ruhunu, bütün varlığını oxşayırdı. Seçmə adam olmaq, əbədi həqiqətə xidmət etmək, bəşəriyyəti bir neçə min il əvvəl axirət dünyasına layiq olan bir mərtəbəyə çatdırmaq, yəni insanları bir neçə min illik mübarizədən, günahdan və əziyyətlərdən xilas etmək hər şeyi – gəncliyi, həyat qüvvəsini, sağlamlığı ideyaya qurban vermək, ümumiyyətin xoşbəxtliyi üçün ölməyə hazır olmaq – bundan da ülvi və xoş bir qismət vardırmi! O, zəhmətlə dolu olan təmiz keçmişini, nələr öyrəndiyini və öz növbəsində başqalarına nə kimi şeylər öyrətdiyini yadına salaraq, öz-özlüyündə qərara gəldi ki, rahibin sözlərində mübaliğə yoxdur.

Tanya parkın xiyabanı ilə ona tərəf gəlirdi. İndi onun əynində başqa bir paltar vardı.

– Siz buradasınız? Biz sizi axtarmaqdan yorulmuşuq... Bu, nədir, sizə nə olub? – deyə o, Kovrinin yaşla dolmuş gözlərinə, coşqunluq və ilhamla işıqlanan sifətinə baxıb təəccübünü gizlədə bilmədi. – Andryuşa, siz nə qəribə adamsınız!

– Mən həyatımdan razıyam, Tanya, – deyə Kovrin əllərini onun çiyinlərinə qoydu. – Hətta mən xoşbəxtəm! Tanya, əziz Tanya, siz

¹ Sağlam bədəndə sağlam ruh olur (*latinca*).

son dərəcə məlahətli bir varlıqsınız. Əziz Tanya, mən nə qədər də şadam, nə qədər də şadam.

O, qızın hər iki əlini qızğın bir hisslə öpərək sözüne davam etdi:

– Bir qədər əvvəl parlaq, gözəl, ilahi dəqiqələr keçirdim. Ancaq mən hər şeyi açıb sizə danışa bilmərəm. Çünki siz məni dəli hesab edərsiniz, ya da dediklərimə inanmazsınız. Gəlin sizin haqqınızda danışaq. Əziz, məlahətli Tanya! Mən sizi sevirəm. Hətta sizi sevmək mənim üçün bir adət şəklinə düşmüşdür. Sizinlə yaxınlıq, gündə on dəfələrlə görüşmək mənim üçün mənəvi zərurət olmuşdur. Heç bilmirəm, buradan gedəndən sonra sızsız necə dolanacağam?!

– Eh! – deyə Tanya güldü. – İki gün sonra bizi yaddan çıxardaçaqsınız. Biz balaca adamlarıq, siz isə böyük adamsınız.

– Yox, gəlin ciddi danışaq! – deyə Kovrin israr etdi. – Mən sizi özümlə aparacağam, Tanya, hə? Mənimlə gedərsinizmi? Mənim olmaq istəyirsinizmi?

– Eh! – deyə Tanya yenə gülmək istədi, lakin nədənsə gülə bilmədi, sifəti qırmızı ləkələrlə örtüldü.

O, təntimiş halda tələsik uzaqlaşdı. Ancaq evə tərəf deyil, parkın içərilərinə tərəf getdi.

– Mən bu barədə heç fikirləşməmişdim... Fikirləşməmişdim! – deyə o, ümitsizlik içində olan adamlar kimi əllərini ovuşdururdu.

Kovrin isə onun dalınca gedir, yenə də əvvəlki kimi ilham və coşqunluqla sözüne davam edirdi:

– Mən bütün varlığıma hakim ola biləcək bir məhəbbət arzu -
sundayam. Bu məhəbbəti yalnız siz mənə bəxş edə bilərsiniz, Tanya. Mən xoşbəxtəm! Xoşbəxtəm!

Tanya bu gözlənilməz sözlərdən çaşıb qalaraq, çiyinlərini qısib büzüşmüş, sanki, on yaş qocalmışdı. Kovrin isə bu vəziyyətdə də onu gözəl hesab edərək heyranlıqla deyirdi:

– İlahi, necə də məlahətlidir!

VI

Yeçor Semyonıç nəinki məhəbbət macərası, hətta toy xəbərini Kovrindən eşidəndən sonra öz həyəcanını gizlətməyə çalışaraq, otağın bu küncündən – o küncünə bir xeyli var-gəl etdi. Əlləri əsirdi, peysəri şişib qıpqırmızı qızarmışdı. Axırda cıdır qazalağını qoşdurub

hara isə getdi. Tanya onun öz furajkasını necə gözlərinin üstünə basaraq, atı gücü gəldikcə qırmancladığını gördükdə atasının əhvali-ruhiyyəsini başa düşdü, otağına çəkilərək qapını bağladı, bütün günü ağladı.

Oranjereyada şaftalı və gavalılar artıq yetişmişdi. Bu zərif meyvələrin səliqə ilə qablaşdırılıb Moskvaya göndərilməsi xeyli diqqət, zəhmət və əziyyət tələb edirdi. Yay isti və quraqlıq keçdiyi üçün hər ağacı bircə-bircə suvarmaq lazım gəlirdi. Bunun üçün də xeyli vaxt və fəhlə qüvvəsi lazım idi. Bundan başqa, ağaclara tırtıl daraşmışdı. Fəhlələr, hətta Yeqor Semyoniç və Tanya da bu tırtılları barmaqla basıb əzirdilər. Kovrin bunu gördükdə hədsiz dərəcədə iyranib çimçişirdi. Bu işlərlə yanaşı, artıq payız üçün meyvə və ting sifarişi qəbul etmək, eləcə də gələn məktublara cavab vermək də lazım idi. İşin belə qızğın çağında, heç kəsin bir dəqiqə belə boş vaxtı olmadığı bir zamanda çöl işlərinə də başlamaq lazım idi. Buna görə də bağda işləyən fəhlələrin yarısından çoxu tarlalara göndərildi. Günəşdən yanıb qaralmış, yorğunluqdan əldən düşmüş Yeqor Semyoniç hirsindən dodağını gəmirir, at belində gah bağa, gah da tarlalara çaparaq qışqırır, onu yüz yerə dartdıqlarından şikayətlənir və axırda təngə gəlib başına bir güllə sıxacağını deyirdi.

Bu tərəfdən də cəzə-cəhiz məsələsi ortalığa çıxmışdı. Pesotskiqil bu məsələyə çox böyük əhəmiyyət verirdi. Evdə qayçı taqqılısından, ütünün tinindən, əsəbi və dəymədüşər bir arvad olan dərzinin şiltaqlarından adamın başı gic gedirdi. Bu yandan da tərs kimi hər gün qonaqlar gəlirdi. Söz yox, onları əyləndirmək, yedirtmək, hətta gecə yatmağa saxlamaq lazım idi. Lakin bütün bu əziyyət və çətinliklər bir xəyal kimi hiss edilmədən ötüb-keçdi. Tanya hələ on dörd yaşından, nədənsə, onu məhz Kovrinin alacağına əmin olduğu bir halda, indi özünü gözlənilmədən məhəbbətə mübtəla olmuş adamlar kimi hiss edirdi. O hey təəccüblənir, şübhə edir, özünə inanmırdı... Bəzən onu elə bir sevinc bürüyürdü ki, az qala, buludlara uçub orada Allaha dua etmək istəyirdi, bəzən də avqust ayında doğma yuvasından ayrılacağı, atasını tək qoyacağı haqda fikirləşəndə, ya da nə səbəbdənsə özünün miskin, xırda bir adam olduğu, Kovrin kimi böyük bir adama layiq olmadığı barədə düşünəndə otağına qapılıb qapını bağlayır, bir neçə saat sərəsər acı-acı ağlayırdı. Bəzən də evə qonaq toplaşanda ona elə gəlirdi ki, Kovrin son

dərəcə gözəldir, bütün qadınlar ona vurulmuşlar, hamı ürəyində Tanyaya paxıllıq edir. Bu hissələr onun qəlbini nəşə və qürurla doldururdu, sanki, bütün dünyaya qalib gəlmişdi. Ancaq bəzən də elə olurdu ki, Kovrin qonaqlar arasındakı cavan qızlardan birinə gülər üzlə yaxınlaşdıqda o, qısqanclıqdan titrəyir, yenə də otağına qapılıb ağlayırdı. Bütün bu yeni hissələr onun varlığına hakim kəsilmişdi. Buna görə də atasına mexaniki olaraq kömək edir, nə şaftalıları, nə tırtılları, nə fəhlələri görür, nə də vaxtın sürətlə ötüb-keçdiyini hiss edirdi.

Yeqor Semyoniçin özü də elə bu cür bir halət keçirirdi. O, əvvəlki kimi, yenə də səhərdən gecəyanısına qədər işləsə də, bütün günü vurnuxub tələssə də, hirsələnib özündən çıxsa da, özünü tilsimli bir rəya aləmində hiss edirdi. Sanki, onun daxilində iki adam yaşayırdı: onlardan biri bağdakı qaydaların pozulduğu barədə məlumat verən bağban İvan Karlıça qulaq asaraq əsəbiləşən və ümitsizliklə ikiəlli başını tutan həqiqi Yeqor Semyoniç idi, digəri isə qeyri-həqiqi idi ki, yarısxəş adamlar kimi işgüzar söhbəti yarımçıq kəsib əlini bağbanın çiyinə qoyaraq, dodaqaltı deyirdi:

– Nə deyirsən, de, qan böyük şeydir. Elə rəhmətlik anası da çox qəribə, alicənab, ağıllı arvadlardan biri idi. Onun mərhəmətli, aydın, mələklər kimi pak sifətinə baxmaq nə qədər də şirin idi... Yaxşı şəkil çəkirdi, şeir yazırdı, beş xarici dildə danışırdı, oxuyurdu... Allah rəhmət eləsin, yazıq vərəmdən öldü.

Qeyri-həqiqi Yeqor Semyoniç köksünü ötürərək susur, yenə də sözünə davam edirdi:

– Kovrin uşaq vaxtı yetim qalıb mənim yanımda böyüyəndə onun da mələk kimi nurlu və mərhəmətli sifəti var idi. Baxışı da, duruşu da, danışığı da anasının kimi incə və qəşəng idi. Hələ sən ağılı de! Öz ağılı, fərasəti ilə hamımızı heyran qoyardı. Bəs necə, kişi nahaq yerə magistr olmayıb ki! Bəli, nahaq yerə olmayıb! Hələ sən bir dayan, İvan Karlıç, sən gör on ildən sonra necə olacaq! Daha o vaxt nə qədər boylanıb əlini uzatsan, ona çata bilməyəcəksən.

Ancaq elə bu vaxt həqiqi Yeqor Semyoniç özünü ələ alıb sir-sifətini heybətli bir şəkə salır, əllərilə başını tutaraq qışqırırdı.

– Şeytanlar! Murdarladılar, batırdılar, zay etdilər! Bağ məhv oldu! Puça çıxdı!

Kovrin isə yenə də əvvəlki kimi cidd-cəhdlə işləyir, evdəki qarışıqlığı hiss etmirdi. Məhəbbət ona daha da həvəs gətirirdi. Tanya ilə hər dəfə görüşdükdən sonra xoşbəxt, sevincək halda öz otağına qayıdır, Tanyanı öpüb ona eşq elan etdiyi dəqiqələrdəki ehtiras qüvvəsinə bərabər olan bir vəcdlə kitablara, ya da öz əlyazmasına girişirdi. Allah-taalanın seçmə bəndələri, əbədi həqiqət, bəşəriyyətin parlaq gələcəyi və başqa məsələlər haqda qara rahibin dediyi sözlər onunun işinə xüsusi, qeyri-adi bir məna verir, qəlbini iftixar hissi ilə doldururdu. O, həftədə bir və ya iki dəfə, parkda ya da evdə qara rahiblə görüşür, onunla uzun-uzadı söhbət edirdi. Ancaq bu hal onu qorxutmur, əksinə, nəşələndirirdi. Çünki o, qəti surətdə əmin idi ki, belə xəyallar yalnız özünü ideyaya xidmət etməyə həsr etmiş seçmə, görkəmli şəxsiyyətlərin gözüne görünə bilər.

Bir gün rahib nahar vaxtı görünüb, yemək otağındakı pəncərənin qabağında oturdu. Kovrin bundan çox sevindi. O, Yeqor Semyoniç və Tanya ilə elə şeylərdən söhbət saldı ki, rahib üçün də maraqlı olsun. Qara rahib qulaq asır və razılıqla başını tərpədir. Yeqor Semyoniçlə Tanya da onu dinləyərək, şənliklə gülümsünür, Kovrinin onlarla deyil, öz xəyalı ilə söhbət etdiyini ağıllarına belə gətirmirdilər.

Pəhriz ayı da hiss edilmədən gəlib çatdı. Pəhriz qurtarandan sonra da toy günü çatdı. Yeqor Semyoniçin təkidi ilə toy çox “gurultulu” oldu, iki gün, iki gecə mənasız kef məclisi quruldu. Yemək-ichmək üç minə qədər pul tutdu. Ancaq musiqiçilərin naşılığı, gurultulu sağlıqlar, lakeylərin gir-çığı, səs-küy və darısqallıq üzündən bahalı şərabların, Moskvadan xüsusi sifarişlə gətirilmiş qaribə yeməklərin dadını bilən olmadı.

VII

Uzun qış gecələrinin birində Kovrin yataqda uzanıb bir fransız romanı oxuyurdu. Şəhərdə yaşamağa öyrənmədiyi üçün axşamlar başı ağrıyan yazıq Tanya isə çoxdan yuxuya getmişdi; o, hərdənbir sayıqlayır, anlaşılmaz sözlər deyirdi.

Gecə saat üçü vurdu. Kovrin durub şamı söndürdü, yerinə qayıtdı. O, xeyli müddət gözləri açıq halda uzanıb yata bilmədi. Ona elə gəlirdi ki, otaq çox istidir. Bu yandan da Tanya sayıqlayır,

yuxuya getməyə mane olurdu. Səhər saat beşin yarısında o, yenə durub şamı yandırdı. Otaq işıqlanan kimi qara rahibin çarpayının yaxınlığındakı kreslodə oturduğunu gördü.

– Salam, – deyə rahib bir qədər susduqdan sonra soruşdu, – nə barədə fikirləşirsən?

– Şöhrət barəsində, – deyə Kovrin cavab verdi. – İndi elə əlimdə bir fransız romanı oxuyurdum. Orada təsvir olunan bir cavan alim şöhrət həsrətindən günü-gündən üzülüb əldən gedir, cürbəcür axmaqlıqlar edir. Mən bu həsrətin mənasını başa düşə bilmirəm.

– Çünki sən ağıllı adamsan. Şöhrət sənə nəzərinə köhnəlmiş oyuncaq kimi bir şeydir, daha sənə məşğul eləmir, əyləndirmir.

– Hə, bunu doğru deyirsən.

– Sən ad-san qazanmağa məhəl qoymursan. Elə tutaq ki, sənənin adını məzarında qoyulmuş abidəyə həkk etdilər. Axı burada nə kimi fərəhli, ya da məzəli, ibrətəməli bir cəhət vardır?! Onsuz da zaman həm yazıları, həm də onların zərini silib yox edəcəkdir. Bir də ki xoşbəxtlikdən sizin kimilərin sayı çoxdur, bəşəriyyətin zəif hafizəsi bu qədər adı yadda saxlamağa qadir deyil.

– Aydınır, – deyə Kovrin onunla razılaşdı. – Axı niyə də gərək yadda saxlasınlar? Qərəz, gəlin başqa şeylər haqqında danışaq. Misal üçün, səadət haqqında. Səadət nə deməkdir?

Saat beşi vuranda Kovrin çarpayıda oturub ayaqlarını döşəməyə salınmış xaliya tərəf sallayaraq, rahibə müraciətlə danışdı:

– Qədim dövrlərdə yaşayan xoşbəxt bir adam axırda öz xoşbəxtliyindən qorxmışdır, çünki səadəti olduqca böyük imiş. Buna görə də allahları rəhmə gətirmək üçün öz sevimli üzüyünü onlara nəzir veribmiş. Bu əhvalatı bilirsənmi? Hə, indi mən də həmin o Polikratın gününə düşmüşəm. Səadətim məni də yavaş-yavaş narahat etməyə başlayır. Mənə qərribə gələn odur ki, səhərin gözü açıldandan gecə yuxuya gedənə qədər ancaq sevinc hiss edirəm. O, mənim varlığımıza hakim kəsilərək, bütün qalan hissləri boğur. Mən kədərin, qüssənin, ya da danırmağın nə olduğunu bilmirəm. Elə indinin özünü götürək. Yata bilmirəm, yuxum qaçıb, ancaq heç danırmıram. Lap ciddi deyirəm. Bu vəziyyət mənə təəccüb doğurmağa başlamışdır.

– Axı niyə? – deyə rahib də təəccübləndi. – Məgər sevinc qeyri-təbii bir hissdirmi? Məgər o, insanın normal ruhi vəziyyəti olmama lıdırımı? İnsan şüur və əxlaqi inkişaf cəhətdən nə qədər yüksək olarsa,

nə qədər çox azad olarsa, həyat ona bir o qədər çox ləzzət verir. Sokrat, Diogen və Mark Avreli heç vaxt kədərlənməmiş, əksinə, həmişə sevinc hiss etmişlər. İsanın şagirdlərindən biri deyər ki, həmişə sevin, sevin və xoşbəxt ol!

– Birdən allahlara naxoş getdi, onda necə? – deyə Kovrin zara-fatla güldü. – Birdən qəzəblənib ev-eşiyimi, rahatlığımı əlimdən alıb, məni soyuqdan donmağa və aclığa məhkum etdilər, onda nə olsun? Heç aqlım kəsmir ki, belə şey xoşuma gəlsin...

Bu vaxt Tanya oyanıb təəccüb və dəhşətlə ərinə baxırdı. Kovrin kresloya müraciət edərək danışır, əllərini ölçür və güldürdü. Onun gözləri parıldayırdı, gülüşündə də nə isə qəribə bir xüsusiyyət vardı.

– Andryuşa, sən kimlə danışırsan? – deyə Tanya Kovrinin rahi-bə tərəf uzatdığı əlindən tutdu. – Andryuşa! Kimlə danışırsan?

– Hə? Kiminlə danışıram? – deyə Kovrin pərt oldu. – Bax, onunla... Budur, bax, oturub. – O, qara rahibi göstərdi.

– Burada heç kəs yoxdur... Heç kəs! Andryuşa, sən xəstəsən!

Tanya ərini qucaqladı, onu həyulalardan müdafiə edirmiş kimi, Kovrinə qısıldı, əlləri ilə onun gözlərini örtüdü.

– Sən xəstəsən! – deyə o əsə-əsə ağlamağa başladı. – Məni bağışla, əzizim, mənim əzizim, nədənsə, ruhunun xəstələndiyini, əsəblərinin pozulduğunu mən çoxdan hiss edirəm... Sən ruhi xəstəsən, Andryuşa...

Tanyanın bədənindəki titrəyiş ona da sirayət etdi. O, bir də kresloya baxdı. Kreslonu boş görəndə əl-ayağı sustaldı, qorxuya düşüb, tələsik geyinməyə başladı.

– Eybi yoxdur, Tanya, eybi yoxdur... – deyə o titrəyə-titrəyə dodaqaltı danışırdı. – Deyəsən, doğrudan da, bir az naxoşlamışam... Daha bunu etiraf etməliyəm.

– Mən çoxdan hiss edirdim... Atam da hiss edirdi, – deyə Tanya hıçqırıqlarını boğmağa çalışırdı. – Sən öz-özünlə danışırsan, qəribə-qəribə gülümsünürsən... Yatmırsan... Ah, ilahi, bizə rəhm elə! – deyə Tanya dəhşətlə səsləndi. – Ancaq heç özünü qorxutma, Andryuşa, qorxma, Allah xatirinə, qorxma...

O da geyinməyə başladı. Kovrin yalnız indi, arvadının vəziyyətini görəndən sonra öz halının nə qədər ağır olduğunu başa düşdü, qara rahibin və onunla söhbət etməyin nə demək olduğunu anladı. Dəli olduğu indi ona tamamilə aydındı.

Onların hər ikisi, özləri də səbəbini anlamadan, geyinib zala tərəf yönəldilər. Tanya qabaqda gedirdi, Kovrin dalda. Onlara qonaq gəlmiş Yeqor Semyonoviç da hiçqırıq səsinə eşidib oyanmış, əyində xalat, əlində şam zalın ortasında dayanmışdı.

– Sən heç qorxma, Andryuşa, – deyə Tanya qızdırmalı adamlar kimi titrəyirdi. – Qorxma... Ata, elə deyilmi, hamısı keçib-gedər... Keçib-gedər...

Kovrin həyəcədən danışa bilmirdi.

– Məni təbrik edin, deyəsən, dəli olmuşam, – deyə o, qayınatası ilə zarafat etmək istədisə də, səsi tutuldu, ancaq dodaqları tərpəndi, acı-acı gülümsündü.

Səhər saat doqquzda onun paltosunu geyindirildilər, üstündən də kürk saldılar, boyun-boğazına şal dolayıb karetə oturdular, həkimə apardılar. O müalicə olunmağa başladı.

VIII

Yenə yay gəldi. Həkim dedi ki, kəndə getmək lazımdır. Kovrin artıq sağalmışdı, daha qara rahibi görmürdü. İndi o, öz fiziki qüvvəsini bərpa etməli, bədənini möhkəmləndirməli idi. Buna görə də kənddə qayınatası evində qalır, çoxlu süd içir, sutkada cəmi iki saat işləyirdi; nə şərab içir, nə də papiros çəkirdi.

Müqəddəs İlya günü ərəfəsində evdə axşam ibadəti keçirilirdi. Kiçik keşiş buxurdanı keşişə verəndə köhnə və böyük zaldan qəbiristan qoxusu gəldi, Kovrinin ürəyi sıxıldı. O, başa getdi. Bağdakı qəşəng və əlvan güllərə fikir vermədən bir qədər gəzindi, sonra skamyada oturub dincəldi, nəhayət, parkı gəzməyə getdi. Çaya çatanda sahilə endi, bir müddət gözlərini suya zilləyərək fikrə getdi. Bildir onu bu yerlərdə gənc, şən və gümrah bir oğlan görəndə köklərini mamır basmış hündür və tutqun şam ağacları, indi onu tanı mırılmışlar kimi, daha pıçıldamır, lal kəsilərək hərəkətsiz dayanmışdılar. Doğrudan da, onun başı qırılmışdı, daha uzun və qəşəng saçları yox idi, yerisi sustalmışdı, sifəti də bildirkinə nisbətən kökəlmiş və solmuşdu.

Kovrin yenə də tirin üstü ilə o biri sahilə keçdi. Bildir çovdar əkilən yerlərdə indi biçilmiş vələmir kotmanları düzülmüşdü. Günəş batmışdı. Qıpırmızı alovla od tutub yanan üfük sabah külək olaca-

ğını xəbər verirdi. Ətraf sakitlik idi. Kovrin gözlərini bildir qara rahi-bin gördüyü tərəfə zilləyərək, iyirmi dəqiqəyə qədər hərəkətsiz dayandı. Nəhayət, qürub şəfəqləri yavaş-yavaş sönməyə başladı...

O, süst və narazı halda evə qayıdanda artıq ibadət qurtarmışdı. Yeqor Semyoniçla Tanya eyvanın pillələrində oturub çay içir, nə barədə isə söhbət edirdilər. Ancaq Kovrini görəni kimi susdular. Kovrin onların üzünə baxan kimi söhbətin özü haqqında getdiyini başa düşdü.

– Deyəsən, sənin süd içmək vaxtın çatıb, – deyə Tanya ona müraciət etdi.

– Yox, çatmayıb... – deyə Kovrin lap aşağı pillədə oturdu. – Özün iç, mən istəmirəm.

Tanya narahatlıqla atasının üzünə baxıb, təqsirkar adamlar kimi yavaşdan dedi:

– Axı özün də götürsən ki, süd sənə xeyir eləyir.

– Hə, yaman xeyir eləyir! – deyə Kovrin gülümsündü. – Sizi təbrik edirəm: cümə günündən bəri bir girvənkə kökəlmişəm. – O, əlləri ilə başını bərk-bərk sıxaraq, qüssə dolu bir səsle davam etdi: – Eh, axı siz məni nə üçün, nə üçün müalicə etdirdiniz? Bromlu dərmanlar, bekarçılıq, ilıq vannalar, nəzarət, hər qurtum, hər addım üçün çəkdiyim qorxu hissi, acizlik məni lap abdallıq dərəcəsinə çatdıracaq. Mən ağılımı çaşdırmışdım, dahilik xəyalatı xəstəliyinə tutulmuşdum. Lakin şən idim, kefim saz idi. Hətta xoşbəxt idim, ağıllı və orijinal bir adam hesab olunurdum. İndi daha tədbirli və təmkinli olmuşam, əvəzində, başqalarından fərqlənmirəm, hamı necə, mən də elə; adi, orta səviyyəli adamam. Həyat məni darıxdırır... Həyatımdan bezmişəm... Ah, siz mənimlə necə də amansız rəftar etmişiniz! Elə tutaq ki, gözümə cürbəcür şeylər görünürdü. Axı bunun kimə maneçiliyi vardı? Sizdən soruşuram ki, bu, kimə mane olurdu?

– Sənin danışığından heç baş çıxarmaq olmur, – deyə Yeqor Semyoniç köksünü ötürdü. – Adam danır.

– İstəmirsiniz, qulaq asmayın.

Adamlar, xüsusilə Yeqor Semyoniç indi Kovrini əsəbiləşdirirdi. O, qayınatası ilə quru və soyuq danışır, hətta kobudluq eləyirdi. Həmişə ona istehza və nifrətlə baxırdı. Yeqor Semyoniç isə pərt olur, özündə heç bir təqsir görməsə də, günahkar adamlar kimi tutula-tutula öskürürdü. Tanya da onların xoş və mülayim münasibətlərinin

nə üçün belə kəskin surətdə dəyişdiyini başa düşməyərək, atasını qucaqlayır, təşvişlə onun gözlərinə baxırdı. O, məsələnin nə yerdə olduğunu başa düşməyə çalışır, ancaq bir şey qana bilmirdi. Lakin bir məsələ aydın idi ki, atası ilə ərinin münasibəti gündən-günə korlanır, atası son zamanlar bərk qocalıb, əri isə əsəbi, şiltaq, hər şeyə baş qoşan və darıxdıncı bir adam olmuşdur. Tanya artıq nə gülür, nə də oxuya bilirdi. Nahar vaxtı heç bir şey yemirdi, gecə səhərə qədər yatmırdı. O, nə isə dəhşətli bir şey baş verəcəyini gözlədiyindən elə üzülüb əldən düşmüşdü ki, bir gün nahar vaxtından axşama qədər huşunu itirib özünə gələ bilmədi. Axşam ibadəti zamanı ona elə gəldi ki, atası ağlayır. İndi onlar üçlükdə eyvanın pillələrində oturdular vaxt Tanya bu barədə düşünməməyə çalışırdı.

– Budda, Məhəmməd və ya Şekspir nə qədər xoşbəxt imişlər! Rəhmdil qohumları və həkimlər onların coşqunluğunu, ilhamını söndürmək üçün müalicə etməmişlər! – deyə Kovrin sözüne davam etdi. – Əgər Məhəmməd əsəblərini sakitləşdirmək üçün kalium bromat içsəydi, gündə yalnız iki saat işləyib ancaq süd içsəydi, o gözəl insandan, bəlkə də, heç bir nişanə qalmazdı. Həkimlər və rəhmdil qohum-əqrəba axırda işi o yerə çatdıracaqlar ki, bəşəriyyət kütləşəcək, adi, orta səviyyədə adamlar dahi hesab olunacaqlar. Mədəniyyət məhv olub gedəcək. Eh, sizə necə minnətdar olduğumu bilsəydiniz! – deyə Kovrin dilxor halda susdu.

O, bərk əsəbiləşdiyini hiss edərək, artıq-əskik danışmamaq üçün cəld ayağa qalxıb evə getdi. Hava sakit idi. Bağdan gələn çiçəklərin tünd qoxusu açıq pəncərədən içəri dolurdu. Ay işığı böyük və qaranlıq zalın döşəməsiylə, royalin üstünə yaşıl ləkələr salmışdı. Kovrin bildir yayda havanın belə çiçək qoxusu verdiyi və pəncərələrdən ay işığı süzülüyü vaxtda keçirdiyi sevincli dəqiqələri xatırladı. O, bildirki əhvali-ruhiyyəsini qaytarmaq üçün tez öz kabinetinə gedib tünd bir siqar yandırdı. Sonra da lakeyə şərab gətirməsini əmr etdi. Lakin siqarın dadından ağız acılandı, şərab da bildirki kimi ləzzət vermədi. Yadırğamaq nə pis olarmış! Siqarın və iki qurtum şərabın təsirindən başı gicəldi, ürəyi döyünməyə başladı. Axırda kalium bromat içməyə məcbur oldu.

Yorğan-döşəyə girməmişdən əvvəl Tanya ona dedi:

– Atamın canı səndədir. Bilmirəm, nə üçünsə ondan narazısan. Sənin bu münasibətin kişini lap əldən salıb. Özün görürsən: günbə-

gün deyil, saatbasaat qocalır. Yalvarıram, Andryuşa, Allah xatirinə, öz rəhmətlik atanın xatirinə, mənim sakitliyimin xatirinə, onunla xoş rəftar elə.

– Bacarmıram, istəmirəm.

– Axı niyə? – deyə Tanyanın bütün bədəni əsməyə başladı. – Bir başa sal görüm niyə?

– Ona görə ki, xoşum gəlmir, vəssalam, – deyə Kovrin etinasızlıqla çiyinlərini çəkdi, – ancaq gəl daha onun barəsində danışmaq, o, sənin atandır.

– Başa düşmürəm, heç başa düşə bilmirəm! – deyə Tanya gözlərini bir nöqtəyə zilləyərək, əlləri ilə gicgahlarını sıxdı. – Bizim evdə nə isə anlaşılmaz, dəhşətli bir şey baş verir. Sən lap dəyişmişən, heç özünə oxşamırsan... Ağillı, qeyri-adi bir adam olduğuna baxmayaraq, hər xırda şeydən əsəbiləşirsən, boş-boş şeylərə baş qoşursan... Elə şeylər sənə təsir edir ki, bəzən adam lap təəccüblənir, inanmır ki, bu adam sənsən. Yaxşı, yaxşı, hirs-lənmə, hirs-lənmə, – deyə o, öz sözlərindən qorxaraq ərinin əllərini öpdü. – Sən ağıllısan, mərhəmətli-sən, alicənabsan. Atama qarşı ədalətli olacaqsan. Axı o, çox ürəyiyumşaq adamdır!

– Ürəyiyumşaq yox, üzüyumşaq adamdır. Vodevil qəhrəmanlarını xatırladan sənin atan kimi qocalar, üz-gözlərindən toxluq, xeyirxahlıq yağan qonaqpə-rəst, məzəli kişilər vaxtilə həm vodevillərdə, həm povestlərdə, həm də həyatda mənə xoş gəlir, məni güldürürdülər; indi isə bu cür adamlardan zəhləm gedir. Onlar iliklərinə qədər xudpəsənd adamlardır. Hər şeydən çox zəhləmi tökən onların toxluğu, öküz və ya donuzlara xas olan sırf gödən optimizmidir.

Tanya çarpayıya oturub başını yastığa qoydu.

– Yox, bu, xalis işgəncədir, – deyə o dilləndi. Onun səsindən son dərəcə yorulduğu və danışmağa taqəti qalmadığı hiss olunurdu. – Qışdan bəri bir dəqiqə də rahatlığım yoxdur... Pərvərdigara, dəhşətdir, dəhşət! Bu, nə əzabdır, çəkirəm?!

– Əlbəttə, əlbəttə, mən qəddaram, atanla sən isə məşhur Misir körpələri kimi məsumluq mücəssəməsiniz. Bəs necə!

İndi onun sifəti Tanyaya çirkin görünürdü. Nifrət və istehza ifadələri ona yaraşmırdı. Elə əvvəllər də onun sifətində nəyinsə çatışmadığını Tanya hiss edirdi. Kovrin başını qırxdırandan sonra sifətinin ifadəsi də dəyişmişdi. O, Kovrinə ağır bir söz demək istədi, lakin

qəlbində ərinə qarşı baş qaldıran soyuqluq hissini duyub qorxdı, cəld yataq otağından çıxdı.

IX

Kovrinə müstəqil kafedra verdilər. Giriş mühazirəsi dekabrın ikisinə təyin edilmişdi. Bu barədə universitetin koridoruna elan da asılmışdı. Lakin təyin olunmuş gündə o, tələbələrin təlimatçısını teleqramla xəbərdar etdi ki, xəstə olduğu üçün mühazirəni oxuya bilməyəcəkdir.

Onun sinəsindən qan gəlirdi. Ümumiyyətlə, tüpürcəyi həmişə qanlı olurdu. Ancaq ayda bir-iki dəfə sinəsindən əməlli-başlı qan gəlirdi. Belə vaxtlarda o, son dərəcə zəifləyir, süst və yuxulu olurdu. Bu xəstəlik onu o qədər də qorxutmurdu. Çünki mərhum anasının belə xəstə ola-ola on ildən artıq yaşadığını bilirdi. Həkimlər də xəstəliyin qorxulu olmadığını deyir, həyəcanlanmamağı, rahat həyat keçirməyi və mümkün qədər az danışmağı məsləhət görürdülər.

Yanvarda da eyni səbəblərə görə mühazirə baş tutmadı. Fevralda isə kursu başlamaq artıq gec idi, buna görə də gələn ilə qədər təxirə salmaq lazım gəlirdi.

O artıq Tanya ilə deyil, özündən iki yaş böyük olan başqa bir arvadla yaşayırdı. Arvad ona balaca uşaq kimi qulluq edirdi. O, özünü çox sakit və müti aparırdı. Varvara Nikolayevna (arvadının adı belə idi) onu Kırma aparmaq istəyəndə razılıq verdi. Ancaq ürəyinə dammışdı ki, bu səfərdən heç bir xeyir olmayacaqdır.

Onlar Sevastopola çatanda axşam idi. Dincəlmək üçün gecə mehmanxanada qaldılar. Ertəsi gün Yaltaya yola düşəcəkdilər. Yol ikisini də yormuşdu. Varvara Nikolayevna çay içib yatağa uzandı və tezliklə yatdı. Kovrin isə uzanmırdı. Hələ evdə ikən, vağzala yola düşməmişdən bir saat əvvəl Tanyadan məktub almış, ancaq açmağa cürət etməyib, zərfi cibinə qoymuşdu. Yan cibindəki məktub nə isə ona ağır bir həyəcan gətirirdi. İndi, əslinə qalsa, o, Tanya ilə evlənməkdə səhv iş gördüyünü ürəyində etiraf edirdi. Buna görə də onunla birdibli ayrıldığından razı idi. Axır vaxtlarda Tanya bir dəri, bir sümük olmuşdu. Sanki, diqqətlə baxan iri və ağıllı gözlərindən başqa bütün əzası quruyub ölmüşdü. İndi hər dəfə Kovrin onu yada salanda ürəyinin başı göynəyir və özünə acığı tuturdu. O, zərfin

üstündəki xətti görəndə iki il əvvəl tamamilə haqsız olaraq, öz ruhi düşkünlüyünün, darıxmağının, kimsəsizliyinin və həyatdan narazılığının acığını heç bir təqsiri olmayan bu iki adamın üstünə tökməkdə insafsızlıq etdiyini xatırladı. O, öz dissertasiyasını və xəstəlik dövründə yazdığı bütün məqalələri bir gün necə tikə-tikə cırıb pəncərədən bayıra atdığını, kağız parçalarının ağacların budaqlarına və həyətdəki güllərə ilişə-ilişə necə uçub dağıldığını xatırladı; o, hər sətirdə qəribə, heç bir şeylə əsaslanmamış iddialar, yüngülməcaz tələbkərlilik, kobudluq, müştəbehlik görürdü, bu, ona çox ağır təsir bağışlayırdı, sanki, bu yazılarda öz eyibləri təsvir edilmişdi; ancaq sonuncu dəftəri cırıb pəncərədən tullayandan sonra, nədənsə, acı bir peşmançılıq hiss etdi. O, arvadının üstünə gedib ağzına gələni dedi. Pərvərdigara, o yazıq arvadı necə incidirdi! Bir dəfə qızın ürəyini sındırmaq üçün hətta ona demişdi ki, atası onların arasında çox natəmiz bir rol oynamışdır, gəlib ondan qızını almağı xahiş etmişdir. Yeqor Semyonıç bu sözləri təsadüfən eşitmiş, yüyürə-yüyürə otağa girmiş, həyəcan və pərtlikdən dili tutulduğuna görə kəkələyə-kəkələyə qalmışdı. Tanya isə atasını bu vəziyyətdə gördükdə tükürpərdici bir səslə qışqıraraq huşunu itirmişdi. Bu olduqca iyrenc bir səhnə idi.

Bəli, indi tanış xəttə baxanda bütün bu şeylər onun yadına düşürdü... Kovrin balkona çıxdı. Çox sakit və ilıq bir hava idi. Dəniz qoxusu gəlirdi. Qəşəng limanın ayna kimi səthi ayın ziyasını və lampaların işığını əks etdirirdi. Suyun elə qəribə rəngi var idi ki, onu təsvir etmək üçün söz tapmaq çətin idi. Dənizin rəngi abı ilə yaşılın qarışığına çalırdı. Bəzi yerlərdə su mis kuporosunu xatırladırdı, bəzi yerlərdə isə, elə bil, ay işığı qatılışmış su əvəzinə limanı doldurmuşdu. Ümumiyyətlə, rənglərin çox gözəl ahəngi var idi, olduqca sakit, rahat və yüksək ilhamlı bir əhvali-ruhiyyə yaradırdı!

Aşağı mərtəbədə, balkonun altındakı pəncərə, deyəsən, açıq idi, çünki oradan qadın səsləri və gülüşmə eşidilirdi, yəqin, qonaqlıq idi.

Kovrin özünü yığırdı bəli məktubu açdı və otağa qayıdib oxumağa başladı: "İndicə atam öldü. Mən bunun üçün sənə minnətdaram, çünki onu sən öldürdün. Bağımız da məhv olur, indi bağda yad adamlar ağılıq edir, yazıq atamın qorxduğu şey düz çıxdı. Bunun üçün də sənə minnətdaram. Sənə bütün qəlbimlə, varlığım ilə nifrət edirəm. Bircə arzum budur ki, tezliklə məhv olasan. Ah, mən nə

qədər əzab çəkirəm! Qəlbimi dözülməz bir ağrı yandırır... Səni görüm lənətə gələsən. Mən səni qeyri-adi bir insan, dahi bilib sevmişdim, ancaq sən adi bir dəli imişsən...”

Kovrin daha dalını oxuya bilmədi. Məktubu cınb atdı. Onun qəlbini qorxuya bənzəyən bir narahatlıq bürüdü. Arakəsmənin o biri tərəfində Varvara Nikolayevna yatırdı. Onun necə nəfəs aldığı eşidilirdi. Alt mərtəbədə qadın səsləri və gülüşmə eşidilirdi. Buna baxmayaraq, ona elə gəlirdi ki, bütün mehmanxanada ondan başqa, bir nəfər də olsun adam yoxdur. Kədər içində itib-batan bədbəxt Tanyanın məktubunda lənətlər yağdırıb ona ölüm arzulaması Kovrini dəhşətə gətirirdi. O, tez qapıya tərəf iti bir nəzər saldı, sanki, iki ilin ərzində onun ən yaxın adamlarının həyatında bu qədər pozğunluq salan o naməlum qüvvənin indicə otağa daxil olacağından, onu yenə də öz hökmü altına alacağından qorxurdu.

O, təcrübədən bilirdi ki, cusa gələn əsəblərini sakit etmək üçün ən yaxşı çarə işləməkdir. Odur ki stol başına keçib, diqqətini bir fikir ətrafında toplamağa çalışmalıdır. Kovrin balaca bir kompilyativ işin¹ konspektini yazdığı dəftəri qırmızı portfelindən çıxartdı. Bu işi ehtiyat üçün götürmüşdü ki, Krimda bekar qalıb darıxsın, məşğul olsun. Kovrin stol başına keçib konspekti açdı və işləməyə başladı. Ona elə gəlirdi ki, həmişəki sakit, müti və laqeyd əhvali-ruhiyyəsi yenə də qayıdır. Hətta oxuduğunun təsiri altında dünyanın faniliyi haqqında düşünməyə başlamışdı. O düşünürdü ki, həyat insanlara verdiyi cüzi və ya ən adi rifah üçün insandan nə qədər də böyük qüvvə tələb edir. Misal üçün, qırxını haqlayanda kafedra almaq, adi professor olmaq, ölgün, darıxdıncı, ağır bir dillə adi fikirləri, özü də başqalarının fikirlərini şərh etmək – bir sözlə, ortabab bir alim mərtəbəsinə çatmaq üçün Kovrin on beş il oxumalı, gecə-gündüz işləməli, ağır psixi xəstəlik keçirməli, müvəffəqiyyətsiz ailə qurmalı, bundan başqa da bir çox axmaq, ədalətsiz şeylər törətməli olmuşdur. İndi Kovrin açıq-aydın başa düşürdü ki, o heç də fəvqəladə bir şəxsiyyət deyil, adi bir adamdır. O, bu fikirlə məmnuniyyətlə razılaşırdı, çünki onun əqidəsinə görə, hər bir adam ayağını öz yorğanına görə uzatmalı idi.

Qarşısındakı konspekt onu lap sakitləşdirmişdi. Lakin bayaq cınb atdığı məktub döşəmədə ağararaq, onu fikrini cəmləşdirməyə qoymurdu. O, stolun dalından qalxıb məktubun parçalarını yığışdır -

¹ Kompilyativ iş – başqalarının əsərləri əsasında əsər.

dı və pəncərədən eşiyyə atdı. Lakin dəniz tərəfdən əsən zəif külək kağız parçalarını geri qaytardı, bunlar pəncərənin içinə səpələndi. Onun canını yenə də qorxuya bənzər bir narahatlıq hissi bürüdü. Yenə də ona elə gəlirdi ki, mehmanxanada ondan başqa bir kimsə yoxdur... Kovrin balkona çıxdı. Liman, sanki, saysız-hesabsız mavi, göy, firuzəyi və odlu gözlərlə baxan canlı bir məxluq kimi onu cəzb edir, çağırırdı. Doğrudan da, hava isti və bürkü idi, gedib dənizdə çimsəydi, pis olmazdı.

Birdən balkonun altında, aşağı mərtəbədə skripka çalındı, iki incə qadın səsi eşidildi. Bu, nə isə tanış bir mahnı idi. Aşağıda oxunan romansda ruhən xəstə olan bir qızdan danışılırdı. Bu qız gecələr bağda əsrarəngiz səslər eşidərmiş. Qız bu səslərin bizim, yəni adi adamların başa düşmədikləri müqəddəs bir harmoniya olduğunu düşünürmüş... Kovrinin nəfəsi tutuldu, qüssədən ürəyi sıxıldı. Onun çoxdan bəri unuduğu şirin bir sevinc hissi yenidən köksündə çırpınmağa başladı. Limanın o tərəfində boğanağa, qasırgaya bənzəyən hündür və qara bir sütun göründü. O, dəhşətli bir sürətlə limandan keçib, get-gedə kiçilərək, mehmanxanaya yaxınlaşırdı. Kovrin sütuna yol vermək üçün tez kənara çəkildi... Ağsaçlı, qaraqaşlı, ayaqyalın, əllərini qoynunda çarpazlamış rahib onun yanından ötüb otağın ortasında dayandı. O, nəvazişlə Kovrinə baxaraq, məzəmmət dolu bir səslə soruşdu:

– Sən niyə mənə inanmırsan? Əgər səninki dahi olduğunu dedikdə mənə inansaydın, bu iki ili belə qüssə və sıxıntı ilə keçirməzdin.

Kovrin yenə də özünün Allah-taalanın seçmə bəndəsi və dahi olduğuna inanırdı. O, qara rahiblə keçmişdə etdikləri söhbətləri yadına salıb onunla danışmaq istəyirdi. Ancaq sinəsindən gələn qan ağzından axıb döşünə tökülürdü. O nə edəcəyini bilməyərək, əllərini döşündə gəzdirir, onları qana bulayırdı. Kovrin arakəsmənin dalında yatan Varvara Nikolayevnanı səsləmək üçün bütün qüvvəsini topladı, ancaq, nədənsə:

– Tanya! – deyərək çağırırdı.

Kovrin yerə yıxıldı, sonra dikəlib bir də çağırırdı:

– Tanya!

O, Tanyanı, üzünə şəh çilənmiş əlvan çiçəklərlə bəzənmiş böyük bağı çağırırdı; parkı, köklərini mamiş basmış şam ağaclarını, çovdar zəmilərini səsləyirdi; özünün sevimli elm aləmini, gəncliyini,

cəsərətini, sevincini səsləyirdi; o, gözəl həyatı səsləyirdi. Kovrin sinəsindən axıb döşəmədə böyük bir gölməçə əmələ gətirmiş qanı görürdü. Zəiflikdən dili ağzında hərlənməyə də onun bütün varlığını intəhasız bir sevinc hissi bürümüşdü. Alt mərtəbədə serenada çalınırdı, qara rahib isə ona tərəf əyilib pıçılı ilə danışır, onun dahi olduğunu, yalnız zəif bədəni artıq müvazinətini itirdiyi üçün və onun dühasına daha cild ola bilmədiyini üçün öldüyünü deyirdi.

Varvara Nikolayevna yuxudan durub arakəsmənin dalından çıxanda Kovrin artıq ölmüşdü. Onun sifətində xoşbəxtlik andıran bir təbəssüm var idi.

1891

ROTŞILDİN SKRİPKASI

Qəsəbə balaca, kənddən də pis idi. Burada, demək olar ki, ancaq qocalar yaşayırdı. Onlar da elə gec ölürdülər ki, adamın buna acığı tuturdu. Həbsxanada və xəstəxanada tabut çox az tələb olunurdu. Xülasə, işlər xarabdı. Əgər Yakov İvanov quberniya şəhərində tabut-qayıran olsaydı, yəqin ki, onun öz evi olardı və ona Yakov Matveiç deyərdilər. Qəsəbədə isə ona eləcə Yakov deyirdilər. Küçə təxəllüsü də, nədənsə, Bronza idi. O, kiçik, köhnə bir daxmada, adi kəndli kimi, yoxsul bir həyat keçirirdi. Daxma təkcə bir otaqdan ibarət idi. Otaqda da o özü, Marfa, soba, ikiadamlıq çarpayı, tabut, dəzgah və bütün avadanlıq yerləşmişdi.

Yakov yaxşı və möhkəm tabut düzəldirdi. O, kəndlilərin və meşəşanların tabutlarını öz boyuna görə hazırlardı və heç də yanılmazdı, çünki yetmiş yaşı olsa da, heç yerdə, hətta həbsxanada da ondan hündür və möhkəm adam yox idi. Kübarlara və qadınlara tabutu ölçüb düzəldərdi, ölçüsü də dəmir arşın idi. Uşaq tabutlarının sifarişini çox könülsüz qəbul edir, onları ölçüsüz və nifrətlə düzəldirdi, hər dəfə də bunun üçün pul aldıqda deyirdi:

– Açıq deyirəm, boş şeylərlə məşğul olmağı xoşlamıram.

Sənətindən başqa, skripka çalmaqdan da az-maz qazancı olurdu. Qəsəbənin toylarında, adətən, cuhud orkestri çalırdı. Orkestri, gəlinin yarıdan çoxunu özü üçün götürən qalayçı Moisey İliç Şaxkes idarə edirdi. Yakov skripkada, xüsusilə rus mahnılarını çox yaxşı çaldığı üçün Şaxkes onu hərdənbir, qonaqların bəxşişini hesaba almadan, günü əlli qəpiyə orkestrdə çalmağa dəvət edirdi. Bronza orkestrdə oturub çaldıqda hər şeydən əvvəl sifəti tərləyir və pörtürdü, isti idi, sarımsaq iyindən nəfəs tutulurdu, skripka vızıldayır, sağ qulağının dibində kontrabas xırıldayır, sol qulağında isə fleyta inildəyirdi. Fleytanı məşhur dövlətli Rotşildin familiyasını daşıyan, sifətinin qırmızı və göy damarları çıxmış arıq kürən bir cuhud çalırdı. Bu məlun cuhud, hətta ən şən havaları belə çox yanıqlı çalmağa çalışırdı. Yakov heç bir səbəb olmadan yavaş-yavaş cuhudlara, xüsusilə Rotşildə nifrət və kin bəsləməyə başladı. Hər şeyi söz eləyir,

Rotşildi pis-pis söyürdü. Hətta bir dəfə onu döymək də istəmişdi... Rotşild də incimiş, qəzəblə ona baxaraq demişdi:

– Əgər istedadınıza hörmət etməsəydim, sizi çoxdan bu pəncərədən bayıra atmışdım.

Sonra da ağlamışdı. Buna görə Bronzanı orkestrə gec-gec, lap çarəsiz qalanda, cuhudlardan biri çatmayanda çağırırdılar.

Yakovun kefi heç kök olmazdı, çünki həmişə böyük zərərlərə düşürdü. Məsələn, bazar və bayram günlərində işləmək günahdı, bazar ertəsi – ağır gündü; beləliklə, o istər-istəməz ildə üst-üstə iki yüz gün heç bir iş görmürdü. Gör bu, nə boyda zərərdir! Əgər şəhərdə biri musiqisiz toy edərdisə, ya da Şaxkes Yakovu çağırırmadısa, bu da bir zərərdir! Polis nəzarətçisi iki il idi ki, xəstə idi və getdikcə zəifləyirdi. Yakov onun ölümünü səbirsizliklə gözləyirdi. Lakin nəzarətçi müalicə üçün quberniya şəhərinə getdi, işə bax ki, elə orada da öldü. Buyurun, bu da bir zərərdir, özü də azından on manat! Çünki onun tabutunu bahalı ipək parçaya tutmaq lazım idi. Bu zərərlərin fikri xüsusilə gecələr Yakovu çox narahat edirdi; skripkanı yatağa, öz yanına qoyur, xəyalat onu basanda simini dartır, skripka qaralıqda səslənirdi. Bundan da o, bir yüngüllük hiss edirdi.

Keçən il mayın altısında Marfa birdən-birə xəstələndi. Qarı ağır nəfəs alır, çoxlu su içir və səndələyirdi. Ancaq səhər yenə sobanı özü yandırdı, hətta suya da getdi. Axşamüstü yenə yatağa düşdü. Yakov bütün günü skripka çaldı. Hava qaralıqda hər gün zərərlərini qeyd etdiyi dəftərini götürdü, darıxdığından illik zərəərə yekun vurmağa başladı. Min manatdan çox çıxdı. Bu, onu elə sarsıtdı ki, sayğacı yerə çırpıb tapdaladı. Sonra yenə qaldırdı, onu xeyli saqqıldatdı və dərindən ah çəkdi. Sifəti qızarmış və tərdən islanmışdı. O fikirləşirdi ki, əgər əlindən çıxmış bu pulu banka qoysaydı, ildə üstünə azı qırx manat faiz gələrdi. Demək, buradan da ona qırx manat zərərdir deyirdi. Bir sözlə, hara baxsa, zərərdən başqa bir şey görmürdü.

Birdən Marfa onu çağırırdı:

– Yakov! Mən ölürem!

O, arvadına baxdı. Marfanın üzünü hərərətdən çəhrayı rəng almışdı, eyni zamanda çox aydın və fərəhli idi. Arvadının üzünü həmişə solğun və qəmli görməyə alışmış Bronza özünü itirdi. Elə bil, arvad, doğrudan da, ölürdü və sevinirdi ki, nəhayət, həmişəlik olaraq bu daxmanın, tabutların və Yakovun üzündən qurtarır... Gözlərini tava-

na zilləmişdi, dodaqları tərənirdi, sifətində xoşbəxtcəsinə bir ifadə vardı, elə bil ki, xilaskarı olan ölümü görür və onunla pıçıldaşırdı.

Səhər açılır, dan yerinin söküldüyü pəncərədən görünürdü. Yakov qarına baxarkən yadına, nədənsə, bəzi şeylər düşdü: bütün ömrü boyu bir dəfə də olsun, ona mehribanlıq eləməmişdi, ona acımamışdı, bir dəfə də olsun, ona yaylıq almaq, yaxud toydan ona şirin bir şey gətirmək ağına gəlməmişdi, əksinə, ancaq üstünə çığırmiş, zərərlərindən ötrü onu söymüş, yumruqla üstünə cummuşdu, doğrudur, onu heç döyməmişdi, lakin qorxutmuşdu, o da hər dəfə qorxudan yerində quruyub qalmışdı. Bəli, ona tapşırmişdi ki, çay içməsin, çünki onsuz da xərc çox idi. O da ancaq isti su içirdi. Bronza başa düşürdü ki, nə üçün indi arvadının üzü belə qəribə və fərəhlidir. Onu qorxu bürüdü.

Səhər açıldıktan sonra qonşusundan at-araba alıb Marfanı xəstəxanaya apardı. Orada xəstə az idi. Ona görə də çox yox, ancaq üçcə saat gözləməli oldu. Bu dəfə xəstələri həkim özü deyil, feldşer Maksim Nikolaiç qəbul edirdi. Yakov buna çox sevindi. Həkim xəstə idi. Şəhərdə hamı qoca Maksim Nikolaiç haqqında deyirdi ki, doğrudur, o içəndir, dalaşqandır, ancaq həkimdən çox bilir.

Yakov qarını qəbul otağına gətirdi.

– Salaməleyküm, – dedi. – Bağışlayın, Maksim Nikolaiç, sizi boş-boş işlərlə həmişə narahat edirik. Özünüz görürsünüz ki, mənim bu övrətim, necə deyərlər, mənim rəfiqəm, belə dediyim üçün üzr istəyirəm, xəstələnmişdir...

Feldşer çal qaşlarını çatdı, bakenbardlarını tumarlaya-tumarlaya qarını nəzərdən keçirməyə başladı; anıq sivriburunlu, ağız açıla qalmış qarı kətilin üstündə oturub belini bükmüşdü, o, yan tərəfdən su içmək istəyən quşa oxşayırdı.

Feldşer ağır-ağır:

– Hm... Belə... – deyərək köksünü ötürdü. – İnflyuentsadır, bəlkə də, isitmədir. İndi şəhərdə yatalaq da var. Hə, neyləyək? Şükür Allaha, qarı dövranını sürmüşdür... Neçə yaşı var?

– Yetmişinə bir il qalıb, Maksim Nikolaiç.

– Neyləyək? Dövranını sürüb...

Yakov nəzakət xətinə gülümsədi:

– Maksim Nikolaiç, cənabınız, əlbəttə, doğru buyurur. Xoş rəftarınıza görə sizə çox minnətdarıq! Ancaq icazə verin deyim ki, hər bir həşərat da yaşamaq istəyir.

– Çox da ki, istəyir! – Feldşer bu sözü elə təzədə dedi ki, sanki, qarının yaşaması, ya ölməsi ondan asılı idi. – Belə, əzizim, alınına soyuq kompres qoyursan, bu dərman tozundan da gündə iki dəfə ona verərsən. Hə, xudahafiz, bonjur¹.

Yakov feldşerin üzündəki ifadədən gördü ki, iş xarabdır, heç bir dərman tozu da kömək etməyəcək. İndi onun üçün aydın idi ki, Marfa tezliklə, bu gün də olmasa, sabah öləcəkdir. O, yavaşca feldşerin dirsəyinə toxundu, göz vurdu və astadan dedi:

– Maksim Nikolaiç, ona küpə qoymaq lazımdır.

– Əzizim, vaxtım yoxdur, vaxtım yoxdur. Sən allah, qarını da götürüb get. Xudahafiz.

Yakov yalvarmağa başladı:

– Bizə yazığınız gəlsin! Özünüz bilirsiniz ki, əgər onun, fərz eləyək, qarnı ağrısa, ya başqa bir xəstəliyi olsa, onda parəşok və damcı dərman kömək edər, axı ona soyuq dəyib. Soyuq dəyəndə birinci, gərək, qan alasan, Maksim Nikolaiç!

Feldşer başqa xəstəni çağırmışdı. Qəbul otağına qoca bir arvadla bir oğlan uşağı girdi.

Feldşer qaşqabağını tükərək dedi:

– Get, get!.. Özündən hoqqa çıxarma!

– Onda heç olmasa zəli qoyun! Qoy həmişə sizə duaçı olsun.

Feldşer özündən çıxıb qışqırdı:

– Bir də ağzını açsan! Səfeh...

Yakov da hirsləndi, qıpqırmızı qızardı, ancaq bir söz demədi, Marfanın qoluna girib qəbul otağından çıxartdı. Ancaq arabaya minəndə xəstəxanaya acıqlı-acıqlı və istehza ilə baxaraq dedi:

– Sizin kimi bic-haramzadaları qoyublar ora! Dövlətli adam olsaydı, küpə qoyardın, kasıb üçün bir zəliyə də heyfin gəldi. Əclaflar!

Evə çatdıqda Marfa daxmaya girib sobaya söykəndi və on dəqiqə beləcə durdu. Ona elə gəlirdi ki, əgər uzansa, Yakov zərərləri haqqında danışmağa başlayacaq və onu həmişə uzandığı üçün, işləmək istəmədiyi üçün danlayacaqdır. Yakov isə qüssəli halda ona baxır və düşünürdü ki, sabah İoanna Boqoslov, bir gün sonra isə Nikolay Çudotvoretts bayramıdır, sonra bazar günüdür, daha sonra da bazar ertəsidir ki, bu da ağır gündür. Dörd gün işləmək olmayacaqdır. Marfa da, yəqin ki, bu günlərin birində öləcəkdir. O, öz

¹ Xoş gördük (*fransızca*).

dəmir arşınıni götürüb qarıya yaxınlaşdı və onun boyunu ölçdü. Sonra Marfa uzandı. Yakov da xaç vurub tabut düzəltməyə başladı.

İşini qurtardıqdan sonra gözlüyünü taxdı və dəftərinə bu sözləri yazdı:

“Marfa İvanovna üçün tabut – 2 m. 40 q.”

Bunu yazıb dərindən ah çəkdi. Qarı gözləri yumulu halda, sakitcə uzanmışdı. Lakin hava qaralanda o, birdən qocanı çağırdı:

– Yadındadırmı, Yakov, – deyə fərəhlə ona baxaraq soruşdu, – yadındadırmı, əlli il bundan qabaq Allah bizə sarışın saçlı bir övlad vermişdi. Biz onda səninlə çayın qırağında oturub mahnı oxuyardıq... söyüdüün altında... – Sonra o acı-acı gülümsəyərək əlavə etdi, – qız-cığaz öldü.

Yakov bütün yaddaşını topladı, lakin nə uşağı, nə də söyüdü yadına sala bildi.

– Bu, sənin gözünə görünür, – dedi.

Keşiş gəldi, dua oxudu. Sonra Marfa sayıqlamağa başladı və səhərə yaxın öldü.

Qonşuluqda yaşayan qarılar onu yudular, geyindirib tabuta qoydular. Keşişə artıq pul verməmək üçün Yakov özü dua oxudu. Qəbir üçün ondan bir qəpik də almadılar, çünki qəbiristan keşikçisi onun kirvəsi idi. Dörd nəfər kəndli tabutu pulla deyil, Yakova hörmət etdikləri üçün qəbiristana apardılar. Tabutun dalınca qoca arvadlar, dilənçilər və iki nəfər qələndər gedirdi. Qabaqlarına çıxan adamlar xaç vururdular... Yakov da çox razı idi ki, hər şey öz qaydası ilə, şərəflə, həm ucuz, həm də heç kəs incimədən başa çatdı. O, son dəfə Marfa ilə vidalaşarkən əlini tabuta vurub fikirləşdi ki yaxşı düzəldib.

Lakin qəbiristandan qayıtdıqdan sonra bərk qüssələndi. O, özü - nü pis hiss edirdi: boğazı yanır, ağır-ağır nəfəs alırdı, ayaqlar süst - ləşmişdi, su içmək istəyirdi. Başına da cürbəcür fikirlər gəldi. Yenə də yadına düşdü ki, bütün ömrü boyu bir dəfə də olsun Marfaya acımamışdır, ona mehribanlıq etməmişdir. Bir daxmada yaşadılan əlli iki il çox uzun sürmüşdü. Ancaq necə olmuşdusa, bu müddət ərzində o, bircə dəfə də Marfa haqqında düşünməmişdi, ona fikir verməmişdi, sanki, o, adam deyil, bir pişik idi, ya it idi. Lakin Marfa hər gün sobanı yandırır, xörək bişirirdi, çörək bişirirdi, suya gedirdi, odun yarırdı, onunla bir çarpayıda yatırdı, toylardan sərxoş qayıt -

dıqda həmişə onun skripkasını hörmətlə divardan asırdı, özünü də yatağa uzandırır. Bunları da dinmədən, qorxa-qorxa və qayğıkeşliklə edirdi.

Yakov bu fikirlərlə məşğul ikən Rotsild gülümsəyə-gülümsəyə və baş əyə-əyə ona tərəf gəlirdi.

– Mən sizi axtarıram, əmican, – dedi. – Moisey İliç sizə salam göndərdi və tapşırı ki, bu saat onun yanına gələsiniz.

Lakin Yakovu məşğul edən bu deyildi. O ağlamaq istəyirdi. “Əl çək!” – deyərək yoluna davam etdi. Rotsild yenə qabağa qaçaraq həyəcanla dedi:

– Heç belə şey olarmı? Moisey İliç inciyər! O tapşırı ki, bu saat gələsiniz.

Cuhudun tövşüməsi, tez-tez göz qırpması və sifətində çilin çox olması Yakova iyrenc görünürdü. Onun qara yamaqlı yaşıl pencəyinə də, zəif və sısqə bədəninə də baxmaq iyrenc idi.

Yakov çıxırdı:

– Nə istəyirsən, zibil? Əl çək!

Cuhud da qəzəblənib çıxırdı:

– Xahiş edirəm, səsinə ucaltma, yoxsa götürüb hasardan aşırıram!

Yakov çıxırdı və yumruqlarını sıxaraq onun üstünə cumdu.

– Rədd ol gözümdən! İtil! Bu zirzibildən göz açmaq olmur.

Qorxudan Rotsildin rəngi ağappaq ağardı, yerə çökdü və özünü zərbədən müdafiə edirmiş kimi əllərini yuxarı qaldırdı. Sonra yerindən qalxıb gücü yetdikcə qaçmağa başladı. Qaçarkən atılıb-düşür, heyrətlə əlini əlinə vururdu və onun uzun, anq kürəyinin titrədiyi görünürdü. Küçədəki uşaqlar bu işə çox sevindilər, onun dalınca düşüb: “Cuhud! Cuhud!” – deyərək çıxırmağa başladılar. İtlər də hürüşə-hürüşə onun ardınca tökülmüşdü. Kim isə bərkdən qəhqəhə ilə güldü, sonra fit verdi, itlər də daha bərkdən hürüşdü... Sonra, yəqin ki, Rotsildi it tutdu, çünki o, bərk çıxırdı.

Yakov örişdə gəzirdi, sonra o, şəhərin kənanı ilə baş alıb getdi, uşaqlar da onun dalınca çıxıra-çıxıra deyirdi: “Bronza gəlir! Bronza gəlir!” O gəlib çaya çatdı. Burada cüllütlər civilti ilə uçuşur, ördəklər qaqqıldayırdı. Günəş adamı yandırır, suyun üzü elə parlıdaydı ki, adamın gözünü qamaşdırırdı. Yakov çay qırağındakı cığırla getdi və bu zaman çay hamamından dolubədənli, qırmızıyanaqlı bir qadının çıxdığını görüb, öz-özünə dedi: “Bir ona bax, su samuruna oxşayır!”

Hamamın yaxınlığında uşaqlar tilovun ucuna ət bağlayıb xərcəng tuturdular. Onu görəni kimi: "Bronza!" – deyər qəzəblə çığırmağa başladılar. Bu da böyük koğuşlu qoca söyüd ağacı! Onun başında qarğa yuvaları vardı... Birdən Yakovun təsəvvüründə sarışın saçlı körpə uşaq və Marfanın dediyi söyüd ağacı canlandı. Bəli, bu, həmin yaşıl, sakit, kədərli söyüd ağacı idi... Zavallı necə qocalmışdı!

O, söyüd ağacının altında oturdu və keçmişləri xatırlamağa başladı. Çayın o biri tərəfində, indi çaybasar çəmənli olan yerdə o zaman böyük ağcaqayın meşəsi, üfəqdə görünən o boz dağda isə köhnə şam meşəsi vardı. Çayda gəmilər üzərdi. İndi hər yer dümdüzdür, çayın o biri tayında qız kimi cavan və boylu-buxunlu təkə bir qayınağacı görünür. Çayda isə ancaq ördək və qaz üzür, heç kəs deyər bilməz ki, vaxtilə burada gəmilər üzərdi. Elə bil, əvvəlkinə nisbətən qazların da sayı azalmışdı. Yakov gözlərini yumdu və onun xəyalından bir-birinin ardınca uçuşan böyük ağ qaz dəstələri gəlib-keçdi...

O, bir şeyə təəccüb edirdi. Necə olmuşdu ki, keçib gedən bu qırx ildə, əlli ildə bir dəfə də olsun, çay qırağına gəlməmişdi? Gəlməmişdisə də, çaya diqqət etməmişdi? Axı çay kiçik çay deyildir. Onda balıq tutmaq olardı, balıqları tacirlərə, məmurlara və stansiyada bufetçiyə satmaq, sonra da pulları banka qoymaq olardı. Qayıqda bir yerdən o biri yerə üzə bilərdi, skripka çalardı, camaat da ona pul verərdi. Bəlkə, yenə də çayda qayıq sürmək olardı, hər halda, bu tabut düzəltməkdən yaxşıdır. Nəhayət, qaz saxlamaq, onları qışda kəşib Moskvaya göndərmək, təkə tüklərindən ildə on manat pul yığmaq olardı. Ancaq o, bunları nəzərdən qaçırmışdı! Gör ona necə ziyanlar dəyib! Ah, necə ziyanlar dəyib! Əgər balıq tutmağı, skripka çalmağı, qayıq işlətməyi, qaz kəsməyi bir araya toplasan, gör nə böyük dövlət olardı! Lakin bunu heç yuxusunda da görmədi! Həyat çox səmərəsiz, ləzzətsiz, boş yerə keçmişdi. Qabaqda isə heç bir şey görünmürdü. Geriyə baxanda da zərərdən başqa bir şey yox idi, elə zərərlər ki yada düşəndə adamı dəhşət alır! Nə üçün adam elə yaşaya bilmir ki, onun itkisi və zərəri olmasın? Nə üçün cavan ağcaqayın və şam ağaclarını qırırlar? Nə üçün örüş boş-boşuna qalmışdır? Nə üçün insanlar həmişə ancaq lazım olmayan şeyləri edirlər? Nə üçün Yakov bütün həyatı boyu savaşıb, dalaşmış, yumruqlarını sıxıb başqalarına hücum eləmiş, arvadını təhqir etmişdi? Hansı səbəbə görə bir az bundan qabaq cuhudu qorxudub təhqir etmişdi? Nə

üçün insanlar, ümumiyyətlə, bir-birinin yaşamasına mane olurlar? Axı bunun nəticəsində böyük zərərlər olur! Dəhşətli zərərlər olur! Əgər nifrət və ədavət olmasaydı, insanlar bir-birindən böyük mənfəət görərdilər.

Çağa, söyüd ağacı, balıq, kəsilməmiş qazlar, yan tərəfdən su içmək istəyən quşa oxşayan Marfa, Rotşildin solğun, zavallı sifətinə bənzəyən başqa sifətlər də hər tərəfdən onun üzərinə hücum edir, mızıldaya-mızıldaya onun zərərlərindən danışdırlar. O, yerində qurdalanırdı, o yan-bu yana çevrilirdi, skripka çalmaq üçün beş dəfə yatağından qalxmışdı.

Səhər güclə yerindən qalxdı. Xəstəxanaya getdi. Həməni Maksim Nikolaiç ona dedi ki, başına soyuq kompres qoy, dərman tozu da verdi. Yakov feldşerin üzündəki ifadələr və danışığından başa düşdü ki, iş xarəbdir və daha heç bir dərman tozu ona kömək edə bilməz. Sonra evə gedərkən düşündü ki, ölümdən ancaq bir xeyir olacaqdır: bu da ondan ibarətdir ki, daha yemək, içmək, vergi vermək, insanları təhqir etmək lazım gəlməyəcəkdir. Belə ki, insan qəbirdə bir il deyil, yüz illərlə, min illərlə yatıb qalır, bundan gələn xeyri hesablasan böyük bir məbləğ olar. Yaşamaqdan insana zərər, ölməkdənsə mənfəət gəlir. Belə bir fikir, əlbəttə, doğrudur, lakin hər halda, acı və ağırdır. Nə üçün dünyada elə bir qayda vardır ki, insana ancaq bir dəfə verilən həyat səmərəsiz keçir?

Ölməyinə heyifsilənmişdi, lakin evdə skripkasını görəni kimi ürəyi sıxıldı və ölməyinə heyifsiləndi. Skripkanı özü ilə qəbrə apara bilməyəcəkdə: o, yetim qalacaqdı, çayın və şam ağacı meşələrinin başına gələnələr onun da başına gələcəkdi. Bu dünyada olan hər şey məhv olarmuş və məhv olacaqdı. Yakov daxmadan çıxıb astanada oturdu, skripkanı sinəsinə basdı. Əldən getmiş, zərərlə dolu həyatını düşünərək, heç özü də bilmədən bir hava çaldı. Lakin bu hava çox təsirli və yanıqlı çıxdı. Yakovun yanaqlarından yaş axırdı. Düşündükcə skripkası daha kədərlə inildəyirdi.

Həyət qapısının cəftəsi bir-iki dəfə səsləndi. Rotşild qapıda görünmədi. Həyətin yanısına kimi cəsərlə gəldi. Lakin Yakovu görəni kimi dayandı, büzüşdü və yəqin, qorxudan əlləri ilə elə işarələr edirdi ki, sanki, barmaqları ilə saatin neçə olduğunu göstərmək istəyirdi.

Yakov mehribancasına:

– Gəl, eybi yoxdur, gəl, – dedi və onu yanına çağırdı.

Rotşild şübhə ilə və qorxa-qorxa baxaraq yaxınlaşmağa başladı, qocadan bir sajen aralı durdu. Sonra çömələrk dedi:

– Mənə rəhm eləyin, məni döyməyin! Məni yenə də Moisey İliç göndərdi. “Qorxma, – dedi, – get Yakova de ki, onsuz iş keçmir”. Çərşənbə günü toydur... Bəli! Cənab Şapovalov öz qızını yaxşı bir adama əvə verir... Toy çox yaxşı olacaqdır! Çox! – deyər əlavə etdi və bir gözünü qıydı.

Yakov ağır-ağır nəfəs alaraq dedi:

– Gedə bilməyəcəyəm... Xəstələnmişəm, qardaş.

Yenə də skripkanı çalmağa başladı, gözlərindən süzülən yaş skripkanın üstünə tökülürdü. Rotşild qollarını sinəsində çarpazlayaraq, yanakı oturub diqqətlə qulaq asırdı. Üzündəki ürkək, şübhəli ifadə yavaş-yavaş kədərli və iztirablı bir ifadə ilə əvəz olunurdu, əzabverici bir zövq duyurmuş kimi gözləri axdı və dedi: “Vahhh...” Göz yaşları yavaş-yavaş onun yanaqlarından süzülür, yaşıl pencəyinin üstünə damcılayırdı.

Sonra Yakov bütün günü yatağında uzandı və ürəyi sıxıldı. Axşam keşiş onun yanına gələndə soruşdu: “Böyük bir günah elədiyini yadına gəlirmi?” Yakov zəifləyən yaddaşını toplayaraq, yenə də Marfanın kədərli üzünü, it tutarkən cuhudun çıxırdığını xatırladı və güclə eşidilən bir səslə dedi:

– Skripkanı Rotşildə verin.

Keşiş də:

– Yaxşı, – dedi.

İndi şəhərdə hamı soruşur ki, bu yaxşı skripka Rotşildin əlinə haradan düşüb? Onu satın alıbmi, oğurlayıbmı, ya, bəlkə də, girov saxlayıb?! Rotşild çoxdandı, fleytanı buraxıb, ancaq skripka çalırdı. Qabaqlar fleytanı çox yanıqlı çalardı, indi də, skripkadan elə yanıqlı səslər çıxırdı. Lakin o, Yakovun astanada oturub çaldığı havanı tək - rar etməyə çalışdıqda elə həzin, elə kədərli bir hava çıxırdı ki, bütün qulaq asanlar ağlayırdı, özünün isə axırda gözləri axır və deyirdi: “Vahhh!” Bu təzə hava şəhərdə hamının çox xoşuna gəlirdi, belə ki, tacirlər və məmurlar tez-tez Rotşildi öz yanına çağırır, bu havanı dəfələrlə ona çaldırırdılar.

ƏDƏBİYYAT MÜƏLLİMİ

I

Taxta döşəməyə dəyən at ayaqlarının tappılısı eşidildi: əvvəlcə tövlədən qara atı – Qraf Nulini, sonra ağ – Nəhəngi, axırda isə onun o biri tayı Maykanı çıxardılar. Onlar hamısı əla və bahalı atlar idi. Qoca Şelestov Nəhəngi yəhərlədi, qızı Maşaya müraciətlə:

– Hə, Mariya Qodfrua, gəl min! – dedi. – Hop-pa!

Maşa Şelestova ailənin sonbeşiyi idi, on səkkiz yaşı tamam olmuşdu, ancaq evdə onu hələ də uşaq saymaqdan əl çəkməmişdilər, hamı onu ya Manyaya, ya da Manyusya çağırırdı. Şəhərə birçə tamaşasını da buraxmadığı sirk gəldikdən sonra isə qızı Mariya Qodfrua deyə çağırmağa başlamışdılar.

– Hop-pa! – qız Nəhəngin belinə sıçrayaraq qışqırdı.

Bacısı Varya – Maykanı, Nikitin – Qraf Nulini, zabitlər isə öz atlarını mindilər, ağ zabıt kitellərindən və qara qadın paltarlarından alabəzək görünən uzun, səslü-küylü dəstə xırda yerişlə həyətdən çıxdı.

Nikitin fikir verdi ki, onlar atlara minəndə də, sonra həyətdən çıxanda da Manyusya, nədənsə, yalnız ona diqqət yetirir. Qız onu və Qraf Nulini qayğılı-qayğılı süziüb dedi:

– Siz, Sergey Vasilyeviç, atın yüyənini həmişə bərk-bərk dartırırsınız. Qoymayın, at qorxsun. O, özünü qəsdən belə göstərir.

Onun Nəhəngi Qraf Nulinlə möhkəm dost olduğundanmı, yoxsa elə-belə, təsadüfənmə, Manyusya dünən, srağagünkü kimi yenə də atını Nikitinlə yanaşı sürürdü. Nikitin isə qızın ağ, məğrur at belindəki balaca mütənəş bədəninə, zərif görünüşünə, ona yaraşmayan, Manyusyanı olduğundan yaşlı göstərən silindrinə baxırdı. Sevinclə, rıqqətlə, coşqunluqla baxır, onun danışığına qulaq asırdı. Ancaq çox az şey anlayır və fikirləşirdi: “Özümə söz verirəm, Allaha and içirəm ki, daha qorxmayacağam, bu gün mütələq ürəyimi ona açacağam...”

Axşam saat yeddi radələri idi. Bu vaxtlar ağ akasiya və yasəmən ağaclarından elə ətir saçılırdı ki, sanki, hava da, ağacların özləri də ətrafa yaydıqları xoş rayihədən sərməst olublar. Şəhər bağında

artıq musiqi çalınırdı. Atlar ayaqlarını cingilti ilə səkiyə döyəcləyirdilər, hər tərəfdən gülüş, danışiq və bərk çırpılan həyət qapılarının səsi eşidilirdi. Qarşılarına çıxan əsgərlər zabidlərə hərbi salam verir, gimnaziya şagirdləri Nikitinə təzim edirdilər. Görünür, bağa, musiqiyə qulaq asmağa tələsənlərin hamısı üçün bu ala-bəzək, şən dəstəyə baxmaq çox xoş idi. Hələ nizamsız halda səməyə səpələnən buludların görünüşü necə doğma və munisdi: ağcaqayın və akasiya ağaclarının kölgəsi – bütün geniş küçə boyu uzanan, o biri tərəfdəki evlərin ikinci mərtəbəsinə, eyvanlara qədər çatan kölgələr necə sakit və ürəyeyatan idi.

Şəhərdən çıxdılar, böyük yolla çapmağa başladılar. Burada artıq akasiya və yasəmən ətri gəlmirdi, musiqi səsi eşidilmirdi, əvəzində isə, əsl çöl qoxusu duyulurdu, fəraş çovdar və buğda zəmisini dalğalanırdı, sünbülqıranlar fit çalır, dolaşalar qarlıdaydı. Hara baxırsansa, hər tərəf yaşıldır, təkcə orada-burada bostanlar qaralır, uzaqda, sol tərəfdəki qəbiristanlıqda isə gülü solmuş alma ağacları ağarırdı.

Qəssabxanaların, sonra pivə zavodunun yanından keçdilər, şəhər kənarındakı bağa tələsən hərbi musiqiçiləri arxada qoydular.

– Polyanskin atı çox yaxşıdır, mübahisə etmirəm, – Manyusya baxışlarıyla atını Varya ilə yanaşı sürən zabiti göstərərək Nikitinə deyirdi. – Ancaq çıxdaş atdır. Sol ayağındakı o ağ ləkə tamam yersizdir, üstəlik də, baxın, başını necə atır. Daha onu heç cürə tərgitmək olmaz, gəbərəne kimi başını belə atacaq.

Manyusya da atası kimi ehtiraslı at həvəskarı idi. Kimdəsə yaxşı at görəndə əməlli-başlı əzab çəkirdi, başqalarının atında eyib tapanda isə şadlanırdı. Nikitinin atlardan, qətiyyəən, başı çıxmırdı: onun üçün atı yedəkdə aparmaq, yaxud şahə qaldırmaq, löhrəm, yaxud yorğa yerişlə sürmək eyni şey idi: ancaq hiss eləyirdi ki, yəhərdə nə isə qeyri-təbii, gərgin halda oturub və yəqin ki, at belində özlərini sərbəst, şax tutan zabidlər Manyusyanın daha çox xoşuna gəlməlidir. Nikitin onu zabidlərə qısqanırdı.

Şəhəratrafi bağın yanından keçərkən kimsə bağa girib selter suyu içməyi təklif etdi. Bağda təkcə palıd ağacları əkilmişdi, onlar da yalnız son vaxtlarda qol-budaq atmağa başlamışdılar. Ağacların cavan budaqları arasından estrada, stollar, yelləncəklər, iri papaqlara bənzəyən qarğa yuvaları ilə birlikdə bütün bağ görünürdü. Kavalərlər və onların xanımları stolların birinin yanında atlardan düşdülər, selter

suyu istədilər. Bağda gəzən tanışları dərhal onları dövrəyə aldılar. Başqaları ilə birlikdə hərbi həkim və öz musiqiçilərini gözləyən hündür uzunboğaz çəkməli kapelmeyster də dəstəyə yaxınlaşdı. Görünür, həkim Nikitini tələbə zənn eləmişdi, odur ki soruşdu:

– Siz, lütfən, tətiləmi gəlibsiniz?

– Yox, mən çoxdandır ki, burada yaşayıram, – Nikitin cavab verdi. – Gimnazianın müəllimiyəm.

– Doğrudan? – həkim heyrətləndi. – Belə cavan ola-ola artıq müəllimsiniz?

– Nəyim cavandır? 26 yaşım var...

– Bığınız da, saqqalınız da var, amma üzdən sizə 22-23 yaşdan artıq vermək olmaz. Çox cavan görünürsünüz.

“Yaramazlığa bax! – Nikitin fikirləşdi. – Bu da məni südəmər hesab eləyir”.

Kimsə onun yaşı haqqında danışanda, xüsusən də bu barədə qadınların və gimnaziya şagirdlərinin yanında söhbət salanda Nikitinin, qətiyyətlə, xoşu gəlmirdi. Bu şəhərdə yaşayandan və qulluğa girəndən bəri o, özünün həddindən artıq cavan görkəminə nifrət eləməyə başlamışdı. Gimnazistlər ondan çəkinmirdilər, qocalar “cavan oğlan” deyər çağırırdılar, qadınlar isə Nikitinlə həvəslə rəqs edir, ancaq uzun-uzadı mühakimələrinə qulaq asmaq istəmirdilər. İndi o, birdən-birə on il yaşlaşması üçün çox şeydən keçməyə hazır idi.

Manyusya yenə də onunla yanaşı gedirdi. Nikitin qızı necə ehtirasla sevdini açıb demək istəyirdi, ancaq qorxurdu ki, zabitlər və Varya eşidə bilər. Ona görə də susurdu. Manyusya da dinmirdi. Nikitin qızın niyə dinib-danışmadığını və atını nə üçün məhz onunla yanaşı sürdüyünü sövq-təbii hiss edirdi. Elə xoşbəxt idi ki, yer, göy, şəhərin işıqları, pivə zavodunun qara silueti – hər şey onun gözlərində nə isə çox gözəl və munis bir şəkil alırdı. Bəlkə də, bu hissən təsiri altında ona elə gəlirdi ki, Qraf Pulin havanın üstü ilə addımlayır, qıpqırmızı səmaya dırmanmaq istəyir.

Evə çatdılar. Bağdakı stolun üstünə qaynamış samovar qoyulmuşdu. Stolun bir tərəfində öz dostları – dairə məhkəməsinin məmurları ilə birlikdə qoca Şelestov oturmuşdu və adəti üzrə, yenə də nəyisə tənqid edirdi.

– Bu, ədəbsizlikdir! – deyirdi. – Ədəbsizlikdir, vəssalam! Bəli, bəli, ədəbsizlikdir!

Manyusyaya vurulandan sonra qoca Şelestovgildə hər şey – ev də, evin yanındakı bağ da, axşam çayı, toxunma stullar, ahıl dayə, hətta qoca Şelestovun tez-tez təkrar elədiyi “ədəbsizlikdir” sözü də Nikitinin xoşuna gəlirdi. Yalnız itlərin və pişiklərin çoxluğu, bir də eyvandan asılan iri qəfəsdəki Misir göyərçinlərinin kədərli qurultuları onu açmırdı. Həyət və ev itləri o qədər çox idi ki, Şelestovlarla tanışlıq müddəti ərzində Nikitin onların yalnız ikisini – Muşka ilə Somu tanıya bilmişdi. Muşka tüklüsifət, bapbalaca, bədxasiyyət və ərköyün it idi. Nikitindən zəhləsi gedirdi, hər dəfə onu görəndə başını yana əyir, dişlərini qıcırdadır və mırıldanırdı: “rrr...nqa-nqa-nqa-nqa... rrr...” Sonra stulun altında şöngüyüdü. Nikitin onu qovmağa çalışanda isə Muşka var səsi ilə hürməyə başlayırdı. Ev sahibləri dərhal dillənirdilər:

– Qorxmayın, o, tutağan deyil. Muşka mehriban itdir.

Som isə uzunayaqlı, uzunquyruqlu, əlağacı kimi möhkəm və dimdik, iri, qara köpək idi. Nahar və çay vaxtı o, adəti üzrə, səs-küy salmadan stolun altında gəzişir, quyruğu ilə qonaqların uzunboğaz çəkmələrini və stolun ayaqlarını döyəcləyirdi. Som xoşxasiyyət və səfeh köpək idi, ancaq Nikitin onu başını nahar eləyənlərin dizləri üstə qoyduğuna və ağzının suyu ilə şalvarları ləkələndirdiyinə görə görmək belə istəmirdi. Nikitin itin iri alınına bıçağın dəstəyi ilə vurmağı, burnunu çırtmalamağı, üstünə qışqırmağı sınaqdan çıxarmışdı, ev sahiblərinə şikayətlənmişdi, ancaq xeyri yox idi – heç nə onun şalvarını ləkələrdən xilas etmirdi.

At belində gəzintidən sonra çay, mürəbbə, suxarı və yağ hamıya çox ləzzətli göründü. Birinci stəkanı dinib-danışmadan, böyük iştahla içdilər, ikinci gələndə isə mübahisəyə başladılar. Nahar və çay süfrəsi ətrafındakı mübahisələrin səbəbkarı həmişə Varya olur - du. Onun 23 yaşı var idi, yaraşılıqıydı, Manyusyadan gözəldi, evdə ən ağıllı və savadlı adam sayılırdı, özünü ailədə mərhum anasının yerini tutan böyük qıza layiq tərzdə ciddi və təmkinli aparırdı. Ev sahibəsi hüququndan istifadə edərək Varya qonaqların yanında bluzada oturur, zabitlərə fəmiliaları ilə müraciət edir, Manyusyaya qızçığaz kimi yanaşır və onunla sinif müəlliməsi ədası ilə danışırdı. Özünü qarınmış qız adlandırır, görünür, ərə getməyəcəyinə əmin idi.

Hər hansı söhbəti, hətta hava barəsindəki danışığı da Varya mütləq mübahisəyə gətirib çıxarırdı. Adamları öz sözləri ilə tutmaq,

dolaşılıqda günahlandırmaq, hər kəlməyə qulp qoymaq onda qəribə bir ehtirasa çevrilmişdi. Siz onunla nə barədə isə danışmağa başlayırsınız, Varya isə diqqətlə üzünü baxır və qəflətən sözlünüzü kəsir: “Dayanın, dayanın, Petrov, srağagün siz bunun tam əksini söyləyirdiniz”. Yaxud istehza ilə gülümsünüb deyir: “Öz aramızdır, görürəm ki, siz üçüncü şöbənin prinsiplərini təbliğ eləməyə başlayırsınız. Təbrik edirəm”.

Əgər siz hazır cavablıq etmiş, yaxud kalambur söyləmişsinizsə, dərhal onun səsinə eşidəcəksiniz: “Köhnə sözdür”, yaxud: “Şit zara-fatdır”. Əgər zarafat eləmək fikrinə düşən zabitdirsə, Varya nifrətlə üz-gözünü bürükdürür və deyir: “Orrrdu hazır cavablığı”.

Həm də bu “rrr” Varyanın nitqində o qədər təsirli çıxırdı ki, Muşka dərhal stulun altından ona cavab verirdi: “rrr – nqa-nqa-nqa...”

Çay süfrəsi arxasında mübahisə Nikitin gimnaziya imtahanları barəsində danışanda başladı.

– Lütfən, Sergey Vasilyeviç! – Varya onun sözlünü kəsdi. – Bax, deyirsiniz ki, şagirdlər üçün çətindir. İcazənilə sizdən soruşaq – bəs kimdir günahkar? Məsələn, siz VIII sinfin şagirdlərinə “Puşkin psixoloq kimi” mövzusunda inşa yazmağı tapşırırsınız. Əvvəla, bu cür çətin mövzular vermək olmaz, ikincisi, Puşkin haranın psixoloqu oldu? Deyək ki, Şedrin, yaxud Dostoyevski – başqa məsələ, Puşkin isə yalnız böyük şairdir, vəssalam.

– Şedrinin öz yeri var, Puşkinin öz yeri. – Nikitin tutqun halda cavab verdi.

– Bilirəm, sizin gimnaziyada Şedrinə tanımaq da istəməzlər, lakin məsələ bunda deyildir. Siz mənə deyən görüm, axı Puşkin necə psixoloqdur?

– Yoxsa deyəcəksiniz ki, psixoloq deyil? İcazənilə, misallar gətirim.

Nikitin “Onegin”dən, sonra isə “Boris Qodunov”dan bir neçə hissəni əzbər dedi.

– Burada heç bir psixologiya görmürəm. – Varya ah çəkdi. – Psixoloq insan qəlbinin incəliklərini təsvir eləyən adamdır, bunlar isə yalnız gözəl şeirlərdir, özgə heç bir şey deyil.

– Bilirəm, sizə necə psixologiya lazımdır. – Nikitin incidi. – İstəyirsiniz ki, kimsə yanınızda barmağımı küt mişarla mişarlasın, mən də səsim gəldikcə bağırım, bax, sizin fikrinizcə, psixologiya budur.

– Küt zarafatdır! Lakin siz mənə sübut edə bilmədiniz nə üçün Puşkin psixoloqdur?

Nikitin özünə məhdudluq, mühafizəkarlıq, yaxud da nə isə buna bənzər bir şey kimi görünən məsələlərə qarşı çıxanda həmişə adəti üzrə yerindən sıçrayır, hər iki əli ilə başını tutur və ah-vay qopararaq, bu küncdən o biri küncə qaçırdı. İndi də eyni şey təkrar olundu: o, yerindən sıçradı, əlləri ilə başını tutdu, ah-vay edə-edə stolun başına fırlandı, sonra isə uzaq küncdə oturdu.

Zabitlər onu müdafiə elədilər. Ştaps-kapitan Polyanski Varyanı inandırmağa başladı ki, Puşkin, doğrudan da, psixoloqdur. Sonra da fikrini sübut etmək üçün Lermontovun iki şeirini oxudu: poruçik Gernet dedi ki, əgər Puşkin, həqiqətən də, psixoloq olmasaydı, Moskvada ona heykəl qoymazdılar.

– Bu, ədəbsizlikdir! – Stolun o biri başından qoca Şelestovun səsi eşidilirdi. – Mən qubernatora elə-belə də dedim. Bu, dedim, zati-aliləri, ədəbsizlikdir.

– Mən daha mübahisə eləmirəm, – Nikitin qışqırdı. – Onun hökmrənliyinin sonu olmayacaqdır. Kifayətdir. Ah, sən də rədd ol, lənətə gəlmiş it! – deyə başını və pəncələrini onun dizinin üstünə qoymuş Somun üstünə qışqırdı.

“Rrr-nqa-nqa-nqa...” – it stulun altından mırıldandı.

– Boynunuza alın ki, siz haqlı deyilsiniz! – Varya da səsinə ucaldı. – Boynunuza alın!

Lakin elə bu dəm məclisə dəvət olunmuş xanımlar gəldilər və mübahisə də öz-özünə kəsildi. Hamı zala keçdi. Varya royalin arxa -sında oturdu, rəqs havaları çalmağa başladı. Əvvəlcə vals, sonra polka, daha sonra isə böyük dairədə kadril oynadılar. Ştaps-kapitan Polyanski kadrildə iştirak edənləri bütün otaqlardan keçirdi, sonra yenidən vals oynamağa başladılar.

Rəqs zamanı qocalar zalda oturmuşdular, siqaret çəkir, cavanlar -ra tamaşa eləyirdilər. Şəhər kredit cəmiyyətinin direktoru, özünün ədə-biyyata və səhnə sənətinə böyük məhəbbəti ilə ad çıxarmış Şebaldin də onların arasında idi. O, yerli “Musiqili-dram dərnəyinin” əsasını qoymuşdu, özü tamaşalarda iştirak edirdi və nədənsə, həmişə ya gül-məli nökr rollarını oynayır, ya da “Günahkar qız” şeirini sözləri uzada-uzada oxuyurdu. Şəhərdə onu “mumiya” adlandırırdılar. Şebaldin çox hündür və çox arıq idi, damarları çıxmışdı, sifətində həmişə təntənəli

ifadə olurdu, gözləri isə sönük və hərəkətsizdi. Səhnəyə o qədər ürək -dən vurğun idi ki, rollara asanlıqla uyğunlaşmaq üçün bıçığını və saqqalını qırırdı, bu isə onu mumiyyəyə daha çox oxşadırdı.

Kadrildən sonra o, qətiyyətsizliklə Nikitinə yanaşdı, öskürdü və dedi:

– Mən çay süfrəsində sizin mübahisənizi eşitmək şərəfinə nail oldum. Sizin fikrinizə tam tərəfdar çıxıram. Biz həmfikirik, ona görə də sizinlə söhbət etmək mənim üçün çox xoş olardı. Siz, lütfən, Lessinqin “Hamburq dramaturgiyası”nı oxumusunuzmu?

– Yox, oxumamışam.

Şebaldin dəhşətə gəldi, əllərini elə yellədi ki, elə bil, barmaqlarını yandırıb və heç nə demədən dərhal Nikitindən uzaqlaşdı. Şebaldinin görünüşü, onun sualı və təəccübü Nikitinə gülməli gəldi, lakin o, hər halda, öz-özlüyündə fikirləşdi:

“Doğrudan da, yaxşı çıxmadı. Mən ədəbiyyat müəllimiyəm, ancaq indiyə qədər Lessinqi oxumamışam. Oxumaq lazım gələcək”.

Şamdan əvvəl hamı – qocalar da, cavanlar da “tale oyunu” oynamağa başladılar. İki dəstə kart götürdülər, birini bərabər şəkildə hamının arasında payladılar, o birini isə tərs üzünü üstə stolun üstünə qoydular.

– Bu kart kimin əlindədirsə, – qoca Şebaldin ikinci dəstədən ən üstdəki kartı yuxarı qaldıraraq təntənə ilə dilləndi, – onun taleyinə uşaq otağına gedib orada dayə ilə öpüşmək yazılıb.

Dayə ilə öpüşmək ləzzəti Şebaldinin payına düşdü. Dəstə ilə onu aralığa aldılar, uşaq otağına apardılar, burada gülə-gülə, çəpik çala-çala dayə ilə öpüşməyə məcbur etdilər. Səs-küy, qışqırıq qalxdı.

– O qədər də ehtiraslı çıxmadı! – qoca Şelestov gülməkdən gözləri yaşara-yaşara qışqırırdı. – O qədər də ehtiraslı çıxmadı.

Nikitinin “taleyinə” hamının tövbəsini qəbul etmək düşdü. O, zalın ortasındakı stulda əyləşdi. Şal gətirdilər. Nikitini başdan-ayağa bürüdü. Tövbə ələmək üçün birinci Varya yaxınlaşdı.

– Mən sizin günahlarınızı bilirəm, – Nikitin ala-toranlıqda onun düz qamətinə baxaraq sözə başladı. – Mənə deyin görüm, xanım qız, hansı əsasla siz hər gün Polyanski ilə gəzməyə çıxırsınız? Ah, sizin bu dostluğunuz təsadüfi deyil, təsadüfi deyil!

– Küt zarafatdır! – deyə Varya cavab verdi və çıxıb getdi.

Sonra şalın altından böyük, hərəkətsiz gözlərinin parıltısı zühur etdi, ala-toranlıqda ona əziz olan adamın sevimli profili göründü, ətrafa Nikitinə çoxdan tanış olan, çox xoş gələn və Manyusyanın otağını xatırladan bir ətir yayıldı.

– Mariya Qodfrua, – deyə Nikitin sözə başladı və öz səsini tanımadı – səsi çox yumşaq və nəvazişli idi, – siz nədə günahkarsınız?

Manyusya gözlərini qıydı, ona dilinin ucunu göstərdi, sonra güldü və çıxıb getdi. Bir dəqiqədən sonra isə o artıq zalın ortasında dayanmışdı, əllərini bir-birinə vurur və qışqırırdı:

– Şam yeməyinə! Şam yeməyinə! Şam yeməyinə!

Hamı yemək otağına tərəf axışdı.

Şam süfrəsi arxasında Varya yenə mübahisəyə başladı. Bu dəfə atası ilə mübahisə eləyirdi. Polyanski iştahla yeyirdi, qırmızı şərab içirdi və Nikitinə bir dəfə müharibə vaxtı, qışda, bütün gecəni dizə qədər bataqlığın içərisində dayandığını nağıl eləyirdi: düşmənin yanında idi, ona görə nə danışmağa, nə də siqaret çəkməyə icazə verilirdi, soyuq, qaranlıq gecə idi, adamın iliklərinə işləyən nəm külək əsirdi. Nikitin ona qulaq asır və Manyusyaya tərəf baxırdı. Manyusya da gözlərini qırpmadan ona baxırdı, sanki, nə barədə isə fikirləşirdi, ya da xəyala dalmışdı... Qızın belə baxması Nikitin üçün həm xoş idi, həm də əzablı.

“Niyə o, mənə belə baxır? – narahat halda fikirləşirdi. – Bu, yaxşı deyil. Görə bilərlər. Ah, o lap uşaqdır, necə də sadələvəhdür”.

Qonaqlar gecəyarısı dağılışmağa başladılar. Nikitin darvazadan çıxanda ikinci mərtəbədəki pəncərə taqçılı ilə açıldı, Manyusya açıq pəncərədə göründü.

– Sergey Vasilyeviç! – deyə o çağırırdı.

– Nə buyurursunuz?

– Bilirsiniz, nə var... – Manyusya, görünür, nə isə bir şey uydu – rub demək üçün sözünə ara verdi. – Bilirsiniz, nə var... Polyanski söz verib ki, bu günlərdə öz fotoaparatını gətirib birlikdə hamının şəklini çəksin. Bir yerə yığışmaq lazım gələcək.

– Yaxşı.

Manyusya geri çəkildi, pəncərə bağlandı, elə həmin anda da kimsə royalda çalmağa başladı.

“Əcəb evdir. – Nikitin küçəni keçə-keçə fikirləşdi. – Bu evdə təkcə Misir göyərçinləri ah-vay eləyirlər, onlar yalnız ona görə fəryad qoparırlar ki, öz sevinclərini başqa cür ifadə edə bilmirlər”.

Ancaq şən, qayğısız yaşayan təkçə Şelestovlar deyildi. Nikitin iki yüz addım getməmişdi ki, başqa bir evdən royal səsləri eşidilməyə başladı. Bir az gedəndən sonra darvazanın qarşısında dayanıb bala-laykaçalan mujiklə rastlaşdı. Bağda isə orkestr var səsi ilə rus mah-nılarından ibarət popurri¹ çalırdı...

Nikitin Şelestovgildən yanım verst məsafədə, səkkizotaqlı mən-zildə qalırdı. Bu mənzili o, ildə üç yüz manata müəllim yoldaşı, gim-naziya tarix və coğrafiyadan dərs deyən İppolit İppolitiçlə birlikdə kirayə etmişdi. Nikitin evə gələndə yaşı o qədər də çox olmayan, kürən saqqallı, fındıqburun, usta əlaltısı kimi kobud və nahamar sifətli, ancaq xeyirxah xasiyyətli bu İppolit İppolitiç öz otağında, sto-lun arxasında əyləşib şagird xəritələrini düzəldirdi. Coğrafiya fənnin-dən xəritə çəkməyi, tarixdən isə xronologiyayı bilməyi ən vacib və lazımlı sayırdı: bəzən gecə səhərə qədər oturub göy karandaşla şagirdlərinin çəkdiqləri xəritələri təshih edir, ya da xronoloji cədvəl-lər tərtib eləyirdi.

– Bu gün necə gözəl hava var! – Nikitin onun otağına girərkən dilləndi. – Təəccüb edirəm, belə havada siz otaqda necə qərar tutursunuz?

İppolit İppolitiç qaradınmız adam idi; o ya susur, ya da yalnız hamıya çoxdan məlum olan şeylər haqqında danışırdı:

– Bəli, gözəl havadır. İndi maydır, tezliklə əsl yaz başlanacaq. Yay isə qışın tayı deyil. Qışda sobanı qalamaq lazımdır, yayda isə sobasız da istidir. Yayda pəncərəni açırsan, yenə istidir, qışda ikiqat pəncərə çərçivələrinin arxasında yenə də soyuqdur.

Nikitin bir dəqiqəyə qədər stolun arxasında oturdu və darıxdığını hiss elədi.

– Gecəniz keyrə qalsın! – deyib əsnəyə-əsnəyə ayağa qalxdı. – Sizə bilavasitə mənə aid olan romantik bir şey danışmaq istəyirdim, ancaq axı siz coğrafiyaşünassınız! Sizə məhəbbət haqqında danışma-ğa başlasam, dərhal soruşacaqsınız: “Kalka döyüşü nə vaxt olub?” Cəhənnəm olun bütün döyüşlərinizlə, bir də Çukot burnunuzla!

– Niyə hirsələnirsiniz?

– Doğrudan da, təəssüflənməlidir!

O, ürəyini Manyusyaya açmadığına və indi öz məhəbbəti haq-qında danışmağa bir adam tapmadığına təəssüflənə-təəssüflənə öz

¹ *Popurri* – müxtəlif melodiyalardan ibarət musiqi nömrəsi (*tərc.*).

otağına keçdi və divana uzandı. Otaq qaranlıq və sakit idi. Divanda uzanıb qaranlığa baxa-baxa Nikitin nədənsə fikirləşməyə başladı ki, iki, ya da üç ildən sonra o, hansısa bir iş üçün Peterburqa gedəcək, Manyusya onu vağzala necə yola salacaq və necə ağılayacaq; Peterburqda o, Manyusyadan uzun məktub alacaq. Həmin məktubda zövçəsi ona tezliklə evə qayıtması üçün yalvaracaq. O da Manyusyaya yazacaq... öz məktubunu belə başlayacaq: mənim əziz siçovulum...

– Məhz, mənim əziz siçovulum, – Nikitin bərkədən dilləndi.

O, narahat uzanmışdı. Əllərini başının altında qoşalaşdırdı, sol ayağını qaldırıb divanın söykənəcəyinə qoydu. Yeri rahatlandı. Bu arada pəncərə işıqlaşmağa başladı, həyətdə yuxulu xoruzların səsi eşidildi. Nikitin Peterburqdan necə qayıdacağı, Manyusyanın vağzalda onu necə qarşılayacağı, sevinclə qışqıraraq necə boynuna sarılacağı haqqında fikirləşdi; yox, yaxşısı budur ki, balaca bir kələk işlətsin, gecə sakitcə gələr, qulluqçu qadın qapını onun üçün açar, Nikitin barmaqlarının ucunda yataq otağına keçər, sakitcə soyunar və şapp – özünü yatağa salar! Manyusya oyanacaq. Sonra sevincə bax!

Hava tamam işıqlaşdı. Artıq otaq və onun pəncərələri yox idi. Manyusya bu gün yanından ötüb-keçdikləri pivə zavodunun sol səmtində dayanıb nə işə deyirdi. Sonra o, Nikitinin qoluna girdi və birlikdə şəhər kənarındakı bağa getdilər. Burada Nikitin palıd ağaclarını və papağa bənzəyən qarğa yuvalarını gördü. Yuvalardan biri yellənirdi. Birdən Şebaldin həmin yuvadan başını çıxarıb bərkədən qışqırdı:

– Siz Lessinqi oxumamısınız!

Nikitin bütün bədənini ilə titrəyib gözlərini açdı. İppolit İppolitic divanın qabağında dayanmışdı, başını arxaya əyərək qalstukunu taxırdı.

– Qalxın, qulluğa getmək vaxtıdır, – dedi. – Paltarlı yatmaq olmaz. Onda paltar korlanır. Soyunub yataqda yatmaq lazımdır...

Sonra o, adəti üzrə, uzun-uzadı və sözlərinə ara verə-verə hamıya çoxdan məlum olan şeylər danışmağa başladı.

Nikitinin birinci dərsi ikinci sinifdə, rus dilindən idi. Düz saat on tamamda həmin sinif girəndə qara lövhədə iki böyük hərf yazılmışdı: M.Ş. Bu, çox güman ki, Maşa Şelestova demək idi.

“Yaramazlar, artıq iyəyib tapıblar... – Nikitin fikirləşdi. – Onlar axı hər şeydən necə xəbər tuta bilirlər?”

İkinci dərş beşinci sinifdə ədəbiyyatdan idi. Burada da lövhəyə

M.Ş. həfləri yazılmışdı. Nikitin dərsi qurtarıb sinifdən çıxanda isə arxadan eyni teatrlarda qalereyadan gələn səse oxşar bir qışqırtı eşitdi:

– Üra-a-a! Şelestov!!!

Gecəni paltarlı yatdığından Nikitin özünü yaxşı hiss etmirdi, bütün bədənini qərribə bir ətalet basmışdı. İmtahanqabağı məktəbin bağlanacağını hər gün böyük səbirsizliklə gözləyən şagirdlər əllərini ağdan-qaraya vurmurdular, oturub zəngi gözləyir, darıxdıqlarından dəcəllik edirdilər. Nikitin də darıxdı, kimin dəcəllik elədiyini bilsə də, özünü görməməzliyə vururdu, tez-tez pəncərəyə yaxınlaşırdı. Günəşin başdan-başa işıqlandırdığı küçəni buradan aydın görürdü. Evlərin damı üzərindən təmiz, mavi səma, quşlar, uzaqda, lap uzaqlarda, yaşıl bağların və binaların arxasında isə göy rəngə çalan pöhrəliklərlə, parovozdan çıxan tüstü ilə birlikdə geniş, gözişləməz üfüq görünürdü...

Budur, küçədən akasiya ağaclarının kölgəsi ilə balaca qırmancılarını oynada-oynada ağ kitelli iki zabıt keçdi. Üstüaçıq minik arabasında bozsaqqallı, başlarına kartuz qoymuş bir dəstə yəhudi gedir. Mürəbbiyə direktorun nəvəsi ilə gəzişir... Som iki həyət iti ilə birlikdə hara isə qaçıb getdi... Aha, budur, sadə boz paltar və qırmızı corab geymiş Varya əlində “Vestnik Yevropı” jurnalı küçədən keçir. Yəqin ki, şəhər kitabxanasından qayıdır...

Dərslər isə belə tezliklə qurtarmayacaq – saat üçü gözləmək lazımdır! Dərstdən sonra isə öz mənziline yox, Şelestovgilə yox, Volfun evinə getmək lazımdır. Varlı yəhudi olan və lüteranlığı qəbul eləyən bu Volf uşaqlarını gimnaziyaya vermirdi, hər dərsi beş manat hesabı ilə gimnaziya müəllimlərini öz evinə dəvət edirdi...

“Darıxıram, darıxıram, darıxıram!”.

Saat üçdə Volfgilə getdi. Burada olduğu iki saat Nikitinə bütöv bir əbədiyyət qədər göründü. Saat beşdə onlardan çıxdı, saat yeddidə isə yenidən gimnaziyaya, pedaqoji şuraya getməli idi – IV və VI siniflərdə şifahi imtahanların cədvəlini tərtib edəcəkdilər!

Axşamdan xeyli keçmiş gimnaziyadan çıxıb Şelestovgilə gedəndə onun ürəyi bərk-bərk döyünürdü, sifəti od tutub yanırdı. Düz bir ay və bir həftə ərzində qıza ürəyini açmağa hazırlaşaraq, giriş və nəticə də daxil olmaqla, bütöv bir nitq hazırlayırdı, indi isə başında hazır bircə kəlmə də yox idi, hər şey bir-birinə qarışmışdı, Nikitin yalnız onu bilirdi ki, bu gün, yəqin ki, Manyusyaya hər şeyi açıb danırsacaq, daha gözləmək mümkün deyildi.

“Onu bağa dəvət edəyəm, – fikirləşirdi, – bir az gəzişərik, mən də ürəyimi açıb deyərəm...”

Dəhlizdə heç kim yox idi: o, zala, sonra da qonaq otağına keçdi. Burada da gözə dəyən yox idi. Yuxarıda, ikinci mərtəbədə Varyanın kiminləsə mübahisə etdiyi eşidilirdi, uşaq otağında isə bir neçə günlüyə dəvət olunmuş dərzinin qayçıları şaqçıldayırdı.

Evdə üç adı olan balaca bir otaq var idi. Ona həm balaca otaq, həm dəhliz, həm də qaranlıq otaq deyirdilər. Burada içərisinə davadərman, barıt və ov ləvazimatı yığılmış iri, köhnə şkaf vardı. Həmin şkafın yanından ikinci mərtəbəyə həmişə pişiklərin yatacaq yeri olan dar taxta pilləkənlər qalxırdı. Pilləkənin yanından biri uşaq otağına, o birisi isə qonaq otağına iki qapı açılırdı. Nikitin yuxarı, ikinci mərtəbəyə qalxmaq üçün buraya girəndə uşaq otağının qapısı açıldı və elə zərblə örtüldü ki, pilləkən və şkaf titrədi: qara paltarlı Manyusya əlində göy mahud qaçaraq içəridən çıxdı və Nikitini görmədən özünü pilləkənə tərəf atdı.

– Dayanın... – Nikitin onu saxladı. – Salam, Qodfrua... İcazənizlə...

O tövşüyürdü, nə deyəcəyini bilmirdi, əlinin biri ilə qızın əlindən, o biri ilə göy mahuddan yapışmışdı. Manyusya isə ya qorxmuşdu, ya da təəccüblənmişdi, ona görə də gözlərini iri-iri açaraq Nikitinə baxırdı.

– İcazənizlə, – Nikitin onun gedəcəyindən qorxaraq tələsik sözüne davam etdi. – Mən sizə bəzi şeylər deməliyəm. Ancaq... bura yeri deyil. Mən bilmirəm, bacarmıram. Başa düşürsünüzmü, Qodfrua, mən bacarmıram... Bacarmıram, vəssalam.

Göy mahud döşəməyə düşdü, Nikitin Manyusyanın o biri əlindən də yapışdı. Qızın rəngi ağarmışdı, nə isə demək istəyirmiş kimi dodaqlarını tərpedirdi, sonra geri çəkildi və özü də hiss etmədən şkafla divarın arasındakı küncə düşdü.

– Doğru sözümdür, sizi inandırınram... – Nikitin sakit səsle diləndi. – Manyusya, doğru sözümdür...

Qız başını arxaya əydi, Nikitin onun dodaqlarından öpdü, öpüşün uzun çəkməsi üçün o, barmaqları ilə Manyusyanın yanağından tutdu: necə oldusa, o, özü də şkafla divarın arasına düşdü, Manyusya isə qollarını onun boynuna dolayıb başını çənəsinə söykədi.

Sonra ikisi də bağa qaçdılar.

Şelestovların bağı böyük idi, dörd desyatin yer tuturdu. Burada iyirmiyə qədər ağcaqayın və cökə, bir küknar ağacı vardı, qalanları meyvə ağacları idi: albalı, alma, armud, cır şabalıd, gümüşü zeytun. Bağda gül kolları da çoxdu.

Nikitinlə Manyusya dinməzəcə xiyabanlarla qaçırdılar, hərdən bir bir-birinə cavabsız qoyduqları qırıq-kəsik suallar verirdilər, bağı üstündə aypara işıq saçdı, yerdə, ayın zəif işıqlandırdığı qaramtlı otların arasında baş qaldıran yuxulu zanbaqlar və süsənlər göyə boylanır və sanki, kiminsə onlara da ürək açmağını istəyirdilər.

Nikitinlə Manyusya evə qayıdanda artıq zabitlər və xanımlar top -laşmışdılar, mazurka oynayırdılar. Yenə də Polyanski kadrlı iştirakçılarını bütün otaqlarda gəzdirdi, rəqsdən sonra yenə "tale oyunu" oynamağa başladılar. Şamdan qabaq, qonaqlar zaldan yemək otağına keçəndə, Nikitinlə ikilikdə qalan Manyusya ona sıxıldı və pıçıldadı:

– Sən özün atamla, bir də Varya ilə danış. Mən utanıram...

Şamdan sonra o, qoca ilə danışdı. Şelestov ona qulaq asdı, fikirləşdi və dedi:

– Məni və qızımı şərəfləndirdiyinizə görə sizə çox-çox minnətdaram. Ancaq icazə verin sizinlə dostcasına danışım. Sizinlə bir ata kimi yox, centlmen centlmenlə danışdığı kimi söhbət eləyəcəyəm. Lütfən, mənə deyın görüm, sizi belə tez evlənməyə vadar edən nədir? Yalnız mujiklər belə tez evlənilər, onlardan isə məlum məsələdir ki, ədəb gözləmək olmaz, bəs siz nə ağılla bu işə baş qoşursunuz? Belə cavan yaşında öz əl-qolunu bağlamağın nə mənası var?

– Mən sizin düşündüyünüz qədər də cavan deyiləm. – Nikitin incidi. – Mənim 27 yaşım var.

– Ata, baytar gəlib! – Varya o biri otaqdan qışqırdı.

Danışq kəsildi. Nikitini evə Varya, Manyusya və Polyanski yola saldılar. Həyət qapısına yaxınlaşanda Varya dilləndi:

– Niyə sizin bu sirli Mitropolit Mitropolitç heç yerdə görünmür? Qoy heç olmazsa, bizə gəlsin.

Nikitin içəri girəndə sirli İppolit çarpayının üstündə oturub şalvarını soyunurdu.

– Yatmayın, əzizim! – Nikitin nəfəsi tıncıxa-tıncıxa dilləndi. – Dayanın, yatmayın!

İppolit İppolitç cəld şalvarını geydi və həyəcanlı halda soruşdu:

– Nə olub?

– Mən evlənirəm.

Nikitin çarpayının üstündə yoldaşı ilə yanaşı oturdu, təəccüblə onun üzünə baxdı, sonra isə özü öz sözlərinə heyrətlənərək dedi:

– Təsəvvür edirsinizmi? Evlənirəm. Maşa Şelestovaya. Bu gün elçilik elədim.

– Nə olar ki? Mən bilən, o, yaxşı qızıdır. Ancaq çox cavandır.

– Elədir, cavandır! – Nikitin dərinədən nəfəs aldı və qayğılı halda çiyinlərini çəkdi. – Çox, çox cavandır!

– Gimnaziyada ona dərslər demişəm. Yaxşı tanıyıram. Coğrafiyanı pis oxumurdu, ancaq tarixdən çox zəif idi. Dərstdə də həmişə fikri dağınıq halda otururdu.

Nikitinin, nədənsə, birdən-birə öz yoldaşına yazdığı gəldi, ona nə isə təsəlliverici, bir xoş söz demək ehtiyacı duydu.

– Əzizim, siz niyə evlənmirsiniz? – Nikitin soruşdu. – İppolit İppolitç, siz, məsələn, niyə Varyaya evlənməyəsiz? O, gözəl, ecazkar qızıdır! Düzdür, mübahisə eləməyi çox sevir, ancaq ürəyi... bilirsiniz, necə ürəyi var? O, bayaq sizi soruşurdu. Evlənin ona, əzizim! Hə?

Nikitin yaxşı bildirdi ki, Varya ömründə bu fındıqburun, darıxdırıcı adama ərə getməz, ancaq yenə də onu Varya ilə evlənməyə inandırır. Niyə?

– Evlənmək ciddi addımdır, – İppolit İppolitç bir qədər fikirləşəndən sonra dilləndi. – Hər şeyi məsləhətləşmək, götür-qoy etmək lazımdır, elə-belə olmaz. Tədbirlilik heç vaxt, xüsusən də evlənmək kimi vacib bir işdə, insan subaylığın daşını atıb yeni həyata başlayan da mane olmur.

Sonra o, hamıya çoxdan məlum olan şeylər barəsində danışmağa başladı. Nikitinin ona qulaq asmağa həvəsi yox idi, sağollaşıb öz otağına keçdi. Öz xoşbəxtliyi, Manyusya və gələcək həyatları barəsində mümkün qədər tez düşünmək üçün o, cəld soyunub yatağına girdi. Birdən gülümsündü və yadına saldı ki, hələ Lessinq oxumayıb.

“Oxumaq lazım gələcək... – ürəyindən keçirdi. – Əh, bir də mən niyə həmin kitabı oxumalıyam? Cəhənnəm olsun!”

O, öz səadətindən yorulmuş kimi dərhal yuxuya getdi və səhər açılana kimi gülümsədi.

Yuxusunda taxta döşəməyə dəyən at ayaqlarının tappılısını eşitdi, tövlədən əvvəlcə qara atın – Qraf Nulinin, sonra ağ Nəhən-gin, daha sonra isə Maykanın çıxarılığını gördü...

II

Kilsədə böyük qələbəlik, səs-küy vardı, kimsə hətta bərkdən çışqırdı da... Manyusya ilə mənim nikah duamı oxuyan protoyerey gözlüyünün arxasından kütləyə baxdı və sərt səslə dedi:

– Kilsədə gəzişməyin, səs-küy salmayın, sakitcə öz yerinizdə dayanıb dua edin. Heç olmazsa, ürəyinizdə Allah xofu olsun.

Mənim sağdış-soldışım iki nəfər yoldaşım idi. Manyusya isə ştabs-kapitan Polyanski ilə poruçik Kerneti dəvət etmişdi. Arxierey xoru çox gözəl oxuyurdu. Şamların çatırtısı, kilsədəki parıltı, yaraşılıq geyimlər, zabitlər, şən, məmnun sifətlərin çoxluğu, Manyanın nə isə xüsusi, qu quşlarını xatırladan görkəmi – bir sözlə, bütün şərait və nikah duasının sözləri məni elə mütəəssir etdi ki, gözlərim yaşardı, ürəyim nə isə yüksək, təntənəli hisslərlə doldu. Mən fikirləşirdim: bu son zamanlarda həyatım necə də çiçəklənib, necə də poeziyaya layiq bir gözəlliklə sahmanlanıb! İki il bundan əvvəl mən hələ tələbə idim, pulsuz, yaxın adamlarsız və o zamanlar artıq özümü inandırıcı kimi, perspektivsiz bir vəziyyətdə Neqlinnaya küçəsindəki ucuz nömrələrdə yaşayırdım. İndi mən ən yaxşı quberniya şəhərlərinin birində gimnaziya müəllimiyəm, təmin olunmuşam, sevilirəm, əzizlənirəm. Fikirləşirdim ki, bax, bütün bu kütlə buraya mənim üçün yığılıb, bu üç gur işıqlı çilçıraq mənim üçün yanır, dya-kon mənim üçün boğazını yırtır, xorun üzvləri mənim üçün əldən-ayaqdan gedirlər və bir azdan sonra arvadım adlanacaq bu gənc məxluq da mənim üçün belə şux, zərif və fərhlidir. Mən ilk görüşlərimizi, şəhər kənarına gəzintiyə çıxmağımızı, ona necə ürəyimi açdığımı və bütün yay boyu heyrətamiz dərəcədə gözəl havanı xatırladım. Bir zamanlar Neqlinnaya küçəsində mövcudluğuna yalnız romanlarda və povestlərdə inandığım səadət məni öz həyatımda hiss edirdim, elə bil, ona öz əllərimlə toxunurdum.

Nikah mərasimindən sonra hamı nizamsız halda mənimlə Manyanın başına toplaşmışdı, bizə öz səmimi sevinclərini bildirir, təbrik edir, xoşbəxtlik arzulayırdılar. Təxminən, yetmiş yaşlarında, briqada generalı olan bir qoca təkcə Manyusyanı təbrik etdi və qocalara məxsus cırlıtılı səsle bütün kilsədə eşidiləcək dərəcədə bərkdən dedi:

– Mənim əzizim, ümid edirəm, toydan sonra da siz beləcə qızıl-gül kimi təzə-tər qalacaqsınız.

Zabitlər, gimnaziyanın direktoru, bütün müəllimlər nəzakət xatirinə gülümsəyirdilər, mən öz sifətimdə də xoş və qeyri-səmimi bir təbəssüm hiss etdim. Sevimli İppolit – həmişə hamıya çoxdan məlum olan sözlər danışan tarix və coğrafiya müəllimi əllərimi bərk-bərk sıxdı və ürəkdən gələn bir səsle dedi:

– İndiyə qədər siz evli deyildiniz və tək yaşayırdınız, indi isə evlisiniz və ikilikdə yaşayacaqsınız.

Kilsədən artıq mənim arvadımın cehizi kimi sahib olduğum iki-mərtəbəli suvaqsız evə getdik. Bu evdən başqa Manyanın nağd pulla iyirmi min manatı və haradasa keşikçi daxması ilə birlikdə Melitanovsk çölü deyilən bir torpaq sahəsi də var idi. Həmin sahədə çoxlu toyuq və ördək saxlayırdılar, ancaq nəzarətsizlik üzündən onlar vəhşiləşirdilər. Kilsədən gələndən sonra mən yeni kabinetimdəki türk divanının üstünə sərələnib ayaqlarımı uzatdım, siqaret çəkməyə başladım: yerim çox yumşaq və rahat idi, həyatım boyu güzəranımdan bu cür razı qaldığım olmamışdı. Elə bu zaman qonşu otaqda qonaqlar “ural!” qışqırır, dəhlizdə isə səriştəsiz musiqilər tuş və başqa cəfəngiyat çalırdılar. Manyanın bacısı Varya əlində qədəh qaça-qaça kabinetə girdi, onun sifətində isə qəribə, gərgin ifadə vardı, elə bil, ağızını su ilə doldurmuşdu. Varya, görünür, o biri otaqlara qaçıb getmək istəyirdi, lakin qəflətən qəhqəhə çəkib güldü, sonra isə zarıdı, qədəh cingilti ilə onun əlindən döşəmənin üstünə düşdü. Biz dərhal onun qolundan yapışdıq və sakit otağa apardıq.

– Heç kəs başa düşə bilməz! – deyə o, ən ucqar otaqda, dayənin yanındakı yorğan-döşəkdə uzanaraq öz-özünə təkrar edirdi. – Heç kəs, heç kəs! Aman Allah! Heç kəs başa düşə bilməz!

Lakin hamı çox yaxşı başa düşürdü ki, o, bacısı Manyadan dörd yaş böyükdür, hələ ərə getməyib, ancaq Varya paxılıqdan deyil, öz vaxtının keçdiyini, bəlkə də, artıq keçib getmiş olduğunu dərk elədiyindən belə ağlayır. Qonaqlar kadrlil oynamağa başlayanda o artıq zalda idi, gözlərindən ağladığı bilinirdi, üzünə çoxlu pudra çəkmişdi. Mən ştabs-kapitan Polyanskinin onun qarşısında dondurma ilə dolu nəlbəkini necə tutduğunu, Varyanın isə həmin dondurmanı qaşığılayaraq yediyini gördüm.

Artıq səhər saat altıdır. Mən öz dolğun, böyük xoşbəxtliyimi təsvir etmək üçün gündəliyimi açıb qabağıma qoymuşam. Fikirləşirdim ki, altı vərəq yazaram, səhər isə onları Manyaya oxuyaram, ancaq qərribə işdir, beynimdə hər şey bir-birinə qarışmış, öz aydınlığını itirib, yalnız Varya ilə bağlı bu epizod yuxu kimi yadıma gəlir və mən özümdən asılı olmayaraq, yazmaq istəyirəm: Bədbəxt Varya! Bax, elə beləcə oturub yazdım: Bədbəxt Varya! Ağaclar xışıldamağa başlayıb, yağış yağacaq, qarğalar qarılacaq və mənim indicə yuxuya gedən Manyamın sifəti, nədənsə kədərlidir.

Sonra Nikitin uzun müddət öz gündəliyinə əl vurmadı. Avqustun əvvəllərində o, payıza kəsiri qalanlardan və gimnaziyaya daxil olanlardan imtahan götürdü. Uspeniye günündən¹ sonra isə sinif məşğələləri başlandı. Adəti üzrə, o, aşağı sınıflarda oğlanlardan birinə imlanı diktə tapşırır, uşaqlar yazdığı müddət ərzində isə özü gözlerini yumaraq pəncərənin qabağında oturur və xəyala dalırdı; gələcək haqqında düşünəndə də, keçmişi xatırlayanda da hər şey ona nağıllarda olduğu kimi gözəl görünürdü. Yuxarı sınıflarda Qoqolu, yaxud Puşkinin nəsrini qıraətlə oxuyurdular, bu mütləq ona mürgü gətirirdi, xəyalında adamlar, ağaclar, çöllər, minik atları canlanırdı. Böyük tənəffüsdə Manya qar kimi ağappaq salfet kağızının arasında ona səhər yeməyi göndərirdi. Nikitin aldığı ləzzəti uzatmaq üçün yeməyi tələsmədən, yavaş-yavaş yeyirdi, səhərlər yalnız bircə bulka ilə kifayətlənən İppolit İppolitviç ona hörmət və həsədlə baxırdı. Nikitin gimnaziyadan çıxıb xüsusi dərslərə gedirdi, nəhayət, saat altıda evə qayıdanda, sanki, evdən bir il əvvəl çıxıbmiş kimi sevinc və narahatlıq hissi keçirirdi. Nikitin nəfəsi darala-darala pilləkənlərlə üzüyuxarı qaçırdı, axtarıb Manyanı tapırdı, onu qucaqlayırdı, öpür, and içirdi ki, onsuz yaşaya bilməz, inandırır ki, çox darıxıb, qorxu ilə soruşurdu ki, özünü yaxşımı hiss eləyir, niyə belə bəkefdir? Sonra bir yerdə nahar edirdilər. Nahardan sonra o, kabinetdə uzanıb siqaret çəkirdi. Manya isə yanında oturub yavaş səsle nə isə danışırdı.

İndi Nikitinin ən xoşbəxt çağları səhərdən axşama kimi evdə olduğu bazar və bayram günləri idi. Həmin günlərdə o, çoban idilliyalarını xatırladan sadələvh, ancaq son dərəcə gözəl ailə həyatında iştirak edirdi. O, ağıllı və evdar Manyusyasının ailə yuvasını necə qurduğunu müşahidə eləyirdi, özü də hərdən bir evdə artıq adam olma-

¹ Uspeniye günü – avqustun 15-dən sonra qeyd olunan kilisə bayramı (tərc.).

dığını göstərmək üçün nə isə lazımsız bir iş görürdü. Məsələn, şarabani¹ itələyib anbardan çıxarır, diqqətlə ora-burasına baxırdı. Manyusya üç inəkdən əməlli-başlı süd təsərrüfatı düzəltdi. Zirzəmidə onun süd dolu küpələri, xama dolu bardaqları yan-yana düzülmüşdü. Bütün bu ehtiyat yay üçün qorunub saxlanırdı. Hərdənbir Nikitin zarafatla ondan bir stəkan süd istəyirdi. Belə məqamlarda Manya qorxurdu, çünki bu evin nizamını pozmaq deməkdi. Nikitin dərhal gülə-gülə onu qucaqlayır, deyirdi:

– Yaxşı, yaxşı, zarafat eləyirdim, mənim mirvarim. Zarafat eləyirdim.

Yaxud da Manyusya şkafda atılıb qalmış daş kimi bərk kolbasa qırıqı, ya pendir parçası tapanda və vacib görkəmlə: “Bunu mətbəxdə yeyərlər”, – deyəndə Nikitin onun nedantlığına gülməyə başlayırdı. Nikitin ona deyirdi ki, bu cür balaca kolbasa, ya pendir tikəsi yalnız siçan tələsi üçün yararır, Manyə isə dərhal odlu-odlu sübut eləməyə çalışırdı ki, kişilərin təsərrüfatdan, qətiyyəni, başları çıxmır, mətbəxə lap üç pud ərzaq göndərsən də, xidmətçilərin qarnını heç nə ilə doyurmaq olmaz. Nikitin razılaşıb və sevinclə, qürurla onu qucaqlayırdı. Manyusyanın haqlı sözləri ona qeyri-adi, heyrətamiz gəlirdi, razılaşa bilmədiyi şeylər isə, Nikitinin fikrincə, sadəcə olaraq, sadələvh və rıqqətləndirici idi.

Bəzən Nikitinə fəlsəfi vəhy gəlirdi, hansısa mücərrəd bir mövzu ətrafında mühakimə yürütməyə başlayırdı. Manyusya isə qulaq asır və maraqla onun üzünə baxırdı.

– Mən səninlə hədsiz xoşbəxtəm, sevincim mənim! – deyər Manyusyanın barmaqlarını bir-bir tutub sıxır, ya da saçını açıb yenidən hörürdü. – Lakin mən öz xoşbəxtliyəmə nə isə təsadüfi, elə bil, göydən düşmüş bir şey kimi baxmıram. Bu xoşbəxtlik tamamilə təbii, qanunauyğun, məntiqi cəhətdən doğru hadisədir. Mən inanıram ki, insan öz xoşbəxtliyinin yaradıcısıdır, ona görə də indi məhz öz yaratdığını götürürəm. Bəli, qətiyyəni, əzilib-büzülmədən deyirəm ki, bu xoşbəxtliyi mən özüm yaratmışam və indi də tam hüquqla ona sahiblənmişəm. Keçmişim sənə bəllidir. Yetimlik, yoxsulluq, fərəhsiz uşaqlıq, kədərli gənclik illəri – bütün bunlar mübarizədir, mənim xoşbəxtliyə doğru açdığım yoldur...

Oktyabr ayında gimnaziya ağır itkiyə məruz qaldı: İppolit İppo - litiç qızılyel xəstəliyinə tutulub öldü. Ölümündən qabaqkı son iki

¹ *Şaraban* – ikitəkərli yüngül minik arabası (*tərc.*).

günü huşunu itirmişdi, elə hey sayıqlayırdı və sayıqlamalarında da yalnız hamıya çoxdan məlum olan şeyləri təkrarlayırdı:

– Volqa Xəzər dənizinə tökülür... Atlar yulaf və ot yeyirlər.

Onun dəfn olunduğu gün gimnaziya dərslər dayandırılmışdı. Yoldaşları və şagirdlər tabutla qapağı aparırdılar, gimnaziya xoru isə qəbiristanlığa gedən yol boyu “Müqəddəs ilahi” nəğməsini oxuyurdu. Dəfn mərasimində üç keşiş, iki dyakon, bütün kişi gimnaziyası və təmtəraqlı kaftanlar geymiş arxierey xoru iştirak edirdi. Təntənəli dəfn mərasimini gören adamlar xaç çəkir, deyirdilər:

– Allah hər kəsə bu cür ölmək qismət eləsin.

Qəbiristanlıqdan qayıdandan sonra mütəəssir olmuş Nikitin gündəliyini axtarıb tapdı və yazmağa başladı: “İndicə İppolit İppolitç Rijitskini dəfn etdik. Allah sənə rəhmət eləsin, ey təvazökar zəhmətkeş! Manya, Varya və dəfndə olan bütün qadınlar ürəkdən ağlayırdılar. Bəlkə də, bu qaradınmaz, məzlum adamı bütün ömrü boyu heç bir qadının sevmədiyini bildiklərindən belə ağlayırdılar. Mən yoldaşımın məzarı başında bir neçə hərətli söz demək istəyirdim, lakin xəbərdar elədilər ki, bu, direktorun xoşuna gəlməyə bilər. Çünki onun mərhumla arası yox imiş. Toydan sonra bu, bəlkə də, mənim üreyimin aram tapa bilmədiyi birinci gündür...”

Sonra bütün tədris ili ərzində heç bir yaddaqalan hadisə baş vermədi.

Qış yumşaq, şaxtasız keçirdi, arabir sulu qar yağdı. Xaç bayramı ərəfəsində külək bütün gecəni, payız aylarında olduğu kimi, şikayətli-şikayətli viyldayırdı, damlardan yağış damcılayırdı, müqəddəs xaç suyuna salınma günü səhər isə polis camaatı çaya yaxın buraxmadı. Deyirdilər ki, buz şişib, bəzi yerlərdə qaralıb. Havanın zəhlətökənliyinə baxmayaraq, Nikitin, yayda olduğu kimi, yenə də bəxtiyar yaşayırdı. Üstəlik, yeni bir əyləncə də meydana çıxmışdı – o vint¹ oynamağı öyrənmişdi. Yalnız birçə şey onu arabir həyəcanlandırır və əsəbiləşdirir, sanki, xoşbəxtliyinin tamlığına xələl gətirirdi: bu da Manyanın cehizinin bir hissəsi olan itlər və pişiklər idi. Otaqlardan həmişə, ələxüsus da səhər vaxtları xalis heyvanxana qoxusu gəlirdi: bu qoxunu heç cür aradan qaldırmaq mümkün deyildi. Üstəlik də, pişiklər tez-tez itlərlə dalaşırı. Bədxasiyyət Muşkanı gündə on dəfə yemləyirdilər, o isə, əvvəlki kimi, Nikitini tanımaq istəmir, onu görəndə mırıldanırdı:

¹ Vint – kart oyununu (tərc.).

– Rrr... nqa-nqa-nqa...

Bir dəfə Böyük pəhrizdə gecəyanısı Nikitin klubda kart oynayıb evə qayıdırdı. Yağış yağdı, hava qaranlıq, yer palçıq idi. Nikitinin ürəyində nə isə ağır bir təəssürat vardı, heç cür başa düşə bilmirdi ki, bunun səbəbi nədir – klubda uduzduğu on iki manatdır, yoxsa həmin pulu verəndə oyun yoldaşlarının birinin dediyi “Nikitində pul çoxdur” sözləri? Yəqin ki, bu sözlərlə həmin adam onun aldığı cehizə işarə edirdi? Nikitinin on iki manata heyfi gəlmirdi, yoldaşının sözüündə də xətrə dəyəsi bir şey yoxdu, lakin buna baxmayaraq, ürəyindəki pis təəssürat çəkilmək bilmirdi.

– Puf, heç yaxşı deyil! – o, fanarın yanında dayanaraq öz-özünə dedi.

Ağlına gəldi ki, on iki manat onun əlinə çox asanlıqla, havayı gəldiyi üçün həmin pula heyifsilənmir. Bax, əgər fəhlə olsaydı, onda hər qəpiyin qiymətini bilərdi, udub-uduzmağına belə laqeyd yanaşmazdı. Fikirləşirdi ki, əslinə qalsa, elə bütün xoşbəxtliyi də ona heç bir əziyyətsiz-filansız, havayı yerə qismət olub. Mahiyyətinə varsan, bu xoşbəxtlik onun üçün sağlam adama verilən dərman kimi artıq bir şeydir; əgər o da adamların böyük əksəriyyəti kimi, bir tikə çörək dərdinə qalsaydı, mövcudluq uğrunda mübarizə aparsaydı, avar çəkdiyi ağır zəhmətdən sinəsi və beli ağrısaydı, onda dadlı şam yeməyi, isti, rahat otaq və ailə səadəti onun üçün tələbata, əziyyətləri müqabilində mükafata, həyatının bəzəyinə çevrilərdi. İndi isə bütün bunlar qəribə və qeyri-müəyyən bir şey idi.

– Puf, heç yaxşı deyil! – deyə o, bayaqkı sözlərini bir də təkrar etdi. Yaxşı başa düşürdü ki, elə bu mühakimələr öz-özlüyündə xoşagələn əlamət deyil.

O, evə gələndə Manya artıq yataqda idi. Ahəngdar nəfəs alır və yuxuda gülümsəyirdi, görünür, yatmağından özü də həzz alırdı. Ağ pişik yumaq kimi yumrulanıb Manyusyanın yanında uzanmışdı, tez-tez miyoldayırdı. Nikitin şamı yandırıb siqaret çəkəndə Manya oyanıb, acgözlüklə bir stəkan suyu başına çəkdi.

– Çoxlu marmelad yemişəm, – deyib güldü. Bir az susandan sonra soruşdu, – sən bizə getmişdin?

– Yox, getməmişdim.

Nikitin artıq bilirdi ki, Varyanın son vaxtlar böyük ümidlər bəslədiyi ştabs-kapitan Polyanski qərb quberniyalarının birinə dəyişi -

lib, artıq şəhərdəki tanış ailələrin çoxunun vida görüşünə gedib. Ona görə də qaynatasının evində kədərli əhvali-ruhiyyə hakim idi.

– Axsam Varya gəlmişdi, – Manya dikəlib yatağında oturdu. – Heç nə demədi, ancaq üzündən bilinirdi ki, yazıq nələr çəkir. Polyanski görməyə gözüüm yoxdur. Şişib, qarın bağlayıb, yeriyəndə, ya oynayan da yanaqlarının əti tərənir... Bir sözlə, mənim zövqümə uyğun deyil. Ancaq buna baxmayaraq, onu nəcib adam sayırdım.

– Mən onu indi də nəcib adam sayıram.

– Bəs onda Varya ilə niyə belə pis rəftar etdi?

– Niyə pis? – Nikitin belini əyərək ayaqlarını uzadan ağ pişiyə qarşı bərk əsəbiləşdiyini hiss edə-edə soruşdu. – Mənə məlum olduğuna görə, o, Varyaya rəsmi heç bir şey təklif etməmişdi, heç bir vəd verməmişdi.

– Bəs onda niyə tez-tez bizim evdə olurdu? Evlənmək fikrin yoxdursa, heç yerli-dibli gəlmə.

Nikitin şamı söndürüb yerinə girdi. Ancaq nə uzanmaq, nə də yatmaq istəyirdi. Ona elə gəlirdi ki, başı anbar kimi çox böyük və bomboşdur, burada uzun kölgələrə bənzəyən nə isə yeni fikirlər gəzişir. O fikirləşirdi ki, bu sakit ailə səadətində gülümsəyən lampa-nın məxmər kimi yumşaq işığından başqa, onun və qarşısında sərə-lənən bu pişiyin çox rahat və məmnun yaşadığı balaca dünyadan başqa, özgə bir aləm də var...

Birdən-birə onun ürəyində həmin özgə aləmə düşmək arzusu ehtiraslı bir şəkildə baş qaldırdı: o da hansısa zavodda, yaxud böyük bir emalatxanada işləmək, kafedrada dayanıb danışmaq, şeir yazmaq, əsərlərini çap eləmək, səs-küy salmaq, yorulmaq, əzab çəkmək istəyirdi. Elə bir fəaliyyət sahəsi arzulayırdı ki, onu özünü unudacaq, öz səadətində laqeyd qalacaq dərəcədə ağışuna alsın. Lakin təsəvvüründə birdən üzü tərtəmiz qırılmış Şebaldin canlandı, dəhşətli səsle dilləndi:

– Siz hətta Lessinqi də oxumamısınız! Siz necə geri qalmısınız? Aman Allah, siz necə kütləşmişiniz!

Manya yenə su içməyə başladı. Nikitin onun boynuna, dolu çiyinlərinə və sinəsinə baxdı, nikah günü kilsədə briqada generalının dediyi sözləri xatırladı: qızılgül.

– Qızılgül, – deyərək öz-özünə mızıldadı və güldü.

Cavabında çarpayının altından yuxulu Muşkanın mırıltısı eşidildi:

– Rrr... nqa-nqa-nqa...

Ürəyindəki kin-küdurət ağır çəki kimi qalxıb endi, birdən onun qəlbində Manyaya nə isə kobud bir söz demək, hətta ayağa qalxıb onu vurmaq arzusu baş qaldırdı. Ürəyi bərk-bərk döyünməyə başladı.

– Belə çıxır ki, – o, qəzəbini boğaraq soruşdu, – əgər mən sizin evinizə gəlirdimsə, mütləq sənə evlənməliydim?

– Əlbəttə. Sən özün bunu çox gözəl başa düşürsən.

– Çox xoşdur.

Bir dəqiqədən sonra yenə də təkrar etdi:

– Çox xoşdur.

Artıq söz deməmək və ürəyini toxtatmaq üçün Nikitin öz kabinetinə keçdi, başının altına balıq qoymadan divanın üstünə uzandı, sonra yerə, xalçanın üstünə sərələndi.

“Cəfəngiyata bax! – öz-özünü sakitləşdirirdi. – Sən müəllimsən, ən nəcib bir sahədə çalışırsan... Daha başqa bir aləm sənənin nəyinə gərəkdir? Axı bu, nə cəfəngiyatdır?”

Lakin elə həmin anda da daxili bir inamla özünə sübut edirdi ki, o, müəllim deyil, gimnaziyanın yunan dili müəllimi olan istedadsız, simasız çex kimi adicə bir məmurdur: heç vaxt onda müəllimliyə böyük sevgi olmayıb, pedaqogika ilə tanış deyil və heç vaxt da maraqlanmayıb, uşaqlarla rəftar eləyə bilmir, tədris etdiyi fənnin əhəmiyyəti ona heç vaxt aydın olmayıb, hələ kim bilir, bəlkə də, uşaqlara tamamilə lazımsız şeylər öyrədib. Mərhum İppolit açıq-aşkar küt adam idi, bütün yoldaşları və şagirdləri onun kimliyini, nəyə qadir olduğunu yaxşı bildirdilər: Nikitin isə çex kimi öz kütlüyünü gizlətməyi və hamını məharətlə aldatmağı bacarır, özünü elə göstərir ki, sanki, bütün işləri qaydasındadır. Bu yeni fikirləri Nikitini qorxutdu, o, dərhal öz fikirlərindən imtina etdi, onları səfeh şeylər adlandırdı və inandı ki, bütün bunlar hamısı əsəbdəndir, tezliklə özü öz hərəkətlərinə güləcək...

Doğrudan da, səhərə yaxın o artıq əsəbiliyinə gülür, özünü arvad adlandıırırdı. Lakin Nikitinə aydın idi ki, daha sakitliyini həmişəlik itirib, bu suvaqsız ikimərtəbəli evdə daha onun üçün xoşbəxtlik deyilən şey yoxdur. O, fəhmlə də olsa, başa düşürdü ki, daha illüziya sona çatıb, sakitlik və şəxsi səadətlə bir araya sığmayan yeni, əsəbi, şüurlu həyat başlanıb.

Səhərisi, bazar günü Nikitin gimnaziya kilsəsində oldu, direktorla və yoldaşları ilə görüşdü. Ona elə gəldi ki, direktor da, müəllimlər

də cidd-cəhdlə yalnız öz cahilliklərini və həyatdan narazılıqlarını gizlətməkdən başqa heç bir şey haqqında düşünmürlər. Nikitin də öz narazılığını büruzə verməmək üçün ehtiramla gülümsəyir, tamamilə boş şeylər haqqında danışırdı. Sonra o, vağzala getdi, poçt qatının gəlib-qayıtmasına tamaşa elədi. Təklindən, heç kəsle danışmaq məcburiyyətinin olmamasından çox məmnun idi.

Evə qayıdanda qayınatası ilə Varyanı burada gördü. Onlar birlikdə nahar eləməyə gəlmişdilər. Varyanın gözlərindən ağladığı bilinirdi. O, başağısından şikayətlənirdi. Qoca Şelestov isə həddindən artıq çox yeyir və indiki gənclərin yelbeyinliyindən, onlarda centmenliyin qalmamasından danışırdı.

– Bu, ədəbsizlikdir! – deyirdi. – Mən ona elə-belə də deyəcəyəm: bu, ədəbsizlikdir, mərhəmətli cənab!

Nikitin ehtiramla gülümsəyir və qonaqlara qulluq eləməkdə Manyaya kömək göstərirdi. Nahardan sonra kabinetinə keçib qapını bağladı.

Mart günəşi hər tərəfə parlaq işıq saçırdı. Pəncərə şüşələri arxasından stola qızmar şüalar yayılırdı. Hələ ayın iyirmisi idi, ancaq təkərli arabalar yollara çıxmışdı, bağlarda isə sağsağanlar oxuyurdular. Elə bil, indicə Manyə içəri girəcək, bir əli ilə onun boynunu qucaqlayacaq, deyəcəkdi ki, minik atlarını yəhərləyib, yaxud arabanı qapıya çəkiblər, soruşacaqdı ki, üşüməmək üçün nə geysin? Keçənilkimi kimi ecazkar bir bahar başlanırdı. Bu bahar da eyni sevincləri vəd edirdi... Ancaq Nikitin fikirləşirdi ki, indi məzuniyyətə çıxıb Moskvaya getsə və orada Neqlinnaya küçəsindəki tanış nömrələrində dayansaydı, çox yaxşı olardı. Qonşu otaqda qəhvə içir və ştabs-kapitan Polyanski haqqında danışırdılar. Nikitin söhbətə qulaq asmamağa çalışaraq gündəliyinə yazırdı: “Aman Allah, mən hara dayam! Bayağılıq, bayağılıq dörd bir tərəfimi tutub. Miskin, darıxdırıcı adamlar, xama dolu bardaqlar, süd dolu küpələr, tarakanlar, səfeh qadınlar... Bayağılıqdan daha təhqiramiz, daha dəhşətli, daha darıxdırıcı heç bir şey yoxdur. Buradan qaçmaq, elə günü bu gün qaçmaq lazımdır, yoxsa mən dəli olaram!”

1894

ANNA NİŞANI

I

Nikahlanmadan sonra yüngülvari bir qəlyanaltı da olmadı; cavanlar adama bir qədər içib paltarlarını dəyişdilər və birbaşa vəğzala getdilər. Onlar şən toy balı və şamı əvəzinə, musiqi və rəqs əvəzinə, iki yüz verstlik bir məsafəyə ibadətqaha gedirdilər. Bir çoxları bunu bəyənib deyirdilər ki, Modest Alekseiç artıq rütbə sahibidir, özü də cavan oğlan deyil, gurultulu toy, yəqin ki, o qədər də ləyaqətli görünməz; bir də ki 52 yaşlı bir məmur 18 yaş yenicə tamam olmuş qızla evləndikdə, söz yox, musiqi adamın könlünü açmazdı. Həm də belə danışırdılar ki, qayda-qanun gözləyən Modest Alekseiçin monastıra bu səfərindən məqsədi, yəqin, odur ki, gənc arvadı başa düşsün, anlasın ki, onunçün ailə və kəbin məsələlərində də birinci yeri din və əxlaq tutur.

Cavanları yola salırdılar. Modest Alekseiçin iş yoldaşları, qohum-əqrəba əli qədəhli durub qatarın yola düşməsinə gözləyirdilər ki, onların dallarınca “ura!” deyib qışqırınsınlar. Qızın atası – başında silindr, əynində müəllim frakı olan Pyotr Leontiç də artıq sərxoş və ağappaq ağarmış halda, öz qədəhi ilə pəncərəyə tərəf boylanaraq yalvarıcı səsle deyirdi:

– Anyuta, Anya! Anya, tək bircə kəlmə!

Anya pəncərədən ona tərəf əyildi. Pyotr Leontiç şərab çoxulu nəfəsini onun üzünə verə-verə qulağına nə isə pıçıldadı. Dediklərindən heç bir şey başa düşmək olmurdu, – onun üzünə, sinəsinə, əllərinə xaç çəkdi; bu zaman onun səsi titrədi, gözlərində yaş parladi. Anyanın gimnazist qardaşları Petya və Andryuşa isə daldan onun frakından tutub çəkir və pərt halda yavaşcadan deyirdilər:

– Atacan, bəsdir... Atacan, lazım deyil.

Qatar yola düşdükdə Anya atasının səndələyə-səndələyə və əlindəki şərabi dağıda-dağıda bir qədər vaqonun dalınca qaçdığını gördü, onun necə də miskin, mərhəmətli və müqəssir sifəti var idi.

– Ura-a-a! – deyə o bağırırdı.

Cavanlar tək qaldılar. Modest Alekseïç kupeni gözdən keçirdi, şeyləri bir-bir rəflərə düzdü və gülümsünərək gənc arvadı ilə üzbə-üz əyləşdi. O, ortaboylu, xeyli kök, koppuş, piyli, uzun bakenbardlı və bıqsız bir məmur idi; qırılmış, girdə və kəskin surətdə çevrələnmiş çənəsi dabana oxşayırdı. Onun sifətindəki ən səciyyəvi cəhət bığının olmaması idi, bu təzəcə qırılmış çılpaq yer yuxarı getdikcə yağlı və titrək yanağa çevrilirdi. O, özünü çox ağır-səngin aparırdı, hərəkətləri təmkinli, rəftarı mülayim idi.

– İndi mənim yadıma qərribə bir əhvalat düşdü ki, onu deməyə bilmirəm, – deyə o gülümsündü. – Beş il bundan əvvəl Kosorotov ikincidərəcəli Müqəddəs Anna nişanı alıb, təşəkkür üçün gəldikdə, zati-aliləri ona belə demişdi: “Demək, indi sizin üç Annanız oldu: biri yaxanızda, ikisi boynunuzda”. Onu da deməliyəm ki, o zaman Kosorotovun arvadı onun yanına yenicə qayıtmışdı. Anna adlı deyincən və yüngültəbiətli bir qadın idi. Ümidvaram ki, mən ikincidərəcəli Anna nişanı aldıqda zati-alilərinin mənə də o sözləri deməsinə əsas olmayacaqdır.

O, öz balaca gözlərilə gülümsündü. Anna da gülümsündü və ürəyində həyəcanlandı ki, bu adam öz qalın və yaş dodaqları ilə hər dəqiqə onu öpə bilər və artıq bunu rədd etməyə onun heç bir ixtiyarı yoxdur. Onun gonbul bədəninin yüngül bir hərəkəti belə Anyanı qorxudurdu, əri ona qorxunc və iyrenc görünürdü. Modest Alekseïç ayağa qalxdı, boynuna saldığı ordeni arxayın-arxayın çıxartdı, frakını və jiletini də əynindən çıxarıb xalat geyindi.

– Bax, belə, – deyə Anya ilə yanaşı oturdu.

Nikahlanma zamanı Anya özünün necə əzab çəkdiyini xatırladı, çünki ona elə gəlirdi ki, keşiş də, qonaqlar da, xülasə, kilsədə olanların hamısı kədərlə ona baxırlar: niyə, axı nəyə görə belə gözəl, yaraşığı bir qız o cürə yaşlı, çirkin kişiyyə ərə getsin? Lap elə bu gün səhər o, hər işinin yaxşıca düzəlməsinə sevinirdi, ancaq nikahlanma zamanı və indi vəqonda özünü günahkar, aldanmış və gülünc vəziyyətdə hiss edirdi. Budur, o, varlı adama ərə getmişdi, bununla belə, onun yenə də pulu yox idi, gəlinlik paltarları nisyə tikilmişdi, bu gün atası və qardaşları onu yola saldıqda Anya onların üzünün ifadəsindən bilməmişdi ki, ciblərində bircə qəpik də pulları yoxdur. Görəsən, bu gün onlar şam edəcəklərimi? Bəs sabah? Nədənsə, ona elə gəldi ki, atası və qardaşları indi onsuz, ac-susuz

oturublar, anası dəfn edilən günün axşamı kimi, indi də eləcə qüs-səyə batıblar.

“Allah, nə qədər bədbəxtəm! – deyə düşünürdüm. – Mən niyə belə bədbəxt yaranmışam?”

Modest Alekseiç, qadınla rəftar etməyə alışmamış yaşlı adamlara məxsus bir kobudluqla əlini Annanın belinə sürtür və çiyinə vururdu, o isə pul haqqında, anası haqqında, onun vəfatı haqqında düşünürdü. Anası öldükdən sonra gimnaziyada hüsnxət və rəsm müəllimi olan atası içməyə başladı, onlar ehtiyac içərisində qaldılar, uşaqların nə çəkməsi, nə də qaloşu var idi, atasını məhkəməyə çəkirdilər. Məhkəmə pristavı gəlib onların avadanlıqlarını siyahıya alırdı... Biabırçılıq! Anya sərxoş atasına qulluq etməli, qardaşlarının corablarını yamamalı, bazara getməli idi. Onun gözəlliyini, gəncliyini və incə davranışını tərif etdikdə isə Anyaya elə gəlirdi ki, dünya-ələm onun ucuz şlyapasına, mürəkkəbə bulaşmış çəkmələrinin yırtığına baxır. Gecələri isə pis-pis fikirlərə düşür və göz yaşını axıdırdı ki, yaqın, zəifliyinə görə tezliklə atasını gimnaziyadan qovacaqlar, bu dərdə tab gətirə bilməyib o da anası kimi vəfat edəcəkdir. Lakin budur, tanış arvadlar özlərini ora-bura vurub Anya üçün yaxşı bir adam axtarmağa başladılar. Çox keçmədi ki, yaşlı, çirkin, lakin, pullu adam olan həmin bu Modest Alekseiç tapıldı. Onun bankda yüz min pulu var, atadan-qalma malikanəsini icarəyə verir. Bu adam qayda-qanun biləndir, özü də zati-alilərinin nəzərində olan adamdır. Anyaya deyirdilər ki, Pyotr Leontiçi gimnaziyadan qovmamaq üçün zati-alilərindən gimnaziya direktorunun və ya haminin üstünə kiçik bir məktub almaq Modest Alekseiçin əlində heç bir şeydir.

Anya bütün bu təfərrüatı xatırlayarkən birdən pəncərədən qulağına musiqi və çoxlu danışq səsləri gəldi. Qatar yarımstansiyada dayanmışdı. Platformadan o tərəfdə camaatın toplaşdığı yerdən coşqunluqla çalınan qarmonun, ucuz, cırıltılı skripkanın səsi gəlirdi. Hündür qayın və qovaq ağaclarının dalında, ay işığına qərç olmuş yaylaq evlərinin o tərəfindən isə hərbi orkestrin səsi eşidilirdi, görünür, yaylaqda rəqs gecəsi idi. Yaylaqda istirahət edənlər və təmiz hava almaq üçün buraya gələn şəhər adamları platformada gəzişirdilər. Bütün bu yaylaq yerlərinin sahibi, varlı, hündürboy, dolu, sifətdən erməniyə oxşayan qaraşın, dombagözlü və qəribə bir paltar geymiş Artınov da burada idi. Onun əynində yaxası düymələnməmiş köynək,

ayağında mahmızlı uzunboğaz çəkmə var idi, çiyinə qara bir plaş salmışdı ki, ucu şleyf kimi yerlə sürünürdü. Onun dalınca uzun sifətləri aşağı sallanmış iki tazı gedirdi.

Anyanın hələ də gözlərində yaş parıldayırdı, lakin artıq nə anası, nə pul, nə də öz toyu yadına düşürdü, o, tanış gimnazistlərin və zabitlərin əlini sıxır, şən qəhqəhə ilə gülür və cəld deyirdi:

– Salam, kefiniz necədir?

O, meydançaya çıxdı və ay işığında elə yerdə dayandı ki, hamı onu gözəl təzə paltarda və şlyapada görə bilsin. Anya soruşdu:

– Biz burada niyə durmuşuq?

– Bura yarımstansiyadır, – deyə ona cavab verdilər. – Poçt qatarını gözləyirlər.

Artınovun ona baxdığını gördükdə Anya əzilə-əzilə gözlərini süzərək ucadan fransızca danışmağa başladı; öz səsinin belə məlahətli çıxmasından, musiqi sədalarından, ay işığının gölə düşüb əks etməsindən, Artınovun, o məşhur Don Juanın və şiltağın ona belə həris-həris, maraqla baxmasından və ümumi şənlikdən o da birdən-birə nəşələndi. Qatar yola düşərkən tanış zabitlər əllərini furajlarının günlüyünə qaldırıb onunla xudahafizləşəndə Anya artıq haradasa uzaqlarda, ağacların dalında gurlayan hərbi orkestrin çaldığı havaya uyğun polka oxuyurdu; öz kupelərinə qayıdarkən onda elə bir hiss əmələ gəlmişdi ki, elə bil, heç bir şeydən asılı olmayaraq, mütləq xoşbəxt olacağına bu yarımstansiyada onu əmin etmişdilər.

Cavanlar iki gün monastırda qaldıqdan sonra yenə də şəhərə qayıtdılar. Onlar dövlət evində yaşayırdılar. Modest Alekseiç iş gedən vaxtlarda Anya royal çalar və ya danıxdığından ağlayar, yaxud da taxtda uzanaraq roman oxuyar, moda jurnallarını vərəqləyərdi. Nahar zamanı Modest Alekseiç olduqca çox yeyər, siyasətdən, təyinatlardan, başqa iş keçirilənlərdən və təltifdən danışar, deyərdi ki, zəhmət çəkmək lazımdır, ailə həyatı kef üçün deyildir, bu bir borc - dur; adam qəpiyin qədrini bilməsə, manatın qədrini də bilməz, dama-dama göl olar; o bildirərdi ki, dini, əxlaqı dünyada hər şeydən üstün tutur. Bıçağı əlində qılınc kimi tutaraq deyərdi:

– Hər adamın özünəməxsus vəzifəsi olmalıdır!

Anya isə ona qulaq asar, qorxusundan heç bir şey yeyə bilməz və adətən, stolun başından ac durardı. Nahardan sonra əri uzanıb istirahət edə və bərkəndən xoruldayar, o isə öz evlərinə gedərdi. Atası

və qardaşları ona birtəhər baxardılar, elə bil ki, bu saatca o gəlməmişdən bir az əvvəl oturub Anyanın dalınca danışmışlar ki, pul dərdindən, sevmədiyi, köntöy və qaraqabaq bir adama ərə getmişdir; onun xışıldayan ipək paltar, qolundakı bilərziklər, ümumiyyətlə, qadın görkəmi atasını və qardaşlarını sıxır, təhqir edirdi; Anya yanlarında olanda onlar bir az pərt olur, onunla nə danışacaqlarını bilmirdilər; bununla belə, onlar Anyanı yenə də əvvəlki kimi sevir və onsuz nahar etməyə alışa bilmirdilər. Anya oturub onlarla şorba, şilə, quyruq yağında qızardılmış və şam qoxusu verən kartof yeyərdi. Pyotr Leontiç əli əsə-əsə qrafından araq töküüb acgözlüklə və üz-gözünü turşuda-turşuda tez içər, bir qədəh də tökər, sonra üçüncüsünü doldurardı... Anıq, rəngləri solğun, irigözlü uşaqlar olan Petya və Andryuşa isə qrafını götürər və karıxmış halda deyərdilər:

– Lazım deyil, atacan... Kifayətdir, atacan...

Anya da narahat olar, ona yalvarardı ki, daha içməsin, o isə birdən qızışar, yumruğunu masaya çırpıb:

– Mən heç kəsə icazə vermirəm ki, mənə ağsaqqallıq etsin!

– deyə bağırardı. – Uşaq-muşaqlar! Mən elə bu saatca sizin hamınızı qovaram!

Lakin onun səsində zəiflik və mehribanlıq duyulardı, heç kəs ondan qorxmazdı. Nahardan sonra, adəti üzrə, bəzənib-düzənərdi, ülgüclə kəsilmiş çənəsini, anıq boynunu irəli uzadıb rəngi qaçmış halda düz yarım saat güzgünün qabağında dayanar, ora-burasını düzəldər, gah başını darar, gah da qara bığlarını burar, ətirləner, qal-stukunu bant kimi bağlar, sonra isə əlcəklərini geyinib silindrini başına qoyar, məktəbdənkənar dərs deməyə gedərdi. Bayram günlərində isə evdə qalar, rəngli boyalarla şəkil çəkər, ya da cır-cır cınıldayan köhnə fisqarmoniyanı çalardı; o, bu sınıq-salxaq alətdən rəvan ahəng-dar səslər çıxartmağa çalışar, oxuyar, yaxud da uşaqlara açıqlanardı:

– Əclaflar! Yaramazlar! Musiqi alətini korlamısınız!

Axşamlar Anyanın əri dövlət evində, onunla bir damın altında yaşayan iş yoldaşları ilə kart oynayırdı. Oyun zamanı məmurların kifir, zövqsüz geyinmiş, mətbəx xidmətçisi kimi kobud arvadları da yığıb gələr, otaqda məmur arvadlarının özləri kimi kifir və məzmunusuz bir dedi-qodu başlanardı. Bəzən də elə olurdu ki, Modset Alekseic Anya ilə teatra gedərdi. Fasilələrdə bir addım da olsa, Anyanı özündən kənara buraxmaz, koridorda və foyedə onunla qol-

qola gəzərdi. Baş əyib bir adamla salamlaşan kimi o saatca Anyaya pıçıldaydı: “Mülki məşvəətçidir... zati-alilərinin evinə gedib-gəlir...” Yaxud da: “Çox varlı adamdır... xüsusi mülkü var...” Bufetin yanından keçdikdə Anya çox arzu edərdi ki, şirin bir şey alsın; şokolad və alma pirojnasını çox sevərdi, ancaq pulu yox idi, ərindən də istəməyə utanırdı. Modest Alekseïç bir armud götürüb barmaqları ilə bir az əzişdirər və tərəddüd edə-edə soruşardı:

– Qiyməti neçədir?

– İyirmi beş qəpik!

– Hə-ə! – deyər armudu yerinə qoyardı; ancaq heç bir şey almadan bufetdən çıxıb getmək ləyaqətsiz göründüyündən o, qazlı su tələb edib, bir şüşəni təkcə içər, gözlərindən yaş axardı; belə hallarda Anyanın ondan lap zəhləsi gəzərdi.

Yaxud da birdən-birə qıpqırmızı qızaranaq cəld Anyaya deyərdi:

– Bu qoca xanıma baş əy!

– Axı mən onunla tanış deyiləm.

– Fərqi yoxdur, bu, dövlət palatası müdirinin arvadıdır. Sənə deyirəm baş əy! – deyər təkid edərdi. – Başın yerindən üzülməz ki...

Anya baş əyər, onun başı, doğrudan da, yerindən üzülməzdi, lakin əzab çəkərdi. O, ərinin istədiklərinin hamısını edər və özünə açıqlanardı ki, nə üçün axmaq-axmaq onun dediklərinə inanıb aldı. Anya ona puluna görə ərə getmişdi, lakin ərə getməmişdən əvvəl onun pulu indikindən çox olurdu. Əvvəllər atası, heç olmasa, hərdən ona bir abbası verirdi, indi isə heç qəpiyi də olmurdu. Xəlvəti götürə bilmirdi, istəməyə də ürəyi gəlmirdi, ərindən qorxurdu, tir-tir əsirdi. Ona elə gəlirdi ki, bu adamın qorxusu artıq çoxdandır ki, onun canına çökmüşdü. Bir zaman, hələ lap uşaq ikən həmişə ona başı üzərində sıxlaşan qara bulud və ya onu basıb əzəcək lokomotiv kimi təsir bağışlayan ən qorxunc qüvvə gimnaziyanın direktoru idi; ikinci belə qorxulu qüvvə zati-aliləri idi ki, həmişə ailələrində onun barəsində danışq gedir və nədənsə, hamı ondan qorxurdu; onlarca başqa xırda qorxulu qüvvələr də var idi ki, bunların sırasına bığı qırıxq, sərt, daşürəkli gimnaziya müəllimləri və nəhayət, indi qayda-qanun gözləyən, hətta sifətdən belə bir az direktora oxşayan Modest Alekseïç daxil idi. Anyanın təsəvvüründə bütün bu qüvvələr bir yerə toplaşq qorxunc, nəhəng ağı bir ayı görkəmini alır və bu ayı onun atası kimi zəif, təqsirkar adamların üstünə gəlir, o isə qorxusundan etiraz edər

bilməyib gülümsünür, kobud nəvazişlərə, onu dəhşətə gətirən mürdar ağuşlara məruz qaldıqda belə özünü elə göstərir ki, guya, bunlardan həzz alır.

Yalnız tək bir cə dəfə Pyotr Leontiç cürətini toplayıb zəhlətökən bir borcunu vermək üçün Modest Alekseiçdən əlli manat pul borc istədi, lakin bu ona necə də böyük əzab oldu!

Modest Alekseiç bir qədər fikirləşib:

– Yaxşı, mən sizə verərəm, – dedi, – lakin xəbərdarlıq edirəm, içməyi tərgitməyincə bir daha sizə kömək etməyəcəyəm. Dövlət xidmətində olan bir adam üçün belə iradəsizlik eyibdir. Hamıya məlum olan bir faktı sizə xatırlatmaya bilmərəm ki, bir çox bacarıqlı adamları içki düşkünlüyü məhv etmişdir, ancaq onlar özlərini saxlaya bilsəydilər, yaqın ki, yüksək mənşəbli adamlar ola bilərdilər.

“Bundan başqa...”, “Həmin vəziyyəti nəzərə alaraq...”, “İndicə deyilənlərə əsasən” – kimi uzun bir danışıq başlandı, yazıq Pyotr Leontiç isə alçaldığına görə əzab çəkir, bərk içmək istəyirdi.

Adətən, cırıq çəkmədə və nimdaş şalvarda Anyanın yanına qonaq gəlmiş uşaqlar belə cürbəcür nəsihətlərə qulaq asmalı olardılar.

Modest Alekseiç onlara deyərdi:

– Hər bir adamın özünəməxsus vəzifəsi olmalıdır.

Pul isə verməzdi. Əvəzində, Anyaya üzüklər, qolbaqlar, sancaqlar bağışlayar və deyərdi ki, belə şeylər qara gündə adama lazım olar, tez-tez də Anyanın kamodunu açıb yoxlardı ki, görsün, şeylərin hamısı yerindədir.

II

Beləliklə, qış gəlib çatdı. Hələ Milad bayramından xeyli əvvəl yerli qəzetdə elan verilmişdi ki, dekabrın 29-da dvoryanlar yığıncağında adi qış balı olacaqdır. Hər axşam kart oyunundan sonra Modest Alekseiç həyəcanlı halda məmur arvadları ilə pıçıldaşar, narahat halda Anyaya baxar, sonra isə uzun müddət nə isə fikirləşə-fikirləşə o baş-bu başa gedərdi. Nəhayət, bir dəfə axşamdan xeyli keçmiş Anyanın qarşısında dayanıb dedi:

– Sən özünçün bal paltarı tikdirməlisən. Başa düşürsənmi? Ancaq xahiş edirəm, Mariya Qriqoryevna və Nataliya Kuzminişna ilə məsləhətləşsən.

Ona yüz manat verdi. Anya pulu aldı, ancaq bal paltarı sifariş edərkən heç bir kəsə məsləhətləşmədi, yalnız öz atası ilə danışdı və çalışdı təsəvvüründə canlandırсын ki, bu balda onun anası necə geyinirdi. Onun mərhum anası həmişə son dəblə geyinər və Anyanı da qəşəng, bəzəkli bir gəlin kimi geyindirərdi. Ona fransız dilində danışmağı, yaxşı mazurka oynamağı da öyrətmişdi (ərə getməmişdən əvvəl o, beş il mürəbbiyə işləmişdi). Anya da anası kimi köhnə paltardan təzəsini düzəldə bilir, əlcəklərini benzində yuyur, bijoux¹ burovuz götürür, anası etdiyi kimi gözlərini süzür, duruşunun qəşəngliyinə fikir verir, lazım gəldikdə heyran olur, yaxud da kədərli və sirli bir əda ilə baxa bilirdi. Atasından isə onun payına düşən gözlərinin və saçlarının tünd rəngi, əsəbilik və həmişə özünə beləcə bəzək-düzək vermək xasiyyəti idi.

Bala getməmişdən yarım saat əvvəl Modest Alekseiç sürtüksüz, bədənnüma ayna qabağında ordenini boynuna salmaq üçün Anyanın otağına girdikdə onun gözəlliyinə, yüngül və yaraşığı libasına heyran qalaraq özündən razı halda bakenbardlarını qaşayıb dedi:

– Gör bir nə qəşəngsən... Nə qəşəngsən, Anyuta! – O, birdən səsinə təntənəli ton verib davam etdi, – Mən səni xoşbəxt etmişəm, bu gün də sən məni xoşbəxt edə bilərsən. Xahiş edirəm, zati-alilərinin xanımına özünü təqdim et! Allah xatirinə! Onun vasitəsilə mən baş məlumatçı yerini tuta bilərəm.

Onlar bala getdilər. Budur, dvoryanlar yığınaçığı! Bayır qapıda şveysar dayanmışdır. Paltar soyunulan dəhlizdə şubalar asılmış, lakeylər ora-bura vurmuxur, sinəsi açıq xanımlar yelpikləri ilə özlərini qapıdan gələn küləkdən qoruyur, içəridən işıq qazı və əsgər qoxusu gəlir. Anya əri ilə qol-qola pilləkənlə yuxarı çıxarkən musiqi səsi eşidildikdə, saysız-hesabsız çilçiraqlarla işıqlanmış zalda özünü böyük aynada gördükdə, onun qəlbində, həmin ayılı gecədə yanmstansiyada ürəyinə dammış xoşbəxtlik hissi və sevinc oyandı. O, birinci dəfə idi ki, özünü qız deyil, bir qadın kimi hiss edərək, təkəbbürlə, özünə inamla yeriyir və istər-istəməz yerışı və ədalət ilə mərhum anasını təqlid edirdi. Həyatında birinci dəfə idi ki, özünü varlı və azad hiss edirdi. Hətta ərinin yanında olması belə onu sıxmırdı, belə ki, yığınaçığın keçirildiyi binanın qapısından içəri qədəm qoyan kimi o artıq instinktlə anlamışdı ki, qoca ərinin yaxınlıqda olması onu az da olsa alçaltmır, əksinə, ona

¹ *Bijouks* – qiymətli zinet şeyləri.

sehrli bir cazibədarlıq verir ki, bu da kişilərin xoşuna gəlir. Böyük zalda artıq orkestr gurlayırdı, rəqs başlanmışdı. Dövlətə mənsub olan mən-zildən sonra bu cür işıq, rəngarənglik, musiqi və hay-küylə əhatə olunmuş Anya, zalı nəzərdən keçirərək ürəyində dedi: “Ah, nə gözəl-dir!” və o saatda da camaatın içərisində özünün bütün tanışlarını – müsəmirə və gəzintilərdə əvvəllər rast gəldiyi bütün zabitləri, müəllimləri, vəkilləri, məmurları, mülkədarları, zati-alilərini, Artınovu, yüksək cəmiyyətdən olan geyimli-kecimli, sinələri tamamilə açıq, qəşəng və eybəcər xanımları gördü. Bu xanımlar xeyriyyə bazarının dükanlarında və daxmalarında öz mövqelərini tutmuşdular ki, yoxsulların xeyrinə alverə başlasınlar. Epoletli yekəpər bir zabit, – Anya hələ gimnaziyada ikən onunla Staro-Kiyevski küçəsində tanış olmuşdu, lakin indi familiyası yadında deyildi, – elə bil ki, yerin altından zühur edib onu valsa dəvət etdi. Anya ərindən üzüldü və artıq ona elə gəldi ki, şiddətli bir fırtınada yelkənli qayıqda üzür, əri isə uzaqda, sahilə qalmışdır... O, böyük ehtiras və həvəslə vals da, kadril də, polka da oynayır, əldən-ələ keçir, musiqi və səs-küydən od tutub yanır, rus dilini fransız dilinə qarışdırır, dilini əziz, gülmür, nə əri, nə başqası, nə də bir şey haqqında düşünürdü. O, kişilərin nəzərini cəlb etmiş, müvəffəqiyyət qazana bilmişdi, bu, tamamilə aydın idi, başqa cür ola da bilməzdi. O, həyəcədən boğulur, əlindəki yelpiyi bərk-bərk sıxır və içmək istəyirdi. Atası Pyotr Leontiç benzin qoxusu verən qırıq frakda qızına yanaşdı və əlindəki bir nəlbəki qırmızı dondurmanı ona uzatdı:

– Sən bu gün çox qəşəngsən, – deyə heyran-heyran qızına bax -dı, – sənənin ərə getməkdə tələsdiyinə mən heç bir zaman belə təəs-süf etməmişdim... Axı niyə? Mən bilirəm ki, sən bunu bizə görə etdin, ancaq... – O, əlləri əsə-əsə bir dəstə pul çıxarıb dedi, – mən bu gün dərs dediyimə görə pul almışam, ərinin borcunu verə bilərəm.

Anya nəlbəkini onun əlinə verib, rəqs etmək üçün yanaşan adam -la fırlanaraq uzaqlaşdı və rəqs etdiyi adamın çiyni üzərindən ötəri, atasının parketdə sürüşərək bir qadını qucaqladığını və onunla zalda fırlanmağa başladığını gördü.

“Ayıq vaxtlarında necə də yaxşı olur!” – deyə Anya düşündü.

Mazurkanı həmin yekəpər zabitlə oynadı; zabit özünü çəkərək, mundir geyindirilmiş bir cəmdək kimi çətinliklə tərپəne-tərپəne çiy-nini və sinəsini oynadır, ayaqlarını güclə yerə vururdu – o, qətiyyətlə, rəqs etmək istəmirdi. Anya isə onun yanında quş kimi uçur, öz

gözəlliyi, açıq boynu ilə ona acıq verirdi; onun gözlərində şux bir ifadə vardı, hərəkətləri ehtiraslı idi, zabit isə get-gedə laqeydləşir və kral kimi mərhəmətlə ona əl uzadırdı.

– Əhsən! Əhsən!.. – deyə zaldakılar səslənirdilər.

Lakin yavaş-yavaş yekəpər zabit də cuşa gəldi; o qızıqdı, həyəcanlandı, gənclərə məxsus bir çevikliklə yüngülcəsinə hərəkət etməyə başladı. Anya isə yalnız çiyinlərini oynadır, bic-bic baxırdı, elə bil ki, o artıq kraliçə, zabit isə qul idi; bu zaman ona elə gəlirdi ki, bütün zəlin gözü ondadır, bütün bu adamlar onlara valeh olmuş və paxılıqlarını çəkirlər. Yekəpər zabit Anyaya təşəkkürünü bildirən kimi birdən camaat aralandı, kişilər qəribə bir görkəm alaraq qollarını yanlarına salıb şux dayandılar. Zati-aliləri əynində frak, yaxasında iki ulduz Anyaya tərəf gəlirdi. Bəli, zati-aliləri məhz ona tərəf gəlirdi, çünki düz onun üzünə baxır və şit-şit gülümsünərək dodaqlarını çey-nəyirdi; o, həmişə qəşəng bir qadın gördükdə belə edərdi.

– Çox şadam, çox şadam, – deyə sözə başladı. – İndiyə qədər belə bir xəzinəni bizdən gizlətdiyinə görə mən əmr edəcəyəm ki, sizin ərinizi dustaqxanaya salsınlar. Mən sizin yanınıza arvadımın tapşırığı ilə gəlmişəm! – deyə əlini ona uzadaraq sözüne davam etdi. – Siz bizə kömək etməlisiniz. Bəli... Gözəlliyə görə sizə mükafat təyin etmək lazımdır... Amerikadakı kimi... Bəli... Amerikalılar... Mənim arvadım səbirsizliklə sizi gözləyir.

O, Anyanı komaya, yaşlı bir qadının yanına apardı. Onun sifətinin aşağı hissəsi çox böyük idi, elə bil ki, ağızda yekə bir daş tutmuşdu.

– Bizə kömək edin, – deyə o, burnunda, uzada-uzada sözə başladı. – Bütün qəşəng qadınlar xeyriyyə bazarında işləyirlər, təkcə siz nədənsə gizlənirsiniz. Siz niyə bizə kömək etmək istəmirsiniz?

O çıxıb getdi. Anya yanında fincanlar olan gümüş samovarın böyründə onun yerini tutdu. Elə o saatca da qızgın ticarət başlandı. Bir fincan çay üçün Anya bir manatdan az almırdı, yekəpər zabiti isə düz üç fincan içməyə məcbur etdi. Həmişə tənqəfəslikdən əzab çəkən, dombagöz, dövlətli Artinov gəldi. Lakin o artıq Anyanın yayda görmüş olduğu qəribə paltarda deyildi, hamı kimi əyninə frak geyinmişdi. O, gözlərini Anyadan çəkmədən bir qədəh şampan şərabi içib yüz manat verdi, sonra çay içib yenə də yüz manat verdi – o, bunları dinməzəcə, nəfəsi darala-darala edirdi.

Anya müştəri çağırır və onlardan pul alırdı, artıq möhkəm əmin idi ki, təbəssümündən və baxışlarından bu adamlar zövq alırlar. Anya artıq başa düşmüşdü ki, o yalnız bu musiqili, rəqsli, şən, gurultulu, qəhqəhəli həyat üçün, sevmək üçün yaranmışdır; çoxdankı qorxusu, onu basıb əzməklə hədələyən o müdhiş qüvvə isə indi ona gülməli gəlirdi; o artıq heç kəsdən qorxmurdu, yalnız anasının olmadığına heyifsilənirdi, çünki anası sağ olsa idi, indi onunla birlikdə qızının müvəffəqiyyətinə sevinər və fərəhlənərdi.

Pyotr Leontiç artıq avazı olmuş olsa da, hələlik ayaq üstə möhkəm dayanaraq komaya yaxınlaşdı və bir qədər konyak istədi. Anya qızardı, qorxdı ki, atası yersiz bir söz danışar (atasının belə yoxsul və belə adi bir adam olduğuna Anya xəcalət çəkirdi), ancaq o, konyakı içdi, pullarının içindən bir onluq çıxarıb verdi və heç bir söz demədən təşəxxüslə çəkilib getdi. Bir qədər keçdikdən sonra Anya atasının *grand rond*¹ da qoşa getdiyini gördü, bu dəfə o artıq səndələyir və rəqs etdiyi qadını pərt edərək çığıra-çığıra nə isə deyirdi. Üç il bundan qabaq da balda atasının beləcə səndələdiyi və çığırdığı Anyanın yadına düşdü. O vaxt nəticədə polis məmuru onu evə yatmağa aparmışdı, səhərisi gün isə direktor onu işdən çıxarmaqla hədələmişdi. Belə bir şeyi xatırlamağın indi heç yeri idimi!

Komalarda samovarlar söndükdən və yorğun xeyriyyəçi qadınlar qazandıqları pulları ağızında daş olan yaşlı qadına təhvil verəndən sonra Artinov Anyanın qoluna girib, onu xeyriyyə bazarının bütün iştirakçıları üçün şam süfrəsi açılmış geniş zala apardı. Şam edənlərin sayı iyirmi nəfərdən artıq olmazdı, lakin çox səs-küy var idi. Zati-aliləri tost dedi: “Bu cah-calallı yeməxanada yaxşı olardı ki, bugünkü bazarın məqsədini güdən ucuz yeməxanaların çiçəklənməsi şərafinə içək!” Sonra briqada generalı təklif edib dedi: “Elə bir qüvvənin sağlığına içək ki, onun qarşısında artilleriya belə təslim olur”. Hamı qədəhlərini uzadıb qadınların qədəhlərinə vurdu. Olduqca şən və ürəkaçan məclis idi!

Anyanı evlərinə ötürdükdə artıq hava işıqlanır, aşpaz qadınlar bazara gədirdilər. O, şən, sərxoş, yeni təəssüratlarla dolu, yorğun, əzgin vəziyyətdə soyunub yatağına girdi və elə o saatca da yuxuya getdi...

¹ *Grand rond* – böyük dairə (kadril oynayanların ümumi rəqsi).

Gündüz saat ikiyə işləyəndə qulluqçu qadın onu yuxudan oyadıb, cənab Artinovun görüşə gəldiyini xəbər verdi. Anya cəld geyinib qonaq otağına keçdi. Artinovdan bir az sonra, xeyriyyə bazarında iştirak etdiyinə görə öz təşəkkürünü bildirmək üçün zati-aliləri gəldi. O, şirin-şirin gülümsünərək, dodaqlarını çeynəyə-çeynəyə Anyanın əlindən öpdü və yenə gəlmək üçün ondan icazə istəyib getdi. Anya isə təəccüb və heyrət içərisində qonaq otağının ortasında dayanaraq həyatındakı bu dəyişikliyin, bu qəribə dəyişikliyin belə tez baş verməsinə inana bilmirdi; elə həmin dəqiqə onun əri Modest Alekseyiç otağa daxil oldu... İndi onun, Anyanın da qarşısında dayanarkən sifətində irişkən, yaltaq, itaətkar bir gədə ifadəsi var idi ki, onun yalnız güclü və adlı-sanlı adamların qarşısında dayanarkən belə bir hala düşməsinə Anya adət etmişdi; o, böyük bir ləzzətlə, qəzəb və nifrətlə, bununçün ona heç bir şey olmayacağına artıq əminliklə, hər bir kəlməni aydınca ifadə edərək dedi:

– Rədd ol, qanmaz!

Bundan sonra artıq Anyanın birçə gün də boş vaxtı olmurdu, o gah şəhər kənarına seyrə çıxır, gah gəzintidə, gah da teatr tamaşalarında iştirak edirdi. Hər gün səhərə yaxın evə qayıdır, qonaq otağında döşəmənin üstündə yatır, sonra da çiçəklərin altında necə yatdığını təsirli sözlərlə hamıya nəql edirdi. Olduqca çox pul lazım olurdu. Lakin o artıq Modest Alekseyidən qorxmurdu, onun pullarını öz pulu kimi israf edirdi; özü də nə xahiş, nə də tələb edirdi, Modest Alekseyiç yalnız hesab, yaxud da kiçik bir kağız göndərirdi: “Bu adama iki yüz manat verməli”, yaxud da: “Təcili olaraq yüz manat verilsin”.

Pasxa bayramında Modest Alekseyiç ikincidərəcəli Anna nişanı aldı. O, təşəkkür üçün gəldikdə zati-aliləri əlindəki qəzeti bir tərəfə qoyub kreslonun dibinə çəkildi və çəhrayı dırnaqlı ağı əllərinə baxa-baxa:

– Demək, indi sizin üç Annanız oldu, – dedi. – Biri yaxanızda, ikisi boynunuzda.

Modest Alekseyiç ucadan gülməkdən qorxaraq iki barmağını ağına tutub dedi:

– İndi də, gərək, balaca Vladimirin dünyaya gəlməsini gözləyək, cəsərət edib, xaç atası olmağı zati-alinizdən xahiş edirəm.

O, IV dərəcəli Vladimir ordeninə işarə edir, özünü hazırcavablıq və cəsərlə dediyi bu müvəffəqiyyətli cinası haqqında hər yerdə

necə danışacağıni təsəvvüründə canlandırır və belə müvəffəqiyyətli sözlərdən birini də demək istəyirdi, lakin zati-aliləri başını tərpədərək yenidən qəzet oxumağa başladı...

Anya isə üçatlı xizəkdə gəzməyə çıxır. Artınovla evə gedir, bir-pərdəli pyeslərdə oynayır, şam edir və çox az-az hallarda öz atası evinə gedirdi. Artıq onlar Anyasız nahar edirdilər. Pyotr Leontiç əvvəlkindən də artıq içir, daha pulları olmurdu, fisqarmoniyarı da çoxdan satıb borca vermişdilər. Uşaqlar onu indi küçəyə tək buraxmır, həmişə dalınca gəzirdilər ki, yıxılmasın; hər dəfə gəzinti zamanı Staro-Kiyevski küçədə Artınovun sürücü yerinə qozlada oturduğu üçatlı xizəkdə Anyaya rast gəldikdə Pyotr Leontiç silindri çıxarır və qışqırıb nə isə demək istəyir, Petya ilə Andryuşa isə onun qolundan yapışib yalvara-yalvara deyirlər:

– Lazım deyil, atacan... Bəsdir, atacan...

1895

MÜJİKLƏR

I

Moskvadakı “Slavyan bazarı” mehmanxanasının lakeyi Nikolay Çikildeyev xəstələnmişdi. Onun qıçları tutulmuş və yerisi dəyişmişdi, hətta bir dəfə koridorla gedərkən əlindəki podnosla bərabər yıxılıb, podnosdakı noxudlu vetçinanı¹ yerə dağıtmışdı. Axırda lakey iş yerini tərk etməyə məcbur oldu. Özünün, arvadının olan-qalan pullarını dava-dərmana xərclədi, dolanışığa bir şeyi qalmadı, bir yandan da işsizlikdən darıxırdı. Nəhayət, o, kənddəki evlərinə getməyi qərara aldı. Öz evində xəstə yatsa da, eybi yoxdur, şəhərə nisbətən orada ucuzluqdur. Doğru deyiblər ki, evdə hər şey adamın dadına yetir.

Çikildeyev axşamüstü öz kəndləri Jukovoya yetişdi. Uşaqlıq dövrünü xatırlayarkən doğma yurdu ona işıqlı, rahat və gülşən görünərdi, indi isə içəri girərkən daxmasını o qədər qaranlıq, darısqal və kirlə gördü ki, hətta qorxdu da. Onunla bərabər gəlmiş arvadı Olqa və qızı Saşa daxmanın lap yarısını tutmuş, his və milçəkdən qaralmış, böyük, yöndəmsiz sobaya heyrətlə baxdılar. Milçək əlindən tərپənmək olmurdu! Sobanın böyrü çökmüşdü, divarların dirəkləri əyilmişdi, adama elə gəlirdi ki, ev bu saat uçacaq. Küncdə, ikonaların yanında şəkil əvəzinə divara butulka kağızları, qəzet parçaları yapışdırılmışdı. Ah, yoxsulluq, yoxsulluq! Böyüklərdən evdə heç kəs yox idi – hamı biçinə getmişdi. Sobanın üstündə səkkizyaşlı bir qız oturmuşdu; bu, sarısaç, üz-gözü çirkli, laqeyd bir qız idi, o hətta içəri girənlərin üzünə belə baxmadı.

Aşağıda ağ bir pişik sobanın külbəsinə sürtünürdü.

– Piş-piş! – deyə Saşa pişiyi çağırırdı.

Qız:

– Eşitmir, – dedi.

– Kar olub.

– Nədən kar olub?

– Elə-belə. Çox döyüblər.

¹ Vetçina – donuz ətə.

Nikolayla Olqa ilk baxışdan buradakı yaşayışı dərk etdilər, ancaq bir-birinə heç bir söz demədilər: səssiz-səmirsiz bağlamalarını yerə qoyub dinmədən küçəyə baxdılar. Evləri kəndin qırağından üçüncü olub, ən miskin, ən köhnə bir görünüşdə idi; ikinci ev də ondan qalmazdı, lakin üçüncüsünün damı dəmirdəndi və pəncərələrindən pərdə asılmışdı. Bu ev hasarsızdı və həyətidə meyxana vardı. Evlər sıra ilə uzanıb gedirdi, həyətlərindən söyüd, gəndalaş və üvəz ağacları boylanan sakit və dalğın kəndin xoş mənzərəsi vardı.

Kəndli bağlarının qurtaracağından çaya doğru dik və uçurumlu bir yarıq başlayırdı. Ora-burada gilin arasından yekə daşlar görünürdü. Enişdə, bu daşların və saxsı qab düzəldənlərin qazdıqları çala-çuxurların yanı ilə dar cığırlar uzanıb gedirdi, qırmızı, boz rəngdə olan qab-qacaq sınıqları oraya-buraya tökülmüşdü, daha aşağılarda təzəcə biçilmiş geniş, hamar, yaşıl çəmənlik uzanıb gedirdi, indi bu çəməndə kəndlilərin mal-qarası otlayırdı. Kəndin bir verst-lyiyində olan çayın gözəl, girintili-çuxıntılı sahili vardı; çayın o tayında da geniş çəmənlik, mal-qara sürüsü və bir-birinin ardınca düzülmiş ağ qazlar gözə çarpırdı, sonra yenə bu taydakı kimi dağa qalxan sıldırım yoxuş, yuxarıda isə, dağın üstündə beşqübbəli bir kilsə, ondan azacıq kənarda da mülkədar evi vardı.

Olqa üzünü kilsəyə tutub xaç çək-çəkə:

– Yaxşı yerdir! – dedi. – Əcəb genişlikdir!

Elə bu an, ikinci zəngi çalındı (şənbə günü idi). Aşağıda vedrə ilə su daşıyan iki xırdaca qız dayanıb zəngi dinləmək üçün kilsəyə baxdı.

Nikolay fikirli-fikirli:

– Bu vaxtlar “Slavyan bazarı”nda nahar verilərdi... – dedi.

Nikolay və Olqa uçurumun kənarında oturub, günəşin batmasını, qızılı tünd-qırmızı səmanı çayda, kilsənin pəncərələrində və zəif, sakit, son dərəcə şəffaf havada əks etməsini seyr edirdilər. Moskva-da heç vaxt belə gözəl hava olmur. Günəş batandan sonra naxır mələşə-mələşə, böyürə-böyürə gəlib-keçdi; qazlar çayın o tayından uçub bu tayna gəldilər. Sonra ətraf sakitləşdi, havanın zəif qızartısı söndü və axşam qaranlığı sürətlə çökməyə başladı.

Bu aralıq Nikolayın qoca ata-anası çöldən qayıtdı. Bunlar arıq, beli bükülmüş, dişləri tökülmüş, ikisi də bir boyda qoca idi. Çayın o

tayında mülkədara qulluq edən gəlinlər – Marya və Fyokla da gəlib çıxdı. Kiryakın arvadı Maryanın altı uşağı, əsgər getmiş Denisin arvadı Fyoklanın isə iki uşağı vardı. Nikolay evə girərkən bütün bu ailəni, taxtda, beşiklərdə və evin künc-bucağında tərپənən irili-xırdalı bədən-ləri, qocanın və arvadların necə acgözlüklə qara çörəyi suya batırıb yediklərini gördükdə xəstə, pulsuz bir halda, özü də ailəsi ilə birlikdə buraya əbəs gəldiyini düşündü. Salamlaşdıqdan sonra Nikolay:

– Bəs qardaşım Kiryak haradadır? – soruşdu.

– Tacirin yanında – meşədə qoruqçuluq eləyir, – deyə atası cavab verdi. – Pis mujik deyil, ancaq içməyi işi korlayır.

Qarı ağılamsınan bir səsle:

– Qazanıb gətirən deyil, – dedi. – Bizim mujiklərdən fayda yoxdur, evə gətirməkdənsə, əksinə, evdən aparırlar. Kiryak da içir, qoca da içir, Allahdan gizli deyil, bəndədən nə gizlin, meyxanaya dadanıbdır. Yəqin, bizə Allahın qəzəbi tutub.

Qonaqların gəlməsi münasibətilə samovar qoydular. Çay balıq dadı verirdi, qənd boz rəngdə idi. Çörəyin və qab-qacağın üstündə tarakanlar o yan-bu yana qaçışır; adamın ürəyi bulanırdı, söhbət özü də zəhlətökən və könülbulandıran idi. Hey ehtiyacdan və azar-bezardan danışırdılar. Hərə bir stəkan çay içmişdi ki, birdən həyətdən gur, uzanan, sərxoş bir səs eşidildi:

– Ma-arya!

– Kiryakın səsinə oxşayır, – dedi. – Adını çək, qulağın bur.

Hamı susdu. Bir azdan sonra, quyunun dibindən gəlirmiş kimi, yenə həmən kobud və uzanan səs eşidildi:

– Ma-arya!

Evin böyük gəlini Maryanın rəngi qaçdı. O, dəhşətlə sobaya qısıldı, bu enlikürək, qüvvətli, çirkin arvadın üzündə qorxu ifadəsini görmək adama qəribə gəlirdi. Maşanın soba üzərində oturmuş laqeyd görünən qızı birdən-birə ucadan ağlamağa başladı.

Marya kimi qüvvətli və enlikürək bir qadın olan gözəl Fyokla:

– Sənə nə oldu, azar dəymiş? – deyə qızın üstünə çığırdı. – Qorxma, öldürməz səni!

Nikolay qocadan öyrəndi ki, Marya Kiryakla meşədə yaşamaqdan qorxur. Kiryak kefli olanda həmişə onun ardınca gəlir və çığırbağır salır, yazıq arvadı amansızcasına döyür.

– Ma-arya!!! – Bu dəfə Kiryakın səsi lap qapının yanından gəldi.

– Allah xatirinə, qoymayın məni döysün, – deyə Marya kəkələdi, o, elə tövşüyüdü ki, elə bil, bədənini yavaş-yavaş suya salırdılar. – Qoymayın, yazığam...

Evdəki uşaqların hamısı ağlamağa başladı. Saşa da onlara baxıb ağladı. Kefli adam öskürəyi eşidildi və ucaboy, başında qış papağı olan qarasaqqal bir mujik içəri girdi, çırağın zəif işığında onun üzünü seçilmədiyindən çox dəhşətli görünürdü. Bu, Kiryak idi. Arvadına yanaşib qolaylandı və onun sifətinə bir yumruq ilişdirdi, zərbənin gücündən başı gicəllənən arvad cıncırını belə çıxarmadı, o yalnız yerdə oturdu və burnundan dərhal qan açıldı.

Qoca, sobanın üstünə dırmaşaraq:

– Rüsveyçılıqdır, biabırçılıqdır, – deyə mınıldanırdı, – qonaqlardan bir həya elə! Allaha xoş getməz!

Qarı isə dinməz-söyləməz belini büküb oturmuşdu, nə isə düşünürdü, Fyokla beşiği yırğalayır... Kiryak qorxunc görünməyindən məmnun olaraq, Maryanın əlindən yapışdı, onu qapıya sarı sürüdü və daha dəhşətli görünmək üçün vəhşi heyvan kimi böyüdü, lakin birdən gözü qonaqlara sataşdı, dərhal səsinə kəsdi. Arvadını buraxaraq:

– Hə, gəlmisiniz ki... – dedi. – Doğma qardaşım öz ailəsi ilə gəlib...

O səndələyərək, sərxoş qırmızı gözlərini geniş açıb ikonaya xaç çəkdi.

– Demək, qardaşım öz ailəsi ilə bərabər ata evinə gəlib... Moskvanın. Moskva, demək, birinci paytaxt şəhəridir. Bütün şəhərlərin anasıdır... Bağışlayın...

Kiryak samovarin yanındakı skamyada oturdu və çayı nəlbəkiyə töküüb, sükut içərisində, bərkdən hortuldada-hortuldada içməyə başladı... On fincana qədər içdi, sonra skamyaya söykənərək xoruldadı.

Hamı yatmağa başladı. Nikolaya, xəstə olduğu üçün, qoca ilə birlikdə sobanın üstündə yer saldılar, Saşa döşəmə üzərində sərələnib yatdı, Olqa isə arvadlarla anbara getdi. Orada otun üstə Marya ilə yanaşı uzanıb danışırdı.

– Eh, quzum, göz yaşını ilə dərdə çarə eləmək olmaz! Səbir eləmək lazımdır. Müqəddəs kitabda yazılıb ki, kim sənin sağ üzünə bir şillə vursa, çevir sol üzünü, qoy ona da vursun... Adam, gərək, səbirli olsun!

Sonra o, ahəstə bir səslə Moskvadan, öz yaşayışından, mebelli otaqlarda qulluqçu olmağından danışdı.

– Moskvada evlər yekədir, daşdan tikilib. Kilsələrin sayı-hesabı yoxdur, evlərdə də gözəl, qabiliyyətli ağalar yaşayırlar.

Marya dedi ki, o nəinki Moskvada, hətta öz qəza şəhərlərində belə olmamışdır; o, savadsız idi, heç bir dua-zad bilmirdi, hətta “Ya rəbbim” duasını da oxumağı bacarmırdı. Marya ilə, ondan kənarında oturub qulaq asan o biri gəlin Fyokla çox nadandılar, heç bir şey anlamırdılar. İkisi də öz ərini sevmirdi: Marya Kiryakdan qorxurdu, əri onun yanında qalanda qorxudan tir-tir əsirdi, onun ağzından gələn arağ və tənbəki qoxusundan az qala boğulurdu. Fyokla isə: “Ərsiz danxmırsanmı?” – sualına qüسسə ilə: “Allah vurub onu”, – deyər cavab verdi.

Keyli danışdıqdan sonra susdular...

Hava sərin idi, anbarın yanında ucadan banlayan xoruz arvadları yatmağa qoymurdu. Səhərin mavi işığı anbarın dəlmə-deşiyindən içəri düşəndə Fyokla yavaşca yerindən qalxıb bayıra çıxdı, sonra yalın ayaqlarını tappıldada-tappıldada hara isə çıxıb getdi.

II

Olqa Maryanı özü ilə götürüb kilsəyə getdi. Cıgırla çəmənliyə enərkən hər ikisinin kefi kök idi. Bu genişlik və sərbəstlik Olqanın xoşuna gəlirdi. Marya isə hiss edirdi ki, qayını arvadı ona yaxın, doğma bir adamdır. Günəş doğurdu. Yuxulu çalağan çəmənlik üzəri ilə alçaqdan uçurdu, çayın üstünü duman almışdı, ora-burada hələ də duman dolaşırdı, lakin çayın o tayında dağın təpəsindən bir işıq zolağı uzanırdı – kilsə parıldayırdı, mülkədar bağından qarğaların qarlıtı əşidilirdi.

– Qayınatam pis deyil, – deyər Marya nağıl edirdi. – Amma qayınanamin xasiyyəti tündür, hey savaşır. Öz çörəyimiz maslenitsa bayramına qədər bəs elədi, indi unu meyخانadan alıng, ona görə də qarı hey donquldanır, deyir, çox yeyirsiniz.

– Ay aqibəti xeyir! Belə yerdə səbir eləmək lazımdır. Müqəddəs kitabda belə buyurulub ki, bu dünyada nahaqdan əzab çəkənlər o dünyada öz mükafatlarını alacaqlar.

Olqa təmkinli və ahəngdar bir səslə danışırdı, yerşi də mömin adamların yerşi kimi cəld və təlaşlı idi. O, hər gün “İncil” oxuyardı,

özü də keşiş kimi ucadan, avazla oxuyardı, oxuduqlarının çoxunu başa düşmürdü, lakin müqəddəs sözlər ona dərin təsir edib gözlərini yaşardırı, “aşşe” və “dondeje”¹ kimi sözləri ürək çırpıntısı ilə tələffüz edirdi. O, Allaha, həzrət Məryəmə, müqəddəslərə etiqad edirdi: inanırdı ki, dünyada heç kəsi – nə sadə adamları, nə almanları, nə qaraçıları, nə yəhudiləri – heç kəsi incitmək olmaz, vay o şəxslərin halına ki, heyvanlara belə rəhm etməyələr. Olqa müqəddəs kitablarda belə yazıldığına inanırdı, ona görə həтта anlaşılmayan müqəddəs sözləri tələffüz edərkən belə üzü mərhəmətli və nurani olurdu.

– Əsliniz haradandır? – deyə Marya soruşdu.

– Vladimirskidənəm. Ancaq məni çoxdan, hələ səkkiz yaşında olanda Moskvağa aparıblar.

Çaya yetişdilər. O tayda, suyun lap qırağında bir qadın durub soyunurdu. Marya qadını tanıdı.

– Bizim Fyokladır, – dedi. – Çayın o tayındakı ağa evinə getmişdi. Prikazçiklərin yanına gedib-gəlir. Dəcəllikdə və söyüşməkdə tayı yoxdur.

Qaraqaş, saçları üz-gözünə tökülmüş, qız kimi möhkəm bədənli və hələ gənc olan Fyokla suya atılıb ayaqlarını şappıldatmağa başladı, suya düşdüyü yerdən ətrafa dalğalar yayıldı.

– Yaman dəcəl şeydir! – deyə Marya təkrar etdi.

Çayın üstündə laxlayan ensiz taxta bir körpü var idi, onun altında şəffaf və təmiz su içində bir dəstə ilarya balığı üzürdü. Suyun üstünə əyilmiş yaşıl kollarda şəh parıldayırdı. Hava işıqlaşdı, qızdı, hər tərəf adamın üzünə gülürdü. Nə gözəl səhərdir! Əlindən yaxa qurtarmaq mümkün olmayan ehtiyac, bu müdhiş, çarəsiz ehtiyac olmasaydı, bu dünyanın özündə də həyat nə qədər gözəl olardı! Lakin dönüb kəndə baxan kimi dünənki əhvalat yada düşdü və bütün ətrafdakı mənzərələrin doğurduğu cazibədar səadət hissi dərhal, bir an içində yox oldu.

Onlar kilsəyə çatdılar. Marya kilsənin qapısında dayanıb, irəli getməyə cəsarət etmədi. Səhər duası üçün saat ona işləyəndə zəng vurduqlarına baxmayaraq, oturmağa da cürət etmədi. Axıra qədər bu cür ayaqüstə qaldı.

“İncil” oxunarkən camaat birdən hərəkətə gəlib, mülkədar ailəsinə yol verdi; ağ paltarlı, kənarları enli şlyapalı iki qız və onlarla

¹ *Aşşe, dondeje* – kilsə-slavyan sözləri, “əgər” və “nə vaxta qədər ki” deməkdir.

bərabər kök, alyanaqlı, matros paltarını geymiş bir oğlan uşağı içeri girdi. Bunların gəlişi Olqanı mütəəssir etdi, o, ilk baxışdan belə qənaətə gəldi ki, bunlar elmli və gözəl adamlardır, Marya isə onlara çəpəki, qaşqabaqlı, kədərli bir nəzərlə baxırdı, sanki, içeri girənlər insan deyil, nəhəng bir heyvan idilər və Marya kənara çəkilməsəydi, onu basıb əzə bilərdilər.

Keşiş yoğun səsinə ucaldanda ona elə gəlirdi ki, kimsə: “Ma-arya”, – deyər qışqır. O, hər dəfə diksinirdi.

III

Kənddə qonaqların gəlişini eşitmişdilər, ona görə səhər duası qurtaran kimi ev camaatla doldu. Moskvada qulluq edən qohumlarını görmək üçün Leonıçevlər də, Matveıçevlər də, İliçovlar da gəlmişdilər. Jukovo kəndinin az-maz savadı olan uşaqlarını Moskvaya aparıb, orada lakeyliyə və dəhliz xidmətçiliyinə qoyurlar (çayın o tayndakı kəndin uşaqlarını isə yalnız çörəkçiliyə qoyurlar), bu qayda hələ təhkimçilik dövründən qalmışdı: o zamanlar Jukovo kəndindən olan, indi isə əfsanəvi bir adama dönmüş Luka İvanıç adlı birisi Moskva klublarından birində bufetçilik edirdi: bu şəxs yanına xidmətə yalnız öz yerlilərini götürürdü, bunlar da öz yerlərini bərkidən kimi, öz qohumlarını dəvət edir, meyxana və restoranlara işə qoyurdular; o vaxtdan bəri ətraf kəndlərin sakinləri Jukovo kəndini Xamskaya və ya Xaluyevka¹ adlandırırdılar. Nikolay on-on bir yaşında ikən onu Moskvaya aparmışdılar, orada İvan Matveıç onu qulluğa düzəltmişdi. İvan Matveıçev ailəsindən olub “Ermitaj” bağında kapeldinerlik² edirdi. İndi Nikolay Matveıçevlərə müraciətlə nəsihət tərzində deyirdi:

– İvan Makarıç mənim xeyrixahımdır, onun sayəsində adam olub mərkəyə çıxdığım üçün gecə-gündüz onun canına dua eləməyə borcluyam.

İvan Makarıçın ucaboylu qoca bacısı ağılsızınaraq:

– Eh, əzizim, – dedi – ondan heç bir xəbər-ətər yoxdur.

– Keçən qış Omanda³ qulluq edirdi, bu mövsümdə isə deyirdilər, guya, şəhər kənarındakı bağların birindədir... Qocalıbdır!

¹ *Xam və xaluy* – nöqər, lakey mənasındadır.

² *Kapeldiner* – teatr xidmətçisi.

³ *Oman* – inqilabdan əvvəl Moskvada olan böyük bir restoran adıdır.

Qabaqlar, görürdün, yay vaxtı gündə evə on-on iki manat gətirərdi, amma indi hər yerdə bərəkət kəsilib, qoca da yorulubdur.

Qarılar və arvadlar Nikolayın gecə çəkmələrinə, solğun üzünə baxıb, qüssə ilə deyirdilər:

– Səndən daha qazanıb gətirən olmaz, Nikolay Osipıç, canın daha o can deyil!

Hanı Saşanın nazını çəkirdi. Onun on yaşı tamam olmuşdu, lakin hələ balacaboy, çox arıq idi. Zahirindən yeddiyaşlı bir uşağa oxşayırdı. Günəşdən qaralmış, saçları pis qırılmış, solğun rəngli uzun köynək geymiş qızlar arasında ağ sifətli, saçına iri qırmızı lent bağlamış qaragözlü Saşa çöldən tutulub gətirilmiş kiçik bir heyvan kimi məzəli görünürdü.

Olqa qızına nəvazişlə baxaraq:

– Mənim qızım oxuya da bilir, – deyə onu tərifləməyə başladı. Taxçadan “İncil” kitabını götürüb uşağa verdi və – Oxu, qızım, – dedi, – sən oxu, pravoslavlar da qulaq assınlar.

“İncil” köhnə, ağır, dəri cildli idi; qıraqları getmişdi, ondan elə qoxu gəlirdi ki, elə bil, otağa bir yığın rahib gəlmişdi. Saşa qaşlarını qaldırıb ahənglə ucadan oxumağa başladı:

– Cəbrail əleyhissəlam həzrəti Yusifin yuxusuna gəlib dedi:

– Dur ayağa, həzrəti Məryəmi öz körpəsi ilə götür...

– Məryəmi öz körpəsi ilə, – deyə təkrar edib həyəcandan qızardı:

Olqa:

– Misirə qaç... və mən deməyincə, oradan tərپənmə...

“Deməyincə” sözündə Olqa davam gətirməyib ağıladı. Marya da, sonra İvan Makarıncın bacısı da ona baxıb hıçqırdılar. Qoca öskürdü və nəvəsinə bir şey bağışlamaq üçün əl-ayağa düşdü, lakin heç bir şey tapmayıb pərt oldu. Qıraət bitdikdə mütəəssir olmuş, Olqa ilə Saşadan xeyli razı qalmış qonşular öz evlərinə dağılıdılar.

Bayram münasibətilə ailə bütün günü evdə qalmışdı. Əri, gəlinləri və nəvələri tərəfindən nənə adlandırılmış qarı hər işi özü görməyə çalışırdı; sobanı özü qalayır, samovara özü od salır, günün ikinci yarısını başqa yerdə işləməyə gedir, sonra da: “İşləməkdən tənqə gəlmişəm”, – deyə şikayətlənirdi, fikri-zikri onda idi ki, heç kəs artıq loğma yeməsin, qoca da, gəlinlər də bekar oturmasınlar. Gah ona elə gəlirdi ki, meyxanaçının qazları bostana girib, o saat əlində dəyənək bayıra yüyürür, özü kimi əfəl və cılız olan kələmlərinin yanında yarım

saata qədər durub, qulaqbatırıcı zil səsi ilə çığırırdı; gah da elə bilirdi ki, qarğa cücələrin arasına soxulmaq istəyir, söyə-söyə qarğanın üstünə cumurdu. Səhərdən-axşamacan hey acıqlanır, donquldanırdı, çox vaxt elə qaraqışqınc salırdı ki, küçədən keçənlər dayanırdılar.

Qarı öz qoca əri ilə çox kobud rəftar edirdi. Ona gah “fərsiz, tənbel”, gah da “çərdəymiş” deyirdi. Qoca etibarsız, təpərsiz bir mujik idi, arvadından həmişə danlaq yeməsəydi, yəqin ki, canını heç işə verməzdi, gününü sobanın üstündə oturub laqırtı vurmaqla keçirərdi. O, uzun-uzadı oğluna öz düşmənlərindən danışdı, qonşularının, guya, hər gün onu incitdiklərindən şikayət edirdi. Onu dinləmək cansıxıcı bir məşğələ idi.

– Hə... – deyər o əllərini belinə qoyub nağıl edirdi. – Vozdvjeniye bayramından bir həftə keçmiş mən pudu otuz qəpikdən ot satdım... Hə, yaxşı elədim... Ancaq səhər otu aparırdım, heç kəsə işim yox idi, birdən yüzbaşı Antip Sedelnikovun meyxanadan çıxdığını gördüm. “Hara aparırsan, filan-filan şüdə”, – deyib qulağımın dibindən bir şillə ilişirdi.

Kiryakin içkidən başı bərk ağrıyırdı, qardaşından xəcalət çəkirdi. O, ağırlaşmış başını silkələyərək:

– Arağın bir gücünə bax! Adama od vurur, – deyər mınıldanırdı. – Ay qardaş, ay bacı, Allah xatirinə, təqsirimdən keçin, bir qələtdir eləmişəm, tutduğum işə özüm də peşmanam.

Bayram münasibətilə meyxanadan siyənək alıb başından şorba bişirdilər. Günortaçağı hamı çay içməyə oturdu, uzun müddət tər tökuncə içdilər. Çaydan sonra bir qabdan şorba yedilər. Siyənəyi isə qarı gizlətməmişdi.

Axşam dulusçu dərədə bardaq bişirib şirələyirdi. Aşağıda – çəmənləkdə qızlar yallı gedib oxuyurdular, qarmon çalırtdılar. Çayın o tayın da da bir soba yanırdı, qızlar nəğmə oxuyurdular; uzaqdan bu nəğmə adama çox ahəngdar və xoş gəlirdi. Mujiklər meyxanada və onun ətrafında səs-küy salmışdılar; onlar sərxoş səsə necə gəldi oxuyur və elə söyüşürdülər ki, Olqa hey diksinir və:

– Vəy-vəy-vəy! – deyər səslənirdi.

Arasıkəsilmədən gələn söyüş səsləri, xüsusən bir ayağı burada, bir ayağı gorda olan qocaların hamıdan bərk və hamıdan çox söyüşmələri Olqanı heyrləndirirdi. Uşaqlar və qızlar isə bu söyüşləri utanmadan dinləyirdilər, görünür, onlar bu söyüşlərə beşikdən adət etmişdilər.

Gecə yarından keçmişdi, buradakı və çayın o tayındakı sobalar sönmüşdü, çəməndə və meyxanada isə kef hələ də davam edirdi. Qoca ilə Kiryak kefli halda, bir-birini itələyə-itələyə Olqa ilə Maryanın yatdıqları mərayə yanaşdılar.

Qoca:

- İşin olmasın, – deyirdi, – dəymə... Dinc arvaddır... Günahdır.
- Ma-arya! – deyə Kiryak bağırırdı.
- Dəymə... Günahdır... Yaxşı arvaddır.

Onlar bir dəqiqə anbarın yanında dayanıb getdilər. Birdən qoca zil səslə ucadan oxumağa başladı.

– Sevirəm çö-öl çiçək-lərini... Se-virəm çəməndə gü-ül yığmağı mən...

Sonra yerə tüpürdü və bir neçə hərzə söyüş söyüb komaya getdi.

IV

Qarı Saşanı bostanın yanında qoyub tapşırırdı ki, qazları bostana buraxmasın. İsti bir avqust günü idi. Meyxanaçının qazları dal tərəfdən bostana girə bilərdilər, lakin başları qarışıq idi: bir-birinə mehribancasına səs verərək, meyxananın yanındakı yulafı dənləyirdilər; yalnız erkək qaz, sanki, əlidəyənəkli qarının gəlib-gəlmədiyini görmək üçün dik boylanıb baxırdı. Başqa qazlar da aşağıdan gələ bilərdilər, lakin onlar indi uzaqda, çayın o tayındakı çəmənlikdə uzun bir sıra ilə düzülüb dənlenirdilər. Saşa bir qədər durduqdan sonra ürəyi darıxdı, qazların gəlməyəcəyinə əmin olub, enişə doğru getdi.

Orada Saşa, Maryanın böyük qızı Motkanı gördü. Motka iri daşın üstündə oturub, qımıldanmadan kilsəyə baxırdı. Marya on üç qarın doğmuşdu, ancaq uşaqlarından altısı sağ qalmışdı ki, bunların da hamısı qız idi, ən böyüyünün səkkiz yaşı vardı. Motka ayaq-yalın, əynində uzun köynək günün altında durmuşdu, gün başını deşirdi, lakin o, bunu hiss etmirdi, daşa dönmüş kimi dayanmışdı. Saşa da onun yanında durub, kilsəyə baxa-baxa dedi:

– Kilsədə Allah yaşayır. Adamların evində lampa, şam yanır, amma Allahın evində köz kimi qırmızı, yaşıl, göy çiraqlar yanır. Gecələr Allah həzrəti Məryəmlə, bir də müqəddəs Nikolayla kilsəni tap-

tap gəzir. Qarovulçular bundan çox qorxurlar. Eh, quzum, – deyə o, anasını təqlid edərək sözüne davam etdi: – Qiyamət günü bütün kilsələr göyə çəkiləcək.

– Zə-əng-lər də? – deyə soruşdu.

– Zənglər də çəkiləcək. Qiyamət günü yaxşı adamlar behiştə gedəcəklər, pis adamlar həmişə odda yanacaqlar, heç vaxt sönməyəcəklər. Mənim anama, bir də Maryaya Allah deyəcək ki siz heç kəsi incitməmisiniz, ona görə də sağ tərəfə – behiştə gedin; Kır-yakla qarına isə deyəcək ki, siz sol tərəfə – cəhənnəmə gedin, pəh-rizi pozanlar da cəhənnəmə gedəcəklər.

Saşa gözlərini geniş açıb göyə baxdı və dedi:

– Göyə bax, gözlərini qırpmə, mələklər görünür.

Motka da göyə baxmağa başladı, bir dəqiqə sükut içində keçdi.

– Görürsənmi? – deyə Saşa soruşdu.

Motka yoğun səslə:

– Görünmürdü, – dedi.

– Mən görürəm. Balaca mələklər göydə lap ağcaqanadlar kimi uçurlar, xırdaca qanadları da parıldayır.

Motka gözlərini yerə dikib bir az düşündükdən sonra soruşdu:

– Qarı nənəm də yanacaq?

– Yanacaq, quzum, yanacaq.

Daşın yanından ta aşağıyadək yumşaq yaşıl otlə örtülmüş hamar eniş uzanıb gedirdi, adam enişdəki bu otları əli ilə tumarlamaq, ya da üzərində uzanmaq istəyirdi. Saşa yerə uzanıb aşağı yumbalandı. Motka tövşüyərək ciddi görkəm alıb uzandı və yumbalanmağa başladı. Bu vaxt onun köynəyi çiyinə qədər çırmadı.

Saşa vəcdə gələrək:

– Nə gülməli idi! – dedi.

Yenə yumbalanmaq üçün hər ikisi təpəyə çıxmağa başladı, lakin bu an tanış, zingiltili səs eşidildi. Bu səs uşaqları ildırım kimi çaldı. Dişi tökülmiş, arıq, qozbel, külək altında yellənən qısa ağsaçlı qarın uzun bir dəyənəklə qazları bostandan qova-qova bağırırdı:

– Bütün kələmləri zay elədiniz, tumunuz kəsilsin, qırılısınız sizi!

O qızları görüb dəyənəyi yerə atdı, əlinə bir dəstə çubuq alıb arıq və kobud barmaqları ilə Saşanın boynundan yapışdı və onu döyməyə başladı. Saşa ağır və qorxudan ağlayırdı. Erkək qaz boynunu uzadıb yanını basa-basa qarına yanaşıb fisildədi, sonra qaz -

ların yanına qayıtdı, bütün qazlar onu alqışlayaraq “qo-qo-qo” deyə çığırırdılar. Qarı Saşanı buraxıb Motkanın üstünə düşdü. Motkanın köynəyi yenə yuxarı çırmandı. Saşa ucadan ağlaya-ağlaya evə qaçdı. Motka da gözünün yaşını silməyərək, ağlaya-ağlaya onun ardınca yüyürdü, üzü o qədər yaş idi ki, elə bil, sifətini suya basmışdı.

Hər iki qız ağlaya-ağlaya daxmaya girəndə Olqa heyrətlə səsləndi:

– Aman Allah, sizə nə olub? Pərvərdigara, bu, nə sir-sifətdir!

Saşa əhvalatı nağıl etməyə başladı, bu zaman qarı çığıra-çığıra və söyə-söyə içəri girdi. Fyoklanın acığı tutdu, evi səs-küy götürdü.

Rəngi qaçmış, ovqatı pozulmuş Olqa Saşanın başını tumarlayaraq:

– Eybi yoxdur, eybi yoxdur! – deyərək onu sakit etməyə başladı.

– Nənəndir, ona acıqlanmaq günahdır. Eybi yoxdur, qızım.

Bu daimi qaraçısqırıqdan, acılıqdan, hisdən-pasdan bezən və artıq yoxsulluğa nifrət edən, arvadı ilə qızı qarşısında ata-anasına görə xəcalət çəkən Nikolay, ayaqlarını sobanın kənarından sallayıb, anasına müraciətlə ağır və acıqlı bir səslə dedi:

– Siz onu vura bilməzsiniz! Onu vurmağa haqqınız yoxdur!

Fyokla acıqla ona çımxırdı:

– Sən orada gəbərməyində ol, yaramaz! Bilmirəm, hansı cəhənnəmdən gəlib başımıza bəla oldular, müftəxorlar!

Saşa, Motka və orada olan qızların hamısı sobanın üstündə Nikolayın arxasına qısılaraq, cıncırlarını çəkmədən bu qalmaqalı qorxu ilə dinləyirdilər, hətta onların xırdaca ürəklərinin necə döyün -düyü belə eşidilirdi. Ailədə çoxdan bəri yatan ümitsiz bir xəstə olduqda, bəzən elə ağır dəqiqələr olur ki, bütün yaxın adamlar tərəddüdlə, gizlicə öz ürəyində onun ölümünü arzu edirlər; yalnız uşaqlar yaxın adamlarının ölümündən qorxur və bu ölümü ağıllarına belə gətirdikdə həmişə dəhşətə gəlirlər. İndi də qızlar nəfəslərini çəkmədən, kədər dolu nəzərlə Nikolaya baxır, onun bu yaxınlarda öləcəyini düşünürdülər. Onlar ağlamaq, Nikolaya xoş, mehriban və səfəqli bir söz demək istəyirdilər.

Nikolay, sanki, özünü müdafiə edərək, Olqaya qısıldı, titrək səslə yavaşca dedi:

– Olya, əzizim, mən daha dözə bilmirəm. Taqətim qalmayıb. Allah xatirinə, bacım Klavdiya Abramovnaya məktub yaz, qoy nəyi varsa, satsın, girov qoysun, bizə pul göndərsin, çıxmaq buradan gedək.

Ah, pərvərdigara! – deyə Nikolay hüznü bir səslə davam etdi: – Moskvanı bir də görədim. Heç olmasa, bir dəfə yuxuma girəydi!

Axşam komaya qaranlıq çökdükdə, dərd-qüssə ürəkləri elə dolururdu ki, adam ağzını açıb bir kəlmə danışmaq belə istəmirdi. Acıqlı qarı qurumuş çovdar çörəyin qabığını kasada isladıb, düz bir saat ağzında sordu. Mariya inəyi sağıb, vedrədə süd gətirdi, skamyaya qoydu; qarı südü tələsmədən, ehmal-ehmal vedrədən küplərə tökdü. Görünür, o, Uspeniye pəhrizi münasibətilə heç kəsin südü içməyəcəyinə arxayın olduğu üçün çox razı idi. Yalnız Fyoklanın uşağı üçün nəlbəkiyə süddən bir qətrə tökdü. Sonra o, Marya ilə bərabər küpləri zirzəmiyə aparıqda, Motka birdən hərəkətə gəlib, sobadan aşağı endi və nəlbəkədəki südü içində çörək qırıntıları olan kasaya tökdü.

Qarı daxmaya qayıdıb yenə islanmış çörək qırıntılarını sormağa başladı. Şaşa ilə Motka isə sobanın üstündə oturub ona baxırdılar, onlar qarının pəhrizinin pozulduğuna və indi artıq cəhənnəmə gedəcəyinə sevinirdilər. Bununla təskinlik taparaq uzanıb yatdılar. Şaşa yuxuya gedərkən qiyamət gününü təsəvvür edirdi: dulmuşunun ocağı kimi böyük bir kürə yanırdı, inək kimi buynuzları olan qarqara şeytan, bayaq qarı qazları qovduğu kimi, iri bir dəyənəklə qarını odun içinə qovurdu.

V

Uspeniye günü axşam saat on birə yaxın aşağı çəmənlikdə gəzişən oğlan və qızlar birdən çığırsıb kəndə tərəf qaçmağa başladılar; yuxarıda, enişin kənarında oturanlar əvvəlcə bu səs-küyün nədən qopduğunu başa düşmədilər.

– Yanğın! Yanğın! – deyə aşağıdan dəhşətli bir çığırtı eşidildi.
– Ay haray, yanınq!

Dikdirdə oturanlar ətrafa baxıb müdhiş bir mənzərə gördülər. Kənar evlərdən birinin küləş damından bir sajen hündürlüyündə alov çıxırdı, alov üstü ilə burularaq ətrafa fəvvarə kimi qığılcımlar saçırdı. Bir dəqiqənin içində bütün damı parlaq alov bürtüdü və odun çatırtısı eşidilməyə başladı.

Ayn işığı zəiflədi, bütün kəndə titrək qırmızı işıq yayıldı: yerin üzəri ilə qara kölgələr qaçırdı, bərk yanıq iyi gəlirdi; aşağıdan yüyürə-yüyürə gələnlər tövşüyür, həyəcədən danışa bilmirdilər,

bir-birinə toxunur, yıxılır və parlaq işığa adət etmədiklərindən gözləri qamaşır, bir-birlərini tanımırdılar. Çox dəhşətli idi. Ən dəhşətli bu idi ki, od üzərində, tüstünün içərisində göyərçinlər uçuşurdu, mey-xanada yanğından hələ xəbəri olmayanlar qarmon çalıb oxuyurdular, elə bil, heç bir bəla üz verməmişdi.

Kim isə kobud bir səslə ucadan bağırdı:

– Semyon dayı yanır!

Yanğın kəndin o biri başında, uzaqda olduğuna baxmayaraq, Marya öz koması ətrafında vurnuxur, ağlayır, şivən qoparırdı. Nikolay ayağında çəkmə küçəyə çıxdı, uşaqlar da alt köynəklə küçəyə sıçradılar. Yasavul komasının yanında çuqun lövhəni səsləndirdilər. “Bom, bom, bom” səsi havanı doldurdu, bu arasıkəsilməz uğultudan adamın ürəyi sıxılır, tükləri ürpenirdi. Qarılar əllərində ikona durmuşdular. Qoyunları, danaları, inəkləri həyətlərdən küçəyə qovurdular, sandıqları, qoyun dərilərini, su təknələrini bayıra çıxarırdılar. Atları şllaqlayıb yaraladığı üçün ilxıya buraxılmayan səmənd bir ağıır kişnəyə-kişnəyə, tappıltı ilə kəndin o başına, bu başına çapdı və birdən arabanın yanında durub, onu şllaqlamağa başladı.

Çayın o tayındakı kilsənin də zəngini çaldılar.

Yanan evin yanı bərk isti idi, elə işıq idi ki, yerdə hər bir ot ayrıca görünürdü. Semyon dayı küçəyə çıxarılmış sandıqlardan birinin üstündə oturmuşdu, bu, sansaç, yekəburun bir mujikdi, başında gözünün üstünə basılmış şapka, əynində pəncək vardı, arvadı isə üzü-qoylu yerə sərələrib inildəyirdi. Səksənyaşlı alçaqboylu, yekəsəqqal, cinə oxşayanı, başıaçıq bir qoca yanğının ətrafına hərlənirdi; o, buralı deyildisə də, yanğına dəxli olan bir adamdı. Əlində ağ bir boğça vardı, daz başı işıqdan parıldayırdı. Qaraçı kimi qarayanız və qarasaç olan yüzbaşı Antin Sedelnikov əlində balta evə yanaşdı, nə üçünsə pəncərələri bir-bir vurub-çıxartdı, sonra artırmanı yarmağa başladı.

– Arvadlar, su! – deyə o bağıırdı. – Maşanı gətirin! Tərpən!

İndicə mey-xanada kef çəkən mujiklər yanğın nasosunu çiyinlərinə alıb gətirirdilər. Hamısı kefli idi; bürdrəyb yıxılırdılar, hamısının üzündə acizlik ifadəsi, gözlərində yaş var idi. Yüzbaşı da kefli idi. O:

– Qızlar, su! – deyə çığıırdı. – Zirək tərpənin, ay qızlar!

Arvadlar və qızlar aşağı, bulaq başına yüyürür, ağızınacan dolu vedrələri və iri çəlləkləri yuxarı sürüyür, nasosa doldurur, yenə aşağı qaçırırdılar. Olqa da, Marya da, Saşa da, Motka da su daşıyırdılar.

Arvadlar və oğlanlar nasosla su vururdular, boru fısıldayırdı, yüzbaşı borunu gah qapıya, gah pəncərəyə tuşlayır, bəzən barmağı ilə borunun dəliyini tıxayırdı, belə hallarda su daha bərk fışıldayırdı.

– Afərin, Antip! – deyə hər yandan səslər eşidilirdi. – Söndür, söndür!

Antip isə dəhlizə – lap odun içinə soxulub oradan qışqırırdı:

– Suyu vurun, cəld vurun, pravoslavlar, bu yanğından qurtaraq!

Mujiklər əllərini ağıdan-qaraya vurmadan, dəstə ilə durub alova tamaşa edirdilər. Heç kəs bilmirdi ki, nədən yapışsın, heç kəsin əlindən bir iş görmirdi, halbuki ətrafda taxıl, ot tayaları, anbarlar, quru çırpı yığımları dolu idi. Kiryak da, onun atası qoca Osip də burada idilər. Qoca, sanki, öz avaralığını doğrultmaq üçün üzüqoylu uzanan qadına müraciətlə:

– Bacı, özünə əziyyət vermə! Koma sığorta ediləlidir, sənin nə vecinə! – deyirdi.

Semyon üzünü gah buna, gah da ona tutub, yanğının nədən baş verdiyini nağıl edirdi:

– Bu alçaqboy, əliçomaqlı qocanı görürsünüzmü, general Jukovun ev xidmətçilərindəndir. Rəhmətlik generalın yanında aşpazlıq eləyirdi. Axşam bizə gəlib gecələməyə izin istədi. Oturub adambaşı bir stəkan araq vurduq... Arvad, qoca üçün samovara od saldı, ikinci dəfə dəhlizə gedib samovarı yoxladıqda alovun dama qalxdığını görür, damı od alır, həşəm yanmağa başlayır. Az qala, özümüz də yanacaqdıq. Qocanın papağı yanıb, Allah günaha yazmasın.

Çuqun lövhəni yorulmadan səsləndirirdilər, çayın o tayındakı kilsənin zəngi tez-tez döyülürdü. Olqa tövşüyə-tövşüyə, qorxu ilə qırmızı qoyunlara və tüstü içərisində uçuşan çəhrayı göyərçinlərə baxaraq, gah aşağı, gah yuxarı yüyürürdü. Ona elə gəlirdi ki, bu zəng səsləri tikan kimi onun ürəyinə sancılır, bu yanğın heç vaxt sönməyəcək. Şaşa harada isə itmişdir... Komanın damı gurultu ilə uçulub töküldükdə, o, elə bildi ki, indi bütün kənd yanacaqdır, dizləri taqətdən düşdü, daha su gətirə bilməyib, yuxarıda oturdu və vedrəni yerə qoydu. Onun yanında və aşağıda duran qadınlar, yaxınları ölübmüş kimi, səs-səsə verib ağlayırdılar.

Nəhayət, o taydan – mülkədarın malikanəsindən prikazçıklar və işçilər iki araba ilə yanğın nasosu gətirdilər. At belində ağ kitelli bir tələbə də gəldi. Baltalar işə düşdü, yanan dirəyin üstünə nərdi -

van qoydular, beş nəfər birdən nərdivanla yuxarı dırmaşdı, tələbə hamıdan qabaqda idi, alovdan üzü qızarmışdı, sərt, xırıltılı səslə elə bağırırdı ki, elə bil, yanğının söndürülməsi ondan ötrü adi bir iş idi. Komanı dirək-dirək dağıtdılar, pəyənin şeylərini, çəpərini, ağaclarını və taxtalarını daşıyıb apardılar.

Camaat arasından:

– Qoymayın sındırınsınlar! – deyə sözlər eşidildi. – Qoymayın!

Kiryak gələnlərin şeyləri sındırıb-dağıtmasına mane olmaq niyyəti ilə qəti bir hərəkətlə komaya sarı yeridi, lakin işçilərdən biri boynuna bir şapalaq ilişdirib onu geri qaytardı. Adamlar gülüşdülər, işçi bir şapalaq da ilişdirdi, Kiryak ağziüstə yerə sərildi və iməkləyə-iməkləyə izdihama sarı geri süründü.

O tərəfdən iki nəfər şlyapalı gözəl qız gəldi, bunlar, yəqin, tələbənin bacıları idi. Qızlar uzaqda durub yanğına tamaşa etməyə başladılar. Yanğından kənara sürüdülmüş tirlər artıq yanmırdı, ancaq bərk tüstülənirdi. Boru ilə işləyən tələbə su şırnağını gah tirlərə, gah kişilərə, gah da sudaşyan arvadlara tuturdu.

– Jorj! Jorj! – deyə qızlar məzəmmət və təlaşla ona bağırırdılar.

Yanğın söndürüldü. Yalnız camaat dağılışmağa başlayanda gördülər ki, dan yeri ağarır, hamının üzü solğun və bir az qarayanız olmuşdu. Səhərin toranlıığında, axırncı ulduzlar göydə sönərkən, adama həmişə belə görünür. Mujiklər dağılarkən general Jukovun əspazını və onun yanmış papağını lağa qoyub gülüşür və sanki, yanğının belə tez söndürülməsinə heyifsilənirdilər.

Olqa tələbəyə müraciətlə:

– Ağa, siz yaxşı söndürürsünüz, – dedi. – Kaş bizim Moskvada olaydıңыз: orada Allahın var günü yanğın olur.

Qızlardan biri:

– Siz moskvalısınız? – deyə soruşdu.

– Bəli, ərim “Slavyan bazarı”nda xidmət edirdi. Bu da mənim qızımdır, – deyə soyuqdan üşüyərək anasının böyrünə qısılmış Saşanı göstərdi. – Bu da moskvalıdır.

Hər iki qız tələbəyə fransızca nə isə dedi, tələbə bir abbası çıxarıb Saşaya verdi. Bunu görəən qoca Osipin üzü ümidlə parladi. Tələbəyə müraciətlə:

– Allaha şükür ki, külək yox idi, zati-aliləri, – dedi. – Yoxsa, bir saatın içində bütün kənd yanardı. – Sonra səsinə bir az alçaldaraq,

utana-utana dedi, – zati-aliləri yaxşı adamdır. Hava soyuqdur, bədəni qızıqdırmaq bəd olmazdı... Yarımları üçün mənə bir iltifat buyurun.

Ona heç bir şey vermədilər, boğazını antlayıb bir-iki dəfə öskürərək evə yollandı. Sonra Olqa dikdirdə durub arabaların bərə ilə çayın o tayına keçirilməsinə, ağaların çəmənliklə gəzə-gəzə getdiklərinə tamaşa etdi; çayın o tayında ağaları fayton gözləyirdi. Olqa komaya qayıtdıqda böyük bir vəcdlə ərinə nağıl etməyə başladı:

– Nə yaxşı adamlardır! Nə gözəldirlər! Qızlar lap, elə bil, mələkdirlər!

Yuxulu Fyokla acıqla:

– Onları görüm ilan vursun! – dedi.

Marya özünü bədbəxt hesab edir və deyirdi ki, ölmək istəyir. Fyoklanın isə, əksinə, bu cür həyat – yoxsulluq, natəmizlik, ard-arası kəsilməyən söyüşlər ürəyindən idi. Nə verirdilərsə, ağına-bozuna baxmadan yeyirdi, harada və nəyin üstündə gəldi yatırdı, çirkabı qapının ağzında dayanıb lap artırmanın dibinə tökər, sonra da ayaqyalın üstündən keçərdi. İlk gündən başlayaraq onun Olqa ilə Nikolaydan acığı gəldi, məhz ona görə acığı gəldi ki, onlar bu cür həyatı bəyənmirdilər.

– Görək, burada nə yeyəcəksiniz, Moskva dvoryanları, – deyərək Fyokla onların dərindən zövq alırdı.

Bir dəfə sentyabr ayının əvvəllərində, səhər tezdən Fyokla aşağıdan iki vedrə su gətirmişdi. Onun sağlam və qəşəng üzünü soyuqdan qızarmışdı. Marya ilə Olqa bu vaxt oturub çay içirdilər.

Fyokla istehza ilə:

– Çay ver, qənd ver! – dedi. Vedrələri yerə qoyub, – xanım olublar, – deyərək əlavə etdi, – hər gün çay içməyi özlərinə peşə eləyiblər. Gözləyin çaydan köpməyəsiz. – Sonra nifrətlə Olqaya baxaraq dedi, – bəxtəvər, gör Moskvada nə yoğunlayıb!

O çiyni ağacını qaldıraraq Olqanın çiyninə vurdu. Hər iki gəlin yalnız əllərini ölçərək:

– Aman Allah! – dedilər.

Sonra Fyokla çay kənarına paltar yumağa getdi. Yolunu elə ucadan deyir və söyürdü ki, səsi komaya gəlirdi.

Gün keçdi, axşam oldu. Uzun payız gecəsi başladı. Komada ipək əyirirdilər. Fyokladan başqa hamı əyirirdi: o, çayın o tayına getmişdi. İpəyi yaxındakı fabrikdən götürürdülər, bütün ailə vur-tut iyirmi qəpiyə qədər pul qazana bilirdi.

Qoca ipəyi əyirə-əyirə:

– Ağaların dövründə¹ bundan yaxşı idi, – dedi, – işləyirdin də, yeyirdin də, yatırdın da, hamısı öz qaydası ilə. Nahara sənə borş və daşma verirdilər, axşam da həmçinin. Xiyarla kələm bol idi; öz xoşuna nə qədər istəyirsən ye! Nizam-intizam da də möhkəm idi. Hər kəs nə elədiyini bilirdi.

Daxmada yalnız bircə çıraq yanırdı, onun da işığı çox zəif idi və his verirdi. Bəzən işləyənlərdən biri işığın qabağını kəsib pəncərəyə iri kölgə salanda parlaq ay işığı görünürdü. Qoca Osip tələsmədən azadlıqdan qabaq bu yerlərdə kəndlilərin yaşayışından danışır, indi buralarda adamın canı sıxılır, yoxsulluq hökm sürür, amma o zamanlar tazılarla ova gedirdilər, ov uğurlu olanda mujiklərə araq verirdilər. Moskvaya cavan ağalar üçün arabadolusu ov quşları göndərirdilər, pis adamları çubuqla döyər və ya Tver vilayətinə sürgün edərdilər, yaxşı adamlara isə mükafat verərdilər. Qarı da bildiyindən bir az nağil edərdi. O, hər şeyi xatırlayırdı, o zamankı həyat bütünlüklə yadında qalmışdı. O, öz xanımından danışır: bu, mərhəmətli, Allahdan qorxan bir qadın idi,əri əyyaş və əxlaqsız idi, qızlarının hamısı, Allah bilər, necə ərə getmişdilər. Biri sərxoşa, ikincisi meşşana ərə getmişdi, üçüncüsünü qaçırmışdılar (o vaxt cavan qız olan qarı özü qızın qaçınmasına kömək etmişdi), çox çəkmədən bu qızlar anaları kimi, dərddən çərləyib öldülər. Bunu yadına salanda qarı həтта bir az ağladı.

Birdən kim isə qapını döydü, hamı diksindi.

– Osip dayı, izin ver, sizdə gecələyim!

Alçaqboy, dazbaşlı qoca bir kişi içəri girdi, bu vaxtilə general Jukovun aşpazı olan, yanğın zamanı papağı yanmış qoca idi. Stolun yanında oturub söhbətə qulaq asdı, sonra özü də bildiklərindən nağil eləməyə başladı. Nikolay ayaqlarını sobanın kənarından sallayıb dinləyir və hey ağaların dövründə nə kimi xörəklər bişirildiyini soruşurdu. Kotletlərdən, cürbəcür şorbalardan, souslardan danışdılar, bütün bunları yaxşıca yadında saxlayan aşpaz da bir çox xörək adı çəkdi ki, indi bu xörəkləri daha bişirmirlər; məsələn, o vaxt öküzlük gözündən xörək bişirirdilər, bu xörəyin adı “səhər yuxudan aylarkən” imiş.

– O vaxt marşal kotleti bişirirdilərmiz? – deyər Nikolay soruşdu.

– Xeyr.

Nikolay narazı halda başını yırğalayb dedi:

¹ Ağaların dövründə – yeni təhkimçilik hüququ dövründə.

– Aşpazlara bax!

Sobanın üstündə uzanmış və oturmuş qızlar gözlərini qırpmadan aşağıya baxırdılar; onlar buludlar arasında təsvir edilən mələklərə bənzəyirdilər. Böyüklərin nağılları xoşlarına gəlirdi: gah vəcdə gəlir, gah qorxudan ah çəkir, diksinir, ağarırdılar, hamıdan maraqlı danışan qarını isə qımıldanmadan, cıncıqlarını çəkmədən dinləyirdilər.

Sonra dinməz-söyləməz yatmağa uzandılar; söhbətdən həyəcana gəlmiş qocalar gözəl gəncliyin əldən getdiyinə heyifsilənirdilər, gəncliyin nə cür keçirsə-keçsin, ondan yalnız canlı, sevincli, təsirli xatirələr qalır, az qala, qarını döyən ölüm isə nə qədər soyuq və müdhişdir, onu düşünməmək daha yaxşıdır! Çıraq söndü. Həm qaranlıq, həm də ayın parlaq işığı düşmüş iki pəncərə, həm sakitlik, həm beşiyin cırıltısı, nədənsə, həyatın artıq ötüb-keçdiyini və bir daha qayıtmayacağını yada salırdı...

Mürgüleyəndə bu qara fikirləri unudursan, birdən kim isə çiyinə toxunur, yanağını üfləyir – adamın yuxusu qaçır, bədəni keyiyir, başına hey ölüm fikri soxulur; o biri böyrün üstə çevrilirsən, – ölüm fikri artıq yoxdur, lakin adamın başında ehtiyaca, yeməyə, onun bahalaşmasına dair köhnə, cansıxıcı və kədərli fikirlər dolaşır, bir az keçəndən sonra yenə həyatın artıq ötüb-keçdiyini və bir daha qayıtmayacağını düşünürsən...

– Pərvərdigara! – deyə aşpaz ah çəkdi.

Kim isə pəncərəni yavaşca taqqıldatdı. Yəqin, Fyokla idi, qayıtmışdı. Olqa ayağa qalxdı, əsnəyə-əsnəyə, dua oxuya-oxuya qarını açdı, sonra dəhlizdə qarının sürtküsünü çıxartdı. Lakin içəri girən olmadı. Küçədən yalnız soyuq gəldi və ay işığı içəri düşdü. Açıq qapıdan sakit, boş küçə və göydə üzən ay görünürdü.

– Kimdir! – deyə Olqa səsləndi.

– Mənəm, mənəm.

Fyokla tamamilə lüt vəziyyətdə qarının yanında divara söykənmişdi. Soyuqdan titrəyir, dişləri bir-birinə dəyirdi, ayın parlaq işığına çox solğun, gözəl və qəribə görünürdü. Üstündəki kölgələr və əndamında oynayan ay işığı daha çox gözə çarpırdı. Qara qaşları, dolu, möhkəm döşləri xüsusilə aydın seçilirdi.

– Çayın o tayında dələduzlar tutub soyundurdular, beləcə buraxdılar... – deyə Fyokla başa saldı, – evə lüt gəlmişəm. Bir şey gətir, geyim.

Olqa da titrəməyə başlayaraq yavaşca dedi:

– İçəri gəlsənə!

– Qorxuram, qocalar görə.

Doğrudan da, qarı yerində qurdalanaraq donquldandı, qoca da: “Kimdir o?” – deyə soruşurdu. Olqa öz köynək-tumanını gətirib Fyoklaya geydirdi və ikisi də səssizcə içəri girib qapını örtüdü.

Qarı gələn adamın kim olduğunu duyaraq acıqla:

– Sənsən, qudurğan? – deyə donquldandı. – Ax, səni görüm ilan vursun, gəzəyən... Ölmürsən ki, canımız qurtara!

Olqa Fyoklanın üstünü örtərək:

– Eybi yoxdur, eybi yoxdur, – dedi, – eybi yoxdur, quzum.

Yenə sükut çökdü. Evdəkilər daima narahat yatırdılar; hərənin zəhləsini bir şey tökür, hərənin yuxusuna bir şey mane olurdu: qocanın bel ağrısı, qarının qayğıları və qeyzi. Maryanı qorxu, uşaqların isə – qaşınma və aclıq. İndi də yuxu təşvişli idi. Gah o böyrü, gah da bu böyrüstə çevrilirdilər, sayıqlayırdılar, su içməyə dururdular.

Birdən Fyokla uca və kobud bir səslə hönkürüb ağladı, lakin dərhal özünü saxladı, getdikcə sakit və boğuc səslə içini çəkə-çəkə, nəhayət, susdu. Ara-sıra çayın o tayından saat səsi gəlirdi; ancaq saat qərribə işləyirdi; əvvəlcə beşi vurdu, sonra üçü.

– Ah, pərvədigara! – deyə aşpaz tez-tez ah çəkirdi.

Pəncərəyə baxmaqla təyin etmək olmurdu ki, çölü işıqlandıran ayın ziyasıdır, yoxsa dan yeri ağarmağa başlamışdır? Marya yerindən qalxıb bayıra çıxdı.

Həyətdə inəyi sağarkən: “Dayan görək!” – deyə tez-tez donquldandı. Qarı da bayıra çıxdı. Koma hələ qaranlıq idi, lakin otaqdakı şeyləri seçmək olurdu.

Bütün gecəni gözünə yuxu getməmiş Nikolay sobanın üstün -dən düşdü. Yaşıl sandıqdan frakını çıxarıb geydi və pəncərəyə yanaşaraq qollarını tumarladı, ətəklərini əlinə alıb gülümsədi. Sonra frakını üsulluca çıxarıb sandığa qoydu və yenə sobanın üstünə uzandı.

Marya qayıdıb sobanı qalamağa başladı. Görünür, o, yuxudan hələ tam ayılmamışdı və indi yeriyyə-yeriyyə, iş görə-görə ayılırdı. Yəqin ki, yuxu görmüşdü, ya da dünənki hekayələr yadına düşmüşdü, çünki sobanın qabağında şirin-şirin gərnəşərək:

– Yox, azadlıq yaxşıdır! – dedi.

VI

Ağa gəldi – qəza pristavını belə adlandırırdılar. Onun nə vaxt, nə üçün gələcəyi bir həftə qabaqdan məlum idi. Jukovada qırxca həyəət vardı, lakin dövlət və zemstvo vergisindən qalan borc iki mindən artıq idi.

Pristav meyxanaya düşdü; iki stəkan çay içdikdən sonra piyada yüzbaşının evinə getdi, evin yanında vergi borcu olan bir dəstə adam dayanıb gözləyirdi. Yüzbaşı Antip Sedelnikov gəncliyinə baxmayaraq (otuz yaşı təzə tamam olmuşdu), sərt idi və həmişə böyüklərin, rəislərin tərəfini saxlayırdı, halbuki o özü də yoxsul idi və töycünü qayda ilə vermirdi. Görünür, yüzbaşı olmağından zövq alır, hökmranlıq etmək xoşuna gəlirdi, öz hökmünü isə yalnız sərtliklə ifadə edirdi. Yığınaqda ondan qorxur və ona itaət edirdilər; bəzən küçədə və ya meyxananın qabağında kefli bir adama hücum edib, əllərini dalına bağlar və dama salardı. Bir dəfə hətta Osipin yerinə yığınağa gəlmiş qarını söyüş söydüyü üçün damlamış və düz bir sutka dustaq saxlamışdı. O, şəhərdə yaşamaz və heç vaxt kitab oxumazdı, lakin harada isə cürbəcür ağıllı sözlər öyrənmişdi, bu sözləri danışığında işlətməyi sevərdi, bunun üçün də sözlərini çox vaxt başa düşmədiklərinə baxmayaraq, ona hörmət edirdilər.

Osip öz bəhrə dəftərcəsi¹ ilə yüzbaşının otağına girdi. Pristav otağın sağ küncündəki stol arxasında oturub nə isə yazırdı. Bu çənəsinə çatmayıb yalnız yanaqlarını örtən və yanlara ayrılan uzun ağsaqqallı, boz tujrkalı arıq bir qoca idi. Otaqda hər şey tərəmiz idi, divarlar jurnallardan kəsilmiş ala-bəzək şəkillərlə dolu idi və ən görkəmli yerdə ikonaların yanında keçmiş Bolqarıstan knyazı Bat - tenberqin şəkli asılmışdı. Antip Sedelnikov əllərini bir-birinin üstünə qoyub stolun yanında durmuşdu.

Növbə Osipə çatanda o:

– Zati-aliləri, bunun ayağında 119 manat borc var, – dedi.

– Bayramdan qabaq bir manat verib, o vaxtdan bəri bir qəpik də gətirməyib.

Pristav üzünü Osipə çevirib soruşdu:

¹ *Bəhrə dəftərcəsi* – bu dəftərcədə kəndlinin vergi hesabına ödədiyi məbləğ yazılırdı.

– Belə niyə, dostum?

Osip həyəcanla sözə başladı:

– Zati-aliləri, ürəyinizdə Allah rəhmi olsun, icazə verin deyim, keçən yay lütoretski mülkədarı: “Osip, – dedi, – otu sat... sən otu sat”. Dedim, nə olar? Mənim satmaq üçün yüz puda qədər otum vardı, arvadlar adda-budda biçmişdilər... Sövdələşdik... Öz xoşumuza işi yoluna saldıq.

Osip, yüzbaşıdan şikayət edir və tez-tez üzünü mujiklərə çevirirdi, sanki, onları şahidliyə çağırırdı; üzü qızarıb tərlemiş, gözləri iti və acıqlı olmuşdu.

– Mən bilmirəm, sən bunları niyə danışırısan? – deyər pristav diləndi. – Səndən soruşuram hey, səndən, vergi qalığını niyə vermirsən, hə? Siz hamınız vermirsiniz, mən də sizin yerinizə cavabdeh oluram.

– Vallah ki, tabım-tavanım yoxdur.

Yüzbaşı:

– Zati-aliləri, bu sözlərin faydası olmayacaq, – dedi. – Əlbəttə, Çikildeyevlər bir az kasıbdırlar, ancaq hamı bilir ki, bunun səbəbi araqdır, bundan başqa özləri də çox nadındırlər. Qanacaqları bil-mərrə yoxdur.

Pristav nə işə yazdı və su istəyirmiş kimi sakit bir səsle Osipə:

– Rədd ol! – dedi.

Bir azdan sonra pristav çıxıb getdi; öskürə-öskürə öz ucuz fay-tonuna minərkən, hətta arıq, uzun kürəyinin hərəkətindən məlum olurdu ki, o, indi artıq nə Osipi, nə yüzbaşını, nə də Jukovo kəndinin vergi borclarını düşünür, yalnız nə işə özünəməxsus bir şey haqqında fikirləşir. Pristav kənddən bir verst belə uzaqlaşmamış, Antip Sedelnikov Çikildeyevgilin samovarını bayıra çıxartdı. Qarı Antipin dalınca bayıra yüyürüb, döşünü ata-ata qışqırdı:

– Vermərəm! Vermərəm sənə, kor olmuş!

Antip iri addımlarla tez-tez yeriyirdi, qarı da nəfəsi kəsilə-kəsilə, az qala, yxılaşaraq onun ardınca yüyürürdü; qəzəbindən gözləri hədə-qədən çıxmışdı, yaylığı başından çiyinə sürüşmüşdü, ağarmış saçları küləkdən yellənirdi.

Birdən dayanıb, əsl bir iğtişaççı kimi yumruğunu sinəsinə döyməyə və ahəngdar səsle, sanki, hönkürə-hönkürə ucadan çıxırmağa başladı:

– Ay pravoslavlar, mægər Allaha etiqadınız yoxdur?! Ay Allah, belə də zülm olar? Ay qardaşlar, haraya gəlin! Ay camaat, dadıma yetişin! Yüzbaşı ciddi bir tərzdə:

– Ay arvad, ey, – dedi... – Ağılını başına yığ!

Çikildəyevlərin daxması samovarsız lap cansıxıcı olmuşdu. Bu məhrumiyətdə bir növ alçaqlıq, həqarət vardı, sanki birdən-birə daxmanın namusu əlindən alınmışdı. Yüzbaşı samovarin yerinə stolu, skamyaların hamısını, bütün qab-qacaqları aparsaydı, bu qədər boşluq hiss etməzdilər. Qarı çıxır, Marya ağlayır, qızlar da ona qoşulub ağlaşırdılar. Qoca özünü müqəssir hiss edərək, dərdə batmış bir halda dinməz-söyləməz küncdə oturmuşdu. Nikolay da dinmirdi. Qarı onu sevir və ona rəhmi gəlirdi. Lakin indi birdən-birə insafi, mərhəməti yadından çıxarıb, onun üstünə atıldı, yumruğu ilə onu hədələməyə başladı. O çıxır-bağır salıb deyirdi ki, bütün bu işlərin səbəbkarı və günahkarı Nikolaydır; doğrudan da, “Slavyan bazar”nda ayda 50 manat pul qazandığını yazıb lovğalandığı halda, niyə belə az pul göndərirdi? İndi niyə buraya gəlib – özü də tək yox, külfəti ilə? Ölüb-eləsə, onu hansı pulla basdıracaqlar?.. Bu qədər danlaq və söyüşdən sonra adamın Nikolaya, Olqaya və Saşaya yazığı gəlirdi.

Qoca, boğazını arıtlayıb öskürərək, şapkasını götürdü və yüzbaşının yanına getdi. Qaş qaralırdı. Antip Sedelnikov ovurdunu şişirdərək sobanın yanında nə işə lehimləyirdi; evdə dəm vardı. Çikildəyevin uşaqlarından heç də təmiz olmayan arıq uşaqlar yerdə oynayırdılar, Antipin çirkli, üzü çil-çil, yekəqarın arvadı ipək əyirirdi. Bu, bədbəxt, miskin bir ailə idi, bunların içində yalnız Antip qıvrıq və yaraşlıq görünürdü. Skamyanın üstündə sıra ilə beş dənə samovar vardı. Qoca, Batenberqə baxıb xaç çəkdi və dedi:

– Antip, Allah xatirinə, mənim samovarımı qaytar! Allah köməyin olsun!

– Üç manat gətir, samovarını apar.

– Vallah, imkanım yoxdur.

Antip ovurdlarını hava ilə doldurub üfürürdü, od uğultu və fısıltı salıb samovarlarda əks edirdi. Qoca bir az düşündükdən sonra papağını büküb dedi:

– Ver!

Qarayanız yüzbaşı indi lap qara görünür və cadugərə oxşayırdı, üzünü Osipə çevirib sərt və qaba bir səsle dedi:

– Bütün işlər zemstvo rəisindən asılıdır. Ayın iyirmi altısında zemstvonun iclası olacaq, oraya öz narazılığını şifahi və ya yazılı surətdə ərz edə bilərsiniz.

Osip bir şey anlamadı, lakin bununla kifayətlənib evə qayıtdı.

On gündən sonra pristav yenə gəlib bir saat qaldı və çıxıb getdi. O günlər də havalar küləkli və soyuq keçirdi; çay çoxdan donmuşdu, qar isə hələ də yox idi, adamlar yolun olmadığından əzab çəkirdilər. Bayram günlərindən birində axşamçağı bir neçə qonşu söhbət eləmək, dərdləşmək üçün Osipin yanına gəlmişdi. İşləmək günah olduğu üçün çirağı yandırmayıb, qaranlıqda söhbət edirdilər. Qan qaraldacaq bir neçə təzə xəbər vardı. Məsələn, bir-iki evdən vergi borcu üstündə toyuq-cücəni tutub volost idarəsinə¹ göndərirlər, orada toyuqlara baxan, dən verən olmadığından hamısı qırılıb, qoyunların ayaqlarını bağlayıb araba ilə aparıblar, hər kənddə bir arabadan düşürüb, o birinə mindiriblər, axırda biri ölüb. İndi bu işdə kimin müqəssir olduğunu aydınlaşdırırdılar.

Osip deyirdi:

– Zemstvo müqəssirdir. Ondan başqa kim müqəssir ola bilər?

– Əlbəttə, zemstvo müqəssirdir.

Zemstvonu hər şeydə müqəssir tuturdular – vergi borclarında da, məhsul qıtlığında da onu günahkar görürdülər. Lakin zemstvonun nə demək olduğunu heç biri bilmirdi. Fabriki, dükanı və karvansaraları olan varlı mujiqlər zemstvo qlasnısı² olub, narazı qaldıqdan sonra, öz fabrik və meyxanalarında zemstvonu söyməyə başlamışdılar, o vaxtdan bəri hamı hər şeyin təqsirini zemstvonun üstünə yıxırdı.

Allahın qar yağıdırmasından da danışırdılar; odun daşımaq lazımdır, kələ-kötür yollarda isə araba işlətmək, qətiyyə, mümkün deyil. 15-20 il bundan qabaq Jukovoda bundan çox maraqlı söhbətlər olurdu. O vaxt hər bir qocanın üzünə baxdıqda onda, sanki, bir sirr olduğunu, onun gizli bir şey bildiyini, nə isə gözlədiyini duyurdun; qızıl möhürlü fərman³, torpaq bölgüsü, yeni torpaq parçaları

¹ *Volost* – ən aşağı inzibati idarə.

² *Zemstvo qlasnısı* – burada kəndlilərin zemstvo yığıncağında olan nümayəndəsidir.

³ *Qızıl möhürlü fərman* – kəndlilər üçün yazılmış müraciətnamədir. İnqilabçı-xalqçılar çar fərmanları şəklində buraxdıqları bu müraciətnamələrdə mülkədar torpaqlarını zəbt etməyə, vergiləri ödəməkdən boyun qaçırmağa çağırırdılar.

və xəzinələr haqqında danışdılar, nəyə isə işarə edirdilər, lakin indi jukovoluların heç bir sirri yox idi, həyatları ovuc içi kimi göz qabağında idi, yalnız ehtiyacdan və yemin azlığından, bir də qarın yağmamasından danışdılar...

Susdular. Sonra yenə toyuqları və qoyunları xatırlayıb, kimin müqəssir olduğunu həll etməyə başladılar.

Osip kədərli bir tərzdə:

– Əlbəttə, zemstvo təqsirkardır! – dedi. – Daha kim ola bilər?

VII

Məhəllə kilsəsi Jukovanun altı verstliyində olan Kosoqorovada idi, oraya yalnız ehtiyac olanda: uşağı xaç suyuna çəkəndə, evlənəndə və ya dua oxutduranda gedirdilər; ibadəti isə çayın o tayındakı kilsədə edirdilər. Bayram günləri havalar xoş olanda qızlar geyinib-kecinib dəstə ilə səhər ibadətinə gedirdilər; qırmızı, sarı və yaşıl paltarlı qızların çəmənlikdən keçib-gətmələri gözəl bir mənzərə yaradırdı, havalar pis olanda isə hamı evdə oturardı. Pəhriz duasını məhəllə kilsəsində oxuyardılar. Pəhriz qurtardıqda keşiş əlinə xaç alıb, komaları gəzərək, pəhriz saxlayanlardan adambaşına 15 qəpik alırdı.

Qoca Allaha inanmırdı; çünki Allahı, demək olar ki, heç yadına salmırdı; o, fəvqəltəbii bir qüvvə olduğunu qəbul və etiraf edirdi, lakin bunun da yalnız qadınlara aid olduğunu düşünürdü, onun yanında dindən və ya möcüzədən söhbət salanda və ya bu xüsusda bir sual verəndə o başını qaşıyaraq könülsüz cavab verirdi:

– Eh, onu kim bilər!

Qarı Allaha inanırdı, lakin onun etiqađı bir qədər tutqun idi, hafizəsindəki şeylərin hamısı bir-birinə qarışırdı, günahı, ölümü və ruhunun xilas edilməsini düşünən kimi, ehtiyac və qayğı onun fikrini dağıdırdı, düşündüyü şeyləri dərhal unudurdu. Dua eləməyi bacarmırdı, yalnız axşam yatmaq vaxtı gələndə müqəddəs təsvirlərin önündə durub pıçıldayırdı:

– Kazan Məryəmi, Smolensk Məryəmi, Məryəm ana!

Marya ilə Fyokla xaç çəkir və hər il pəhriz saxlayırdılar, ancaq bunların mənasını anlamırdılar. Uşaqlara ibadət etməyi öyrətmir, onlara Allah barəsində heç bir şey demir, heç bir dini qayda təlqin

etmirdilər, yalnız pəhriz zamanı onlara ət, yağ verməyi qadağan edirdilər. Başqa ailələrdə, demək olar ki, eynilə belə idi: Allaha inanan, onu anlayan az idi. Bununla belə hamı müqəddəs kitabları sevirdi, özü də ürekdən sevirdi. Kitab isə yox idi, oxuyan və başa salan adam tapılmırdı. Olqa bəzən “İncil” oxuduğu üçün ona hörmət edirdilər, hamı ona və Saşaya: “siz” – deyə müraciət edirdi.

Olqa dini bayramlarda və dua oxunan zaman tez-tez qonşu kəndlərə, iki monastırı və iyirmi yeddi kilsəsi olan qəza şəhərinə gedirdi. Onun fikri dağınıq idi, ibadətdə olan zaman ailəsini büsbütün unudurdu, yalnız evə qayıdarkən əri və qızı olduğunu xatırlayar və təbəssümlə:

– Allah mənə rəhm eləyib, – deyə düşünürdü.

Kənddə baş verən hadisələr ona iyrenc görünür, ona əzab verir - di. Mujiklər İlya bayramında da, Üспенiyədə də, Vozdvjeniyədə də içib sərxoşluq edirdilər. Pokrov günü Jukovoda məhəllə bayramı düzəltdilər, mujiklər bu münasibətlə üç gün sərəsər içdilər; camaatın pulundan 50 manat sərf etdilər, sonra da həyət-həyət gəzib araç pulu yığdılar. Bayramın birinci günü Çikildeyevgildə qoyun kəsib, ətinə səhər, günorta və axşam yedilər; yeməkdən doya bilmirdilər, hətta uşaqlar yemək üçün gecə bir daha yuxudan durdular. Kiryak üç gün bayramı sərəsər kefli oldu, bütün var-yoxunu içkiyə qoyandan sonra papağını və çəkməsini də satıb içkiyə verdi və Maryanı o qədər döydü ki, yazığın, üstünə su tökməklə ayıltmalı oldular. Sonra hamı tutduğu hərəkətdən xəcalət çəkdi.

Xaluyevka adı ilə məşhur olan Jukovoda da bir dəfə əsl dini bir təntənə oldu. Avqust ayı idi, bütün qəzada şəfaverici ikonanı kənd - dən-kəndə apanb gəzdirirdilər. İkona Jukovo kəndində gözləndiyi gün hava sakit və buludlu idi. Əlvan paltarlı qızlar səhər tezdən ikonanı qarşılamağa getmişdilər, yalnız axşamçağı xaçla və nəğmə oxuya-oxuya qayıdaraq, ikonanı gətirdilər, bu zaman çayın o tayın - daki kilsənin zəngləri çalınırdı. Yerlilər və yad adamlar qarışqa kimi küçəni bürüdülər; səs-küy, tozanaq, basabas düşdü... Qoca da, qarı da, Kiryak da əllərini ikonaya uzadır, acgözlüklə ona baxır və ağlaya-ağlaya deyirdilər:

– Havadarımız, əziz anamız! Dadımıza yetiş!

Elə bil, hamı birdən anladı ki, yerlə göyün arası boş deyil, varlı və güclülər hələ hər şeyi əllərinə almayıblar, hələ insanları təhqir-

dən, köhləlikdən, dözülməz ağır ehtiyacdən və zəhrimar araqdan qoruyan, mühafizə edən bir qüvvə vardır.

– Pənahımız, əziz anamız! – deyə Marya hönkürürdü. – Müqəddəs anamız!

Ayin bitdi, ikonanı apardılar və yenə hər şey əvvəlki şəklini aldı. Yenə meyxanadan sərxoşların kobud səsləri eşidilməyə başladı.

Ölümdən yalnız varlı mujiklər qorxurdular, bunlar varlandıqca Allaha və ruhun xilasına daha az inanırdılar və yalnız axirət qorxusu ilə, hər ehtimala qarşı, kilsədə şam yandırır, ibadət edirdilər. Yoxsul mujiklər isə ölümdən qorxmurdular. Qocanın və qarının lap gözü-nün içinə deyirdilər ki, bu qədər yaşadınız – yetər, ölmək vaxtdır, onların isə heç vecinə də gəlmirdi. Nikolayın yanında heç çəkinib utanmadan Fyoklaya deyirdilər ki, Nikolay öləndə onun əri Denisə imtiyaz verib, hərbi qulluqdan azad edəcəklər. Marya isə nəinki ölümdən qorxmur, hətta ölümün bu cür gecikdiyinə heyifsələnirdi, uşaqları öləndə sevinirdi.

Ölümdən qorxmurdular, lakin hər cür xəstəlikdən dəhşətə gəlirdilər. Azacıq mədəsi pozuldumu, ya yüngülcə soyuqladımı, qarı o saat sobanın üstündə yatır, yorğana bürünür və uca səslə arasıkəsilmədən: “Vay, ö-öl-dü-üm!” – deyə zarımağa başlayırdı. Qoca tez keşiş dalınca qaçırdı, keşiş gəlib tövbə etdirirdi. Çox vaxt soyuqlamadan və ya qarın qurdlarından söhbət düşərdi, bu qurdlar, guya, adamın qarnında gəzir, axırda ürəyinə gəlib çıxırlar. Soyuqlamadan daha çox qorxurdular, ona görə yayda da qalın paltar geyir və sobanın üstündə qızınırdılar. Qarı canını müalicə etməyi sevir və tez-tez xəstəxanaya gedirdi, orada 70 yaşını danıb 58 yaşında olduğunu söyləyirdi, elə güman edirdik ki, həkim onun əsl yaşını bilmiş olsa, onu müalicə etməz və ölmək vaxtı olduğunu deyib, geri qaytarar. Xəstəxanaya, adətən, səhər tezdən yola düşərdi, özü ilə iki-üç qız da götürərdi, orada özünə damcı dərmanı, qızlara isə sürtmə yağlı alıb axşam ac və acıqlı bir halda evə qayırdardı. Bir dəfə o, Nikolayı da özü ilə aparmışdı. Nikolay iki dəfə damcı dərmanı içdi və dedi ki, halı bir az yaxşılaşmışdır.

Qarı otuz verst ətrafda olan kəndlərdəki bütün həkimləri, feldşerləri, aralıq həkimlərini tanıyırdı, ancaq bunların heç biri onun xoşuna gəlmirdi. Pokrov bayramında keşiş, əlində xaç evləri gəzərkən qarıya, şəhər qazamatının yanında, keçmişdə hərbi feldşer olmuş bir qoca-

nın çox yaxşı müalicə etdiyini demiş və ona müraciət etməsini məsləhət görmüşdü. Qarı onun məsləhətinə əməl elədi. İlk qar yağanda şəhərə getdi və həmin qocanı tapıb kəndə gətirdi. Bu yekəsəqqal, uzunətəkli bir vikrest¹ idi, üzü başdan-başa göy damarla örtülmüşdü. O gələn vaxt evdə günəməzd işləyənlər vardı: eybəcər bir gözlük taxmış qoca dərzi cır-cındırdan jaket biçirdi, iki nəfər cavan oğlan da keçə çəkmə düzəldirdi. Sərxoşluq üstündə işdən çıxarılmış və indi bütün gününü evdə keçirən Kiryak, dərzi ilə yanaşı oturub xamıt yamayrdı. Koma darısqal idi, içəridə üfunətli hava olduğundan adamın nəfəsi darıxırdı. Qoca feldşer Nikolayı müayinə etdi və ona küpə qoymaq lazım gəldiyini dedi. Feldşer, Nikolaya küpə qoyanda qoca dərzi, Kiryak və qızlar kənarda durub baxırdılar, onlara elə gəlirdi ki, Nikolayın canından azarın necə çıxdığını görürlər. Nikolay özü də, sanki, küpələrin onun döşünü soraraq yavaş-yavaş qara qanla dolduğunu görür və bədənindən ağrıya oxşar bir şeyin çıxdığını hiss edərək, sevincindən gülümsəyirdi. Dərzi deyirdi:

– Bu, yaxşı şeydir. Allah şəfa versin.

Feldşer on iki küpə saldı, sonra yenə on ikisini saldı, doyunca çay içib getdi. Nikolay titrəməyə başladı: sifətdən döndü, arvadların dediyi kimi, yığılıb yumaq boyda oldu; barmaqları göyərdi. Yorğana, kürkə büründüyünə baxmayaraq, getdikcə daha bərk üşüyürdü. Axşamüstü ürəyi darıxmağa başladı; xahiş etdi ki, ona dösəmə üstündə yer salsınlar, dərzi papiros çəkməsin, sonra özünü kürkün altına çəkib susdu və səhərə yaxın keçindi.

VIII

Ah, nə qədər sərt, nə qədər uzun bir qış!

Hələ mövlud bayramından başlayaraq Çikildeyevgilin taxılları qurtarmışdı, unu satın alırdılar. Bütün günü evdə qalan Kiryak axşamlar küy-kələk qoparıb, hamını dəhşətə salırdı, səhərlər isə başağrısından və xəcalətindən əzab çəkərək acınacaqlı bir hal alırdı. Gecə-gündüz pəyədən ac inəyin böyürtüsü eşidilirdi, bu böyürtü qarın ilə Maryanın ürəyinə od salırdı. Havalər, elə bil, qəsdən şaxtalı keçirdi, qar qarın-bacarı tutmuşdu, qış isə qurtarmaq bilmirdi; Blaço -

¹ *Vikrest* – pravoslav dinini qəbul etmiş yəhudilərə, tatarlara və başqalarına belə ad vermişdilər.

veşşeniye bayramında bərk boran qopmuşdu, pəhriz bayramında isə qar yağırdı.

Nəhayət, qış qurtardı. Aprelin əvvəllərində hava gündüzlər ilıq, gecələr isə şaxtalı keçirdi, qış əl çəkmək istəmirdi, lakin axırda ilıq günlərdən biri öz gücünü göstərdi – sellər axmağa, quşlar cəh-cəh vurmağa başladı. Çayın ətrafındakı çəmənlikləri və kolluqları bahar suları basdı. Jukovo ilə çayın o biri sahilı arasında böyük bir körfəz əmələ gəldi, çöl ördəkləri qanadlarını şappıldadaraq, dəstə-dəstə bu körfəzin üstündən uçurdular. Alov rəngli, topa-topa buludlu yaz qürubu hər axşam qeyri-adi, yeni, ağlasığmaz bir şəklə düşürdü, bu rəngləri və həmin buludları sonralar şəkildə görəndə adam bunlara inanmır.

Durnalar sürətlə uçur və başqa quşları da özləri ilə bərabər uçmağa çağırırlarmış kimi, qəmli-qəmli qışqırırdılar. Olqa dikdirin kənarında durub uzun müddət sellərin axmasına, günəşə, sanki, təzələnmiş kilsəyə tamaşa edir və göz yaşlarını saxlaya bilmirdi; o, uzaqlara, dünyanın lap qurtaracağına baş götürüb getmək istəyir, həyəcədən nəfəsi tutulurdu. Yenə Moskvaya gedib xidmətçiliyə girmək qərarına gəlmişdi, Kiryak da dalandarlığa, ya başqa bir işə girmək üçün onunla bərabər gedəcəkdi. Ah, kaş tezliklə gedəydilər!..

Yer quruduqda və havalar qızdıqda yola hazırlaşdılar. Olqa ilə Saşa dallarında dağarcıq, ayaqlarında həsir çarıq dan yeri sökülürkən yola çıxdılar. Marya da onları yola salmağa getdi. Kiryak kefsiz olduğu üçün bir həftə daha qalmalı oldu. Olqa sonuncu dəfə kilsəyə baxıb, ərini düşünərək xaç çəkdi, ağlamadı, lakin üzü, qoca arvadların üzü kimi qırıxıb çirkinləşdi. Ağır qış vaxtında arıqlamış, dəyişmiş, saçları bir qədər ağarmışdı, qabaqkı təravətin və xoş təbəssümün əvəzində, indi üzündə keçirmiş olduğu hüznün müti, kədərli ifadəsi vardı, baxışında küt və hərəkətsiz bir şey duyulurdu, sanki, qulaqları eşitmirdi. Kənddən və mujiklərdən ayrıldığına heyif-silənirdi. Nikolayın cənəzəsinin necə aparıldığını, hər evin qabağın - dan keçirkən dua oxutdurduqlarını və hamının onun dərdinə şərik olub ağladığını xatırladı. Yay və qış ərzində bəzən adama elə gəlirdi ki, bu adamlar heyvandan da pis yaşayırlar, onlarla birgə yaşamaq cəhənnəm əzabıdır; özləri kobud, oğru-əyri, çirkli, sərxoşdurlar, bir-birilə yola getmir, daima savaşırlar, çünki aralarında hörmət yoxdur, bir-birindən qorxur və şübhələnirlər. Meyxana saxlayıb camaatı içir -

dən kimdir? Mujik. Camaatın, məktəbin, kilsənin pullarını israf edən və içkiyə verən kimdir? Mujik. Qonşunun malını oğurlayan, yandıran, bir şüşə araq üçün məhkəmədə yalançı şahid olan kimdir? Zemstvo yığıncaqlarında və sairədə hamıdan əvvəl mujiklərin əleyhinə çıxan kimdir? Mujik. Bəli, onlarla yaşamaq qorxulu idi, amma necə olsa onlar insandırlar, insan kimi iztirab çəkir, ağlayırlar və onların həyatlarında elə bir şey yoxdur ki, ona bəraət qazandırmaq mümkün olmasın. Gecələr adamın bütün bədənini sızıldadan ağır əmək, şiddətli qış, məhsulun azlığı, danışıqlıq onları boğur, lakin heç kəs onlara yardım əli uzatmır və bir yerdən kömək gözləmək də əbəsdir. Onlardan varlı və güclü olanlar da kömək edə bilmirlər, çünki onlar özləri də kobud, oğru-əyri və sərxoşdurlar, mürdarcasına söyüşürlər. Ən xırda bir məmur və ya prikazçik mujikləri səfil adam hesab edir, hətta yüzbaşılara və kilsə xadimlərinə “sən” deyər müraciət edir və elə bilir ki, buna haqqı var. Kəndə yalnız təhqir etmək, soyub-talamaq və qorxutmaq üçün gələn tamahkar, acgöz, əxlaqsız, tənbel adamlardan kömək gözləmək, ibrət almaq olarmı? Olqa qışda Kiryaki çubuqla döyməyə apardıqları zaman qocaların nə qədər miskin, həqarətli görkəm aldıklarını xatırladı... İndi də onun bu adamlara yazığı gəlirdi, qəlbi acıyırdı, gedə-gedə hey dönüb komalara baxırdı.

Marya onları üç verstə qədər ötürüb vidalaşdı, sonra diz çökdü və üzünü torpağa düşüb ağlamağa, acı-acı şikayətlənməyə başladı:

– Mən bədbəxt, mən günüqara yenə tək qaldım...

O, uzun-uzadı bu cür ağı deyib ağladı. Olqa ilə Saşa gedə-gedə onun diz çökmüş halda başını əlləri arasına alıb, kimə isə səcdə etdiyini və başı üstündə qarğalar uçduğunu görürdülər.

Gün qalxdı, isti düşdü. Jukovo kəndi uzaqda qaldı. Ana-bala həvəslə yeriyirdi, bir azdan sonra kəndi də, Maryanı da unudular, kefləri kökəldi, indi artıq hər şey onları əyləndirirdi. Gah onlara kur-qan¹ rast gəlir, gah teleqraf ağacları bir-birinin ardınca sıra ilə hara isə gedir, üfüqdə gözdən itir və telləri əsrarəngiz bir halda uğuldayırdı. Bəzən uzaqda yaşıllıq içində qərç olmuş bir xutor görünürdü, ondan nəmişlik və kənaif əkini qoxusu gəlirdi, bu gözəl xutora baxanda adama, nədənsə, elə gəlirdi ki, orada xoşbəxt adamlar yaşayırlar, bəzən də çölün ortasında bir at skeleti ağarırdı. Toraqaylar isə

¹ *Kurqan* – qədim qəbirlər üzərində təpə.

aramsız cəh-cəh vurur, bildirçinlər civildəşir, çəkçəki quşu zil səsi ilə çığırır, elə bil, kim isə, doğrudan da, köhnə dəmir bəndi çəkib dartırdı.

Günorta vaxtı Olqa ilə Saşa gəlib böyük bir kəndə çatdılar. Kəndin enli küçəsilə gedərkən general Jukovun qoca aşpazına rast gəldilər. Ona çox isti idi, tərli, qırmızı, daz başı günün altında parıldayırdı. O da, Olqa da bir-birini tanımadılar. Sonra ikisi də birdən dönüb baxdıqda tanıdılar, lakin hər ikisi bir söz demədən yoluna davam etdi. Olqa nisbətən zəngin və təzə görünən bir komanın açıq pəncərəsi önündə dayanıb baş əydi və nazik, ahəngdar bir səslə ucadan dedi:

– Pravoslav xristianlar, Allah eşqinə, bir sədəqə verin, Allah ölənlərinizə rəhmət eləsin...

Saşa da səsini anasının səsinə qoşdu:

– Pravoslav xristianlar, Allah eşqinə, sədəqə verin, Allah ölənlərinizə rəhmət eləsin...

1896

MƏNİM HƏYATIM

Əyalət adamının hekayəsi

I

Müdir mənə dedi: “Ancaq möhtərəm atanıza hörmət etdiyim üçün sizi saxlayıram, yoxsa siz çoxdan uçub mənim yanımdan rədd olardınız”. Mən də ona belə cavab verdim: “Zati-aliləri, siz mənim uça bildiyimi zənn etməklə könlümü lap açırınsız”. Sonra mən onun bu sözləri dediyini eşitdim: “Bu cənabı rədd edin getsin, o, mənim əsəblərimi korlayır”.

İki gündən sonra məni işdən çıxartdılar. Beləliklə, mən yaşa dolmuş bir adam sayıldığım zamandan bəri şəhər memarı olan atamı böyük bir dərdə salaraq, doqquz vəzifə dəyişdirmişdim.

Müxtəlif idarələrdə xidmət etmişdim, lakin bütün bu doqquz vəzifə ikiye bölünmüş alma kimi bir-birinə oxşayırdı: mən oturmalı, yazmalı, axmaq və ya qaba iradları, töhmətləri dinləməli və məni nə vaxt vəzifədən kənar edəcəklərini gözləməli idim.

Atamın yanına gəldikdə o, kresloda gözləri yumulu halda oturmuşdu. Onun qırıxq yerləri göyümsov rəngə çalan sifəti sükunət və itaət ifadə edirdi (o, sifətindən qoca orqançı katolikə oxşayırdı). Atam salamıma cavab vermədən və gözlərini açmadan mənə dedi:

– Mənim əziz arvadım, sənin isə anan sağ olsaydı, sənin həyatın onun üçün daimi bir qüssə mənbəyi olacaqdı. Onun vaxtından qabaq ölməsini düşündükcə bu qərara gəlirəm ki, Allah belə məsləhət görmüşdür. – O gözlərini açaraq sözünə davam etdi. – A bədbəxt, səndən xahiş edirəm, bir de görüm, mən səninlə nə etməliyəm?

Keçmişdə, bir qədər gənc olduğum vaxtlarda qohumlarım, tanışlarımız mənə nə etmək lazım olduğunu bildirdilər; bəziləri könüllü olaraq hərbi qulluğa girməyimi, başqaları aptekdə xidmət etməyimi, bir başqaları teleqrafxanada işə girməyimi məsləhət gördülər; indi isə yaşım iyirmi beşi artıq keçmiş, gicgahlarımda hətta ağ tüklər görünməyə başlamışkən həm könüllü əsgər olub, həm əzcaçı vəzifəsində çalışıb, həm də teleqrafxanada xidmət edib bu vəzi -

fələri gördükdən sonra mənə elə gəlirdi ki, dünyada görməli olduğum hər işim artıq bitib; indi mənim üçün məsləhət görmür, ancaq ah çəkir və başlarını yırgalayırdılar.

Atam sözüünə davam edərək:

– Sən öz barəndə nə düşünürsən? – dedi. – Səninlə yaşlı gənclər həyatda artıq möhkəm bir mövqe tutublar, amma sən özünə bax: proletarsən, dilənçisən, atanın boynunda yaşayırsan!

O, adəti üzrə, danışmağa başlayaraq dedi ki, indiki gənclər tələf olub gedirlər, gəncləri məhv edən dinsizlik, materializm və ifrat xudbinlikdir, buna görə də həvəskar tamaşalar gəncləri dindən uzaqlaşdırır və vəzifələrindən ayırır.

– Sabah birgə gedərik, müdirdən üzr istər və ona vicdanla xidmət edəcəyini vəd edərsən. Sən bir gün də olsa, ictimai mövqesiz qalmamalısan – deyər o, sözünü qurtardı.

Mən bu söhbətdən heç bir yaxşı nəticə gözləməyərək, qaşqa-baqlı halda dedim:

– Xahiş edirəm, mənə qulaq asınız. Sizin ictimai mövqe dediyiniz şey, kapitala və təhsilə məxsus bir imtiyazdır. Sərvəti və təhsili olmayan adamlar isə bir parça çörək pulunu öz əllərinin zəhməti ilə qazanırlar, bunların arasında bir istisna təşkil etməyim üçün mən heç bir əsas görmürəm.

Atam hirsələnərək:

– Sən fiziki əmək barəsində danışmağa başlayanda axmaq və şit sözlər söyləyirsən! – dedi. – Ay qanmaz, ay beyinsiz adam, bir başa düş, anla ki, səndə kobud cismani gücdən başqa bir də ilahi ruh, müqəddəs bir atəş vardır ki, bu, səni uzunqulaqdan və ya sürünən heyvanlardan ayırır çox yüksək bir mərtəbəyə qaldırır və Allaha yaxınlaşdırır! Ən yaxşı adamlar bu atəşi min illər ərzində ələ keçirmişlər. Sənin ulu baban general Poloznev Borodino meydanında vuruşub, baban şair, natiq və dvoryanların seçilmiş nümayəndəsi olub, əmin pedaqoq idi, nəhayət, mən sənin atan arxitektoram! Bütün Poloznevlər bu müqəddəs atəşi onun üçün qoruyub saxladılar ki, sən onu söndürəsən!

– Ədalətli olmaq lazımdır, – dedim, – milyonlarla adam fiziki əməklə dolanır.

– Qoy dolansınlar! Onlar başqa bir iş bacarmırlar! Hər kəs, hətta səfeh və cinayətkar da fiziki əməklə məşğul ola bilər, bu cür

əmək kölənin və barbarın fərqləndirici xüsusiyyətidir, halbuki ilham odu, ruhi atəş yalnız bəzi adamlara nəsim olur!

Bu söhbəti davam etdirmək faydasız idi. Atam özünü çox sevirdi və nə söyləyirdisə, ancaq ona inanırdı. Həm də mən çox yaxşı bilirdim ki, adi əmək haqqında onun belə təkəbbürlə danışması, müqəddəs atəş barəsindəki mülahizələrindən daha çox, gizli qorxudan irəli gəlirdi ki, birdən mən fəhləliyə başlar və bütün şəhər əhlini mənim haqqımda danışmağa vadar edərdəm; əsas məsələ bu idi ki, bütün yaşadılarım universitet təhsilini artıq çoxdan bitirib yaxşı bir yola çıxmışdılar. Dövlət bankı kontorunun müdirinin oğlu artıq kollecə asessoru olmuşdu, amma mən, atamın tək bir oğlu olduğum halda, heç bir şey deyildim! Söhbəti davam etdirmək faydasız və xoşagəlməyən bir iş idi. Lakin mən yenə də oturur, nəhayət, məni başa düşəcəkləri ümidlə yumşaq-yumşaq etiraz edirdim. Axı məsələ sadə və aydın idi, söhbət yalnız mənim bir parça çörək pulunu necə qazanmağım haqqında gedirdi, lakin bu sadəliyi görmür və cümlələri şit-şit səlisləşdirərək mənim üçün Borodinodan, müqəddəs atəşdən, əmimdən, vaxtilə pis və süni şeylər yazan unudulmuş şairdən bəhs edir, mənə qanmaz və beynsiz adam deyir, kobudcasına söyür, təhqir edirdilər. Amma mən necə arzulayırdım, necə istəyirdim ki, məni başa düşsünlər! Mən heç bir şeyə baxmayaraq, atamı və bacımı sevirdim, həm də onlardan icazə istəmək hələ uşaqlıq dövründən məndə bir adət olub və elə möhkəm kök salıb ki, ondan bir zaman yaxamı qurtara biləcəyimə inanmıram; istər haqlı olum, istər müqəssir, mən həmişə onları kədərləndirməkdən qorxuram. Budur, indi də qorxuram ki, həyəcədən cılız boynu qıpqırmızı qızarmış atamın beyninə birdən qan vurmasın.

Dedim:

– Havası ağır otaqda oturub kağızları təkrar-təkrar yazmaq, yazı maşını ilə rəqabət etmək mənim yaşımda olan bir adam üçün eyibdir, bihörmətlikdir. Burada müqəddəs atəşdən nə danışmaq olar bilər!

– Hər halda, bu, zehni əməkdir, – deyərək atam cavab verdi. – Lakin bəsdir, bu söhbəti qurtaraq, hər halda, mən səni xəbərdar edirəm: sən yenə qulluğa girməsən və öz nifrətəlayiq işlərinin ardınca getsən, məndən və mənim qızından məhəbbət gözləmə. Allaha and olsun ki, mən səni mirasdan da məhrum edərdəm!

Bütün həyatım boyunca əldə rəhbər tutmaq istədiyim məramın bütün təmizliyini göstərmək üçün tamamilə səmimi olaraq:

– İrs məsələsinin mənim üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Mən qabaqcadan hər şeydən əl çəkirəm, – dedim.

Bu sözlər heç gözləmədiyim halda, nədənsə, atama bərk toxundu. O, pul kimi qızardı.

– Mənimlə belə danışmağa cürət etmə, axmağın biri axmaq! – deyərək, nazik, zingilti səslə bağırdı. – Haramzada! – Adət etdiyi cəld və çevik hərəkətlə yanağıma bir-iki şillə vurdu. – Sən ədəb dəirəsindən çıxmağa başlayırsan!

Uşaqlıqda atam məni döyərək qollarımı yana salıb dümdüz durmalı və onun üzünə baxmalı idim. İndi isə o məni şillələyərkən, büsbütün çaşmışdım və elə bil, uşaqlığım hələ davam edirdi, özümü düz saxlayır və onun gözlərinin içinə baxmağa çalışırdım. Atam qoca və çox arıq idi, lakin, görünür, onun nazik əzələləri qayıq kimi möhkəm idi, çünki şilləsi dəyən yerlər bərk ağrıyırdı.

Mən geri çəkilib dəhlizə girdim, burada o, öz çətirini götürdü və bir neçə dəfə başıma, çiyinlərimə vurdu; bu zaman bacım, qonaq otağının qapısını açıb səs-küyün səbəbini bilmək istədi, lakin dərhal üzündə bir dəhşət və rəhm ifadəsi ilə geri döndü, məni müdafiə etmək üçün bir söz belə söyləmədi.

Bir daha dəftərxanaya dönməmək, fəhləliklə yeni həyata başlamaq niyyətim çox ciddi idi. Ancaq iş seçmək məsələsi qalırdı ki, bu da çox çətin məsələ deyildi, çünki mənə elə gəlirdi ki, çox qüvvətliyəm, dözümlüyəm və ən ağır işləri görə bilərəm. Qarşımda aclığı, üfunəti və qaba şəraitini ilə bir qədər əmək haqqı və bir parça çörək dərdi heç vaxt əskilməyən yekrəng fəhlə həyatı dururdu. Kim bilir? Bəlkə də, mən Böyük Dvoryan küçəsi ilə işdən qayıdarkən, zehni əməklə yaşayan mühəndis Doljikova dəfələrlə həsəd edəcəkdim. Lakin indi bütün bu başıma gələcək müsibətlərimi düşündükcə sevinirdim. Bir zaman mən ruhi fəaliyyət xəyalına düşüb özümü gah müəllim, gah həkim, gah bir yazıçı kimi təsəvvür edirdim, amma xəyal eləcə xəyal olaraq qaldı. Zehni zövqlərə olan meylim, məsələ, teatra və mütaliyəyə olan həvəsim inkişaf edib, ehtiras dərəcəsinə çatmışdı, lakin zehni əməyə qabiliyyətim varmı? Bilmirəm. Gimnaziyada oxuyarkən yunan dilinə elə nifrət edirdim ki, axırda məni dördüncü sınıfdan çıxartmalı oldular. Evdə mənə dərs verən

müəllimlər uzun müddət gəlib-gedir və məni beşinci sinfə hazırlayırdılar, sonra mən müxtəlif idarələrdə xidmət edərək günün çox hissəsini tamamilə boş-boşuna keçirirdim, amma mənə deyirdilər ki, bu, zehni əməkdir. Mənim təlim və xidmət sahəsindəki fəaliyyətim nə gərgin fikir, nə istedad, nə şəxsi qabiliyyət, nə də yaradıcı ruh yüksəkliyi tələb edirdi. Bu, bir maşın fəaliyyəti idi; mən belə bir zehni əməyi fiziki əməkdən aşağı tutur, ona nifrət edirəm və güman etmirəm ki, o, avara və qayğısız həyata, heç olmasa bir dəqiqəlik bəraət qazandıra bilsin, çünki onun özü fırlıdaqdan, həmin avaralıq növlərinin birindən başqa bir şey deyildir. Çox ehtimal ki, mən əsl zehni əməyin nə demək olduğunu heç bir zaman bilməmişdim.

Axşam oldu. Biz Böyük Dvoryan küçəsində yaşayırdıq. Bu küçə şəhərin baş küçəsi idi və bir yaxşı şəhər bağı olmadığı üçün bizim *Beau monde*¹-a mənsub əyanlarımız axşamlar burada gəzindirilər. Bu qəşəng küçə, qismən, bağı əvəz edirdi, çünki onun hər iki tərəfində yağışdan sonra xüsusi ətir saçan qovaq ağacları əkilmişdi. Həyətlərdə və hasarlı bağçalarda yüksələn akasiya ağaclarının, yasəmən, meşə gilası və alma ağaclarının budaqları barıların üstündən sallanırdı. May axşamının toranı, kölgə salan təptəzə yaşıllıq, yasəmən qoxusu, böcəklərin səsləşməsi, sakitlik, ilıq hava, bahar hər il olursa da, bütün bunlar nə qədər təzə, nə qədər qeyri-adi-dir! Mən kiçik qapının yanında durub gəzişənlərə tamaşa edirdim. Mən onların çoxu ilə bir yerdə böyümüş və vaxtilə dəcəllik etmişdim, indi isə onlara yaxınlaşsaydım, pərt ola bilərdilər, çünki pal-tarım sadə idi, modaya da uyğun deyildi. Mənim çox dar şalvarım, yekə və biçimsiz çəkmələrim barəsində deyirdilər ki, bu, gəmi üstündə makarona oxşayır. Bir də ictimai həyatda bir mövqə tutmadığım və çox vaxt ucuz meyxanalarda bilyard oynadığım üçün, bundan başqa, bəlkə də, heç bir səbəb olmadığı halda, iki dəfə məni jandarm zabitanın yanına apardıqları üçün şəhərdə adım pisə çıxmışdı.

Mühəndis Doljikovun qarşı tərəfdəki böyük evində royal çalırıdılar. Qaş qaralmağa başlamışdı, göydə ulduzlar saynırdı. Budur, başında köhnə, geniş qıraqları yuxarı qatlanmış hündür şlyapa olan atam, bacımın qoluna girib, təzimlərə cavab verə-verə yavaş-yavaş keçdi.

O, bayaq məni döydüyü çətiri ilə bacıma göyü göstərərək:

¹ Yüksək cəmiyyət, seçmə adamlar (*fransızca*).

– Bax! – dedi. – Göyə bax! Hətta ən kiçik ulduzların hər biri bir aləmdir. Kainata nisbətən insan nə qədər əhəmiyyətsiz bir şeydir!

Bu sözləri o, elə bir tonla deyirdi ki, elə bil, bu cür əhəmiyyətsiz olmaq onun lap ürəyinə yatır və çox xoşuna gəlirdi. Bu, nə qədər fərsiz bir adamdır! Təəssüf, o, şəhərimizdə yeganə memar idi və nə qədər ki yadımdadır, burada son 15-20 il ərzində bircə dənə yaxşı ev tikilməmişdi. Ona bir plan tapşırıldıqda, adətən, əvvəlcə zəlin və qonaq otağının planını çəkirdi; keçmişdə institut qızları hər işi ancaq eyni nöqtədən başlaya bildikləri kimi, onun da bədii ideyası yalnız zaldan və qonaq otağından ilham alıb inkişaf edə bilirdi. Onların yanında yemək otağı ilə uşaq otağının və kabinetin planlarını çəkir, otaqları qapılarla bir-birinə bağlayır, sonra bütün ev bir-birinin içərisindən keçilən ayaqaltı otaqlara çevrilir və hər otağın iki, hətta üç artıq, gərəksiz qapısı olurdu. Görünür, onun ideyası aydın deyildi, çox dolaşmaq və məhdud, yoxsul idi; hər dəfə o sanki, bir şeyin əskik olduğunu hiss edərək, cürbəcür əlavə tikililərə əl atır və onları bir-birinə bənd eləyirdi; o dar dəhlizləri, kiçik, dansşal koridorları, antresollara¹ gedən əyri pilləkənləri, elə bil, indi bu saat görürəm, bu antresollarda ancaq əyilib dayanmaq olur, burada döşəmə əvəzinə, hamam ləməsinə oxşayan üç böyük pillə var; mətbəx isə, hökmən, evin altına düşür, tağlı və kərpic döşəməli olur. Binanın ön tərəfinin tərs, sərt bir görünüşü vardır, cizgiləri zəif, cəsəretsiz bir şəkildə çəkilmişdir, taxtapuş alçaq və yastıdır, yoğun bacaların mütələq məftil qapaqları və cırıldayan qara yelqovanları vardır. Nədənsə, atamın planı ilə tikilən və bir-birinə oxşayan bütün bu evlər, tutqun bir şəkildə mənə onun hündür şlyapasını, arıq və sərt peysərinə xatırladırdı. Şəhərdə zaman keçdikcə atamın fərsizliyinə alışmışlar, bu fərsizlik kök salmış və bizim stilimiz olmuşdu.

Atam bu stili bacımın həyatına da aşılarmışdı. Hər şeydən əvvəl, deməliyəm ki, o, bacımı Kleopatra (məni də Misail) adlandırmışdı. Bacım hələ kiçik bir qız ikən atam ulduzları, qədim mütəfəkkirləri, ulu babalarımızı onun yadına salmaqla qızı qorxudur, həyatın nə demək olduğunu, insanlıq vəzifəsinin nə demək olduğunu uzun-uzadı izah edirdi; indi bacım artıq 26 yaşına dolmuşkən, o, eyni üsulu davam etdirərək qızının yalnız onunla qol-qola gəzməsinə icazə verir və nədənsə, belə düşünürdü ki, gec-tez bir təbiiyəli gənc

¹ *Antresol* – evin mənzilin yuxarı mərtəbəsini təşkil edən otaqlar.

gəlməli, onun şəxsi ləyaqətini nəzərə alıb qızı ilə evlənmək istədiyini bildirməlidir. Qız isə atasını həddindən artıq sevir, ondan qorxur və onun qeyri-adi zəka sahibi olduğuna inanırdı.

Hava lap qaranlıqlaşdı, küçə yavaş-yavaş boşalmağa başladı. Qarşı tərəfdəki evdə musiqi səsi kəsildi; darvaza taybatay açıldı, üçatlı fayton oynasa-oynasa, zınqırovları cingildəyə-cingildəyə küçəmizdən sürətlə keçib-getdi. Mühəndis qızını gəzməyə apardı. Yatmaq vaxtıdır!

Evimizdə mənim öz otağım vardı, lakin mən həyətdə, kərpicdən tikilmiş anbarla yanaşı daxmada olurdum, yəqin ki, vaxtilə buranı qoşqu şeylərini saxlamaq üçün tikmişdilər, – komanın divarlarına iri mismarlar vurulmuşdu, – indi isə koma gərəksiz idi, ancaq atam artıq otuz il olardı ki, öz qəzetlərini oraya yığır və nə üçünsə onları hər altı ayda cildlədir, heç kəsin də toxunmasına icazə vermirdi. Burada yaşadığım üçün atamın və onun qonaqlarının gözüne az dəyirdim; mənə elə gəlirdi ki, yaxşı otaqda yaşamadığıma və yemək üçün hər gün evə getmədiyimə görə onun boynuna düşmüşəm deyə, atamın sözləri o qədər də təhqiramiz səslənmir.

Bacım mənə gözləyirmiş. O, atamızdan gizlin olaraq mənim üçün axşam yeməyi: bir tikə soyuq dana əti, bir parça da çörək gətirmişdi. Bizim evdə tez-tez təkrar edirdilər: “Pul haqq-hesabla, qənaətlə xərclənməlidir”, “Qəpik-qəpik qənaət edib manatı qoruyarsan” və s. Bu şit sözlərin təsiri altına düşən bacım da həmişə çalışdı ki, xərci azaltsın, buna görə yeməyimiz yaxşı olmurdu. O, boşqabı stolun üstünə qoyub yatağımın üzərində oturdu və ağlamağa başladı.

– Misail, – dedi, – sən bizim başımıza nə oyun gətirirsən?

O, üzünü örtməmişdi, göz yaşları damcı-damcı sinəsinə və əllərinin üstünə tökülürdü, üzündə kədər ifadəsi vardı. O yastığın üstünə yığılıb hönkür-hönkür ağlamağa başladı, bütün bədəni titrəyirdi.

– Sən yenə qulluğu buraxdın... Ah, bu, nə qədər dəhşətli bir haldır!

O, ağladığı üçün mən çox məyus bir hala düşmüşdüm:

– Başa düş, bacım, bir başa düş ki... – deyə sözə başladım.

Elə bil, qəsdən kiçik lamparın nefti büsbütün yanıb qurtardığından o sönməyə başlayaraq hislənilir və divarlarda sərt bir şəkildə görünən köhnə mismarların kölgələri titrəyirdi.

Bacım qalxaraq:

– Bizə rəhmin gəlsin! – dedi. – Atamız böyük dərd içərisindədir, mən xəstəyəm, aqlımı itirirəm. Sənin başına nələr gələcək? – deyə o soruşdu və ağlaya-ağlaya əlini mənə uzadaraq, yalvarmağa başladı. – Səndən xahiş edirəm, yalvarıram, rəhmətlik anamızın xatirinə and verirəm. Get, yenə qulluğa gir!

Bir az da belə davam etsə, təslim olacağımı hiss edərək:

– Girə bilmərəm, Kleopatra! Qulluq edə bilmərəm! – dedim.

Bacım sözünə davam edərək:

– Nə üçün? Nə səbəbə? – deyə soruşdu. – Yaxşı, əgər idarə rəisi ilə yola gedə bilməmişən, özünə başqa bir yer axtar. Məsələn, gedib dəmiryolunda qulluq edə bilməzsən? Nə üçün də getməyəsən? Mən bu saat Anyuta Blaçovo ilə danışmışam, o lap inandırır ki, səni dəmiryolunda işə götürürlər. Hətta bu barədə səndən ötrü çalışacağını vəd etdi. Allah xatirinə, Misail, fikirləş! Sənə yalvarıram, düşün!

Biz bir az da söhbət etdik, mən razı oldum, dedim ki, çəkilən dəmiryolunda xidmət etmək məsələsi hələ bir dəfə də olsa, fikrimə gəlməmişdi, indi nə olar ki, yoxlayıb öyrənərəm.

Bacım göz yaşları arasından sevinclə gülümsədi, əlimi sıxdı. O özünü saxlaya bilməyib yenə də ağlayarkən mən neft üçün mətbəxə getdim.

II

Keyriyyə məqsədilə göstərilən həvəskar tamaşaları ilə, konsert, sözsüz və hərəkətsiz səhnələrlə maraqlananlar arasında birinci yeri Böyük Dvoryan küçəsində xüsusi evləri olan Ajoginlər tuturdular; onlar tamaşa göstərmək üçün hər dəfə öz binalarını verir, həm də bununla əlaqədar olan bütün zəhmət və məsarifi öz öhdələrinə götürürdülər. Qəzada üç min desyatınə yaxın torpağı və cah-calallı malikanəsi olan bu varlı ailə kənddə yaşamağı sevməyərək qışı da, yayı da şəhərdə keçirirdi. Bu ailə bir ana və üç qızdan ibarət idi; saçını qısaca vurdurub nazik parçadan tikilmiş kofta və tikiliş üsulu ilə sadə yubka geyən ana ucaboylu, arıq və nəzakətli bir xanım idi. Üç qızdan söhbət düşdükdə isə onları öz adları ilə deyil, sadəcə: böyük qız, ortancıl qız və kiçik qız deyə adlandırırdılar. Onların üçünün də çənəsi kifircəsinə uzun, gözləri zəif və çiyinləri çıxıq idi; anaları kimi paltar geyir, xoşagəlməyən bir tərzdə pəltək danışır, buna baxmayaraq, hər

tamaşada, hökmən, iştirak edir və xeyriyyə məqsədilə daima bir iş görürdülər – çalır, şeir və mahnı oxuyurdular. Onlar özlərini çox ciddi saxlayır, heç vaxt gülümsəmir, hətta mahnı oxunan vodevillərdə belə azacıq şənlik əlaməti göstərmədən, sanki, mühasibatla məşğul olaraq, işgüzar bir görkəmlə oynayırdılar.

Mən tamaşalarımızı, xüsusilə tez-tez olan və bir az qarmaqarışmış keçən səs-küylü məşqlərimizi sevirdim, bu məşqlərdən sonra həmişə bizə axşam yeməyi verirdilər. Pyeslərin seçilməsində və rolların paylaşdırılmasında mən heç iştirak etmirdim. Yalnız səhnə dalındakı işlər mənim öhdəmdə idi. Mən dekorasiya çəkir, rolların üzünü köçürür, suflorluq edir və artistləri qrimləyirdim. Göy gurultusu, bülbül ötüşməsi və başqa bu kimi təsir oyadan cürbəcür şeylərin düzəldilməsi də mənə tapşırılmışdı. İctimai mövqeyim və yaxşı palatam olmadığı üçün məşqlərdə mən ayrıca dayanır, səhnə arxasındakı dekorasiyaların kölgəsi altına çəkilir və utancaq bir halda susurdum.

Dekorasiyaları Ajoginlərin anbarında və ya həyətlərində çəkirdim. Rəngsaz və ya onun özünü adlandırdığı kimi, rəngsazlıq işləri podratçısı Andrey İvanov da mənə kömək edirdi, o, əlli yaşında, ucaboy, çox anq, bənizi solğun, döşü və gicgahları batıq, gözlərinin altı göy və təhər-töhrü bir az qorxunc görünürdü. İvanov, adamı taqətdən salan bir xəstəliyə tutulub əziyyət çəkirdi, hər il payızda və yazda deyirdilər ki, onun işi artıq bitib, lakin o, bir qədər yatağa düşdükdən sonra ayağa qalxır və heyrətlə deyirdi: “Budur ha, mən yenə ölmədim!”

Şəhərdə onu Turp adlandırır və deyirdilər ki, bu, onun əsl familiyasıdır. O da mənim kimi teatrı sevirdi, tamaşa hazırladığımızı eşidər-eşitməz bütün işlərini buraxır və dekorasiya çəkmək üçün Ajogingilə gəlirdi.

Bacımla söhbət edib razılaşıdıqdan sonra ertəsi gün səhərdən axşamədək Ajoginlərin evində işlədim. Məşq axşam saat yeddiyə təyin edilmişdi; məşqin başlanmasından bir saat qabaq bütün həvəskarlar zalda toplanmışdılar; böyük qız, ortancıl qız və kiçik qız səhnədə gəzişir, rolların yazıldığı dəftərləri oxuyurdular. Əynində uzun və rəngi bozarmış palto olan, boynunu da şəflə sarımış Turp gicgahını divara söykəyib dayanmış və dindar adamlara məxsus bir ifadə ilə səhnəyə tamaşa edirdi. Ajoginlərin anası gah bu,

gah o biri qonağa yaxınlaşır və onların hər birinə xoş bir söz deyirdi. O, adamların üzünə diqqətlə baxaraq, gizli bir söz söyləyirmiş kimi, yavaşca danışmağa adət etmişdi.

O, mənə yaxınlaşaraq yavaş səslə:

– Yəqin, dekorasiya çəkmək çətinidir, – dedi. – Biz indicə madam Mufke ilə mövhumat haqqında danışırıdık ki, sizin içəri girdiyinizi gördüm. Aman Allah, mən bütün, bütün ömrüm boyu mövhumatla, cəhəllə mübarizə aparmışam! Bütün bu qorxuların nə qədər boş şey olduğunu ev qulluqçularına sübut etmək üçün həmişə öz otağımda üç şam yandırır və bütün mühüm işlərimi də ayın on üçündə başlayıram.

Mühəndis Doljikovun gözəl, sarışın, kök qızı gəldi, o, şəhərimizdə deyildiyi kimi, başdan-ayağa Paris şeyləri geymişdi. O, səhnədə oynamırdı, lakin məşq zamanı onun üçün səhnədə bir stul qoyurdular və o, öz bəzək-düzəyi ilə hamını heyrləndirərək gülə-gülə birinci sırada görünməyincə tamaşaya başlamırdılar.

Paytaxt xanımı olduğu üçün məşq zamanı onun irad tutmasına izin verirdilər, o, öz fikrini xoş, mərhəmətli bir təbəssümlə deyirdi, görünür ki, bizim tamaşaları uşaq əyləncəsi kimi bir şey sayır. Deyirdi ki, o, Peterburq konservatoriyasında oxumaq öyrənib və guya, bütün qış uzununu hətta xüsusi operada mahnı oxuyub. Bu qız mənim çox xoşuma gəlirdi, adətən, məşğələlərdə və tamaşa vaxtı gözümü ondan ayırmırdım.

Mən suflorluğa başlamaq üçün dəftəri təzəcə əlimə almışdım ki, gözəlilmədən bacım gəldi. O, manto və şlyapasını çıxarmadan mənə yaxınlaşdı və:

– Xahiş edirəm, gedək, – dedi.

Mən də getdim. Anyuta Blaqovo da başında şlyapa və üzündə qara bürüncəklə səhnənin dal tərəfindəki qapının ağzında dayanmışdı. O, məhkəmə sədri müavininin qızı idi, atası çoxdan, gərək ki, lap dairə məhkəməsi qurulduğu gündən şəhərimizdə xidmət edirdi.

Bu qız boy-buxunlu olduğu üçün sözsüz və hərəkətsiz səhnələrdə, hökmən, iştirak etməli idi, bir pərinə və ya şöhrəti təsvir edərkən utandığından qıpqırmızı qızarırdı; lakin o, tamaşalarda iştirak etmir, məşqlərə də bir işi olduqda bir dəqiqəliyə gəlir, zala girmirdi. İndi də görünür ki, o ancaq bir dəqiqəliyə gəlib.

O mənə baxmadan qızararaq və soyuq bir əda ilə:

– Atam sizin barənizdə danışib, – dedi. – Doljikov dəmiryolunda sizə yer verəcəyini vəd etmişdir. Sabah evdə olacaq, onun yanına gedin.

Mən baş əydim və zəhmət çəkdiyinə görə təşəkkür etdim. Anyuta əlimdəki dəftəri göstərərək: “Bunu isə qoyub gedə bilərsiniz”, – dedi.

O və bacım Ajoginaya yanaşdılar və mənə baxa-baxa iki dəqiqəyədək onunla pıçıldırdılar. Onlar nə haqda isə məsləhətləşirdilər. Ajogina mənə yaxınlaşaraq və diqqətlə üzümə baxaraq yavaş səsle:

– Doğrudan da, – dedi və dəftəri əlimdən aldı, – bu iş sizi, doğrudan da, ciddi məşğələlərdən ayırırsa, onda siz bunu bir başqasına verə bilərsiniz. Narahat olmayın, dostum, gedin, Allah sizə kömək olsun.

Mən onunla vidalaşdım və pərt halda bayıra çıxdım. Pillekəndən aşağı düşərkən gördüm ki, bacımla Anyuta Blaqova gedir və nə barədə isə, gerek ki, mənim dəmiryolunda qulluğa girməmə barəsində qızgın danışılar, özləri də tələsirlər. Bacım keçmişdə heç vaxt məşqlərdə olmamışdı, indi, yəqin ki, vicdan əzabı çəkirdi, qorxurdu ki, birdən icazəsiz Ajogingilə getdiyini atam bilər.

Mən ertəsi gün saat birdə Doljikovun yanına getdim. Lakey mənə çox gözəl bir otağa apardı; bu, mühəndisin qonaq otağı və eyni zamanda iş kabinetini idi. Burada hər şey yumşaq və qəşəng idi, bu şeylər mənim kimi öyrəşməmiş adama hətta qərribə görünürdü. Bahalı xalçalar, böyük kreslolar, tunc şəkillər, qızıl suyuna çəkilmiş çərçivələr; divarlarda ora-buradan asılmış fotosəkillərində çox gözəl, zəkası üzərindən bəlli və duruşları sərbəst qadınlar sezilirdi; qonaq otağının qapısı bağ tərəfə, balkona açılır, yasəmən, üstünə səhər yeməyi qoyulmuş stol, çoxlu içki şüşəsi və qızılgül buketi görünürdü; bahar qoxusu, bahalı siqar iyi, səadət ətri gəlirdi, – bütün bunlar, elə bil, demək istəyirdi ki, bax, adam ömür sürmüş, zəhmət çəkmiş və nəhayət, dünyada mümkün olan xoşbəxtliyə nail olmuş – dur. Mühəndisin qızı yazı stolunun arxasında oturub qəzet oxuyurdu. O, mənə müraciət edib:

– Siz atamın yanına gəlmişsiniz? – deyə soruşdu. – O, duş qəbul edir, bu saat gələr. Xahiş edirəm hələlik əyləşin.

Mən oturdum. Bir qədər sükutdan sonra:

– Siz, deyəsən, bizim evin qabağındakı evdə olursunuz? – deyə bir daha sual verdi.

– Bəli.

O qəzetə baxa-baxa sözüne davam etdi:

– Gərək, məni bağışlayasınız, – dedi. – Mən danxdığım üçün hər gün pəncərədən baxır, çox vaxt sizi və bacınızı görürəm. Onun üzündə həmişə elə xoş və dalgın bir ifadə oxunur ki.

Doljikov daxil oldu. O, dəsmalla boynunu silirdi. Qızı:

– Papa, monsieur Poloznevdir, – dedi.

O əl vermədən tez mənə müraciət edib:

– Bəli, bəli, Blaqovo mənə deyib, – dedi. – Lakin qulaq asın, mən sizə nə iş verə bilərəm? Məndə elə bir yer varmı? Siz, ağalar qəribə adamlarsınız! – deyə o, ucadan və elə bir səslə danışırdı ki, elə bil, mənə töhmət verirdi. – Sizin kimilərdən gündə iyirmi nəfər mənim yanıma gəlir, elə düşünülər ki, mən departament başçısıyam! Mənim ixtiyarımda olan dəmiryol xəttidir, ağalar, çox ağır işlərdir, mənə mexanik, çilingər, yerqazan, xarrat, kankan lazımdır, siz ki, oturub yazmaqdan başqa bir iş görə bilmirsiniz! Hamınız olmu - sunuz yazıçı!

Onun xalça və kresloları kimi özü də səadət saçırdı. Kök, sağlam, yanaqları al, döşü enli bir adam idi, əl-üzü təmiz yuyulmuş, çit köynək və şalvar geymişdi, sanki, çinidən düzəldilmiş oyuncaq bir sürücü idi. Onun top, qıvrım saqqalında bir dənə də olsa, ağ tük görünmürdü, burnu bir az donqar idi, qara gözlərinin isə sakit və məsum bir baxışı vardı.

O sözüne davam edərək:

– Siz nə iş görə bilərsiniz? – dedi. – Bir şey bacarırsınızımı?! Mən mühəndisəm, bəli, təmin olunmuş bir adamam. Lakin dəmiryolunu mənə tapşırımdan əvvəl uzun müddət ağır və əziyyətli işlər görmüşəm, maşinist olmuşam, iki il Belçikada adi yağlayıcı işini görmüşəm. Özünlüz bir düşünün, əzizim, mən sizə nə iş təklif edə bilərəm?

Mən onun parlaq gözlərinin məsum baxışına dözməyərək çox pərt bir halda:

– Əlbəttə, belədir... – deyə mırıldandım.

O, bir qədər fikirləşdikdən sonra:

– Heç olmasa, aparatda işləyə bilərsinizmi? – deyə soruşdu.

– Bəli, teleqrafxanada xidmət etmişəm.

– Hm... Yaxşı, orada baxıb görərik. Hələlik gedin Dubeçnyaya.

Orada birisi mənim yanımda işləyir, amma çox yaramaz adamdır.

– Mənim vəzifəm nədən ibarət olacaq? – deyə soruşdum.

– Orada baxarlıq. Hələlik gedin, mən sərəncam verərəm. Ancaq xahiş edirəm sərxoşluq etməyəsiniz və heç bir xahişlə mənim rahatlığımı pozmayasınız. Yoxsa qovaram.

O, mənim yanımdan kənara çəkildi və hətta başını belə tərpətmədi. Mən ona və onun qəzet oxuyan qızına təzim edib bayıra çıxdım. Ürəyimdə elə bir ağırlıq hiss edirdim ki, bacım mühəndisin məni necə qəbul etdiyini soruşduqda mən bir söz belə deyə bilmədim.

Mən Dubeçnyaya getmək üçün səhər tezdən, gün doğan kimi ayağa qalxdım. Bizim Böyük Dvoryan küçəmizdə bir nəfər belə yox idi, hələ hamı öz evində yatırdı, küçənin sükutunu təkcə mənim addımlarım pozur və boğuc bir səs verirdi. Şəhlə örtülü qovaq ağacları havanı zərif ətir qoxusu ilə doldurmuşdu. Qüssələnir və şəhərdən getmək istəmirdim. Mən öz doğma şəhərimizi sevirdim. O, mənə elə gözəl və mehriban görünürdü ki! Mən bu yaşıllığı, günəşli sakit səhərləri, kilsə zənglərimizin səslərini sevirdim; lakin bu şəhərdə mənimlə birlikdə yaşayan adamlar ürəyimi sıxır, mənə yad görünür və bəzən hətta məndə nifrət oyadırdılar. Mən onları sevmir və anlamırdım.

Mən anlamırdım ki, bütün bu altmış beş min adam nə üçün və nə ilə yaşayır. Bilirdim ki, Kimrı əhalisi çəkməçiliklə çörək pulu qazanır, Tulada samovar və tüfəng düzəldirlər, Odessa limanı olan bir şəhərdir, bəs bizim şəhər nədir, burada nə edirlər? Bunu bilmirdim. Böyük Dvoryan küçəsində və daha iki təmiz küçədə olanlar hazır kapitalla və məmurların xəzinədən aldıkları maaşla yaşayırdılar; bəs bir-birilə yanaşı olaraq üç verst uzanıb tərənin dalında gözdən itən səkkiz küçənin əhalisi nə ilə dolanırlar? Bu, mənim üçün daima anlaşılmaz bir tapmaca idi. Həm də bu adamların necə dolandıqları barəsində bir söz demək ayıbdır! Nə bir bağ, nə teatr, nə də yaxşı bir orkestr vardı; şəhər və klub kitabxanalarına yalnız yəhudi balaları gedirdilər. Beləliklə, jurnalların və yeni kitabların vəraqləri aylarla kəsilməmiş qalırdı; varlılar və ziyalılar havası ağır, dərissə qalın otaqlarında, taxtabiti ilə dolu taxta çarpayılarda yatır, uşaqları isə uşaq otağı adlandırılan iyrenc, çirkin yerlərdə saxlayır, nöqərlər, hətta qoca və hörmətəlayiq nöqərlər isə mətbəxdə, döşəmə üzərində cır-cındıra bürünüb yatırdılar. Pəhriz olmayan günlərdə evlərdən borş iyi, pəhriz günlərində isə – günəbaxan yağında qızardılan

uzunburun balığın qoxusu gəlirdi. Yemək dadlı olmurdu, pis su içirdilər. Bələdiyyə idarəsində, qubernator divanxanasında, baş keşişin yanında, hər yerdə və hər evdə illərdən bəri deyirdilər ki, şəhərimizdə yaxşı, ucuz su yoxdur, su kəməri çəkmək üçün xəzinədən iki yüz min manat borc almaq lazımdır. Şəhərimizdə bəzən bütün malikanələrini qumarda uduzan otuzadək çox varlı adam belə bu pis suyu içir və bütün ömürləri boyu borc almaq haqqında qızgın-qızgın danışirdilər – mən bunu başa düşmürdüm. Mənə elə gəlirdi ki, bunlar bu iki yüz min manatı ciblərindən çıxarıb ortaya qoysaydılar, daha təbii bir iş görmüş olardılar.

Bütün şəhərdə mən bir nəfər təmiz və ləkəsiz adam tanıyırdım. Atam rüşvət alır və elə təsəvvür edirdi ki, bu pulu ona hörmət etdikləri üçün, onu mənəvi cəhətdən ləyaqətli bir adam saydıqları üçün verirlər; gimnaziya şagirdləri bir sinifdən o biri sinfə keçmək üçün öz müəllimlərinin ailəsində pullu yeməkdən istifadə edirdilər, beləliklə, müəllimlər öz şagirdlərindən xeyli pul alırdılar; hərbi idarə rəisinin arvadı hərbi xidmətə çağırış vaxtında əsgəriyə çağırılanlardan rüşvət alır, hətta özünü qonaq çağırmalarına razılıq verirdi, bir dəfə bu qadın kilsədə dizüstündən qalxa bilmədi, çünki sərxoş idi; hərbi xidmətə çağırış vaxtında həkimlər də rüşvət alırdılar. Şəhər həkimi ilə baytar isə qəssab dükanlarının və yeməxanalarının üzərinə vergi qoymuşdular; qəza məktəbində üçüncü dərəcə üzrə imtiaz verən şəhadətnamələrlə alver edirdilər, bir neçə kilsəyə baxan keşişlər ruhanilərdən və kilsə starostalarından rüşvət alırdılar; şəhər və meşşan idarələrinə, müalicəxanalara və bütün başqa idarələrə müraciət edən hər adamın ardınca: “Bəs sizin sağolunuz hanı?” – deyər çığırdılar, o adam da 30-40 qəpik vermək üçün geri döndü. Rüşvət almayanlar isə, məsələn, məhkəmə üzvləri təkəbbürlü idilər, onlar əl əvəzinə iki barmağını uzadır, laqeyd və məhdud mülahizələri ilə fərqlənir, çox qumar oynayır, çox içki içir, varlı qız və qadınlarla evlənir və şübhəsiz ki, mühitə zərərli, əxlaqı pozan bir təsir göstərirdilər. Yalnız qızlar əxlaq cəhətdən təmiz idilər; onların əksəriyyəti yüksək məqsədlər təqib edirdi, namuslu və safqəlblı idi; lakin onlar da həyatı anlamır və inanırdılar ki, rüşvət adamın mənəvi keyfiyyətlərinə hörmət edildiyinə görə verilir. Bu qızlar ərə getdikdən sonra tez qocalır, düşkünləşir və ümitsiz halda bayağı meşşan həyatının girdabında batıb qalırdılar.

III

Bizim mahalda dəmiryolu çəkiliydi. Bayramlardan bir gün qabaq şəhərdə dəstə-dəstə cındır paltarlı adamlar dolaşırdılar. Şəhər əhli bunları “Çuqunka”¹ adlandırır və bu adamlardan qorxurdu. Mən çox vaxt göürdüm ki, üz-gözü qanlı və başıaçıq bir səfli itələy-itələyə polis şöbəsinə sürükləyir, onun dalınca isə, maddi sübut olaraq, bir samovar və ya təzəcə yuyulmuş yaş paltar aparırlar. Bu “dəmiryol” səfilləri, adətən, meyxanaların yanında və bazarlarda toplaşırdılar; onlar yeyir, içir, söyüşür və yanlarından keçən əxlaqsız bir qadını gördükdə qulaqbatıncı fit çalırtdılar. Bizim dükançılar bu ac yaramazları əyləndirmək üçün itlərə, pişiklərə araş içirir və ya tənəkə neft qabını bir itin quyruğuna bağlayır, fit çalmağa başlayırdılar; it də tənəkə qabı sürüdə-sürüdə küçəyə gurultu salır və qor-xudan zingildəyə-zingildəyə qaçırtdı. Ona elə gəlirdi ki, bir əjdaha onu daban-dabana təqib edir, yazıq şəhərdən xeyli uzaqlara, çölə qaçır və orada gücdən düşüb qalırtdı; şəhərimizdə həmişə quyruğunu qısıb titrəyən bir neçə it vardı, bu itlər barəsində deyirdilər ki, onlar belə əyləncəyə tab gətirməyib dəli olmuşlar.

Vaqzal şəhərin beş verstliyində tikilirdi. Deyirdilər ki, mühəndislər dəmiryolunu şəhərin lap yaxınlığından çəkmək üçün əlli min manat rüşvət istəmiş, şəhər idarəsi isə buna razı olmayıb ancaq qırx min manat təklif etmiş, on min manatdan ötrü sazişə gəlməmişlər, indi şəhərlilər peşman olmuşdular, çünki vaqzalacan şose yolu salmaq lazım idi ki, daha baha başa gələcəkdi. Bütün dəmiryol xəttində şpal və rels qoyulmuş, tikinti materialı və fəhlə daşıyan köməkçi qatarlar işləməyə başlamışdı; dəmiryolunun işə düşməsi ancaq Doljikovun tikdiyi körpülərə görə yubadılırdı, bəzi yerlərdə isə stansiyalar da hazır idi.

Dubeçnyaya – bizim birinci stansiyamız belə adlanırdı – şəhərin on yeddi verstliyində idi. Mən oraya piyada gedirdim. Payızlıq və yazlıq əkinlər səhər günəşi altında yamyaşıl görünürdü. Bura ürəkəçən düzənlik bir yer idi, uzaqlarda vaqzal, kurqanlar və malikanələr aydın görünürdü... Bu çöl, bu sərbəstlik nə qədər gözəl idi! Mən şəhərdə nələr olduğu haqqında düşünməmək, ehtiyac, yemək fikri çəkməmək üçün, heç olmazsa, bir səhər sərbəst, azad olmaq, bunu dərin-

¹ *Çuqunka* – köhnə rus xalq sözüdür, “dəmiryolu” deməkdir.

dən hiss etmək istəyirdim! Yaşamağıma kəskin aclıq hissindən daha çox mane olan başqa bir şey yox idi, ac olduğum vaxtlarda ən yaxşı düşüncələrim qarabaşaq sıyığı, kotlet və qızardılmış balıqla əlaqədar olan fikrə qarışır, qəribə bir şəkil alırdı. Budur, çöldə tək-tənha durub yuxarıya baxır, havada asılıb qalmış kimi görünən və sanki, isterik bir halda oxuyan torağaya tamaşa edir, eyni zamanda düşünürəm: “İndi çörəklə yağ yemək nə yaxşı olardı!” Ya rahatlanmaq, bu gözəl may səslərinə qulaq asmaq üçün yolun kənarında oturub gözlərimi yumuram, burnuma isə isti kartof qoxusu gəlir. Mən boyca uca və sağlam bir adam olduğum halda, ümumiyyətlə, az yeməli olurdum, buna görə də bütün gün uzunlu başlıca hissəm aclıq duyğusu idi, bəlkə, buna görə də mən, bu qədər adamların niyə ancaq bir parça çörək pulu qazanmaq üçün işlədiklərini və nə səbəbə yalnız yeməkdən danışdıqlarını çox yaxşı başa düşürdüm.

Dubeçnyada stansiyanın iç divarına suvaq çəkir və su quyusunun üst taxta qatını tikirdilər. Hava çox isti idi, əhəng iyi gəlirdi, fəhlələr də talaşa və zibil yığınları arasında süst-süst dolaşırdılar; yolayrın öz budkasının yanında yatmışdı, qızgın günəş onun üzünü yandırırdı. Ətrafda bir ağac belə yox idi. Teleqraf telləri yavaş-yavaş uğuldayır və tellərin ora-burasına qonmuş qırğılar rahatlanırdılar. Mən də bu yığınların arasında dolaşaraq nə edəcəyimi bilmirdim və vəzifəm nədən ibarət olacaq deyə soruşduqda: “Orada baxanq”, – deyə mühəndisin cavabını xatırlayırdım. Lakin bu səhrada nəyə baxmaq olardı? Mala-keşlər bir onbaşı bərəsində və görmədiyim, tanımadığım Fedot Vasilyev haqqında danışdırlar, mən başa düşürdüm, yavaş-yavaş ürəyim sıxılmağa, qüssələnməyə başlayırdı. Bu, elə bir fiziki qüssədir ki, əlin, ayağın və iri bədənin olduğunu hiss edir, lakin onlarla nə iş görəcəyini və başını hara soxacağını bilmirsən.

Mən axı iki saatadək gəzdikdən sonra gördüm ki, dəmiryol xəttindən sağ tərəfdə verst yarım – iki verst uzanıb gedən teleqraf dirəkləri ağ daşdan tikilmiş bir hasarın yanında axıra çatır; fəhlələr deyirdilər ki, kontor oradadır, nəhayət, başa düşdüm ki, mən də oraya getməliyəm.

Bu, çox köhnə və çoxdan nəzarətsiz qalmış bir malikanə binası idi. Deşik-deşik ağ daşdan tikilmiş hasar əyilmiş və onun bəzi yerləri uçulub-dağılmışdı. Əsas binanın yanında tikilmiş və qapı-pəncərəsiz divarı çölə baxan evin dam dəmirləri pas atmış, bəzi yerlərdə yamaq -

lanmışdı. Darvazadan qanqal basmış geniş bir həyəət və köhnə mülkədar evi görünürdü, bu evin pəncərələrində taxta pərdə vardı, hündür damın dəmirləri isə paslanmış boz rəng almışdı. Bu əsas binanın sağ və sol tərəflərində bir-birinin eyni olan iki ev vardı, bu evlərdən birinin pəncərələrinə taxta vurulmuşdu, pəncərələri açıq olan o biri evin yaxınlığında ipdən paltar asılmışdı, bir yanda da dana-buzov gəzirdi. Axırncı teleqraf dirəyi də bu həyəətdə idi, bu dirəyin telləri, qapı-pəncərəsiz divanı çölə baxan evə doğru uzanıb gedirdi. Evin qapısı açıq idi. Mən içəri girdim. Teleqraf dəzgahının yanındakı stolun başında bir cənab oturmuşdu, bu qara qıvrımsaçılı adamın əynində parusin pencək vardı; o, mənə acıqlı-acıqlı baxdı, lakin dərhal gülümsədi və:

– Salam, balaca fayda! – dedi.

Bu, mənim məktəb yoldaşım İvan Çeprakov idi, papiros çəkdiyinə görə onu gimnaziyanın ikinci sinfindən qovmuşdular. Bir zamanlar payız günlərində payız bülbülləri ilə yalançı bülbülləri və ardıc quşlarını tutur, ata-analarımız hələ yuxuda ikən, səhər tezdən bazara aparıb satırdıq. Biz pusquda durub köçəri sığırçın qatarlarına xırda qırma ilə doldurulmuş tüfənglərdən atəş açır, sonra yaralı quşları yığırdıq, onlardan bəziləri şiddətli əzab-əziyyət içərisində qıvrıqlaraq ölür (qəfəsə saldıığım bu yaralı quşların gecə vaxtı necə qıvrıqla-qıvrıqla qırıldadıqları indi də yadımdadır), başqaları sağaldıqda onları satır və həyasızcasına and içirdik ki, hamısı erkək quşdur. Bir dəfə bazarda uzun müddət müştərilərə təklif etdiyim bir sığırçın satılmamış qalmışdı, nəhayət, onu da bir qarıya satdım. Bu qəpiyi cibimə qoyub özümü təskin edərək “Az da olsa, qazandır! – dedim, – necə olsa, bu da bir balaca faydadır!” O vaxtdan bəri küçə uşaqları və gimnaziya şagirdləri mənə az qazanc ləqəbini vermişdilər. Elə indi də uşaqlar və dükançılar məni bu ləqəblə çağırıb hirsəndirirdilər, halbuki məndən başqa kimsə bu ləqəb və haradan əmələ gəldiyini xatırlamırdı.

Çeprakov bədəcə zəif, döşü dar, çiyinləri çıxıq və ayaqları uzun bir adam idi. Qalstuku ip kimi sallanır, jilet isə heç geymirdi, çək-mələri mənimkindən də pis idi – dabanları əyilmişdi. O, gözlərini çox gec-gec qırırdı, üzündə elə bir ifadə vardı ki, elə bil, haraya isə tələsir, nəyə isə can atırdı, buna görə bir şeyi cəld götürmək istəyirmiş kimi həmişə əlləşib-vernuxurdu.

– Bir dayan görək, – deyə o, yenə vurnuxmağa başladı. – Hə, mənə bax!.. Zad, mən indicə nədən danışırıdım?

Biz söhbətə qızıxdıq. Öyrəndim ki, indi olduğum bu malikanə hələ bu yaxınlardək Çepprakovların mülkü olub, ancaq keçən payızda mühəndis Doljikovun əlinə keçmişdir, pulu qiymətli kağızlara verməkdənsə, torpaq alıb saxlamağın daha əlverişli olduğunu zənn edən Doljikov bizim mahalda, borclarını ödəmək şərti ilə, üç yaxşı malikanə satın almışdı; Çepprakovun anası malikanəni satarkən yan evlərdən birində iki il yaşamaq haqqını şərt qoymuş və çox təvəq-qədər sonra oğlunu kontorda işə düzəltdi.

Çepprakov mühəndis barəsində dedi:

– Əlbəttə, alacaq! Elə təkcə podratçılardan nə qədər pul dartır! Hamıdan kəsib cibini doldurur!

Sonra o, məni nahar eləməyə apardı və vurnuxa-vurnuxa belə bir qərara gəldi ki, mən onunla bir otaqda olacağam, xörəyimi də anası hazırlayacaq.

Evə gedərkən yolda:

– Anam çox simicdir, – dedi, – amma sənin üçün baha qiymətə hesab eləməz.

Anasının olduğu kiçik otaqlar çox darısqal idi; bütün bu otaqlar, hətta dəhlizlər belə mebellə doldurulmuşdu; malikanə satıldıqdan sonra bu mebeli böyük evdən daşıyıb buraya gətirmişdilər; bunların hamısı qırmızı ağacdan düzəldilmiş qədim mebel idi. Xanım Çepprakova çox kök və ahıl bir qadın idi, onun gözləri çinli gözləri kimi əyri idi; o, pəncərənin qabağında qoyulmuş böyük bir kreslodə oturub corab toxuyurdu. Bu xanım məni təntənə ilə qəbul elədi.

– Ana can, bu, Poloznevdir, – deyə Çepprakov məni təqdim etdi. – Burada qulluq edəcəkdir.

– Siz dvoryansınız? – deyə qadın xoşagəlməyən qəribə bir səsle soruşdu; elə bil, onun boğazında pıqqıltı ilə yağ qaynayır.

– Bəli, – deyə cavab verdim.

– Əyləşin.

Xörək yaxşı deyildi. Süfrəyə ancaq acı kəsmikdən bişirilmiş piroq və qatıqlı şorba verdilər. Ev sahibi, Yelena Nikiforovna daima qəribə bir şəkildə gah bir gözünü, gah o biri gözünü qırırdı. Danışır, yeyir, lakin bütün bədəni cansız cəsəd kimi görünürdü və hətta elə bil meyit qoxusu hiss edilirdi. Həyat onu güc-bələ ilə isindirirdi, amma şüuru

hələ ölgünləşmədiyi üçün o, özünün vaxtilə krepostnoy kəndlilərə malik mülkədar – xanım olduğunu, general arvadı olduğunu, ev qul-luqçularının da vəzifəsi onu təzimlə “zati-aliləri” deyər adlandırmaqdan ibarət olduğunu unutmamışdı; keçmiş həyatın bu acınacaqlı qalıqları bir dəqiqəliyə şölələndikdə o, oğluna müraciət edərək:

– Jan, sən bıçağı lazımı qayda ilə tutmursan! – deyirdi.

Və ya ağır-ağır nəfəs alaraq mənə müraciət edir, qonağını məş-ğul etmək istəyən ev sahibəsinin naz-qəmzəsi ilə deyirdi:

– Bilirsinizmi, biz malikanəmizi satmışıq. Əlbəttə, adamın heyfi gəlir, çünki biz buralara alışmışıq, lakin Doljikov, Janı Dubeçnya stansiyasının müdiri vəzifəsinə təyin edəcəyini vəd eləyib, beləliklə, biz buradan getməyəcək, buradaca stansiyada yaşayacağıq, bu da elə malikanədə yaşamaq deməkdir. Mühəndis çox yaxşı adamdır. Siz necə görürsünüz: o, çox gözəl deyilmi?

Çeppravoklar hələ bu yaxınlaradək firavan dolanırdılar, lakin general öldükdən sonra hər şey dəyişmişdi. Yelena Nikiforovna qonşuları ilə dalaşmağa, məhkəmə vasitəsilə çəkişməyə başlayır, xidmətçilərin və fəhlələrin əmək haqlarından kəsir, həm də birdən onu soyacaqlarından qorxurmuş. Beləliklə, Dubeçnya onca il içə-risində tanınmaz olmuşdu.

Böyük evin dal tərəfində köhnə bir bağ vardı, artıq yabanılaşan bu bağı qanqal və kol-kos basmışdı. Mən hələ möhkəm və qəşəng eyvanda bir az gəzdim, şüşəli qapıdan döşəməsi parket olan bir otaq görünürdü, bu, gərək ki, qonaq otağı idi; burada bir qədim fortepiano, bir də divarlarda qırmızı ağacdən enli çərçivələri alınmış qravürələr vardı, başqa bir şey görünürdü. Keçmiş çiçəkliklərdən bircə ağ və tünd-qırmızı başlarını otların arasından yuxarı qaldıran pion və lələ salamat qalmışdı; cığırılarda boy atıb bir-birinə mane olan cavan qaraağac və ağcaqayın bitmiş, inəklər onların zoğlarını yolmuşdu. Ağaclar sıx əkildiyindən bağ keçilməz bir meşə kimi görünürdü, lakin bağın yalnız evə yaxın hissəsi qalınlıq idi, çünki keçmiş xiyabarlarda əkilmiş qovaq, şam və qocayaşıl cökə ağacları hələ bu yerlərdə salamat qalmışdı, bağın içəriləri isə biçənək üçün təmizlənmişdi, burada artıq bürkü yox idi, hörümçək toru adamın ağızına və gözlərinə soxulmur, sərin külək əsirdi; içərilərə getdikcə bağ genişlənir və bu genişlikdə gilənar, gavalı, şaxbudaqlı alma ağacları ucalırdı, lakin budaqlarına dayaq vurulmuş və qanqren xəs-

təliyinə tutulmuş alma ağacları eybəcər hala düşmüşdü; armud ağacları o qədər hündür idi ki, adam onların armud ağacı olduğuna inanmaq istəmirdi. Bağın bu hissəsini şəhərimizin alverçi qadınları icarəyə götürmüşdü, komada yaşayan gic bir mujik isə buranı oğurlardan və siğircinlardan qoruyurdu.

Bağ getdikcə daha seyrəkləşərək, əsl bir çəmənə çevrilir, qıraqlarında yaşıl qamış və söyüd ağacları bitmiş çaya doğru enirdi; çayın dəyirman bəndinə yaxın olan yeri dərin və balıqlı idi; damı küləşlə örtülü balaca dəyirman ətrafa bərk səs salır, qurbağalar da şiddətlə quruldayırdı. Güzgü kimi parlaq suyun üzərində bəzən dairələr yayılır və şən balıqların toxunduğu çay zanbaqları titrəyirdi. Çayın o biri tayında kiçik Dubeçnyə kəndi yerləşmişdi. Çayın sakit və dərin dirsəyi adamı cəlb edir, sərənlik və istirahət ümidini verirdi. İndi bütün bu yerlər – çayın dirsəyi də, gözəl və rahat sahilləri də, dəyirman da mühəndisin əlində idi!

Beləliklə, mənim yeni qulluğum da başlandı. Mən teleqramları qəbul edir, göndərir, cürbəcür məlumat yazır, savadsız onbaşılarla ustaların kontorumuza göndərdikləri tələbnamələrin, narazılıq bildirən məktublarnın və raportların üzlərini köçürürdüm. Lakin günün çox hissəsində heç bir iş görmür, gələcək teleqramları gözləyərək otaqda gəzinir və ya şagird oğlanı kontorda qoyub başa gedir və oğlan gəlib aparatın tıqqıldadığını bildirənədək orada gəzirdim. Mən xanım Çeprakovanın evində nahar eləyirdim. Süfrəyə çox nadir olaraq ət verirdilər, südlü xörək daha çox olurdu, çərşənbə və cümə günlərində isə pəhriz yeməyi verir. Bu günlərdə süfrəyə çəhrayı boşqablar qoyurdular, onları pəhriz boşqabı adlandırırdılar. Çeprakova, adəti üzrə, daima gözlərini qırırdı, hər dəfə onu görəndə kimi qanım qaralırdı.

Kontorda bir adam üçün belə iş olmadığından Çeprakov heç bir iş görmür, ancaq yatır və ya tüfəngini götürüb ördək vurmaq üçün çayın dirsəyinə tərəf gedirdi. Axşamlar o, kənddə və ya stan-siyada içib keflənir, yatmazdan əvvəl güzgüyə baxır və:

– Salam, İvan Çeprakov! – deyərək bağırır.

Sərxoş olduqda onun bənizi çox soluxur, arasıkəsilmədən əllərini bir-birinə sürtür və bərkdən hırıldayırdı: hı-hı-hı! Dəliqanlı bir adam olduğu üçün lüt soyunur və çıpaq halda o yan-bu yana yüyürdü. Milçəkləri tutub yeyir və deyirdi ki, onlar turşməzə dad verir.

IV

Bir dəfə nahardan sonra o yüyürə-yüyürə kontora gəldi və tövşüyə-tövşüyə:

– Get, bacın gəlib, – dedi.

Mən bayıra çıxdım. Həqiqətən, böyük evin artırması qabağında bir şəhər faytonu dayanmışdı. Bacım, onunla birlikdə isə Anyuta Blaqovo, bir də hərbi kitel geymiş bir nəfər gəlmişdilər. Yaxınlaşaraq hərbi qulluqçunu tanıdım; o, Anyutanın həkim qardaşı idi.

Həkim mənə müraciət edərək:

– Biz sizin yanınıza, seyrə gəlmişik. Eybi yoxdur ki? – dedi.

Bacım və Anyuta burada necə dolandığını soruşmaq istəyirdilər, lakin hər ikisi bir söz demədən mənə baxırdı. Mən də dinmirdim. Onlar başa düşürdülər ki, bura mənim xoşuma gəlmir, bacımın gözləri yaşla doldu, Anyuta Blaqovo isə qızardı. Bağa getdik. Həkim hamıdan qabaqda gedir və sevinclə deyirdi:

– Gör nə gözəl havadır! Anacan, hava belə olar!

Zahiri görkəminə görə o lap tələbəyə oxşayırdı. Bir tələbə kimi danışır, gəzir, ala gözlərinin canlı, sadə, aydın baxışı da gözəl bir tələbənin baxışını xatırladırdı. O, ucaboy və gözəl bacısı ilə yan-yanaya zəif, çəlimsiz görünürdü; onun saqqalı seyrək, yüksək səsi isə zəif, bununla belə xoş idi. O, hansı polkda isə xidmət edirdi, indi öz qohum-qardaşını görmək üçün məzuniyyət alıb gəlmişdi, deyirdi ki, tibb doktoru elmi dərəcəsini almaq məqsədi ilə imtahan vermək üçün payızda Peterburqa gedəcək. Onun artıq öz ailəsi – arvadı və üç uşağı vardı; o, çox tez, hələ ikinci kursda oxuyarkən evlənmişdi, indi şəhərdə danışırıdılar ki, o, ailə həyatında bədbəxt olub, artıq arvadı ilə yaşamır.

Bacım narahat halda:

– İndi saat neçədir? – deyərək soruşdu. – Biz tez qayıtmalıyıq, papa mənə ancaq saat altıyadək qardaşımın yanında qalmağa icazə verib.

Həkim bir ah çəkdi:

– Ah, sizin bu papanız! – dedi.

Mən çay hazırlamışdım. Böyük evin eyvanı qabağında sərilmis xalça üzərində oturub çay içdik, həkim dizüstə durub nəlbəkiyə tök - düyü çayı içə-içə deyirdi ki, burada zövq və ləzzət duyuram. Sonra

Çeprakov gedib açarı gətirdi, şüşəli qapını açdı, hamımız evə girdik. Otaq bir qədər qaranlıq idi, burada əsrarəngiz bir hava vardı, göbələk qoxusu gəlir, döşəmənin altında zirzəmi varmış kimi ayaqlarımız uğultulu bir səs verirdi. Həkim ayaqüstə fortepianonun dilləri üzərində əlini gəzdirdi, pianino zəif, titrək, xırıltılı, lakin yenə də ahəngdar bir səs verdi; o, öz səsini yoxlamaq istəyərək bir romans oxumağa başladı, fortepianonun dillərindən biri səs vermədikdə o, üzünü qırırdır və səbirsiz halda ayağını yerə döyürdü. Bacım artıq evə getməyə tələsmir, otaqda həyəcanlı bir halda gəzərək:

– Mən şadam! Çox şadam, çox! – deyirdi.

Onun səsində heyrət əlaməti duyulurdu, sanki o, öz ürəyinin sevinclə dolmasını mümkün olmayan bir hal sayırdı. Ömrümdə ilk dəfə idi ki, onu bu qədər şən görürdüm. O hətta bir qədər gözəlləşmişdi. Yandan baxdıqda onun görünüşü kifir idi, burnu və ağız qabağa uzanmış kimi görünürdü, elə bil, nəyi isə üfürürdü, lakin onun gözəl qara gözləri vardı, solğun və çox zərif sifətində təsirli şəfqət və hüzn ifadəsi oxunurdu, o danışdığı zaman sevimli və hətta gözəl görünürdü. Hər ikimiz – mən də, o da anamıza oxşayırdıq, çiyinlərimiz enli, özümüz qüvvətli və dözümlü idik, lakin onun solğunluğu xəstəlik nəticəsi idi; o, tez-tez öskürürdü, bəzən mən onun gözlərində ciddi xəstəlikdən əzab çəkən, lakin nə üçünsə xəstəliyini gizlədən adamların gözlərində olan bir əlamət görürdüm. Onun indiki şənliyində bir uşaq sevinci, sadəlik hiss olunurdu, sanki, uşaq olduğumuz zaman sərt tərbiyə ilə boğdurulmuş sevinc hissi, indi birdən-birə onun ürəyində oyanmış və azadlığa çıxmaq istəmişdi.

Hava qaralmağa başladığıda üstüaçıq faytonu qarıya çəkдилər, bacım sakitləşdi, ovurdu-ovurduna dəydi və faytona elə oturdu ki, elə bil, bu, fayton deyil, müttəhimlər skamyasıdır.

Budur, onlar getdilər, səs-küy kəsildi... Mən xatırladım ki, Anyuta Blaqovo burada olduğu vaxt ərzində mənimlə bir kəlmə belə danışmadı.

“Qəribə qızıdır! – deyər düşündüm. – Qəribə qızıdır!”

Pyotr pəhrizi başladı; bizə də hər gün pəhriz xərəyi verirdilər. Bekarçılıq və müəyyən olmayan vəziyyətim canımı sıxır, özümdən narazı, süst, ac halda malikanədə veyllənir və buradan getmək üçün fürsət gözləyirdim.

Bir dəfə axşamçağı Turp bizim kontorda oturmuşkən Doljikov göz-lənilmədən içəri girdi, onun üzü gündən çox qaralmış, üst-başı tozdan bozarmışdı. O, üç gün öz sahəsində qaldıqdan sonra indi parovozla Dubeçnya stansiyasına, oradan da bizim yanımıza piyada gəlmişdi. Doljikov şəhərdən gələcək ekipajı gözləyərək öz prikazçiki ilə birlikdə malikanəni gözədən keçirir və uca səslə əmr verirdi, sonra tam bir saat kontorda oturdu və kimlərə isə məktub yazmağa başladı; o, burada olduğu zaman öz adına gələn teleqramların cavabını özü aparat başına keçib verirdi. Biz üçümüz də dinib-danışmadan dümdüz dayanmışdıq.

O çimçəşə-çimçəşə məlumata baxıb:

– Bu, nə nizamsızlıqdır! – dedi. – İki həftədən sonra mən kon-toru stansiyaya köçürəcəyəm, amma sizinlə, ağalar, nə edəcəyimi heç bilmirəm.

– Zati-aliləri, mən səylə çalışıram, – deyə Çeprakov dilləndi.

Mühəndis mənə baxaraq sözünə davam etdi:

– Görürəm, görürəm, necə çalışdığınızı lap yaxşı görürəm. Ancaq maaş almağı bacarırsınız, *faire la carriere*¹-ə mümkün qədər tez və asanlıqla çatmaq üçün ancaq himayəçiliyə güvənirsiniz. Amma mən heç bir himayəçiliyə-zada baxan deyiləm. Mənim üçün heç kəs əlləşməyib və yolu mənə tapşırmaqdan əvvəl maşinist olmuşam. Belçikada adi yağlayıcı fəhlə kimi işləmişəm. – O, Turpa sarı çev-rilib, – Panteley, sən burada nə edirsən? – deyə soruşdu. – Onlarla birlikdə sərxoşluq edirsən?

O, bütün adi adamları nə üçünsə “Panteley” deyə çağırır, mənə və Çeprakov kimi adamlara nifrət edir, dalımızca söyür, əyyaş, hey-van və alçaq adlandırır. Ümumiyyətlə, kiçik qulluqçularla sərt rəftar edir, onları cərimə edir və heç bir izahat vermədən sərtcəsinə qulluqdan çıxarıb qovurdu.

Nəhayət, onun ekipajı gəldi. Gedərkən bizi iki həftədən sonra qulluqdan çıxaraçağını bildirdi, prikazçiki “qanmaz” deyə təhqir etdi və sonra faytonun içində sərilib şəhərə getdi.

Mən Turpa müraciət edərək:

– Andrey İvanoviç, – dedim. – Məni fəhləliyə qəbul edin!

– Yaxşı, nə olar!

Biz birlikdə şəhərə sarı yollandıq. Stansiya və malikanə uzaq-larda qaldıqda mən:

¹ Layiq olmadığınızı mənəsbə (*fransızca*).

– Andrey İvanoviç, siz nə üçün bayaq Dubeçnyaya gəlmişdiniz?
– deyə soruşdum.

– Əvvələn, uşaqlar dəmiryolunda işləyirlər, ikincisi, general arvadından aldığı borcun faizini ödəmək üçün gəlmişdim. Bildir ondan əlli manat borc almışdım, indi ayda bir manat faiz verirəm.

Rəngsaz dayandı və pencəyimin düyməsindən tutdu.

– Mixail Alekseiç, mələyim, – dedi. – Mən belə başa düşürəm ki, adi bir adam və ya bir ağa azacıq olsa belə, faiz alırsa, o, canidir. Belə bir adam düz ola bilməz.

Üzgün, solğun və qorxunc Turp gözlərini yumdu, başını yırğaladı və bir filosof kimi:

– Bitki biti otu yeyir, pas dəmiri korlayır, yalan isə ruhu məhv edir, – dedi. – İlahi, sən bizim kimi günahkarlara nicat ver!

V

Turp təcrübəsiz və yaxşı götür-qoy edə bilməyən bir adam idi; bacara bildiyindən xeyli çox iş götürür, haqq-hesab vaxtı təlaşa düşür, özünü itirir və buna görə də, demək olar ki, həmişə zərər görürdü. O, rəng çəkir, şüşə salır, divarlara kağız çəkir və hətta taxtapuqlara dəmir döşəmək işlərini də öz öhdəsinə götürürdü; yadımdadır ki, o, bəzi əhəmiyyətsiz bir sifariş üçün taxtapuq dəmiri döşəyən ustaları axtara-axtara üç gün oraya-buraya gedirdi. O, çox yaxşı usta idi, bəzən gündə on manat pul qazanırdı; necə olursa olsun baş usta və podratçı olmaq istəməsəydi, yəqin ki, indi o, dövlət sahibi olardı.

O özü götürə işləyir, amma mənə və başqa fəhlələrə günəməzd olaraq gündə yetmiş qəpikdən bir manata qədər əməkhaqqı verirdi. Nə qədər ki havalar isti və quraq keçirdi, biz cürbəcür bayır işlərini görür, başlıca olaraq taxtapuqlara rəng çəkirdik. Alışmadığım üçün isti ayaqlarımı yandıırırdı, elə bil, bərk qızdırılmış küre üzərində gəzirdim, gecə çəkmə geydikdə isə ayaqlarım istidən bişirdi. Belə ki, ancaq ilk vaxtlarda belə olurdu, sonra mən də alışdım və hər iş öz qaydası ilə getdi. İndi mən elə adamların arasında yaşayırdım ki, iş, zəhmət onlar üçün məcburi və labüd idi, həm də onlar yük atı kimi işləyir, əməyin əxlaqi əhəmiyyətini çox vaxt düşünmədən və hətta söhbət əsnasında “əmək” sözünü heç vaxt ağızlarına gətirmədən işləyirdilər; mən də özümü onların yanında bir yük atı kimi hiss

edir, gördüyüm işi məcburi və labüd olduğunu getdikcə daha dərindən duyaraq işləyirdim, bu da həyatımı yüngülləşdirir və məni hər cür şübhədən xilas edirdi.

İlk vaxtlarda hər şey məni məşğul edirdi, elə bil, təzə doğulmuşdum: hər şey mənə yeni şəkildə görünürdü. Mən quru yerdə yata bilər, ayaqyalın gəzə bilirdim. – Bu da olduqca xoşuma gəlirdi; mən heç kəsin yerini dar etmədən avam camaat arasında dayana bilir və küçədə bir araba atı yıxıldıqda paltarımın bulaşacağından qorxmayaq yüyürür, atın ayağa qaldırılmasına kömək edirdim. Başlıca olaraq, öz hesabıma dolanır və kimsəyə əziyyət vermirdim!

Taxtapuşların xüsusən bizim əlif yağı və rəngimizlə rənglənməsi çox əlverişli hesab olunur, buna görə həтта Turp kimi yaxşı ustalar belə bu qaba və cansıxıcı işdən çəkinmirdilər. O, qısa şalvar geyib, bənövşə rəngli zəif ayaqları ilə damda gəzərkən hacıləyləyə oxşayırdı, əlində fırça ilə işlərkən eşidirdim ki, dərin bir ah çəkib:

– Bizim kimi günahkar adamların nəsibi dərd-qəmdir! – deyirdi.

Yerdə olduğu kimi damda da o, sərbəst gəzirdi. O, xəstə olmasına və bənizi ölü kimi soluxmasına baxmayaq, çox diribaş idi; gənclər kimi o da kilsələrin qübbə və günbəzlərini taxta qurğu üstündə dayanmadan, pilləkənə çıxaraq və belinə bağlayaraq rəngləyir və yerdən uzaq hündürlükdə dayanıb belini dümdüz düzəldərək, kim bilir kimə isə:

– Bitki biti otu yeyir, pas dəmiri korlayır, yalan isə ruhu məhv edir, – deyərkən adam bir az qorxurdu.

Və ya nə barəsində isə düşünərək:

– Hər şey ola bilər! Hər şey ola bilər! – deyə öz fikirlərinə uca - dan cavab verirdi.

Mən işdən evə qayıdarkən darvazaların yanındakı skamyalarda oturan bütün bu prikazçiklər, uşaqlar və onların ağaları dalımca istehza edərək cürbəcür qərəzli və töhmətli sözlər danışır, bu da ilk vaxtlarda məni həyəcanlandırır, dəhşətə salırdı.

Hər tərəfdən:

– Balaca fayda! Rəngsaz! Oxra! – sözləri eşidilirdi.

Həm də hələ yaxın vaxtlaradək sadə bir adam olan və özləri üçün bir parça çörək pulunu alın təri ilə qazanan adamlardan başqa kimsə mənə belə mərhəmətsiz bir münasibət göstərmirdi. Rastabazarda mən dəmir satılan dükanın yanından keçərkən, guya, təsadü -

fən üstümə su atırdılar, bir dəfə hətta üstümə ağac tulladılar. Balıqsatan qoca, çalsaç bir tacir isə yolumu kəsdi və acıqlı-acıqlı üzümə baxaraq:

– Adamın sənin kimi axmağa yazığı gəlmir! Atana yazığı gəlir! – dedi.

Tanışlarım mənə rast gəldikdə nədənsə pərt olurdular. Bəziləri məni qəribə və gülünc bir adam hesab edir, başqalarının yazığı gəlir, qeyriləri isə mənə necə yanaşmaq lazım gəldiyini bilmir və onları anlamaq olmurdu. Bir dəfə gündüz bizim Böyük Dvoryan küçəmizin döngəsində mən Anyuta Blaqovoya rast gəldim. Mən əlimdə iki uzun fırça və rəng vedrəsi ilə işə gedirdim. Anyuta məni tanıyıb qızardı. O mənə əl verməyərək əsəbi halda, sərt və titrək səsle:

– Rica edirəm, küçədə mənə salam verməyin... – dedi və birdən gözlərinə dolan yaş işildamağa başladı. – Əgər sizə görə belə lazımdırsa, qoy olsun... Ancaq xahiş edirəm, mənimlə üz-üzə gəlməyəsiniz!

Mən artıq Böyük Dvoryan küçəsində deyil, şəhərin kənarında yerləşən Makarixa məhəlləsində öz dayəm Karpovnanın evində olurdum, o, xeyirxah, lakin qaraqabaq bir qarı idi, həmişə pis bir hadisə baş verəcəyini qabaqcadan hiss edir, ümumiyyətlə, gördüyü yuxuların nəticəsindən qorxur, hətta anların və eşşək anlarının otağa uçub girməsini pis bir əlamət kimi yozurdu, onun fikrinə görə, mənim fəhlə olmağım da heç bir yaxşı nəticə verməyəcəkdi.

Qarı qəmgin bir halda başını yırğalayaraq:

– Sən başını itirmisən! Lap itirmisən! – deyirdi.

Oğulluğa götürdüyü otuzaşlı Prokofi adlı yekəpər, yöndəmsiz kürən və sərt biğları olan bir qəssab da onun bu kiçik evində yaşayırdı. O, mənə dəhlizdə rast gələrkən dinmədən hörmətlə yol verir və sərxoş olduqda isə əlini alınına qoyub hərbi qayda ilə təzim edirdi. Axşamlar şam edərkən, taxta divarın o biri tərəfində onun qədəhi dalbadal dolub durub içərək necə vaqqıldaya-vaqqıldaya nəfəs çəkdiyini eşidirdim.

O, yavaş səsle:

– Ana can! – deyə çağırırdı.

Öz oğulluğunu hədsiz dərəcədə sevən Karpovna:

– Hə? Nə var, oğlum? – deyə soruşurdu.

– Ana can, mən sizə əlimdən gələn yaxşılığı əsirgəməyəcəyəm. Bu dünyada güzəran və qocalıq taleyinizi xoşbəxt edəcək, öldükdə isə sizi öz hesabıma dəfn edəcəyəm. Nə deyirəmsə, elə də olacaq.

Mən hər gün səhər gün doğmadan ayağa qalxır və axşamlar ertədən yatırdım. Biz – rəngsazlar olduqca çox yeyir və bərk yatırdıq, lakin, nədənsə, gecələr ürəyim bərk döyünürdü. Mən yoldaşlarımla heç dalaşmırdım. Lakin bütün gün uzunluğunu söyləyən və ya “sənin gözün çıxıb kor olsun”, “səni görüm vəba xəstəliyi tutasan” kimi dəhşətli qarışıqların arası kəsilmirdi, bununla belə biz bir-birimizlə mehriban dolanırdıq. Yoldaşlarım dindar, tərifiyyətçi olduğumdan şübhələnir və sadələşən bir tövrlə məni lağa qoyub deyirdilər ki, sən-dən hətta doğma atan belə əl çəkib; lakin buradaca deyirdilər ki, onların özləri də çox nadir olaraq Allah evinə gedirlər, bir çoxları isə on il olardı ki, kilsəyə ayaq basmamışdılar; həm də özlərinin belə pis bir yola düşmələrini: Adamların arasında rəngsaz, quşların arasında dolaşa kimi bir şeydir”, – deyərək doğrultmaq istəyirdilər.

Yoldaşlarım mənə hörmət və ehtiram edirdilər; yəqin ki, mənim içki içməyib, papiros çəkməyib sakit və təmkinli dolanmağım onların xoşuna gəlirdi. Onları yalnız bir şey yaman pərt edirdi ki, mən əlif yağı oğurluğunda iştirak etməyib, bizə iş tapşırıan adamların yanına gedərək çaypulu istəmirəm. Rəngsazlar iş sahibinin əlif yağı ilə rəngini oğurlamağa adət etmişdilər, bu da oğurluq hesab olunmurdu, qərribə burası idi ki, Turp kimi ədalətli bir adam belə işdən çıxıb gedərkən hər dəfə bir qədər ağ rəng və əlif yağı götürüb aparırdı. Hətta Makarixada xüsusi evləri olan hörmətli qocalar belə çaypulu istəməkdən utanmırdılar; rəngsaz fəhlələrin bir yerə yığılıb, işin başlanması və ya qurtarması ilə əlaqədar olaraq, dəyersiz bir vücudu gurultu ilə təbrik etmələrini və ondan iki şahı bəxşiş aldıq - dan sonra razılıq etdiklərini gördükdə adam kədərlənir və xəcələt çəkirdi.

Onlar iş tapşırıanların qarşısında özlərini kələkbaz saray xadimləri kimi saxlayır, mən də, demək olar ki, hər gün Şekspirin Polonisini xatırlayırdım.

İş tapşırıan adam göyə baxaraq:

– Gərək ki, yağış yağacaq, – deyirdi.

– Yağacaq, əlbət ki, yağacaq! – deyərək rəngsazlar onunla razı - laşırdılar.

– Deyəsən, bu buludlar yağış buluduna oxşamır. Bəlkə də, yağmadı.

– Elədir, ağa, yağmayacaq. Düzdür, yağmayacaq.

Onlar, ümumiyyətlə, iş tapşırıqların dalınca danışırlar, istehza ilə deyirlər, məsələn, ağanın əlində qəzet, balkonda oturduğunu gördükdə:

– Ora bax, qəzet oxuyur, bəlkə, yeməyə bir şeyi yoxdur, – deyirlər.

Mən öz evimizə getmirdim. Çox vaxt işdən qayıdarkən öz otağımda qısa və həyəcanlı məktub qoyulduğunu görürdüm; bacım atamız barəsində mənə yazırdı: gah görürəm ki, o, nahar vaxtı çox fikrə gedir və heç bir şey yemir, gah səndələyir, gah da otağına girib qapını bağlayır və uzun müddət bayıra çıxmır. Bu cür xəbərlər mənə həyəcana salırdı, gecələr yata bilmirdim, bəzən gecələr Böyük Dvoryan küçəsinə gedib evimizin yanında gəzir və qaranlıq pəncərələrə baxaraq evimizdə hamının sağ-salamat olub-olmadığını bilməyə çalışırdım. Bazar günlərində bacım mənim yanıma gəlir, amma gizlicə gələrək, guya, mənim yanıma deyil, dayəyə baş çəkmək istədiyini bəhanə edirdi. Mən onun yanaqlarının çox solğun və gözlərinin yaşlı olduğunu görürdüm; o, dərhal ağlamağa başlayaraq:

– Atamız bu hala dözməyəcək! – deyirdi. – Allah göstərməsin, əgər onun başına bir iş gəlsə, onda sən bütün ömrün boyu vicdan əzabı çəkəcəksən. Bu, dəhşətdir, Misail! Anamızın xatirinə, and verirəm, sənə yalvarıram: özünü düzəlt!

– Bacım, əzizim, – deyirdim, – mən vicdanla hərəkət etdiyimi yəqin bilirəm, özümü necə düzəldim? Başa düş!

– Vicdanla hərəkət etdiyini bilirəm, ancaq, bəlkə, başqa bir cür etmək olar ki, kimsə dərdə düşməsin.

Qarı bayırda ah çəkir:

– Vay dədəm, vay! Sən başını itirmisən! Bir fəlakət olacaq, əzizlərim, fəlakət! – deyirdi.

VI

Bir bazar günü gözlənilmədən həkim Blaqovo yanıma gəldi. O, ipək köynəyinin üstündən kitel və ayaqlarına uzunboğaz lak çəkmə geymişdi.

O, tələbələrə məxsus bir tərzdə əlimi bərk sıxaraq:

– Mən sizi görməyə gəlmişəm! – deyərək başladı. – Hər gün sizin barənizdə danışılan sözləri eşidir və sizinlə, necə deyirlər,

açıqdan-açığa danışmaq istəyirəm. Şəhərdə lap can sıxılır, elə bir adam yoxdur ki, onunla söhbət edəsən. Vay, vay, nə yaman istidir! – O, kiteli çıxarıb əynində bircə ipək köynəyi qaldığı halda sözüne davam etdi, – əzizim, müsaidənizlə, bir qədər söhbət edək!

Mənim də canım sıxılırdı, çoxdan bəri rəngsazların mühitindən kənara çıxmaq istəyirdim. Onun gəlməsinə ürəkdən sevinirdim.

O, yatağımın üstünə oturub:

– Hər şeydən əvvəl bilin ki, – dedi, – mən sizə ürəkdən rəğbət bəsləyir və sizin bu həyatınıza dərin hörmət hiss edirəm. Bu şəhərdə sizi başa düşmənlər, başa düşə bilən bir adam da yoxdur, çünki özünüz də bilirsiniz, burada, olduqca az adam müstəsna olaraq, hamı, Qoqolun təsvir etdiyi kimi, donuz sifətli adamlardır. Lakin mən gəzib kef elədiyiniz zaman sizin fikrinizi dərhal anlamışdım. Siz nəcib, təmiz və yüksək ruhlu bir adamsınız. Sizi sevir və əlinizi sıxmağı özüm üçün böyük bir şərəf hesab edirəm! – deyərək o, heyran-heyran sözüne davam edirdi. – Sizin etdiyiniz kimi – adamın öz həyatını birdən-birə belə kəskin bir şəkildə dəyişdirə bilməsi üçün mürəkkəb bir ruhi proses keçirməsi lazım gələrdi ki, indi bu həyatı davam etdirmək və daima öz əqidələrinizin fəvqündə durmaq üçün siz, zəka və qəlbinizlə gündən-günə daha gərgin işləməlisiniz. İndi, söhbətimizin əvvəlində deyin görək, siz öz iradəni bu gərgin qüvvənizi, bütün bu iqtidarınızı vaxtilə başqa bir yolda, məsələn, böyük bir alim, rəssam və ya yazıçı olmaq üçün sərf etsəydiniz, o zaman həyatınızı daha geniş və dərin sahələri işğal edib hər cəhətdən daha səmərəli ola biləcəyini mümkün hesab etmirsinizmi?

Söhbətimiz qızıxdı və söz fiziki əmək məsələsinə gəlib çıxdıqda mən belə bir fikir irəli sürdüm: elə bir quruluş lazımdır ki, güclülər zəifləri qul etməsin, azlıqda qalanlar çoxluğu təşkil edənlərin hesabına yaşayan parazit və ya həmişə onların ən yaxşı şirələrini sorub çəkən bir nasos olmasınlar, yəni istisnasız – güclülər də, zəiflər də, varlılar da, yoxsullar da – hamı həyat mübarizəsində bərabər dərəcədə iştirak etsin, hər kəs özü üçün çalışsın, bu cəhətdən adamların arasındakı fərqi aradan qaldırmaq üçün fiziki əməkdən, ümumi, hər kəs üçün icbari mükəlləfiyyət sayılan əməkdən daha yaxşı bir vasitə yoxdur.

– Deməli, sizin fikrinizcə, istisnasız olaraq hamı fiziki əməklə məşğul olmalıdır? – deyərək həkim soruşdu.

– Bəli.

– Yaxşı, deyin görək, əgər hər kəs, o cümlədən ən yaxşı adamlar, mütəfəkkirlər və böyük alimlər həyat mübarizəsində özü üçün iştirak etsə, vaxtını çınqıl qırmağa və taxtapuş rəngləməyə sərf etsə, onda bu vəziyyət tərəqqini ciddi bir təhlükə altına almazmı?

– Təhlükə nədən ibarətdir? – deyər soruşdum. – Axı tərəqqi məhəbbət işlərində, əxlaq qanununun icra edilməsindədir. Əgər siz kimsəni qul etmir, heç kəsə əziyyət vermirsinizsə, daha sizə nə kimi tərəqqi lazımdır?

– İcazə verin! – deyər Blaqovo birdən hirsələnib ayağa qalxdı. – İcazə verin! İlbiz öz qabığı içərisində öz-özünü təkmilləşdirmək işi ilə məşğul olur və əxlaq qanunu içində qurdalanırsa, sizcə, bu, tərəqqi deməkdir?

Mən inciyərək:

– Necə yeni qurdalanır? – deyər soruşdum. – Siz yaxın adamlarınızı, özünüzü yedirib geydirməyə, sizi çiyinlərinə götürüb aparmağa, sizi düşmənlərdən müdafiə etməyə məcbur etmirsinizsə, bütünlüklə köləlik əsasları üzərində qurulmuş həyatda bu, tərəqqi deyilmə? Məncə, bu, ən həqiqi, bəlkə də, insan üçün yeganə mümkün və lazım olan bir tərəqqidir.

– Bütün insanlara aid olan dünya tərəqqisinin hüdudu yoxdur, ona görə ehtiyaclarımızla və ya müvəqqəti görüşlərimizlə məhdud olan “mümkün” tərəqqidən bəhs etmək, bağışlayın, hətta qəribədir.

– Söylədiyiniz kimi, tərəqqinin hüdudu yoxdursa, deməli, onun məqsədi də müəyyən deyildir, – dedim. – Yaşayasan və nə üçün yaşadığını aydın bilməyəsən!

– Qoy elə olsun! Lakin bu “bilməmək”, sizin “bilmək” dediyiniz qədər cansıxıcı deyildir. Mən tərəqqi, mədəniyyət adlanan pilləkənlə çıxır, haraya getdiyimi aydın bilmədən gedirəm, lakin bircə bu gözəl pilləkənin xatirinə yaşamağa dəyər; amma siz nə üçün yaşadığınızı bilirsiniz, onun üçün yaşayırsınız ki, bəziləri başqalarını kölə halına salmasın, rəssam və onun üçün boya sürtüb hazırlayan adam eyni naharı yesin. Lakin bu mətbəx meşşan həyatın adı bir cəhətdir, bircə bunun üçün yaşamaq iyrənc deyilmə? Əgər bəzi həşərat o birilərini kölə edirsə, cəhənnəmə, qoy bir-birini yeyib tələf etsinlər! Lakin biz onların fikrini çəkməməliyik, çünki onları köləlikdən necə qoruyursansa qoru, fərqi yoxdur, ölüb çürüyəcəklər, uzaq gələcəkdə bütün bəşəriyyəti gözləyən o böyük iks barəsində düşünmək lazımdır.

Blaqovo mənimlə qızgın mübahisə edirdi, lakin eyni zamanda görünürdü ki, onu başqa bir fikir həyəcanlandırır.

O, saata baxıb:

– Yəqin, bacınız gəlməyəcək, – dedi. – Dünən o, bizə gəlmiş və sizin yanınıza gələcəyini söyləmişdi. – O, sözünə davam edərək, – siz daima – köləlik, köləlik... deyə təkrar edirsiniz. Lakin bu xüsusi bir məsələdir, həm də bütün belə məsələlər bəşəriyyət tərəfindən tədricən öz-özünə həll olunur.

Tədrici inkişafdan danışmağa başladıq. Dedim ki, yaxşılıq və ya yamanlıq etmək məsələni hər kəs özü üçün həll edir, daha gözləmir ki, bəşəriyyət nə vaxt tədrici inkişaf yolu ilə bu məsələni həll etməyə başlayacaqdır. Bundan başqa, tədricilik – müəyyən bir şey deyildir. İnsanpərvər ideyaların tədrici inkişaf prosesi ilə yanaşı olaraq, başqa cür ideyaların da tədricən inkişaf etməsi müşahidə olunur. Təhkimçilik hüququ ləğv olunmuşdu, lakin onun əvəzində, kapitalizm artır, inkişaf edir. Azadlıq ideyalarının ən qızgın bir vaxtında isə Batı zamanlarında olduğu kimi, çoxluğu təşkil edənlər azlıqda qalanları yedirir, geydirir və müdafiə edirlər, özləri isə ac, çılpaq və müdafiəsiz qalırlar. Belə bir üsul, hər hansı yeni fikir və cərəyanlarla yan-yanı davam edib çox gözəl keçinir, çünki kölə etmək, əsarət altına almaq sənəti də tədricən tətbiq edilir. Biz artıq tövlədə öz lakeylərimizi şallaqlamırıq, lakin köləliyə incə bir şəkil verir, heç olmazsa, ayrı-ayrı hallarda ona bəraət qazandıra bilirik. Bizdə ideyalar ideya olaraq qalır, lakin biz indi, XIX əsrin axırlarında ən pis fizioloji işlərimizi belə fəhlələrin üzərinə tökə bilsəydik, tökər, sonra da özümüzü haqlı göstərmək üçün, əlbəttə, deyərdik ki, guya, ən yaxşı adamlar, mütəfəkkirlər və böyük alimlər öz qiymətli vaxtlarını bu işlərə sərf etmiş olsalar, onda tərəqqi ciddi təhlükə altına düşə bilər.

Bacım da gəlib çıxdı. O, həkimi görcək vurnuxmağa başladı, təşvişə düşdü və dərhal dedi ki, tez evə, atamın yanına getməliyəm.

Blaqovo iki əlini ürəyinin üstünə qoyub hərərlə:

– Kleopatra Alekseyevna, – dedi, – siz burada mənimlə və qardaşınızla yarım saat vaxt keçirsiniz, atanıza nə ola bilər?

O, açıq-rəqli bir adam idi, öz həyəcan və sevinci ilə başqalarını canlandırmağı bacarırdı. Bacım bir dəqiqə düşündükdən sonra güldü və o zaman seyrdə olduğu kimi, birdən-birə şənlandı. Çölə get -

dik və otluqda əyləşib söhbətimizi davam etdirərək şəhərə baxmağa başladıq, günəş batmağa başladığı üçün şəhərin qərbə baxan bütün pəncərələri qızıl kimi parlaq görünürdü.

Bundan sonra hər dəfə bacım yanıma gəldikdə Blaqovo da gəlir və hər ikisi elə salamlışırdı ki, guya, mənim yanımda təsadüfən bir-birinə rast gəlirlər. Bacım həkimlə etdiyimiz mübahisəyə qulaq asır və bu zaman onun üzündən görünürdü ki, vəcdə gəlir, sevinir, hər şeylə maraqlanır. Mənə elə gəlirdi ki, onun gözləri önündə yavaş-yavaş başqa, keçmişdə hətta yuxuda belə görmədiyini, indi isə anlamağa çalışdığı bir aləm açılmaqdadır. Həkimlə gəldikdə o, sakit və qəmgin olurdu, indi də yatağımın üstündə oturub bəzən ağlayırdısa, artıq bu göz yaşlarının səbəbini bildirmirdi.

Avqust ayında Turp bizə dəmiryol xəttinə getmək üçün hazırlanmamızı əmr etdi. Bizi şəhər xaricinə “sürüb” apardıqlarından iki gün əvvəl atam mənim yanıma gəldi. O tələsmədən və üzümə baxmadan oturdu, qırmızı sifətini sildi, sonra şəhərimizdə nəşr edilən “Vestnik” qəzetini cibindən çıxartdı. Dövlət bankı kontorunun müdirinin mənimlə yaşıd oğlunun xəzinə palatasında şöbə rəisi təyin edildiyi haqqında xəbəri ağır-ağır və hər sözü qulağıma çatdırı-çatdırı oxudu. O qəzeti bükərək:

– İndi bir özüne də bax, dilənçi, səfil, əclaf! – dedi. – Hətta meşəşanlar və kəndlilər adam olmaq üçün təhsil alırlar, amma sən, adlısanlı, nəcib əcdadı olan Poloznyov çirkin bir həyata can atırsan. Lakin mən buraya səninlə söhbətə gəlməmişəm; səndən artıq əl çəkmi - şəm. – O ayağa qalxaraq boğuş səslə davam etdi, – mən buraya gəlmişəm ki, bilim, sənin bacın haradadır, yaramaz. O, nahardan sonra evdən gedib, indi saat səkkizdir, hələ gəlib çıxmayıb. O mənə demədən tez-tez evdən gedir, əvvəlki kimi hörmət gözləmir və görürəm ki, burada sənin pis, alçaq təsirin var. O, haradadır?

Tanıdığım çətir onun əlində idi, mən özümü itirib, bir məktəbli kimi dümdüz dayanıb atamın məni döyməyə başlayacağını gözlə - yirdim, lakin o, gözlərimin çətirə zilləndiyini gördü və deyəsən, elə buna görə özünü saxladı:

– Necə istəyirsənsə, dolan! – dedi. – Mən sənə xoşbəxtlik arzu etməyəcəyəm!

– Vay dədəm vay, – deyə dayəm bayırda mırıldandı. – Ah yazıq, bədbəxt balam! Ürəyimə damıb, damıb!

Mən dəmiryol xəttində işləyirdim. Bütün avqust ayı arasıkəsilmədən yağış yağdı, hər tərəf nəm və soyuq idi; zəmilərdən taxılı daşıyırdılar, taxıl maşını ilə biçilən böyük təsərrüfatlarda buğda qotmanlara yığılmamış, yığın-yığın tökülüb qalmışdı: yadımdadır ki, bu yığınlar gündən-günə daha da qaralır və sünbüllər cücərirdi. İşləmək çətin idi, gördüyümüz bütün işləri güclü yağış korlayırdı. Stansiya binalarında yaşayıb yatmamıza icazə vermirdilər, buna görə də çirkin, rütubətli qazmalarda olurduq, “çuqunka” yayda bu qazmalarda yaşayırdı; gecələr soyuqdan, üzümə və əllərimin üstünə çıxan məryəmqurdularının sürünməsindən yata bilmirdim. Körpülərə yaxın yerlərdə işlədiyimiz zaman axşamlar “çuqunka” və ya “dəmiryol səfilləri” rəngsazları döymək üçün dəstə ilə buraya gəlirdilər. Bu onlar üçün idman kimi bir məşğələ olmuşdu. Onlar bizi döyür, hirsəndirib dalaşmaq üçün fırçalarımızı oğurlayır və gördüyümüz işləri korlayırdılar, məsələn, budkalara yaşıl rəng sürtürdülər. Bütün bu fəlakətlərimizə üstəlik olaraq, Turp da əmək haqqımızı heç vaxtında vermirdi. Sahədə bütün rəngsazlıq işləri podratçıya təhvil verilmişdi, o da başqasına təhvil vermiş, bu adam isə iyirmi faizdən şərt kəsib işi Turpa təhvil vermişdi. İş öz-özlüyündə əlverişli deyildi, bir tərəfdən də yağış mane olur, vaxtımız boşuna keçirdi, işləmirdik, Turp isə rəngsazlara günəməzd əmək haqqı verməli idi. Ac rəngsazlar onu döymək istəyir, “fınlıdaççı”, “qanıçən” deyə söyür, xristianları satan Yəhuda adlandırırıdılar, o biçərə də ümitsiz bir hala düşüb ah-zar edir. Əllərini göyə qaldırır və tez-tez pul üçün xanım Çeprakovanın yanına gedirdi.

VII

Yağmurlu, palçıqlı, tutqun havalı payız gəlib çatdı. İşsizlik günləri başladı, mən də üç gün birdən evdə oturub qalır, heç bir işlə məşğul olmur və ya cürbəcür başqa işlər görürdüm, məsələn, döşəmə astarı üçün torpaq daşıyırdım və bu iş üçün mənə gündə iki şahı verirdilər. Həkim Blaqovo Peterburqa getmişdi. Bacım yanıma gəlmirdi. Turp öz evində xəstə yatıb, bu gün-sabah öləcəyini gözləyirdi.

Əhvalım da payız günləri kimi pərişan idi. Bəlkə, bu, ondan irəli gəlirdi ki, mən fəhlə olduğdan sonra şəhər həyatımızın yalnız iç üzünü görür, demək olar ki, hər gün bir şey kəşf edir, bu da məni lap

fələkətli bir hala salırdı. Əvvəlcə haqlarında heç bir fikir yürütmədiyim və ya zahiri cəhətdən tamamilə təmiz, vicdanlı bir adam saydığım vətəndaşlarımızın indi heç bir murdar hərəkətdən çəkinməyən, alçaq, qəddar adam olduqlarını görürdüm. Onlar bizim kimi sadə adamları aldadır, pulumuzu kəsir, soyuq dəhlizlərdə və mətbəxlərdə saatlarla durub gözləməyə məcbur edir, təhqir edir və bizimlə olduqca kobud rəftar edirdilər. Payızda mən klubumuzun qiraətxanası ilə iki otağının divarlarına kağız çəkirdim; hər kağız tonu üçün mənə yeddi qəpik mizd verir, amma on iki qəpik hesabından qəbzə qol çəkməmi tələb edirdilər. Mən bu tələbi rədd etdikdə qızıl gözlüklü, gərək ki, klub rəislərindən biri olan xoşgörünürlü cənab:

– Alçaq, – dedi, – əgər yenə artıq-əskik danışsan, sənin heyvan sifətini xurd-xəşil edərəm.

Lakey pıçıldayaraq arxitektor Poloznyovun oğlu olduğumu ona dedikdə bu cənab pərt oldu, qızardı, lakin dərhal özünə gəldi:

– Cəhənnəmə ki! – dedi.

Biz fəhlələrə dükanlarda qoxumuş ət, köhnə un və içildikdən sonra qurudulmuş çay satıb başdan ələyirdilər; kilsədə bizi polis itələyir, xəstəxanalarda bizi feldşerlər və xəstə baxıcıları soyur, yoxsul olduğumuza görə onlara rüşvət vermirdiksə, bizdən intiqam alaraq xörəyimizi bulaşığı, çirkli qaba töküüb gətirirdilər; poçt idarəsində ən kiçik məmur belə heyvanla rəftar edilən kimi bizə müraciət edib qaba bir tərdə və həyasızcasına bağırır, həm də özünü haqlı hesab edərək: “Gözlə! Hara soxulursan?” – deyirdi. Hətta heyət itləri belə bizi görçək çox sərtləşir və üstümüzə ayrıca bir hirslə atılırdı. Lakin yeni vəziyyətimdə məni, əsasən, bir şey daha çox heyrətə salırdı ki, bu da ədalətdən heç bir əsər görünməməsi idi, xalq arasında deyildiyi kimi, “Allahı yaddan çıxarmışdılar”. Demək olar ki, hər gün, hər yerdə dələduzluq gözə çarpır, fırıldaqsız bir iş keçmirdi. Bizə əlif yağı satan tacirlər də, podratçılar da, bizim rəngsazlar da, iş tapşırıqlarının özləri də fırıldaqçılıq edirdilər; bəllidir ki, bizim hər hansı bir hüququmuz haqqında heç danışmaq belə ola bilməzdi; alın təri ilə qazandığımız pulu hər dəfə dal qapıda başaıcağıq dayanıb dilənçi kimi yalvar-yaxarla əldə etməli idik.

Mən klubda qiraətxanaya yaxın otaqlardan birinin divarlarına kağız çəkirdim; axşamçağı getməyə hazırlaşdığım zaman mühəndis Doljikovun qızı əlində bir neçə kitabla bu otağa girdi.

Mən ona salam verdim. O, məni dərhal tanıyıb:

– Aha, salam, salam! – deyə əlini uzatdı. – Sizi gördüyüm üçün çox şadam, – dedi.

O gülümsəyir, maraq və heyrətlə bluzumu, yapışqan vedrəsini, döşəmə üzərinə sərilmiş divar kağızlarını gözdən keçirirdi; mən pərt oldum, o da sıxıntılı bir vəziyyətə düşdü.

– Sizə belə baxdığımı üçün məni bağışlayın, – dedi. – Sizin barənizdə mənə çox söhbət ediblər. Xüsusən həkim Blaqovo, o, sizə lap aşiq olub. Bacınızla da artıq tanış olmuşam; qanışirin, sevimli bir qızdır, lakin sizin sadələşməyinizdə heç bir qorxulu şey olmadığına onu inandıra bilmədim. Əksinə, siz indi şəhərdə ən maraqlı bir adamsınız.

O, yenə yapışqan vedrəsinə, divar kağızlarına baxdı və sözüünə davam etdi:

– Həkim Blaqovodan xahiş etmişdim ki, məni sizinlə yaxından tanış eləsin, amma, görünür, unudub və ya fürsət tapmayıb. Hər halda, biz bir-birimizlə tanış, hərgah birtəhər vaxt tapıb sıxılmadan bizə təşrif gətirsəydiniz, mən çox məmnun olardım. Mən sizinlə söhbət etmək istəyirəm. – O, əlini mənə uzadaraq – Mən sadə bir adamam, – dedi, – ümid edirəm ki, sıxılmadan mənim yanıma gələrsiniz. Atam burada yoxdur, Peterburqdadır.

O paltarını xışıldada-xışıldada qıraətxanaya getdi, amma mən evə gəlib uzun müddət yata bilmədim.

Bu kədərli payızda kim isə bir rəhmdil adam, yəqin ki, güzəranımı, heç olmazsa, bir az yüngülləşdirmək istəyərək, arabilir mənim üçün gah çay və limon, gah peçenyə, gah qızardılmış çil göndərirdi. Karpovna deyirdi ki, bu şeyləri hər dəfə bir əsgər gətirir, amma kim göndərdiyini bildirmir; həm də əsgər mənim salamat olub-olmadığımı, hər gün nahar eləyib-eləmədiyimi və isti paltarım olub-olmadığını soruşur. Şaxtalar başladıqda evdə olmadığım zaman beləcə əsgərlə mənim üçün bir toxunmuş yumşaq şərf göndərmişdilər, bu şərfdən zərif, çətinliklə duyulan ətir iyi gəlirdi, mən də gözəl pərimin kim olduğunu anladım. Şərf Anyuta Blaqovonun sevdiyi incigülü ətrinin qoxusunu saçırdı.

Qısa yaxın işimiz çoxaldı, həyatımız şənləndi. Turp yenə də cana gəlmişdi; indi biz birlikdə qəbiristan kilsəsində işləyir, üzünə qızıl suyu veriləcək ikonostası¹ malalayırıdık. Bu təmiz, rahat və iş yol-

¹ İkonostas – kilsədə ikonaların asıldığı divar.

daşlarımızın dediyi kimi, əlverişli bir iş idi. Bir gün içində çox iş görmək olur, həm də vaxt hiss edilmədən tez keçirdi. Nə söyüş, nə gülüş, nə də söhbət eşidilirdi. İşlədiyimiz yerin özü sakit olmağa və ədəb gözləməyə vadar edir, sakit və ciddi fikirlər doğururdu. İşə girişib bir heykəl kimi sakit durur və ya otururduq; burada tam sükut, bir qəbiristan sükutu vardı, belə ki, bir alət yerə düşür və yanan qəndil çatırdayırdısa, bu səslər kilsəyə bərk və dərin bir uğultu salır, biz də dönüb ətrafımıza baxırdıq. Uzun müddət davam edən sakitlikdən sonra bir uğultu eşidildi, elə bil, anılar uçmağa başladı: məlum oldu ki, kilsənin dəhlizi yanında, körpə uşaq meyiti üzərində tələsmədən yavaş səslə dua oxuyurlar: ya qübbədə göyərçin və onun ətrafında ulduz şəkillərini çəkən nəqqaş yavaş-yavaş fişqırıq çalmağa başlayır və birdən harada olduğu tez yadına düşür, dərhal susurdu; ya Turp öz düşüncələrinə cavab verərək: “Hər şey ola bilər! Hər şey ola bilər!” – deyirdi və ya başlarımızın üzərində qəmgin zəng səsi eşidilir, rəngsazlar deyirdilər ki, yəqin, varlı ölü gətirirlər...

Günüm bu sakitlik və kilsənin toranı içərisində keçir, uzun gecələrdə isə bilyard oynayır və ya qazandığım pulla tikdirdiyim təzə triko kostyumumu geyib teatra gedir, qalyorkada¹ otururdum. Ajoginlərin evində tamaşa və konsertlər başlanmışdı; indi dekorasiyaları təkcə Turp çəkirdi. O, Ajoginlərin ev səhnəsində gördüyü pyeslərin, sözsüz və hərəkətsiz səhnələrin məzmununu mənə nağıl edir, mən də həsədlə qulaq asırdım. Mən məşqlərə tamaşa etməyə can atır, lakin Ajogingilə getməyə ürək eləməirdim.

Milad bayramından bir həftə əvvəl həkim Blaqovo gəlib çıxdı. Biz yenə də mübahisə edir və axşamlar bilyard oynayırdıq. O oynayarkən sürtükünü çıxarır və köynəyinin döşündəki bütün düymələri açırdı; o, ümumiyyətlə, özünü, nə üçünsə, çox kefcil bir adam kimi göstərməyə çalışırdı. Az içki içir, lakin səs-küy salır və bir gecədə “Volqa” kimi pis və dəyərsiz bir meyxanada iyirmi manat xərcləyə bilirdi.

Bacım yenə də yanıma gəlməyə başlamışdı; onların hər ikisi hər dəfə bir-birini görcək heyrətlənirdi, lakin bacımın sevincli, xəcalətli üzündən anlaşılırdı ki, bu görüşlər təsadüfi deyildir. Bir dəfə axşam biz bilyard oynayarkən həkim mənə dedi:

– Canım, siz nə üçün Doljikovanın yanına getmirsiniz? Siz Mariya Viktorovnanı tanımırsınız, o, ağıllı, qəşəng, sadə, safqəlblı bir qızıdır.

¹ Qalyorka – teatrlarda yuxarı yarus.

Mühəndisin yazda məni necə qəbul etdiyini ona söylədim.

– Nə əhəmiyyəti! – deyə həkim güldü. – Mühəndis başqa, qızı isə bambaşqa bir adamdır. Doğrudan, əzizim, onu rəncidə etməyin, birtəhər eləyin, onun yanına gedin. Məsələn, gəlin sabah axşamçağı onun yanına gedək. Getmək istəyirsiniz?

O, məni dilə tutdu. Ertəsi gün axşam təzə triko kostyumumu geyib həyəcan içərisində Doljikovagilə getdim. Buraya bir təmənnaçı kimi gəldiyim səhər çağında olduğu kimi, lakeyin də mənə o qədər təkəbbürlü və qorxunc, mebel də o qədər gözəl bir şəkildə görünmədi. Mariya Viktorovna gözlədiyi üçün məni çoxdan tanıdığı bir adam kimi qarşıladı, əlimi dostcasına bərk sıxdı. O, boz mahuddan qolları enli paltar geymiş və saçını şəhərimizdə dəb salınandan bir il sonra “itqulağı” deyilən qaydada düzəltdi. Gicgahlarının saçı isə yana daranıb qulaqlarının üstünə tökülmüşdü, buna görə də Mariya Viktorovnanın üzü bir qədər enli görünürdü, bu dəfə mənə elə gəldi ki, qız öz atasına çox oxşayır, çünki atasının da üzü enli, qırmızı idi, həm də üzündə sürücü sifətində olan bir ifadə oxu - nurdu. O, gözəl və incə bir qız idi, lakin zahiri görkəmindən çox da gənc deyil, otuz yaşlarında olan qıza oxşayırdı. Halbuki, həqiqətən, onun yaşı iyirmi beşdən artıq deyildi.

O, məni əyləşdirərək:

– Sevimli həkim, mən ondan çox razıyam, – dedi. – O olmasaydı, siz mənim yanıma gəlməyəcəkdiniz. Mən çox darıxıram! Atam məni tək qoyub gedib, mən də bu şəhərdə nə edəcəyimi bilmirəm.

Sonra o, mənim indi harada işlədiyimi, nə qədər maaş aldığımı və harada olduğumu soruşmağa başladı.

– Siz nə qazanırsınızsa, yalnız onu özünüzə sərf edirsiniz? – deyə soruşdu.

– Bəli.

– Xoşbəxt adamsınız! – deyə qız ah çəkdi. – Mənə elə gəlir ki, həyatda olan bütün pislilər, bekarlıqdan, can sıxıntısından və qəlbin boşluğundan əmələ gəlir, adam başqasının hesabına yaşamağa alışdıqda isə bütün bu hallar qaçılmaz olur. Elə güman etməyin ki, mən özümü yaxşı qələmə vermək istəyirəm, xeyr, sizə səmimiyyətlə deyirəm: varlı olmaq maraqlı və xoş bir şey deyil. Deyilib ki, düzlüklə qazanılmayan mal-dövlət əvəzinə, dost qazanın, çünki, ümumiyyətlə, düz, təmiz bir yolla dövlət qazanılmamış, qazanıla da bilməz.

O, saymaq istəyirmiş kimi mebeli ciddi, laqeyd bir nəzərlə göz-dən keçirdi və sözüne davam etdi:

– Zinət və rahatlıq sehrli bir qüvvəyə malikdir; bu rahatlıq şəraiti hətta möhkəm iradə sahibi olan adamları da yavaş-yavaş cəzb edir. Bir zamanlar atamla mən kasıblıq çəkir, sadə dolanırdıq, indi isə görürsünüz necə dolanırdıq. – O, şübhə ilə çiyinlərini atıb, – siz bir dünyanın işinə baxın, ildə iyirmi min manata qədər pul xərcləyirik! Həm də belə bir mahal şəhərində!

– Zinət və rahatlıq şəraitinə kapital və təhsilin labüd bir imtiyazı kimi baxılmalıdır, – dedim, – mənə elə gəlir ki, güzəran üçün lazım olan rahatlıq şəraitini hər işlə, hətta ən ağır və çirkin işlə uyğunlaşdırmaq olar. Atanız varlıdır, lakin, özünün söylədiyinə görə, o, əvvəlcə maşinist də olub, adi bir yağlayıcı kimi də işləyib.

O gülümsədi və şübhə ilə başını yırğaladı.

– Atam bəzən kvas doğramacı da yeyir, – dedi. – Əylənir, şıltaqlıq edir!

Bu vaxt qapı zənginin səsi eşidildi, o ayağa qalxdı.

– Elimli və varlı adamlar da, bütün başqaları kimi işləməlidirlər, – deyə qız sözünü davam etdirdi. – Rahatlıq şəraiti isə hamı üçün bərabər olmalıdır. Heç bir imtiyaz olmamalıdır. Yaxşı, Allah bəlasını versin, fəlsəfədən əl çəkək. Mənə sevincli bir şey danışın. Rəngsazlar haqqında söhbət edin. Onlar necə adamlardır? Gülüncdürlərmi?

Həkim gəldi. Mən rəngsazlar haqqında danışmağa başladım, lakin öyrəşmədiyim üçün sıxılır, bir etnoqraf kimi ciddi və süst bir dillə söhbət edirdim... Həkim də fabrik-zavod fəhlələrinin həyatından bir neçə lətifə danışdı. O səndələyir, ağlayır, dizüstə durur və hətta, sərxoş bir fəhləni təsvir edərək, döşəmədə uzanıb yatırdı. Bu lap bir aktyor oyunu idi; Mariya Viktorovna da ona baxaraq, gözləri yaşaranadək qəhqəhə ilə gülürdü. Sonra o, royal çaldı və xoşagələnlən zəif tenor səsi ilə bir neçə mahnı oxudu, Mariya Viktorovna isə onun yanında dayanıb oxumaq üçün mahnı notlarını seçir və o yanıldıqda səhvini düzəldirdi.

– Eşitdiyimə görə, siz də, gərək ki, oxuyursunuz? – deyə soruşdum.

– Gərəkiyə bax-a! – deyə həkim dəhşətə gəldi. – O, çox gözəl xanəndədir, həqiqi artistdir. Siz isə, gərək ki!.. Gör nə deyir!

– Vaxtilə mən ciddi məşğul olurdum, – deyə Mariya Viktorovna sualımın cavabını verdi. – Lakin indi əl çəkmişəm.

O, kiçik, alçaq skamyada oturub Peterburqda keçirdiyi güzəranını bizə nağıl eləyir, məşhur xanəndələrin simalarını təsvir edərək, səslərini və oxuma ədalarını yamsılayırdı. Albomda həkimin, sonra mənim şəklimi çəkdi; yaxşı şəkil çəkmirdi, lakin hər ikimizin şəkli özümü zə oxşayırdı. O gülür, zarafat edir, xoş bir əda ilə ağır-burnunu əyir, bu hərəkətlər də ona düzlüklə qazanılmayan mal-dövlət haqqında söhbətdən daha çox yaraşırdı, bir də mənə elə gəlirdi ki, o, bayaq dövlət və rahatlıq şəraiti haqqında söhbət edərkən ciddi danışmır, kimi isə təqlid edirdi. Bu, çox gözəl komik bir aktrisa idi. Mən fikrimdə onu xanım qızlarımızla yana-yana tutur, hətta gözəl, görkəmli Anyuta Blaqovo belə onunla müqayisəyə layiq görünürdü; aralarında çox böyük, yaxşı becərilib yetişdirilən qızlgüllə yabanı qızlgül arasında olduğu qədər fərq var idi.

Biz üçlükdə axşam yeməyi yedik. Həkim və Mariya Viktorovna qırmızı şərab, şampən və konyakla qəhvə içir, qədəhləri toqquşduraraq dostluq, zəka, tərəqqi, azadlıq sağlığına qaldırır, heç keflənmir, ancaq çox qızırır, çox vaxt da heç bir səbəb olmadan gözləri yaşaranadak qəhqəhə ilə güldürdülər. Ürəksıxan bir adam kimi görünməyim deyə, mən də qırmızı şərab içirdim.

Doljikova sözə başlayaraq:

– İstedadlı, çox bacarıqlı şəxsiyyətlər, – dedi, – necə dolanmaq lazım gəldiyini bilir və seçdikləri yolla gedirlər; məsələn, mənim kimi miyanə adamlar isə heç bir şey bilmir və heç bir iş bacarmırlar; onların birçə çarəsi qalır ki, o da dərindən başlanan bir ümumi cərəyanı görcək ona qoşulub üzə-üzə axıntının apardığı yerə getməkdir.

– Olmayan bir şeyi görmək olarmı? – deyə həkim soruşdu.

– Xeyr, çünki biz görmürük.

– Belədirmi? Ümumi cərəyanı yeni ədəbiyyat uydurub. Bizdə belə bir cərəyan yoxdur.

Mübahisə başlandı. Həkim gur səslə:

– Bizdə dərindən başlanan heç bir ümumi cərəyan yoxdur və olmayıb, – dedi. – Yeni ədəbiyyat, nə bilim, daha nə uydurmuşdur! O, hələ kənddə çalışan bir ziyalı zəhmətkeş zümrəsini də uydurub ortaya çıxarmaq istəyir: bizim bütün kəndləri axtarın, orada, əyninə pencək və ya qara sürtük geyib, “yenə” sözündə dörd səhv buraxan yöndəmsiz zırpıdan başqa nə taparsınız?! Bizdə hələ mədəni həyat başlanmayıb. Beş yüz il bundan əvvəl olduğu kimi,

indi də eyni vəhşilik, başdan-başa eyni gədəliq, eyni bacarıqsızlıq davam etməkdədir. Cərəyan, yeni fikir deyirlər, amma bütün bunlar axmaq mənafeyə bağlı olan xırda, vecsiz şeylərdir – bunlarda ciddi bir şey gözə çarpa bilərmə? Dərin ümumi cərəyanı gördüyünüzü zənn edər və ona qoşularaq həyatınızı müasir zövqə uyğunlaşdırıb, həşəratı kölgəlikdən azad etmək və ya mal əti kotletindən pəhriz etmək kimi məsələlərə həsr edərsinizsə, xanım, sizi təbrik edirəm. Bizə oxumaq lazımdır, oxumaq və oxumaq, dərin ümumi cərəyanı isə hələ bir qədər gözləməliyik: biz hələ ona çatacaq qədər böyüməmişik, vicdanla etiraf etməliyik ki, bu cərəyandan heç bir şey də anlamırıq.

– Siz anlamırsınız, amma mən anlayıram, – deyər Mariya Viktorovna cavab verdi. – Siz bu gün, nə bilim, nə qədər cansıxıcı bir haldasınız!

– Vəzifəmiz oxumaq və öyrənməkdir, mümkün qədər çox bilik toplamaq üçün çalışmaqdır, çünki ciddi ümumi cərəyan bilik olan yerdədir, gələcək bəşəriyyətin səadəti də yalnız bilikdədir. İçirəm elmin şərafətinə!

Mariya Viktorovna bir az susub bir qədər düşündükdən sonra:

– Bircə şey şübhəsizdir: insan öz həyatını başqa bir şəkildə düzəltməlidir, – dedi, – bu vaxtadək sürdüyümüz həyat isə dəyərsiz bir həyatdır. Yaxşısı budur ki, həyat barəsində danışmayaq.

Biz onun yanından çıxıb gedərkən baş kilsənin qülləsi saat ikini vurdu.

– Xoşunuza gəldimi? – deyər həkim soruşdu. – Həqiqətən, sevimli bir qız deyilmi?

Milad bayramının birinci günü biz Mariya Viktorovna gildə nahar elədik, sonra bütün bayram günlərində biz, demək olar ki, hər gün onun yanına gedirdik. Onun yanına bizdən başqa gələn olmurdu, o da məndən və həkimdən başqa şəhərdə heç bir tanışının olmadığını söyləyərkən haqlı idi. Biz vaxtımızın çox hissəsini söhbətlə keçirirdik; bəzən həkim bir kitab və ya jurnal gətirir, bizim üçün ucadan oxuyurdu. Mahiyyət etibarilə, o, ömrümdə rast gəldiyim birinci təhsilli adam idi. Onun çox bilikli olub-olmadığı haqqında bir fikir deyər bilmərəm, lakin daima öz biliyini göstərirdi, istəyirdi ki, başqaları da bilikli olsun. O, tibb elminə dair bir məsələ haqqında danışarkən şəhərimizdə olan həkimlərdən heç birinə bənzəmir, yeni, xüsusi bir

təsir buraxırdı; mənə elə gəlirdi ki, o istəsəydi, həqiqi alim ola bilərdi. O, bəlkə də, yeganə bir adam idi ki, o zaman mənə belə ciddi təsir edirdi. Onunla görüşərək və verdiyi kitabları oxuyaraq məni ruhlarıdıracaq biliyə yavaş-yavaş ehtiyac hiss etməyə başladım. Mənə indi qərribə görünürdü ki, əvvəlcə mən, məsələn, bütün aləmin altmış sadə cisimdən mütəşəkkil olduğunu, əlif yağının, rəngin nə olduğunu bilmir və bu bilikləri əldə etmədən keçinə bilirdim. Həkimlə tanışlığım mənəvi cəhətdən də məni yüksəltdi. Mən onunla çox vaxt mübahisə edirdimsə də, adətən, öz fikrimdən dönmürdüm. Lakin bununla belə bir çox şeylərin özümə aydın olmadığını onun köməyi ilə yavaş-yavaş anlamağa başladım və özümdə mümkün qədər aydın, müəyyən bir etiqad hasil etməyə çalışdım ki, vicdanımın göstərişi müəyyən bir şəkli alıb heç bir cəhətdən qarışıq, dumanlı olmasın. Bununla belə şəhərimizdə ən elmi və ən yaxşı həkim sayılan bu həkim heç də mükəmməl bir adam deyildi. Onun ədallarında, hər söhbəti mübahisəyə gətirib çıxarmaq adətində, xoşagələnlə yüksək səsləndə və hətta meyranlılığında bir qabalıq, kobudluq vardı, həm də o, sürtükünü çıxarıb əynində təkə ipək köynəklə durduqda və ya meyhanada lakeyin qabağına çaypulu atdıqda, hər dəfə mənə elə gəlirdi ki, mədəniyyət öz yerində, amma onda hələ də tatar hərəkətləri var.

“Xaç suyuna salma” bayramında həkim yenə Peterburqa getdi.

O, səhərçağı getmişdi, günortadan sonra isə bacım yanıma gəlirdi. O, xəz paltosunu və şlyapasını çıxarmadan, dinməz-söyləməz oturdu, bənizi çox solğun idi və gözlərini bir nöqtəyə dikib baxırdı. Canında üşütmə vardı, lakin görünürdü ki, xəstəliyə dözməyə çalışır.

– Sən, gərək ki, soyuqlamısan, – dedim.

Gözləri yaşla doldu; o ayağa qalxdı və sanki, qəlbinə toxunduğum üçün mənə bir söz belə demədən Karpovnanın yanına getdi. Bir az sonra eşitdim ki, o, yazıq-yazıq danlayıcı bir səslə deyir:

– Nənə, mən nə üçün bu vaxtdək yaşayıram? Nə üçün? Sən söylə, məgər mən gəncliyimi məhv etməmişəm? Həyatımın ən yaxşı illərində yalnız xərcləri dəftərə yazmaq, stəkanlara çay tökmək, qəpikləri hesablaşmaq, qonaqları məşğul etmək və dünyada bunlardan başqa yüksək bir şey olmadığını düşünmək üçün mü dünyaya gəlmişəm! Nənə, başa düş ki, axı mənim başqa bəşəri tələbatım da vardır, mən yaşamaq istəyirəm, amma məni bir açarçı etmişlər. Axı bu, dəhşətdir, dəhşət!

O, açarları qapıya sarı tolazladı, açarlar cingilti ilə mənim otağıma uçub düşdü. Bunlar bufetin, mətbəx dolabının, anbarın və çay qutusunun açarları idi, vaxtilə bu açarları anam gəzdirirdi. Qarı da:

– Ah, uf, dədəm vay! Ah, müqəddəs mömin adamlar! – deyə dəhşətlənirdi.

Bacım evə gedərkən açarları götürmək üçün mənim otağıma girdi:

– Bağışla məni, – dedi. – Son zamanlar mən qərribə bir hala düşmüşəm.

VIII

Bir dəfə gecə Mariya Viktorovnanın yanından qayıdıb gəldikdə əyninə yeni mundir geymiş bir gənc polis nəzarətçisini öz otağımda gördüm; o, stolunun arxasında oturub bir kitabı vərəqləyirdi.

O ayağa qalxıb gərnəşərək:

– Axır ki gəlib çıxdınız! – dedi. – Mən üçüncü dəfədir ki, buraya gəlirəm. Qubernator əmr edib ki, siz sabah səhər saat doqquzda onun yanına gələsiniz. Hökmən, gedin.

O, zati-alilərinin əmrini dürüst yerinə yetirəcəyim üçün məndən iltizam alıb getdi. Bu gec vaxtda polis nəzarətçisinin gəlməsi və gözlənilmədən qubernatorun yanına dəvət edilməmə mənə çox ağır təsir buraxmışdı. Lap uşaq yaşlarımdan jandarm, polis və məhkəmə işçilərindən qorxurdum, bu qorxu hələ də qaldığı üçün, həqiqətən, bir təqsirim varmış kimi indi nigarançılıq çəkirdim. Gözlərimə heç yuxu gəlmirdi. Dayəmlə Prokofi də həyəcana düşüb yatmamışdılar. Bundan əlavə, dayənin qulağı da ağrıyırdı: o ah-zar edir və ağrıdan ağlamaq istəyirdi. Prokofi mənim yatmadığımı eşidib ehtiyatla və əlində kiçik lampa otağıma girdi, stolun yanında oturdu. Bir az düşündükdən sonra:

– Siz istiot arağı içsəniz, yaxşı olar... – dedi. – Belə vaxtda adam içən kimi rahat olur. Anamın qulağına da istiot arağı tökülsə, çox yaxşı olar.

Saat üçə işlədikdə o, ət üçün sallaqxanaya getməyə hazırlaşdı. Mən bildirdim ki, sübhədək yata bilməyəcəyəm. Saat doqquzadək vaxtı birtəhər keçirmək üçün mən də onunla birlikdə getdim. Biz əlimizdə fənər gədikdik, onun on üçyaşlı şagirdi, soyuqdan üzü

gömgöy olan, sifətindən lap quldura oxşayan Nikolka isə ardımızca, atı xırıltılı səslə tələsdirə-tələsdirə xizəkdə gəlirdi.

Yolda Prokofi mənə:

– Qubernatorun divanxanasında, yəqin, sizə cəza verəcəklər, – deyirdi. – Bir qubernator elmi var, bir də arximandrit¹ elmi, zabit elmi və həkim elmi vardır, hər rütbə üçün özünəməxsus bir elm var. Amma siz öz elminizdən yapışıb durmayın, sizə bu barədə icazə vermək olmaz.

Sallaqxana qəbiristanının dalında yerləşmişdi, əvvəlcə mən onu ancaq uzaqdan görmüşdüm. Burada ətrafına boz hasar çəkilmiş üç yöndəmsiz və kədər oyadan bina vardı, yayın isti günlərində bu binaların olduğu tərəfdən külək əsərkən boğucu üfunət qoxusu yayılırdı. İndi sallaqxananın həyətinə girib qaranlıq içərisində o binaları görmürdüm; mən hər addımda atlara, boş və ətlə dolu xizəklərə rast gəlirdim; adamlar əllərində fənər o yana-bu yana gedib-gəlir və çox pis söyüşürdülər. Prokofi də, Nikolka da çox pis söyüşürdülər; söyüş, öskürək səsləri və atların kişnəməsi bir-birinə qarışıb arası-kəsilmədən havada uğuldayırdı.

Cəmdək və peyin qoxusu gəlirdi. Qar əriyərək palçığa qarışmışdı; bu qaranlıq içərisində mənə elə gəlirdi ki, qan gölməçələrinə gəzirəm.

Biz xizəyi ətlə doldurub bazardakı qəssab dükənina getdik. Hava işıqlanmağa başladı. Aşpaz və gen palto geymiş ahıl qadınlar əllərində zənbil bir-birinin ardınca gəlirdilər. Prokofi əlində ətdoğrayan balta və döşündə qana bulaşmış ağ döşlük dayanıb bərk and içir, xaç çəkir və bütün bazara səs salaraq bağırırdı ki, əti maya qiymətinə və hətta zərərinə satıram. O, müştəriləri çəkiddə və hesabda aldadır, aşpaz qadınlar da bunu görür, lakin onunun bağirtisindən dəngəsər olduqları üçün etiraz etmir, ancaq “cəllad” deyə söyürdülər. O, öz qorxunc baltasını qaldırıb endirərkən göstəriş üçün əzəmətli bir görkəm alır və hər dəfə vəhşicəsinə bir ifadə ilə “hıq!” deyə səslənirdi, mən də qorxurdum ki, o, həqiqətən, bir adamın başını və ya qolunu kəsib doğramasın.

Mən bütün səhəri qəssab dükənində keçirdim, nəhayət, qubernatorun yanına getdikdə kürkümdən ət və qan qoxusu gəlirdi. Ruhi halətim elə idi ki, elə bil, mən, kimin isə əmrinə görə, əlimdə ov

¹ *Arximandrit* – baş monax, baş rahib.

nizəsi ilə ayı ovuna gedirdim, zolaqlı xalça salınmış hündür pilləkən və açıqrəngli düymələri olan frak geymiş gənc məmur indi də yadımdan çıxmıyıb; məmur dinmədən qapını iki əli ilə göstərdi və məlumat vermək üçün yüyürə-yüyürə getdi. Mən zala girdim, zalın mebel və avadanlıqları çox gözəl idisə də, təsirsiz və səliqəsiz idi, xüsusən sadə və açıq-sarı pərdələr asılmış pəncərələrdə hündür və dar aynalar adamın gözünə batırdı; görünürdü ki, qubernatorlar dəyişir, amma həmin eyni avadanlıq qalırdı. Gənc məmur yenə də iki əli ilə qapını mənə göstərdi, mən də yaşıl mahudla örtülü böyük stol tərəfə yönəldim, boynunda Vladimir ordeni olan hərbi general bu stolun arxasında durmuşdu.

O, əlində bir məktub tutub, ağzını gen-gen və “o” hərfi kimi dəyirmi bir şəkildə açaraq sözə başladı:

– Cənab Poloznev, – dedi, – mən bir məsələni sizə bildirmək üçün yanına gəlməni xahiş etmişəm. Sizin möhtərəm atanız yazılı və şifahi olaraq vilayət dvoryanlarının seçilmiş nümayəndəsinə müraciət edib xahiş etmişdir ki, o, sizi çağırıb şərəflə daşdığıңыз dvoryan adına uyğun gəlməyən davranışınızı nəzərinizə çatdırsın. Aleksandr Pavloviç həzrətləri, haqlı olaraq, belə zənn edirlər ki, sizin davranışınız başqalarının da yoldan çıxıb azmasına səbəb ola bilər, buna görə də o, bu xüsusda bircə öz qənaətini kafi hesab etməyərək, sizə qarşı ciddi inzibati tədbirlər görmək lazım olduğu haqqında öz mülahizələrini həmin məktubda mənə bildirmişdir və mən onun fikrinə şərik oluram.

Mənə tabe bir adam imiş kimi o, ayaqüstə dümdüz durub yavaş səsle, ehtiram ifadə edən bir dillə danışır və mənə heç də sərt-sərt baxmırdı. Onun bütün qırışq, bürüşük üzündə yorğunluq əlaməti görünürdü, gözlərinin altı torba kimi sallanmışdı, saçlarına rəng yaxır və ümumiyyətlə, zahiri görünüşündən qırx və ya altmış yaş olduğu seçilmirdi.

O sözüne davam edərək:

– Ümid edirəm ki, – dedi, – mənə rəsmi deyil, qeyri-rəsmi olaraq müraciət edən möhtərəm Aleksandr Pavloviçin nəzakətini qiymətləndirərsiniz. Həmçinin mən də sizi qeyri-rəsmi olaraq çağırmışam və sizinlə bir qubernator kimi deyil, atanıza səmimiyyətlə hörmət edən bir adam kimi danışiram. Beləliklə, sizdən xahiş edirəm, ya rəftarınızı dəyişdirib daşdığıңыз ada layiq vəzifələrinizə

qaydın və ya başqaları şirnikməsinlər deyə, istədiyiniz işlə məşğul ola bildiyiniz və tanınmadığınız başqa bir yerə köçüb gedin. Əks-təqdirdə, qəti tədbirlər görməyə məcbur olacağam.

O, yarım dəqiqəyə qədər dinməz və ağziaçıq halda mənə baxa-baxa dayandı. Sonra:

– Siz vegetariansınız? – deyə soruşdu.

– Xeyr, zati-aliləri, mən ət yeyirəm.

O oturdu və bir kağızı qabağına çəkdi. Mən baş əyib bayıra çıxdım.

Naharadək işə getməyin mənası yox idi. Yatmaq üçün evə getdim, lakin sallaqxanada gördüklərimdən və qubernatorla söhbətimdən sonra törəyən pis və ağır duyğular məni narahat etdiyi üçün yuxulaya bilmədim; pərişan və qəmgin halda axşamədək gözlədim, sonra Mariya Viktorovnanın yanına getdim. Qubernatorun yanına getdiyimi nağıl edərkən o inanmaq istəmirmiş kimi, heyrətlə mənə baxdı və yalnız safqəlbli güləyən adamların qəhqəhə ilə güldükləri kimi, birdən şən və təşəxxüslü bir əda ilə bərkədən qəhqəhə çəkib gülməyə başladı.

Qız gülməkdən az qala yıxılaraq və öz stolunun üstünə əylərək:

– Bunu Peterburqda danışsan... – dedi. – Bunu Peterburqda danışsan, nə bilim, nə olar!

IX

Biz indi tez-tez, gündə iki dəfə görüşürdük. O, demək olar ki, hər gün nahardan sonra qəbiristana gəlir və məni gözləyərək, qəbir xaçları və abidələr üzərindəki yazıları oxuyurdu; bəzən kilsəyə girir, yanımda dayanaraq, necə işlədiyimə tamaşa edirdi. Sakitlik, nəq-qaşların və qızıl çəkənlərin sadə işləri, Turpun mənalı sözləri, mənim də başqa rəngsazlardan fərqlənməyərək, onlar kimi, təkəcə jilet və köhnə başmaq geyib işlədiyim, həm də məni “sən” deyə çağırma-ları ona yeni bir şey kimi görünür və təsir edirdi. Bir dəfə o, mənim yanımda ikən yuxarıda göyərçin şəkli çəkən nəqqaş:

– Misail, mənə ağ boyaq ver! – deyə səslandı.

Mən boyağı aparıb ona verdim, sonra sallaq taxta qurğulardan aşağı düşərkən Mariya Viktorovna mütəəssir halda aqlamsınaraq mənə baxır, həm də gülümsəyirdi.

O, mənə müraciət edib:

– Nə qədər də sevimli bir adamsınız! – dedi.

Üşaqlıqdan yadımdadır ki, şəhərimizin varlı adamlarından birinin yaşıl tutuquşusu qəfəsdən uçub qaçmış, sonra bu gözəl quş tək-tənha, yurdsuz-yuvasız qalıb tənbel-tənbel bir bağdan başqa bağa uçaraq tam bir ay şəhərdə dolaşmışdı. Mariya Viktorovna da mənə bu quşu xatırladırdı. O gülə-gülə mənə deyirdi:

– İndi qəbiristandan başqa, qətiyyən, gedəcək bir yerim yoxdur. Şəhər məni lap təngə gətirib. Ajogingildə kitab, mahnı oxuyur və pəltək-pəltək danışirlar, axır zamanlarda onlardan zəhləm gedir; bacınız adamdan qaçandır. Blaqovo nədəndirsə mənə nifrət edir, teatrı da sevmirəm. Buyurun görək, mən haraya getməliyəm?

Onun yanında olduğum vaxtlarda məndən rəng və skipidar qoxusu gəlirdi, əllərim də qaralmışdı, amma bu onun xoşuna gəlirdi; həm də istəyirdi ki, onun yanına mütləq öz adı iş paltarımnda gəlim, lakin qonaq otağında bu paltar məni darıxdırırdı, mundir geymişəm kimi utanırdım, buna görə də onun yanına gedərkən hər dəfə təzə triko kostyumumu geyirdim. Bu isə onun xoşuna gəlmirdi.

Bir dəfə o, mənə müraciət edib:

– Etiraf edin ki, – dedi, – siz yeni vəzifənizi hələ də mənimsəməmişsiniz. İş paltarı sizi sıxır, bu paltarda özünüzü narahat hiss edirsiniz. Söyləyin, bu, işinizdən əmin və razı olmadığınızdan irəli gəlmirmi? Seçdiyiniz iş növü sizin üçün titrətmə-qızdırma kimi bir şey olub, bu, həqiqətən, sizi razı qoyurmu? – deyə gülə-gülə soruşdu. – Bilirəm ki, – dedi, – rəng şeyləri gözəlləşdirir, daha davamlıdır, lakin bu şeylər axı şəhərlilərin, varlıların malıdır və nəhayət, zinət şeylərindən ibarətdir. Bir də dəfələrlə özünüz deyibsiniz ki, hər kəs öz çörəyini öz əlinin zəhməti ilə qazanmalıdır. Halbuki siz çörək deyil, pul qazanırsınız. Nəyə görə öz sözlərinizin üstündə durmayıb onların hərfən ifadə etdiyi mənaya əhəmiyyət vermirsiniz? Əlbəttə, çörək əldə etmək, yəni yer sürmək, taxıl əkmək, biçmək, döymək və ya kənd təsərrüfatı ilə bilavasitə əlaqəsi olan bir iş görmək, məsələn, inək otarmaq, torpaq şumlamaq, koma tikmək lazımdır... – O, öz yazı stolunun yanında duran qəşəng bir şkafi açdı, – mən, – dedi, – öz sirrimi sizə açmaq istədiyim üçün bütün bu sözləri söyləyirəm. Voila! Bu, mənim kənd təsərrüfatına aid kitabxanamdır. Burada tarladan, bostandan, bağdan, mal-qara həyətidən, arı

pətlərlərinin saxlandığı yerdən də bəhs edən kitablar vardır. Mən bu kitabları böyük bir həvəslə oxuyuram və artıq nəzəriyyə qismini tədqiq edib son nöqtəsinə qədər öyrənmişəm. Arzum, ən şirin xəyalım: mart ayı başlanar-başlanmaz Dubeçnyadakı malikanəmi-zə getməkdən ibarətdir. Ora olduqca gözəl və qəribə yerdir. Düzdürmü? Birinci il öyrəşmək üçün işlərə nəzər yetirəcəyəm, ikinci il isə, necə deyərlər, canla-başla işə girişəcəyəm. Atam vəd edib ki, Dubeçnyanı mənə bağışlasın, mən də orada istədiyimi edəcəyəm.

O qıpqırmızı qızarıb həyəcanından ağılsınır, öz xəyal və arzularını bildirərək Dubeçnyada necə dolanacağından bəhs edir, bu, gözəl bir həyat olacaq deyirdi. Mən də ona həsəd edirdim. Mart ayı yaxınlaşır, günlər getdikcə uzanır və günəşli günlərdə damların qarı əriyərək damcı-damcı axır, bahar ətri gəlirdi; mən də kəndə getmək istəyirdim.

O, Dubeçnyaya köçüb orada qalacağını söylədikdə: “Mən dərhal şəhərdə necə tək qalacağam”, – deyə düşündüm və hiss etdim ki, onu kitab şkaflına və kənd təsərrüfatına qışqırıram. Bələd olmadığım üçün kənd təsərrüfatını sevmir və demək istəyirdim ki, kənd təsərrüfatı kölə məşğələsidir, lakin atamın dəfələrlə buna bənzər sözlər söylədiyini xatırladım, bir söz demədim.

Böyük pəhriz gəlib çatdı. Varlığını artıq unutmğa başladığım mühəndis Viktor İvanoviç Peterburqdan gəldi. O hətta teleqramla xəbərdar etməmiş, gözlənilmədən gəlib çıxmışdı. Mən, adətim üzrə, axşam gəldiyim zaman o, saç-saqqalını vurdurub əl-üzünü təmiz yumuş, on yaş cavanlaşmış kimi görünürdü, qonaq otağında gəzinir və nə barədə isə söhbət edirdi; qızı dizüstə durub çamadandan cürbəcür qutu, flakon və kitabları çıxarıb, onları lakey Pavelə verirdi. Mühəndisi görünə mən qeyri-ixtiyari olaraq, geriye doğru bir addım atdım, o isə hər iki əlini mənə sarı uzatdı və gülümsəyib ağ, möhkəm, sürücüyə məxsus dişlərini göstərərək:

– Budur ha, o da gəldi, o da gəldi! – dedi. – Cənab rəngsaz, sizi gördüyüm üçün çox sevinirəm! Maşa bütün əhvalatı danışib, sizin şəninizə tam bir mədhiyyə oxuyub. Sizin fəaliyyətinizi tamamilə başa düşür və bəyənirəm! – deyə qoluma girdi. – Vicdanlı bir fəhlə olmaq, dövlət kağızlarını korlayıb altına kokard vurmaqdan çox kamallı və namuslu bir işdir. Mən özüm Belçikada, bax, bu əllərimlə işləmiş, sonra iki ilə də maşinist olmuşam...

Onun əynində qısa pencək və ayaqlarında ev papişı vardı: podaqra xəstəliyinə tutulmuş adam kimi bir az yanlarını basa-basa və əllərini bir-birinə sürtə-sürtə gəzir, nə işə pəsdən oxuyur, zülmzümə edir və nəhayət, evə qayıdıb sevimli duşu altında çimdidiyi üçün zövq aldığından daima, sanki, nəşə içində büzüdü.

Axşam yeməyi süfrəsi başında o:

– Söz yox ki, – deyirdi, – şübhəsiz ki, siz hamınız sevimli və xoşagələn adamlarsınız. Lakin nədəndirsə, ağalar, siz alın təri ilə işləməyə və ya mujiki zülmədən xilas etməyə başlayan kimi bütün bu işləriniz axırda təriqətçiliyə çevrilir. Məgər siz təriqətçi deyilsiniz? Budur, araç içmirsiniz. Bu, təriqətçilik deyil, nədir?

Onun xətri xoş olsun deyə, mən araç içdim. Şərab da içdim. Biz cürbəcür pendirlərin, kolbasa, paştet və həftəbecələrin, mühəndisin Peterburqdan gətirdiyi çeşid-çeşid məzələrin və o burada olmadığı zaman xarici ölkələrdən alınmış şərabların dadına baxırdıq. Şərablar çox dadlı idi. Mühəndis nəyə görə isə bu şərabları, siqarları xarici ölkələrdən gömrüksüz alırdı; kürü və balıqları onun üçün kim isə pulsuz göndərirdi; o, ev kirayəsi də vermirdi, çünki ev sahibi dəmiryol xəttini ağ neftlə təchiz edirdi; ümumiyyətlə, o və qızı məndə belə bir təsir oyadırdılar ki, elə bil, dünyada nə qədər yaxşı şey varsa, hamısı tamamilə müftə olaraq, onların ixtiyarına verilmişdir.

Mən onlara gedib-gəlirdim, amma indi heç də həvəslə getmirdim. Mühəndis məni darıxdırırdı, onun yanında özümü əl-qolu bağlanmış bir adam kimi hiss edirdim. Onun parlaq gözlərinin məsum baxışına dözə bilmirdim, danışıqı, mühakiməsi məni usandırır, iyrendirirdi; hələ bu yaxınlarda bu kök, alyanaq adama tabe olduğumu və onun mənə qarşı həddindən artıq qaba hərəkətlərini xatırladıqca əzab çəkirdim. Düzdür, o, belimi qucaqlayır, əlini mehriban-mehriban çiyinə vurur, həyat tərzi bəyəniirdi, lakin mən hiss edirdim ki, əvvəlki kimi dəyərsizliyimə nifrət edir və ancaq qızının arzusunu yerinə yetirərək mənə dözüür; mən artıq gülə bilmir, istədiyim sözü danışa bilmirdim; qaradınmız bir adam halına düşmüşdüm, həm də daima gözləyirdim ki, bu saat məni də öz lakeyi Pavel kimi Panteley deyə təhqir edəcək. Mahal adamlarına, meşşanlara məxsus qürurum necə də həyəcana gəlirdi! Mən proletar, rəngsaz olduğum halda, hər gün varlı, yad, bütün şəhər əhlinin əcnəbi saydığı adamların evinə gedir və hər gün orada bahalı şərablar içir və qeyri-adi yeməklər yeyirdim

– vicdanım bununla razılaşmaq istəmirdi. Onların evinə gedərkən yolda rast gələn adamlardan qəmgin bir halda çəkiniir və həqiqətən, bir tərifiətçi kimi onlara acıqlı-acıqlı baxırdım, mühəndisgildən çıxıb evə gedəndə isə, qarnımın toxluğundan utanırdım.

Başlıca olaraq, bənd olmaqdan qorxurdum. Küçədə gedir, işləyir, yoldaşlarımla danışırdımsa, daima Mariya Viktorovnanı düşünür, axşam onun yanına necə gedəcəyimi fikirləşir, səsini, gülüşünü, yerışı ni xəyalımda canlandırırırdım. Onun yanına getməyə hazırlaşarkən hər dəfə dayəmin otağında adamı eybəcər bir şəkildə göstərən güz-günün qabağında uzun müddət dayanıb qalstukumu bağlayırdım; triko kostyumum mənə iyrenc görünür, iztirab çəkir və eyni zamanda bu qədər vasvası olduğum üçün özümə nifrət edirdim. Mariya Viktorovna: “Hələ geyinməmişəm, xahiş edirəm gözləyin”, – deyə o biri otaqdan səsləndikdə, mən onun necə geyindiyni eşidir, duyur, bundan həyəcana gəlir və hiss edirdim ki, ayaqlarımın altındakı döşəmə, elə bil, çökür. Küçədə, lap uzaqlarda olsa belə, bir qadın gördükdə, hökmən, onunla müqayisə edirdim; o zaman mənə elə gəlirdi ki, bütün qadın və qızlarımız kobuddurlar, biçimsiz paltar geyir və özlərini yaxşı saxlaya bilmirlər; bu müqayisə isə məndə qürur hissi oyadırdı: “Mariya Viktorovna bütün qadınlardan gözəldir, yaxşıdır”, – deyirdim. Gecələr mən onu və özümü yuxuda görürdüm.

Bir dəfə biz mühəndislə birlikdə şam eləyərkən, ikimiz bütöv bir oman¹ yedik. Sonra qayıdarkən xatırladım ki, o şam süfrəsi başında mühəndis iki dəfə mənə “ən əziz adamım” demişdi; bundan belə bir fikrə gəldim ki, bu evdə mənə, öz sahibindən ayrı düşən böyük və uğursuz itə olduğu kimi, mehribanlıq edir, mənimlə əylənirlər; onları tənqə gətirdiyim vaxt məni it kimi qovacaqlar. Utandım, ürəyim ağrımağa başladı, elə ağrıdı ki, elə bil, məni təhqir etmişdilər, gözlərim yaşardı, göyə baxdım və bütün bu hallara son qoyacağıma and içdim.

Ertəsi gün Doljikovgilə getmədim. Gecə keçmiş hava lap qaranlıqlaşmışdı, yağış yağırıdı; mən pəncərələrə baxa-baxa Böyük Dvoryan küçəsindən keçdim. Ajoginlərin evində artıq yatmışdılar, yalnız qıraqdakı pəncərələrin birindən işiq gəlirdi. Qoca Ajogina öz otağında yandırdığı üç şamın qabağında oturub, xurafatla mübarizə etdiyini düşünərək naxış tikirdi. Evimizin pəncərələrində işiq görün -

¹ *Omar* – onayaqlı iri dəniz xərçəngi.

mürdü, qarşı tərəfdə Doljikovların evinin pəncərələrindən işıq gəlirdisə də, çiçəklərin və pərdələrin arasından heç bir şey görmək mümkün deyildi. Mən dayanmadan küçədə gəzirdim; mart ayının soyuq yağışı məni isladırtdı. Klubdan qayıdan atamın ayaq səslərini eşitdim; o, qapını döydü, bir dəqiqə sonra pəncərədə işıq göründü: əlində lampa, tələsə-tələsə gələn və bir əli ilə qalın saçlarını düzəldən bacımı gördüm. Atam qonaq otağında bir küncdən o biri küncə gedib, dönür və əllərini bir-birinə sürtərək nə isə danışdı, bacım isə kresloda hərəkətsiz oturub nə barədə isə düşünürdü, onun sözlərinə qulaq asmırdı.

Onlar da getdilər, işıq söndü... Mən dönüb mühəndisin evinə baxdım, artıq orada da işıq yox idi. Qaranlıqda, yağışın altında çarəsiz, tənha və kimsəsiz qaldığımı hiss etdim; hiss etdim ki, bu tənhalığıma nisbətən, indi çəkdiyim və gələcəkdə çəkəcəyim iztirablara nisbətən bütün gördüyüm işlər, etdiyim arzular, bu vaxtadək düşündüklərim, danışdıqlarım əhəmiyyətsiz, xırda şeylərdir. Əfsus, canlı məxluqların gördüyü işlər və düşüncələri, çəkdikləri dərd-qəm qədər əhəmiyyətli deyilmiş! Nə etdiyimi anlamadan Doljikovun qapısındaki zəngi var qüvvəmlə dardım, qırdım və qaçdım; uşaq kimi qorxa-qorxa qaçır və bu saat küçəyə çıxıb məni tanıyacaqlar deyə düşünürdüm. Nəfəsimi dərmək üçün küçənin axırında dayandıqda, ancaq yağışın şınlıtısı eşidilir, elə bil, uzaqlarda keşikçi çuqun lövhəni taqqıldadırdı.

Mən tam bir həftə Doljikovgilə getmədim. Triko kostyumum satılmışdı. Rəngsazlıq işləri yox idi, mən ora-burada gördüyüm xoşagəlməyən ağır işlərlə gündə 10-20 qəpik qazana bilir, yenə də yarıac, yarıtox bir halda dolanırdım. Dizədək soyuq palçıq içərisində əlləşərək döşümü zərbə salır, beləliklə, xatiratımı unutmaq istəyir və mühəndisin evində yediyim cürbəcür pendir və konservlər üçün, elə bil, özümdən intiqam alırdım. Lakin buna baxmayaraq, qarnım ac, üst-başım yaş ikən yatağa girib ayaqlarımı uzadan kimi, zavallı xəyalım dərhal hər kəsi məftun edən gözəl mənzərələri qarşımda təsvir etməyə başlayır, mən də sevdiyimi, ehtirasla sevdiyimi öz-özümə heyratlə etiraf edir, bu çox ağır işlərdə bədənimin daha da sağlamlaşib qıvrıqlaşdığını hiss edərək yuxuya gedir, şirin-şirin yatırtdım.

Bir axşam münasibətsiz qar yağıb şimal küləyi əsməyə başladı, elə bil, təzədən qış başlamışdı. Bu axşam işdən qayıdıb öz otağım-

da Mariya Viktorovnanı gördüm. O kürkünü çıxarmayıb, əllərini muftaya soxub oturmuşdu.

Mariya Viktorovna zəkali, parlaq gözlərini yuxarı qaldırıb:

– Nə üçün mənim yanıma gəlmirsiniz? – deyə soruşdu.

Sevincimdən lap özümü itirdim, onun qarşısında, vaxtilə məni döyməyə hazırlaşan atamın qabağında durduğum kimi dümdüz dayandım. Mariya Viktorovna üzümə baxır və gözlərindən anlaşırdı ki, nə səbəbə kaxxdığımı başa düşür.

– Nə üçün mənim yanıma gəlmirsiniz? – deyə o, təkrar soruşdu.

– Siz gəlmək istəmirsinizsə, budur, özüm gəlmişəm.

Ayağa qalxdı və mənə yaxınlaşdı:

– Mənimlə əlaqənizi kəsməyin, – dedi və gözləri yaşla doldu.

– Mən yalnızam, lap yalnız!

O üzünü mufta ilə örtüb ağlayırdı:

– Kimsəsizəm! – deyirdi. – Ağır günlər keçirirəm, çox ağır, bütün dünyada sizdən başqa bir adamım yoxdur. Məni tərk etməyin!

O göz yaşlarını silmək üçün yaylığını axtararaq, gülümsədi; bir müddət dinməz-söyləməz halda dayandıq, sonra onu qucaqlayıb öpdüm və öpərkən onun şlyapasındaki sancağa toxunan yanağım qanadı.

Biz çoxdan bəri yaxın dost olan adamlar kimi söhbətə başladıq...

X

Mariya Viktorovna iki gündən sonra məni Dubeçnyaya göndərdi, mən təsvirəgəlməz dərəcədə sevinirdim. Vağzala gedərkən, sonra vaqonda oturarkən səbəbsiz olaraq gülürdüm, belə bir halı görünlər elə zənn edirdilər ki, sərxoşam. Qar yağır və səhərlər ayaz olurdu, lakin qarı ərimeyə başlayıb qaralan yolların üzərində dolaşalar qarılıdaysa-qarıldaya uçurdu.

Əvvəlcə mən ikimiz üçün – özümlə Maşa üçün xanım Çeprakovanın evinin qarşısındakı yan evdə mənzil düzəltmək fikrində idim, lakin məlum oldu ki, orada göyərçin və ördəklər çoxdan bəri yuva saldıqları üçün bir çox yuvaları dağıtmadan bu evin otaqlarını təmizləmək mümkün deyildir. İstər-istəməz pəncərələri jalüzilərlə örtülü böyük evin səliqəsiz otaqlarına getmək lazım gəldi. Kəndlilər bu evi saray adlandırdılar; orada iyirmidən artıq otaq vardı, amma bir

fortepiano, bir də çardağa atılmış uşaq kreslosundan başqa mebel yox idi; Maşa bütün öz mebelini şəhərdən gətirsəydi belə, biz yenə də bu boş və soyuq otaqların doğurduğu kədərli təsiri aradan qaldıra bilməzdik. Mən pəncərələri bağa açılan üç kiçik otaq seçdim; səhər tezdən gecəyarısındanək bu otaqları təmizləyərək, pəncərələrə şüşə salır, divarlara kağız çəkir və döşəmənin dəlik-deşiyini qapayırdım. Bu, asan və xoşagələn bir iş idi. Buzun axmağa başlayıb-başlamadığını öyrənmək üçün tez-tez gedib çaya baxırdım; Həmişə mənə elə görünürdü ki, sığırcınlar da uçub gəlib. Gecələr Maşanı düşünərək tavanda qaçısan siçovulların səs-küyünə və tavanın üzərində əsən küləyin uğultusuna, olduqca ləzzətli bir duyğu və ifadə edilməyən sevincə qulaq asırdım; bu zaman mənə elə gəlirdi ki, çardaqda qoca süpürgəsaqqal öskürür.

Yerdə qalın qar vardı; mart ayının axırlarında daha çox qar yağmışdı, lakin qar, elə bil, sehrlı bir qüvvənin təsiri ilə tez əriyir, coşqun bahar suları sel kimi axırdı, aprel ayının əvvəllərində sığırcınlar oxuyur və bağda sarı kəpənəklər uçurdu. Hava çox gözəl idi. Mən hər gün axşamçağı Maşanı qarşılamaq üçün şəhərə sarı gedirdim, qurumağa başlayan, lakin hələ yumşaq olan yolda ayaqyalın gəzərkən nə qədər həzz alırdım! Yolun yanısında oturur, şəhərin yaxınlığına getməyə ürək eləməyib o tərəfə baxırdım. Çünki şəhərin görünüşü məni həyəcana salırdı. Daima fikirləşirdim: eşq-məhəbbətimi bildikdən sonra tanışlarım mənə necə baxacaqlar? Atam nə deyəcək? Xüsusən həyatımın mürəkkəb bir şəkil alıb özümü idarə etmək qabiliyyətimi büsbütün itirdiyimi düşündükcə daha çox həyəcana gəlirdim; elə bil, həyat məni bir hava balonu kimi, kim bilir haralara götürüb aparırdı. Yemək əldə etmək, necə güzəran keçirmək haqqında artıq düşünmürdüm, amma nə barədə fikirləşdiyim, doğrusu, yadımda qalmayıb.

Maşa faytonda gəlirdi; mən də onun yanında oturur, birlikdə, şən, sərbəst halda Dubeçnyaya gedirdik. Və ya gün batanadək gözləyir, Maşanın nə üçün gəlmədiyini başa düşməyərək narazı, qəmgin halda evə qayıdırdım, malikanənin darvazası yanında və ya bağda gözlənilmədən Maşa məni sevimli bir xəyal kimi qarşılayırdı! Sən demə, o, dəmiryolu ilə və stansiyadan buraya piyada gəlmiş. Bu, nə böyük bir sevinc idi! Əynində sadə yun paltar, başında ləçəyi, əlində sadə çətiri, ayaqlarında xarici ölkələrdən alınmış bahalı

çəkmələri ilə bu şıq geyinmiş boylu-buxunlu qız meşşan qadın rolunu oynayan istedadlı bir aktrisa idi. Biz təsərrüfatımızı gözdən keçirir, kimin otağı harada olacağını, xiyabanlarımızın, bostanımızın harada salınacağını, anı pətəklərimizin harada qoyulacağını qərara alırdıq. İndi bizim toyuq, ördək və qazlarımız vardı, bu quşları bizim olduqları üçün çox sevirdik. Əkmək üçün yulaf, yonca, timoşka, qarabaşaq və tərəvəz toxumları da hazırlamışdıq; biz hər dəfə bunları gözdən keçirir, nə qədər məhsul yetişəcəyini uzun-uzadı müzakirə edirdik. Maşanın söylədiyi sözlər də mənə olduqca ağıllı və çox gözəl görünürdü. Bu, həyatımın ən xoşbəxt bir dövrü idi.

Foma həftəsindən bir az keçdikdən sonra biz, Dubeçnyanın üç verstliyində yerləşən Kurilovka kəndindəki kilsədə kəbinimizi kəsirdik. Maşa toy bütətimizin sadə olmasını istəyirdi; onun arzusuna görə sağdış-soldışımız da kənd cavanları idi, tək-cə kiçik dyakon dua oxuyurdu; silkələnən kiçik tarantasa minib qayıdarkən atları Maşa özü sürürdü. Şəhər qonaqlarından bircə bacım Kleopatra gəlmiş, toydan üç gün qabaq Maşa ona kiçik bir məktub göndərmişdi. Bacım ağ paltar geymiş və əllərinə əlcək taxmışdı. Nikah mərasimində o, rıqqət və sevincdən yavaş-yavaş ağlayır, üzündə son dərəcə mehriban bir ana şəfqətinin ifadəsi oxunurdu. Bacım xoşbəxtliyimizdən nəşələnir, gözəl ətir iyləyirmiş kimi nəfəs alaraq gülümsəyirdi. Nikahlanma mərasimimiz davam edərkən mən ona baxıb anladım ki, bu qız üçün dünyada məhəbbətdən, eşqdən yüksək bir şey yoxdur və məhəbbət xəyalı ilə yaşayır, gizli-gizli, qorxa-qorxa, lakin daima və ehtirasla onu düşünür. O, Maşanı qucaqlayıb öpür və öz sevincini necə ifadə etmək lazım gəldiyini bilməyərək, mənim barəmdə ona:

– O, mehriban adamdır! Çox mehriban! – deyirdi.

Bizdən ayrılıb getməzdən əvvəl bacım adi paltarını geyib, təkləkdə danışmaq üçün məni bağa apardı.

– Sən bir şey yazmadığın üçün atan çox kədərlənmişdir, – dedi. – Onun xeyir-dua verməsini xahiş etmək lazım idi. Ancaq, əslinə baxsan, o, çox razı qalıb. Deyir ki, bu evlənmə səni camaat qarşısında xeyli yüksəldir və Mariya Viktorovnanın təsiri ilə sən həyata daha ciddi baxacaqsan. İndi biz axşamlar ancaq səndən söhbət edirik; o, dünən hətta “bizim Misail” deyə belə bir ifadə işlətdi. Bu ifadə məni çox sevindirdi. Görünür, o, nə barədə isə fikirləşir, mənə elə gəlir ki, o, sənə mərhəmət nümunəsi göstərmək və sənənlə

barışmaq üçün birinci olaraq özü danışmaq istəyir. Ola bilər ki, o, bu günlərdə sizinlə görüşmək üçün buraya gəlsin.

Bacım bir neçə dəfə üzümə tələsik xaç çəkdi:

– Allah köməyin olsun, xoşbəxt yaşa, – dedi. – Anyuta Blaqovo çox ağıllı qızıdır, sənin evlənmən barəsində deyir ki, Allah səni bir yeni iztiraba salmaq istəyir, yenə imtahan etmək istəyir. Nə olsun? Ailə həyatında yalnız sevinc deyil, iztirab da ola bilər. Bunsuz keçinmək olmaz.

Mən və Maşa onu yola salaraq üç verstədek piyada getdik: sonra istirahət edirmiş kimi, yavaş-yavaş və dinməz-söyləməz evə qayıtdıq. Maşa əlimdən tutmuşdu, ürəyim o qədər rahat idi ki, məhəbbət barəsində artıq danışmaq istəmirdim, evləndikdən sonra biz bir-birimiz üçün daha yaxın, daha doğma olmuşduq, həm də bizə elə gəlirdi ki, artıq heç bir şey bizi bir-birimizdən ayıra bilməz.

Maşa mənə müraciət edib:

– Bacın, – dedi, – çox yaxşı qızıdır, ancaq, deyəsən, uzun müddət əzab çəkən adama bənzəyir. Görünür, atan qorxunc adamdır.

Mənim və bacımın necə tərbiyə edildiyimizi danışmağa başladım: “Uşaqlığımız, doğrudan da, əzablı olub, sarsaq bir tərbiyə almışıq”, – dedim. O, hələ bu yaxınlarda atamın məni döydüyünü eşidib diksindi, qucağıma qısıldı:

– Danışma, danışma, bu lap dəhşətdir, – dedi.

İndi o, məndən heç ayrılmırdı. Biz böyük evin üç otağında yerləşmişdik: evin boş otaqlarına açılan qapıları axşamlar bərk bağlayır, orada, sanki, kimin işə bizə məlum olmadan yaşadığını zənn edir, qorxurduq. Mən dan yeri ağarar-ağarmaz yataqdan qalxır və dərhal bir işə başlayırdım. Arabaları təmir edib düzəldir, bağda yol salır, ləkləri belləyir, evin taxtapuşuna rəng çəkirdim. Yulaf toxumunu səpmək vaxtı gəlib çatdıqda özümü sınamaq üçün yeri ikinci dəfə sürür, malalayır, toxum səpir və bütün bu işləri muzdurdan geridə qalmayaraq, vicdanla görürdüm; çox da yorulurdum, yağışdan, şiddətli soyuq küləkdən üzüm və ayaqlarım qıpqırmızı olur, uzun müddət göynəyirdi; gecələr şumlanmış torpaq sahəsini yuxuda görürdüm. Lakin tarla işləri məni cəlb etmirdi. Mən kənd təsərrüfatına bələd deyildim, buna görə də onu sevmirdim; bəlkə, bu ondan irəli gəlirdi ki, babalarım əkinçi olmayıb, damarlarımda isə xalis şəhərli qanı axır. Mən təbiəti səmimi məhəbbətlə sevir, çölü, çəmənini, bostanı da sevirdim. Lakin xışla torpaq şumlayan, acınacaqlı atını qısnayan, üst-başı cındır, yaş,

boynu qabağa uzanmış mujik, mənim üçün kobud, vəhşi və çirkin qüvvənin ifadəsindən başqa bir şey deyildi; hər dəfə onun yöndəmsiz hərəkətlərini gördükdə, ixtiyarsız olaraq, çoxdan keçmiş vaxtları, adamların hələ oddan istifadə edə bilmədiyi o əfsanəvi zamanları düşünməyə başlayırdım. Kənd naxırı arasında gəzən qaba öküz, kənddə dirnaqlarını taqıldadan qoca atlar məni qorxuya salırdı; istər buynuzlu qoç, istər erkək qaz və ya zəncirli it olsun, bütün bu azacıq iri, güclü və acıqlı heyvanlar mənə həmin kobud və vəhşi qüvvənin bir ifadəsi kimi görünürdü. Pis havada, qara buludlar şumlanmış zəmilərin üzərinə endiyi vaxtlarda bu yanlış fikrim daha da şiddətlənirdi. Başlıca olaraq, yer şumlayır və ya toxum səpərkən kənardə duran iki-üç nəfər necə işlədiyimə tamaşa etdikdə mən, bu əməyin labüd və məcburi olduğunu hiss etmirdim; mənə elə gəlirdi ki, vaxt keçirmək üçün əylənirəm. Mən həyətdə bir iş görməyi üstün tuturdum; taxtapuş rəngləməkdən artıq xoşuma gələn başqa bir şey yox idi.

Mən bağdan və çəmənlikdən keçib dəyirmanımıza gedirdim: dəyirmanı Kurilovka mujiklərindən gözəl, qarayanız, qalın qara saqqalı olan və zahiri görünüşündən pəhləvana oxşayan Stepan icarə etmişdi. O, dəyirman işini sevmir, bunu cansıxıcı bir peşə və xeyirsiz iş hesab edir, ancaq evində yaşamasın deyə, burada dolanırdı. O, sərrac idi, ətrafına həmişə xoş qatran və dəri iyi yayırdı. Stepan danışmaq sevməyən ölüvay, tənbel bir adam idi, həmişə də çayın qırağında və ya qaya üstündə oturub “u-lyu-lyu-lyu” deyə yavaş səslə oxuyur, zümzümə edirdi. Kurilovkadan arvadı və qayı - nanası bəzən onun yanına gəlirdilər, onların ikisi də ağbəniz, üzgün və həlim qadın idi; onlar baş endirib salam verir və onu: “Siz, Stepan Petroviç”, – deyə çağırırdılar. Stepan isə onların salamına nə başının hərəkəti ilə, nə də sözlə cavab vermədən sahilin bir kənarında oturur və “u-lyu-lyu-lyu” deyə zümzümə edirdi. Bir-iki saat sükut içərisində keçirdi. Qayınatası ilə arvadı pıçılदाşib ayağa durur və onun dönüb baxacağını gözləyərək bir müddət ona baxa-baxa dayanır, sonra baş endirir, sevimli və ahəngli bir səslə:

– Sağlıqla qalın, Stepan Petroviç! – deyir, gedirdilər.

Sonra Stepan qadınların gətirib qoyduqları qoğal bağlamasını və ya köynəyi götürür, dərindən nəfəs alır və onların getdiyi tərəfə göz eləyib:

– Arvad tayfasıdır! – deyirdi.

Qoşa dəyirmandaşı gecə-gündüz arasıkəsilmədən işləyirdi. Mən Stepana kömək edirdim, bu da mənim xoşuma gəlirdi; bir yerə getdikdə isə onu həvəslə əvəz edirdim.

XI

İsti, aydın havalardan sonra yollar pozğun bir vəziyyətə düşdü; bütün may ayı ərzində yağış yağıb hava soyuqlaşdı. Dəyirman çarxları ilə yağışın səmindən adam tənbelləşir, yuxulamaq istəyirdi. Dəyirmanın yeri titrəyir, un iyi gəlir, bu da mürgü gətirirdi. Arvadım qısa kürk və uzunboğaz kişi qaloşu geyib gündə iki dəfə dəyirmanı gələr və həmişə eyni sözləri təkrar edərək:

– Belə də yay olar! Payızdan da pisdir! – deyirdi.

Biz birgə çay içir, sıyıq bişirir və ya yağışın ara verməsini gözləyərək saatlarla dinməz-söyləməz otururduq. Bir dəfə Stepan yarmarkaya getmişdi; Maşa bütün gecəni dəyirmanda keçirdi. Biz ayağa qalxdıqda vaxtı, saat neçə olduğunu ayırd etmək mümkün deyildi, çünki yağış tökən buludlar göyün hər tərəfini bürümüşdü; yalnız Dubeçnyada yuxulu xoruzlar banlayır və çəməndə çəkçəkilər səslənirdi; hələ çox ertə idi... Arvadımla mən çayın dirsəyinə endik və bir gün əvvəl Stepanın bizim yanımızda suya atdığı səbəti çəkib çıxartdıq. Səbətdə böyük xanı balığı çapalayır, bir də qısqaclarını səbətin üst tərəfinə ilişdirən xərçəng yuxarı qalxırdı.

Maşa:

– Burax onları, – dedi. – Qoy onlar da xoşbəxt olsun.

Biz səhər çox tezdən ayağa qalxdığımız və sonra heç bir iş görmədiyimiz üçün o gün mənə çox uzun, ömrümdə ən uzun bir gün kimi göründü. Axşamüstü Stepan qayıdıb gəldi, mən də malika - nədəki evimizə getdim.

Maşa mənə müraciət edib:

– Bu gün atan gəlmişdi, – dedi.

– Bəs o, haradadır? – deyə soruşdum.

– Getdi. Mən onu qəbul etmədim.

O dinmədən durduğumu və atama yazığımı gəldiyini görüb:

– Ardıcıl məntiqli olmaq lazımdır, – dedi. – Mən onu qəbul etmədim və buyurdum, ona desinlər ki, bir daha zəhmət çəkib bizə gəlməsin.

Bir dəqiqə sonra darvazadan çıxıb, atamı başa salmaq üçün şəhərə gedirdim. Yol palçıq, sürüşkən və soyuq idi. Toyumuzdan sonra ilk dəfə idi ki, mən birdən-birə belə qəmgin olmuşdum; bu uzun, tutqun gün içərisində yorulmuş başıma qəflətən bir fikir gəl-di, bəlkə, mən lazım olduğu kimi yaşamıram deyə, düşündüm. Mən yorulmuşdum, yavaş-yavaş ürəksiz, tənbel bir hala düşür, tər-pən-mək, düşünmək istəmirdim; bir az daha getdikdən sonra fikrimdən vaz keçdim və evə qayıtdım.

Əynində başlıqlı dəri palto olan mühəndis həyətin ortasında durub uca səsle deyirdi:

– Mebel haradadır? Empire stilində gözəl mebel vardı, şəkillər, vazalar vardı, indi isə heç nə yoxdur! Mən malikanəni mebellə bir-likdə satın almışdım, sovxaya qalaydı o!

General arvadının işçisi Moisey onun yanında durub əlində tut-duğu papağını sıxırdı; bu, 25 yaşlarında arıq, çopur, kiçik və həyasız gözləri olan bir oğlan idi; onun bir yanağı o birisindən böyük idi, elə bil, o, bu yanağını keytirmişdi.

Moisey mütərəddid bir halda:

– Cənab ağa, siz mebelsiz almışdınız, – dedi. – Yadımdadır.

– Sus! – deyə mühəndis bağırırdı, qıpqırmızı qızardı, titrəməyə başladı, bağırmasının əks-sədası bağın hər tərəfində eşidildi.

XII

Mən bağda və ya həyətdə bir işlə məşğul olarkən Moisey yanımda dayanır və əllərini dalda tutub, kiçik gözlərini mənə zilləyərək tənbel-tənbel və həyasızcasına baxırdı. Bu da mənə o qədər əsəbi-ləşdirirdi ki, işi buraxıb gedirdim.

Stepandan öyrənib bildik ki, bu Moisey general arvadının oyna-sıdır. Mən görürdüm ki, borc pul almaq üçün bu arvadın yanına gələnlər əvvəlcə Moiseyə müraciət edirlər; bir dəfə də gördüm ki, üst-başı, əl-üzü qapqara bir adam, gərək ki, kömürçü, yerə qədər əyilib ona təzim edir; bəzən pıçıldaşıqdan sonra o xanıma bildirmə-dən özü birisinə pul borc verirdi, bundan belə bir nəticəyə gəldim ki, fürsət düşdükdə o müstəqil olaraq iş görür, öz hesabına borc verir.

O, bağımızda pəncərələrin altında tüfəng atır, anbarımızdan yeyinti şeylərini oğurlayır, soruşmadan atlarımızı aparırdı; biz hiddət-

lənir, Dubeçnyanın bizim olduğuna inanmaq istəmirdik. Maşa da saralaraq:

– Doğrudanmı, biz daha il yarım bu murdar adamlarla bir yerdə yaşamalırıq? – deyirdi.

General arvadının oğlu İvan Çeprakov bizim dəmiryolunda konduktor idi. Qışda o, çox arıqlamış və zəif olmuşdu, bir qədər araq içən kimi keflənir və kölgədə üşüyürdü. Konduktor paltarından onun zəhləsi gedir, bu paltarını utana-utana geyirdi, lakin öz vəzifəsini əlverişli sayır, çünki şamları oğurlayıb sata bilirdi. Mənim yeni vəziyyətim onda təəccüb, həsəd və onun üçün də belə bir hadisə baş verə biləcəyinə bağladığı iztirablı ümidlə qarışıq bir duyğu oyadırdı. O, Maşanın dalınca heyran-heyran baxır, indi naharda nə yediyimi soruşur və onun arıq, çirkin üzündə qəmgin bir ifadə əmələ gəlir, xoşbəxtliyimi əli ilə hiss etmək istəyirmiş kimi barmaqlarını tərpedirdi.

O, narahat bir halda və hər dəqiqə papiros çıxarıb çəkə-çəkə:

– Mənə bax, balaca fayda, – dedi, onun dayandığı yer həmişə zibillənirdi, çünki bir papiros üçün onlarla kibrit işlədirdi. – Mənə bax, indi mən ən rəzil bir həyat sürürəm. Başlıca olaraq, hər praporşik: “Ey konduktor, sən!.., – deyə bağıra bilir. Vaqonlarda, qardaş, çox şey eşitmişəm və bilirsən, anlamışam ki, həyat tərzim iyrenəndir! Anam mənim evimi yıxdı! Vaqonda bir həkim mənə dedi ki, ata-ana əxlaqsızdırlarsa, onların uşaqları əyyaş və ya cinayətkar olurlar. Bax, bütün məsələ bundadır!

Bir dəfə o səndələyə-səndələyə həyəətə gəldi. Fikri özündə deyil, düşüncəsiz bir halda idi, ağır-ağır nəfəs alırdı – gülür, ağlayır və qızdırma içində sayıqlayan bir adam kimi sarsaq sözlər danışdı; onun bu qarışıq, anlaşılmaz danışığından başa düşdüyüm yalnız: “Anam! Anam haradadır?” sözləri idi; bu sözləri də o, öz anasını izdiham içərisində itirmiş bir uşaq kimi ağlaya-ağlaya söyləyirdi. Mən onu öz bağımıza apardım və bir ağacın altında yatırdım, sonra da bütün gün və gecə səhərədək Maşa ilə növbələşib onun yanında oturdum. Onun halı yaxşı deyildi, Maşa isə nifrətlə onun solğun, yaş üzünə baxır:

– Doğrudanmı, bu murdarlar ev-əşiyimizdə il yarım da yaşayacaqlar? Bu, dəhşətdir! Dəhşət! – deyirdi.

Kəndlilər də bizə nə qədər dərd, əziyyət verirdilər! İlk vaxtlarda, bahar aylarında, xoşbəxtliyi bu qədər arzu etdiyimiz bir zamanda ümi -

dimiz boşa çıxır, nə qədər ağır günlər keçirirdik. Arvadım məktəb tikdirirdi. Altmış uşaq yerləşən məktəbin planını mən çəkdim, zemstvo idarəsi də bu planı bəyəndi, lakin məktəbin Kurilovkada, bizdən cəmi üç verst uzaqda olan bu böyük kənddə tikilməsini məsləhət gördü; yeri gəlmişkən deməliyəm ki, dörd kənddən, o cümlədən bizim Dubeçnyadan gələn uşaqların oxuduğu Kurilovka məktəbi köhnə və dansqal idi; məktəbin çürümüş döşəməsi üzərində ehtiyatla gəzirdilər. Mart ayının axırlarında Maşanı öz arzusuna görə Kurilovka məktəbinə qəyyum təyin etdilər, aprel ayının əvvəllərində isə üç dəfə yağıncaq çağınb kəndliləri başa saldıq ki, onların məktəbi dansqal və köhnədir, buna görə də yeni məktəb tikmək lazımdır. Zemstvo idarəsinin üzvü və xalq məktəbləri inspektoru gəlir, onlar da başa salırdılar. Hər yağıncaqdan sonra kəndlilər ətrafımıza toplaşır və bir vedrə arağ almaq üçün pul istəyirdilər; camaat arasında bizə isti olur, tez yorulur, narazı və bir az pərt halda evə qayıdırdıq. Nəhayət, kəndlilər məktəb üçün yer ayırdılar və bütün tikinti materiallarını öz arabalarında şəhərdən daşıyıb gətirməyi öhdələrinə aldılar. Yaz əkin işləri görüldü qurtardıqdan sonra birinci bazar günü arabalar özü üçün kərpic gətirməkdən ötrü Kurilovka və Dubeçnya kəndlərindən yola düşdülər. Səhər alaqranlıqda gedib axşam bivaxt qayıtdılar. Kəndlilər sərxoş idilər və çox əziyyət çəkdiklərini söyləyirdilər.

Elə bil, qəsdən bütün may ayı ərzində yağış və soyuqlar davam etdi. Yollar xarab, palçıq oldu. Şəhərdən qayıdan arabalar, adətən, bizim həyətə gələrdi. Ah, bu, nə dəhşət idi! Budur, darvazada qabaq ayaqlarını aralı qoyan yekəqarın bir at görünür; heyvan həyətə gir - məzdən əvvəl başını əyir; arabaya yüklənmiş on iki arşın uzunluğunda yaş, üstü sürüşkən tir sürüşür, onun yanında yağışdan qorunmaq üçün bürünüb paltarının ətəyini kəmərinə dürtən mujik ayaqlarının altına baxmadan gölməçələrin ətrafından deyil, üstündən keçərək addımlayır. Yonulmuş nazik taxta yüklü başqa bir araba görünür, sonra şalban yüklənmiş üçüncü, dördüncü araba görünür... və evin qabağındakı yer bir-birinin ardınca gələn at-araba və taxta-şalbanla doldurdu. Başları sarınmış və paltarlarının ətəkləri bellərinə sancılmış kəndlilər və arvadlar pəncərələrimizə acıqlı-acıqlı baxaraq, səs-küy salır və xanımın evdən çıxıb yanlarına gəlməsini tələb edirdilər; pis söyüşlər eşidilirdi. Moisey isə kənarda dayanıb baxırdı, bizə elə gəlirdi ki, o, bizim bu biabırçı vəziyyətimizdən həzz alır.

– Daha daşımayacağıq! – deyə kəndlilər bağırırdılar. – Əldən düşmüşük! Xanım getsin, özü daşısın!

Kəndlilərin bu saat evə soxulacaqlarını zənn edərək rəngi qaçan Maşa özünü itirib nə edəcəyini bilmədən yarım vedrə araç almaq üçün pul göndərirdi; bundan sonra səs-küy sakitləşdi. Uzun şalbanlar da bir-birinin ardınca sürüdülə-sürüdülə həyətdən çıxarılib geri aparıldı.

Mən tikinti yerinə getməyə hazırlaşdıqda arvadım təşvişə düşür:

– Kəndlilər acıqlanırlar. Birdən sənə bir şey eləyə bilərlər, yox, bir qədər gözlə, mən də sənə gedəcəyəm, – deyirdi.

Biz birlikdə Kurilovkaya gedirdik, burada da dülgərlər bizdən çaypulu istəyirdilər. Bina üçün lazım olan taxta-şalban artıq doğranıb hazırlanmış, təməl qoymaq vaxtı çatmışdı. Lakin bənnalar hələ gəlməmişdilər; iş yubanır, dülgərlər deyirdilər. Nəhayət, bənnalar gəldikdən sonra məlum oldu ki, qum yoxdur; necə olmuşdusa, qum lazım olduğu nəzərdən qaçırılmışdı. Çətin vəziyyətimizdən istifadə edən kəndlilər qumun hər arabası üçün baha qiymət – 30 qəpik istədilər, halbuki tikinti yeri ilə qum götürülən çayın arası verstin dördüdə biri qədər də deyildi, amma beş yüz arabadan çox qum lazım idi. Deyişmə, söyüş və dilənçiliyin arası kəsilmirdi, arvadım hiddətlənir, podratçı bənnə – yetmişyaşlı Tit Petrov isə onun əlini tutur:

– Sən bəri bax! Bəri bax! – deyirdi. – Sən mənə üçün ancaq qum gətirt, mən də sənə birdən on adam verim, bina da iki gündə hazır olsun. Sən bura bax!

Qum da gətirildi, iki gün, dörd gün, bir həftə də keçdi, lakin gələcək təməlin yerində yenə də qanovdan başqa bir şey görünmədi.

Arvadım həyəcana gələrək:

– Beləliklə, adam dəli ola bilər! – deyirdi. – Bu, nə camaatdır! Nə camaatdır!

Bu qarışıq, əngəlli vaxtı mühəndis Viktor İvaniç bizim yanımıza gəlir, kiçik həsir kisələrdə şərab şüşələri və cürbəcür məzə gətirir, uzun müddət oturub yeyir, sonra da eyvanda yatır, xoruldayır, belə ki, işçilər başlarını yırgalayır və:

– Maşallah! – deyirdilər.

O gələndə Maşa sevinmir, ona inanmırdı, lakin eyni zamanda onunla məsləhətləşirdi; o, nahar yeməyindən sonra doyunca yatıb ovqatı təlx halda yuxudan durduqda təsərrüfatımız haqqında pis rəy

verir və ya özünə bu qədər zərər verən Dubeçnyanı satın aldığı üçün təəssüf edirdi, bu zaman yazıq Maşanın üzündə qəm ifadəsi oxunurdu; o, atasına şikayət edir, atası da əsnəyir: “Kəndliləri şallaqlamaq gərək”, – deyirdi.

Bizim evlərimizi və sürdüyümüz həyatı o, komediya adlandırır, bu, şıltaq və ərköynlük nəticəsidir, deyirdi.

Maşa haqqında mənə nəğil edirdi:

– Onun başına buna oxşar bir iş gəlmişdi. Bir dəfə o, özünü opera müğənnisi təsəvvür edərək məndən ayrılıb getmişdi. Mən onu iki ay axtardım və əzizim, yalnız teleqrama mincə manat xərclədim.

O, indi mənə nə təriqətçi, nə cənab rəngsaz adlandırır, nə də keçmişdə olduğu kimi, fəhlə həyatımı bəyəndirdi, amma:

– Siz qəribə adamsınız! Səfeh adamsınız! Qabaqcadan xəbər verə bilmərəm, lakin axırınız pis olacaq, – deyirdi.

Maşa isə gecələr yaxşı yatmır, yataq otağımızın pəncərəsi qabağında oturaraq nə haqda isə daima düşünürdü. Şam süfrəsi başında artıq gülüş səsi eşidilmir, Maşa üz-gözünü xoş bir əda ilə oynatmırdı. Mən əzab çəkirdim; yağış yağarkən, onun hər damlası, qırma kimi ürəyimə batıb qalırdı: Maşanın qabağında diz çöküb, hava pis olduğu üçün üzr istəməyə də hazır idim. Kəndlilər həyətdə səs-küy saldıqda mən özümün də müqəssir olduğumu duyurdum. Saatlarla bir yerdə oturub qalır, ancaq düşünürdüm ki, Maşa nə qədər gözəl, nə qədər qəribə bir adamdır. Mən onu ehtirasla sevirdim; onun bütün gördüyü işlər və söylədiyi sözlər mənə heyran edirdi. O, sakit kabinet məşğələləri ilə maraqlanır, uzun müddət oturub oxumağı və bir şeyi tədqiq etməyi sevirdi; o, təsərrüfat işlərini ancaq kitablarda oxuyub öyrənmiş ikən bu sahədəki məlumatı ilə bizi heyrtləndirir, verdiyi məsləhətlər də təsərrüfat üçün yararlı olur, onlardan biri belə hədəf getmirdi. Bütün bunlarla bərabər, onda nə qədər nəciblik, zövq və mülayimlik, yalnız gözəl tərbiyə almış adamlarda olan mülayimlik vardı.

İndi yaşadığımız qayda-qanunsuz mühitin qayğıları ilə yaramaz cəhətləri bu idraklı və qəti düşüncəli qadına əzab verirdi; mən bu halı görür və gecələr yata bilmirdim, başımda müxtəlif fikirlər dolaşır, qəhrimdən boğulurdum. Nə edəcəyimi bilmədən çapalayırdım.

Çapa-çapa şəhərə gedir, Maşa üçün kitab, qəzet, konfet və çiçək gətirirdim; süfrəmizdə cürbəcür yeməklər olsun deyə, Stepanla bir -

likdə balıq tutur və bir ayın balığını tutmaq üçün yağış altında boğazacan soyuq suya girib saatlarla dolaşırdım; səs-küy salmasınlar deyə, kəndlilərdən həqir-həqir xahiş edir, onlara araq, rüşvət və cürbəcür vədlər verirdim. Daha nə bilim, nə qədər axmaqlıq edirdim!

Nəhayət, yağışlar kəsildi, yer qurudu. Səhər saat dördüdə yataqdan qalxıb bağa çıxdıqda görürdün ki, çiçəklərin üstünə düşən şəh parıldayır, quşlar oxuyur, böcəklər vızıldayır, göydə bir bulud parçası belə gözə çarpmır; həm bağ, həm çəmən, həm çay belə gözəl ikən kəndlilər, arabalar, mühəndis haqqındakı xatirələr nə qədər acı idi! Maşa ilə mən yulaf əkininə baxmaq üçün yüngül arabaya minib tarlaya gəirdik. O, arabanı sürür, mən dalda oturdum; onun çiyinləri azca qalxır, külək də saçlarını oynadırdı.

O rast gələn arabaçılara;

– Sağa dön! – deyə səslənirdi.

Mən bir dəfə ona:

– Sən sürücüyə oxşayırsan, – dedim.

– Ola bilər, babam, mühəndisin atası axı sürücü idi. Sən bunu bilmirdin? – deyə soruşdu; mənə sağ dönüb dərhal sürücülərin necə bağırıqlarını və necə mahnı oxuduqlarını təsvir etdi.

Mən onu dinləyərək: “Allaha şükür! – deyə düşündüm. – Allaha şükür!”

Yenə də kəndlilər, arabalar və mühəndis haqqında xatirələr...

XIII

Həkim Blaqovo velosipedlə gəldi. Bacım da tez-tez bizə gəlməyə başladı. Yenə fiziki əmək, tərəqqi və uzaq gələcəkdə bəşəriyyəti gözləyən sirlə iks haqqında söhbət açıldı.

Həkim təsərrüfatımızı sevmirdi, çünki o mübahisə etməmizə mane olurdu; həkim deyirdi ki, yer şumlamaq, taxıl biçmək, danabuzov otarmaq azad adama layiq deyildir, bir zaman gələcək ki, adamlar həyat mübarizəsinin bütün bu qaba işlərini heyvanlarla maşınların öhdəsinə buraxacaq, özləri isə yalnız elmi tədqiqatla məşğul olacaqlar.

Bacım isə evə getmək üçün onu mümkün qədər tez buraxmamızı arasıkəsilmədən xahiş edir, axşam gec vaxta qədər qalır və ya gecə bizdə yatırdısa, sonsuz həyəcan keçirirdi.

Maşa onu danlayır:

– Aman Allah, siz hələ də uşaq kimi hərəkət edirsiniz, – deyirdi. – Nəhayət, bu həтта gülüncdür.

– Bəli, gülüncdür, – deyə bacım razılaşırdı, – boynuma alıram ki, gülüncdür, lakin öz xasiyyətimə üstün gələ bilmirəmsə, nə etməli? Mənə həmişə elə gəlir ki, pis hərəkət edirəm.

Ot biçini zamanı öyrəşmədiyim üçün bədənım başdan-başa ağrıyrdı; axşamlar evvanda oturub ailəmizə mənsub adamlarla söhbət edərkən birdən yuxuya gedirdim, onlar da mənı araya qoyur, gülüşürdülər. Mənı oyadır, süfrə başına çağırırdılar, amma mən mürgüleyirdim, sanki, bihuş halda lampa işığını, adamların üzünü, boşqablan görür və danışıq səslərini eşidirdimse də, nə danışıldığını başa düşmürdüm. Səhər tezdən ayağa qalxıb dərhal ot çalmağa başlayır və ya tikinti yerinə gedir, axşamədək işləyirdim.

Bayram günlərində işləməyib evdə otururkən, görürdüm ki, arvadım və bacım nəyi isə mənə bildirmək istəməyərək pıçıldasır və elə bil, həтта məndən çəkinirlər. Arvadım mənə əvvəlki kimi mehriban idi, lakin o, nə bərədə isə düşünür və öz fikrini mənə bildirmirdi. Şübhəsiz idi ki, kəndlilərə qarşı onun hirsı, hiddəti artır, yaşayışı getdikcə daha da ağırlaşır, bununla bərəbər, artıq mənə şikayət etmirdi. İndi o, mənə nisbətən həkimlə daha artıq həvəslə danışıq, söhbət edirdi, mən də bunun səbəbini başa düşmürdüm.

Vilayətimizdə belə bir adət vardı: ot biçini və taxıl biçini vaxtında fəhlələr axşam işdən çıxıb ağa həyətinə yığışırdılar, burada onları arağa qonaq edirdilər, həтта cavan qızlardan hər birisi bir stəkan arağ içirdi. Biz bu adətə riayət etmirdik, biçinçilərlə arvadlar həyətimizdə axşam gec vaxta qədər dayanıb arağ gözləyir, sonra da bizi söyə-söyə gedirdilər. Maşa isə bu vaxt qaşqabağını təkür, dinib-danışmır və ya həkimə müraciət edib yavaş səslə:

– Vəhşidirlər! Peçeneqdirlər! – deyirdi.

Kənddə yeni bir işə başlayan adamları məktəbə yenicə gələn şagird kimi pis qarşılayırlar. Bizi də beləcə qarşılamışdılar. İlk vaxtlarda bizi axmaq və pulunu xərcləməyə bir yer tapmadığı üçün malikanə alan sadədil adam hesab edirdilər. Bizi lağa qoyurdular. Kəndlilər meşəmizdə və həтта bağımızda öz mal-qarasını otarıq, inək və atlarımızı sürüb kəndə aparır, sonra da gəlir, əkinlərini bizim inək və atlarımızın əzib tələf etdiyini iddia edir, pul tələb eləyirdilər. Bütün

kənd camaatı yığışib gəlir, həyətimizə doluşub hay-küy salır və bildirirdi ki, biz ot biçərkən, guya, mülkümüzə daxil olmayan Bışeyka və ya Semyonixa torpaqlarının bir qırağını zəbt etmişik; torpağımızın hüdudunu dürüst bilmədiyimiz üçün, onların sözüinə inanır və cərimə verirdik; sonra məlum olurdu ki, düzgün iş görüb ancaq öz otlığımızı çaldırmışıq. Meşəmizdə xırda cökələrin qabı - ğını soyurdular. Dubeçnyaya əhalisindən patentsiz olaraq araş satan bir qolçomaq, işçilərimizi ələ alıb onlarla birlikdə bizi xaincəsinə aldadırdı: arabalarımızın təzə təkərlərini çıxarıb köhnə təkər taxır, şumluq xamutlarımızı götürüb onları bizə satırdı və s. Lakin Kurilovkadakı tikintidə baş verən hadisələr, daha çox nisgilli idi: orada kənd arvadları gecələr nazik taxtaları, kərpic, kaşını və dəmirləri oğurlayırdılar; kəndxuda şahidlərlə birlikdə gedib onların ev-əşiyini axtarıb, camaat yığınağı onların hər birini iki manat cərimə edir, sonra da bütün kənd camaatı bu pula araş alıb içirdi.

Maşa bu əhvalatı bildikdə həkimə və ya bacıma hiddətlə deyirdi:

– Nə heyvan adamlardır! Bu, dəhşətdir! Dəhşət!

Məktəb tikdirməyə başladığına təəssüf etdiyini də dəfələrlə eşitmişdim.

Həkim onu başa salmaq istəyərək:

– Başa düşün, – deyirdi, – başa düşün ki, siz bu məktəbi tikdirir və ümumiyyətlə, yaxşılıq edirsinizsə, bunları kəndlilər üçün deyil, mədəniyyət naminə, gələcək üçün edirsiniz. Bu kəndlilər nə qədər pisdirlərsə, məktəb tikdirmək üçün o qədər böyük əsas var. Bunu başa düşün!

Lakin həkimin bu sözləri qətiyyətlə söyləmədiyi səsinin ahəngindən duyulurdu və mənə elə gəlirdi ki, Maşa ilə birlikdə o da kəndlilərə nifrət edir.

Maşa tez-tez dəyirmanı gedir və bacımı da aparırdı; onların hər ikisi gülə-gülə deyirdi ki, gedirik, Stepana tamaşa etməyə, o nə qədər gözəldir! Sonra məlum oldu ki, Stepan ancaq kişilərin yanında ağır tərənir, onlarla danışmağı sevmir, qadınların yanında isə sirtıqlaşır, dayanmadan danışdı. Bir dəfə mən çaya çimməyə getdim və təsadüfən bir söhbətə gizlicə qulaq asdım. Ağ paltar geymiş Maşa ilə Kleopatra çayın qırağında söyüd ağacının geniş kölgəsində oturmaşdular, Stepan da əllərini dalda tutub, onların yanında durmuşdu, o:

– Məgər mujiklər adamdırlar? – deyirdi. – Onlar adam deyil, bağışlayın, vəhşi heyvandırlar, şarlatandırlar. Mujikin dolanacağı nədir? Ancaq yeyir, içir, bir də yemək ucuz başa gəlsin deyir; meyxanada dəli kimi çığıra-çığıra boğazını yırtır; nə sənə yaxşı bir söz deyir, nə rəftar, nə də ədəb-ərkan bilir, həmişə kobud sözlər, ədəbsiz hərəkətlər! Özü də, arvadı da, uşaqları da çirk içindədirlər, əynində nə varsa, onunla yatağa girib yatır, əlini kələm şorbasi qazanına soxub kartof çıxarır, içində tarakan üzən kvası içir, heç olmasa, üfləmir.

– Yoxsulluqdur axı! – deyə bacım sözə qarışdı.

– Nə yoxsulluq! Düzdür, ehtiyac içindədir, amma, xanım, ehtiyacın da dərəcəsi var axı. Məsələn, bir adam həbsxanadadırsa və ya, deyək, kordur, ayağı şikəstdirsə, onda, doğrudan da, Allah heç kəsə göstərməsin; hərgah ixtiyarı özündədir, sərbəstdirsə, ağılı başında, gözləri, əl-qolu yerindədirsə, qüvvəsi var, Allahu varsa, ona daha nə lazımdır? Yoxsulluq deyil, xanım, nadanlıqdır, nadinclikdir. Ya, tutaq ki, siz yaxşı ağalardansınız, təhsil aldığınıza görə mərhəmət edib ona kömək etmək istəyirsiniz, o zaman o, sizin pulunuzu, alçaq bir adam olduğu üçün arağa sərf edəcək, ya da lap pis bir iş görüb meyxana açacaq və sizin pulunuzdan istifadə edib xalqı soymağa başlayacaq. Siz buyurdunuz ki, yoxsulluqdur. Məgər varlı mujik yaxşı dolanır? O da, bağışlayın, donuz kimi yaşayır. Rəftarı qaba, hay-küycü bir dəyəndir ki, eninə-boyuna yoğunlanır, kopuş sifəti də qıpqırmızı – adam istəyir ki, qulaylanıb o alçağın sifətinə bir şillə ilişdirsən. Budur, Dubeçnya kəndi əhlindən Larion da vardır, amma, deyəsən, meşəmizdə ağacların qabığını soymaq işində yoxsuldən heç də geri qalmır; özü də, uşaqları da söyüşkəndir, bir qədər artıq arağ içən kimi yıxılıb burnunu gölməçəyə soxur, yatıb qalır. Onların hamısı, xanım, dəyərsiz adamlardır. Kənddə onlarla bir arada yaşayarkən, elə bil, cəhənnəm əzabı çəkirsən. Bu kənd ki var ha, lap zəhləni aparıb, Allaha çox şükür edirəm ki, qarnım tox, geyməyə paltarım var, atlı əsgərlikdə müddətimi bitirmişəm, üç il də kəndxuda olmuşam, indi sərbəst bir adamam: istədiyim yerdə dolanıram, kənddə yaşamaq istəmirəm, heç kəsin də ixtiyarı yoxdur ki, məni məcbur etsin. Deyirlər ki, arvadın var, sən, gərək, öz komanda arvadınla birlikdə yaşayasan. Nə üçün balam? Mən onun muzduru-zadiyam məgər?

– Deyin görək, Stepan, siz sevib evlənmişiniz? – deyə Maşa soruşdu.

– Bizim kəndlərdə nə sevgi ola bilər? – deyə Stepan cavab verdi və qımışdı. – Əslinə baxsan, xanım, bilmək istəyirsinizsə, mən ikinci dəfə evlənmişəm. Mən özüm kurilovkalı deyiləm. Zaleqoş kəndindənəm. Sonra Kurilovkaya gəlib burada evlənmişəm. Deməli, biz beş qardaş – atamız hər birimizin hissəsini aramızda düz bölmək istəmədi, mən də baş əyib yola düşdüm, yad bir kəndə gəlib evləndim. Arvadın evinə girdim. Birinci arvadım isə gənc yaşlarında öldü.

– Nədən öldü?

– Axmaqlığından. Olurdu ki, ağlayır, arasıkəsilmədən göz yaşları axırdı, lap boş yerə ağlayırdı; ağladı ağladı axırda canını dərdə saldı. Gözəlləşsin deyə, daima cürbəcür otları qaynadıb suyunu içirdi; bu dərmanlar, görək ki, içəlatını xarab etmişdi. Kurilovkada aldığı ikinci arvadım isə, nə deyim, tərbiyəsiz, qaba bir qadıncıdır, vəssalam. Onu mənə nişanlamaq üçün elçi gedəndə başdan çıxdım. Fikirləşdim ki, gənc, ağbəniz bir qızıdır, özləri də çox təmiz dolanırlar. Onun anası, sanki, xıstçılığa mənsub bir tərifiqətidir, qəhvə içir, başlıca olaraq, deməli, təmiz dolanırlar. Beləliklə, evləndim, ertəsi gün isə nahar eləyərkən qayınanamdan qaşiq istədim, o mənə qaşiq verərkən gördüm ki, onu barmaqları ilə sildi. Aha, bu da bunların təmizliyi deyə, düşündüm. Bir il onlarla yaşadım, sonra ayrılıb getdim. – O, bir qədər susub, – görək, mən şəhərli bir arvad alaydım, – deyə sözüne davam etdi. – Deyirlər ki, arvad ərinin köməkçisidir. Mənə köməkçi nə lazım, mən özüm özümə kömək edəyəm, yaxşısı budur ki, sən gəl mənimlə söhbət elə, həm də ağzına nə gəldi demə, ətraflı söhbət elə, təsirli sözlər danış. Yaxşı söhbət olmazsa, o, nə dirilikdir.

Stepan birdən-birə susdu və dərhal onun cansıxıcı, yeknəsəq zümzüməsi eşidildi. Demək ki, o, məni görmüşdü.

Maşa tez-tez dəyirmanı gedir və görünür ki, Stepanla etdiyi söhbətlərdən zövq alırdı. Stepan muşikləri lap ürəkdən və dərin bir qənaətlə söyüb pisləyir, buna görə də Maşa Stepana meyil göstərirdi. Maşa dəyirmandan qayıdanda bağıın keşikçisi – gic muşik hər dəfə:

– A qız, Palaşka! Xoş gördük, a qız, Palaşka! – deyə səslənir və it kimi ona hürürdü, – ham, ham!..

Maşa isə dayanır, ona diqqətlə baxır, elə bil, bu gicin hürüşündə öz fikirlərinin cavabını eşidir və ehtimal ki, Stepanın söylüşləri kimi bu hürüş də onu cəlb edirdi. Evdə isə yeni bir xəbər eşidirdi, məsələn, xəbər verirdilər ki, kənd qızları bostanımızda kələmləri əzib və ya Larion cilovları oğurlayıb, o da istehzalı təbəssümlə çiyinlərini atır:

– Bu adamlardan artıq nə gözləmək olar! – deyirdi.

O hiddətlənir, acığı ürəyində yığılırdı, halbuki mən mujiklərə öyrəşirdim, onlar məni getdikcə daha çox cəlb edirdilər. Əksəriyyət etibarilə onlar əsəbi, hirsəndirilmiş, təhqir edilmiş adamlar idilər; onlar xəyalı düşkün, məzlum, avam, görüş sahəsi məhdud, tutqun olan, daima boz torpaq, maraqsız günlər və qara çörək üçün düşünən adamlar idi; onlar hiylə işlədirdilər, amma, quş kimi bircə başlarını ağacın dalına çəkib gizlədir, hesab da bilmirdilər. Onlar bizim otlağı iyirmi manat mizd alıb çalmaq istəmir, amma yarım vedrə araq vəd edilən başqa bir yerə gedirdilər. Halbuki iyirmi manata dörd vedrə araq ala bilərdilər. Həqiqətən, hər tərəfdə çirk, əyyaşlıq, axmaqlıq və fırıldaq gözə çarpırdı, lakin bütün bunlarla birlikdə, mujik həyatının, ümumiyyətlə, bir möhkəm, sağlam əsas üzərində dayandığı hiss olunurdu. Öz xışının dalınca yeriyan mujik nə kimi kobud bir heyvana oxşayırsa oxşasın, başını araqla necə məst edirsə etsin, hər halda, ona yaxından diqqətlə baxanda hiss edirdin ki, onda gərəqli və çox mühüm bir cəhət var ki, bu, məsələn, Maşada və həkimdə müşahidə olunmur, yəni mujik inanır ki, Yer kürəsində əsas şey həqiqətdir, özünün və bütün xalqın nicatı, yalnız bu həqiqətdədir, buna görə də o, dünyada hər şeydən artıq yalnız ədaləti sevir. Mən arvadıma deyirdim ki, o, şüşədə ləkəni görür, lakin şüşənin özünü görmür; o cavab vermir, susur və ya Stepan kimi zümzümə edirdi... Bu rəhmli, zəkali qadın hiddətindən saralıb titrək səsə sərxoşluq və fırıldaqçılıq bərsində həkimlə danışarkən çasıb qalır və onun hafizəsizliyi məni heyrətə salırdı. Mühəndis atasının da içki içdiyini, həm də çox içdiyini, Dubeçnya malikanəsinin alınmasına sərf edilən pulun tam bir sıra həyasız, vicdansızcasına fırıldaq yolu ilə qazanıldığını o, necə unuda bilirdi? Necə yaddan çıxara bilirdi?

XIV

Bacım da özünəməxsus ayrıca bir həyat sürür və bu həyat tərzini məndən səy-qeyrətlə gizli saxlayırdı. O, çox vaxt Maşa ilə pıçıldışırdı. Mən yaxınlaşanda o, bütün-bütünə büzüşür, baxışı xəcalətli və yalvarıcı bir şəkil alırdı; yəqin ki, onun qəlbində nə isə baş verir, bu şeydən də o qorxur və ya utanırdı. Bağda mənə rast gəlməsin və ya ikilikdə qalması deyə, o, həmişə Maşanın yanından kənara çəkilmirdi, mən də onunla hərdənbir, yalnız nahar süfrəsi başında danışa bilirdim.

Bir dəfə axşamçağı mən tikinti yerindən qayıdaraq bağda yavaş-yavaş gedirdim. Hava artıq qaranıqlaşdı. Bacım mənə görmədən və ayaq səsinə eşitmədən qoca və böyük alma ağacının yanında bir kölgə kimi tamamilə səssizcə gəzinirdi. Əynində qara paltar vardı, o, bir cığırda yerə baxa-baxa yeyin addımlarla var-gəl edirdi. Ağacdən bir alma düşdü, bu səsdən o diksindi, dayandı və gicgahlarını əlləri ilə sıxdı. Bu zaman mən ona yaxınlaşdım.

Birdən coşan səmimi məhəbbət duyğuları ürəyimə doldu, göz-lərim yaşardı, nə üçün isə anamızı, uşaqlıq dövrümüzü xatırlayaraq onu çiyinlərindən tutub qucaqladım, öpdüm.

– Sənə nə olub? – deyə soruşdum. – Sən iztirab çəkirsən, mən çoxdan bu halını görürəm. Söylə, sənə nə olub?

O, titrəyə-titrəyə:

– Dəhşətli bir haldayam, – dedi.

– Sənə nə olub axı? – deyə onun bu halının səbəbini öyrənib bil-mək məqsədilə bir daha soruşdum. – Sən Allah, mənimlə açıq danış!

– Açıq danışacağam, danışacağam, bütün həqiqəti sənə söyləyəcəyəm. Duyğularımı səndən gizlətmək mənə çox ağır gəlir, çox əzab verir! Mən sevirəm, Misail! – deyə pıçılı ilə sözüünə davam etdi. – Sevirəm, sevirəm... Mən xoşbəxtəm, lakin nədənsə çox qorxunc bir haldayam!

Ayaq səsləri eşidildi, əynində ipək köynək, ayaqlarında uzun-boğaz çəkmə olan həkim Blaqovo ağacların arasında göründü. Yəqin ki, onlar burada, alma ağacının yanında görüşmək üçün sözləşmişdilər. Bacım onu görcək fövrən irəli atıldı və sevgilisini əlindən alırlarmış kimi inilti bir səslə:

– Vladimir! Vladimir! – deyə çağırırdı.

Qız onun qucağına sıxılır və ehtirasla üzünə baxırdı; son zamanlarda onun nə qədər arıqlayıb saraldığını mən ancaq indi müşahidə etdim. Xüsusən bu, onun torlu yaxalığından sezilirdi; çoxdan tanıdığım bu yaxalıq, indi onun nazik və uzun boynunda hər hansı bir vaxtda olduğundan daha boş durub, sallaq görünürdü.

Həkim kaxırdı, lakin dərhal özünə gəldi və onun saçlarını tumarlaya-tumarlaya:

– Yaxşı, bəsdir, yetər... – dedi. – Nə üçün belə əsəbiləşirsən? Görürsən ki, gəlmişəm.

Biz utana-utana bir-birimizə baxaraq danışmırdıq. Sonra üçlükdə gedərkən, həkimin mənə söylədiyi bu sözləri eşitdim:

– Bizdə mədəni həyat hələ başlamayıb. Qocalar: “İndi heç bir şey yoxdursa, qırxıncı və ya altmışıncı illərdə bir şey vardı”, – deyər özlərinə təsəlli verirlər; qocalar belə deyirlər, biz ki gəncik, beyinlərimizə hələ *marasmus senilis*¹ toxunmayıb, biz belə xəyallarla özümüzü sakitləşdirə bilmərik. Rusiyanın əvvəli 862-ci ildən başlanır, mədəni Rusiyanın əvvəli isə, anladığıma görə, hələ başlanmamış.

Lakin mən onun bu mülahizələrinə fikir vermirdim. Qərribə bir vəziyyət idi, heç inanmaq istəmirdim ki, bacım aşiq olub, indi o, yad bir adamın qoluna girib məhəbbətlə dolu bir nəzərlə onun üzünə baxır. Sərbəstlik nə olduğunu bilməyən əsəbi, qorxaq, zəlil bir qız olan bacım indi arvadı və uşaqları olan bir adamı sevir! Nə üçün heyifsiləndim, amma səbəbini bilmədim, həkimin yanımda olması, nədənsə, artıq xoşuma gəlmirdi, həm də heç başa düşə bilmirdim ki, onların bu məhəbbətinin nəticəsi nə olacaq.

XV

Maşa ilə mən məktəbin tədris mərasimində iştirak etmək üçün Kurilovkaya gedirdik. Maşa ətrafa baxaraq yavaş səsle:

– Payız, payız, payız... – dedi. – Yay keçdi. Quşlar uçub getdi, yaşıllıq adına yalnız bədmüsk ağacından başqa heç bir şey qalmayıb.

Bəli, yay artıq keçmişdi. Hava sakit və ılıq idi. Lakin səhərlər soyuq olur, çobanlar indi kürklərini geyib işə çıxırdılar, bağımızda astra çiçəkləri üzərinə düşən şəh bütün gün içərisində qurumurdu.

¹ Qocalıqdan törəyən zəiflik (*latınca*).

Daima həzin səslər eşidilirdi, – başa düşə bilmirdin ki, pəncərə qapılarının paslı həncamalarını cırıldıdır və ya durna qatarları uçub gedir – adamın ürəyi açılır, yaşamaq arzusu oyanırdı!

Maşa sözlünə davam edərək:

– Yay keçdi... – deyirdi. – İndi biz gördüyümüz işlərə yekun vura bilərik. Çox işləmiş, çox düşünmüşük, bu da bizi daha yaxşılaşdırıb, bizə eşq və şərəf olsun, şəxsi təkamülümüzdə müvəffəqiyyət qazanmışıq; lakin bu müvəffəqiyyətimizin mühitə, ətrafımızda yaşayan adamların həyatına müsbət bir təsiri olubmu, heç olmazsa, bir nəfərə xeyir veribmi? Yox. Cəhalət, çirk, sərxoşluq, hər kəsi heyretləndirən həddindən artıq uşaq ölümü – hər şey olduğu kimi qalmış, sənin yer sürüb əkməyin, mənim isə sərf etdiyim pul və oxuduğum kitabçalar kimsənin həyatını yaxşılaşdırmamış. Yəqin ki, biz yalnız özümüzçün işləmişik və ancaq özümüz ətraflı surətdə fikirləşmişik.

Bu kimi mühakimə və mülahizələr məni çaşdırır, bilmirdim ki, nə düşünüm.

– Biz əvvəldən axıradək səmimi olmuşuq, – dedim, – kim səmimi isə, o, haqlıdır.

– Buna nə söz ola bilər? Biz haqlı idik, lakin haqlı olduğumuz işi düzgün həyata keçirməmişik. Hər şeydən əvvəl, zahiri üsullarımızı götürək. Məgər onlar yanlış deyildir? Sən adamlara yararlı olmaq istəyirsən, lakin bircə malikanə satın aldığı üçün onlara bir fayda verə biləcək hər imkanın qabağını daha əvvəldən kəsirsən. Sonra sən bir mujik kimi işləyir, geyinir və yeyirsən, öz nüfuzunla onların bu ağır, biçimsiz paltarını, dəhşətli komalarını, bu sarsaq saqqalları bir növ qanuna salırsan... Digər tərəfdən, tutaq ki, uzun, çox uzun bir müddət, bütün ömrün boyunca işləyir, nəhayət, bəzi əməli nəticələr də əldə edərsən, lakin onların, əldə etdiyən nəticələrin nə əhəmiyyəti var, başdan-başa cəhalət, aclıq, çıpaqlıq və nəslin xarab olması kimi təbii hadisələrə qarşı bu nəticələr nə edə bilər? Onlar dənizə nisbətən bir damla qədər cüzi bir şey deyilmi?! Burada başqa mübarizə üsulları, qüvvətli, cəsarətli, təcili tədbirlər lazımdır! Həqiqətən, faydalı olmaq istəyirsənsə, onda adi fəaliyyətin məhdud dairəsindən kənara çıx və kütləyə birdən təsir göstərməyə çalış! Hər şeydən əvvəl canlı, təsirli təbliğat lazımdır. İncəsənət, məsələn, musiqi nəyə görə bu qədər yaşamaq qabiliyyətinə malikdir, nə üçün

bu qədər şöhrət tapıb yayılır və həqiqətən, bu qədər qüvvətli təsir göstərir? Ona görə ki, musiqiçi və ya xanəndə birdən minlərlə adama təsir göstərir. Sevimli, gözəl incəsənət! – deyər o, xülyalı bir halda göyə baxa-baxa sözüne davam etdi. – İncəsənət adama qanad verir, uzaqlara, çox uzaqlara götürüb aparır. Kim çirkəndən, palçıqdan, xırda, dəyərsiz mənfədən zinhara gəlmişsə, kim həyəcana gəlmiş, təhqir edilmiş və hiddətlənmişsə, o yalnız gözəllikdə istirahət və məmnunluq tapa bilər.

Faytonumuz Kurilovkaya yaxınlaşanda hava açıq və fərəhli idi. Bəzi həyətlərdə taxıl döyülür, çovdar küləşinin qoxusu gəlirdi. Hörmə çəpərlərin dalında üvəz ağacları qızarıp, ətrafda hər yerə baxırınsa, bütün ağaclar da qızıl kimi sarı və ya qırmızı görünürdü. Zəng qülləsində zəngləri çalır, ikonaları məktəbə aparırdılar; “Bizi müdafiə edən qeyrətli ana” duasını oxuyanların səsləri eşidilirdi. Hava nə qədər təmizdi, göyərçinlər nə qədər yüksəklərdə uçurdu!

İbadət mərasimi sinifdə keçirildi. Sonra Kurilovka kəndliləri Maşaya ikona, Dubeçnya kəndliləri isə böyük krendel və qızıl suyuna çəkilmiş bir duzqabı təqdim etdilər. Maşa da hönkür-hönkür ağlamağa başladı.

Bir qoca:

– Əgər artıq-əskik bir söz deyilib və ya narazılıq-zad olubsa, bağışlayın, – dedi, sonra Maşaya və mənə baş əydi.

Biz evə gedərkən Maşa dönüb məktəbə baxırdı, rənglədiyim yaşıl taxtapuş indi günəş işığında parıldayıp, uzun müddət nəzəri - mizdən itmirdi. Hiss edirdim ki, indi mənə nəzər salan Maşanın baxışları vidalaşma baxışdır.

XVI

Axşamüstü o, şəhərə getməyə hazırlaşdı.

Son zamanlar Maşa tez-tez şəhərə gedir, gecəni də orada qalırdı. O, evdə olmayanda mən işləyə bilmirdim, əl-qolum süstlə - şir, zəifləşirdi; böyük həyətimiz cansıxıcı və iyrenc boşluq kimi görünür, bağ şiddətli gurultu salırdı, onsuz mənə elə gəlirdi ki, ev, ağaclar, atlar artıq “bizimki” deyil.

Mən evdən bayıra çıxmırdım, daima evdə, onun stolunun dalında, kənd təsərrüfatı kitabları ilə dolu şkafının yanında oturdum;

onun keçmişdə istəkli, indi isə gərəksiz olan bu kitabları necə utana-utana mənə baxırdı! Saatlarla oturub qalırdım, saat yeddini, səkkizi, doqquzu vurur, bayırda his kimi qara payız gecəsi hər tərəfi örtür, amma mən onun köhnə əlcəyini, ya həmişə yazdığı qələmini və ya balaca qayçısını gözdən keçirirdim; heç bir iş görmür və açıqdan-açığa boynuma alırdım ki, əvvəlcə yer sürür, ot biçir, ağacların budaqlarını kəsirdimsə, bütün bu işləri ancaq o istədiyi üçün görürdüm. Əgər o, məni dərin bir quyunu təmizləməyə göndərsəydi, bu işin lazım olub-olmadığını ayırd etmədən quyuya girər və qurşağacan çıxan su içərində çalışardım. İndi o yanımda yox ikən Dubeçnyaya bütün xarabalıqları, zibilliyi, şaqqıltı ilə çırpılan pəncərə-qapıları, gecə və gündüz oğruları ilə birlikdə mənə qarmaqarışq bir şəkildə görünürdü. Belə bir vəziyyətdə hər hansı işin heç bir faydası ola bilməzdi. Bir də vəziyyətimin möhkəm olmadığını, ayaqlarım altındakı torpağın, sanki, çökdüyünü, burada, Dubeçnyada vəzifəmin bitdiyini, uzun sözün qıyası, məni də, kənd təsərrüfatı kitablarınının aqibəti kimi bir aqibət gözlədiyini duyduğum halda, nə üçün burada işləməli, nə üçün gələcəyin qayğısını, fikrini çəkməli idim? Ah, o gecə təkliddə keçirdiyim saatlar ərzində, sanki, indicə birisinin: “Vəzifən bitmişdir, dur get”, – deyə səslənəcəyini gözlədiyim, hər dəqiqə diqqət və həyəcanla qulaq asdığım zaman məni sarsıdan güssə nə idi?

Mən Dubeçnyadan gedəcəyimə təəssüf edir, yaqın ki, xəzanı yetişən öz məhəbbətimə heyifsilənirdim. Sevmək və sevilmək nə böyük səadət və bu hündür qüllədən aşağı enməyə başladığını duymaq nə qədər dəhşətdir!

Maşa ertəsi gün axşamçağı şəhərdən qayıdıb gəldi. O, nədən – sə, narazı idi, lakin narazılığının səbəbini gizli saxlayırdı; ancaq: “Bütün bu qış çərçivələri nə üçün sallanıb, – deyə soruşdu, – belə – liklə, adam boğula bilər”, – dedi.

Mən iki çərçivəni çıxarıb götürdüm. Biz yemək istəmirdik, lakin süfrə başına oturub şam elədik. Arvadım mənə dedi:

– Get, əllərini yu. Səndən boya iyi gəlir.

O, şəhərdən təzə, şəkili jurnallar gətirmişdi, biz axşam yeməyindən sonra birlikdə bu jurnalları gözdən keçirtdik. Modaya uyğun şəkil və ülgüləri olan əlavələr də rast gəlirdi. Maşa ötəri baxır və onları sonra yaxşıca gözdən keçirmək üçün bir tərəfə qoyurdu, lakin

zəng kimi enli və saya yubkası olan uzunqollu bir paltar onu maraqlandırdı, bir dəqiqə ona ciddi nəzər və diqqətlə baxdı.

– Bu, pis deyil, – dedi.

– Hə, – dedim, – bu paltar sənə çox yaxşı yaraşar. Çox yaxşı!

Bu paltar şəkli Maşanın xoşuna gəldiyi üçün, yalnız buna görə mən riqqətlə ona baxaraq və jurnaldakı boz ləkəyə həvəslə tamaşa edərək, mehriban-mehriban:

– Çox gözəl, qəşəng paltardır! Gözəl, çox gözəl, Maşa! Əzizim Maşa! – dedim.

Göz yaşlarım da damcı-damcı axıb şəklın üstünə töküldü.

– Çox gözəl, Maşa... Sevimli əziz Maşa... – deyə mızıldanırdım.

O getdi, yatdı. Mən daha bir saat oturub şəkillərə tamaşa etdim.

Maşa yataq otağından səsləndi:

– Sən çərçivələri nahaq yerə çıxartdın, qorxuram ki, birdən soyuq olsun. Gör necə külək gəlir!

Mən “müxtəlif xəbərlər”də ucuz mürekkəb hazırlamaq və dünyada ən böyük brilyant haqqında bir neçə şey oxudum. Onun xoşuna gələn modaya uyğun paltar şəkli yenə də mənə rast gəldi; mən bu, musiqiyə yaxşı bələd olan, rəssamlıq və ədəbiyyatdan başı çıxan qəşəng, möhtəşəm qadını əlində yelpik və çiynləri açıq olaraq balda təsəvvür etdim; oynadığım rolun nə qədər kiçik və qısa olduğunu düşündüm!

Bir-birimizə rast gəlib ər-arvad olmamız yalnız bir hadisə idi ki, bu zirək və zəkali qadının həyatında sonralar bu kimi hadisələr az olmayacaqdı. Artıq söylədiyim kimi, dünyanın bütün gözəl nemətləri onun qulluğunda hazır olub tamamilə müftə əldə edilir, hətta ideya və modaya uyğun zehni irəliləmələr belə onun həyatını rəngarəng şəkillərə salaraq zövqünə xidmət edirdi; mən də bir arabaçı idim ki, onu bir ehtirasdan digərinə aparıb çətdirmişdim. İndi onun mənə artıq ehtiyacı yox idi; birdən parıldayıb uçacaq, mən də tək-tənha qalacağam.

Sanki, mənim bu düşüncələrimə cavab olaraq həyətdə: “Qa-ro-ul!” – deyə şiddətli bir bağırtı eşidildi. Bu, nazik qadın səsinə oxşayan bağırtı idi, külək də, onu yamsılamaq istəyirmiş kimi, bacada nazik səslə viyıldamağa başladı. Yarım dəqiqə keçməmişdi ki, yenə də küləyin gurultusu arasında və indi, elə bil, həyətin o biri ucunda:

– Qa-ro-ul! – deyə bağıran səs eşidildi.

Arvad yavaş səsle:

– Misail, eşidirsən? – deyə soruşdu. – Eşidirsənmi?

O, yataq otağından köynəkcək və saçları dağınıq halda çıxıb yanına gəldi və qaranlıq pəncərəyə baxa-baxa qulaq asmağa başladı.

– Deyəsən, kimi isə boğurlar, – dedi. – Elə bircə bu, əskik idi!

Mən tüfəngi götürüb bayıra çıxdım. Həyat çox qaranlıq idi, elə şiddətli külək əsirdi ki, adam güc-bəla ilə ayaqüstə dayana bilirdi. Mən darvazaya sarı getdim, diqqətlə qulaq asmağa başladım: ağac-lar gurultu salır, külək fışıldayır və bağda, gərək ki, gic mujikin koması yanında it tənbel-tənbel ulayırdı. Çöl-bayır zil qaranlıq idi, dəmiryol xəttində bir işıq belə görünmürdü. Keçən il kontorun yerləşdiyi evin yanında birdən boğuş səs eşidildi:

– Qa-ro-ul!

– Ey, kimsən? – deyə səsəndim.

İki adam çarpışdı. Biri o birisini itələyir, digəri yerə dirənir və hər ikisi ağır-ağır nəfəs alırdı. Biri:

– Burax! – deyirdi. Mən İvan Çepakovu tanıdım; nazik qadın səsi ilə çıxıran da o idi. – Burax, yoxsa əllərini dişləm-dişləm edəərəm!

O birisinin də Moisey olduğunu tanıdım. Mən onları ayırdım və bu zaman özümü saxlaya bilməyib Moiseyin sifətinə iki şillə çəkdim. O yıxıldı, sonra ayağa qalxdı, mən onu bir də vurdum.

– O, məni öldürmək istəyirdi, – deyə Moisey mızıldadı. – Xəl-vətəcə anasının komoduna yaxınlaşırdı. Bir təhlükə-filan olmasın deyə, onu evə salıb qapını bağlamaq istəyirəm.

Çepakov isə sərxoş idi, məni də tanımadı, o, yenə də “imdad” deyə bağırmaq üçün dərin nəfəs alırdı...

Mən onları buraxıb evə qayıtdım; arvadım artıq paltarını geyib yataqda uzanmışdı. Həyətdə baş verən hadisəni ona nağıl etdim, hətta Moiseyi vurduğumu da gizlətmədim.

– Kənddə yaşamaq çox qorxuludur. Bu gecə də nə qədər uzun - dur, Allah göstərməsin!

Bir az sonra yenə də:

– İm-da-d! – səsi eşidildi.

– Mən gedib onları sakitləşdirərəm, – dedim.

O, çimçişən bir ifadə ilə:

– Yox, getmə, qoy bir-birinin boğazını gəmirsinlər, – dedi.

O, tavana baxır və diqqətlə qulaq asırdı: mən də sözə başla-

mağa cəsərət etmədən onun yanında oturub elə hiss edirdim ki, həyətdə “imdad” deyə bağırdıqları və gecənin uzun olduğu üçün, sanki, mən müqəssirəm. Biz dinib-danışmırdıq, mən pəncərələrin nə zaman işıqlanacağını səbirsizliklə gözləyirdim. Maşa isə daima elə baxırdı ki, guya, bihuşluqdan təzəcə ayılıb, indi heyrətlə düşü-nürdü: bu, necə işdir ki, o, belə ağıllı, tərbiyəli, səliqəli bir qadın olduğu halda, bu acınacaqlı mahal boşluğuna alçaq, yaramaz adamların arasına düşə bilib və o dərəcədə özünü unuda bilib ki, hətta bu adamlardan birisini sevmiş, altı ay da onun arvadı olmuş. Mənə elə gəlirdi ki, indi onun üçün mənimlə Moisey və Çeprakov arasında heç bir fərq yoxdur; onun düşüncəsində hər şey – mən də, evlənməmiş də, təsərrüfatımız da, payız yağışlarından xarab olan yollar da, bu sərxoş vəhşi “imdad” bağırtısında birləşmişdi; nəfəs alır və ya daha rahat uzanmaq üçün tərپənərkən onun sifətində: “Ah səhər tez açılırdı!” düşüncəsinin ifadəsini oxuyurdum.

O, səhərçağı faytona minib getdi.

Mən onu gözləyərək daha üç gün Dubeçnyada qaldım, sonra şeylərimizi bir otağa yığıb qapısını bağladım və şəhərə getdim. Mən mühəndisin qapı zəngini çaldıqda artıq qaş qaralmış və Böyük Dvoryan küçəmizdə fənərlər yandırılmışdı. Pavel mənə dedi ki, evdə heç kəs yoxdur: Viktor İvaniç Peterburqa gedib, Mariya Viktorovna isə, gərək ki, Ajoginlərin evində məşqlərə tamaşa edir. Yadımdadır ki, sonra böyük həyəcan içərisində Ajogingilə gedir, pilləkənlə yuxarı çıxarkən ürəyim çırpınır, çırpınır, nəfəsim kəsilir və yuxarı mey-dançada uzun müddət dayanaraq bu sənət məbədinə keçməyə cəsərət etmirdim! Zalda kiçik stolun, royalın üstündə və divarda üç-üç şam yanırdı; birinci tamaşa da ayın on üçünə təyin edilmişdi, indi, ağır gün sayılan bazar ertəsi günündə birinci məşq keçirilirdi. Deməli, xurafatla mübarizə aparılırdı! Səhnə sənətinin bütün həvəskarları artıq toplanmışdılar; böyük qız, ortancıl qız və kiçik qız öz rollarını dəftərdən oxuya-oxuya səhnədə gəzirdilər. Adamlardan kənarda hərəkətsiz dayanan Turp gicgahını divara söykəyib, sitayiş sevgisi ilə dolu nəzərlə səhnəyə baxır, məşqin başlanmasını gözlə-yirdi. Hər şey, keçmişdə olduğu kimi idi!

Mən ev sahibəsinə sarı irəlilədim, salamlaşmaq lazım idi, lakin birdən hamı: “Ss-ss”, – deyə səsləndi və əllərinin hərəkəti ilə anlat-dılar ki, ayaqlarımın səsi məşq edənlərə mane olur. Ara sakitləşdi.

Royalın qapağını qaldırdılar; bir xanım royalın qabağında oturdu və zəif gözlərini qıyaraq notlara baxmağa başladı; sevimli, geyinib-kecinmiş gözəl Maşam da royala yaxınlaşdı, lakin indi o, xüsusi yeni bir şəkildə gözəl idi, yazda məni görmək üçün dəyirmanı gələn Maşaya heç oxşamırdı; o oxumağa başladı:

Nə üçün sevirəm səni, aydın gecə?

Taniş olduğumuz zamandan bəri bu ilk dəfə idi ki, mən onun mahnı oxumasını eşidirdim. Onun gözəl, xoş və güclü səsi vardı; o oxuduqca mənə elə gəlirdi ki, dəymiş şirin və ətirli qovun yeyirəm. Budur, oxuyub qurtardı, onu alqışladılar; o da çox razı qalıb gözlərini oynada-oynada, notları vərəqləyərək, nəhayət, qəfəsdən xilas olub azadlığa çıxdıqdan sonra qanadlarını gərib düzəldən bir quş kimi, paltarını düzəldə-düzəldə gülümsəyirdi. Onun saçları qulaqlarının üstünə daranıb tökülmüşdü, üzündə də pis, qürurlu bir ifadə vardı, elə bil, bizim hamımıza meydan oxumaq və ya atları qısnayır-mış kimi: “Ay sevimli heyvanlar!” – deyər səslənmək istəyirdi.

Görək ki, bu zaman o, öz sürücü babasına daha çox oxşayırdı.

Maşa mənə əl verərək:

– Sən də buradasan? – deyər soruşdu. – Eşitdin, necə oxuyurdum? Hə, necə görürsən? – O, cavabımı gözləmədən sözüne davam etdi, – nə yaxşı ki, sən də buradasan. Mən bu gecə Peter - burqa gedirəm, orada çox qalmaqayacağam. Mənə izin verirsən?

Mən gecəyanısı onu vağzala aparıb yola saldım. O, məni, ehtimal ki, lüzumsuz suallar vermədiyim üçün razı qalaraq, mehriban-mehriban qucaqladı və məktub yazacağını vəd etdi, mən də göz yaşlarımı güclə saxlayaraq, bir söz demədən, onun əllərini sıxır, öpür, öpürdüm.

O getdi, mən dayanıb uzaqlaşan qatarın işıqlarına baxır, onu xəyalımda oxşayır və yavaş səslə:

– Sevimli Maşam, gözəl Maşa... – deyirdim.

O gecə Makarixa məhəlləsində, Karpovnanın evində yatdım; səhər isə qızını həkimə ərə verən varlı bir tacirin mebelinə Turpla birlikdə üz çəkirdim.

XVII

Bazar günü nahardan sonra bacım yanıma gəldi və mənimlə birlikdə çay içdi.

O, mənim yanıma gələrkən şəhər kitabxanasından aldığı kitabları göstərərək:

– İndi çox kitab oxuyuram, – dedi. – Sənin arvadın və Vladimir sağ olsunlar, onlar şüurumu oyatdılar. Onlar məni xilas etdilər, onların vasitəsilədir ki, mən indi özümün insan olduğumu duyuram. Keçmişdə olurdu ki, gecələr cürbəcür fikirlər başıma dolur, yatmırdım: “Ah, bu həftə bizdə çox qənd işlənib! Ah, birdən xiyarın duzu həddindən artıq olar” – deyə düşünürdüm. Mən indi də yata bilərəm, lakin başımda artıq başqa fikirlər var. Ömrümün yarısını belə sarsaqcasına, qorxa-qorxa keçirdiyim üçün əzab çəkirəm. Keçmişimə nifrət edirəm, utanıram, atama indi düşmən nəzəri ilə baxıram. Ah, sənin arvadından nə qədər də razıyam! Amma Vladimir? O, çox gözəl bir adamdır! Onlar məni başa salıblar.

– Heç yaxşı deyil ki, gecələr yatırırsan, – dedim.

– Elə bilirsən ki, xəstəyəm? Zərrə qədər də olsa, xəstə-zad deyiləm. Vladimir məni müayinə edib, deyir ki, tamamilə sağlam bir adamam. Lakin iş sağlamlıqda deyil, onun çox da əhəmiyyəti yoxdur... De görüm, mən haqlıyam?

Onun mənəvi yardımına ehtiyacı vardı – bu da aydın idi. Maşa getmiş, həkim Blaqqovo da Peterburqda idi, şəhərdə məndən başqa kimsə qalmamışdı ki, onun haqlı olduğunu özünə söyləyə bilsin. O, gizli fikirlərimi öyrənməyə cəhd edərək diqqətlə üzümə baxırdı; onun yanında fikrə gedir və ya susurdumsa, bunun səbəbini özünə yozur və kədərlənirdi. Daima ehtiyatlı olmaq lazım gəlirdi: “O, mən haqlıyammi?” – deyə soruşanda, dərhal cavab verirdim ki, haqlısan, mən də sənə dərin hörmət bəsləyirəm.

– Bilirsən? Ajogingildə mənə rol veriblər, – deyə o, sözüne davam etdi, – səhnədə oynamaq istəyirəm. Yaşamaq, müxtəsər, həyatın hər lövhəsindən istifadə edib kam almaq istəyirəm. Mənim heç bir istedadım yoxdur, rolum da cəmi on sətirdir, lakin, hər halda, bu gündə beş dəfə çay tökməkdən və aşpaz qadın bir parça artıq çörək yeməsin deyə, güdməkdən xeyli yüksək, ölçüyəgəlməz

dərəcədə nəcib bir işdir. Əsas məsələ də budur ki, qoy, nəhayət, atam görsün ki, mən də etiraz edə bilirəm.

Çaydan sonra o, mənim yatağımda uzandı və gözlərini yumub bir qədər yatdı; amma bənizi çox solğun idi. O, yataqdan qalxarkən:

– Bu, nə zəiflikdir! – dedi. – Vladimir deyirdi ki, bekarlıq nəticəsi olaraq, şəhərdəki qadınların və qızların hamısının qanı azalıb. Bu Vladimir necə ağıllı adamdır. O, haqlıdır, çox haqlıdır. İşləmək lazımdır!

İki gündən sonra bacım məşq etmək üçün rol dəftərini götürüb Ajoginlərin evinə gəldi. O, qara paltar geymiş, boynuna mərcan taxmış, döşünə uzaqdan duzlu kiçik piroqa oxşayan broşka sancmışdı; qulaqlarındakı iri sırğaların brilyantları par-par parıldayırdı. Mən ona baxıb pərt oldum: zövqsüz, səliqəsiz geyinib-kecinməsindən heyrətə düşdüm. Onun münasibətsiz olaraq brilyant sırğa taxıb qəribə paltar geyməsi, başqa adamların da nəzərindən qaçmamışdı; gördüm ki, ona baxanlar istehza ilə gülümsəyirlər; kim isə gülərək:

– Misir Kleopatrasıdır, – dedi.

O, özünü aristokrat, sərbəst, sakit bir qadın kimi göstərməyə səy edir, buna görə də ədalət və qəribə bir şəkildə görünürdü. Sadəliyindən və sevimliliyindən bir əsər qalmamışdı.

Kleopatra mənə yaxınlaşaraq:

– Bu saat atama bildirdim ki, məşqə gedirəm, – deyə sözə başladı, – o da bağırdı və mənə xeyir-dua etməyəcəyini bildirdi, hətta az qalmışdı ki, məni vursun. – O, dəftərə baxaraq – bilirsən, öz rolumu da öyrənməmişəm, – dedi. – Yəqin ki, çaşacağam. Beləliklə, qəti qərara gəlmişəm, – deyə şiddətli həyəcan içərisində sözüne davam etdi. – Qərarım qətidir...

Kleopatra elə təsəvvür edirdi ki, hamı ona baxır, belə mühüm bir qərara gəldiyi üçün heyrətlənir və onun daha nə isə edəcəyini, ayrıca hərəkət və qərarını gözləyirlər; mənimlə onun kimi kiçik və maraqlı olmayan adamlara heç kəs etina etmir deyə, onu qane etmək də mümkün deyildi.

Üçüncü pərdədə də onun bir işi yox idi, o, mahal əhlindən qonaq gələn xəbərçi bir qadının rolunu oynayacaqdı. Bu rol da ancaq ondan ibarət idi ki, o, gizlicə qulaq asırmış kimi qapının yanında duracaq, sonra da qısa bir monoloq söyləyəcəkdi. O azı saatyarımdan sonra səhnəyə çıxacaqdı, bu müddət içərisində nə qədər ki səhnədə gəzir, oxuyur, çay içir və mübahisə edirdilər,

bacım yanımdan kənara çəkilmir, daima öz rolunu öyrənərək mırıltılanır, əlindəki dəftəri əsəbi halda ovuşdururdu, həm də elə təsəvvür edirdi ki, hamı ona baxır, onun çıxışını gözləyir; bu zaman o, saçını titrək əli ilə düzəldir və mənə müraciət edib:

– Mütləq çaşacağam, – deyirdi, – bilsəydin, ürəyimdə necə ağır bir çırpıntı var! Elə qorxuram ki, guya, bu saat məni götürüb ölüm cəzası vermək üçün dar ağacının dibinə aparacaqlar.

Nəhayət, onun növbəsi çatdı. Rejissor:

– Kleopatra Alekseyevna, siz çıxmalısınız! – dedi.

O, üzündə dəhşət ifadəsi ilə, kifir, qaba bir halda səhnənin ortasına çıxdı və yarım dəqiqəyə qədər donuxub tamamilə hərəkətsiz dayandı; yalnız qulaqlarından sallanan iri sırğalar yellənirdi. Kim isə:

– İlk dəfə dəftərdən oxumaq olar, – dedi.

Mənə aydın idi ki, o, titrədiyinə görə danışa bilmir, dəftəri açmağa bilmir və indi, qətiyyənlə, rolun fikrini də çəkmir; mən onun yanına gedib bir söz söyləmək istədim, bu zaman o, birdən səhnənin ortasında diz çöküb hönkür-hönkür ağlamağa başladı.

Hamı hərəkətə gəldi, hər tərəfdə səs-küy qalxdı, yalnız mən səhnənin yan dekorasiyasına söykənib, baş verən bu hadisədən heyrətə düşmüşdüm, nə edəcəyimi də anlamırdım, bilmirdim. Gördüm ki, onu götürüb apardılar. Sonra gördüm ki, Anyuta Blaqovo mənə yanaşdı; əvvəlcə zalda onu görməmişdim; indi o, elə bil, yerin altından çıxıb yanıma gəldi. Başında bürüncək örtüklü şlyapa və həmişə olduğu kimi, sanki, bir dəqiqəliyə gəlmişdi.

Anyuta mənə acıqlı-acıqlı və hər sözü qırıq-qırıq söyləyərək qızara-qızara:

– Mən ona dedim ki, oynamasın, – dedi. – Bu, ağılsızlıqdır! Siz ona mane olmalı idiniz!

Gödək və qolları qısa kofta geymiş, döşünə papiros külü tökül - müş, arıq və yastıdöş xanım Ajogina yeyin-yeyin yaxınlaşdı, əllərini ovuşdura-ovuşdura və adəti üzrə, gözlərini üzümə zilləyib diqqətlə baxa-baxa:

– Dostum, bu, dəhşətdir, – dedi. – Bu, dəhşətdir! Bacınız hamı - lədir... ikicanlıdır! Rica edirəm, onu götürüb aparın...

O, həyəcanından ağır-ağır nəfəs alırdı. Özü kimi arıq və yastıdöş üç qızı isə kənarda dayanıb qorxa-qorxa bir-birinə qısılmışdı.

Onlar katorqa cəzasına məhkum edilmiş bir cinayətkarı indicə evlərində tutmuşlarmış kimi təşvişə düşmüş, heyrətlənmişdilər. Nə rüsvayçılıq, nə qorxunc bir vəziyyət! Axı bu hörmətli ailə bütün ömrü boyu xurafatla mübarizə etmişdir; yəqin, onlar belə zənn edirmişlər ki, bəşəriyyətin bütün xurafat və mövhumata uyub yoldan azmasına qarşı aparılan mübarizə, üç şamdan, ayın on üçündə və ağır gün sayılan bazar ertəsi günündə bir işə başlamaqdan ibarətdir!

Xanım Ajogina:

– Rica edirəm... sizdən rica edirəm... – deyə təkrar edir və “rəm” hecasında dodaqlarını naz-qəmzə ilə büzür və onu “yəm” şəklində söyləyir, – rica edirəm, onu evə aparın, – deyirdi.

XVIII

Bir az sonra bacımla mən pilləkəndən aşağı düşürdük. Mən onu paltomun əyəyi ilə örtmüşdüm; fənər olmayan döngələrdən tələsə-tələsə keçir, rast gələn adamlardan çəkinirdik; bu da qaçaqaça oxşayırdı. Bacım artıq ağlamır, mənə yaşı qurumuş gözləri ilə baxırdı. Mən onu apardığım Makarixa məhəlləsində cəmi iyirmi dəqiqəlik yol vardı; qərribə burasıdır ki, bu qədər qısa vaxt içərisində biz bütün keçmiş həyatımızı xatırlamış, hər şey barəsində danışmış, vəziyyətimizi ətraflı surətdə düşünmüş, ölçüb-biçə bilmışdık...

Belə qərara gəldik ki, biz artıq bu şəhərdə qala bilməyəcəyik, mən bir az pul əldə etdikdən sonra köçüb başqa bir yerə getməliyik. Bəzi evlərdə artıq yatmışdılar, başqa evlərdə qumar oynayırdılar; biz bu evlərə nifrət edir, qorxur və bu qədər hürkütdüyümüz hörmətli ailələrin, bu dram sənəti həvəskarı olan adamların qatı mövhumat - çılığı, qəlbən qaba olmaları, dəyərsizliyi haqqında danışır və mən soruşurdum ki, bu axmaq, qəddar, tənbel, şəərəfsiz adamlar, sərxoş, mövhumatçı Kurilovka mujiklərindən nə ilə fərqlənirlər və ya şüursuz, iradəsiz hərəkətlərlə məhdud həyatının yeknəsəqliyi, təsadüfi bir hadisə ilə pozularkən hürküb çaxnaşan heyvanlardan bu adamların nəyi yaxşıdır? Bacım evdə qalıb yaşasaıdı, indi onun halı necə olacaqdı? O, atası ilə danışarkən və hər gün tanışlarına rast gələrkən nə qədər ruhi əzab çəkəcəkdı? Mən bu halları göz qabağına gətirir və eyni zamanda öz yaxın adamları və qohum-qardaşı tərəfindən yavaş-yavaş əziyyət verilib tələf edilən tanışlarını xatırlayır, əzab

verilib dəli olan itlər, balalarının tüklerini didib suya atdıqları sərçələr və uşaqlığımdan bəri arasıkəsilmədən bu şəhərdə müşahidə etdiyim ağır-ağır və uzun müddət davam edən əzablar yadıma düşürdü; başa düşə bilmirdim ki, bu şəhərin altmışbeş min nəfərə çatan əhalisi nə ilə yaşayır, nə üçün “İncil” oxuyur, nə üçün ibadət edir, nə üçün kitab və jurnal oxuyurlar. Eləcə qəlbqara halda qalıb, yüz və üç yüz il bundan əvvəl olduğu kimi, indi də azadlığa nifrət edirlərsə, bu vaxtadək yazılan bütün bu kitablar və deyilən sözlər onlara nə fayda verir? Podratçı dülgər bütün ömrü boyu bu şəhərdə ev tikir və hələ də “qalereya” əvəzinə, “qaldereya” deyir və ölənə qədər də belə deyəcək, eləcə bu altmış min nəfər də nəsilbənəsil həqiqət, mərhəmət və azadlıq haqqında oxuyur, bu sözləri eşidir və yenə də ölə-nədək səhərdən axşama qədər yalan deyir, bir-birinə əziyyət verir, azadlıqdan isə düşməndən qorxan kimi qorxur və nifrət edirlər.

Biz evə gəlib çatandan sonra bacım:

– Deməli, taleyimə belə yazılıbmış, – dedi. – Baş verən hadisədən sonra mən artıq oraya qayıdıb gedə bilmərəm. İlahi, nə yaxşı oldu. İndi ürəyim sakitdir.

O, dərhal yatağa girib yatdı. Göz yaşları kirpiklərində işıldayır, amma üzündə xoşbəxtlik ifadəsi oxunurdu. O, şirin yuxuya gedib yatdı; görünürdü ki, həqiqətən, ürəyi sakitdir və indi o istirahət edir. O, çoxdan, lap çoxdan bəri belə yatmamışdı!

Beləliklə, biz birlikdə yaşamağa başladıq. Bacım daima mahnı oxuyur və özünü çox yaxşı hiss etdiyini söyləyirdi; kitabxanadan alıb gətirdiyimiz kitabları da oxunmadan geri aparıb verirdim, çünki o artıq oxuya bilmir, ancaq xülyaya dalmaq və gələcək barəsində danışmaq istəyirdi. Kleopatra mənim alt paltarımı yamayır və ya sobanın yanında Karpovnaya kömək edərkən gah zümrümə edir, gah öz sevgilisi Vladimir barəsində danışır, onun ağı və gözəl hərəkət tərzindən, yaxşılığından, qeyri-adi alimliyindən bəhs edirdi; mən bacımın həkimini artıq sevmirdimse də, onunla razılaşırdım. O işləmək, müstəqil olaraq öz hesabına dolanmaq istəyir, səhhəti yaxşılaşan kimi gedib müəllimə və ya feldşer olacağını, döşmələri və paltarını özü yuyacağını söyləyirdi. O, öz körpəsini də indi dərin məhəbbət duyğusu ilə sevirdi; körpə hələ dünyaya gəlməmişdi, lakin o uşağın gözləri, əl-qolunun nə şəkildə olacağını və necə güləcəyini bilirdi. O, tərbiyə haqqında danışmağı sevirdi və Vladimir dünyada ən yaxşı

bir adam olduğu üçün tərbiyə xüsusunda bütün düşüncələri də yalnız ondan ibarət olurdu ki, uşaq da atası kimi qəşəng olmalı, gözəl tərbiyə almalıdır. Bu kimi söhbətlərin ardı-arası kəsilmirdi, bu barədə söylədiyi sözlər onda canlı bir sevinc oyadırdı. Bəzən mən özüm də nəyə şadlandığımı bilmədən sevinirdim.

Gərək ki, onun xülyachılığı mənə də sirayət etmişdi. Mən də heç bir şey oxumur, ancaq xülyaya dalırdım; axşamlar, yorğunluğuma baxmayaraq, əllərimi ciblərimə qoyub, otağın bir başından o biri başına gedib-gəlir, Maşa haqqında danışırıdım.

– Nə güman edirsən, Maşa nə vaxt qayıdacaq? – deyə bacım - dan soruşdum. – Elə bilirəm ki, o, Milad bayramından gec olmaya-raq qayıdıb gələr. Orada onun nə işi var?

– O, sənə məktub yazmırsa, yəqin ki, çox tez qayıdacaq.

– Düzdür, – deyə razılaşırdımsa da, çox yaxşı bilirdim ki, Maşanın şəhərimizə qayıdıb gəlməsi üçün heç bir məqsəd və ehtiyacı yoxdur.

Mən onun üçün çox darıxır, artıq özümü aldada bilmir və çalışırıdım ki, başqaları da məni aldatmasınlar. Bacım öz həkimini göz - ləyirdi. Mən isə Maşanı. İkimiz də arasıkəsilmədən danışır, gülür və otağındakı sobanın üstündə uzanıb daima mirtildanan Karpovnanın yuxulmasına mane olduğumuzu hiss etmirdik.

Onun bu sözləri eşidilirdi:

– Samovar səhərçağı elə bir fit çalırdı, necə də çalırdı! Ah, bu heç yaxşı əlamət deyil, əzizlərim, heç yaxşı əlamət deyil.

Bizə bacım üçün həkimdən məktub gətirən poçtalyondan, bir də Prokofidən başqa kimsə gəlmirdi; Prokofi bəzən axşamlar bizə gəlir və dinmədən bacıma baxıb gedir və sonra öz mətbəxlərində:

– Hər rütbə sahibinin öz elmi olmalıdır, öz məğrurluğuna görə bunu başa düşmək istəməyənlərin isə aqibəti kədərli olur, – deyirdi.

O, “aqibət” sözünü çox işlədirdi. Bir dəfə Milad bayramı ilə xaçaçüran arasındakı günlərdən birində mən bazardan keçərkən o məni öz qəssab dükənina çağırırdı və əl vermədən çox mühüm bir iş haqqında mənimlə danışmaq istədiyini bildirdi. Onun üzü şaxtadan və içdiyi araqdan qızarmışdı; quldursifət Nikolka da əlində qarlı bıçağı tutub piştaxtanın dalında onun yanında dayanmışdı.

– Mən öz sözlərimi sizə ifadə etmək istəyirəm, – deyə Prokofi danış- mağa başladı. – Bu hadisə uzun müddət sürüb gedə bilməz, çünki özünüz də başa düşürsünüz, adamlar belə bir aqibət üçün nə bizi, nə

də sizi təriflər. Analığım, əlbəttə, yazığı gələrək, bacınızın öz vəziyyəti səbəbi ilə başqa bir mənzilə köçməsi üçün xoşagəlməyən sözləri sizə deyə bilmir, mən də artıq istəmirəm, çünki onun əxlaqını bəyənmirəm.

Mən onun fikrini başa düşdüm və dükandan bayıra çıxdım. Həmin gün bacımla mən Turpun evinə köçdük. Fayton tutmağa pulumuz yox idi; biz piyada gedirdik; mən şeylərimizi bağladığım boğçanı dalıma atıb aparırdım. Bacımın əlində heç bir şey yox idi, amma o tövşüyür, öskürür və: “Tezmi çatacağıq”, – deyə daima soruşurdu.

XIX

Nəhayət, Maşadan məktub gəldi.

O, məktubunda yazırdı: “Sevimli, gözəl, mərhəmətli, həlim M.A. – qoca rəngsazın dediyi kimi, “bizim mələyimiz”, mən atamla Amerikaya sərgiyə gedirəm. Bir neçə gündən sonra okeanı – Dubeçnyadan çox uzaqlarda olan o dəryanı görəcəyəm, fikirləşəndə adamı dəhşət götürür! O, çox uzaqlardadır və göy qədər ucsuz-bucaqsızdır, mən də oraya, o geniş yerlərə getmək istəyirəm, mən sevinirəm, dəli kimi özümü bilmirəm; görürsünüz ki, məktubum da nə qədər rabitəsizdir. Sevimli, mərhəmətli M.A., mənə sərbəstlik verin, bizi hələ bir-birimizə bağlayan telləri tez qırın. Sizinlə görüşməyim, sizi tanımağım həyatımı işıqlandıran ilahi bir şüa idi; sizin arvadınız olduğum isə bir yanlış hərəkət idi, siz bunu başa düşürsünüz, mən də bu səhvimi düşündükcə əzab çəkirəm; alicənab dostum, qarşınız - da diz çökür və sizə yalvarıram ki, birlikdə etdiyimiz bu səhvi düzəlt -məyə, qanadlanımı əzən bu yeganə ağır daşı götürüb tullamağa razı olduğunuzu olduqca tez, mən okeana yola düşənədək teleqrafla xəbər verin, bu xüsusda əlləşib çalışacağını bildirən atam, rəsmiy - yətlə sizə çox da zəhmət verməyəcəyini mənə söz verir. Beləliklə, sərbəst olub istədiyim səmtə gedə biləcəyəm? Eləmi?”

Xoşbəxt olun, Allah sizə yar olsun, məni, günahkar bəndəni bağışlayın.

Sağ-salamatam. Pulu zibil kimi sovurur, çox axmaqlıq edir, mənim kimi pis bir arvadın uşağı olmadığı üçün hər dəqiqə Allaha şükür edirəm. Mən nəğmə oxuyur və müvəffəqiyyət qazanıram, lakin bu bir maraqlı deyil, xeyr, bu, mənim istirahət yerim, hücrəmdir ki, indi buna doğru dincəlməyə gedirəm. Deyirlər ki, hökmdar

Davudun üzüyünün qaşında: “Hər şey keçir” sözləri yazılmışdı. Adam qüssəli olduqda bu sözlərdən şənələnir, şən olanda isə kədər-lənir. Mən də özüm üçün, yəhudi həfləri ilə yazılmış belə bir üzük tapmışam, bu tilsim məni artıq əyləncələrdən və bənd olmaqdan saxlayacaq, hər şey dəyişir, keçir, həyat da keçəcəkdir, deməli, heç bir şey lazım deyildir. Ya da yalnız sərbəst, azad olduğunu bilməyin lazımdır, çünki insan azad olduqda ona heç bir şey lazım olmur, heç bir şey. Əlaqə tellərini qırın. Sizi və bacınızı bərk-bərk qucaqlayıram. Öz M.-nizi bağışlayın və unudun”.

Bacım bir otaqda, yenə də xəstə olan və indi sağalmağa başlayan Turp isə başqa otaqda yatırdılar. Mən bu məktubu aldığım zaman bacım səssizcə rəngsəzin otağına keçib onun yanında oturmuş və kitab oxumağa başlamışdı. O, hər gün Ostrovskinin və ya Qoqolun əsərlərindən birini rəngsəz üçün oxuyur, o da gözlərini bir nöqtəyə zilləyərək gülmədən, başını yırğalaya-yırğalaya dinləyir və aradır öz-özünə:

– Hər şey ola bilər! Hər şey ola bilər! – deyər mızıldanırdı.

Pyesdə çirkin, eybəcər bir şey təsvir edilirdisə, o zaman o kam alırmış kimi barmağını kitaba vura-vura:

– Bax, yalan budur ha! Gör yalan nə eləyir! – deyirdi.

Onu cəlb edən pyeslərin həm məzmununu, həm əlaqə mənası, həm də mürəkkəb və məhəranə quruluşu idi. O, müəllifin ustalığına heyrət edər, lakin heç vaxt onun adını çəkməzdi, həmişə belə deyirdi:

– Gör o, necə bacarıqla hər şeyi yerinə salıb!

İndi bacım yavaş səslə yalnız bir səhifə oxudu, artıq oxuya bil-mədi: səsi qırılırdı. Turp onun əlini tutdu və qurumuş dodaqlarını tərpedib güclə eşidilən xırıltılı səslə:

– Mömin adamın ruhu tabaşır kimi ağ və hamardır, – dedi, – günahkar adamınkı isə – süngər daşı kimidir. Möminin ruhu əlif yağı kimi açıqdır, günahkarın ruhu isə qaz qatranı kimi qaradır. Zəhmət çəkmək, dərd çəkmək, bərkədən-boşdan çıxmaq lazımdır, – deyər o, sözüne davam etdi, – kim ki zəhmət və dərd çəkmir, o, behiştə getməyəcək. Qarnı tox, zorlu, varlı adamların, pul borc verən sələmçilərin vay halına! Onlar behişt üzü görməyəcəklər. Bitki biti otu yeyir, pas dəmiri korlayır...

Bacım onun sözünü davam etdirərək:

– Yalan isə ruhu məhv edir, – deyər güldü.

Mən məktubu bir daha oxudum. Bizim üçün həftədə iki dəfə, adı məlum olmayan bir nəfərdən çay, fransız bulkası və çil (bunlardan ətir iyi gəlirdi) gətirən əsgər bu zaman mətbəxə gəldi. Mən işləmirdim, günlərlə evdə oturub qalmaq lazım gəlirdi; yəqin ki, bu bulkaları bizim üçün göndərən adam ehtiyacımız olduğunu bilirdi.

Bacımın əsgərlə necə söhbət etdiyini və fərəhlə güldüyünü eşidirdim. Sonra bacım uzanaraq bulkanı yeyir və mənə deyirdi:

– Sən qulluq etmək istəməyib rəngsazlığa başlayanda mən və Anyuta Blaqovo lap əvvəldən bilirdik ki, haqlısan, ancaq fikrimizi ucadan söyləməyə qorxurduq. De görüm, bu, nə qüvvədir ki, adamın düşündüyünü söyləməsinə mane olur? Məsələn, heç olmazsa, Anyuta Blaqovonu götürək, o, səni sevir, sənə pərəstiş edir və bilir ki, sən haqlısan; o, məni də öz bacısı kimi sevir və bilir ki, mən də haqlıyam, deyəsən, ürəyində mənə qibtə də edir, lakin nə qüvvədirsə, onun yanımıza gəlməsinə mane olur, o, bizdən çəkinir, qorxur.

Bacım əllərini döşünə qoyub vəcdlə:

– Bilsəydin, o, səni nə qədər sevir! – dedi. – O, bu məhəbbətini bircə mənə qaranlıqda yavaşca etiraf etmişdir. Bəzən o, məni bağda qaranlıq bir xiyabana aparır və onun üçün sənin nə qədər əziz olduğunu pıçılı ilə danışmağa başlayırdı. Görərsən, o heç vaxt ərə getməyəcək, çünki səni sevir. Sənin ona yazığın gəlirmi?

– Gəlir.

– Bu bulkaları da o göndərib. Doğrusu, gülüncdür, gizlənməyin nə mənası var? Mən də gülünc və axmaq idim, budur, oradan çıxıb getmişəm. İndi heç kəsdən qorxmur, istədiyimi düşünür və ucadan söyləyirəm – xoşbəxt də olmuşam. Evdə yaşadığım zaman xoşbəxtlik nə olduğunu heç anlamırdım, indi isə öz vəziyyətimi heç kraliça ilə də dəyişmərəm.

Həkim Blaqovo gəldi. O, tibb elmləri doktoru elmi dərəcəsini almış və indi bizim şəhərdə, atasının evində istirahət edirdi, bu yaxınlarda yenə Peterburqa gedəcəyini söyləyirdi. Həkim yatalaq və deyəsən, vəba xəstəliklərinə qarşı peyvənd məsələləri ilə məşğul olmaq, biliyini təkmilləşdirmək üçün bir xarici ölkəyə getmək və sonra kafedra müdiri olmaq istəyirdi. Hərbi qulluğu buraxmışdı. Şeviotdan tikilmiş gen pencək, enli şalvar geyir, çox gözəl qalstuklar taxırdı. Bacım onun taxdığı sancaq və zaponkalrı, yəqin ki, işvəbazlıq məqsədilə pencəyinin qabaq cibinə keçirdiyi qırmızı ipək

yaylığı görüb vəcdə gəlirdi. Bir dəfə bacımla mən bekarçılıqdan həkimin yadımızda olan bütün kostyumlarını saymağa başladığ belə qərara gəldik ki, onun azı on kostyumu var. Aydın idi ki, o, əvvəlki kimi yenə də bacımı sevir, lakin onu özü ilə bərabər Peterburqa və ya xarici ölkəyə aparmaq istədiyini hətta zarafatla belə, heç söyləmirdi; bacım sağ qalarsa, onun və uşağının halının necə olacağını mən aydın surətdə təsəvvür edə bilmirdim. Bacım isə sonsuz xüyalara dalır və gələcəyi haqqında ciddiyyətlə düşünürdü; deyirdi ki, qoy o, haraya gedirsə, getsin, qoy hətta onu özbaşına buraxsın, ancaq özü xoşbəxt olsun, mənə isə olub-keçənlər kifayət edər.

Adətən, həkim bizə gələndə bacımı çox diqqətlə müayinə edir və ona damcı dərmanı ilə süd içirirdi. Bu dəfə də bacımı müayinə edib bir stəkan süd içməyə məcbur etdi, sonra da otaqlarımıza kreozot qoxusu yayıldı. O, stəkanı bacımın əlindən alaraq:

– Bax, belə ağıllı olmaq lazımdır, – dedi. – Çox danışmaq sənin üçün zərərlidir, amma axır vaxtlarda sən sağsağan kimi ara vermədən boşboğazlıq edirsən. Xahiş edirəm, danışma.

Bacım gülməyə başladı. Sonra həkim Turpun otağına gəldi. Mən orada oturmışdım; o, mehriban-mehriban əlini çiyimə vurdu.

– Hə, qoca, necəsən? – deyə xəstənin üstünə əyilib soruşdu.

Turp dodaqlarını yavaş-yavaş aralayaraq:

– Cənab ağa, – dedi, – cürət edib sizə bildirirəm ki, başımızın üstündə Allah var, hamımız ölməliyik... İzin verin doğrusunu deyim... Cənab ağa, siz behiştə getməyəcəksiniz!

– Nə etmək olar, – deyə həkim zarafata saldı, – cəhənnəmdə yananlar da olmalıdır.

Birdən şüurum birtəhər oldu; elə bil, yuxuda görürdüm ki, qışdır, gecədir, sallaqxananın həyətindəyəm, yanımda da Prokofi dayanıb, ondan istiot arağının iyi gəlir; qüvvəmi topladım, gözlerimi sildim və dərhal mənə elə gəldi ki, izahat vermək üçün qubernatorun yanına gedirəm. Nə əvəllər, nə də sonra mən belə bir hala düşməmişdim, yuxuya oxşayan bu qəribə xatirələr, mənə, həddindən artıq yorğunluq nəticəsində əsəblərimin pozğun bir hala düşməsindən əmələ gəlmişdi. Mən sallaqxanaya getdiyimi və qubernatorla danışdığımı xatırlayı, eyni zamanda qarışıq, dumanlı bir şəkildə anıyırdım ki, bu, həqiqət deyildir.

Özümə gəldikdə gördüm ki, mən artıq evdə deyiləm, küçədə həkimlə birlikdə fənərlərin yanında dayanmışam. O:

– Kədərli, qüssəli bir hal, – deyir və göz yaşları üzünə axırdı. – Kleopatra şəndir, daima gülür, ümidini itirmir, vəziyyəti isə ümitsizdir, əzizim. Sizin bu Turp da mənə nifrət edir və Kleopatra ilə pis rəftar etdiyimi daima mənə anlatmaq istəyir. O, özünə görə haqlıdır, lakin mənim də öz nöqtəyi-nəzərim var; olub-keçən hadisədən heç zərrə qədər də peşman deyiləm. Sevmək lazımdır, hamımız sevməliyik, doğru deyilmə? Sevgisiz həyat ola bilməz; kim məhəbbətdən qorxur, çəkinirsə, o, azad deyildir.

O, yavaş-yavaş başqa mövzulara keçdi, elm haqqında, özünün Peterburqda bəyənilən dissertasiyası haqqında danışmağa başladı; həkim həvəslə danışır və artıq nə bacımı, nə öz dərdini, nə də mənim vəziyyətimi xatırlamırdı. Həyat onu cəzb edirdi. Maşa – Amerika və qaş yazılı üzük sevdasına düşmüş, bu isə – doktor elmi dərəcəsi ilə alim şöhrətinə uymuşdu, yalnız bacımla mən köhnə vəziyyətimizdə qalmışdıq.

Mən onunla vidalaşmış, fənərə yaxınlaşmış və məktubu bir daha oxudum. Onun yazda səhərçağı dəyirmanında olduğum zaman necə yanıma gəldiyini, yarımkürkü üstünə çəkib yatdığını, adi bir arvada oxşamaq istədiyini xatırladım. Başqa bir dəfə isə – yenə də səhərçağı idi – biz balıq səbətini sudan çəkib çıxararkən çayın qırağındakı söyüd ağaclarının budaqlarından üstümüzdə iri yağış damcıları tökülür, biz də gülürdük...

Böyük Dvoryan küçəsindəki evimizin pəncərələrində işıq görünürdü. Mən keçmişdə etdiyim kimi barının üstündən aşib həyəətə düşdüm, lampanı götürmək üçün dal qapıdan keçib mətbəxə girdim. Mətbəxdə heç kəs yox idi, atam üçün hazırlanan samovar sobanın yanında fişildayırdı. “İndi, görəsən, atama kim çay tökür?” – deyə düşündüm. Lampanı götürüb daxməyə getdim və burada özüm üçün köhnə qəzetlərdən yataq düzəldib uzandım. Divardakı iri mismarlar əvvəlki kimi sərt bir şəkildə görünür, onların kölgələri səyriyirdi. Soyuq idi. Mənə elə gəlirdi ki, bu saat bacım gələcək və mənim üçün axşam yeməyi gətirəcək, lakin dərhal yadıma düşdü ki, o, Turpun evində xəstə yatır; barıdan aşib soyuq komada yatmağım isə mənə qaribə gəlirdi. Şüurum qarışır, olmayan şeylər gözü - mə görünürdü.

Zəng çalındı. Bu zəng səsləri ilə uşaqlıqdan tanış idim. Əvvəlcə divardakı məftil xışldayır, sonra mətbəxdə qısa, həzin zəng səsi eşidilirdi. Deməli, atam klubdan qayıdıb gəlmişdi. Mən ayağa qalxıb mətbəxə getdim. Aşpaz qadın Aksinya məni görçək əlini əlinə vurdu və nə üçünsə ağlamağa başladı.

O, yavaş səsle:

– Mənim doğma balam! Əzizim! Aman Allah! – deyə zarıdaydı.

Aksinya həyəcanından döşlüyünü tutub əzişdirməyə başladı. Pəncərədə giləmeyvə və araqla dolu böyük şüşələr qoyulmuşdu. Mən çay fincanını doldurub ləzzətlə içdim, çünki yaman içmək istəyirdim. Aksinya stolu və skamyaları təzəcə yumuşdu. Təmizkar aşpaz qadınların çalışdığı işıqlı, səliqəli mətbəxlərdə olduğu kimi, bu mətbəxdə də xoş bir ətir vardı. Vaxtilə, uşaq ikən bu ətir və cırcıramanın səsi bizi mətbəxə cəlb edir, nağıla qulaq asmağa və şahşah oyununa həvəs oyadırdı...

– Bəs Kleopatra haradadır? – deyə Aksinya yavaş səsle, tələsə-tələsə və nəfəsini saxlaya-saxlaya soruşdu. – Bəs papağın haradadır, a bala? Deyirlər ki, arvadın Piterə gedib?

Anam hələ sağ ikən bizə qulluq edir, məni və Kleopatranı tək-nədə çimizzirdi; indi də biz onun nəzərində hələ öyüd vermək lazım gələn uşaq idik. Onunla görüşmədiyimiz zamandan Aksinya bu mətbəxin sakitliyi içində bir köhnə, qoca qulluqçu dərrakəsi ilə düşünüb topladığı bütün mülahizələrini on-on beş dəqiqə içərisində danışib ürəyini boşaltdı. Dedi ki, həkimi Kleopatra ilə evlənməyə məcbur etmək olar. Onu qorxudub yaxşı bir ərizə yazılarsa, baş keşiş onun birinci arvadının kəbinini pozub talağını oxuyar; yaxşı olardı ki, Dubeçnyanı arvadından gizlin, yavaşca satıb pulunu banka öz adına qoyasan: mən və bacım atamıza baş endirib yaxşıca yalvarıb-yaxarsaq, bəlkə də, o, bizi bağışlayar; camaatla birlikdə həzrəti Mər-yəmə dua etmək də lazım idi...

Atamın öskürməsi eşidildikdə, o:

– Di get, bala, onunla danış, – dedi. – Get, danış, boyun əy, üzüyünün qaşını düşməz ki...

Getdim. Atam artıq stol başında oturub, yaylaqda tikiləcək evin planını çəkirdi; planda qotik stildə pəncərələr və yangınsöndürən idarənin qülləsinə oxşayan yoğun bir qüllə gözə çarpırdı. Bu dedikcə kobud və ləyaqətsiz bir şey idi. Mən kabinetə girib elə dayan-

mişdim ki, durduğum yerdən planı görürdüm. Atamın yanına nə üçün gəldiyimi bilmirdim, lakin yadımdadır ki, onun arıq sifətini, qırmızı boynunu və divara düşən kölgəsini gördükdə, atılıb boynuna sarılmaq və Aksinyanın öyrətdiyi kimi, baş əymək istəyirdim, lakin qotik stildə pəncərələri və yoğun qülləsi olan yaylaq evinin görünüşü məni saxladı.

– Axşamınız xeyir! – dedim.

O, mənə baxdı və dərhal dönüb gözlərini çəkdiyi plana dikdi.

Bir az gözləyərək:

– Sənə nə lazımdır? – deyə soruşdu.

– Gəlmişəm ki, bacımın bərk xəstə olduğunu sizə xəbər verim.

O, bu gün-sabah öləcək, – deyə boğuz səslə əlavə elədim.

Atam gözlüyünü götürüb stolun üstünə qoyaraq:

– Nə olsun? – deyə ah çəkdi. – Nə tökərsən aşına, o çıxar qaşığına. – O, stolun dalından ayağa qalxa-qalxa, “nə tökərsən aşına, o çıxar qaşığına”, – deyə təkrar etdi. – Səndən xahiş edirəm, iki il bundan əvvəl yanıma gəldiyini xatırla, o zaman mən həmin bu yerdə səndən xahiş etdim, yalvardım ki, öz yanlış fikir və hərəkətlərindən əl çək; insanlıq borcu və şərəfini, öz babaların önündə öhdənə düşən vəzifələri xatırlatdım, dedim ki, biz, gərək, öz ata-babalarımızın ənənələrini müqəddəs tutaq, göz bəbəyi kimi qoruyaq. Sən mənə qulaq asdınmı? Sən mənim məsləhətlərimə etina etmədin və inadla öz yanlış baxışlarından əl çəkmədin, hələ bu az imiş, bacını da bu yanlış fikirlərinlə yoldan çıxartdın, onu əxlaq və həyasını itirməyə vadar elədin. İndi ikinizin də dolanacağı yaxşı deyil. Nə olsun? Nə əkərsən, onu da biçərsən.

Bu sözləri o, kabinetdə gözə-gözə deyirdi. Yəqin, belə zənn edirdi ki, mən öz təqsirimi boynuma almaq üçün onun yanına gəlmişəm; yəqin, gözləyirdi ki, məni və bacımı bağışlamasını xahiş etməyə başlayacağam. Mən üşüyürdüm, qızdırmalı adam kimi titrəyir, çətinliklə və xırıltılı səslə danışırıdım.

– Mən də xahiş edirəm, yadınıza salasınız, – dedim, – həmin bu yerdə durub sizə yalvarırdım ki, məni başa düşəsiniz, dərindən fikirləşəsiniz, oturub necə və nə üçün yaşadığımızı birlikdə həll edək, amma siz buna cavab olaraq ulu babalarım və şeir yazan babam haqqında danışmağa başladınız. İndi sizə deyirlər ki, yeganə qızınız ölüm halındadır, siz yenə də ulu babalarım və şeir yazan babamdan bəhs

edirsiniz... Qoca yaşında, ölüm qapını döydüyü, çoxu beş-on il ömrün qaldığı bir vaxtda belə yelbeyinlik, qayğısızlıq nə deməkdir?!

Yəqin ki, ona yelbeyin dediyimdən inciyib:

– Sən buraya nə üçün gəlmisən? – deyə atam sərt-sərt soruşdu.

– Bilmirəm. Mən sizi sevirəm, bir-birimizdən bu qədər uzaq olduğumuza hədsiz dərəcədə heyifsilənirəm, buna görə də gəlmişəm. Mən hələ sizi sevirəm, lakin bacım sizinlə əlaqəsini qəti olaraq kəsmişdir. O, sizi bağışlamır və artıq heç bir zaman bağışlamayacaq. Sizin adınız çəkildə belə keçmişinə, həyatına qarşı onda nifrət duyğuları oyanır.

– Təqsir kimdədir? – deyə atam bağırdı. – Sən özün müqəssirsən, yaramaz!

– Yaxşı, qoy mən müqəssir olum, bir çox cəhətdən müqəssir olduğumu boynuma alıram. Lakin sizin bu bizim üçün də məcburi hesab etdiyiniz həyatınızın nə mənası var. O, nə üçün belə cansıxıcı, bu qədər ləyaqətsizdir, otuz ildən bəri tikdiyiniz bu evlərin, heç olmasa, birində nə üçün elə bir adam yoxdur ki, müqəssir olmamaq üçün necə yaşamaq lazım olduğunu ondan öyrənə biləydim? Bütün şəhərdə bircə namuslu adam yoxdur! Sizin bu evləriniz lənətlənmiş yuvalardır ki, orada yaşayanlar öz analarını, qızlarını tələf edir, uşaqlara əzab verirlər... Yazıq anam! – deyə ümitsiz bir halda sözümə davam etdim. – Yazıq bacım! Bu evlərdə gizlincə baş verən bütün dəhşətləri görməmək üçün araq içib sərməst olmaq, qumara baş qoşmaq, dediqodu ilə məşğul olmaq, alçaqlıq, riyakarlıq etmək və ya on illərlə plan çəkmək və çıxmaq lazımdır. Əsrlərdən bəri yaşayan şəhərimiz vətənə bir faydalı adam verməyib, bir nəfər belə verməyib! Azacıq canlı və parlaq nə varsa, hamısını rüşeymində boğmusunuz! Dükançılar, mey-xanaçılar, dəftərxana məmurları və riyaklar şəhəri! Gərəksiz, faydasız bir şəhər ki çöküb yerə batsa, bir nəfər belə heyifsilənməz.

Atam stolun üstündəki xətkəsi götürüb:

– Mən sənə qulaq asmaq istəmirəm, yaramaz! – dedi. – Sən sərxoşsan! Atanın yanına bu halda gəlməyə cürət etməməlisən! Sənə son dəfə deyirəm, əxlaqsız bacına da xəbər ver ki, siz məndən heç bir şey görməyəcəksiniz. İtaətsiz uşaqları ürəyimdən qoparıb tullamışam, onlar itaətsiz və inadçı olduqları üçün əzab çəkilərsə, mən heç də heyifsilənmirəm. Haradan gəlmisənsə, oraya gedə

bilərsən! Allah belə məsləhət görüb ki, sizin kimi uşaqları qabağıma çıxarmaqla mənə cəzalandırsın, mən də zəlil halda bu əzabı çəkir və İov kimi əzab-iztirabda və daimi zəhmətdə təsəlli tapıram. Nə qədər ki islah olmamışsan, evimin astanasına ayaq basmamalısan. Mən ədalətliyəm, haqlıyam, dediyim sözlər də faydalıdır; özünə yaxşılıq istəyirsənsə, keçmişdə və indi sənə dediklərimi bütün ömrün boyu yadında saxlamalısan.

Mən artıq ona fikir verməyib bayıra çıxdım. Sonra o gecə və ertəsi gün nə olmuşsa, yadımda qalmayıb.

Deyirlər ki, mən küçələrdə başaçıq və səndələyə-səndələyə gəzirmişəm, uşaqlar da dəstə-dəstə dalıma düşüb bağırıbmışlar:

– Balaca fayda! Balaca fayda!

XX

Özüm üçün bir üzük sifariş etməyə həvəsim olsaydı, qaşına yazdırmaq üçün bu sözləri seçərdim: “Heç bir şey keçmir”. Mən inanıram ki, heç bir şey iz buraxmadan keçmir və ən kiçik hərəkətimiz, hər addımımız indiki və gələcək həyat üçün əhəmiyyətə malikdir.

Çəkdiyim əziyyətlər bihudə keçmədi. Başıma gələn böyük bəlalər, səbrim, hövsələm orada yaşayan sakinlərin qəlbinə təsir etdi; indi mənə “Balaca fayda” demir, mənə lağa qoymur və rastabazardan keçərkən üstümə su tökmürlər. Fəhlə olduğuma da artıq alışmışlar; zadəgan olduğum halda, rəng vedrəsi apardığımı və pəncərələrə şüşə saldığımı heç də qəribə bir şey saymırlar; əksinə, mənə həvəslə iş tapşırırlar; indi Turpdan sonra mən yaxşı usta və daha yaxşı podratçı hesab olunuram; Turp sağalıbsa da, zəng qüllələrini yenə əvvəlki kimi taxta qurğu üstündə dayanmadan rəngləyə bilsə də, əli altında işləyən rəngsazların öhdəsindən gələ bilmir; indi onun əvəzinə mən şəhərdə dolaşır, sifariş axtarır, rəngsaz fəhlələri işə qəbul edir, haqq-hesablarını verir, böyük faizlə borc pul alıram. İndi podratçı olduğdan sonra anlayıram ki, dəyəri az bir sifariş xatirinə iki-üç gün şəhərdə ora-bura qaçıb taxtapuş döşəyən fəhlə axtarmaq nəyə lazım imiş. Adamlar mənəmlə nəzakətli rəftar edirlər, mənə “siz” deyirlər, işlədiyim evlərdə mənə çaya qonaq edir və nahar etmək istəyib-istəmədi-yimi bilmək üçün adam göndərüb soruşurlar. Çox vaxt uşaqlar və qızlar gəlir, maraqla və qüسسə ilə mənə baxırlar.

Bir dəfə mən qubernator bağında işləyirdim, köşkü elə rəng - ləyirdim ki, mərmərə oxşasın. Bağda gəzən qubernator köşkə girdi və bir işi olmadığı üçün mənimlə danışmağa başladı. Mən vaxtilə öyüd vermək üçün məni öz yanına çağırıldığını ona xatırlatdım. O, bir dəqiqə diqqətlə üzümə baxdı, sonra ağzını “o” hərfi kimi dəyirmi bir şəkildə açıb, əllərini təəccüblə araladı:

– Yadıma gəlmir! – dedi.

Mən qocalmışam, dinməz-söyləməz, qaraqabaq və tələbkər bir adam olmuşam, həm də çox gec-gec gülürəm; deyirlər ki, mən Turpa oxşamağa başlamışam, onun kimi faydasız öyüd-nəsihətlərimlə işçiləri danıxdırıram.

Keçmiş arvadım Mariya Viktorovna indi xarici ölkədə yaşayır, atası, mühəndis isə şərq vilayətlərindən birində yol çəkir və orada yeni malikanələr alır. Həkim Blaqovo da xarici ölkədədir. Dubeçnyaya yenə də xanım Çeprakovanın əlinə keçmişdir, o, mühəndislə razılığa gəlib iyirmi faiz güzəştə malikanəni geri almışdı. Moisey indi başına katelok şlyapa qoyur, nə iş üçünsə tez-tez şəhərə gəlir və minik arabasını bankın yanında saxlayır. Deyirlər ki, o, özü üçün borcunu ödəmək şərti ilə bir malikanə alıb, Dubeçnyanı da satın almağa hazırlaşaraq bu xüsusda məlumat almaq üçün daima banka müraciət edir. Bədbəxt İvan Çeprakov, uzun müddət şəhərdə avara-avara dolaşaraq sərxoşluq etdi. Mən onu öz işimizə çəkməyə çalışdım, bir zamanlar o, bizimlə birlikdə taxtapuşları rəngləyir və pəncərələrə şüşə salırdı, hətta əsl rəngsaz kimi işə qoşulub əlif yağlı oğurlayır, çay pulu istəyir, sərxoşluq edirdi. Lakin bir az sonra o, bu işdən təngə gəldi, danıxdı və qayıdıb Dubeçnyaya getdi; sonra işçilər mənə dedilər ki, Çeprakov, onları dilə tuturmuş ki, bir gecə Moiseyi öldürüb general arvadını soysunlar.

Atam çox qocalmışdır, beli bükülmüşdür; axşamlar öz evinin yanında gəzir. Mən onun yanına getmirəm.

Prokofi vəba xəstəliyi vaxtında istiot arağı və qatranla dükançı - ları müalicə edib pul qazanırdı, şəhərimizdə çıxan qəzetdən öyrəndiyimə görə onu öz qəssab dükanında oturub həkimlər barəsində pis danışdığı üçün çubuqla döyüb cəzalandırmışdılar. Onun prikazçiki Nikolka vəbadan ölmüşdü. Karpovna hələ sağdır, öz oğulluğu Prokofini əvvəlki kimi sevir və ondan qorxur. Karpovna məni görəndə hər dəfə kədərlə başını yırgalayır və ah çəkib deyir:

– Sən heyif olub getdin!

Adi günlərdə mən səhər tezdən axşamadək işləyirəm. Bayram günlərində, hava yaxşı olanda körpə bacım qızının (bacım oğlan gözləyirdi, lakin qız doğmuşdu) əlindən tutur və yavaş-yavaş qəbiristanına gedirəm. Orada dayanır, ya oturur və mənim üçün çox əziz olan qəbrə xeyli baxaraq, körpə qıza deyirəm ki, burada yatan onun anasıdır.

Bəzən qəbrin yanında Anyuta Blaqovonu görürdüm. Biz salamlaşır, sakit dayanır və ya Kleopatra haqqında, onun qızı barəsində, bu dünyada yaşamağın nə qədər fərəhsiz olduğu haqqında danışırıq. Sonra qəbiristandan çıxıb dinməz-söyləməz gedirik, o, uzun müddət mənimlə yan-yana getmək üçün qəsdən yavaş yeriyir. Şən, xoşbəxt bacım qızı parlaq gün işığından gözlərini qıyır və gülərək əlini Anyutaya uzadır, biz də dayanır və birlikdə bu sevimli qızı öpür, oxşayırıq.

Şəhərə daxil olanda isə Anyuta Blaqovo həyəcanlanıb qızarıb və mənimlə vidalaşaraq ciddi, sərt bir görkəmlə, tək yoluna davam edir. Rast gələn adamlardan heç biri ona baxarkən bu qadının bir az əvvəl mənimlə yan-yana yeridiyini və hətta körpə qızı oxşadığını ağılına gətirə bilməzdi.

1896

İONIÇ

I

Quberniya şəhəri S.-yə gələnlər darıxdıqlarından və həyatın yek-nəsəqliyindən şikayət edərkən yerli əhali özlərinə haqq qazandıra-raq deyirdi ki, S. lap yaxşı şəhərdir, S.-də kitabxana, teatr, klub var, ziyafətlər verilir, tanış olmaq üçün ağıllı, yaxşı, xoşagələn ailələr var. Bunu deyərək onlar Turkinlər ailəsini ən ziyalı və istedadlı bir ailə kimi nişan verirdilər.

Bu ailə baş küçədə, qubernator olduğu binanın yanında, öz xüsusi mülkündə yaşayırdı. İvan Petroviç Turkin bakenbardlı, dol-ğun, qarabuğdayı, gözəl bir kişi idi. Xeyriyyə məqsədilə tamaşalar təşkil edir, özü qoca general rollarını oynayır və bu zaman çox məzəli öskürürdü. O, çox gülməli lətifə, tapmaca, atalar sözü bilirdi, zarafat etməyi, məzəli sözlər danışmağı xoşlayardı, onun üzündə həmişə elə bir ifadə olurdu ki, zarafat etdiyini və ya ciddi danışdı-ğını ayırd etmək olmazdı. Arvadı Vera İosifovna arıq, sevimli bir qadıncı, gözüne pinnes taxardı. O, povest və roman yazar, onları həvəslə qonaqlarına oxuyardı. Turkinin qızı Yekaterina İvanovna gənc idi, royal çalırdı. Bir sözlə, ailə üzvlərinin hər birinin özünə görə bir istedadı var idi. Turkinlər qonaqları mehribanlıqla qəbul edər, öz istedadlarını fərəh və ürəkaçılıqla onlara nümayiş etdi-rərdilər. Onların böyük daş evləri genişdir və yayda sərin olurdu. Pəncərələrinin yarısı köhnə, kölgəli bir bağa açılırdı, baharda bu bağda bülbüllər oxuyardı. Evdə qonaq olduğu zaman mətbəxdən bıçaq səsi eşidilir, həyətdən qızardılmış soğan iyi gəlirdi, bu da hər dəfə çox dadlı axşam yeməyi hazırlandığını xəbər verirdi.

Həkim Dmitri İoniç Startsev yenicə zemstvo həkimi vəzifəsinə qəbul edilib S.-nin doqquz kilometrliyində olan Dyalijə köçdüyi vaxt onun kimi ziyalı bir adamın Turkinlər ailəsi ilə mütləq tanış olmasını məsləhət görmüşdülər. Bir dəfə qışda, onu küçədə İvan Petroviçə təqdim etdilər. Onlar havadan, teatrdan, vəba xəstəliyindən danış-dılar və axırda bir-birini öz evlərinə dəvət etdilər. Bir gün yazda, Voz-neseniye bayramında Startsev xəstələri qəbul edib qurtardıqdan

sonra bir az əylənmək və özünə bəzi şeylər almaq üçün şəhərə yola düşdü. O tələsmədən piyada gedirdi (onun hələ öz atı yox idi) və yol uzununu oxuyurdu.

*Hələ həyat qədəhindən
Göz yaşları içməmişdən...*

Şəhərdə nahar etdi, bağda gəzdi, sonra birdən İvan Petroviçin dəvəti yadına düşdü. Türkinlər ailəsinə getməyi və onların necə adam olduqlarını görməyi qərara aldı.

İvan Petroviç onu artırmada qarşılıyaraq dedi:

– Xoş gördük! Buyurun! Belə əziz qonağı gördüyümə çox-çox şadam. Gedək, mən sizi öz rəfiqəmə təqdim edəcəyəm. Veroçka, mən ona deyirəm ki, – həkimi arvadına təqdim edərək sözüünə davam etdi, – deyirəm ki, onun ad gününü xəstəxanada keçirməyə heç haqqı yoxdur; o, boş vaxtlarını cəmiyyətdə keçirməlidir, elə deyilmi, əzizim?

Vera İosifovna qonağı öz yanında oturaraq dedi:

– Burada oturun. Siz mənə qulluq edə bilərsiniz. Mənim ərim qısqandır, o lap Otellodur, lakin biz özümüzü elə aparmağa çalışırıq ki, o heç bir şey hiss etməsin.

İvan Petroviç nəzakətlə:

– Ay şiltaq... – deyərək onun alnından öpdü. – Siz lap vaxtında gəlmisiniz. – Sonra yenə də qonağa müraciət etdi, – mənim rəfiqəm böyük bir roman yazıb, bu gün onu oxuyacaqdır.

Vera İosifovna ərinə dedi:

– Jançik, *dites quon nous donne elu the*¹.

Anasına çox bənzəyən, onun kimi arıq və sevimli olan onsəkizyaşlı Yekaterina İvanovnanı Startsevə təqdim etdilər. Onun sifətində hələ də uşaqlıq ifadəsi vardı; beli nazik və incə idi; böyü - müş gözəl və sağlam qız döşləri bahardan, əsl bahardan xəbər verirdi. Sonra mürəbbə, bal, konfet və çox ləzzətli olub ağızda əri - yən peçenye ilə çay içdilər. Axşam düşdükdə qonaqlar yavaş-yavaş gəlməyə başladılar və İvan Petroviç onların hər birinə gülümsəyən gözləri ilə müraciət edib deyirdi:

– Xoş gördük! Buyurun!

¹ Deyin ki, bizə çay gətirsinlər (*fransızca*).

Sonra hamı çox ciddi bir görünüşlə qonaq otağında oturdu. Vera İosifovna romanını oxumağa başladı. Romanı o: “Şaxta şiddətlənirdi...” sözlərilə başladı. Pəncərələr taybatay açıq idi, mətbəxdən bıçaq səsi eşidilir və qızardılan soğan iyi gəlirdi... Yumşaq, dərin kreslolar çox rahat idi. Qonaq otağının ala-toranlığında işıqlar nəvazişlə titrəşirdi; indi küçədən danışıq, gülüş səsləri və həyətdən xoş yasəmən ətri gəldiyi bir yay axşamında şaxtanın necə şiddətləndiyini və batan günəşin öz soyuq şüaları ilə qarlı örtülmüş düzənliyi və yolla gedən tənha yolçunu necə işıqlandırdığını başa düşmək çətin idi. Vera İosifovna gənc, gözəl bir qrafinyanın öz kəndlərində məktəb, xəstəxana, kitabxana açdığını və səyyah bir rəssama vurulduğunu oxuyurdu. O heç vaxt həyatda olmayan şeylərin təsvirini oxuyurdu, bununla belə ona qulaq asmaq maraqlı və xoş idi, adamın başına yaxşı fikirlər gəlirdi, heç yerindən tərpənmək istəmirdi.

İvan Petroviç yavaşcadan:

– Pis deyil... – dedi.

Qulaq asan və düşüncələri çox-çox uzaqlarda dolaşan bir qonaq isə güclə eşidilən bir səsle dedi:

– Bəli... doğrudan da...

Bir-iki saat da keçdi. Qonşuluqda, şəhər bağında orkestr və xor nəğmə oxuyurdu. Vera İosifovna dəftərini örtüdü, hamı beş dəqiqəyədək susub xorun oxuduğu “Luçinuşka” mahnısına qulaq asdı. Bu nəğmədə romanda olmayan, lakin həyatda baş verən adi şeylərdən bəhs olunurdu.

Startsev Vera İosifovnadən soruşdu:

– Siz əsərlərinizi jurnallarda çap etdirirsinizmi?

Vera İosifovna:

– Xeyr, – dedi, – mən heç yerdə çap etdirmirəm. Yazıb öz şəkəfimdə saxlayıram. Nə üçün axı çap etdirim? Bizim ki pulumuz var.

Bu zaman hamı nədənsə ah çəkdi.

İvan Petroviç qızına:

– Kotik, indi sən bir şey çal, – dedi.

Royalın qapağını qaldırdılar, hazır qoyulmuş notları açdılar. Yekaterina İvanovna oturub iki əlini royalın dillərinə vurdu, elə o saat bütün gücü ilə bir də vurdu, bir də, bir də. Vurduqca da onun çiyinləri və sinəsi titrəyirdi, qız inadla barmaqlarını bir yerə vururdu

və adama elə gəlirdi ki, royalın dillərini vurub batırmayınca o dayanmayacaqdır. Qonaq otağını gurultu bürümüşdü, hər şey – döşəmə də, tavan da, mebel də guruldayırdı. Yekaterina İvanovna məhz öz çətinliyi ilə maraqlı olan uzun və yeknəsəq passaj çalırdı. Startsev qulaq asaraq daşların uca bir dağdan ara vermədən qopub tökül-düyünü təsəvvürünə gətirdi, o, bu daşların tez tökülüb qurtarmasını istəyirdi. Gərginlikdən yanaqları çəhrayı rəng almış, burulmuş saçlarından bir çəngə alnına tökülən sağlam, güclü Yekaterina İvanovna onun çox xoşuna gəlirdi. Dyalijdə xəstələrin və kəndlilərin arasında keçirdiyi qış günlərindən sonra qonaq otağında oturub gənc, gözəl, yəqin ki, təmiz bir məxluq olan bu qıza baxmaq və bu gurultulu, usandırıcı, bununla belə mədəni olan sözlərə qulaq asmaq nə qədər xoş, nə qədər yeni idi...

Qız çalıb qurtarandan sonra ayağa qalxanda İvan Petroviç gözləri yaşarmış halda dedi:

– Kotik, bugünkü kimi sən heç çalmamışdın. Öl, Denis, bundan yaxşısını yaza bilməyəcəksən.

Həmü qızı dövrəyə aldı, onu təbrik etdilər, onun çalmasından heyrətə gəldiklərini və çoxdan bəri belə bir musiqi eşitmədiklərini bildirdilər. Qız isə azca gülümsəyərək sakitcə onları dinləyirdi. Onun bütün simasında qalibiyət ifadəsi vardı.

– Çox gözəl çaldınız! Çox yaxşı çaldınız!

Startsev də ümumi marağa qoşularaq:

– Gözəl çaldınız! – dedi. – Siz musiqi çalmağı harada öyrənmişsiniz? Konservatoriyadamı?

– Xeyr, konservatoriyaya hələ yenicə girməyə hazırlaşırım, hələlik isə burada, madam Zanlovskayanın yanında oxumuşam.

– Siz buradakı gimnaziyanımı bitirmisiniz?

– Xeyr! – deyə Vera İosifovna qızının yerinə cavab verdi. – Biz müəllimləri evə dəvət etmişik. Bizim fikrimizə şərik olun ki, gimnaziya və ya da institut pis təsir bağışlaya bilər, qız böyüdükcə ancaq anasının təsiri altında olmalıdır.

Yekaterina İvanovna dedi:

– Mən, hər halda, konservatoriyaya gedəcəyəm.

– Yox, Kotik öz anasını sevir. Kotik ata-anasını kədərləndirməz. Yekaterina İvanovna zarafatla və ərköyüncəsinə:

– Yox, gedəcəyəm! Gedəcəyəm! – deyə ayaqlarını yerə döyəclədi.

Axşam yeməyi vaxtı İvan Petroviç öz istedadını göstərdi. O yalnız gözləri ilə gülərək, lətifələr danışır, məzəli sözlər söyləyir, gülməli məsələlər deyir və özü də onları həll edirdi. Bu zaman o, qeyri-adi bir dildə danışmağa vərmişdi, bu da onda, görünür ki, çoxdan adət şəklini almışdı.

Lakin məsələ bununla bitmirdi. Tox və məmnun çonaqlar dəhlizdə toplaşmış paltolarını və əlağacılarını götürərək saçları vurulmuş on dörd yaşlı dolğun yanaqlı nökrər Pavluşa (ona Pava deyirdilər) onların yanında vurnuxurdu.

İvan Petroviç:

– Hə, Pava, bir yamsıla görək! – dedi.

Pava vəziyyətini dəyişdi, əllərini yuxarı qaldırdı və faciəli bir ahənglə dedi:

– Öl, bədbəxt!

Hamı qəh-qəhə ilə güldü.

Startsev küçəyə çıxarkən: “Əyləncəli şeylərdir”, – deyər düşündü.

O, hələ bir restorana da girib pivə içdi, sonra piyada Dyalijə yola düşdü. Gedə-gedə də yol uzununu oxuyurdu:

“Sənin səsin mənim üçün həm mehriban, həm xoşdur...”

Doqquz verst yol gedib yatmaq üçün yerinə girdikdə o, özündə zərrə qədər yorğunluq hiss etmədi, əksinə, ona elə gəlirdi ki, məmnuniyyətlə daha iyirmi verst də yol gedə bilər.

Yuxuya gedərkən İvan Petroviçin söylədiyi: “Pis deyil...” – sözlərini xatırlayıb güldü.

II

Startsev hey hazırlaşdı ki, Turkingilə getsin, lakin xəstəxanada iş çox olduğundan boş vaxt tapa bilmirdi. Beləliklə, zəhmət və yalqızlıq içərisində bir ildən çox vaxt gəlib-keçdi. Lakin bir gün şəhərdən ona abı konvertdə bir məktub gətirildilər...

Vera İosifovna çoxdandı miqrən xəstəliyinə tutulmuşdu, lakin son vaxtlar Kotik hər gün konservatoriyaya gedəcəyini söyləyərək anasını qorxutduğundan Vera İosifovnanın başağrısı daha tez-tez tuturdu. Şəhər həkimlərinin hamısı onu müalicə etmişdi, ancaq bunun heç bir nəticəsi olmamışdı; indi də növbə zemstvo həkiminə çatmışdı. Vera İosifovna ona təsirli məktub yazıb, gəlməsini və çək-

diyi iztirabları yüngülləşdirməsini ondan xahiş etmişdi. Startsev də gəldi və bundan sonra Turkingilə tez-tez, lap tez-tez gəlməyə başladı... Startsev, doğrudan da, ona bir az kömək etdi, Vera İosifovna qonaqların hamısına dedi ki, bu, fəvqəladə və çox gözəl bir həkimdir. Lakin Startsev indi Turkingilə Vera İosifovnanın miqrənini müalicə etmək xatirinə getmirdi...

Bayram günü idi. Yekaterina İvanovna royalda uzun, yorucu ekzersislərini çalıb qurtardı. Sonra onlar yemək otağında oturub çay içdilər; İvan Petroviç gülməli bir şey danışdı. Zəng çalındı. Dəhlizə getmək, gələn qonağı qarşılamaq lazım idi. Startsev bir anlığa əmələ gələn qarışıqlıqdan istifadə edərək bərk həyəcan içində, pıçıltı ilə Yekaterina İvanovnaya dedi:

– Allah xatirinə, yalvarıram sizə, mənə əzab verməyin, bağa gedək!

Yekaterina İvanovna Startsevin ondan nə istədiyini başa düşürmüş kimi çiyinlərini çəkdi, lakin qalxıb getdi. Startsev qızın dalınca gedərək deyirdi:

– Siz üç-dörd saat birdən royal çalırınsız, sonra da ananızın yanında oturursunuz, sizinlə danışmağa heç imkan yoxdur. Heç olmazsa, on beşcə dəqiqənizi mənə həsr edin, yalvarıram sizə!

Payız yaxınlaşırdı, köhnə bağa sakitlik çökmüşdü, orada adamın ürəyi danırırdı, qaralmış yarpaqlar xiyabanlarda yerə tökülmüşdü. Hava qaralmağa başlayırdı.

Startsev sözünə davam etdi:

– Mən sizi bir həftədir ki, görmürəm. Ah, bilsəniz ki, bu nə qədər iztirablıdır! Gəlin oturaq. Mənə qulaq asın.

Qocaman və qollu-budaqlı ağcaqayının altındakı skamyaya onların bağıda ən sevdikləri yer idi. İndi də burada oturdular.

Yekaterina İvanovna quru, işgüzar bir tərzdə soruşdu:

– Sizə nə lazımdır?

– Mən bir həftədir ki, sizi görmürəm, çoxdandır ki, səsinizi eşitmirəm. Mən sizin səsinizə valehəm. Danışın.

Qız öz təravəti, gözlərinin və yanaqlarının sadələvh ifadəsi ilə onu məftun etmişdi. Hətta əynindəki paltarında belə fəvqəladə bir məlahət, adi və sadələvh zərifliyi ilə ürəyi rıqqətə gətirən bir şey görürdü. Bu sadələvhliyi ilə bərabər qız ona yaşına görə çox ağıllı və yetkin görünürdü.

Ciddi söhbət əsnasında qızın birdən yersiz gülməsinə və durub evə qaçmasına baxmayaraq, Startsev onunla ədəbiyyat, incəsənət haqqında və başqa şeylərdən danışar, ona həyatdan, insanlardan şikayətlənə bilərdi. O da S.-nin başqa qızları kimi, çoxlu kitab oxuyurdu (ümumiyyətlə, S.-də çox az kitab oxuyurlar, hətta buranın kitabxanasında deyirdilər ki, qızlar və cavan yəhudilər olmasaydı, kitabxanayı lap bağlamaq lazım gələrdi); qızın belə kitab oxuması Startsevin çox xoşuna gələrdi. O, hər dəfə qızdan axır günlərdə nə oxuduğunu həyəcanla soruşar və qız nəql etdiyi zaman ona məftuncasına qulaq asardı.

– Bizim görüşmədiyimiz bu bir həftə içərisində siz nə oxumusunuz?

– Pisemskini oxumuşam.

– Hansı əsərini?

– “Min ürək” – deyər Kotik cavab verdi. – Ancaq Pisemskinin adı yaman gülməlidir: Aleksey Feofilaktıç!

Qız birdən ayağa durub evə getmək istədikdə Startsev dəhşətə gəlib soruşdu:

– Siz hara gedirsiniz? Mən sizinlə danışmalıyam, mən öz ürəyi - mi sizə açmalıyam... Heç olmazsa, beşcə dəqiqə mənim yanımda qalın! Yalvarıram sizə!

Qız nə isə demək istəyirmiş kimi dayandı, sonra onun ovcuna bir kağız qoyub evə qaçdı və yenə royalın arxasında oturdu.

Startsev kağızda bu sözləri oxudu: “Bu gün gecə saat on birdə qəbiristanlıqda – Demetti heykəlinin yanında olun”.

“Bu tamamilə ağılsız bir işdir, – deyər o, özünə gələrək düşündü. – Qəbiristanlığın bura nə dəxli var? Bu, nəyə lazımmiş?”

Məsələ aydın idi: Kotik onu ələ salırdı. Doğrudan da, kimin ağılına gələrdi ki, gecəyansı, şəhərdən uzaq bir yerdə, qəbiristanlıqda görüş təyin etsin!? Halbuki bunu çox asanlıqla küçədə, şəhər bağında düzəltmək olardı.

Ah-vay etmək, qızlardan məktub almaq, qəbiristanlıqları dolaşmaq, axmaqlıq etmək zemstvo həkiminə, ağıllı, mötəbər bir adama yaraşardımı? Belə axmaqlara indi hətta gimnazistlər də gülürlər. Bu macəranın axır nə olar? Yoldaşları bunu eşitsələr, nə deyərlər? Startsev klubda stolların yanında gəzişərək belə düşünürdü, on birin yansında isə birdən klubdan çıxıb qəbiristanlığa getdi.

İndi onun ikiatlı faytonu və məxmər jilet geyən Panteleymon adlı sürücüsü var idi. Ay hər yeri işıqlandırmışdı, hər tərəf sakitdi, hava isti idi, lakin bu isti payız istisi idi. Şəhərin kənarında sallaqxananın yanında itlər hürüşürdü. Startsev faytonu şəhərin kənarında dalanlardan birində saxlatdırdı, özü isə piyada qəbiristanlığa getdi. O düşünərək öz-özünə deyirdi: “Hər adamın özünəməxsus bir qəribəliyi var. Kotik də qəribədir; kim bilir, bəlkə, o zarafat etmir, gələcəkdir”. O, bu zərif, boş ümidə qapıldı və bu ümid onu məst etdi.

Yarım verstədək çöllə getdi. Qəbiristanlıq uzaqdan qaranlıq bir meşəyə və ya böyük bağa oxşayırdı. Ağ daşdan tikilmiş bari, darvaza göründü... Aynın işığında darvazanın üstündəki bu sözləri oxumaq olurdu: “Vaxt gələr o da...” Startsev bala qarıdan içəri girdi və ilk baxışda gözüne dəyən şey geniş xiyabanın hər iki tərəfində olan ağ xaçlar və abidələr, bir də onlardan və qovaq ağaclarından düşən qara kölgələr idi. Uzaqda isə hər tərəfdə ağ və qara şeylər görünürdü; yuxulu ağaclar budaqlarını ağ xaçların üzünə əymişdi. Adama elə gəlirdi ki, bura çölə görə daha işıqdır. Ağcaqayının pəncəyə oxşayan yarpaqları xiyabanların sarı qumundan və qəbir daşlarından kəskin surətdə fərqlənirdi. Abidələrin üzərindəki yazılar aydın görünürdü.

Startsevi ilk əvvəl həyatında indi birinci dəfə olaraq gördüyü və ehtimal ki, bir daha görə bilməyəcəyi bir adam heyran etdi: başqa heç bir şeyə oxşamayan bu aləmdə ay işığı son dərəcə gözəl və zərif idi, həyat əsəri olmayan bu aləm, sanki, onun beşiyi idi, lakin qaralan hər bir qovaq ağacında, hər bir qəbirdə sakit, gözəl, əbədi bir həyat vəd edən bir sirin olduğu hiss edilirdi. Qəbir daşlarından, solmaqda olan çiçəklərdən, xəzan qoxusu gələn yarpaqlardan, sanki, əfv, kədər və rahatlıq iyi gəlirdi.

Hər tərəfdə sakitlik idi, ulduzlar dərdli bir sükut içərisində göydən baxırdı. Startsevin ayaqlarının səsi bu sükut içərisində çox sərt və uyğunsuz bir halda səslənirdi. Kilsədə zəng çalındıqda o, özünü ölmüş və burada əbədi olaraq dəfn edilmiş kimi təsəvvür etdi. Sonra ona elə gəldi ki, kim isə ona baxır. O, bir anlığa bunun rahatlıq və sakitlik deyil, bir heçlik kədəri, ağır bir ümitsizlik olduğunu düşündü...

Demettinin abidəsi yuxarısında məleykə heykəli olan kiçik bir kil-səyə oxşayırdı. Vaxtilə italyan opera truppası S.-dən keçərkən aktrisalardan biri ölmüşdü, onu burada dəfn edib, bu abidəni qoymuşdular.

Şəhərdə indi onu heç kəs yad etmirdi, lakin abidənin girəcəyində asılmış qəndil ayın işığını özündə əks etdirdiyindən, elə bil ki, yanırdı.

Heç kəs yox idi. Axı bu gecəyanısında kim buraya gəlirdi? Startsev isə durub gözləyirdi. Sanki, ay işığı onun ehtirasını daha da alovlandırır; o, intizar içində ehtirasla gözləyir, öpüşüb-qucaqlaşacaqlarını təsəvvüründə canlandırır... Yarım saatadək abidənin yanında oturdu, sonra şlyapası əlində yan xiyabanlarda gəzişməyə başladı. Bu zaman o fikirləşərək öz-özünə deyirdi: “Gör burada, bu qəbirlərdə sevmiş, nəvazişlərə qapılaraq gecələr ehtiras içində yanıb-qovrulmuş neçə-neçə gözəl və füsunkar arvad və qız basdırılmışdır! Əslində, təbiət insanla çox pis zarafat edir, bunu dərk etmək çox ağırdır!” Startsev belə düşünürdü, eyni zamanda o sevib-sevilmək istədiyini çıxır demək istəyirdi. İndi onun gözləri qabağında mərmər parçaları deyil, gözəl bədənlər ağarırdı.

O utana-utana ağacların dalında gizlənən bu bədənləri görürdü və bundan qəlbində bir istilik hiss edirdi. Bu iztirab artıq dözülməz bir şey olurdu...

Birdən, sanki, yer üzünə bir pərdə çəkildi, ay buludların arxasında gizləndi və hər tərəf birdən-birə qaranlıqlaşdı. Ətrafa payız gecəsi kimi bir zülmət çökdü. Startsev darvazanı çox çətinliklə tapdı, sonra faytonun dayandığı dalanı tapmaq üçün saat yarım gəzdı.

Faytonu tapanda Panteleymona dedi:

– Yorulmuşam, güclə ayaq üstə dururam.

Faytona məmnuniyyətlə oturaraq düşündü:

“Ah, mənə kökəlmək lazım deyil”.

III

Ertəsi gün axşam o evlənmək təklifi ilə Turkingilə getdi. Lakin bu münasib olmadı, çünki dəllək Yekaterina İvanovnanın saçlarını düzəldirdi. Qız kluba rəqs gecəsinə getməyə hazırlaşdı.

Yenə də xeyli yemək otağında oturmaq və çay içmək lazım gəlirdi. İvan Petroviç qonağın dalgın oturub darıxdığını gördükdə jiletinin cibindən bir neçə kağız çıxartdı və malikanəsini idarə edən almanın yazdığı gülməli məktubu oxudu.

Startsev dalgın halda qulaq asaraq: “Yəqin ki, onlar az cehiz verməzlər”, – deyə düşünürdü.

Yuxusuz keçirdiyi gecədən sonra o, məst kimi idi, sanki, ona şirin və yuxugətirici bir şey içirmişdilər. Fikri dumanlı idi, lakin könlündə sevinc və hərarət hiss edirdi, eyni zamanda başında bir parça ağır və soyuq şey belə mühakimə yürüdü: “Nə qədər gec deyil, bu fikirdən dön! O, sənənin tayındırımı? O, erköyün böyümüş şiltaq qızıdır, saat ikiyə qədər yatır, sən isə keşiş oğlusan, zemstvo həkimisən...”

“Nə olar ki? Qoy olsun.”

O, öz mühakiməsində davam edərək deyirdi: “Bir də ki əgər sən o qızla evlənsən, onun ata-anası səni zemstvodakı qulluğundan əl çəkməyə və şəhərdə yaşamağa məcbur edəcəklər”.

“Nə olsun ki? Şəhərdə deyirlər, şəhərdə yaşayaram. Cehiz verəcəklər, ev-eşik düzəldərik...”

Nəhayət, Yekaterina İvanovna dekolte bal paltarında içəri girdi. O, elə qəşəng və təmiz idi ki, Startsev sevincindən bir kəlmə danışa bilmədi, o ancaq qıza baxaraq gülürdü.

Qız salamatlaşmağa başladı, Startsev də (indi onun burada qalması mənasızdı) ayağa qalxıb, evə getmək vaxtının çatdığını və xəstələrin onu gözlədiyini söylədi.

İvan Petroviç:

– Gedin, – dedi, – gedin, lap yerinə düşdü. Kotiki də kluba apararsınız.

Bayırda yağış çiləyirdi, çox qaranlıq idi, yalnız Panteleymonun xırıltılı öskürəyindən faytonun harada olduğunu təyin etmək olurdu. Faytonun dalını qaldırdılar.

İvan Petroviç qızını faytona mindirib dedi:

– Yol açıq, ətrafın qara palçıq, qara palçıq, yol açıq. Tərpən! Xudahafız, xoş gəldiniz!

Onlar yola düşdü. Startsev sözə başladı:

– Gecə mən qəbiristanlıqda idim. Bu, sizin tərəfinizdən nəzakətsizlik və mərhəmətsizlikdir...

– Siz qəbiristanlığa getmişdiniz?

– Bəli, mən orada idim və sizi saat ikiyədək gözlədim. Mən iztirab çəkdim...

– Zarafat başa düşmürsünüzsə, onda iztirab çəkin.

Yekaterina İvanovna öz aşıqı ilə belə hiyləgərcəsinə zarafat etdi - yindən və Startsevin onu bu qədər sevməsindən həzz alaraq, qəh-

qəhə ilə güldü və birdən qorxub çığırdı: bu zaman fayton birdən klubun darvazasına tərəf dönmüş və böyrüüstə əyilmişdi. Startsev Yekaterina İvanovnanı belindən qucaqladı, qız qorxub Startseve sıxıldı, Startsev özünü saxlaya bilməyib qızın dodaqlarından, çənəsindən ehtirasla öpdü və onu bərk-bərk qucaqladı.

Qız soyuqqanlıqla:

– Bəsdir, – dedi.

Qız dərhal faytondan düşüb getdi. Klubun işıqlı qapısında duran qorodovoy iyrenc bir səslə Panteleymonun üstünə çığırdı:

– Nə dayanmısan, qarğa? Sür, get!

Startsev evə getdi, lakin çox çəkmədi ki, geri qayıtdı. O, əynində özgəsinin frakı, boyunluğundan hey sürüşüb aşağı enən ağ, şax qalstuk, gecəyarısı klubun qonaq otağında oturub ehtirasla Yekaterina İvanovnaya deyirdi:

– Ah, ömründə heç sevməyən adamlar nə qədər az bilirlər! Mənə elə gəlir ki, indiyədək hələ heç kəs sevgini düzgün təsvir etməmişdir və bu zərif, fərəhli, iztirab verən hissi, çətin ki, təsvir etmək mümkün olsun. Sevgini, heç olmazsa, bir dəfə dadmış adam onu sözlə ifadə edə bilməz. Müqəddimə, təsvir nəyə lazımdır? Lüzumsuz təmtəraqlı danışığa nəyə gərəkdir! Mənim sevgimin həddi-hüdudu yoxdur... Xahiş edirəm, yalvarıram sizə, – Startsev, nəhayət, ürəyndəki sözü açıb söylədi, – mənim zövcəm olun!

Yekaterina İvanovna fikirləşərək çox ciddi bir ifadə ilə dedi:

– Dmitri İoniç, mənə göstərdiyiniz hörmətə görə çox minnət - daram, mən sizə hörmət edirəm, lakin... – qız ayağa durdu və sözünə davam etdi, – lakin bağışlayın, mən sizin zövcəniz ola bilmərəm. Gəlin ciddi danışaq. Dmitri İoniç, siz bilirsiniz ki, həyatda mən hər şeydən çox incəsənəti sevirəm, çılgıncasına sevirəm, musiqiyə pərəstiş edirəm, mən bütün həyatımı ona həsr etmişəm. Mən aktrisa olmaq istəyirəm, mən şöhrət qazanmaq, ad çıxarmaq istəyirəm, mən sərbəstlik istəyirəm, amma siz isə istəyirsiniz ki, mən bu şəhərdə yaşayıb qalım, mənim üçün dözülməz olan bu mənasız həyatı davam etdirim. Arvad olmaq, ah, xeyr, bağışlayın! İnsan ən yüksək, parlaq məqsədə çatmağa can atmalıdır, ailə həyatı isə mənim əl-qolumu ömürlük bağlayacaqdır. Dmitri İoniç, (Dmitri İoniç deyərkən “Aleksy Feofilaktiç” yadına düşdüyü üçün qız azca gülümsədi) Dmitri İoniç, siz hamıdan yaxşısiniz... – qızın

gözləri yaşardı, – mən bütün qəlbimlə sizə rəğbət bəsləyirəm...
Lakin başa düşün ki...

Qız ağlamamaq üçün üzünü yana çevirdi və qonaq otağından çıxdı.

Startsevin narahatlıqla çırpınan qəlbi sakitləşdi. Klubdan küçəyə çıxan kimi hər şeydən əvvəl şax qalstukunu dartıb açdı və dərindən nəfəs aldı. O, azca utanırdı, çünki mənliliyi təhqir edilmişdi. O rədd ediləcəyini gözləmirdi, onun bütün arzularının, iztirab və ümidlərinin həvəskarlar tərəfindən tamaşaya qoyulan balaca pyesdə olduğu kimi, bu cür səfeh bir nəticə ilə bitəcəyinə inanmırdı. Onun öz hisslərinə, sevgisinə heyfi gəlirdi, elə heyfi gəlirdi ki, az qala, ağlamaq, ya da əlindəki çətiri var gücü ilə Panteleymonun geniş kürəyinə zollamaq istəyirdi.

Üç gün heç bir işə girişə bilmədi: nə yeyir, nə də yatırdı, lakin Yekaterina İvanovnanın konservatoriyaya daxil olmaq üçün Moskvaya getdiyini eşidərkən sakitləşdi və əvvəlki kimi yaşamağa başladı.

Sonralar o, qəbiristanlıqda necə dolaşdığını və ya bütün şəhəri gəzib frak axtardığını yadına saldıqda tənbəlcəsinə gərnəşərək deyirdi:

– Amma nə qədər zəhmət çəkdim!

IV

Dörd il keçdi. Startsev indi şəhərdə tanınmış bir həkim idi. Hər səhər o, Dyalijdə xəstələri tələsik qəbul edir, sonra şəhərdəki xəstələrin yanına gedirdi. İndi o, ikiqatlı fayton ilə deyil, zınqırovlu troykada gedirdi, evə də gecəyarı qayıdırdı. O kökəlmişdi, əliaçıq və mərhəmətli olmuşdu, tənəgnəfəsliyə tutulduğu üçün piyada getməyi xoşlamırdı. Panteleymon da kökəlmişdi: kökəldikcə enə verir, qəmli-qəmli ah çəkərək öz taleyindən şikayətlənirdi: “Sürücülük məni usandırmışdır”, – deyirdi.

Startsev müxtəlif evlərdə olur, çoxlu adamlarla görüşür, lakin heç kəsə yaxınlıq etmirdi. Şəhər camaatı öz danışıqları, həyata olan baxışları və hətta öz görünüşləri ilə onu əsəbiləşdirirdi. Həyat təcürbəsi ona yavaş-yavaş belə bir şey öyrətmişdi: nə qədər ki şəhər adamı ilə kart oynayarsan və ya qəlyanaltı eləyirsən, o, mülayim, dinc, hətta

ağıllı bir adamdır, lakin onunla yeməyə aid olmayan bir şey haqqında, məsələn, siyasət və ya elm haqqında söhbət açdınmı, o, dərhal çıxılmaz bir vəziyyətə düşür, ya da elə mənasız və qəzəbləndirici bir fəlsəfəyə başlayır ki, əlini yelləyib ondan uzaqlaşmalı olursan. Startsev hətta liberal bir adamla, məsələn, bəşəriyyətin inkişaf etməsi, gələcəkdə onun pasportsuz və edamsız keçinəcəyi haqqında söhbət saldıqda o adam əyri-əyri ona baxar və şübhə ilə soruşardı: “Deməli, o zaman küçədə kim kimi istəsə öldürə bilər?” Startsev bir məclisdə axşam yeməyi yeyərkən və ya çay içərkən zəhmət çəkməyin lazım gəlməsi, zəhmətsiz yaşamağın mümkün olmaması barədə danışdıqda hər kəs bunu özü üçün bir danlaq hesab edir, qəzəblənməyə və mübahisə etməyə başlayaraq adamın zəhləsini töküdü. Bununla belə şəhərlilər, qətiyyə, heç bir iş görmür, heç bir şeylə maraqlanmırdılar. Startsev də bilmirdi ki, onlarla daha nə haqda danışmaq olar. Buna görə də onlarla söhbət etməkdən qaçar, yalnız yeyər və vint oynardı. Getdiyi evlərdə ailə şənliyinə rast gəldikdə onu da şənliyə dəvət edərdilər, bu zaman o, dinməzəcə oturur və başını qaldırmadan qabağındakı boşqaba baxa-baxa yeyərdi, edilən söhbətlərin də hamısı maraqsız, ədalətsiz və mənasız olurdu. Bu söhbətləri eşitdikcə o hirsələnirdi, həyəcanlanırdı, lakin dinmirdi. Həmişə də dinməz oturub qabağındakı boşqaba baxdığı üçün şəhərdə onu “lovğa polyak” adlandırırdılar. Halbuki o heç polyak deyildi.

Teatr və konsert kimi əyləncələrdən boyun qaçırırdı, lakin hər axşam üç saat oturub həvəslə vint oynardı. Onun bir əyləncəsi də vardı. Buna o, yavaş-yavaş adət etmişdi: xəstələrdən aldığı ətir, sir-kə, buxur və balıq yağı qoxusu gələn, yetmiş manata qədər sarı və yaşıl kağız pulları axşamlar cibindən çıxarırdı. Bu pullar artıb bir neçə yüzə çatdıqda, onları “Qarşılıqlı kredit cəmiyyəti”nə aparıb cari hesabına qoyardı.

Yekaterina İvanovna getdikdən sonra keçən bu dörd il ərzində, o, Turkingildə, hələ də miqrən xəstəliyindən özünü müalicə etdirən Vera İosifovnanın dəvəti ilə, cəmi iki dəfə olmuşdu. Yekaterina İvanovna hər yayı ata-anası ilə qonaq gəlirdi. Lakin Startsev onu bir dəfə də olsun, görməmişdi, bir-birinə rast gəlməmişdilər.

Budur, dörd il keçdi. Bir gün sakit, ilıq bir səhərçağı xəstəxanaya bir məktub gətirilər. Məktubda Vera İosifovna Dmitri İonıça onun üçün bərk darıxdığını yazır və mütləq təşrif gətirib onun izti-

rablarını azaltmağı xahiş edirdi. Bununla bərabər bildirirdi ki, bu gün onun anadan olan günüdür. Məktubun aşağısında əlavə olaraq bu sözlər yazılmışdı: “Anamın xahişinə mən də qoşuluram. K.”

Startsev fikirləşdi və axşam Turkingilə getdi.

İvan Petroviç ancaq gözləri ilə gülümsəyərək onu qarşıladı:

– Ay xoş gəlmisiniz! Bonjurte.

Çox qocalmış olan ağsaçlı Vera İosifovna Startsevin əlini sıxdı və ədalətli bir tərzdə ah çəkib dedi:

– Həkim, siz mənə qulluq etmək istəmirsiniz, heç bizə gəlmirsiniz. Mən sizin üçün daha qocayam. Lakin budur, bax, yenə qız gəlib, bəlkə, o xoşbəxt oldu.

Bəs Kotik? O arıqlamış və rəngi solmuşdu, daha da gözəlləşmiş və boylu-buxunlu olmuşdu, lakin o daha Kotik deyil, Yekaterina İvanovna idi. Onun üzündə əvvəlki təravət və uşaqqasına ifadə yox idi. Baxışlarında və hərəkətlərində günahkar adamlara xas olan yeni bir şey var idi; sanki, burada o, özünü yad hiss edirdi.

Qız əlini Startsevə uzadaraq dedi:

– Gör neçə ildir biz görüşürük! – Onun ürəyinin həyəcanla çırpındığı hiss olunurdu. Qız gözlərini maraqla Startsevin üzünə zilləyib sözünə davam etdi: – Siz necə də kökəlmisiniz! Qaralmısınız, yaşa dolmusunuz, ancaq, ümumiyyətlə, az dəyişmişiniz.

Qız indi də Startsevin çox xoşuna gəlirdi, lakin indi onda nə isə çatışmırdı və ya nə isə artıq idi. Startsev özü də nəyin artıq olduğunu və ya çatışmadığını deyə bilməzdi, ancaq nə isə qızı əvvəlki kimi hiss etməyə mane olurdu. Qızın üzündəki solğunluq, yeni ifadə, xəffif təbəssüm, bir də ki səsi onun xoşuna gəlmirdi; bir dəqiqə keçdikdən sonra onun paltarını da, oturduğu kreslo da, az qala, onunla evlənmək istədiyi vaxtda olan nə isə bir şey də onun xoşuna gəlmədi. O, dörd il bundan əvvəl onu həyəcanlandıran sevgisini, arzularını və ümidlərini yadına saldı və xəcalət çəkdi.

Şirin qoğalla çay içdilər. Sonra Vera İosifovna həyatda olmayan şeylər haqqında yazdığı romanını oxudu. Startsev isə onun ağsaçlı gözəl başına baxır və nə zaman qurtaracağını gözləyirdi. O, öz-özünə düşündü: “Povest yazmağı bacarmayanlar fərasətsiz deyil, onu yazan və bunu gizlətməyi bacarmayanlar fərasətsizdir”.

İvan Petroviç yenə də:

– Pis deyil, – dedi.

Sonra Yekaterina royalda gurultu ilə uzun-uzadı nə isə çaldı, qurtarandan sonra ona xeyli təşəkkür etdilər, çalmasından heyran olduqlarını bildirdilər.

Startsev: “Yaxşı ki, mən onunla evlənməmişəm”, – düşündü.

Qız Startsevə baxırdı və görünür ki, onu bağa getməyə dəvət edəcəyini gözləyirdi, lakin Startsev dinmirdi.

Qız ona yaxınlaşıb dedi:

– Gəlin söhbət edək. Necə yaşayırsınız? İşləriniz necə gedir? Bu günlər elə sizin haqqınızda düşünmüşəm, – deyər qız əsəbi halda sözüne davam etdi. – Mən sizə məktub göndərmək istəyirdim, özüm Dyalijə, sizin yanınıza gəlmək istəyirdim, qərara almışdım, ancaq sonra fikrimi dəyişdim. Kim bilir, siz indi mənə necə münasibət bəsləyirsiniz. Bu gün mən sizi böyük həyəcanla gözləyirdim. Allah eşqinə, bağa gedək.

Onlar bağa gedib, dörd il bundan qabaq oturduqları qoca ağcaqayının altındakı skamyada oturdular. Hava qaralmışdı.

Yekaterina İvanovna soruşdu:

– Necə dolanırsınız?

– Belə də, birtəhər dolanıraq, – deyər Startsev cavab verdi. Daha bundan artıq bir söz deyər bilmədi.

Hər ikisi susdu.

Yekaterina İvanovna:

– Mənim ürəyim döyünür, – dedi və əlləri ilə üzünü örtüdü, – ancaq siz buna əhəmiyyət verməyin. Evdə mən çox rahat oluram, hamını görməyimə çox sevinirəm, lakin öyrəşə bilmirəm. Nə qədər xatirələr! Mənə elə gəlirdi ki, biz səhərə qədər ara vermədən söhbət edəcəyik...

İndi Startsev onun üzünü, parıldayan gözlərini yaxından görürdü. Burada, qaranlıqda qız otaqdakından daha gənc görünürdü. Hətta, elə bil ki, onun üzündəki əvvəlki uşaq ifadələri yenə özünə qayıtmışdı. Qız maraqla ona baxırdı, sanki, vaxtilə onu qızğın bir ehtirasla, nəzakətlə sevən bu adamı yaxından seyr etmək və başa düşmək istəyirdi. Bu sevgi üçün qızın gözləri ona minnətdarlıq edirdi. Startsev də olub-keçmişləri, qəbiristanlıqda nə cür dolaşdığını, səhərə yaxın yorğun halda evə qayıtdığını ən kiçik təfəsilatına qədər xatırladı. Birdən o qüssələndi və keçmiş günlərinə təəssüf etdi. Könlündə bir parça alov şölələndi...

– Sizi kluba müsəmirəyə apardığım yadınızdadırmı? Onda yağış yağırdı, hava qaralmışdı...

Könlündəki alov daha da şölələndi. Startsev danışmaq və həyatdan şikayətlənmək istəyirdi... Ah çəkərək dedi:

– Eh! Soruşursunuz ki, mən necə yaşayıram. Burada necə yaşaya bilərik? Çox pis. Qocalıq, kökəlik, taqətdən düşürük, günü-günə satırıq, həyat sönük, təəssüratsız və mənasızdır... Gündüz qazanc dalınca qaçıırıq, axşam isə qumarbazlar, əyyaşlar, xırxırlar cəmiyyətinə gedirik. Onlardan da mənim zəhləm gedir. Belə həyatın nəyi yaxşıdır?

– Lakin sizin işiniz, həyatda xeyirxah bir məqsədiniz var. Siz öz xəstəxananız haqqında danışmağı çox sevirsiniz. Mən o zaman çox qəribə idim, özümü məşhur bir pianoçu hesab edirdim. İndi bütün qızlar royal çalır, mən də elə onlar kimi çalırdım, məndə heç bir istedad yox idi, anam necə yazıçıdırsa, mən də elə pianoçuyam. Əlbəttə, o zaman mən sizi başa düşmürdüm, lakin sonra, Moskvada sizi çox tez-tez düşünürdüm. Mən yalnız sizi düşünürdüm. Zemstvo həkimi olmaq, xəstələrə kömək etmək, xalqa xidmət etmək! Nə böyük xoşbəxtlikdir! Nə böyük xoşbəxtlikdir! – Yekaterina İvanovna bu sözü ehtirasla təkrar etdi. – Moskvada sizi düşündüyüm zaman siz mənim təsəvvürümdə ideal, yüksək bir insan kimi canlanırdınız...

Startsev axşamlar nəşə ilə ciblərindən çıxardığı kağız pulları xatırladı və qəlbindəki şölə söndü.

Startsev evə getmək üçün ayağa qalxdı. Qız onun qoluna girib sözünə davam etdi:

– Siz həyatımda rast gəldiyim adamların ən yaxşısısınız. Biz yenə də görüşəcəyik, söhbət edəcəyik, elə deyilmi? Bu haqda mənə söz verin. Mən pianoçu deyiləm, mən daha özümü aldatmıram; sizin də yanınızda nə çalacağam, nə də musiqi haqqında danışacağam.

Evə daxil olarkən Startsev lampa işığında qızın sifətini, ona zillənmiş kədərli, minnətdarlıq ifadə edən gözlərini gördükdə bir narahatlıq hiss etdi və yenə də düşündü: “Yaxşı ki, mən onda evlənməmişəm”.

Startsev salamatlaşmağa başladı. İvan Petroviç onu yola sala-sala deyirdi:

– Sizin axşam yeməyi yemədən getməyə haqqınız yoxdur. Bu sizin tərəfinizdən tamamilə perpendikulyar bir hərəkətdir. – Dəhlizdə Pavaya dönərək əlavə etdi – Hə, yamsıla görək!

İndi daha bığlı bir gənc olan Pava əlini yuxarı qaldıraraq dəhşətli bir səslə dedi:

– Öl, bədbəxt!

Bunlar hamısı Startsevi əsəbiləşdirirdi. O, faytona minərkən vaxtilə ona əziz və mehriban olan qaranlıq evə və bağa baxdı, Vera İosifovnanın romanlarını, Kotikin səs-küylə royal çalmasını, İvan Petroviçin məzəliliklərini, Pavanın acınacaqlı duruşunu xatırladı və düşündü ki, əgər bütün şəhərdəki ən istedadlı adamlar bunlar kimi fərasətsizdirsə, onda vay o şəhərin halına...

Üç gündən sonra Pava, Yekaterina İvanovnadən bir məktub gətirdi.

Qız yazırdı: “Siz bizə gəlmirsiniz. Nə üçün? Mən qorxuram ki, Siz bizə qarşı münasibətinizi dəyişmiş olarsınız, qorxuram və bu fikir məni dəhşətə gətirir. Məni sakitləşdirin, gəlin deyin ki, hər şey yaxşıdır.

Mən sizinlə mütləq danışmalıyam. Sizin Y.T.”

Startsev məktubu oxudu, fikirləşib Pavaya dedi:

– Əzizim, ona söylə ki, bu gün gələ bilməyəcəyəm, çox məşğulam. Söylə ki, üç gündən sonra gələm.

Üç gün keçdi, bir həftə keçdi, lakin o getmədi. Bir gün Turkingilin evinin yanından keçərkən, bircə dəqiqəliyə də olsa, onlara getməyin lazım olduğunu düşündü, ancaq yenə də getmədi.

Bundan sonra o, Turkingilə daha heç ayaq basmadı.

V

Bir neçə il keçdi. Startsev daha çox kökəlmiş, piy bağlamışdı; indi o, ağır-ağır nəfəs alır, başını geriyyə əyərək gedirdi. O, qırmızı, şişman bir adamdı, Panteleymon da onun kimi şişman və qırmızı idi, peysəri də yoğundu. Startsev bu görünüşü ilə zıncırovlu troykada gedəndə, Panteleymon da qozlada oturub qollarını ağac kimi qabağa uzadaraq troykanı sürəndə və yol ilə gedənlər: “Sağdan get!” – deyə çıxıranda çox qəribə bir mənzərə yaranırdı; adama elə gəlirdi ki, troykada gedən insan deyil, büt-pərəst Allahdır. Startsevin şəhərdə çoxlu müştəri olduğu üçün heç başını qaşımağa vaxtı yox

idi. İndi onun bir malikanəsi, şəhərdə də iki evi vardı, daha bir ev də almaq fikrində idi. “Qarşılıqlı kredit cəmiyyəti”ndə ona hərraca qoyulan bir ev haqqında xəbər verildikdə, o, təklifsiz-filansız həməən evə gedir, geyinməmiş qadınlara, ona təəccüb ilə baxan uşaqlara əhəmiyyət verməyərək otaqların içindən keçir, əlağacını qapılara vura-vura deyirdi:

– Bu, kabinetdir? Bu, yataq otağıdır? Bəs bura nədir?

Bu zaman o, ağır-ağır nəfəs alır və alınının tərini silirdi. Onun işi çox idi, bununla belə zemstvodakı işini buraxmırdı, xəsislik ona üstün gəlmişdi, hər yerə barmaq qoymaq istəyirdi. Dyaliydə və şəhərdə ona “İoniç” deyirdilər: “Görəsən, İoniç hara gedir?” və ya: “İoniçi konsiliuma çağırmaq deyilmi?”

Olsun ki, boyun-boğazını piy basdığı üçün onun səsi dəyişilmiş, cır və kəskin olmuşdu. Onun xasiyyəti də dəyişmişdi: tündməzac və əsəbi olmuşdu. Xəstələri qəbul edərkən o, adətən, hirsələnir, əlağacını hövsələsiz bir halda yerə vurur və zəhlətökən bir səslə çığırırdı:

– Yalnız suallarına cavab verin! Danışmayın!

O, tək idi. Onu heç bir şey maraqlandırmırdı; o, sıxıntılı bir həyat keçirirdi.

Dyaliydə yaşadığı müddətdə Kotikə olan sevgisi onun yeganə və bəlkə də, axırıncı sevinci idi. Axşamlar klubda vint oynayır, sonra da böyük bir stolun arxasında oturaraq axşam yeməyini yeyirdi. Klubun ən köhnə və hörmətli lakeyi olan İvan ona qulluq edirdi. Ona 16 sayılı lafit şərabı verirdilər; indi klubun başçıları da, aşpazı da, lakeyləri də onun nəyi sevdiyini və nəyi sevmədiyini əzbərdən bilirdilər, hamısı da var qüvvələri ilə ona yarınlığa çalışırdılar, qorxurdular ki, birdən onun acığı tutar, əlağacını döşəməyə döyməyə başlar.

Startsev axşam yeməyini yeyərkən çox nadir hallarda dönüb yan-yörəsinə baxar, söhbətə qarışardı:

– Siz nə barədə danışırırsınız? Hə? Kimi?

Bəzən elə olurdu ki, yandakı stolların birində Turkingil haqqında söhbət gedirdi, o zaman Startsev:

– Siz hansı Turkin haqqında danışırırsınız? Qızı fortepiano çalan Turkin haqqında? – deyər soruşardı.

Mən Startsevin haqqında ancaq bunları deyə bilərəm.

Bəs Turkingil? İvan Petroviç qocalmışdı və qətiyyəən, dəyişməmişdi, əvvəlki kimi yenə də məzəlilik edir, gülməli hekayələr danı -

şırdı. Vera İosifovna da əvvəlki kimi öz romanlarını həvəslə və açıq ürəklə qonaqlara oxuyurdu. Kotik isə hər gün dörd saat royal çalırdı, o, nəzərəçarpacaq dərəcədə qocalmışdı, tez-tez xəstələnirdi və hər il payızda anası ilə birlikdə Kırma gedirdi.

İvan Petroviç də onları yola salar və qatar hərəkət etdikdə göz yaşlarını silə-silə:

– Yaxşı yol! – deyə çıxırar və yaylığını yellərdədi.

1898

QILAF LI ADAM

Mironositski kəndinin lap kənarında, yüzbaşı Prokofinin mərəyində iki gecikmiş ovçu gecələmək üçün qaldı. Bunların biri baytar İvan İvaniç idi, o biri gimnaziya müəllimi Burkin. İvan İvaniçin qəribə, ikimərtəbəli familiyası vardı – Çimşa-Himalayski, bu familiya ona, qətiyyən, yaraşmırdı, ona görə də bütün quberniyada onu, sadəcə, adı və atasının adı ilə çağırırdılar. O, şəhərin yaxınlığında olan at zavodunda yaşayırdı, indi təmiz hava udmaq üçün ova çıxmışdı. Gimnaziya müəllimi Burkin isə hər yay qraf P.-gilə qonaq gəlirdi, ona görə bu yerlərdə çoxdan bəri tanınmışdı.

Yatmırdılar. Ucaboylu, arıq, uzunbıqlı bir qoca olan İvan İvaniç mərəyin qapısı ağızında oturub çubuq çəkirdi, onun üstünə ay işığı düşmüşdü. Burkin içəridə ot üzərində uzanmışdı, qaranlıqda görünmürdü.

Cürbəcür əhvalat danışdırlar. O cümlədən yüzbaşının arvadı Mavra haqqında da danışdılar: bu, sağlam və ağıllı-kamallı bir qadın olduğu halda, ömrü uzunluğunu öz doğma kəndindən kənara çıxmamış, hələ bu vaxta qədər nə şəhər, nə də demiryolu görmüşdü, son on il içərisində isə o, sobanın dibindən əl çəkmir, yalnız gecələr küçəyə çıxırdı.

Burkin:

– Burada təəccüb ediləcək nə var? – dedi. – Öz təbiətinə görə tənhalığa meyil göstərən, xərçəng və ya ilbiz kimi çəkilib öz qınına girməyə çalışan adamlar bu dünyada az deyil. Bəlkə, burada ata-vizmə hadisəsi baş verir, insanın ulu babasının hələ ictimai heyvan olmayıb təkbaşına öz mağarasında yaşadığı dövrə qayıtma meyil-ləri vardır, bəlkə də, bu, sadəcə, insan xarakterinin müxtəlif növlərindən biridir, kim bilir? Mən təbiyyatçı deyiləm, ona görə bu cür məsələlərə toxunmaq mənim işim deyil, mən ancaq onu demək istəyirəm ki, Mavra kimi adamlar nadir bir hadisə deyildir. Uzağa getmək nə lazım, bir-iki ay bundan əvvəl şəhərimizdə yunan dili müəllimi olan Belikov adlı bir yoldaşım vəfat etmişdi. Bu adam haqqında, əlbəttə, eşitmiş olarsınız. O, bu cəhətdən qəribə idi ki, həmişə, hətta çox xoş havada belə qaloş və çətir ilə küçəyə çıxardı,

özü də əyninə, hökmən, astan pambıqlı palto geyərdi. Çətirinin də, saatının da qabı vardı, saatınınkı boz rəngli zamsadandı, karandaş çərtmək üçün çıxardığı cib bıçağının belə balaca bir qabı vardı, deyəsən, Belikovun üzünün də qabı vardı, çünki həmişə üzünü yaxalığının içində gizlədərdi. Tünd şüşəli gözlük taxardı, yun köynəyi əynindən çıxmazdı, qulaqlanna pambıq tıxardı, faytona minəndə də faytonun üstünü qaldırmağı əmr edərdi. Xülasə, bu adamda daima özünü qabıqla, necə deyərlər, onu xarici hadisələrdən qoruyan və ayıran bir qılafı örtmək təşəbbüsü vardı. Həqiqi həyat onu acıqlandırır, qorxudur, daimi əndişə içərisində saxlayırdı və bəlkə, o, qorxusuna və həqiqətə qarşı olan nifrətinə bəraət qazandırmaq üçün həmişə keçmişi və heç vaxt olmayan şeyləri təriflərdi, dərs verdiyi qədim dillər də onun üçün, mahiyyət etibarilə, həqiqi həyatdan gizlənmək üçün qaloş və çətir rolunu oynayırdı. O, şirin bir ifadə ilə deyirdi:

– Ah, yunan dili nə ahəngdar və gözəl bir dildir! – O, sanki, öz sözlərini sübut etmək üçün gözlərini qıyaraq və barmağını qaldıraraq:

– Antropos! – sözünü tələffüz edərdi.

Belikov hətta öz fikrini də qılaf içində gizlətməyə çalışırdı. Ondən ötrü yalnız bir para şeylərin qadağan edilməsinə dair yazılan sərəncamlar və qəzet məqalələri aydındı. Sərəncamda məktəbilərə axşam saat doqquzdan sonra küçəyə çıxmaq qadağan edildikdə və ya hər hansı bir məqalədə şəhvani məhəbbət qadağan edildikdə bu, ondan ötrü tamamilə aydın bir şeydi, qadağan edilmişdir – vəssalam. İcazə və ya imkan verməkdə isə ondan ötrü həmişə şübhəli, bir növ natamam və tutqun bir şey gizləndirdi. Məsələn, şəhərdə dram dərnəyinə, ya qiraətxanaya, yaxud da çayxanaya icazə verildikdə başını yırğalayıb, yavaşca deyərdi:

– Burası, əlbəttə, belədir, bunlar gözəl işdir, ancaq içindən əngəl çıxmaya!

Qanun-qaydanı hər şəkildə olursa olsun pozmaq, əməl etməmək, qanundan geri çəkilmək onu kədərləndirirdi, hərçənd ki, bunların ona heç bir dəxli yox idi. Yoldaşlarımızdan biri kilsəyə gecikdikdə, ya gimnazistlərin dəcəllik etdikləri xəbəri yayıldıqda və ya müəllimlərdən birinin gecə bivaxt bir zabitlə gəzdiyini görəndə o özündən çıxır və: “İşin içindən bir əngəl çıxmaya”, – deyərdi. Pedaqoji şuralarda isə o, öz ehtiyatkarlığı, vasvasılığı və xalis qılafı mülahizələrilə bizi zara gətirərdi: məsələn, oğlan və qız gimnaziya -

larında gənclər özlərini yaxşı aparmır, siniflərdə səs-küy salırlar, müdiriyyətin bu vəziyyətdən xəbəri olsa, qorxuram, işin içindən bir əngəl çıxa, ikinci sinifdən Petrov, dördüncü sinifdən Yeqorov məktəbdən çıxarılsa nə yaxşı olardı! Xülasə, o, öz ah-vayı ilə, sızıldaması ilə, xırdaca, solğun üzündəki tündrəngli gözlüyü ilə hamımıza təzyiq göstərirdi, biz də ona güzəştə gedirdik; Petrovun, Yeqorovun əxlaq nömrəsini azaldırdıq, həbsə salırdıq və nəhayət, məktəbdən xaric edirdik. Onun bizim evlərimizi gəzmək kimi qəribə adəti vardı. Bir də görürsən, bir müəllimin evinə gəlib oturur və hey susur, sanki, nəyi isə diqqətlə gözdən keçirməyə çalışırdı. Bu cür bir neçə saat dinməz-söyləməz oturduqdan sonra çıxıb gedirdi. O, buna “yoldaşlar ilə yaxşı əlaqə saxlamaq” adı verirdi, yəqin, bizə gəlib oturmaq onun üçün ağır bir işdi, ancaq bunu özü üçün yoldaşlıq vəzifəsi hesab edirdi. Biz müəllimlər ondan qorxardıq, hətta müdir də ondan qorxardı. Məsələn, bizim müəllimlər hamısı düşüncəli, ədəbli, Turgenev və Şedrinlərlə tərbiyə olunmuş adamlardı, həmişə qaloş və çətilrə gəzən bu adamcıqaz isə bütün gimnaziyanı tam on beş il öz əlində saxlamışdı! Nəinki gimnaziyanı, hətta bütün şəhəri! Xanımlarımız onun xəbər tutmasından qorxaraq, şənbə günləri ev tamaşaları düzəltmirdilər, ruhanilər onun yanında pəhrizi pozmaqdan və kart oynamaqdan çəkinirdilər. Belikov kimi adamların təsiri altında son on-on beş il ərzində şəhərimizdə hər şeydən qorxmağa başlamışdılar. Ücadan danışmaqdan, məktub göndərməkdən, tanış olmaqdan, kitab oxumaqdan, yoxsullara kömək etməkdən, onlara savad öyrətməkdən... qorxardılar.

İvan İvanıç bir söz demək istəyərək öskürdü, ancaq əvvəlcə çubuğunu çəkdi, aya baxdı və sonra kəlmə-kəlmə danışmağa başladı:

– Bəli. Düşüncəli, rəğbətli adamlar Şedrin, Turgenevi, nə bilim, Boklini¹ və sairəni oxuyurlar, ancaq, bununla belə tabe olurdular ki, dözürdülər ki... Hə, məsələ məhz bundan ibarətdir.

Burkin sözüünə davam etdi:

– Belikov mənimlə bir evdə, bir mərtəbədə yaşayırdı, hətta mənzilimizin qapısı da üzbəüzdü, ona görə də tez-tez görüşürdük, mən onun yaşayışına bələd idim. Evdə də eyni hal; xalat, təsək, pəncərə qapıları, cəftələr, bir sıra qadağan edilmiş şeylər, məhdu -

¹ *Bokli* – ingilis sosioloqu.

diyyətlər, aman Allah, birdən işin içindən bir əngəl çıxar ha! Ona pəhriz saxlamaq zərərdir, yağlı da yemək yaramaz, çünki birdən deyərlər Belikov pəhriz saxlamır, ona görə suf balığını kərə yağında qızardıb yeyərdi – bu, pəhriz yeməyi deyil, lakin buna pəhrizi pozmaq da demək olmaz. Haqqında bədgüman olmasınlar deyə, evdə xidmətçi qız saxlamazdı, xidmətçi əvəzinə, 60 yaşlı Afanasi adlı bir aşpazı vardı, bu, vaxtilə denşiklik etmiş, bəzi xərəkləri birtəhər bişirməyi bacaran, sərxoş və ağılsız bir adamdı. Afanasi, adətən, əllərini çarpazlamış halda qapı ağzında durar və içini çəkərək həmişə:

– Bunlar indi yaman çoxalıblar, – deyə eyni sözləri təkrar edərdi.

Belikovun yataq otağı qutu kimi kiçikdi, çarpayısı miçətkənlə örtülü idi. Yatanda yorğanı başına çəkərdi; otaq isti və bürkü olurdu, külək bağı qapını döyür, soba vıyldayırdı və mətbəxdən qorxunc inilti səsləri eşidilirdi... O isə yorğanın altında da qorxardı. Qorxardı ki, birdən bir iş çıxar, ya Afanasi onu öldürər və ya evə oğru gələr. Sonra o, bütün gecəni qorxulu yuxular görədi, səhəri isə mənimlə bərabər gimnaziyaya gedəndə kədərli və solğun olardı, görünürdü ki, izdihamlı gimnaziya onun bütün varlığı üçün dəhşətli və mənfurdur. Fitrətən yalnız olan bu adama mənimlə yanaşı getmək ağır gəlir.

O, öz ağır xasiyyətinə haqq qazandırmağa çalışaraq deyirdi:

– Sınıflərdə çox səs-küy salırlar, belə iş olar? Bax, həmin bu yunan dili müəllimi, bu qıllaflı adam, inanırsınızmı, az qalmışdı evlənsin.

İnan İvanıç birdən mərəyə baxıb dedi:

– Zarafat ələyirsiniz!

– Bəli, bu qəribə də olsa, az qalmışdı evlənsin. Bizim gimnaziyaya ukraynalı Mixail Savviç Kovalenko adlı bir tarix və coğrafiya müəllimi təyin etmişdilər. Kovalenko bacısı Varenka ilə gəlmişdi. Mixail Savviç gənc, ucaboylu, qarayanız, əlləri iri bir adamdı, üzündən səsinin yoğunluğu bəlli idi, doğrudan da, səsi çəlləkdən çıxan kimi guruldayırdı: bu-bu-bu... Bacısı isə artıq gənc deyildi, otuz yaş olardı, lakin o da ucaboy, biçimli, qaraqaş, qırmızıyanaq – bir sözlə, qız deyil, marmeladdı, özü də diribaş, səs-küylü idi, hey maloross romansları oxuyur və qəh-qəhə ilə gülürdü. Bir şey olan kimi qəh-qəhəsi aləmi tuturdu: ha-ha-ha! Yadımdadır ki, Kovalenkolarla ilk əsaslı tanışlığımız direktorgildə – ad günündə oldu. Bir də gördük ki, ad gününə belə bir vəzifə kimi gələn acıqlı, olduqca darıxdırıcı

pedaqoqlar arasında yeni bir Afrodita doğmuşdur; o, əllərini belinə qoyub gəzir, qəhqəhə ilə gülür, oxuyur, oynayır. Böyük həssaslıqla “Viyut vitri” romansını oxudu, sonra daha ayrı romanslar oxuyub bizim hamımızı, hətta Belikovu da valeh etdi. Belikov onun yanında oturub, şirin bir təbəssümlə dedi:

– Maloross dili öz zərifliyi və ahəngdarlığı etibarilə qədim yunan dilini xatırladır.

Bu sözlər Varenkanın xoşuna gəldiyi üçün o, böyük bir həvəs və inandırıcılıqla Qadyaçski qəzasında bir xutorları olduğunu, anacığazının bu xutorda yaşadığını, orada nə qədər dadlı armud, qovun və balqabaq olduğunu danışmağa başladı. O deyirdi ki, Ukraynada balqabaq və kududan “elə ləzzətli borş bişirirlər ki, adamın ağılı başından çıxır!”

Varenkanın Belikovla danışdığı söhbəti xeyli dinlədik, birdən hamımızın başına eyni fikir gəldi, direktorun arvadı yavaşcadan mənə dedi:

– Onları evləndirsək, yaxşı olar.

Hamımız, nədənsə, Belikovun evli olmadığını xatırladıq, bu, indi bizim hamımıza qəribə gəlirdi; nə cür olmuşdur ki, bu vaxta qədər onun həyatının bu diqqətəlayiq təfsilatını müşahidə etməmiş, nəzərdən qaçmışdıq. Ümumiyyətlə, qadınlara qarşı onun münasibəti nə cürdür, o, bu ciddi məsələ haqqında nə fikirdədir? Əvvəllərdə bu məsələ bizi əsla maraqlandırmazdı; biz heç təsəvvür edə bilməzdik ki, hər cür havada qaloş geyən və miçətkən altında yatan bir adam sevə də bilər.

– Onun yaşı qırxı çoxdan ötüb, qız isə otuz yaşındadır, – deyər direktorun arvadı öz sözünü izah etdi. – Mənə elə gəlir ki, qız onaərə gedər.

Bizim əyalətdə can sıxıntısından qurtulmaq üçün nə oyunlardan çıxırırlar, nə qədər lüzumsuz, mənasız hərəkətlər edirlər, bunların hamısı əsl lazım olan işləri görməməkdən irəli gəlir. Məsələn, bu Belikovu birdən-birə evləndirmək bizim nəyimizə lazımdı, axı bu adamı evli təsəvvür etmək belə mümkün deyildi. Direktorun, inspektorun arvadları və bizim gimnaziya xanımlarının hamısı hərəkətə gəldilər, hətta qəşəngləşdilər də, elə bil ki, artıq həyatın qayəsini kəşf etmişdilər. Direktorun arvadı teatrda loja tutur, biz görürük ki, əlində yekə bir yelpik tutmuş güləş, xoşbəxt Varenka lojada əyləşmişdir, onunla yanaşı Belikov beli bükülü halda elə oturub ki, elə

bil, onu evdən kəlbətinlə dartıb qopardıblar. Mən evimdə qonaqlıq gecəsi düzəldirəm, xanımlar mütləq Belikov ilə Varenkanı da çağırmağı tələb edirlər. Bir sözlə, aranı qızısqırdıq. Məlum oldu ki, Varenkanın da ərə getməyə könülmü varmış. O, qardaşının evində çox da şən keçinmirdi. Həmişə söyüşüb-dalaşırdılar. Bunların həyatından bir səhnə: ucaboy, sağlam vücudlu, uzundraz Kovalenko naxışlı köynəkdə küçə ilə gedir, şapkasının altından kəkili çıxıb alına tökülmüşdür. Bir əlində bir yığın kitab, o biri əlində isə yoğun bir əlağacı tutmuşdu. Bacısı da onun dalınca gedir, onun da əlində bir yığın kitab var.

Varenka uca səsle danışaraq qardaşıyla höcətləşir:

– Sən ki bunu oxumamısan, Mixaylik! Mən sənə deyirəm ki, vallah, bu kitabı oxumamısan!

Kovalenko ağacını səkiyə çırpa-çırpa onun üstünə qışqırdı:

– Amma mən sənə deyirəm ki, oxumuşam!

– Ah, aman Allah, mənim Minçikim, nə üçün acıqlanırsan, axı bizim söhbətimiz prinsipialdır.

Kovalenko:

– Mən sənə deyirəm ki, oxumuşam! – deyə daha ucadan bağırır.

Evdə, kənar bir adam olanda vur-çatlasın başlardı. Bu cür həyat, yəqin ki, onu bezikdirmişdi, özünəməxsus bir bucaq axtarırdı, bir də yaşı nəzərdə tutmaq lazımdır; belə bir vəziyyətdə adaxlı seçməyə vaxt yoxdur, adam hər kəsə olsa, hətta yunan dili müəlliminə belə ərə gedər. Bir də bizim qızlarımızın çoxu istəyirlər ki, kimə olursa olsun, təkli ərə getsinlər. Hər halda, nə cür oldusa, Varenka bizim Belikova açıq-aşkar meyil göstərməyə başladı.

Bəs Belikov? O, bizə gəlidiyi kimi Kovalenkogilə də gəldirdi. Onlara gedər, oturur və danışmazdı. O sükut eləyir, Varenka isə “Viyut vitri” romansını oxuyur, ya qara gözlərilə dalğın-dalğın ona baxır, ya da ki birdən qəhqəhə çəkib gülür.

– Ha-ha-ha!

Məhəbbət aləmində, xüsusən evlənməkdə təlqin böyük rol oynayır. Hamı – yoldaşları da, xanımlar da Belikovu inandırmağa başladılar ki, o, mütləq evlənməlidir, həyatda ona evlənməkdən başqa heç bir şey qalmamışdır; biz hamımız onu təbrik edirdik, üzümüzü ciddiləşdirərək cürbəcür cəfəngiyat söyləyirdik, guya,

evlənmə həyatda ən ciddi addımdır; bundan başqa, Varenka da pis qız deyildi, yaraşlı idi, mülki müşavirin qızı idi və özünün xatoru vardı, ən başlıcası da o idi ki, bu qadın Belikova nəvazişli, səmimi əlaqə göstərən birinci qadındı. Odur ki Belikovun ağılı başından çıxdı və doğrudan da, evlənmək fikrinə düşdü.

İvan İvaniç dedi:

– Bax, belə bir vaxtda qaloşla çətiri onun əlindən almaq lazım idi.

– Təsəvvür edin ki, mümkün olmadı. O, Varenkanın şəklini stolun üstünə qoymuşdu və hey mənim yanıma gəlib, Varenkadan, ailə həyatından və evlənməyin ciddi bir addım olduğundan söhbət açdı, tez-tez Kovalenkogilə gedirdi, ancaq həyat tərzini heç dəyişmirdi. Hətta, əksinə, evlənmək qərarı ona xəstəlik təsiri bağışladı, arıqladı, rəngi solğunlaşdı və daha dərinə öz qılafına girdi.

O, zəif, çəpəki bir təbəssümlə gülərək mənə deyirdi:

– Varvara Savviçna mənim xoşuma gəlir, orasını da bilirəm ki, evlənmək hər adama vacibdir, ancaq... Bilirsiniz, bu vəziyyət birdən-birə baş verdi... Bir az düşünmək lazımdır.

Mən ona:

– Düşünmək nə üçün? – deyirdim. – Evlənin, qurtarsın getsin.

– Yox, evlənmək ciddi addımdır, əvvəlcə işin mahiyyətini və gələcəyini götür-qoy eləmək lazımdır... yoxsa əngəl çıxar. Bu məsələ məni o qədər narahat edir ki, gecələr səhərə kimi yata bilmirəm. Sözü düzü, bir az ehtiyat edirəm. Varenka ilə qardaşının təfəkkür tərzı qərıbedır, onlar, bilirsinizmi, qərıbe mühakimələr yürüdürlər, xasiyyətləri də çox ötkəmdir. Adam evlənməyinə evlənər, ancaq qorxuram ki, sabahı bir xataya düşər.

Odur ki evlənmək üçün qıza təklif etmir və məsələni hey təxirə salırdı, bu hal direktorun arvadının və bütün bizim xanımlarımızın böyük təəssüfünə səbəb olurdu; qarşıdakı vəzifələri, məsuliyyəti götür-qoy eləyir və buna baxmayaraq, hər gün Varenka ilə gəzirdi, bəlkə, onun vəziyyətində belə hərəkətlərin caiz olduğunu güman edirdi; sonra o, yenə ailə həyatından söhbət etmək üçün mənim yanıma gəlirdi. Çox ehtimal ki, axırda evlənməyi təklif edəcəkdi və bizlərdə can sıxıntısından və bekarçılıqdan baş verən minlərcə gərəksiz, sarsaq izdivacdan biri də vəqə olacaqdı, ancaq birdən-birə *Kolossalische scandal*¹ baş verdi. Burasını da qeyd etməliyəm

¹ Böyük qalmaqal (*almanca*).

ki, Varenkanın qardaşı Kovalenkonun tanışlığının ilk günündə Belikovdan zəhləsi getdi və onu görən gözü olmadı.

Kovalenko çiynlərini çəkərək bizə deyirdi:

– Anlamıram, baş açmıram ki, siz belə bir çuğulçu, üz-gözündən zəhrimar tökülən adamla necə danışırsınız? Eh, ağalar, belə yerdə siz necə yaşayırsınız? Sizin buradakı mühitiniz boğucudur, olduqca iyrencidir. Siz məgər pedaqoqsunuz, müəllimsiniz? Siz rütbə dalınca qaçanlardansınız, məktəbiniz elm ocağı deyil, ədəb, namus divanxanasıdır və polis budkası kimi turşumuş iy verir. Yox, əzizlərim, sizinlə bir qədər də yaşayıb öz xutoruma gedəcəyəm, orada xərçəng tutmaq və kəndli balalarına dərs vermək min pay bundan yaxşıdır. Mən çıxıb gedirəm, siz isə öz İudanızla yaşayın, canı cəhənnəm.

Ya da gah yorğun, gah incə səsle gözündən yaş gələncən gülür və qollarını ölçərək məndən soruşurdu:

– O, nə üçün gəlib mənim evimdə oturur axı? Ona nə lazımdır? Elə hey oturur, baxır.

Kovalenko hətta Belikova ləqəb də qoymuşdu, ona “Kirpi-biçim” deyirdi. Məlum şeydi ki, bunun üstündən biz ona bacısı Varenkanın “Kirpi-biçim”ə ərə getməyə hazırlaşdığını deməkdən çəkinirdik. Bir dəfə direktorun arvadı ona işarə etmişdi ki, bacısını Belikov kimi ləyaqətli, hər kəsin hörmətini qazanmış bir adama ərə versəydik, yaxşı iş görmüş olardıq. O, bu məsləhətdən bərk pərt olub donquldanmışdı:

– Mənə nə. İstər lap ilana ərə getsin, mən özgənin işinə qarışmağı sevmirəm.

İndi qulaq asın, görün sonra nə oldu! Dələduzun biri bir karikatura çəkmişdi. Belikov ayağında qaloş, şalvarının balağı çırxanmış çətir altında Varenka ilə qol-qola gedir; karikaturanın altında “Aşiq Antropos” sözü yazılmışdı. Bilirsinizmi, nə qəribə oxşatmışdılar! Rəssam, yəqin, şəklın üzərində bir neçə gecə çalışmışdı; çünki bütün oğlan və qız gimnaziyalarının müəllimləri, darülmüəllimin müəllimləri, məmurları – hamısı bu karikaturadan birer nüsxə almışdılar. Hətta Belikov özü də almışdı. Karikatura onda son dərəcə ağır təsir buraxmışdı.

Bir dəfə mayın birində, bazar günü, hamımız – müəllimlər də, gimnazistlər də gimnaziya binasına toplanıb piyada şəhər kənarındakı balaca meşəyə getməyi qərara almışdıq. Belikov ilə bir yerdə

ora getmək üçün evdən çıxdıq. Onun rəngi gömgöy göyərmişdi, qaşqabağı yerlə sürünürdü.

O:

– Dünyada nə qədər pis, nə qədər yaramaz adamlar varmış, – dedi və dodaqları əsdi.

Mənim hətta ona yazığım gəldi. Gedirdik, bir də nə gördük: Kovalenko velosipedlə bizə yaxınlaşır, onun ardınca gələn yanaqları alma kimi qızarmış, şən və fərəhli Varenka da velosipedə minmişdir.

Varenka bağırdı:

– Biz irəli gedirik! Belə də gözəl hava olar? Gör nə qiyamət havadır.

Sonra hər ikisi gözdən itdilər. Belikovun göyərmiş rəngi birdən-birə ağardı və o, sanki, yerində donub qaldı... Ayaq saxlayıb mənə baxdı.

– Bağışlayın, bu, nə olan şeydir? – deyə məndən soruşdu. – Bəlkə, mənim gözüm yanlış görür? Gimnaziya müəllimlərinə və qadınlara velosipeddə gəzmək eyib deyilmi?

Mən:

– Eyib niyə olsun? – deyə cavab verdim. – Qoy gəzib kef eləsinlər.

O, mənim sakitliyimə heyrət edərək çığırdı:

– Necə eyib deyil? Nə danışırsınız?

O, bu hadisədən o qədər sarsıldı ki, yoluna davam etmək istəməyib evinə qayıtdı.

Ertəsi gün hey əllərini əsəbiliklə ovuşdurur və diksinirdi, əhvalının pis olduğunu üzündən sezmək olurdu. Hətta ömründə birinci dəfə olaraq dərstdən də çıxıb getdi. Nahar da eləmədi. Axşamüstü işə bayırda tamamilə yay havası olduğuna baxmayaraq, daha qalın paltar geyib Kovalenkogilə yollandı. Varenka evdə yox idi, qardaşı tək idi.

Kovalenko soyuq bir tərzdə:

– Oturun, acizənə rica edirəm, – dedi və qaşqabağını salladı; gözləri yuxulu idi, nahardan sonra dincəlmək üçün azacıq yatmışdı, ovqatı bərk təlxdi.

Belikov bir on dəqiqəyə qədər dinməz oturub sonra sözə başladı:

– Mən sizin yanınıza dərdimi dağıtmaq üçün gəlmişəm. Mənim çün çox ağırdır. Bir həcvgun məni və bizim hər ikimizə yaxın olan bir qadını güllünc bir şəkildə çəkmişdir. Bunda mənim, qətiyyə,

təqsirim olmadığına sizi inandırmağı özümə borc bilirəm... Mən belə bir istehzaya imkan verməmişəm, əksinə, həmişə özümü abırlı bir adam kimi aparmışam.

Kovalenko qaşqabağını sallamış halda dinməz-söyləməz oturmuşdu. Belikov bir qədər gözlədikdən sonra yavaşca və həzin bir səsle dedi:

– Sizə bir də deyəcəyim var, mən çoxdan qulluq edirəm, siz isə qulluğa hələ təzəcə başlamısınız. Mən böyük bir yoldaş kimi sizi xəbərdar etməyi özümə borc bilirəm. Siz velosipeddə gəzirsiniz, bu əyləncə isə heç də gəncləri tərbiyə edən bir adama yaraşan sifətlərdən deyil.

Kovalenko yoxun bir səsle soruşdu:

– Niyə?

– Bunu izah etməyə hacət varmı, Mixail Savviç, məgər aydın deyilmi? Müəllim velosipedlə gəzəndə tələbə neyləyər? Onda tələbə lap adamların başında gəzər! Madam ki, buna sərəncamla icazə verilməyib, demək, yaramaz. Məni dünən dəhşət bürüdü! Sizin bacınızı da velosipeddə gördükdə gözlərimə lap qaranlıq çökdü, qadının və ya qızın velosipeddə gəzməyi rüsvayçılıqdır!

– Bircə söyləyin görüm sizə nə lazımdır?

– Mənə yalnız sizi xəbərdar etmək lazımdır, Mixail Savviç. Siz cavansınız, gələcəyiniz var, özünüzü mümkün qədər ehtiyatlı aparmağınız lazımdır, halbuki siz öz mövqeyinizə soyuq baxırsınız. Əyninizdə tikili köynək, əlinizdə də bir neçə kitab daim küçələri dolaşırsınız, indi də velosiped. Sizin və bacınızın velosipeddə gəzdiyinizi direktor bilsə, sonra da gedib hamimizə yetişsə, yaxşı olmayacaq.

Kovalenko:

– Mənimlə bacımın velosipeddə gəzməyimizin heç kəsə dəxli yoxdur! – dedi və pul kimi qızardı. – Kim bizim ev və ailə işimizə qarışsa, lap qələt eləyir!

Belikovun rəngi qaçdı, o ayağa qalxdı və dedi:

– Madam ki, mənimlə bu cür danışırsınız, mən sözümə davam edə bilmərəm, rica edirəm mənim hüzzurumda müdiriyyət haqqında bu cür fikirdə olmayasınız. Hökumət adamlarına hörmət bəsləməlisiniz.

Kovalenko ona acıqla baxaraq soruşdu:

– Məgər mən burada hökumət adamlarının dalınca bir pis söz dedim? Rica edirəm, məni rahat buraxın. Mən namuslu bir adamam və sizin kimi bir cənabla heç danışmaq istəmirəm. Sizin kimi tipləri sevmirəm.

Belikov əsəbi halda əl-ayağa düşdü və üzündə dəhşət ifadəsi olaraq cəld geyinməyə başladı. Axı belə qaba sözləri o, ömründə birinci dəfə idi, eşidirdi.

Dəhlizdən pilləkənin artırmasına çıxaraq dedi:

– Kefiniz nə istəyirsə, deyin. Mən yalnız sizi xəbərdar etməliyəm. Bəlkə, bizim sözlərimizi dinləyən olmuşdur, sözümdən bir mənə çıxartmasınlar və işin içindən əngəl çıxmasın deyə, söhbətimizin əsas məzmununu cənab müdirə bildirməliyəm. Bunu eləməyə borcluşam.

– Bildirmək? Get, bildir! – deyə Kovalenko daldan onun yaxalığından yapışıb itələdi. Belikov qaloşlarını tappıldadaraq, pilləkəndən aşağı yumbalandı. Pilləkən uca və dikdi, ancaq Belikov pilləkənin ayağınacan sağ-salamat yumbalandı; ayağa qalxıb əlini burnuna apardı ki, görsün, gözlüyü sınımayıb? Belikovun gurultu ilə aşağı yumbalandığı əsnada Varenka iki xanımla gəldi, hər üçü durub bu mənzərəyə baxdılar. Belikov üçün bundan dəhşətli şey ola bilməzdi. Adam bu cür rüsvayçılıqdansa, boynunu, qıçlarını sındırısaydı, daha yaxşı olardı, axı indi bütün şəhər bu əhvalatı biləcək, xəbər direktora da, hamiyə də yetişəcək, – “Ah, kaş işin içindən bir əngəl çıxmayaıdı!” – karikatura çəkəcəklər və axırda iş o yerə çatacaq ki, onu istefaya çıxmağa məcbur edəcəklər...

Ayağa qalxdıqda Varenka onu tanıdı və gülünc üzünə, əzilmiş paltosuna, qaloşlarına baxaraq işin nə yerdə olduğunu anlamadan, onun ehtiyatsızlıqdan yıxıldığını güman edərək özünü saxlaya bilməyib, şaqqıltı ilə gülüb evi başına götürdü.

– Ha-ha-ha!

Bu şaqqıltılı “ha-ha-ha” ilə hər şey – adaxlı olmaq da, Belikovun bu dünyadakı həyatı da bitdi. Artıq o, Varenkanın nə danışdığını eşitmir və heç bir şey görmürdü. Evə qayıtdıqda hər şeydən əvvəl Varenkanın şəklini stolun üstündən götürdü, sonra yatağına uzandı və oradan bir daha qalxmadı.

Üç gündən sonra Afanasi yanıma gəlib dedi ki, ağanın, deyəsən, əhvalı xarabdır, həkim üçün adam göndərsək, yaxşı olmazmı?

Mən Belikovun yanına getdim, o, yorğana bürünmüş halda dinməz-söyləməz miçətkən altında uzanmışdı; bir söz soruşanda hə-yoxdan başqa bir kəlmə cavab vermirdi. Afanasi də ovqatı təlx və qaşqabaqlı halda onun yanında dolaşır və dərindən ah çəkirdi; ağzından isə meyxanadakı kimi araq iyi gəlirdi.

Bir aydan sonra Belikov öldü. Biz hamımız, yəni hər iki gimnaziya və darülmüəllimin pedaqoqları onu dəfn etdik. İndi, tabutda uzandıqda onun üzündə həlim, xoş, hətta şən bir ifadə vardı, sanki, artıq heç vaxt çıxmıyacağı bir qılafa qoyulduğuna şad idi. Bəli, o, öz idealına nail olmuşdu. Sanki, qəsdən onun şərəfinə olaraq dəfn günü hava tutqun və yağışlı idi, ona görə hamımız qaloş geymiş və başımıza da çətir tutmuşduq. Varenka da dəfn mərasimində idi, tabutu qəbrə endirdikdə ağlımsındı da. Mən ukraynalı qızların yalnız ağladıklarını və qəhqəhə ilə güldüklerini müşahidə etdim, onların əhvallarında orta dərəcə olmur.

Etiraf edirəm ki, Belikov kimi adamları dəfn etmək böyük həzz verir. Qəbiristandan qayıdanda bizim sakit və təvazökar görkəmimiz vardı, heç kəs bu həzzi aşkara çıxarmaq istəmirdi, bu həzz çox əvvəllər, hələ uşaq çağlarımızda hiss etdiyimiz həzzi andırırdı; ailənin yaşlı adamları evdən çıxıb gedirdi və biz bir-iki saat tam azadlıqdan zövq alaraq, bağda o yana-bu yana qaçışır, azad nəfəs alırdıq, ah, azadlıq, azadlıq! Hətta azadlığa dair kiçik bir işarə, zəif bir ümid adama qol-qanad verir, elə deyilmi?

Qəbiristandan kefikök qayıtdıq. Lakin bir həftə keçməmiş həyat qabaqki kimi sərt, yorucu və mənasız bir tərzdə keçməyə başladı, bu, sərəncam ilə qadağan edilməmişsə də, tam bir icazəyə də malik deyildi, artıq bu həyatda yaxşılığa doğru heç bir dəyişiklik olmadı. Doğrudur, Belikovu dəfn etdik, ancaq bu cür qılaflı adamlar nə qədər desən, vardır və olacaqdır da.

İvan İvaniç:

– Hə, bax, məsələ də burasındadır, – dedi və çubuğunu çəkməyə başladı.

– Hələ belələri nə qədər olacaqdır! – Burkin sözlərini təkrar etdi.

Gimnaziya müəllimi mərəkdən çıxdı. Bu, alçaqboylu, yoğun, başı tamamilə daz, qarasaqqallı, az qala, qurşağına qədər sallanmış bir adamdı; onunla bərabər bayıra iki it də çıxdı. O, göyə baxaraq dedi:

– Yaxşı ay işığıdır.

Artıq gecəyanısı idi. Sağ tərəfdən bütün kənd görünürdü, küçə beş verstə qədər uzanıb gedirdi. Hər şey sakit, dərin bir yuxuya dalmışdı; nə bir hərəkət vardı, nə bir səs. Hətta təbiətdə bu cür sakitlik ola biləcəyinə adam heç inana bilmirdi. Aydınlıq bir gecədə daxmalı, ot tayalı, yuxuya batmış söyüd ağaclı geniş kənd küçəsini gördükdə adamın qəlbi sakitləşir; bu kölgələrlə dolu sakit yuxuya dalmış tənha küçə zəhmət, qayğı və dərddən gizlənərək, olduqca həlim, məhzun və gözəl görünür, sanki, ulduzlar da ona nəvaziş və rıqqətlə baxırlar, adama elə gəlir ki, artıq heç bir pis iş yoxdur və hər şey öz qaydası ilə gedir. Solda kəndin kənarından tarla başlayır, üfüqə qədər uzanıb gedir, ay işığına qərq olmuş tarlada da nə bir hərəkət vardı, nə bir hənirti.

İvan İvaniç:

– Hə, məsələ də burasındadır, – deyə təkrar etdi. – Məgər bizim şəhərin boğanağında, danışqallığında yaşadığımız, lazımsız şeylər yazdığımız, qumar oynadığımız qılaf deyilmi? Məgər bütün həyatımızı avara, hərzə adamlar arasında, sarsaq, yelbeyin qadınlar içərisində keçirdiyimiz, cürbəcür mənasız sözlər danışdığımız və dinlədiyimiz qılaf deyilmi? İstəyirsinizsə, sizə ibrətamiz bir əhvalat danışım.

Burkin:

– Yox, artıq yatmaq vaxtıdır, – dedi, – sabaha qalsın!

Hər ikisi mərəyə girib ot üstündə uzandılar. Gözlərinə yuxu təzəcə getmişdi ki, birdən yüngülcə ayaq səsi eşidildi: tup, tup... Mərək-dən bir az kənarı kim isə gəzirdi, bir az gedib dayanırdı, bir dəqiqədən sonra yenidən tup, tup... Ayaq səsi eşidildi. İtlər mırıl-daşdılar.

Burkin:

– Bu gəzən Mavradır, – dedi. Ayaq səsi kəsildi.

İvan İvaniç böyrüüstə çevrilərək dedi:

– Necə yalan danışdıqlarını görmək və dinləmək, bu yalana dözdüyün üçün axmaq adını almaq, təhqirə, alçalmaya tab gətirmək, namuslu, azad adamların tərəfində olduğunu açıq surətdə deməyə cəsəret etməmək, yalan danışmaq, yalandan gülümsəmək nə üçün? Hamısı bir parça çörək, isti bir bucaq, bir quruşluq rütbə üçün yox, bu cür yaşamaq artıq mümkün deyil!

Müəllim:

– Siz, deyəsən, daha ayrı mətləbə keçdiniz, İvan İvanıç, – dedi.
– Gəl, yataq.

Burkin on dəqiqə keçməmiş yuxuya getdi. Amma İvan İvanıç gah bu böyrü, gah o böyrüüstə çevrilib ah çəkirdi, sonra yerindən durub yenə bayıra çıxdı və qapı ağzında oturub çubuq çəkməyə başladı.

1898

FİRƏNG ÜZÜMÜ

Səhər tezdən göy üzünü buludlar bürümüşdü; boz, tutqun günlərdə olduğu kimi sakitlikdi, hava isti deyildi, adamın ürəyi sıxılırdı; çölün üzərində buludların sallanıb durduğu belə günlərdə adam yağışı gözləyir, ancaq yağış yağmır. Mal həkimi İvan İvaniç ilə gimnaziya müəllimi Burkin yol getməkdən yorulmuşdular; çöl onlara ucsuz-bucaqsız görünürdü. Çox-çox uzaqda Mironositskoye kəndinin yel dəyirmanları güclə seçilirdi; sağ tərəfdə bir sıra təpələr uzanaraq uzaqda, kəndin kənarında gözdən itirdi. İvan İvaniç da, Burkin də bilirdi ki, bu görünən təpələr çayın qırağıdır. Orada çəmənlik, yaşıl söyüd ağacları, malikanələr var; təpələrdən birinin üstünə çıxıb baxsan, oradan elə bu cür ucsuz-bucaqsız bir çöl, teleqraf dirəkləri və uzaqdan sürünən tırtıla oxşayan qatar, açıq havada isə hətta şəhər də görünür. İndi isə təbiətin mülayim, dalğın göründüyü belə sakit bir havada İvan İvaniç və Burkin çölə məftun olmuşdu, ikisi də bu ölkənin nə qədər böyük, nə qədər gözəl olduğu haqda düşünürdü.

Burkin dedi:

– Keçən dəfə biz kəndxuda Prokofinin anbarında olanda siz bir əhvalat danışmaq istəyirdiniz.

– Bəli, qardaşım haqda danışmaq istəyirdim. – İvan İvaniç dərin -dən ah çəkdi və söhbətinə başlamaq üçün əvvəlcə çubuğuna bir qullab vurdu, lakin elə bu zaman yağış yağmağa başladı. Beş dəqiqədən sonra yağış artıq sel kimi töküldü. Onun nə vaxt kəsəcəyini də demək çətindir İvan İvaniç və Burkin dayanıb fikirləşirdilər; islanmış itlər də quyruqlarını qısib dayanmış və yalvarıcı nəzərlə onlara baxdılar.

Burkin dedi:

– Biz bir yerdə daldalanmalıyıq. Gəlin Alyoxingilə gedək. Yaxında olurlar.

– Gedək.

Onlar yana burulub gah düz, gah da sağ tərəfə meyil edə-edə yola çıxanadək biçilmiş zəmi ilə getdilər. Çox keçmədi ki, qovaq ağacları, bağ, sonra anbarların qırmızı damları göründü; çayın suyu

parıldadı, geniş bir çay döngəsində dəyirman və çimmək üçün yer göründü. Bu, Alyoxinin yaşadığı Sofino kəndi idi.

Dəyirmanın gurultusu yağış səsini batırırdı; bənd titrəyirdi. Burada, arabaların yanında yağışdan islanmış atlar başlarını aşağı salıb durmuş, başlarına torba atmış adamlar o yan-bu yana gedib-gəlirdi. Hər tərəf nəmişlik və palçıqdı; çay döngəsi soyuq və qəzəbli görünürdü. İvan İvanıçın və Burkinin paltarları islanmışdı, özlərini çox narahat hiss edirdilər. Ayaqqabılarına çoxlu palçıq yapışdığından ayaqları ağırlaşmışdı. Onlar bəndi keçərək ev yiyəsinin anbarlarına tərəf qalxarkən dinib-danışmırdılar, elə bil ki, bir-birinə acıqları tutmuşdu.

Anbarlardan birində taxılsovuran maşının səsi gəlirdi: qapı açıqdı, içəridən toz çıxırdı. Alyoxin özü qapının ağzında durmuşdu. O, qırx yaşlarında, ucaboy, kök, uzunsaçlı bir kişi idi. Mülkəddardan daha çox professora və ya rəssama oxşayırdı. Onun əynində çoxdan bəri yuyulmamış köynək vardı; belinə kəndir bağlamışdı; şalvar əvəzinə, tuman geymişdi; uzunboğaz çəkmələrinə də palçıq və saman yapışmışdı. Burnu və gözləri tozdan qarqara qaralmışdı. O, İvan İvanıçı və Burkini tanıdı, görünür ki, onların gəlməsindən çox sevindi. Gülümsəyərək:

– Ağalar, buyurun evə, – dedi. – Mən də bu dəqiqə gəlirəm.

Ev böyük və ikimərtəbəli idi. Alyoxin aşağıda, vaxtilə darğaların yaşadığı tağlı və balaca pəncərəli iki otaqda olurdu. Evin avadanlıığı çox sadə idi; otaqlardan çovdar çörəyinin, ucuz araq və qoşqu ləvazimatının iyi gəlirdi.

Yuxarıdakı otaqlarda isə o, çox az-az, yalnız qonaqlar gələndən-gələnə olurdu. Evdə İnan İvanıçı və Burkini cavan xidmətçi qadın qarşıladı. Bu qadın o qədər gözəl idi ki, onların hər ikisi duruxub bir-birinə baxdılar.

Qonaqların ardınca dəhlizə girən Alyoxin:

– Ağalar, heç təsəvvürünüzdə gətirə bilməzsiniz ki, mən sizi görməyimə nə qədər sevindim! – dedi. – Heç gözləmədim! Pelageya, – deyə o, xidmətçi qadına tərəf döndü. – qonaqlara dəyişək üçün paltar verin. Hə, mən də gedim paltarımı dəyişim. Ancaq əvvəlcə çimmək lazımdır, elə bil ki, mən heç yazdan bəri çimməmişəm. Ağalar, istəyirsiniz, çay hamamına gedək, biz gələnə kimi də burada hər şeyi hazırlayalar.

Çox nəzakətli və üzdən mülayim görünən qəşəng Pelageya qəfə və sabun gətirdi. Alyoxin qonaqlarla birlikdə çay hamamına getdi.

Alyoxin soyuna-soyuna deyirdi:

– Hə, çoxdandır ki, mən yuyunmamışam. Görürsünüz də, nə yaxşı hamamdır. Atam tikdirmişdir, ancaq yuyunmağa heç vaxtım olmur.

O, pillənin üstündə oturub uzun saçlarını və boynunu sabunladı; onun yan-yörəsindəki su qəhvəyi bir rəng aldı.

İvan İvanıç onun başına xeyli baxdıqdan sonra dedi:

– Bəli, etiraf edirəm ki...

– Çoxdandır ki, yuyunmamışam... – deyə Alyoxin pərt bir halda təkrar etdi və bir də sabunlandı. Onun ətrafındakı su mürəkkəb kimi tünd-sürməyi bir rəngə boyandı.

İvan İvanıç bayıra çıxdı, şappıltı ilə suya atıldı və qollarını geniş ataraq yağışın altında üzməyə başladı. Su ləpələnir və bu ləpələr üzərində ağ zanbaqlar yırgalanırdı. O, çay döngəsinin lap ortasınadək üzdü və suya baş vurdu. Bir dəqiqədən sonra başqa bir yerdə görünməyə başladı və daha uzağa üzüb getdi. O, çayın dibinə çatmağa çalışaraq hey suya baş vurur və bundan həzz alaraq: “Ah, nə yaxşıdır! Nə yaxşıdır!” – deyə tez-tez təkrar edirdi. Dəyirman qədər üzdü, orada kəndlilərlə nə haqda isə danışib geri qayıtdı və çay döngəsinin ortasında uzanıb üzünü yağışa tutdu. Burkin ilə Alyoxin geyinib qurtarmışdılar. Getməyə hazırlaşdılar. O isə hələ də üzür və suya baş vuraraq deyirdi:

– Ah, nə yaxşıdır! Nə yaxşıdır!

Burkin qışqırırdı:

– Daha bəsdir, çıx!

Onlar evə qayıtdılar. Yuxarıda, böyük qonaq otağında lampalar yandırıldı. Burkin və İvan İvanıç əyinlərinə ipək xələt, ayaqlarına isti çust geyib kreslodə oturdular; yuyunmuş, daranmış, təzə sürtük geymiş Alyoxin isə bədəninə istiliyi, təmizliyi hiss edib paltarının quru luğundan, ayağındakı ayaqqabının yüngüllüyündən həzz alaraq qonaq otağında o baş-bu başa gəzişməyə başladı: gözəl Pelageya da xalçanın üstündə səssizcə yeriyərək gülümsəyə-gülümsəyə podnosda mürəbbə ilə çay gətirdi; İvan İvanıç söhbətə başladı. Ona elə gəlirdi ki, yalnız Burkin və Alyoxin deyil, habelə zərli, haşiyəli şəkil-lərdən sakit və ciddi nəzərlərlə baxan qoca və cavan arvadlar, hərbi adamlar da söhbətə qulaq asırlar.

– Biz iki qardaş, – deyə İvan İvaniç sözə başladı, – biri də məndən iki yaş balaca Nikolay İvaniç idi. Mən elm dalınca getdim, mal həkimi oldum, Nikolay isə on doqquz yaşından dövlət palatasında işləməyə başladı. Atamız Çimşa-Himalayski kantonistlərdən¹ idi. Lakin zabit rütbəsinə qədər qalxaraq bizə nəsillikcə dvoryanlıq və balaca bir malikanə qoyub getdi. O öldükdən sonra mülkümüzü borcumuzun əvəzinə əlimizdən aldılar. Uşaqlığımızı birtəhər, kənddə sərbəst keçirdik. Biz də kəndli uşaqları kimi gecə-gündüz çöldə, meşədə olur, at otarır, ağac lifi soyur, balıq tutur və bu kimi başqa işlərlə məşğul olurduq... Siz bilirsiniz ki, həyatında, heç olmasa, bircə dəfə xanı balığı tutan, ya da açıq havalı soyuq payız günlərində kəndin üstündən dəstə ilə uçub gedən qaratomyuqları gören adamlardan artıq şəhər əhli olmaz. Belə adamları ta ömürlərinin axırına kimi sərbəstlik özünə cəlb edəcəkdir. Mənim qardaşım dövlət palatasında darıxırdı. İllər ötüb-keçir, o isə elə bir vəzifədə qalaraq eyni kağızları yazır və həmişə də kəndə dönmək haqqında fikirləşirdi. Bu fikir yavaş-yavaş onda müəyyən bir arzuya çevrildi. Bu arzu çay və ya göl kənarında özünə balaca bir malikanə almaqdan ibarət idi.

O, xeyirxah və rəhmdil bir adamdı; mən onu sevirdim; lakin bütün ömrünü öz malikanəsinə qapılıb yaşamaq arzusundan xoşum gəlmirdi. Deyirlər ki, insana üç arşın torpaq lazımdır. Axı üç arşın torpaq insana yox, meyitə lazımdır. İndi də deyirlər ki, əgər ziyahlarımızı torpaq özünə tərəf çəkirsə və onlar malikanə sahibi olmağa can atırlarsa, bu, yaxşı işdir. Axı bu malikanələr də elə o üç arşın torpaq deməkdir. Şəhərdən, mübarizədən, məişət gurultusundan uzaqlaşmaq və öz malikanəsinə qapılıb qalmaq həyat deyil, xudbinlikdir, tənbəllikdir, bir növ rahiblikdir, qoçaqlıqdan məhrum olan bir rahiblikdir. İnsana üç arşın torpaq deyil, malikanə deyil, bütün yer üzü, bütün təbiət lazımdır ki, insan orada öz azad ruhunun bütün xüsusiyyətlərini göstərə bilsin.

Qardaşım Nikolay dəftərxanada oturub ləzzətli, iyi həyətin hər tərəfinə yayılan öz borşunu yeyəcəyini, naharı yaşıl otluqların üstündə edəcəyi, günün altında yatacağını, saatlarla darvazanın ağzında skamyada oturub çölə və meşəyə tamaşa edəcəyini düşünürdü.

¹ *Kantonist* – XIX əsrin birinci yarısında Rusiyada təhkimçilik hüququna, əsasən, doğulduğu gündən hərbi idarəyə təhkim edilib esgerliyə hazırlanan adam.

Kənd təsərrüfatına aid kitabçalar, təqvimlərdə bu barədə olan məsləhətlər onu sevindirir, ona xoşladığı mənəvi qida verirdi; o, qəzet oxumağı sevirdi, lakin qəzetlərdə yalnız çayı, bağı, dəyirmanı, axar sulu gölü, filan qədər desyatin əkin və biçənək yeri olan malikanənin satılması barədə yazılmış elanı oxuyardı. Bu zaman onun xəyalında bağa gedən yol, çiçəklər, meyvələr, sığırcın yuvası, içində dabanbalığı üzən göl canlanırdı. Onun təsəvvüründə canlanan bu mənzərələr əlinə düşən elanlardan asılı olaraq dəyişirdi. Lakin onların hamısında mütləq firəng üzümü olurdu.

Bəzən o, öz-özünə deyirdi: “Kənd həyatının özünəməxsus rahatlığı var. Eyvanda oturub çay içirsən, göldə isə sənin ördəklərin üzür, hər tərəfdən ətir iyi gəlir və... firəng üzümü bitir...”

O, öz malikanəsinin planını çəkir, hər dəfə də onun planında eyni şeylər olurdu: a) mülkədarın evi, b) qulluqçu otağı, c) bostan, d) firəng üzümü. O, xəsisçəsinə yaşayırdı: doyunca yeyib-ıçmirdi, çox pis geyinirdi, lakin pulunu yığıb banka qoyurdu. Çox tamahkarlıq edirdi. Mənim ona baxanda ürəyim ağrıyırdı. Bəzən mən ona bir para şey verirdim, bayramlarda pay göndərirdim, amma o, bunları da gizlədirdi. Adamın başına bir fikir düşməsin, elə ki düşdü, iş bitdi.

İllər ötüb-keçdi, onu başqa quberniyaya göndərdilər. Onun qırx yaşı tamam olurdu, lakin yenə də qəzetlərdə elanları oxuyur və pul yığırdı. Sonra eşitdim ki, evlənibdir. Yenə də firəng üzümü olan malikanə almaq məqsədilə evlənmişdi. Sevgisiz-filansız, qoca, çirkin bir dul qadın almışdı. Ancaq ona görə almışdı ki, onun pulu var idi. O, arvadı ilə də çox xəsisçəsinə dolanırdı. Ona doyunca yemək vermirdi, pullarını isə öz adına banka qoymuşdu. Arvadın birinci əri poçt müdiri idi, bu adam ona qutab yeməyi, nalivka içməyi öyrətmişdi. İkinci əri isə qara çörəyi də ona doyunca vermirdi. Belə dolanacaqdan arvad zəifləməyə başladı və üçcə ildən sonra ömrünü Allaha bağışladı. Qardaşım, əlbəttə, onun ölümündə təqsirkar olduğunu heç bir cə dəqiqə də fikirləşmirdi. Pul da araq kimi insanı çox səfeh bir hala salır. Bizim şəhərdə bir tacir yaşayırdı. O öləndən sonra heç kəsə qalmasın. Bir dəfə vağzalın naxışlarına baxırdım, elə bu vaxt bir alverçi lokomotivin altında qalıb qıç kəsildi. Biz onu həkim otağına apardıq. Onun qanı axırdı, vəziyyəti qorxulu idi, amma o, elə hey xahiş edirdi ki, üzülüb qalmış qıçını tapsınlar, çox narahat

idi; çünki kəsilmiş qıçındakı uzunboğaz çəkməsinin içində qalmış iyirmi manatın itməsindən qorxurdu.

Burkin dedi:

– Siz indi başqa şeyə keçdiniz!

İvan İvanıç bir az fikrə getdikdən sonra sözünə davam etdi:

– Arvadının ölümündən sonra qardaşım özünə malikanə axtarmağa başladı. Əlbəttə, adam nə qədər axtarır-axtarsın, axırda yenə də səhv edir, ürəyi istədiyini ala bilmir. Qardaşım Nikolay dəllal vasitəsilə, yüz on iki desyatın torpağı, nökr mənzili və parkı olan bir mülkədar evi aldı. Lakin evin nə meyvə bağı, nə firəng üzümü, nə də içərisində ördəklər üzən gölü vardı, çay var idi, ancaq onun suyu qəhvəyi rəngində idi, çünki malikanənin bir tərəfində kərpic, o biri tərəfində isə... sümükqandıran zavod vardı. Qardaşım Nikolay bundan çox kədərlənmədi. O, özünə iyirmi dənə firəng üzümü kolu gətirib əkdə və bir mülkədar kimi yaşamağa başladı.

Keçən il mən onun yanına getmişdim. Dedim ki, gedim, görüm orada nə var, nə yox. Qardaşım məktublarında mülkünü, Çumbarok xam yeri, “Həm də Himalay” adlandırır. “Həm də Himalay”na günortadan sonra gəlib çatdım. Hava isti idi. Hər tərəfdə arx, hasar çəkildiyindən, cərgə ilə şam ağacı əkildiyindən adam həyəətə haradan keçməyi, atı hara bağlamağı bilmirdi. Evə tərəf gedirdim, qabağımıza donuzaoxşar kök, sarı bir it çıxdı. O, mənə hürmək istəyirdi, lakin tənbellik etdi. Aşpaz qadın mətbəxdən çıxdı. O da donuzaoxşarıydı, kök və ayaqyalın idi. O dedi ki, ağa nahardan sonra istirahət edir. Qardaşımın yanına girdim. O, yataqda oturub yorğanı dizlərinə çəkmişdi, qocalmış, kökəlmiş, lətləşmişdi. Yanaqları, burnu və dodaqları kobudlaşmış qabağa uzanmışdı. Arabir də xoruldayırdı.

Biz qucaqlaşdıq, həm sevindiyimizdən, həm də vaxtilə gənc olduğumuzu, indi isə hər ikimizin saç-saqqalı ağardığını və ömrümüzün sona çatdığını xatırlayaraq ağladığımız. O geyindi və məni malikanəsini göstərməyə apardı.

Mən:

– Hə, danış görüm, burada necə yaşayırsan? – deyər soruşdum.

– Allaha şükür, pis deyil, yaxşı yaşayıram.

Qardaşım daha əvvəlki qorxaq, kasıb məmur deyil, əsl bir mülkədar, bir ağa idi. O artıq buraya öyrəşmiş və alışmışdı, öz işinin çəmini tapmışdı. Çox yeyir, hamamda çimirdi, gün-gündən kökəlirdi;

indi daha kəndin və hər iki zavodun adamları onun haqqında danışıq və kəndlilər ona “zati-aliləri” deməyəndə inciyirdi. Qardaşım axirət dünyası haqqında da bir ağa kimi az düşünürdü, əhaliyə adi şəkildə deyil, təkəbbürlə xeyirxahlıq göstərirdi. O, nə kimi xeyirxahlıq edirdi? Kəndlilərin hər cür xəstəliklərini soda və gənəgərçək yağı ilə müalicə edirdi, onlara bir vedrə içki verirdi. Ax, bu dəhşətli vedrələr! Bu gün şişman bir mülkədar kəndliləri cəza verdirmək üçün sürüyüb zemstvo rəisinin yanına aparır, sabah isə şənlik günündə onlara bir vedrə içki verir... Kəndlilər də onu içib “ura” deyə çıxırırlar, keflənirlər, iqiqat olub ona baş əyirlər. Yaxşılaşmağa üz tutmuş həyat, toxluq, avaralıq, rusda ən həyasızcasına bir xudbinlik əmələ gətirir. Vaxtilə dövlət palatasında işləyəndə hətta özünəməxsus bir fikrə malik olmağa qorxan Nikolay İvanıç indi ancaq həqiqətdən dəm vururdu, özü də elə danışırdı ki, sanki, bir nazirdi: “Təhsil mütləq lazımdır, lakin xalq üçün bu hələ tezdir”, “Cismani cəzalar, ümumiyyətlə, zərərlidir, lakin bəzi hallarda o, xeyirlidirsə, heç bir şeylə əvəz edilə bilməz”.

O deyirdi:

– Mən xalqı tanıyıram, onlarla rəftar etməyi bacarıram. Xalq məni sevir. Barmağımı bir balaca tərپətsəm, xalq hər nə istəsəm, mənim üçün edər.

Onu da bilin ki, bu sözləri o, xeyirxahcasına gülümsəyərək deyirdi. “Biz dvoryanlar”, “mən bir dvoryan kimi” sözlərini azından iyirmi dəfə təkrar etdi. Görünür ki, babamızın kəndli, atamızın əsgər olduğunu o yadından çıxarmışdı. Hətta, mahiyyət etibarilə, yəndəmsiz olan Çimşa-Himalayski familiyamız da indi ona ahəngdar, çox xoş və adlı-sanlı bir familiya kimi görünürdü.

Lakin əsas məsələ qardaşımda deyil, mənim özümdədir. Onun malikanəsində olduğum az müddətdə məndə əmələ gələn dəyişikliyi sizə söyləmək istəyirəm. Axşam çay içəndə aşpaz qadın bizə bir boşqab dolusu firəng üzümü gətirdi. Bu, bazardan alınmamışdı, kollar basdırıldıqdan sonra ilk dəfə dərilmiş məhsul idi. Nikolay İvanıç güldü və gözü yaşarmış halda, dinməz durub bir dəqiqə firəng üzümünə baxdı. O, həyəcədən danışı bilmirdi. Sonra meyvədən birini ağzına qoydu və sevdiyi oyuncağı, nəhayət, əlinə alan uşaq kimi sevinərək, mənə baxıb dedi:

– Gör necə dadlıdır!

O, acgözlüklə firəng üzümündən yeyir və hey təkrar edirdi:

– Gör necə dadlıdır! Bir dadına bax!

Firəng üzümü bərk və turş idi, lakin Puşkin demişkən: “Həqiqət qaranlıqları bizim üçün tənənəli yalandan əzizdir”. Mən qarşımda müqəddəs arzusu belə açıqca yerinə yetirilən, həyatda arzuladığı məqsədə çatmış, istədiklərini əldə etmiş, öz taleyindən, özündən razı, xoşbəxt bir adam gördüm. Mənim insan xoşbəxtliyi haqqındakı düşüncələrimə həmişə, nədənsə, kədərli bir şey qarışırdı. İndi isə xoşbəxt adamı gördükdə məni ümitsizliyə yaxın ağır bir hiss bürüdü. Xüsusən gecə özümü çox pis hiss etdim. Mənim üçün qardaşımın yataq otağı yanındakı otaqda yer saldılar. Mən onun yatmadığını, yatağından durub içərisində firəng üzümü olan boşqaba yaxınlaşdığını, meyvələrdən bir-bir götürdüyünü eşidirdim. Mən düşünürdüm ki, gör, həqiqətən, həyatından razı qalan xoşbəxt adamlar nə çoxdur! Gör bu, nə qədər üstün gələn bir qüvvədir! Siz bu həyata bir nəzər salın: hər yerdə güclülərin həyasızlığını və avaraçılığını, gücsülərin nadanlığını və axmaqlığını görəcəksiniz! Hər yerdə həddindən artıq yoxsulluq, danışıqlıq, pozğunluq, sərxoşluq, ikiüzlülük, yalançılıq var... Bununla belə bütün evlərdə və küçələrdə sakitlikdir, dinclikdir; bu şəhərdə yaşayan əlli min adamdan heç bircəsi də çığır, qəzəblənib səsini ucaltmır. Biz azuqə dalınca bazara gedənləri, gündüz yeyib gecə yatanları, hər cür cəfəngiyat danışanları, evlənənləri, qocalanları, öz ölümlərini rahatlıqla qəbiristanlığa aparənləri görürük! Lakin biz iztirab çəkənləri, həyatdakı dəhşətli şeyləri, gizlədə baş verən hadisələri görmürük və onların səsini eşitmirik. Hər tərəf sakitlikdir, dinclikdir. Yalnız statistika etiraz edib deyir ki, filan qədər adam dəli olub, filan qədər içki içilib, filan qədər uşaq az yeməkdən ölüb... Görünür ki, belə bir qayda lazım imiş, yəqin ki, xoşbəxt adam özünü yalnız ona görə yaxşı hiss edir ki, bədbəxtlər öz üzərinə düşən yükü dinməz-söyləməz daşıyırlar, belə olmasaydı, xoşbəxtlik mümkün olmazdı. Bu, ümumi bir hipnozdur. Hər bir xoşbəxt, həyatından razı olan adamın qapısı dalında bir adam əlində çəkil durmalı, bu çəkilə daima qapıya vuraraq bədbəxtlərin olduğunu və o, nə qədər xoşbəxt olsa da, həyatın gəc-tez ona öz dırnaqlarını göstərəcəyini, fəlakətin – xəstəliyin, yoxsulluğun, itkinin baş verə biləcəyini və indi o, başqalarını görmədiyi, səsini eşitmədiyi kimi, onu da heç kəsin görməyəcəyini, səsini eşit-

məyəcəyini onun yadına salmalıdır. Lakin belə bir adam yoxdur, xoşbəxt adam istədiyi kimi yaşayır, xırda məişət qayğıları onu azca həyəcanlandırır – külək qovaq ağacı yarpaqlarını titrətdiyi kimi! Onun hər işi yerli-yerindədir.

İvan İvaniç ayağa duraraq:

– Həmin gecə mənim də həyatdan necə razı və xoşbəxt olduğum məlum oldu, – deyə sözlünə davam etdi. – Mən də nahar edər-kən və ov vaxtı yaşamağın, etiqad etməyin, əhalini necə idarə etməyin qaydasını öyrədirdim, mən də deyirdim ki, təhsil adamın gözünü açır – oxumaq mütləq lazımdır, lakin sadə adamlara hələlik savad kifayətdir. Mən deyirdim ki, azadlıq böyük nemətdir, havasız yaşamaq mümkün olmadığı kimi, azadlıq olmadan da yaşamaq mümkün deyil, lakin hələ gözləmək lazımdır. Bəli, mən belə deyirdim, indi isə soruşuram: Nə üçün gözləmək? – deyə İvan İvaniç qəzəblə Burkinə baxaraq soruşdu. – Mən sizdən soruşuram: nə üçün gözləmək? Hansı mülahizələrə görə? Mənə deyirlər ki, hər şey birdən-birə başa gəlmir. Həyatda hər bir arzu tədricən, öz vaxtında yerinə yetirilir. Lakin bunu deyən kimdir? Bunun ədalətli bir fikir olduğunu sübut edən bir dəlil varmı? Hamı şeylərin təbii qayda ilə inkişafına, hadisələrin qanuniliyinə əsaslanır. Lakin mən canlı, düşüncəli bir adamam, bəlkə də, mən xəndəyin üstündən atıla bilərəm, ya onun üstündən körpü sala bilərəm, bununla belə mən durub onun dolacağını və lil basacağını gözləyirəmsə, bu, bir təbii inkişaf və qanunilikdirmi? Yenə təkrar edirəm: biz axı nə üçün gözləyək? Yaşamağa daha təqət yox ikən yenə gözləməkmə? Halbuki yaşamaq lazımdır, adam yaşamaq istəyir!

Ona mən qardaşimgildən səhər tezdən çıxıb getdim və o gün -dən şəhərdə yaşamaq mənim üçün dözülməz bir şey oldu. O vaxtdan bəri sakitlik və dinclik məni sıxır, mənə iztirab verir. Mən pəncərələrə baxmağa qorxuram, çünki stol ətrafında oturub çay içən xoşbəxt bir ailə mənim üçün ən ağır bir mənzərə təşkil edir. Mən indi qocalmışam, mübarizə etməyə qadir deyiləm, hətta nifrət etməyi də bacarmıram. Mən ancaq daxilən çüxsələnilir, qəzəblənir, əsəbiləşirəm. Fikrin çoxluğundan gecələr başım alışıb-yanır, yata bilmirəm... Ah, kaş mən gənc olaydım!

İvan İvaniç həyəcanla otaqda o baş-bu başa gəzişərək:

– Kaş mən gənc olaydım, – deyə təkrar edirdi.

Birdən o, Alyoxinə yaxınlaşdı, onun gah sağ, gah da sol əlini sıxmağa başladı və yalvarıcı bir səsle dedi:

– Pavel Konstantiniç, sakit durmayın, özünü mürgülməyə qoymayın! Nə qədər ki gəncsiniz, qüvvətlisiniz, gümrahsiniz, yaxşı - lıq etməkdən yorulmayın. Xoşbəxtlik yoxdur, olmamalıdır da, əgər həyatda məna və məqsəd varsa, bu məna və məqsəd heç də bizim xoşbəxt olduğumuzda deyildir, o daha mənalı və daha böyük məqsədlərdədir. Yaxşılıq edin!

İvan İvaniç bu şeyləri, sanki, şəxsən özü üçün istəyirmiş kimi, yazıqcasına gülümsəyərək deyirdi.

Sonra onlar qonaq otağının ayrı-ayrı yerində kreslodə dinməzcə oturdular, İvan İvaniçin söhbəti nə Burkini, nə də Alyoxini razı saldı. Otağın aləqaranlığında canlı kimi görünən generallar və arvadlar zər haşiyəli şəkillərdən baxdıqları bir zamanda firəng üzümü yeyən zavallı bir məmurun haqqında söhbətə qulaq asmaq çox maraqsız idi, adam, nədənsə, istəyirdi ki, mötəbər şəxslərdən, qadınlardan söhbət açılsun. İvan İvaniçin, Burkinin, Alyoxinin qonaq otağında oturmaları, burada bürüncəyə salınmış çilçirağın, kreslolərin və ayaq altındakı xalçaların, zər haşiyəli şəkillərdən baxan bu adamların vaxtilə burada gəzişdiklərini, oturduqlarını, çay içdiklərini bildirməsi, gözəl Pelageyanın indi burada səssizcə gedib-gəlməsi özü hər cür hekayədən yaxşı idi.

Alyoxinin bərk yuxusu gəlirdi, o, təsərrüfat işi ilə məşğul olmaq üçün səhər saat üçdə yuxudan durmuşdu, indi isə gözü yumulurdu. Lakin qorxurdu ki, qonaqlar onsuz maraqlı şeylər danışıq bilirlər. Buna görə də gedib yatmırdı. O, İvan İvaniçin bu saat danışdığı sözlərin ağıllı və ədalətli olub-olmadığının fərqinə varmırdı.

Qonaqlar onun həyatına aid olan yarma, at, qatran haqqında deyil, bilavasitə onun dolanacağına aid olmayan şeylərdən danışırdılar, o da buna sevinir və söhbətin davam etdirilməsini istəyirdi...

Burkin ayağa durub dedi:

– Yatmaq vaxtıdır. İcazə verin, sizə rahat yuxu arzu edirəm.

Alyoxin salamatlaşıb öz otağına getdi, qonaqlar isə yuxarıda qaldılar. Onlar üçün böyük bir otaq ayrıldı. Burada üzü bəzəkli iki köhnə, taxta çarpayı qoyulmuşdu. Küncdə fil dişindən düzəldilmiş və İsanın çarmıxa çəkildiyini göstərən balaca bir heykəl vardı. Gözəl Pelageyanın hazırladığı gen-bol, sərin yataqdan xoş, təmiz alt pal - tarı qoxusu gəlirdi.

İvan İvaniç dinməzcə soyunub uzandı. O:

– İlahi, biz günahkar bəndələrini bağışla, – deyib yorğanı başına çəkdi.

İvan İvaniçin stolun üstündə qalmış çubuğundan çox ağır tütün yanıqı iyi gəlirdi. Burkin xeyli yata bilmədi və bu pis iyn haradan gəldiyini o başa düşə bilmirdi.

Bütün gecəni yağış pəncərəni döyəclədi.

1898

İT GƏZDİRƏN XANIM

I

Söhbət gəzirdi ki, sahilədə təzə adam peyda olub; it gəzdirən xanım. Yaltada yaşamasının iki həftəsi tamam olmuş, üzü-gözü buralara alışan Dmitri Dmitriç Qurov da başladı təzə gələnlə maraqlanmağa. Günlərin bir günü Verne pavilyonunda oturmuş Qurov bəstəboylu, başına beret qoymuş sarışın bir qadının sahilədə gəziş-diyini və onun arxasınca ağ bir şpitsin¹ qaçdığını gördü.

Sonra Qurov gündə bir neçə dəfə şəhər bağında ona rast gəldi. Qadın tək-tənha gəzişirdi, bereti başında, ağ şpitsi yanında olurdu; kimliyini-nəçiliyini bilən yoxdu, ona, sadəcə olaraq, it gəzdirən xanım deyirdilər.

Qurov öz-özünə fikirləşdi: “Əgər bura ərsiz gəlibsə, tanış-bilişi yoxdursa, onunla tanışlıq pis olmazdı”.

Qurovun yaşı qırxa çatmamışdı, amma artıq on iki yaşlı qızı, iki gimnazist oğlu vardı. Onu tez, ikinci kurs tələbəsi olanda evləndirmişdilər, indisə arvadı ondan xeyli yaşlı görünürdü. Arvadı hündürboylu, sözü üzə deyən, qaraqaşlı, ədalı, mötəbər, özü demişkən, təkəkkürlü qadın idi. O, çox mütaləə edirdi, məktublarında C hərfini yazmırdı, ərinə Dmitriya, Dmitri deyirdi, Qurovsa onu dayaz, məhdud, kobud qadın sayırdı, ondan qorxurdu, buna görə də evdə olmağı xoşlamırdı. Arvadına çoxdan xəyanət eləməyə başlamışdı, özü də tez-tez xəyanət edirdi, bəlkə də, elə buna görə qadınlar haqqında həmişə pis fikir söyləyirdi, onlardan söhbət düşəndə deyirdi:

– Alçaq irqdir.

Ona elə gəlirdi ki, qadınlar haqqında ürəyindən keçənləri deməyə kifayət qədər acı təcrübəsi var, bununla belə “alçaq irq”siz ikicə gün də yaşaya bilmirdi. Kişi məclisində danıxırdı, özündə-sözündə olmurdu, ağzına su alıb otururdu, onlara qarşı qaynamırdı. Qadın məclisinə düşəndə isə özünü azad hiss edirdi, onlarla nə danışmaq, özünü necə aparmaq lazım gəldiyini yaxşı bilirdi; hətta qadınlarla susmaq da onun üçün asan idi. Qurovun görkəmində, xasiyyətində, bütün

¹ *Şpits* – dikqulaqlı, qalıntüklü it.

təbiətində onu qadınlara sevdirən, onları yoldan çıxaran sezilməz bir cazibədarlıq vardı; o, bunu bilirdi və onun özünü də hansı bir qüvvəyə qadınlara tərəf çəkirdi.

Zəngin, həqiqətən, acı təcrübə çoxdan ona dərs olmuşdu ki, əvvəl ömrə xoş bir rəngarənglik gətirən, şirin və yüngül sərgüzəşt kimi görünən hər cür yaxınlıq, sonra hörmətli adamlardan, xüsusən süst, qətiyyətsiz moskvalılardan ötrü istər-istəməz son dərəcə mürək-kəb məsələyə çevrilir və vəziyyət əvvəl-axır ağırlaşır. Amma maraqlı bir qadınla hər yeni görüşdə necə olurdusa, bu təcrübə yaddan çıxırdı və o yaşamaq istəyirdi, hər şey ona çox sadə və əyləncəli görünürdü.

Nəhayət, günlərin bir günü Qurov bağda oturub nahar edirdi, elə bu vaxt beretli xanım oturmaq üçün tələsmədən qonşu stola yaxınlaşdı. Üzünün ifadəsi, yerisi, paltarı, saçının düzümü, elə bil, Qurova deyirdi ki, nəcib cəmiyyətdəndir, ərdədir, Yaltaya birinci dəfə gəlib və təkdir, həm də darıxır... Yerli adət-ənənələrin çirkinliyi haqqındakı söhbətlərdə yalan az deyildi, o, bu söhbətlərə nifrət edirdi və bilirdi ki, bu söhbətləri əksər hallarda həvəslə günaha batmağa hazır olan bacarıqsız adamlar uydururlar, qadın üç addım-lığındakı stolun arxasında oturanda asan qələbələrle, dağlara səyahətlərlə bağlı söhbətlər yadına düşdü, adını-familiyasını bilmədiyi naməlum bir qadınla tələsik, ötəri yaxınlığın şirnikdirici fikri qəflətən onu həvəsə saldı.

O, mehribanlıqla muçqurdu, şpits yaxın gələndə barmağıyla onu hədələdi. Şpits mırıldandı. Qurov yenidən barmağını silkələdi.

Qadın ona baxdı, tez də gözlərini yerə dikdi.

– Qapan deyil, – deyə qadın dilləndi və qızardı.

– Sümük vermək olar?

Qadın başını razılıqla tərpədəndə, gülərlə soruşdu:

– Yaltaya çoxdan təşrif gətirmisiniz?

– Beş gün olar.

– Mənsə ikinci həftəmi başa vururam.

Bir az susdular.

Qadın ona baxmadan dilləndi:

– Vaxt yaman tez gedir, bununla belə buralar olduqca darıxdırıcıdır.

– Buraların darıxdırıcı olmasından şikayətlənmək dəbə çevrilib. Bir də görürsən ki, kənd əhlindən biri ya Belevdə, ya da Jizdrada

özü üçün yaşayır, darıxıb eləmir, bura gələn kimi başlayır: “Ah, darıxdırıncıdı. Ah, istidi”. Fikirləşirsən ki, yəqin, Qrenadadan gəlib.

Qadın gülümsədi. Sonra yad adamlar kimi sakitcə yeməklərini davam etdirdilər; nahardan sonra yanaşı yola düzəldilər – sərbəst, məmnun, hara getdiklərinin, nədən danışdıqlarının fərqi varmayan adamların zarafatyana, yüngül söhbətləri başladı. Onlar gəzişir, gəzişdikcə dənizin qərribə işıqlanmasından danışdılar; dəniz həlim və isti idi, yasəmən rəngə çalır, suyun üzərində ay işığının qızılı zolağı uzanırdı. İsti gündən sonra havanın boğanaq olmağından söhbət etdilər. Qurov özündən danışdı, dedi ki, moskvaliyam, təhsilimə görə filoloqam, amma bankda işləyirəm; nə vaxtsa şəxsi operada oxumaq arzusundaydım, sonra daşını atdım, Moskvada iki evim var... Qadından isə öyrəndi ki, Peterburqda böyüyüb, amma S. şəhərində ərdədir, iki ildir orada yaşayır, hələ bir ay da Yaltada qalacaq, bəlkə, dincəlmək arzusunda olan əri dalınca gəldi. Qadın ərinin harada – quberniya heyətindəmi, yoxsa quberniya torpaq idarəsindəmi işlədiyini tapıb deyə bilmədi və bu, özünə də gülməli gəldi. Qurov bir də onu öyrəndi ki, qadının adı Anna Sergeevnadır.

Qurov sonra nömrədə qadın haqqında fikirləşdi, fikirləşdi ki, sabah onunla görüşəcək. Belə də olmalıdır, hökmən, görüşməlidir. Yatmağa uzananda yadına düşdü ki, Anna Sergeevna da bu yaxınlara qədər institut tələbəsi olub, qızı kimi oxuyub, onun gülüşündə, yad kişiylə söhbətində hələ nə qədər cəsarətsizlik, yöndəmsizlik olduğunu xatırladı, qadın ömründə, bəlkə də, birinci dəfə idi ki, tək qalırdı, elə şəraitə düşmüşdü ki, mənasını özünün də anlamadığı sirlə bir məqsədlə onun dalınca düşürdülər, ona nəzər salırdılar, onunla söhbət edirdilər. O, qadının incə, zərif boynunu, qəşəng, boz gözlərini xatırladı.

“Hər halda, onda nəse fağırılıq var” – Qurov fikirləşə-fikirləşə yuxuya getdi.

II

Tanışlıqdan bir həftə keçdi. Bayram idi. Otaqlar boğanaqdı, küçəni isə toz bürümüşdü. Susuzluğu yatırmaq çətindi, Qurov tez-tez pavyona girir, Anna Sergeevnaya gah şirəli su, gah da don - durma təklif edirdi. Getməyə yer yox idi.

Axşamtərəfi hava sakitləşəndə onlar gəminin gəlməsinə tamaşa etmək üçün bəndə yollandılar. Körpü gəzişənlərlə dolu idi; qarşı-lamağa çıxmışdılar, əllərdə gül dəstələri var idi. Bəzəkli-düzəkli Yalta əhalisinin iki cəhəti qabarıq nəzərə çarpırdı: yaşlı qadınlar cavanlar kimi geyinmişdilər və çoxlu general vardı.

Fırtınaya görə gəmi gec, gün batana yaxın gəldi, bəndə yan alana qədər uzun müddət dövrə vurdu. Anna Sergeyevna lornetlə gəmiyə və sənişinlərə elə baxırdı ki, elə bil, tanış adam axtarırdı, Qurova sarı üz çevirəndə gözləri par-par parıldayırdı. Qadın ara vermədən danışır, qırıq-qırıq suallar verirdi və verdiyi sualları həmin andaca unudurdu: basabasda lornetini itirdi.

Bərbəzəkli kütlə dağılmışdı, heç kəs gözə dəymirdi, külək tamam yatmışdı, Qurovla Anna Sergeyevna hələ də durub gözləyirdilər, elə bil, gəmidən yenə də sənişin düşüb-düşməyəcəyini bilmək istəyirdilər. Anna Sergeyevna artıq susurdu, Qurova baxmadan gülləri qoxulayırdı.

Qurov dilləndi:

– Axşamtərəfi hava yaxşılaşıb. İndi hara gedəcəyik? Bir yana getməyək?

Qadın cavab vermədi. Bu vaxt Qurov sınaıçı nəzərlərlə ona baxdı və qəflətən qucaqlayıb dodaqlarından öpdü, güllərin ətri və şəhi onu bürüdü, həmin andaca hürkək-hürkək yan-yörəsinə baxdı: görən olmadı ki?

Sonra sakitcə:

– Gedək sizə... – dedi.

Onlar tələsik yola düzəldilər.

Onun nömrəsi boğanaqdı, yapon mağazasından alınmış ətirli otağı bürümüşdü. Qurov qadına baxıb yenidən fikrə getdi: “Həyat müxtəlif görüşlərlə doludur”. Keçmişdə Qurovun yanında yadında qayğısız, mərhəmətli, sevildiklərinə görə sevinən, bəxş etdiyi anı xoşbəxtlik üçün minnətdarlığını gizləməyən qadınlardan; eyni zamanda arvadı kimi qeyri-səmimiyyətlə, artıq söz-söhbətlə, ədayla, isterikliklə sevən, yaşadığı anın sevgi, ehtiras yox, daha əhəmiyyətli nəşə olduğunu üz-gözünün ifadəsində bürüzə verən qadınlardan və bir də olduqca gözəl, soyuq, üzlərində qəflətən vəhşi, həyatdan onun verə biləcəyindən çox almaq, qoparmaq kimi inadkar bir arzu olan qadınlardan xətirələr qalmışdı, bunların hamısı cavanlığı keç -

miş, höcət, düşüncəsiz, hökmlü, ağılsız qadınlardı, Qurov onlardan soyuyanda bu qadınların gözəllikləri onda nifrət oyadırdı və bu zaman ona elə gəlirdi ki, qadınların alt paltarlarındakı haşiyələr xalığa bənzəyir.

Yenə həmin cəsarətsizlik, təcrübəsiz gəncliyin yenə həmin yöndəmsiz, yenə həmin narahat duyğuları; qəribə bir çaşqınlıq əhvali-ruhiyyəsi vardı, sanki, kimsə qəflətən qapını döymüşdü. Anna Sergeyevna, bu “it gəzdiren xanım” baş verənlərə nəsə qeyri-adi, olduqca ciddi yanaşırdı, elə bil, bu hadisədə özünün məhvini görürdü, bu isə həm qəribə idi, həm də yerinə düşmürdü. Onun üzü ifadəliliyini itirmişdi, saralıb-solmuşdu, uzun pərişan saçları üzünə dağılmışdı, o, qədim şəkillərdəki günahkarlar kimi, oturub fikrə getmişdi.

Qadın dilləndi:

– Heç yaxşı olmadı. İndi mənə hörmət eləməyənlərdən birincisi elə siz olacaqsınız.

Nömrədəki stolun üstündə qarpız vardı. Qurov bir dilim kəsib, tələsmədən yeməyə başladı. Sükut ən azı yarım saata qədər uzandı.

Anna Sergeyevna zərifdir, ondan təmiz, sadələvh, görüb-götürməmiş qadın ətri gəlirdi; stolun üstündə yanan tək şamın işığı onun sifətini zorla işıqlandırır, amma hiss olunurdu ki, Anna Sergeyevna əzab çəkir.

Qurov soruşdu:

– Mən sənə niyə hörmət eləməməliyəm? Nə danışdığını heç özün də bilmirsən.

O:

– Qoy Allah günahımdan keçsin! – dedi və gözləri doldu. – Dəhşətdir.

– Sən, elə bil, özünü təmizə çıxarmağa çalışırsan.

– Nəylə özümü təmizə çıxarım? Mən ağılsız, rəzil qadınam, özüm özümə nifrət edirəm və bəraət haqqında fikirləşmirəm. Mən ərimi aldatmadım, mən özümü aldatdım. Özü də indi yox, xeyli vaxtdı aldadıram. Ərim, bəlkə də, yaxşı, namuslu adamdır, amma di gəl ki lakeydi. Bilmirəm, orada nəylə məşğuldur, necə qulluq edir, bircə onu bilirəm ki, lakeydi! Ərə gedəndə iyirmi yaşım vardı, marağ məni haldan salmışdı, daha yaxşı ömür arzusunda idim; özüm-özümə: axı var, başqa bir həyat var, deyirdim. Yaşamaq istəyirdim! Yaşamaq və yaşamaq... Marağ məni yandırıb-yaxırdı... Siz bunu başa düş-

məzsiniz, amma Allaha and olsun ki, mən özümü ələ ala bilmirdim, içimdə nəse dəyişirdi, qarşımı almaq çətindi, ərimə xəstələndiyimi dedim və bura gəldim... Buradasa məstlik içərisində, dəli kimi gəzib-dolanırdım. İndisə budur, hər hansı bir adamın nifrət edə biləcəyi iyrenc, murdar bir qadına çevrildim.

Söhbət Qurovu danxdırırdı, qadının sadələvh tonu, gözlənilməz və yersiz tövbəsi onu əsəbiləşdirirdi; gözlərindəki yaş olmasaydı, güman etmək olardı ki, qadın ya zarafat edir, ya da rola girib.

– Başa düşə bilmirəm, – deyə o soruşdu, – sən nə istəyirsən?

Qadın üzünü onun sinəsində gizlətdi, ona sıxılıb dedi:

– İnanın, inanın mənə, yalvarıram... Mən təmiz, namuslu həyatı sevirəm, günah işlər məni iyrendirir, nə elədiyimi heç özüm də bilmirəm. El arasında deyirlər ki, şeytan yoldan çıxarıb. İndi özüm haqqında da deyə bilərəm ki, məni şeytan yolumdan azdırıb.

– Bəsdir, bəsdir, – deyə o mızıldandı.

Qurov onun hərəkətsiz, qorxaq gözlərinə baxdı, onu öpdü, astandan, mehriban-mehriban söhbətə başladı, təcridcən qadın sakitləşdi və şənləndi; hər ikisi gülüşməyə başladılar.

Sonra onlar gəzməyə çıxdılar, sahilə kimsə gözə dəymirdi, şəhər sərv ağaclarıyla ölü görkəmi almışdı, amma dəniz hələ də səslüküylü idi, hələ də sahilə çırpılırdı; dalgalar qoynunda bir barkas yırğalanırdı və barkasın yuxulu fənəri dörd tərəfə titrək işıq salırdı.

Fayton tutub Oreandaya getdilər.

– Mən bayaq giriş qapısına diqqət yetirəndə bildim ki, sənin familiyan fon Dideritsdir. Ərin almandır? – deyə Qurov soruşdu.

– Yox, deyəsən, onun babası alman olub, özüsə pravoslavdır.

Oreandada, kilsənin yaxınlığındakı skamyada oturub, sakitcə dənizə baxırdılar. Səhər dumanında Yalta zorla görünürdü, dağların zirvəsində ağappaq buludlar donub qalmışdı. Ağacların yarpaqları tərپəşirdi, cırcıramalar cıncılaşdı, dənizin dərədən eşidilən yeknə-səq, küt gurultusu qabaqda bizi gözləyən rahatlıqdan, əbədi yuxudan söhbət açırdı. Yalta, Oreanda olmayanda da dəniz beləcə gurultu salıb, indi də salır, biz olmayanda da beləcə laqeyd-laqeyd, küt-küt guruldayacaqdır. Bu sabitlikdə, hər birimizin həyatımıza və ölümümüze qarşı olan bu laqeydlikdə, bəlkə də, bizim əbədi xilasımızın, həyatın işıqlı dünyada fasiləsiz davamının və fasiləsiz kəmilləşməsinin rəhni gizlənilir. Səhər ala-toranında olduqca nəhəng görünən

və sehrli aləmdən – dənizdən, dağdan, buludlardan, geniş səmadan sakitləşmiş, vəcdə gəlmiş cavan qadınla yanaşı oturan Qurov fikirləşdi ki, əslində, dərinə gedəndə, işıqlı dünyada hər şey, mövcudluğun ali məqsədini, özümüzün insanlıq ləyaqətimizi unudaraq fikirləşdiyimiz və gördüyümüz işlərdən başqa hər şey gözəldir.

Bir qaraltı yaxınlaşdı – deyəsən, keşikçi idi, – onlara baxıb uzaqlaşdı. Qaraltının gəlməsində, onlara baxıb uzaqlaşmasında da sehr vardı, gözəllik vardı. Feodosiyadan gələn, fənərləri söndürülmüş, səhər şəfəqinin işıqlandırdığı gəminin bəndə yan alması aydın görünürdü.

Sükutdan sonra Anna Sergeyevna:

– Otlara şəh düşüb, – dedi.

– Elədir. Tərpənmək vaxtıdır.

Onlar şəhərə qayıtdılar.

Sonra onlar hər gündə sahilə görüşür, birlikdə yemək yeyir, birlikdə nahar edir, gəzir, dənizin gözəlliyindən ləzzət alırdılar. Qadın gecələr pis yatmasından, ürəyinin şıltaqlığından şikayətlənirdi, həmişə eyni suallar verirdi – qısqanclığındanmı, qorxusundanmı həyəcanlanaraq Qurovun ona hörmət edib-etməməsi ilə maraqlanırdı. Bağça-bağda adam olmayanda Qurov tez-tez onu qucaqlayıb və ehtirasla öpürdü. Bayram əhvali-ruhiyyəsi, günün günorta çağındakı ehtiraslı və gizli öpüşlər, isti, dənizin iyi, geyimli-kecimli, tox adamların gözü dəyənək eləməsi, sanki, onu yenidən həyata qaytarırdı: o, Anna Sergeyevnaya qəşəng, şirin qadın olduğunu deyirdi, dözümsüz dərəcədə ehtiraslı idi, yanından bir addım uzaqlaşmırdı, qadınsa tez-tez fikrə gedir və Qurovdan xahiş edirdi ki, etiraf eləsin, etiraf eləsin ki, ona hörmət eləmir, onu, qətiyyənlə, sevmir, onu poz-ğun sayır. Demək olar, hər gecə şəhərdən çıxır, ya Oreandaya gedir, ya da şlaləyə baş çəkirdilər; gəzintiyyə söz ola bilməzdi, təəssürat, bir qayda olaraq, həmişə qəşəng, həmişə yüksək olurdu.

Anna Sergeyevnanın ərinin gəlməsini gözləyirdilər. Amma ondan məktub gəldi, o, gözünün ağrıdığını yazır və yalvarırdı ki, arvadı tez evə qayıtsın. Anna Sergeyevna əl-ayağa düşmüşdü, Qurova deyirdi:

– Yaxşı oldu, getməyim çox yaxşıdır. Bu, taleyin özüdür.

Qadın vağzala qədər atla getdi və Qurov onu yola saldı. Bütün günü yol getdilər. Anna Sergeyevna kuryer qatarının vaqonuna keçib oturanda və ikinci zəng vurulanda dedi:

– Dayanın, qoyun sizə bir də baxım... Bir də baxım. Bax, belə. O ağlamadı, amma kədərli idi, elə bil, xəstələnmişdi, üzü əsim-əsim əsirdi.

– Sizin haqqınızda fikirləşəcəm... sizi xatırlayacam, – deyə qadın dilləndi. – Allah sizə yar olsun, siz qalın. Haqqımda pis fikirləşməyin. Biz həmişəlik vidalaşırıq, belə lazımdır, çünki biz heç görüşməməliydik. Di yaxşı, Allah amanatı.

Qatar tez tərpendi, bir azdan onun işıqları gözdən itdi və taqıltı tamam kəsildi, sanki, qəsdən danışılmışdı ki, bu şirin unutqanlığa, bu ağılsızlığa tələsik son qoyulsun. Platformada tək qalan Qurov cırcıramaların harayına və telefon məfillərinin uğultusuna elə qulaq asırdı ki, sanki, yuxudan indicə durub. O fikirləşdi ki, budur, həyatında yeni bir sərgüzəşt, yeni bir macərə da başa çatdı, qalan ancaq xatirələr oldu. Qurov rıqqətə gəlmişdi, kədərli idi və yüngül bir peşmançılıq keçirirdi; axı bir daha görüşməyəcəyi bu cavan qadın onunla xoşbəxt deyildi; o, qadına qarşı mehribandı, səmimi idi, amma bununla belə qadınla münasibətində, tonunda və əzizləmələrində yüngül kinayə, iki dəfə yaşlı bir kişinin kobud yekəxanalığı nəzərə çarpırdı. Anna Sergeyevna isə onu bütün tanışlıq vaxtı mərhəmətli, qeyri-adi, nəcib adlandırır; ehtimal ki, o, qadına əslində olduğu kimi görünmürdü, deməli, istər-istəməz onu aldadırmış...

Stansiyadan artıq payız ətri gəlirdi, sərin axşam idi.

“Şimala getmək vaxtıdır, – Qurov platformadan uzaqlaşaraq fikirləşdi. – Vaxtıdır”.

III

Moskvadakı evdə hər şey qış qaydasında idi, sobanı qalayırdılar, səhərlər uşaqlar gimnaziyaya hazırlaşanda və çay içəndə hava qaranlıq olurdu və dayə qısa müddətə işığı yandırır. Artıq soyuqlar düşmüşdü. İlk qar yağın vaxt birinci dəfə kirşəyə minib yola çıxarkən ağappaq torpağı, ağappaq damları görməyin ayrı ləzzəti var, bu zaman nəfəs almaq da asanlaşır və yeniyetməlik çağları da elə bu zaman yada düşür. Qurovdan ağappaq ağarmış qədim cökə və tozağacında doğmalığ, mehribanlıq daha çoxdur, sərv ağacından, palmadan onlar daha yaxındılar ürəyə, bunların yanında dağlar haqqında, dəniz haqqında düşünmək istəmirsən.

Qurov moskvalı idi, Moskvaya da xoş, şaxtalı bir gündə qayıtmışdı. Şubasını geyib, isti əlcəklərini taxıb Petrovkada gəzişdikdən, şənbə axşamı kilsə zənglərini eşitdikdən sonra bu yaxınlardakı səfəri və gördüyü yerlər ondan ötrü bütün gözəlliyini itirdi. Yavaş-yavaş Moskva həyatına alışdı, artıq acgözlüklə gündə üç qəzet oxuyurdu və deyirdi ki, Moskva qəzetlərini prinsipə görə mütaliə etmir. Onu indi restoranlar, klublar, ziyafətlər çəkirdi, məşhur vəkillərin, artistlərin onunla əlaqə saxlamasından, həkimlər klubunda professorla kart oynamasından fərhlənirdi. O artıq bir pay selyankanı tamam yeyə bilirdi...

Ona elə gəlirdi ki, bir ayı, iki ayı keçəcək və Anna Sergeyevna yaddaşının dumanına qərç olacaq, özünün rıqqətli təbəssümüylə başqaları kimi arabir yuxusuna girəcək. Amma aradan bir ay keçsə də, yaddaşında aydınlıq, Anna Sergeyevnadən, elə bil, dünən ayrılmışdı. Xatirələr isə uyumaq bilmirdi. Dərs hazırlayan uşaqların səs-küyünün axşam sükutunda kabinetinə dolmasından, restoranda orqana qulaq asmasından, yoxsa romans eşitməsindən, buxarıda çovğun ulamasından, yoxsa, nədənsə, qəflətən olub-keçənlərin hamısı xatirəsində canlandı: bənddə olanlar da, dumanlı dağlardakı alatoran da, Feodosiyadan gələn gəmi də, öpüşlər də. O, uzun müddət otaqda gəzişdi, xatirələri yadına saldı, gülümsədi, sonra xatirələr arzuya çevrildi və olmuşlar təsəvvürdə olacaqlara qarışdı. Anna Sergeyevna onun yuxusuna girmirdi, Anna Sergeyevna kölgə kimi onun arxasınca gəzirdi, onu izləyirdi. Gözünü yumanda onu diri kimi görürdü və Anna Sergeyevna əvvəl olduğundan da daha qəşəng, daha cavan, daha zərif təsir bağışlayırdı, özünü isə Yaltadakından daha yaxşı hiss edirdi. Axşamlar Anna Sergeyevna kitab şkafından, buxarıdan, küncdən ona baxırdı, Qurov onun nəfəsini duyurdu, onun paltarının xoş xışıldısını eşidirdi. Küçədə qadınlara göz qoyurdu, ona oxşar qadın axtarırdı...

Xatirələrini kiminləsə bölüşmək istəyi onu üzürdü. Sevgisini evdə aç bilməzdi, evdən qıraqda isə ürək qızdırdığı adam yox idi. Qonşularımı, bankdımı? Nədən danışmalı? Məgər onda sevirdimi? Məgər onun Anna Sergeyevnaya münasibətində qəşəng, poetik, ibrətli, yaxud da, sadəcə olaraq, maraqlı nəşə vardımı? Ümumiyyətlə, məhəbbətdən və qadınlardan danışmaq lazım gəlirdi və heç kəsin işi içindən xəbəri olmurdu, yalnız arvadı qara qaşlarını tərpedərək deyirdi:

– Dmitri, ədabazlıq sənə, qətiyyə, yaraşmır.

Bir dəfə gecə həkimlər klubundan məmur yoldaşıyla çıxarkən özünü saxlaya bilməyib dedi:

– Heç bilirsiniz, Yaltada necə füsunkar bir qadınla tanış olmuşam. Məmur kirşəyə oturub yola düzəldi, lakin qəflətən qanlıb səslədi:

– Dmitri Dmitriç.

– Nədir?

– Bayaq siz haqlı idiniz: nəə balığı iylənmişdi.

Bu adi sözlər, nədənsə, birdən-birə Qurovu hiddətləndirdi, bu sözlər ona çirkin, həqarətli göründü. Belə də vəhşi adət olar, belə də üz olar. Belə də mənasız gecələr olar, belə də maraqsız günlər olar. Azğın qumar oyunları, qarınqululuq, sərxoşluq, eyni məsələlər haqqında eyni söhbətlər. Lazımsız işlər və boşboğazlıq ömrün ən yaxşı anlarını, gücün çoxunu alır və axır-axırda qalan yarımçıq, qanadsız həyat olur, uzaqlaşmaq və qaçmaq isə mümkün deyil, sanki, dəlixanadasan, ya da cəza alayında.

Qurov bütün gecəni yatmadı, hiddətləndi, səhərisi bütün günü başı ağrıdı. Ertəsi gecəni də narahat yatdı, yataqda oturub qalmışdı, gah fikirləşirdi, gah da o baş-bu başa var-gəl edirdi. Uşaqlar onu bezdirmişdi, bank onu bezdirmişdi, bir yana getməyə, nəşə danışmağa həvəs qalmamışdı.

Dekabr bayramında səfərə hazırlaşdı və arvadına dedi ki, bir cavana himayədarlıq etmək üçün Peterburqa gedir, amma S. şəhərinə yola düşdü. Niyə? Niyəsini heç özü də əməlli-başlı bilmirdi, Anna Sergeyevnanı görmək, onunla danışmaq, mümkün olsa, görüşmək istəyirdi.

S. şəhərinə səhər çatdı və mehmanxananın ən yaxşı nömrəsinə düşdü, mehmanxananın döşəməsinə boydan-boy boz əsgər mahudu döşənmişdi, stolun üstə tozdan bozarmış mürəkkəbqabı qoyulmuşdu; mürəkkəbqabı başı kəsik, şlyapa tutduğu əlini yuxarı qaldırmış atlı kimi düzəldilmişdi. Qapıçı ona gərəkli məlumatlar verdi: fon Diderits Staro-Qonçarnı küçəsindəki şəxsi mülkündə yaşayır – mülk mehmanxanadan çox uzaq deyil, yaxşı yaşayır, varlı-hallı yaşayır, özünün atları var, onu şəhərdə hamı tanıyır. Qapıçı elə-belə də dedi: Dridrits.

Qurov tələsmədən Staro-Qonçarnı küçəsinə getdi, evi tapdı. Evin qarşısına boz, uzun, mismarlı hasar çəkilmişdi.

Qurov gah pəncərəyə, gah da hasara baxaraq fikirləşdi: “Belə hasarı aşa bildin ha”.

Onun ağılına gəldi ki, bu gün iş günü deyil, yəqin, əri evdədir. Amma nə fərqi var, evə girib, onu kaxırdırmaq mərifətsizlik olardı. Məktub yazıb göndərsə, güman ki, ərinin əlinə keçəcək, onda bütün işlər korlanacaq. Ən yaxşısı təsadüfə bel bağlamaqdı. Qurov küçədə hasar boyu gəzişir və təsadüf gözləyirdi. O, həyətə dilənçinin gəldiyini, itlərin onun üstünə cumduğunu gördü, bir saatdan sonra royalda çalınan havanı, zəif, anlaşılmaz səsləri eşitdi. Yəqin, Anna Sergeyevna çalırdı. Birdən dəhlizin qapısı açıldı, bayıra qoca bir qarı çıxdı, arxasınca tanış ağ şpits qaçırdı. Qurov şpitsi çağırmaq istədi, qəflətən ürəyi elə döyündü ki, həyəcanından şpitsin adını yadına sala bilmədi.

O gəzişir, gəzişdikcə boz hasara nifrəti daha da artırdı, əsəbliklə fikirləşirdi ki, Anna Sergeyevna onu unudub, başqasına könül verib, səhərdən axşama qədər boz hasar gözünü dəyənək eləmiş cavan bir qadının vəziyyətində isə bu, çox təbiidir. O, nömrəyə qayıtdı, uzun müddət divanda oturdu, nə eləyəcəyini bilmirdi, nahar elədi, sonra isə möhkəm yuxuya getdi.

“Bütün bunlar nə qədər axmaq, nə qədər narahat işlərdi. – O oynayıb fikirli-fikirli qaranlıq pəncərəyə baxdı; artıq axşam düşdü. – Bax, indi niyə yatdım. Bəs gecə nə edəcəm?”

O, ucuz, boz, xəstəxana adyalına oxşayan örtük çəkilmiş yataqda oturub özünə acıq verirdi:

“Bu da sənə it gəzdiren xanım... Bu da sənə macərə... Otur indi burada”.

Hələ səhər-səhər vağzalda iri hərflərlə yazılmış bir afişanı xatırladı və durub teatra getdi. Fikirləşdi: “Çox güman ki, Anna Sergeyevna birinci tamaşalarda iştirak edir.”

Teatr tamaşaçıları dolu idi. Bütün quberniya teatrlarında olduğu kimi, burada da çilçiraqdan yuxarı dumanlıq idi, üst yarusları səslə-küylü narahatçılıq bürümüşdü; tamaşadan əvvəl yerli ədəbazarlar əllərini arxalarında daraqlayıb birinci cərgədə durmuşdular; qubernator lojasının ilk sırasında qubernatorun boa¹ geymiş qızı oturmuşdu, qubernatorun özüsə porteryerin arxasında gizlənmişdi, onun ancaq əlləri görünürdü; pərdə yırğalandı, orkestr uzun müddət hazırlaşdı. Tamaşaçılar gəlib yerlərinə keçdikləri müddətdə Qurovun gözləri həris-həris axtarıb-arayırdı.

¹ Boa – xəz şərf, yaxalıq.

Anna Sergeyevna da salona daxil oldu və keçib üçüncü cərgədə əyləşdi. Qurov ona baxanda ürəyi sıxıldı və aydınca başa düşdü ki, işıqlı dünyada ondan ötrü bu qadından yaxın, qiymətli və əhəmiyyətli adam yoxdu; əyalət camaatının arasında itib-batmış, heç nəylə fərqlənməyən, əlində vulqar lornet tutmuş bu balaca qadın indi onun ömrünün mənasıydı, dərdiydi, sevinciydi, özünün özünə arzuladığı yeganə xoşbəxtliyi idi; bu pis çalan orkestrin, bu zəhlətökən obivatel skripkalarının sədası altında Qurov fikirləşdi ki, Anna Sergeyevna necə də qəşəngdi. O fikirləşir və fikirləşdikcə xəyala dalırdı.

Anna Sergeyevna ilə birlikdə kiçik bakenbardlı, ucaboylu, donqar bir cavan da gəldi və onun yanında oturdu; o, tez-tez başını yırğalayır, sanki, həmişə kiməsə baş əyirdi. Yəqin, bu, Anna Sergeyevnanın Yaltada acı hissələrin coşqunluğu vaxtı lakey adlandırdığı əri idi. Həqiqətən, onun uzun boy-buxununda, bakenbardında, balaca təpəsində nəsə lakey təvazökarlığı vardı, şirin-şirin gülürdü və paltarının döşündə lakey nömrəsinə oxşayan hansısa alimlik nişanı parıldayırdı.

Birinci fasilədə ər siqaret çəkməyə çıxdı, qadın tək qaldı. Parterdə oturan Qurov ona yaxınlaşdı, zorla gülümsəyib titrək səslə dedi:

– Salam.

Anna Sergeyevna ona baxdı, ağappaq ağardı, sonra dəhşət içində bir də baxdı, gözlərinə inanmadı, huşunu itirməsin deyə, yelpiyi ilə lornetini ovcunda möhkəm-möhkəm sıxdı. Heç biri dinmirdi. Anna Sergeyevna oturmuşdu, Qurov onun sıxılmasından qorxuya düşdüyü üçün oturmağa cəsarət etmirdi. Köklənmiş skripkalarn və fleytaların səsi eşidilirdi. Birdən dəhşət onları bürüdü: elə bil, bütün lojalardan onlara baxırdılar. Anna Sergeyevna ayağa qalxıb, tələsik çıxışa sarı yönəldi, Qurov da onun dalınca getdi, onlar məqsədsiz şəkildə dəhlizdə gəzişir, pilləkənlə gah yuxarı qalxır, gah da aşağı düşürdülər, hakim, müəllim, udel mundirli və nişanlı adamlar sataşır, onların gözüne; xanımlar da, asılıqandakı şubalar da gözə dəyirdi, tənəki iyi verən külək əsirdi. Ürəyi möhkəm döyünən Qurov fikirləşdi:

“İlahi! Bu adamlar, bu orkestr nəyə lazımdı...”

Həmin andaca qəflətən o vaxt stansiyada Anna Sergeyevnanı yola saldığı gecə öz-özünə dediyi sözlər yadına düşdü; hər şey qurtardı, vəssalam, onlar bir daha görüşməyəcəklər. Amma qurtarmağa gör nə qədər qalırmış.

Anna Sergeyevna “Amfiteatra giriş” yazılmış ensiz, qaranlıq pilləkəndə dayandı.

– Siz mənə necə də qorxutdunuz! – Sarsılmış, rəngi hələ də özünə gəlməmiş Anna Sergeyevna ağır-ağır nəfəs alaraq dilləndi. – Siz mənə necə də qorxutdunuz! Yarımcan oldum. Niyə gəlmisiniz? Niyə?

O, alçaq səslə tələsik dedi:

– Başa düşün, Anna, başa düşün... Yalvarıram, başa düşün...

Anna Sergeyevna qorxu içində, yalvarış, sevgi dolu nəzərlərlə ona baxdı, diqqətlə baxdı ki, onun cizgilərini uzun müddət yanında saxlasın.

– Mən elə əzab çəkirəm, elə əzab çəkirəm! – Qadın ona qulaq asmadan sözlünə davam elədi. – Bütün vaxtı ancaq sizi fikirləşmişəm, sizin xatirələrinizlə yaşamışam. Həmişə unutmağa çalışmışam, axı niyə gəldiniz, niyə?

Pilləkənin başındakı meydançada iki gimnazist siqaret çəkir və aşağı baxırdılar, dünya Qurovun vecinə deyildi, o, Anna Sergeyevnanı qucaqlayıb üzünü, yanaqlarını, əllərini öpməyə başladı.

– Siz nə edirsiniz, siz nə edirsiniz! – qadın onu özündən aralayaraq, dəhşət içində dilləndi. – Bizim ikimiz də dəli olmuşuq. Günü bu gün çıxıb gedin, elə indi gedin... And verirəm bütün müqəddəslərə, yalvarıram... Gələn var!

Pilləkənlərlə kimsə yuxarı qalxırdı.

– Siz getməlisiniz... – Anna Sergeyevna pıçılıyla sözlünə davam elədi. – Eşidirsiniz, Dmitri Dmitriç? Mən Moskvaya, sizin yanınıza gələcəm. Mən heç vaxt xoşbəxt olmamışam, indi də bədbəxtəm, heç vaxt, heç vaxt da xoşbəxt olmayacağam! Əzabımı artırmayın! And içirəm ki, Moskvaya gələcəm. İndisə ayrılacaq! Mənim əzizim, mehribanım, doğmam, ayrılacaq!

Anna Sergeyevna onun əllərini sıxdı, sürətlə aşağı düşməyə başladı, tez-tez dönüb ona baxırdı, gözlərindən görünürdü ki, o, həqiqətən, xoşbəxt deyil. Qurov bir az dayandı, ətrafı dinlədi, dörd bir yana sükut çökəndən sonra asılıqanını tapdı və teatrdan çıxıb getdi.

IV

Anna Sergeyevna Moskvaya, onun yanına gəlməyə başladı. İki-üç aydan bir o, S. şəhərindən çıxır və ərinə deyirdi ki, qadın xəstə

təliyi ilə əlaqədar olaraq professorlarla məsləhətləşməyə gedir, əri inanırdı da. Moskvaya gələndə “Slavyan bazarı”nda qalırdı, Qurov və xəbərə qırmızı papaqlı adam göndərirdi. Qurov onun yanına gəlirdi və Moskvada heç kəs bundan xəbər tutmurdu.

Bir qış səhəri Qurov onun yanına görməzə-bilməzə gedirdi (göndərilən adam dünən gəlirmiş, onu evdə tapmayıb). Qızı da yanında idi, yolüstü onu gimnaziyaya ötürmək istəyirdi. İri, sulu qar yağdı.

– Üç dərəcə isti var, amma qar yağır, – Qurov qızına deyirdi. – Amma bu isti ancaq yerin üstədi, havanın yuxarı qatlarında isə tamam başqadır.

– Ata, niyə bəs qışda ildırım çaxmır?

O, bunu da izah elədi. O danışır və danışdıqca fikirləşirdi ki, budur, görüşə gedir, heç bir canlının xəbəri yoxdu, yəqin ki, heç vaxt da olmayacaq. Onun iki həyatı vardı: biri üzdə idi, hamı görürdü, hamı bilirdi, şərti həqiqətlər və şərti yalanlarla dolu olan, tanışlarının və dostlarının həyatına bənzəyən həyatı idi, o biri isə gizli keçən həyatı idi. Qəribə, bəlkə də, adi təsadüfə görə onun bütün əhəmiyyətli, maraqlı və zəruri olan hər şey, həyatının mənasını təşkil etdiyi üçün səmimi və özünü aldatmadığı bütün işlər başqalarından gizləndə keçirdi, onun yalanları, həqiqəti gizlətməyə lazım gələn örtükləri, məsələn, bankda qulluq etməsi, klubdakı mübahisələri, onun “aşağı təbəqə” fikri, arvadıyla yubileylərə getməsi bütün bunlar üzdə idi. Başqalarını da özüylə müqayisə edirdi, gördüyünə inanmırdı və həmişə güman edirdi ki, hər bir adamın həqiqi, ən maraqlı həyatı gecə örtüyünə oxşayan sirlər örtüyünün arxasında keçir. Hər bir şəxsi mövcudluq gizli saxlanılır, bəlkə də, elə buna görə mədəni adam bütün varlığı ilə çalışır ki, şəxsi sirrə hörmət olunsun.

Qızını gimnaziyaya ötürüb, Qurov “Slavyan bazası”na yollandı. Şubasını aşağıda soyundu, yuxarı qalxdı və yavaşca qapını döydü. Qurovun xoşuna gələn boz paltar geymiş, yol və həsrət yorğunu Anna Sergeevna onu dünən axşamdan gözləyirdi; rəngi ağappaq -dı, ona baxırdı və gülümsəmirdi, Qurov içəri girən kimi onun sinəsinə sığdı. Elə bil, iki ildir, görüşməmişdilər, öpüşləri uzun və çox çəkdi. Qurov soruşdu:

– Hə, orada necə yaşayırsan? Təzə nə var, nə yox?

– Dayan, indi danışaram... Bacarmıram.

Ağladığından danışa bilmirdi. Ondan aralandı, cib dəsmalını gözüne sıxdı.

“Qoy bir az ağlayıb ürəyini boşaltsın, mənse hələlik oturum”,
– Qurov fikirləşib kreslodə əyləşdi.

Sonra zəng eləyib, çay gətirməyi tapşırırdı; o, çayını içəndə də Anna Sergeyevna üzü pəncərəyə sarı durmağında idi... Anna Sergeyevna həyəcədən ağlayırdı, ömürlərinin belə kədərli alınmasını bütün ağrısıyla dərk etdiyindən ağlayırdı; onlar ancaq gizli görüşürlər, oğrular kimi camaatdan gizlənilirlər. Məgər onların həyatı dağılmayıbmı?

– Di yaxşı, bəsdir! – Qurov dilləndi.

Qurov hiss edirdi ki, sevgilərinin ömrü uzundu, nə vaxt bu sevdəyə son qoyulacağı məlum deyildi. Anna Sergeyevna Qurova daha möhkəm bağlanırdı və pərəstiş edirdi, bütün bunların nə vaxtsa qurtaracağını ona demək ağlasığmaz işi idi; o, buna inanmazdı da.

Qurov əzizləmək, zarafat etmək məqsədiylə yaxınlaşıb onu qucaqladı, elə bu vaxt özünü güzgüdə gördü.

Saçı ağarmağa başlamışdı. Son illər belə qocalması, belə düşməsi ona qərribə görünürdü. Anna Sergeyevnanın çiyni isti idi və titrəyirdi. Bu isti, bu gözəl, amma, güman ki, özünün həyatı kimi artıq saralmağa, sönməyə doğru gedən həyata yazığı gəlirdi. Anna Sergeyevna onun nəyini sevirdi? O, qadınlara həmişə olduğu kimi görünmürdü, qadınlar onda onun özünü yox, öz təsəvvürlərində yaratdıqları və ömürləri boyu axtardıqları adamı sevirirdilər; yanıldıqlarını biləndən sonra da sevgilərinə sadıq qalırdılar. Qadınlardan heç biri onunla xoşbəxt olmamışdı. Vaxt keçirdi, o, yeni qadınlarla tanış olurdu, onlarla görüşürdü, onlardan ayrılırdı, amma bir dəfə də olsun, sevməmişdi, orada məhəbbətdən başqa nə desən, vardı.

Ancaq indi, saçının çallaşdığı vaxtda ürəkdən və həqiqətən sevirirdi – ömründə birinci dəfə sevirirdi.

Onlar bir-birini yaxın, doğma adamlar kimi, ər-arvad kimi, məhriban dostlar kimi sevirirdilər, onlara elə gəlirdi bir-birləri üçün yarınlıqlar və başa düşmək olmurdu ki, Qurov niyə evlidi, Anna Sergeyevna niyə ərdədi və onlar, sanki, tutulub qəfəsə salınmış diş və erkək köçəri quş idilər. Keçmişlərində nədən utanırdılarsa, bir-birilərinə

keçirdilər, hazırkı ömürlərində xoşagəlməz nə vardısı, bağışlayırdılar, hiss edirdilər ki, onları dəyişdirən sevgiləridir.

Əvvəllər kədərlənəndə ağlına gələn hər cür fikirlə özünə təsəkinlik verirdi, indisə fikirləşməyə halı yoxdur, əzab çəkir, səmimi, mehriban olmaq istəyir...

Qurov dilləndi:

– Yetər, əzizim... Ağladın, bəsdir... Gəl indi söhbət edək, bir şey fikirləşək.

Sonra onlar uzun müddət məsləhətləşdilər: necə eləsinlər ki, gizlənməkdən, yalan danışmaqdan, müxtəlif şəhərlərdə yaşamaqdan, uzun müddət görüşməməkdən can qurtarsınlar. Bu dözülməz buxovdan necə xilas olsunlar?

– Necə? Necə? – Qurov başından yapışaraq soruşdu. – Necə?

Və onlara elə gəlirdi ki, bir az da düşünüb-daşınısalar çıxış yolu tapılacaq, yeni və qəşəng bir həyat başlayacaq; onların hər ikisi yaxşı bilirdi ki, sona hələ çox qalır, ən mürəkkəbi, ən çətini indi-indi başlayır.

QADASI

İstefaya çıxmış kollec assessoru Plemyanikovun qızı Olenka öz həyətlərində evvanda əyləşib fikrə getmişdi. Hava isti idi, milçəklər adamın zəhləsini töküdü, axşamın tezliklə düşəcəyini düşünmək adama ləzzət verirdi. Şərq tərəfdə tufan olacağını xəbər verən qara buludlar sürünüb gəlirdi və hərdənbir oradan gələn nəmişlik duyulurdu.

“Tivoli” adlı əyləncə bağınyı icarəyə götürmüş antreprenyor¹ Kukin həyətin ortasında dayanmışdı. O da bu həyətdə fligeldə² olurdu. Kukin göyə baxıb məyus bir səslə deyirdi:

– Yenə də! Yenə də yağış yağacaq! Elə bil, qəsdən hər gün yağış, hər gün yağış! Mən öldüm! Mən müflis oldum. Hər gün olmanın zərər edirəm!

O, əllərini bir-birinə vurub Olenkaya müraciətlə davam etdi:

– Olqa Semyonovna, bizim həyatımızı görürsünüz də. Ağılamalıdır. İşləyirsən, işləyirsən, əziyyət çəkirsən, gecələri yatırırsan, hey fikirləşirsən ki, nə təhər edim, yaxşı olsun – axırı? Bir tərəfdən camaat nadandır, vəhşidir. Camaata ən yaxşı operettanı, gözəl kupletçiləri göstərirəm, ancaq onlara bunu lazımdır? Məgər camaat bundan bir şey başa düşürmü? Onlara lağlağı lazımdır! Onlara bayağı şeylər göstər! Digər tərəfdən bir bu havaya fikir verin. Az qala, hər axşam yağış yağır. Mayın ki onundan başlayıb bütün mayı, bütün iyunu yağ ki yağasan, dəhşətdir! Camaat tamaşalara gəlmir, bəs mən icarə haqqı verirəmmi? Artistlərin haqqını verirəmmi?

Ertəsi günü axşamüstü göydə yenə də qara buludlar görünürdü Kukin əsəbi bir qəhqəhə ilə dedi:

– Çarə nədir? Qoy yağsın! Qoy bağı lap sel aparsın, lap mənim özümü aparsın! Görüm nə bu dünyada, nə də o dünyada üzüm gülməsin! Qoy artistlər məni məhkəməyə versinlər! Məhkəmə nədir? Qoy lap Sibirə sürgünə göndərsinlər. Qoy boynumu vur-sunlar! Ha-ha-ha!

¹ *Antreprenyor* – teatr, yaxud sirk sahibi.

² *Fligel* – böyük binanın həyətinə tikilmiş kiçik ev.

Üçüncü günü də eləcə...

Olenka Kukinə dinmədən, ciddiyyətlə qulaq asır, bəzən də onun gözləri yaşarırdı. Nəhayət, Kukini basan bədbəxtlik Olenkanı mütəəssir etdi və o, Kukinə bənd oldu. Kukin qısa-boylu, arıq, sarı-bəniz bir adam idi; gicgahlarındakı saçlarını darayardı, nazik cır səslə danışar, danışanda da ağzını əyərdi, onun üzündən həmişə məyusluq ifadəsi oxunardı, buna baxmayaraq, o, Olenkada həqiqi, dərin bir hiss oyada bilməşdi. Olenka həmişə bir adamı sevirdi və bunsuz yaşaya bilmirdi. Qabaqlarda atasını sevirdi, indi atası qaranlıq bir otaqda, kresloda xəstə halda əyləşib ağır-ağır nəfəs alırdı, bəzən, ildə bir dəfə Bryanskdan onu yoluxmağa gələn xalasını sevirdi; bundan əvvəl isə, natamam gimnaziyada oxuyanda ona fransız dilindən dərs verən müəllimi sevirdi. O, mülayim, açıqürəkli, adamların halına qalan bir qızdı, çox sağlam, baxışları mehriban və yumşaqdı. Kişilər onun dolğun çəhrayı yanaqlarına, qara xallı yumşaq, ağ boynuna, ürəyinə yatan bir şeyə qulaq asarkən üzündə əmələ gələn mehribancasına sadələvh təbəssümünə baxdıqda: "Niyə, bəd deyil..." – deyə fikirləşir və onlar da gülümsəyirdilər, qonaq gəlmiş xanımlar isə ona valeh olaraq, söhbətin şirin yerində birdən onun əlindən yapışır:

– Qadası! – deməkdən özlərini saxlaya bilmirdilər.

Olenkanın yaşadığı ev şəhərin qırağında, "Tivoli" bağının yaxınlığındakı Qaraçılar məhəlləsində idi; o, bu evdə anadan olmuşdu və vəsiyyətnamədə ev onun adına yazılmışdı; bağda çalınan musiqini, fişənglərin fişıldayıb açıldığını Olenka axşamlar da, gecələr də eşidirdi və ona elə gəlirdi ki, Kukin öz taleyi ilə vuruşur, özünün başlıca düşməni olan laqeyd camaata bir həmlə ilə qalib gəlir; ürəyi xoş arzularla çırpınırdı, yuxusu qaçırdı və Kukin səhərə yaxın evə qayıtdıqda Olenka yataq otağının kiçik pəncərəsini tiqıldadaraq yalnız üzünü və bir çiyini pərdənin dalından ona göstərib nəvə-zişlə gülümsəyərdi...

Kukin Olenkaya evlənmələrini təklif etdi və onlar evləndilər. Kukin onun boynunu və dolğun çiyinlərini əməlli-başlı gördükdə əllərini bir-birinə vurub:

– Qadası! – dedi.

Kukin xoşbəxtti, lakin toy günü və sonrakı gecə yağış yağdığından məyusluq ifadəsi onun üzündən silinmədi.

Toydan sonra yaxşı yaşayırdılar. Olenka onun kassasında əyləşib bağda qayda-qanuna nəzər yetirir, maliyyə məsələlərini qeydə alır, maaş verirdi və onun sevimli, işıqlı, sadələvh təbəssümü, çəhrayı yanaqları gah kassanın kiçik pəncərəsində, gah səhnə arxasında, gah da bufetdə görünürdü. Olenka indi öz tanışlarına deyirdi ki, dünyada ən gözəl, ən vacib və lazımlı bir şey varsa, o da teatrdır, yalnız teatrdə həqiqi zövq alıb bilikli və insanpərvər bir adam olmaq mümkündür. O deyirdi:

– Ancaq, görək, camaat bunu başa düşürmü? Camaata lağlağı lazımdır! Dünən biz o “Faust tərs üzünə” əsərini göstərdik, demək olar ki, lojaların hamısı boş idi, amma Vaniçka ilə mən bayağı bir şey göstərsəydik, inanın ki, teatr ağzına qədər dolu olardı. Sabah Vaneçka ilə mən “Orfeya cəhənnəmdə” əsərini göstərəcəyik, gəlib baxın.

Kukin teatr və aktyorlar haqqında nə deyirdisə, Olenka da onu təkrar edirdi. İncəsənətə göstərdiyi laqeydlik üçün və nadan olduğundan o da Kukin kimi camaata nifrət edirdi, məşqlərə qarışib aktyorların oyununu düzəldir, musiqi çalanlara göz yetirirdi, yerli qəzetdə teatr haqqında pis məqalə çıxdıqda ağlayırdı və izahat üçün redaksiyaya gedirdi.

Aktyorlar onun xətrini istəyirdilər, onu “Vaneçka ilə mən” və “qadası” adlandırırdılar; Olenkanın onlara yazığı gəlirdi və onlara bir az əlborcu verirdi, aktyorlar onu aldatdıqda isə xısın-xısın ağlayırdısa da, ərinə şikayət etmirdi.

Qışı da pis dolanmadılar. Şəhər teatrını bütün qışı icarəyə götürdülər, teatrı gah Malorusiya aktyorlar dəstəsinə, gah fokusçuya, gah da yerli həvəskarlar kirayəyə verirdilər. Olenka kökəlir və günü yaxşı keçdiyindən çiçək kimi açılırdı. Kukin isə anqlayıb saralırdı və bütün qışı işlərinin pis getməməsinə baxmayaraq, çox zərər etdiyindən şikayətlənirdi. Gecələri öskürürdü, Olenka isə ona böyütkən və cökə çiçəyinin şirəsini içirdir, bədəninə odekolonla sürtürdü, onu özünün yumşaq şalına bürmələyirdi.

Olenka onun saçlarını sığallayaraq tamamilə səmimiyyətlə deyirdi:

– Sən mənim gözəlimsən! Sən mənim qəşəngimsən!

Böyük pəhrizdə Kukin aktyorlar dəstəsi yığmaq üçün Moskva getdi, Olenka isə onsuz yata bilməyib həmişə pəncərənin qabağında əyləşərək ulduzlara tamaşa edirdi. Bu zaman o, özünü toyuq

hinində xoruz olmayanda bütün gecəni yatmayıb narahat olan toyuqlarla müqayisə edirdi. Kukin Moskvada yubanırdı, o yazırdı ki, müqəddəs bayrama kimi qayıdacaq və məktublarında “Tivoli” haqqında sərəncamlar göndərirdi. Lakin pəhriz bayramının axıncı həftəsinin bazar ertəsi günü axşamdan çox keçmiş birdən darvazanı zəhmlə döydülər: kim idisə, alaqağını döyürdü, elə bil, çəlləyi gum-buldadırdılar: gum, gum, gum! Yuxulu aşpaz yalın ayaqlarını gölməçələrə vurub şappıldada-şappıldada darvazanı açmağa qaçdı.

Darvazanın dalında kimsə boğuq qalın səsilə deyirdi:

– Lütfən qapını açın! Sizə teleqram var!

Olenka əvvəllərdə ərindən teleqramlar alırdı; lakin indi, nədənsə, donuxub qaldı. O, titrəyən əllərilə teleqramı açıb bunları oxudu: “İvan Petroviç gözlənilmədən vəfat etdi, sərəncam gözləyirik, tək günü fəfi ediləcək”.

Teleqramda elə beləcə də “fəfi” və bir də anlaşılmayan “əbbəl” sözləri yazılmışdı, teleqramı operetta artistləri dəstəsinin rejissoru imzalamışdı.

– Əzizim! – deyə Olenka hönkürdü. – Mənim sevimli Vaneçkam. Əzizim! Mən niyə sənə rast gəldim? Niyə mən sənənlə tanış olub səni sevdim? Yazıq Olenkanı, zavallı və bədbəxti kimə tapşırıb getdin?..

Kukini tək günü Moskvada, Vaqankovada dəfn etdilər; Olenka evə çərşənbə günü qayıtdı və otağa girən kimi üzüqoylu yatağa sərilib elə bərkədən hönkürdü ki, səsi küçədə və qonşu həyətlərdə eşidildi.

Qonşular xaç çəkərək:

– Qadası! – deyirdilər. – Yazıq Olqa Semyonovna gör özünü necə həlak edir!

Üç ay sonra bir gün Olenka kədərli və dərin bir yas içərisində günorta duasından qayıdırdı. Təsadüfən tacir Babakayevin taxta anbarının müdiri, Olenkanın qonşusu Vasili Andreyiç Pustovalov da kilsədən gəlirdi; onlar yan-yanə yeriyirdilər. Pustovalov başına həsir şlyapa qoymuş, əyninə ağ jilet geymişdi, jiletindən qızıl zəncir asılmışdı. Pustovalov tacirdən çox mülkədara oxşayırdı.

Pustovalov Olenkanın halına qalaraq, təmkinlə deyirdi:

– Olqa Semyonovna, hər bir şeyin öz qayda-qanunu var, əgər yaxın adamlarımızdan biri vəfat edirsə, demək, Allahın əmri belədir və biz belə hallarda özümüzü ələ almalıyıq, səbirlə buna dözməliyik.

O, Olenkanı alaqaşıya qədər yola salıb salamatlaşaraq yoluna davam etdi. Bundan sonra Pustovalovun təmkinli səsi bütün günün onun qulağında cingildəyirdi və gözlərini yumar-yummaz Pustovalovun qara saqqalı xəyalında canlanırdı. O, Olenkanın çox xoşuna gəlmişdi. Görünür, o da Pustovalova təsir bağışlamışdı, çünki, bir az sonra yaşlı bir arvad onun yanına qəhvə içməyə gəldi; Olenkanın yaxşı tanımadığı bu arvad stolun dalında əyləşən kimi Pustovalovdan, onun yaxşı, abırılı bir adam olduğundan danışdı. Axsama Pustovalov özü də təşrif gətirdi; o, çox oturmadı, ikicə dəqiqə əyləşib az danışdı, lakin Olenka ona vuruldu, ona elə bənd oldu ki, bütün gecəni yatmayıb, qızdırırmış kimi istidən yandı, səhər açılanda isə yaşlı arvadın dalınca adam göndərdi. Çox çəkmədən onu nişanladılar, sonra toy oldu.

Pustovalovla Olenka toydan sonra yaxşı yaşayırdılar. Pustovalov, adətən, nahara qədər anbarda olurdu, sonra işlərinin dalınca getdikdə onu Olenka əvəz edirdi. Olenka axşama kimi anbarda olub haqq-hesabları yazır və mal buraxırdı.

O, alıcılara və tanışlara belə deyirdi:

– İndi taxta ildən-ilə iyirmi faiz bahalanır. Arxayın olun, əvvəllər biz yerli taxta alveri edirdik, amma indi Vasiçka taxta dalınca hər il gərək ki, Magilov quberniyasına getsin. – O dəhşətə gəlib hər iki əli ilə yanaqlarını örtüb deyirdi, – bəs qiymətlər! Qiymətləri demirsiniz!

Olenkaya elə gəlirdi ki, artıq çoxdandır taxta alveri edir, həyat – da ən vacib, ən lazımlı bir şey varsa, o da taxtadır: tir, girdə şalban, ensiz taxta, pərdi taxtası, şalbanyanı sözləri onun üçün ən əziz və doğma sözlər idi. Gecələri yatdıqda yuxuda qalaq-qalaq uzun taxtalar, şəhərdən uzaqlara taxta-şalban daşıyan nəhayətsiz arabalar görürdü; yuxuda görürdü ki, uzununu on iki arşın, eni beş verşok¹ olan şalbanlar ayağa qalxaraq taxta anbarına hücum edir, şalbanlar, tirlər bir-birinə dəyib quru ağac kimi zil bir səs çıxarırdı, hər şey yerə düşür, yenə də dikələrək bir-birinin üstünə qalaqlanırdı; Olenka yuxuda qışqırırdı, Pustovalov isə nəvazişlə deyirdi:

– Əzizim Olenka, sənə nə olub? Xaç çək!

Əri nə fikirləşirdisə, Olenka da onu fikirləşirdi. Əgər o, otağın isti olduğunu və ya işlərin indi yavaş-yavaş getdiyini düşünürdüsə,

¹ Verşok – 4,4 sm-ə bərabər uzunluq ölçüsü.

Olenka da belə düşünürdü. Onun əri heç bir əyləncə sevməzdi, bayramlarda evdən eşiyə çıxmadığı üçün o da belə edirdi.

Tanışlar deyirdilər:

– Siz həmişə ya evdə olursunuz, ya da kontorda. Qadası, teatra gedin, sirkə gedin.

Olenka təmkinlə cavab verirdi:

– Vasiçka ilə mənim teatra getməyə vaxtımız yoxdur. O teatrlarda yaxşı nə var ki?

Pustovalov və Olenka şənbə günləri gecə duasına, bayramlarda səhər duasına gedirdilər və kilsədən qayıtdıqda şəfqətli bir üzlə yanaşı gedirdilər, hər ikisindən yaxşı ətir iyi gəlirdi və Olenkanın ipək paltarı həzin-həzin xışıldayırdı; evdə isə yağlı çörəklə və cürbəcür mürəbbələrlə çay içib üstündən kətə yeyirdilər. Hər gün günortüstü həyətdən darvazanın o tərəfinə – küçəyə borş, ət və ya ördək qovurmasının iyi, pəhriz günlərində isə balıq iyi yayılırdı və darvazanın yanından keçənlərin iştahası açılırdı. Kontorda samovar həmişə qaynardı və alıcılara çayla publikə qonaq edərdilər. Ər-arvad həftədə bir dəfə hamama gedər, oradan hər ikisi qızarmış halda yan-yana qaydardılar.

Olenka tanışlara deyirdi:

– Pis deyil, Allaha şükür, yaxşı yaşayırıq. Allah eləsin ki, hamı mənimlə Vasiçka kimi dolansın.

Pustovalov taxta dalınca Magilyova getdikdə o, bərk darıxırdı və gecələri yatmayıb ağlayırdı. Polkun baytarı Smiriv bəzi axşamlar onlara gələrdi, bu cavan oğlan onun evində fligeldə olurdu. Smiriv ona bəzi şeylər danışar və ya onunla kart oynardı ki, bu da Olenkanı əyləndirərdi. Onun şəxsi ailə həyatından danışdıqları xüsusilə maraqlı idi; o, evli idi və bir oğlu da vardı, lakin arvadı ona xəyanət etdiyi üçün ayrılmışdılar və indi arvadından zəhləsi gedirdi, oğlunu saxlamaq üçün ayda ona qırx manat göndərirdi. Olenka bunlara qulaq asdıqda ah çəkib başını yırğalayır və ona yazığı gəlirdi.

Olenka salamatlaşıb əlində şam onu pilləkənə qədər yola sala-raq deyirdi:

– Allah sizə kömək olsun. Çox sağ olun ki, darıxmağa qoymursunuz, Allah ömrünüzü uzun eləsin, əzizim!

O, ərini təqlid edərək həmişə təmkinlə və ağıllı danışardı; baytar pilləkənləri enib qapıdan çıxırdı, ancaq Olenka onu səsleyib deyirdi:

– Vladimir Platonıç, bilirsinizmi nə var, gəlsəniz arvadınızla barışsınız... Heç olmazsa, onu oğlunuza bağışlayın... Axı uşaq hər şeyi başa düşür.

Pustovalov qayıdıb gəldikdə isə baytar haqqında və onun fəlakətli ailə həyatını sakitcə ona danışdı. Hər ikisi ah çəkib başlarını buladılar və yəqin ki, indi atasının xiffətini edən uşaqdan söhbət açdılar, sonra nə fikirləşdilərse, hər ikisi gəlib İsanın təsviri qarşısında dayanaraq ikiqat baş əydi və Allaha dua etdilər ki, onlara övlad versin.

Beləliklə, Pustovalovlar bir-birilərini sevərək, həmişə bir-birlərindən razı qalaraq altı il sakit və dinc yaşadılar. Lakin bir dəfə Vasili Andreyiç anbarda doyunca isti çay içdikdən sonra taxta buraxmaq üçün başıaçıq bayıra çıxıb özünü soyuğa verdi və bərk azarladı. Onu ən yaxşı həkimlər müalicə edirdi, lakin xəstəlik üstün gəldi və dörd ay yatdıqdan sonra o vəfat etdi. Olenka yenə də dul qaldı. O, ərinin dəfn edib ağlamağa başladı.

– Əzizim, məni kimə tapşırıb getdin? Mən yazıq, mən bədbəxt indi sənsiz necə yaşayacağam? Ay camaat, mən yetimə rəhminiz gəlsin...

Olenka yaxasında matəm lenti olan qara paltar geyinirdi, şlyapa qoymaqdan və əlcək taxmaqdan həmişəlik imtina etmişdi, hərdən-bir, o da kilsəyə və ya ərinin qəbri üstə gedəndə evdən eşiyyə çıxardı, rahibə kimi həmişə evdə olardı. Yalnız altı ay keçdikdən sonra yaxasındakı matəm lentini çıxartdı və pəncərə taxtalarını açmağa başladı. Artıq bəzən onu öz aşpazı ilə birlikdə bazarlığa gedən görürdülər, indi onun öz evində necə yaşadığını və evdə nələr baş verdiyini ancaq gümanla bilmək olardı. Məsələn, bundan bilirdilər ki, poçtda tanış bir arvada rast gəldikdə deyirdi:

– Şəhərimizdə düzgün baytar nəzarəti yoxdur, buna görə də xəstəlik çoxdur. Bunun üzündən hey eşidirsən ki, camaat süddən xəstələnir, atların və inəklərin azarı onlara keçir. Əslinə baxsan, ev heyvanlarının sağlamlığına, adamların sağlamlığına göstərdiyi qədər qayğı göstərilməlidir.

O, baytarın fikirlərini təkrar edirdi və indi hər şey haqqında onun yeritdiyi rəyi yeridirdi. Aydın idi ki, Olenka birisinə bağlanmadan bir il də olsun yaşaya bilməzdi və özünün yeni səadətini evinin fligelində tapmışdı. Bir başqasını buna görə qınayardılar, lakin Olenka haqqında heç kəsin ağılına pis bir fikir gəlmirdi və onun həyatındakı hər şey onsuz da aydın idi. Nə o, nə də baytar onların münasibətində

əmələ gəlmiş dəyişiklik haqqında heç kəsə bir söz demirdilər, bunu gizli saxlamağa çalışırdılar, buna nail ola bilmədilər, ona görə ki, Olenka sirr saxlayan adam deyildi. Polkda baytarla birlikdə xidmət edənlər onlara qonaq gəldikdə Olenka çay süzərkən və ya süfrəyə axşam yeməyi gətirərkən qaramala düşmüş cüzam xəstəliyindən, vərəm xəstəliyindən, şəhər qəssabxanalarından danışmağa başladı, baytar isə bərk xəcalət çəkərdi və qonaqlar getdikdən sonra onun əlindən yapışıb hirsə deyərdi:

– Axı səndən xahiş etmişəm ki, bilmədiyin şey haqqında danışma! Biz baytarlar öz aramızda söhbət edəndə rica edirəm qarışmayasan. Lap adamı təngə gətirirsən!

Olenka ona heyrət və təşvişlə baxıb soruşardı:

– Volodiçka, bəs mən nədən danışım?

Belə olduqda Olenka göz yaşları axıdaraq, baytarı qucaqlayıb ona valvarardı ki, hirsənməsin və hər ikisi özlərini xoşbəxt hesab edərdilər.

Lakin bu xoşbəxtlik uzun sürmədi. Baytar polkla birlikdə getdi, həmişəlik getdi, çünki, polku haraya isə, az qala, Sibirə dəyişmişdilər. Olenka yenə də tək qaldı.

İndi o, tamamilə yalqızdı. Atası çoxdan vəfat etmişdi və onun bir ayağı sınımış kreslosu toz içərisində çardaqda atılıb qalmışdı. Olenka arıqlamışdı, xarab olmuşdu, küçəyə çıxdıqda yoldan ötənlər ona daha əvvəlki kimi baxmırdılar, ona gülümsəmirdilər; görünür, yaxşı günlər keçib geridə qalmışdı və indi məlum olmayan yeni bir həyat başlayırdı ki, yaxşısı budur, onun haqqında fikirləşməyəsen. Olenka axşamlar evvanda əyləşib “Tivoli”dən gələn musiqi səslərinə və fişənglərin necə partladığına qulaq asardısa da, bunlar artıq onda heç bir fikir doğurmazdı. O, donuq nəzərlərlə boş həyatına baxar, heç bir şey haqqında fikirləşməz, könlü heç bir şey istəməzdi, sonra, gecə düşdükdə gedib yatardı və yuxusunda boş həyatını görərdi. Sanki, özündən asılı olmayaraq, yeyib-içirdi.

Başlıcası və ən pisi bu idi ki, artıq onun heç bir rəyi yoxdu. O, öz ətrafındakı bütün şeyləri görür, ətrafında baş verənlərin hamısını anlayırdısa da, heç bir şey haqqında bir rəy deyə bilmir, həm də bilmir - di ki, nədən danışsın. Adamın özünün rəyi olmaması isə necə də dəhşətlidir! Məsələn, şərab şüşəsinin necə dayandığı və ya yağışın necə yağdığını, ya da arabada mujikin necə getdiyini görürsən, lakin bu şüşənin və ya yağışın, ya da ki mujikin nəyə lazım olduğu-

nu, onların mənasını deyə bilmirsən və lap min manat versələr də, heç bir şey deyə bilməzsən. Kukinin və Pustovalovun sağlığında, sonra da baytar olanda Olenka hər şeyi izah edə bilərdi və nə barədə deyirsən, öz rəyini söylərdi, indi isə həm başı, həm də ürəyi həyat kimi boşdu. Həyatı elə pis, elə acı keçirdi ki, sanki, yovşan yemişdi.

Şəhər yavaş-yavaş eninə-uzununa böyüyürdü. Qaraçılar məhəlləsini daha küçə adlandırırdılar və “Tivoli” bağı ilə taxta anbarının yerində artıq evlər ucalırdı və bir sıra döngələr əmələ gəlmişdi. Vaxt nə tez keçib-gedir. Olenkanın evinin rəngi saralmışdı, damının tənəkəsi pas atmışdı, anbar qarın vermişdi, bütün həyəti qanqal və gicitkən basmışdı. Olenkanın özü də qocalıb xarab olmuşdu; yayda eyvanda əyləşərdi, əvvəlki kimi ürəyi bomboş olardı, o darıxardı, ürəyi qısılardı, qışda isə pəncərənin yanında oturub qara tamaşa edərdi. Baharın ətri gələndə, külək kilsə zənglərinin səsinə gətirəndə keçmiş xatirələr birdən xəyalında canlanar, qəlbi şirin-şirin döyünər, ancaq bircə dəqiqəlik gözlərindən sel kimi yaş axardı, sonra yenə də boşluq, yenə də məlum deyildi ki, nə üçün yaşayırsan. Qoçaq adlı qara pişik ona sürtüşüb yavaşcadan xoruldaydısa da, pişik nəvazişləri Olenkanı mütəəssir etmirdi. Ona bumu lazımdı? Ona elə bir məhəbbət lazımdı ki, bütün varlığına, bütün ruhuna, bütün ağılına hakim kəsilə idi, onda düşüncələr doğura idi, həyatına istiqamət verə idi, onun qocalmaqda olan qanını qızdırı idi. Odur ki Qoçağı dizinin üstündən itələyib kədərlə deyirdi:

– Yeri... yeri... Sənlik burada bir iş yoxdur.

Beləliklə, günlər, illər dolanırdı, – nə bir sevinc, nə bir fikir. Aşpaz Mavra nə desə idi, o da yaxşı idi.

İsti iyul günlərindən birində, axşamçağı naxır küçədən keçib həyəti toz dumanı ilə doldurduqda kimsə alaqaqını döydü. Olenka özü gedib qağını açdı və nəzər saldıqda donub qaldı: mülki paltar geyinmiş və saç-saqqalı artıq çallaşmış baytar Smirin darvazanın ağzında dayanmışdı. Birdən hər şey Olenkanın xatirində canlandı və o, özünü saxlaya bilməyib ağıladı. Bir kəlmə də demədən başını onun sinəsinə qoydu və çox həyəcanlı olduğundan hər ikisinin evə necə gəldiklərini, oturub necə çay içdiklərini sezmədi.

Olenka sevincindən əsə-əsə deyirdi:

– Əzizim! Vladimir Platonıç! Allah səni haradan mənə göndərdi?

– İstəyirəm ki, burada həmişəlik kök salam, – deyə o nağıl edirdi.

– İstefaya çıxmışam və gəlmişəm ki, bəxtimi əsgəri xidmətdən

kənarda sınaşam, oturaq ömür sürəm. Bir də ki oğlumu gimnaziyaya qoymaq vaxtı çatıb. Böyüyübdür. Bilirsinizmi, arvadımla barışmışam.

– Bəs arvadınız haradadır? – deyə Olenka soruşdu.

– Oğlumla birlikdə mehmanxanadadır. Mənsə mənzil axtarıram.

– Pərvərdigara, canım, gəlin mənim evimə. Ev deyil? Canım, mən sizdən heç şey almaram, – Olenka həyəcanlanıb yenə də ağladı.
– Burada olun, mənə isə fligel də kifayətdir. Vallah mən şad olaram!

Ertəsi günü artıq evin damını rəngləyib, divarları ağardırdılar və Olenka əllərini belinə qoyub həyəti dörd dolanaraq sərəncam verirdi. Əvvəllərdə olan təbəssüm onun üzünü işıqlandırır, uzun sürən yuxudan oyanmış kimi cana gəlmiş, tərəvətli olmuşdu. Baytarın arvadı gəlib çıxdı. O, saçlarını qısa vurdurmuş, arıq və çirkin bir arvad idi, üzündə şıltaqlıq ifadəsi vardı. Oğlu Saşanı da özü ilə bərabər gətirdi. Saşa yaşına görə (artıq on yaşına girmişdi) boyca kiçik, dolğun bir oğlan idi, aydın mavi gözləri vardı, yanaqları batıq idi. Uşaq həyəətə girən kimi pişiyi qovmağa başladı və həmin saat onun şən, sevincli gülüşü eşidildi:

– Xala, bu pişik sizindir? – deyə Olenkadan soruşdu. – Xahiş edirəm ki, balalayanda balasının birini bizə verəsiniz. Anam şiçandan yaman qorxur.

Olenka onunla söhbət etdi, ona çay verdi və onun qəlbi birdən istiləşdi, şirin-şirin döyündü, sanki, bu uşaq onun doğma balası idi. Saşa axşamüstü yemək otağında oturub dərslərini hazırlıqda Olenka ona nəvazişlə baxıb, onun halına yanaraq, pıçıldayırdı:

– Mənim əziz balam, gözəl balam... Gör bir Allah-taala səni necə ağıllı, necə ağappaq xəlq edib!

– Dörd bir tərəfi su ilə əhatə olunan quruya ada deyilir, – deyə Saşa kitabdan oxuyurdu.

– Quruya ada deyilir, – deyə Olenka təkrar edirdi, neçə il susduqdan fikir yoxluğundan sonra bu onun inamla söylədiyi birinci rəy idi.

İndi daha onun öz rəyləri vardı, axşam yeməyi zamanı Saşanın ata-anası ilə indi uşaqlar üçün gimnaziyada oxumağın çətin olmasından, lakin klassik təhsilin real təhsildən, hər halda, daha yaxşı olmasından danışdı, deyirdi ki, gimnaziyanı qurtarandan sonra bütün yollar açıqdır; istəyirsən, get həkim ol, istəyirsən, mühəndis.

Saşa gimnaziyaya getməyə başladı. Onun anası Xarkova, bacısının yanına getmişdi, qayıtmırdı; atası hər gün haraya isə heyvan

sürülərinə dəyməyə gedirdi və elə olurdu ki, üç günlə evdə olmurdu, onda Olenkaya elə gəlirdi ki, Saşanı tamamilə yaddan çıxarıblar, o, bu evdə artıqdır, o, acından ölü; odur ki Saşanı fligelə öz yanına gətirib onu balaca otaqda yerləşdirdi.

Artıq yarım ildi ki, Saşa fligeldə onun yanında yaşayırdı. Olenka hər səhər onun otağına gəlirdi, Saşa əlini başının altına qoyub bərk yatırdı, sanki, nəfəs almırdı. Olenkanın ürəyi gəlmirdi ki, onu yuxudan oyatsın.

O, kədərli-kədərli deyirdi:

– Saşenka, qalx, əzizim. Gimnaziyaya getmək vaxtıdır.

Saşa qalxıb geyinir, dua etdikdən sonra oturub çay içirdi, üç stəkan çay içib iki yekə bublik və üstünə kərə sürtülmüş yarım dənə fransız bulkası yeyirdi. Hələ yuxulu olduğu üçün Saşanın kefi olmurdu.

Olenka:

– Saşenka, amma sən təmsili yaxşı əzbərləməmişən, – deyir və ona elə baxırdı ki, guya, onu uzaq bir yola salırdı. – Sən də mənə bir dərd olmusan. Əzizim, çalış, oxu, müəllimlərin sözlünə qulaq as!

Saşa:

– Siz Allah, bəsdirin! – deyirdi.

Bundan sonra balaca Saşa başında yekə kartuz, dalında çanta küçə ilə gimnaziyaya gedirdi. Onun dalınca da yavaş-yavaş Olenka gedirdi.

– Saşenka!.. – deyə onu çağırırdı.

Saşa dönüb baxdıqda Olenka onun ovcuna bir xurma və ya bir karamel konfet basardı. Saşa gimnaziyanın yerləşdiyi döngəyə çatdıqda xəcalət çəkərdi ki, bu hündürboy, yoğun arvad onun dalınca gəlir. Odur ki dönüb deyirdi:

– Xala, qayıdın evə, indi daha mən özüm gedərəm.

Olenka dayanırdı və Saşa gimnaziyanın qapısında gözdən itinçəyə qədər kirkik vurmada onun dalınca baxırdı. Ah, o, Saşanı nə qədər istəyirdi! Onun keçmiş ünsiyyətlərindən heç biri indiki qədər dərin olmamışdı, keçmişdə onun qəlbi heç bir zaman bu qədər sədaqətlə, bu qədər qərəzsiz və belə bir sevinclə təslim olmamışdı, analıq hissi getdikcə onda daha çox alışıb-yanırdı. Ona yad olan bu uşağın yolunda, onun yanaqlarındakı batıqların yolunda, onun kartuzu yolunda Olenka bütün həyatından keçərdi, sevinclə, gözlərində şəfqət yaşları ilə keçərdi. Nə üçün? Bunu kim bilir, nə üçün?

Saşanı yola saldıqdan sonra o, məmnun, ürəyi sakit və məhəbbətlə dolu halda yavaş-yavaş evə qayıdırdı, son yarım ildə tərəvətə gəlmiş üzü gülər, işıq saçardı, yolda qabağına çıxan adamlar ona baxaraq ləzzət alıb deyərdilər:

– Salam, Olqa Semyonovna, qadası! Qadası, necə dolanırsınız? O, bazarda:

– İndi gimnaziyada oxumaq çətinləşib, – deyə nağıl edərdi. – Zarafat deyil, dünən birinci sinfə əzbərdən bir təmsil, latıncadan tərcümə, məsələ veriblər... Uşaq bunların öhdəsindən necə gəlsin?

Bundan sonra o, müəllimlər, dərslər, şagirdlər haqqında danışmağa başladı. Onlar haqqında Saşanın dediklərini təkrar edərdi.

Gündüz saat üç işləyəndə birlikdə nahar edərdilər, axşamı birlikdə dərs hazırlardı, birlikdə də ağılardı. Saşanı yatağına uzandırb xeyli müddət ona xaç çəkərdi, pıçılı ilə dua oxuyardı, özü də yerinə uzanar, uzaq və dumanlı gələcəyə dalıb xəyalına gətirərdi ki, gimnaziyanı bitirdikdən sonra Saşa həkim və ya mühəndis olacaq, onun özünün mülkü, atları, faytonu olacaq, evlənəcək, arvadı ona uşaq doğacaq... O yuxuya gedərkən də bunları fikirləşir və yumulmuş gözlərindən yanaqlarına yaşlar axırdı. Qara pişik onun yanında uzanıb xoruldayırdı:

– Xor-xor... xor...

Alaqağı birdən bərk-bərk döyüldü. Olenka yuxudan oyanıb qorxusundan nəfəs almırdı; ürəyi şiddətlə döyünürdü. Yarım dəqiqə sonra qaçı yenə də döyülürdü.

Olenka bütün bədəni əsə-əsə:

– Xarkovdan teleqram gətiriblər, – deyə düşünürdü. – Anası Saşanı Xarkova, öz yanına aparmaq istəyir... Ah, pərvərdigara!

Olenka məyus olurdu, onun başı, əl-ayağı soyuyur və ona elə gəlirdi ki, dünyada ondan da bədbəxt adam yoxdur. Lakin daha bir dəqiqə sonra səslər eşidilirdi: baytar klubdan qayıdarmış.

“Allaha çox şükür!” – deyə Olenka fikirləşirdi.

Ürəyindəki ağırlıq yavaş-yavaş yox olurdu, özünü yenə də yüngül hiss edirdi, o, yerinə uzanaraq Saşa haqqında düşünürdü. Yan otaqda bərk yuxuya getmiş Saşa isə bəzən yuxulu-yuxulu deyirdi:

– Mən sənə göstərəm! Rədd ol! Savaşma!

Anton Pavloviç Çexov

DÜNYA ƏDƏBİYYATI KLASSİKLƏRİ

MÜNDƏRİCAT

<i>Bizim müasirimiz – Çexov</i>	5
Məmurun ölümü (<i>çevirəni Q.Musayev</i>)	11
Cərrahlıq (<i>çevirəni Q.Musayev</i>)	14
Maska (<i>çevirəni Q.Musayev</i>)	18
Yaylaqçılar (<i>çevirəni A.Məmmədov</i>)	23
At familiyası (<i>çevirəni Q.Musayev</i>)	25
Kiçik zabıt Prişibeyev (<i>çevirəni Q.Musayev</i>)	29
Qüسسə (<i>çevirəni Ş.Ağayeva</i>)	33
İfritə (<i>çevirəni C.Məcnunbəyov</i>)	39
Zarafat (<i>çevirəni D.Rzayeva</i>)	52
Bədbəxtlik (<i>çevirəni Ş.Ağayeva</i>)	56
Xoşbəxtlik (<i>çevirəni C.Məcnunbəyov</i>)	70
Oğlanlar (<i>çevirəni Q.Musayev</i>)	80
N.N. xanımın hekayəti (<i>çevirəni M.Əfəndiyev</i>)	87
Hərc-mərclik (<i>çevirəni İ.Nəfisi</i>)	92
Hərdəməxəyal (<i>çevirəni Ş.Ağayeva</i>)	100
6 №-li palata (<i>çevirəni İ.Nəfisi</i>)	126
Qara rəhib (<i>çevirəni İ.İbrahimov</i>)	180
Rotşildin skripkası (<i>çevirəni Q.Musayev</i>)	213
Ədəbiyyat müəllimi (<i>çevirəni V.Quliyev</i>)	222
Anna nişanı (<i>çevirəni Ş.Ağayeva</i>)	245
Mujiklər (<i>çevirəni İ.Nəfisi</i>)	258
Mənim həyatım (<i>çevirəni H.Məmmədbəyli</i>)	289
İonıç (<i>çevirəni Q.Musayev</i>)	382
Qılaflı adam (<i>çevirəni İ.Nəfisi</i>)	401
Firəng üzümü (<i>çevirəni Q.Musayev</i>)	415
İt gəzdirən xanım (<i>çevirəni A.Məmmədov</i>)	426
Qadası (<i>çevirəni C.Məcnunbəyov</i>)	442

DÜNYA ƏDƏBİYYATI
KLASSIKLƏRI

Anton Pavloviç
ÇEXOV
SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

Çapa imzalanmışdır 09.06.2009. Format 60×84 1/16. Ofset çap üsulu.
Fiziki çap vərəqi 28,5. Sifariş 88. Tiraj 7000.

"Şərq-Qərb" ASC-də çap olunmuşdur
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17
Tel.: (+994 12) 474-75-62
Faks: (+994 12) 470-18-49
e-mail: sharq.qarb@gmail.com